Bernard Simiot

SUEZ

50 DE SECOLE DE ISTORIE

Editura politică

Bernard Simiot

SUEZ

50 de secole de istorie

Prefață de
NICOLAE MINEI și CRISTIAN POPIȘTEANU

Traducere din limba franceză și note
de IULIA GIROVEANU

1979

Editura politică, București

Coperta de VALENTINA BOROȘ

BERNARD SIMIOT

SUEZ

50 SIÈCLES D'HISTOIRE

B. ARTHAUD
PARIS, 1974

Patru Suezuri — o singură biografie

■

Cu excepția Oceaniei — sihăstrită în deșertul de apă sărată a Pacificului, unde și-a risipit cioburile într-o sumedenie de arhipelaguri și insule — continentele par a nu se fi resemnat cu singurătatea. Ce-i drept, nu se mai adună într-un singur trup, ca odinioară, cînd spasmele tectonice nu le separaseră încă cu brutalitatea lor caracteristică. Totuși, fiicele mamei Gea evită să rămînă solitare, păstrînd între ele relații de strînsă vecinătate, dacă nu chiar contacte nemijlocite.

Astfel, Europa și Africa pot tăifăsui în voie, fără să ridice glasul, peste jgheabul strîmt al Gibraltarului. Dincolo, departe-departe spre Răsărit, lanțul Uralilor sudează Europa și Asia într-un organism unic, ca pe niște surori siameze. În articulația celuilalt umăr al Asiei, cel extremoriental, brațul firav al Kamciatkăi se întinde spre torsul atletic al Americii de Nord. În delicatul echilibru al unei singure poante, ca o balerină, tranșa meridională a Lumii Noi bravează gerurile și ghețurile perene ale Polului Sud, pentru a se apropia cît mai mult de posomorîtul tărîm al Antarcticii.

Două cîte două, uriașele țăndări ale Terrei își dau mîna într-o horă care încinge globul și se învîrtește odată cu el. Pe suprafața lui nu există decît un singur punct — unul singur ! — unde se întîlnesc nu două, ci *trei* continente.

E un loc modest, chiar tern, lipsit de orice spectaculos. De o severă austeritate, decorul se reduce la mocheta monocromă și fierbinte a nisipului. Nu tocmai riguros aliniate, cîteva șiruri de dune nituiesc colțul nord-estic al Africii la masiva șarpantă a Asiei. De ele se propteșteviaductul fluid și albastru al mării, așternut de-a curmezișul rîpei mediteraneene, spre Apus, pînă la Coloanele lui

Hercule și spre Miazănoapte, pînă la poalele cu franjuri ale Europei. De fapt, Europa începe și mai aproape, căci ei îi aparțin toate picioarele podului — de la Cipru, Rodos și Malta, pînă la Sicilia, Corsica, Sardinia și celelalte ostroave, mai mari sau mai mici.

Europa, Asia, Africa... Joncțiunea lor se operează pe un perimetru de talie liliputană, în comparație cu statura celor trei coloși, totuși suficient pentru a găzdui pe cuprinsul său atît placiditatea imperturbabilă a deșertului, cît și nervozitatea frenetică a mării.

Această palmă de loc este Suezul.

Suez. Nume de o tenace actualitate în epoca noastră, cînd capătă adesea semnificații neliniștitoare nu numai pentru zona limitrofă, ci și pentru țări situate la antipozi. Nume pe care, aproape zi de zi, tipografii îl toarnă în plumbul unor caractere ce aparțin tuturor alfabetelor umane. Nume pe care îl rostesc — în toate limbile, cu toate accentele — oamenii de stat în ședințe guvernamentale sau în sesiuni parlamentare, diplomații în jurul meselor acoperite cu postav verde, crainicii și comentatorii în fața microfoanelor de radio sau a camerelor de televiziune. Nume derutant de simplu în orice grai, care ascunde o realitate complexă, susceptibilă de a lua oricînd aspecte și întorsături dramatice. Numele unui colț de teritoriu egiptean, de o importanță inestimabilă pentru întregul glob.

Pe tărîmul propriu-zis al geografiei fizice și economice Suezul înseamnă :

— un istm, care datează de mii și mii de milenii : el a separat Mediterana de Marea Roșie începînd din vremea cînd crusta de țărînă a planetei noastre, vindecată de lungile și frecventele accese convulsive ale copilăriei și pubertății, s-a potolit definitiv, așezîndu-se în tiparele sale de astăzi și dobîndindu-și reliefurile pe care i le cunoaștem cu toții ;

— un golf alungit, care aparține aceleiași generații ca și istmul : împreună cu geamănul său, golful Akaba, formează cele două așchii care sar din butucul Mării Roșii, sub presiunea țărușului gros și ascuțit al Peninsulei Sinai ;

— un port construit — cu peste douăzeci și două de veacuri în urmă — pe țărmul golfului omonim : în antichitate, cînd purta numele întemeietoarei sale, Arsinoe — văduva lui Lisimah, unul dintre generalii lui Alexandru Macedon, și soția lui Filadelful, moștenitorul lui Ptolemeu — era centrul unui intens comerț trilateral, între Africa,

Asia și Europa ; mai apoi, a îndeplinit atît funcțiuni pașnice — servind ca popas pelerinilor musulmani veniți la Mecca de peste țări și mări —, cît și îndatoriri militare — fiind utilizat ca bază navală a imperiului otoman în lupta pentru supremație pe Oceanul Indian ;

— un canal maritim, inaugurat în urmă cu exact 110 ani, restabilind legătura dintre Marea Mediterană și Marea Roșie, pe care zbuciumele scoarței terestre o rupseseră : parametrii săi măsoară 161 km în lungime, 70—125 m în lățime și cel puțin 11 m în adîncime.

Istmul Suez, golful Suez, portul Suez și canalul Suez... O matusalemică pereche de petice — unul de uscat, celălalt de mare. O aglomerare urbană, ajunsă la o vîrstă mai mult decît patriarhală. Și, în sfîrșit, o panglică subțire de apă, care — dacă socotim timpul după lenta scurgere a nisipului, cu grăuntele cît un veac, din clepsidra istoriei — a apărut abia mai deunăzi pe hartă...

Istmul, golful, portul și canalul... Patru entități distincte, dar omonime. Pe care dintre cele patru ne-o evocă acest nume în mod spontan și aproape automat, ori de cîte ori îl întîlnim izolat, fără nici o precizare însoțitoare ? Ce înseamnă *Suez* — Suez și atîta tot ? Neîndoielnic, canalul. Adică mezinul cvartetului de tizi, prîslea aflat încă în frageda pruncie a centenarului abia depășit.

Cum se explică această identificare preferențială a toponimului cu una dintre cele patru realități geografice pe care le desemnează ? De vină să fie tendința noastră orgolioasă de a aprecia cu precădere *artefactul*, în dauna *naturalului* ? Sau o lenevie a memoriei, care reține *recentul* și dă uitării *mai vechiul* ? Nici una, nici alta ! La o investigație mai atentă constatăm că deosebirile de vîrstă dintre cele patru Suezuri țin de domeniul mai curînd al aparenței decît al esenței. Căci, încă de la primele contacte cu *istmul Suez* și cu *golful Suez* — deci cu mult înainte de a fi înălțat *portul Suez* —, cei care sălășluiau acolo și-au dorit *canalul Suez*. În binomul Suez—canal, cel de-al doilea termen se raportează nu la o singură noțiune, ci la două : la *o realizare relativ recentă a omului*, dar și la *un vis al lui de totdeauna*.

Drumul de la năzuință la înfăptuire a fost lung și greu, foarte lung și foarte greu. Parcurgerea lui a durat în jur de cincizeci de veacuri. Sînt cele cincizeci de veacuri de care se ocupă Bernard Simiot în lucrarea de față. Întreprindere temerară, chiar dacă volumul cuprinde,

între copertele sale, un număr apreciabil de pagini. După cîte știm, nici un purtător de cuvînt al muzei Clio — cu atît mai puțin un reporter—publicist—sociolog—economist, așa cum este Simiot — nu s-a încumetat pînă acum să abordeze Suezul altfel decît ca pe o parte dintr-un întreg — un întreg de ordin cînd național sau spațial, cînd temporal sau evenimențial etc. Autorul cărții care își așteaptă lectura a procedat altfel. Privind Suezul ca pe un întreg în sine, l-a văzut atît ca o răspîntie dintre Europa, Asia și Africa, cît și ca o placă turnantă situată în centrul unui gigantic păienjeniș de conexiuni, a căror plasă învăluie, în ochiurile sale, toate trei continentele, trecînd uneori și dincolo de hotarele lor.

Suez — 50 de secole de istorie. Titlul promite mai mult și, în același timp, mai puțin decît oferă lucrarea. Mai mult, pentru că tema principală a cărții o formează, de fapt, nu istmul, golful și orașul, ci canalul, în succesiunea diverselor sale stadii : de veleitate, de proiect, de tentativă, de realizare. Mai puțin, pentru că cronica lui împrumută pagini de o importanță crucială din letopisețele unor țări situate adesea la mii de kilometri depărtare.

Căci porunca de a însăila istmul dintre cele două mări cu un fir de apă a purces, generații de-a rîndul, din capitalele europene, africane ori asiatice — unele pe care buretele necruțătorului Cronos le-a șters fără urme de pe fața pămîntului, altele care au rămas în viață sau au apărut mai de curînd și care trepidează de activitate pînă în ziua de astăzi. Ordinele emanate de la puternicii vremii au trebuit, nu o dată, să călătorească pe distanțe neînchipuit de lungi — fie scrijelite pe tăblițe de lut, fie caligrafiate pe suluri de papirus ori pergament, fie pictate cu penelul pe fîșii de mătase, fie dactilografiate pe coli de *papier Japon*, sub anteturi impunătoare.

Poruncile au venit în multe limbi ale pămîntului, dar prețul săpăturilor s-a plătit, de fiecare dată, în una și aceeași monedă universală : viața de om. Nimeni nu îndrăznește să calculeze, fie și ou o largă aproximație, la cît se ridică totalul jertfelor. E drept că proiectul a încolțit în minți diferite, din motive diferite ori în scopuri diferite. Din păcate, însă, doritorii de bine s-au dovedit a fi în minoritate față de făcătorii de rău : regi și împărați avizi de teritorii și supuși ; pretendenți avizi de coroane și generali avizi de glorie ; aristocrați ai antichității avizi de sclavi și aristocrați ai Evului Mediu avizi de feude ;

negutători avizi de piețe, fabricanți avizi de materii prime, bancheri avizi de dobînzi ; colonialiști avizi și de dobînzi, și de materii prime, și de feude, și de sclavi, și de orice altceva se mai putea jindui...

Toți avizi de ceea ce le lipsea (sau li se părea că le lipsește). Dar toți risipitori cu ceea ce aveau din belșug : zilele celor mulți, aflați la cheremul lor.

Îmbarcîndu-ne și noi la bordul pachebotului de hîrtie și cerneală tipografică și avîndu-l pe căpitanul Bernard Simiot la timonă, vom întreprinde o fascinantă croazieră în timp și spațiu, pe o rută uneori familiară, alteori surprinzător de puțin umblată. Portul de plecare este teritoriul din imediata apropiere a Suezului — fertila și de mult locuita vale a Nilului. Ne vom reîntîlni acolo cu piramidele, vom fi martorii războaielor de expansiune și de apărare, dar și ai celor dintîi schimburi comerciale, vom descoperi primii germeni de organizare a aparatului de stat, vom cunoaște ceea ce autorul numește, metaforic dar incorect, „prima revoluție proletară". Acesta este cadrul general al primelor încercări ale faraonului Sesostris, în urmă cu aproape patru milenii, de a lega Teba cu Marea Mediterană, printr-un canal trecînd prin istmul de Suez.

Nava noastră va călători mai departe, ghidată de infailibila busolă a cronologiei istorice, în apele teritoriale ale mileniilor IV, III și II î.e.n. și în caleidoscopicul peisaj al cîtorva dintre marile civilizații ale lumii. O amplă și necurmată mișcare pendulară răscolește nisipurile Suezului. Înaintînd spre Răsărit sau retrăgîndu-se spre Apus, atacînd sau apărîndu-se, oștirile felahilor traversează mereu istmul, într-o alternanță de victorii și înfrîngeri ; luptînd împotriva hicsoșilor și libienilor, asirienilor și israelienilor, a aheenilor și ilirilor...

Urcînd pe scara raportului de forțe spre înalta treaptă de putere dominantă a antichității în Orientul Mijlociu, egiptenii ajung la concluzia că războiul nu e nici necesar, nici suficient. Drept care inventează o armă nouă — tratatul diplomatic — și semnează primii asemenea document (o alianță cu hicsoșii), în anul 1278 înaintea erei noastre.

Șase sute de ani mai tîrziu, în secolul VII î.e.n., asirienii aleg extremitatea meridională a istmului Suez pentru a invada și înrobi Egiptul. Ocupația lor nu durează prea

mult, căci o țară nu suportă la nesfîrșit, pe teritoriul ei, nici o prezență silnică a unei armate străine. Asirienii sînt izgoniți și babilonienii le iau locul. Ceea ce nu-l împiedică pe faraonul Necao să deschidă, probabil pe la începutul sec. VI î.e.n., șantierul unui canal care leagă Mediterana de Marea Roșie. Lucrările inițiate de el vor fi reluate de Darius, cîrmuitor al unui nou imperiu, pe nume Persia, și, implicit, al Egiptului, pe care l-a moștenit de la Cambise : canalul său va avea un tronson între golful Suez și lacurile Amare și un altul de la lacul Timsah pînă la Nil.

Și pendulul istoriei continuă să se legene peste dunele, tivite cu spumă de mare, ale Suezului. Europa urmează acum Asiei și Africii ca loc de obîrșie a năvălitorilor. După ultimul faraon, răpus de Artaxerxe, ultimul șah persan care stăpînește Egiptul suferă o zdrobitoare înfrîngere din partea lui Alexandru cel Mare. Un general al acestuia, macedoneanul Ptolemeu, se instalează pe tronul aparținînd odinioară lui Ramses al II-lea, înființînd o nouă dinastie. Urmașii lui se ocupă cu sîrguință de canalul care brăzdează istmul Suez și știu cum să-l apere de lăcomia vecinilor.

Dar iată o nouă primejdie, la început ocultă și perfidă, apoi fățișă și brutală. După zdrobirea Cartaginei, Roma descoperă imensele bogății și considerabilele avantaje strategice ale Orientului Mijlociu. Sylla intervine în luptele dintre Ptolemei pentru succesiunea la tron și încearcă să-și impună protejatul. Un rival al acestuia se aliază cu Pompei, făcînd servil jocul Romei, pînă ce o insurecție, provocată tocmai de această docilitate, îl alungă din țară.

Este doar prologul tragediei — de proporții shakespeariene — ale cărei capete de afiș se numesc Cleopatra și Iulius Cezar, apoi Cleopatra și Marc Antoniu, în sfîrșit Octavian August. După bătălia navală de la Actium, regina înfrîntă încearcă să-și salveze triremele care i-au mai rămas, retrăgîndu-le din Mediterana și folosind canalul lui Necao și Darius, pentru a le adăposti în Marea Roșie, dar tentativa eșuează. La rîndul său, generalul victorios, acum împăratul Augustus, după ce transformă Egiptul în provincie romană, ordonă repunerea în funcțiune a celor 150 de kilometri navigabili dintre o mare și cealaltă, utilizîndu-i cu precădere pentru transporturi militare.

Străvechiul canal care străbate Suezul devine treptat axa comerțului maritim al romanilor și, totodată, pivotul strategic al imperiului în această parte a lumii. Cuceri-

torul Daciei, Traian, efectuează lucrări considerabile pentru lărgirea potecii de scurtătură dintre bazinul Mediteranei și cel al Oceanului Indian.

Veacurile se scurg și marele șanț plin cu apă de pe istmul Suez continuă să-și îndeplinească, cu fidelitate, funcția unui termometru ultrasensibil la orice variație de temperatură politică sau militară. Unul dintre cele mai concludente simptome ale maladiei degenerative, care îi va fi fatală Romei, îl furnizează controlul exercitat de regina Zenobia a Palmyrei asupra canalului, timp de doi ani (269—271 e.n.) și inevitabila întrerupere a legăturilor comerciale dintre metropolă și India.

La fel de semnificative se dovedesc zig-zagurile Suezului pe foile de temperatură ale imperiului bizantin. Primul acces de febră are loc în secolul VII, cînd perșii invadează Egiptul, Siria și Palestina, de unde împăratul Heraclius îi izgonește cu mare greutate, după o ocupație de zece ani. În schimb, Constantinopolul nu va izbuti să smulgă din nisip steagul verde al profetului islamic.

Sub dominația arabă, zona Suezului se bucură de o atenție susținută. Califul Omar redă navigației canalul, care redevine repede o arteră vitală în traficul maritim. Dar instalarea la putere a dinastiei abasside la Bagdad și luptele purtate de membrii ei cu rebelii din istmul de Suez se soldează cu scoaterea din funcție a căii navigabile, care va rămîne inaccesibilă vaselor vreme de peste un mileniu.

Și croaziera noastră imobilă continuă : de la bordul navei-carte, vedem pe țărmul istoriei cum se perindă, printre dunele Suezului, vîrtejul năprazniculuí galop al triburilor de nomazi turcomani, coloanele greoaie ale cavalerilor cruciați, în carapacele lor metalice, chervanele mamelucilor, iscusiți în ale negoțului, puzderia miilor de săpători ai lui Soliman Magnificul, care se străduiesc zadarnic să redea navigației vechea albie, umplută de aluviuni. Treptat, reușim să întrezărim și cancelariile diplomatice ale Londrei și Parisului, în secolele XVII și XVIII, cînd se țes intrigi în jurul Suezului și se angajează acolo războiul tăcut al agenților secreți. Auzim răsunînd *Marseieza*, la poalele piramidelor, și-l ascultăm pe Napoleon expunîndu-și planul de a deschide un șantier, cu colaborarea Rusiei, pentru a restitui navigației canalul lui Necao...

Dar primul împărat al Franței nu reprezintă decît culoarul de acces spre rada secolului XIX, unde vom poposi îndelung, așa cum e și firesc, dat fiind marele număr al obiectivelor vrednice de a fi cunoscute : Egiptul constituit ca stat aparte și virtualmente independent sub o suzeranitate otomană pur nominală și sub conducerea efectivă a unor khedivi capabili, pentru prietenii lor, de elanurile generoase ale califului Harun-al-Rașid, din „1001 de nopți" ; Londra și Parisul disputîndu-și, pe pista Africii de Nord, o vertiginoasă cursă contra cronometrului, dotată cu un Mare Premiu foarte rîvnit în ambele capitale : controlul asupra Egiptului ; Alexandria, Rotterdam, Malaga, Barcelona și alte locuri pe unde peregrinează Ferdinand de Lesseps, personalitate complexă și paradoxală, cu o irezistibilă vocație de făuritor al canalului, deși nimic nu-l îndrituiește la o asemenea misiune, nefiind nici tînăr, nici bogat, nici inginer, nici geolog, nici arhitect, nici tehnician, nici antreprenor, nici militar, nici istoric, nici hidrolog, nici politician, nici magnat al industriei, al finanțelor sau al comerțului, nici armator, nici aventurier, ci doar un fost diplomat inteligent, curajos și nonconformist, dar, mai ales, un om excepțional de lucid, realist, dinamic, perseverent, entuziast, optimist...

Bineînțeles, clipele cele mai interesante le vom petrece în istmul Suez, zăbovind un timp acolo, pentru a examina, față cu față, lunga gestație a canalului — de la stadiul prenatal, pînă la fastuosul ceremonial al inaugurării. Vom vedea apoi primele nave care au îndrăznit să se hazardeze pe noua arteră maritimă ; vom înregistra primele rezultate ale tranzitului direct între Marea Mediterană și Marea Roșie ; vom calcula primele beneficii oglindite în primele bilanțuri triumfale ; vom lua act de primele reacții ale opiniei publice mondiale față de toate aceste evenimente...

Cu alte cuvinte, vom auzi limpede primele strigăte de protest ale poporului egiptean împotriva modului abuziv, inechitabil și arbitrar de exploatare a canalului. Și vom deslușì, încă nelămurit, primele scrîșnete de invidie ale Berlinului, căruia însăși apariția acestei căi de comunicație îi furniza un nou argument în favoarea proiectelor sale de reîmpărțire a lumii prin mijloace violente. Vom remarca, așadar, că realizarea visului multimilenar al Suezului aduce, printre roadele sale, un fruct otrăvit : mărul discordiei.

Pe itinerarul acestui periplu, scriitorul și istoricul Bernard Simiot ne pilotează cu ochi ager și mînă sigură. El știe să distingă și să rețină ceea ce este fundamental, hotărîtor sau măcar important de ceea ce este balast superfluu, dovedindu-se imun față de o afecțiune ce face, de obicei, ravagii în astfel de lucrări — hipertrofia de informație. Pericol care nu ne pîndește, de data aceasta. Simiot nu se simte obligat să ne comunice tot ce știe în legătură cu o anumită problemă, pentru că nu se lasă obsedat de temerea că, dacă nu va proceda așa, i se va pune la îndoială erudiția. El nu și-o demonstrează pe spinarea noastră, supunîndu-ne la caznele infernale ale unei aglomerări excesive și asfixiante de date, fapte și nume, care ne sleiesc atenția, ne paralizează interesul și ne sterilizează memoria. Fapt remarcabil, de cele mai multe ori balastul inutilului se amputează, lăsîndu-se intact nucleul necesarului. De cele mai multe ori — nu totdeauna, așa cum vom vedea numaidecît.

Dar renunțarea la *detalii* nu înseamnă renunțarea la *detaliu :* un merit deloc neglijabil al lucrării îl constituie tocmai prezența, la tot pasul, a amănuntului semnificativ. O replică percutantă sau o tăcere grăitoare, o ripostă promptă sau o reacție tardivă, sentimentele unui individ sau resentimentele unei colectivități conferă frescei zugrăvite de Simiot o a treia dimensiune : adîncimea literară. În loc să se lase aplatizat de ruloul compresor al generalităților, grele ca fonta și la fel de cenușii, textul dobîndește, de cele mai multe ori, relieful aproape palpabil și seducătoarea policromie a particularului. De cele mai multe ori — nu totdeauna, ca și în privința esențialului. În cîteva rînduri, parcimonia ia locul generozității, atît la contururile definitorii ale realităților fundamentale, cît și la petele de culoare ale detaliilor. Ceea ce văduvește de precizie și de claritate pasajele respective, lăsînd în umbră factori de importanță majoră, care, la vremea lor, au orientat evenimentele pe un făgaș sau altul. Poate că exemplul cel mai frapant ni-l oferă faimoasa Companie universală a Canalului Suez, a cărei biografie, sumar expediată, păcătuiește destul de serios prin omisiune. Cititorul neavizat riscă să rămînă cu imaginea, retușată pînă la denaturare, a unei administrații în exclusivitate de tip oarecum cooperatist, fondată și girată de cîteva mii de mici

acționari, cu micile lor economii investite în afaceri. Mai toți de condiție modestă, mai toți idealiști, mai toți însuflețiți de o nestrămutată încredere în viitorul prosper al canalului — mai toți îndreptățiți, așadar, să aștepte de la acesta un mic beneficiu anual.

În realitate, lucrurile nu au stat așa decît în parte și numai în timpul unei scurte faze de debut a construcției. Pe măsură ce Lesseps trecea peste obstacolele ridicate în calea lui, pe măsură ce prindeau contur fabuloasele perspective ale noii căi navigabile, ce la Bursa din Paris acțiunile Companiei atingeau cote mereu mai înalte, structura ei se modifica într-un tempo accelerat. Pe scena și în culisele acesteia s-a jucat clasicul scenariu al societăților anonime care se dovedesc viabile : pe culoarele Bursei, în coloanele ziarelor și prin indivizi anume angajați, s-au pus în circulație, cu o insistență crescîndă, zvonuri despre iminenta suspendare a lucrărilor pe șantierul dintre nisipurile istmului. Speriați, mărunții și naivii „cooperatori" ai zilelor de început s-au grăbit să-și recupereze, fie și cu oarecare pagubă, sumele cu greu agonisite, grație cărora putuse demara Compania. Acțiunile s-au adunat, din ce în ce mai multe la număr, în din ce în ce mai puține seifuri aparținînd cu precădere elitei financiare din Franța și Anglia : Banca Rotschild de la Paris și geamăna sa de la Londra, La Société générale și The Anglo-Egyptian Bank, Le Crédit foncier și The Barklay Bank... Omițîndu-le, autorul trece implicit cu vederea că acestea au fost — și au rămas, timp de peste trei sferturi de veac — „arendașii" de drept și proprietarii de fapt ai canalului. Ce-i drept, simțind, pare-se, nevoia de a nu le lăsa cu desăvîrșire în umbră, Simiot menționează cam aceleași instituții de credit într-un context vecin, înfierîndu-le ca spoliatoare ale Egiptului pe alte căi decît Suezul.

* * *

După părerea noastră, un grad oarecare de clar-obscur scaldă și multiplele roluri jucate de Marea Britanie în destinele canalului Suez. Mulțumindu-ne să întărim unele trăsături de contur, nițeluș cam estompate, amintim că :

a) începînd cu primul an de utilizare a Canalului Suez și pînă în ziua de astăzi, Anglia deține o permanentă întîietate în privința tonajului comercial tranzitat pe

acolo, chiar dacă proporția față de total a coborît de la 78 la 20 de procente ;

b) în 1875, odată cu achiziționarea celor 177 000 de acțiuni ale khedivului, guvernul Majestății Sale britanice a devenit principalul acționar al Companiei cu pretenții de „universalitate", păstrîndu-și această poziție privilegiată pe toată durata concesiunii ;

c) încă din 1882, canalul a dobîndit o irezistibilă forță de atracție, determinînd o masivă prezență militară a englezilor în preajma sa. Convenția de internaționalizare a pasajului maritim, semnată în 1888 de nouă state europene, nu i-a tulburat cîtuși de puțin pe generalii britanici, care, transmițîndu-și experiența din generație în generație, nu s-au clintit din zona Suezului vreme de 74 de ani. Cinci dintre aceștia, aparținînd celor două războaie mondiale, s-au consumat în luptele duse pentru respingerea tentativelor de invazie ale inamicului din afară. Dar, de-a lungul tuturor celor 74 de ani, trupele de elită, recrutate de pe tot cuprinsul imperiului și concentrate pe malurile canalului, au avut de înfruntat un alt dușman — un dușman cu adevărat de temut, într-o permanentă și implacabilă ofensivă. El nu ataca din exterior, nu viola frontiere, nu cotropea nici o părticică din teritoriu ; el nu venea de undeva, el *se afla acolo* unde era inevitabil să se afle — în propria sa țară. Pe linia frontului interior, cu neputință de trasat pe hartă, războiul de uzură dus de poporul egiptean a atins, în cele din urmă, obiectivul pe care-l vizaseră zadarnic atît Armata 4 otomană a lui Djemal Pașa, în 1915, cît și cele două divizii de blindate din *Afrikakorps*, comandate de Rommel, în 1941—1943 : izgonirea forțelor britanice din Suez.

Evaluînd corect importanța canalului pentru Anglia, volumul o ilustrează prin bilanțurile cîtorva ani disparați de exploatare. Nu mai puțin semnificativă ni se pare însă a fi examinarea comparativă a unor date — referitoare nu numai la Marea Britanie — așa cum au fost înscrise în registrele meticulos ținute la zi de către contabilii Companiei.

Astfel, la capătul celui dintîi deceniu al secolului nostru, deci practic în ajunul primului război mondial, Canalul Suez își confirmase cu brio funcționalitatea de cheie și lăcată a Angliei la poarta de sud-est a Mediteranei. În 1910, traversarea lui (care dura, pe atunci, între 15 și 18 ore) fusese efectuată de 5 433 nave, cu un deplasament

total de 16 581 898 de tone ; dintre vasele de diferite categorii, 2 773 aparţineau Marii Britanii, iar tonajul lor (10 423 610) reprezenta 62,9 la sută din totalul tranzitului. Pe locul al doilea, dar cu multe lungimi în urmă, se situa Germania celui de-al II-lea Reich, o parvenită lacomă şi turbulentă : 635 de nave şi 2 563 749 de tone, adică mai puţin de o treime din cantitatea transportată sub pavilionul Regatului Unit. A treia la rînd venea Olanda, al cărei total era de aproape 11 ori mai mic decît cel englez, rămînînd dedesubtul milionului de tone. Urmau în ordine Franţa, Austro-Ungaria şi Japonia, care împărţeau între ele restul de aproximativ 2 500 000 de tone — din ce în ce mai departe de fruntaşa clasamentului.

1910... *Rule, Britannia ! Britannia, rule the waves*... („Fii stăpînă, Britannia, fii stăpînă peste valuri !") Aşa exhorta primul vers al unui cîntec solemn şi marţial, foarte la modă pe atunci, care transpunea pe portativ unul dintre crezurile de bază ale imperialismului britanic : supremaţia navală. Tihnitul 1910 se conformase şi el, cu rigurozitate, poruncitoarei invitaţii a imnului ; aşa cum făcuseră toţi cei 105 ani precedenţi — de la Trafalgar încoace : pe tronul de regină a apei sărate se afla, în continuare, Englitera. În urmă cu patru decenii, tărîmurile regatului său sporiseră : începînd din 1870, ea domnea nu numai peste mări şi oceane, ci şi peste singurul canal maritim săpat de mîna omului.

Cifrele traficului de pasageri aduceau probe la fel de evidente în acest sens : dintre cei 233 978 călători, care străbătuseră pe apă drumul dintre Port Said şi Suez, peste 211 000 aveau dreptul să declare, cu orgoliu sau cu amărăciune : *Civis britannicus sum !* Cetăţeni britanici erau şi cei 11 809 de puşcăriaşi, deportaţi în Australia ca să-şi ispăşească vina de a se fi născut săraci acolo unde, pe atunci, sărăcia era o crimă de neiertat. Şi tot cetăţeni britanici erau şi cei 76 854 de soldaţi şi ofiţeri, trimişi să omoare sau să moară în garnizoanele din India, Ceylon, Birmania, Malayezia, Borneo şi alte colonii ale Coroanei.

Bancherii englezi şi confraţii lor de alte naţionalităţi din consiliul de administraţie al Companiei Canalului Suez nu aveau însă de ce să se plîngă : lor nu li se impunea nici obligaţia de a popula şi rentabiliza un continent încă nedefrişat, nici datoria de a extermina băştinaşi insuficient de respectuoşi cu sahibii străini ; lor le revenea doar misiunea de a împărţi beneficiile. Bilanţul încheiat la

31 decembrie 1910 arăta încasări în valoare de 5 217 460 de lire sterline. Cu alte cuvinte, *reţetele pe un singur an* depăşeau cu exact 217 460 de lire sterline suma plătită de lordul Beaconsfield, în 1875, pentru a cumpăra *toate acţiunile deţinute de khediv*, adică aproape 50 la sută din ansamblul acţiunilor emise la constituirea Companiei. Nu, nici guvernul Angliei, nici patronii Suezului nu aveau ce să reproşeze anului 1910. Şi totuşi, pe cerul politico-economic sub care trăiau atît slujitorii Majestăţii Sale George V, cît şi slujitorii Majestăţii Sale Lira Sterlină, se iviseră cîţiva nori. În aprilie 1910, Adunarea Generală a Egiptului refuzase să ratifice convenţia de prelungire a concesiunii pînă în anul 2008. Două luni mai tîrziu, Kaiserul Wilhelm II, arogant şi neurastenic ca de obicei, a abordat pe neaşteptate şi în mod public problema Suezului, revendicînd un scaun la masa consiliului de administraţie al Companiei, proferînd ameninţări făţişe la adresa Angliei şi pronosticînd cu bătăioasă convingere că, într-un viitor nu prea îndepărtat, „trufaşa cucoană care se numeşte *Royal Navy* şi care, de fapt, nu e decît o babă cu un trecut aventuros, dar cu un prezent decrepit, nu va rezista tinerei şi impetuoasei *Kriegsmarine*, care se află într-un stadiu de dezvoltare extrem de rapidă".

Rule, Britannia ! cînta cu patos Londra. *Ein neues Schiff vom Stapel abgelauft* („O nouă navă lansată la apă"), anunţa sec Berlinul. Dar Compania universală a Canalului Suez nu se neliniştea peste măsură, ştiind bine că pacea se instaurase definitiv pe Pămînt. Şi nu o pace ordinară, ca o stambă ieftină, care se rupe uşor, ci faimoasa *pax britannica*, o pace garantat inuzabilă. Cu condiţia, evident, ca toată omenirea să respecte cu stricteţe modul de întrebuinţare, aşa cum l-a stabilit guvernul Majestăţii Sale, principalul acţionar al Companiei Canalului Suez.

...Primele focuri de armă din august 1914 au aruncat în aer această pace. Şi tot complicatul ei mecanism a rămas în pană vreme de patru ani nesfîrşiţi. Patru ani în care Suezul a costat (din nou !) mii de vieţi, căci înaltele comandamente german şi otoman îl puseseră la loc de frunte pe lista celor mai rîvnite trofee...

La 11 noiembrie 1918, tăvălugul războiului s-a oprit, dar utilajul necesar păcii nu a putut reintra în funcţiune decît după doi, trei ani.

Din păcate, în următoarele două decenii, meșterii în frac și joben, de la bancurile de lucru acoperite cu postav verde, au neglijat cu desăvîrșire întreținerea delicatului angrenaj al păcii, abandonîndu-l treptat la discreția sabotorilor cu zvastică și fără scrupule. Închizînd ochii la distrugerile provocate de ei, guvernul Majestății Sale britanice a avut nefericita inspirație de a face reclamă unei *pax britannica rediviva*, model München septembrie 1938, garantată și ea, dacă nu pe veci, măcar pentru o generație.

Noul tip de pace nu a durat nici unsprezece luni. Din nou s-a declanșat producția de moarte-marfă, care a inundat, șase ani la rînd, cu o gamă variată de modele, piețele Europei, apoi ale lumii. Inclusiv Suezul, atacat cu încăpățînare de forțele Axei și apărat cu disperare de britanici. Și încăpățînarea unora, și disperarea celorlalți au costat mult mai scump decît în 1914—1918. Dar factura s-a onorat tot în valuta primului război mondial și a tuturor războaielor precedente. Valuta de totdeauna, depreciată mai mult ca oricînd de fascism : viața de om.

Implicarea Suezului în cel de-al doilea război mondial și evenimentele care au jalonat-o, pînă la înfrîngerea suferită de diviziile Wehrmachtului în 1943 în încercarea lor de a atinge ceea ce pentru Rommel ajunsese o adevărată „Fata morgana" — Canalul — (episod cu care se încheie versiunea românească a cărții), găsesc în Simiot un cronicar fidel, deși uneori prea laconic. În schimb, judecățile sale de valoare și ipotezele pe care le avansează sînt mult mai puțin convingătoare : ele plătesc tribut unor mode care au tiranizat istoriografia occidentală în anii postbelici ; fără a fi avalizate de realitate.

Portretul lui Rommel, de pildă, este zugrăvit în culori avantajoase. Numeroase lucrări apărute în ultimii ani în Republica Federală Germania și în alte țări (analize ale bătăliilor din Africa de Nord în 1941—1943, volumele de memorialistică ale unor ofițeri de stat major din *Afrikakorps* etc.) demonstrează că Rommel nu a avut nici una din însușirile unui strateg de geniu. În cel mai bun caz, el a vădit abilitatea unui tactician iscusit, obținînd succese facile în confruntarea cu britanicii, adversar mediocru pînă spre sfîrșitul lui 1942.

Amintirile publicate recent de foștii săi colaboratori spulberă mitul „afecțiunii unanime", născocit de un autor și preluat fără discernămînt de mulți alții. În realitate,

generalul lui Hitler în Africa, asemenea oricărui general al lui Hitler, era arogant, disprețuitor, dur pînă la cruzime cu ai săi. La rîndul lor, aceștia se temeau de el și îi purtau o ură fără margini pentru indiferența cu care îi arunca în foc, mînat de ambițiile lui de vedetă pe firmamentul militar nazist.

Tot de domeniul ficțiunii ține aserțiunea că, refuzînd să-i trimită patru divizii suplimentare, Hitler l-ar fi împiedicat pe Rommel să ajungă pînă la Suez. La acea dată, inexistența fronturilor europene îngăduia englezilor să sporească oricînd și oricît efectivele din Orientul Mijlociu, ca răspuns la orice eventuală creștere a forțelor inamice. Dar jocul de-a „ce-ar fi fost dacă ar fi fost altfel" e pasionant uneori, dar neștiințific totdeauna.

* * *

1945... Pe continentul european s-a instaurat iar pacea, dar în zona Suezului, cum aveau să o demonstreze numeroase evenimente cu implicații pînă în zilele noastre, mocnesc viitoare conflicte...

Epoca postbelică a formulat, mult mai apăsat ca înainte, vechea și legitima întrebare : al cui trebuie să fie Canalul Suez ? Al aceleiași privilegiate companii, care strîngea recolte din ce în ce mai bogate de pe ogorul îngust, cu luciri de oglindă, al căii de apă ? Sau al poporului egiptean, stăpînul de drept și de fapt al întregului teritoriu dintre cele două mări, dar nu și al canalului, cui străin înfipt în trupul țării ?

La încheierea bilanțului pe 1910, amintit ceva mai devreme, artera navigabilă împlinise 40 de ani de activitate. După alți 40 de ani, în 1950, departe de a da vreun semn de bătrînețe, canalul muncea neobosit, cu o productivitate mai înaltă ca oricînd. În comparație cu 1910, numărul navelor tranzitate era de peste trei ori mai mare (15 643), iar curba tonajului urca și mai abrupt, în proporție de aproape 1000 la sută (160 045 000). Deși în pierdere de viteză, Anglia rămînea în fruntea palmaresului internațional al traficului (27 la sută). Ca și în perioada dinaintea primului război mondial, mărfurile transportate pe axa Sud-Nord, adică din colonii spre metropole, dețineau o zdrobitoare preponderență (80 la sută din total). Singura deosebire față de 1910 era incontes-

tabila superioritate pe care o dobîndise petrolul asupra celorlalte produse de pe această rută (67 la sută).

În toate privințele, deci, deverul căpăta o amploare impunătoare, care accentua nota de gravitate din întrebarea : al cui trebuie să fie Canalul Suez ? Altfel spus, cui i se cuveneau bogatele sale roade ?

Răspunsul a venit în 1956, cînd Egiptul a intrat în posesia unui bun prețios, de care îl privase o mînă de speculanți și profitori străini.

* * *

Sudoare, lacrimi, sînge... Să fie oare singurele cerneluri în care cronicarul Suezului își poate muia pana ? Volumul de față susține că nu — și are perfectă dreptate. În bilanțul celor cincizeci de secole, pasivul nu reprezintă decît o rubrică. Cea de-a doua, unde figurează activul, deși mai puțin amplă și mai puțin spectaculoasă, nu este și mai puțin importantă...

Construcția lui Lesseps, ca și toate tentativele premergătorilor săi, totalizează o fantastică investiție de inteligență, inițiativă, tenacitate, ingeniozitate, energie, cutezanță și spirit creator. Canalul, săpat între cele două mări, la întîlnirea dintre cele trei continente, reduce cu 44 la sută itinerarul maritim între Bombay și Londra — fapt de imensă importanță nu numai pentru Bombay și Londra, ci pentru economia mondială în ansamblul ei. Dar, dincolo de foloasele sale directe și nemijlocite, construcția a dat un viguros impuls procesului de dezvoltare a societății moderne pe plan științific și tehnic. Succesul lucrărilor a deschis noi orizonturi teoretice, a oferit noi posibilități practice și a adus noi soluții concrete unui larg evantai de probleme — unele de exact aceeași natură, altele întrucîtva similare, iar altele lipsite aparent de orice contingență. Ca un corolar firesc al biruinței repurtate la Suez, omul a dobîndit un plus de încredere în propriile sale capacități creatoare.

Este momentul să amintim un aspect pe care autorul nu avea cum să-l cunoască și să-l abordeze : reacția României față de apariția pe hartă a noii căi de comunicație între Mediterana și Marea Roșie. Se știe că strămoșii noștri au statornicit, încă dintr-un trecut foarte îndepărtat, relații cu popoarele din Orientul Mijlociu pe multiple planuri — economic, politic, cultural, religios... Să nu uităm,

pe de altă parte, că Ferdinand de Lesseps nu și-ar fi putut materializa proiectele dacă Egiptul nu s-ar fi bucurat de un statut aparte în cadrul Imperiului Otoman ; era un statut întru totul similar celui dobîndit de Țările Române, cu aproape cinci secole în urmă.

Acad. C. C. Giurescu a descoperit, interpretat și pus în circulație o serie de documente aparținînd lui Alexandru Ioan Cuza, printre care unele se referă direct la Canalul Suez. Un prim exemplu îl oferă scrisoarea adresată la 22 iulie/3 august 1862, de către primul domnitor al României, lui Mohamed Said, viceregele Egiptului, care călătorea pe Dunăre, în drum spre Istanbul. Ca și în atîtea alte împrejurări, Cuza dovedea, și cu acest prilej, un infailibil simț al istoriei, o clarviziune capabilă să sesizeze anticipat ponderea unor valori încă pe cale de elaborare. Iată ce-i scria Cuza lui Mohamed Said în legătură cu șantierul deschis cu trei ani în urmă : „Marea întreprindere a Canalului de Suez, încercată sub auspiciile Voastre, este dintr-acelea care sînt suficiente pentru a ilustra o domnie. Sunt fericit de a vă putea exprima, Prințul meu, simpatia pe care mi-o inspiră energia și perseverența cu care ați urmărit și cu care veți duce la bun sfîrșit o operă ce va fi mîndria epocii noastre. Îmi place să cred că noua cale deschisă, mulțumită Alteței Voastre, comerțului lumii nu va fi fără folos pentru Principatele Unite."

Doi ani mai tîrziu, Cuza scrie noului viceregе al Egiptului, Ismail Ali, relevînd contribuția românească la lucrările ce se desfășurau pe istmul Suezului : „Relații de afaceri s-au și stabilit între Egipt și Principatele Unite, cu prilejul măreței întreprinderi concepute de predecesorul Alteței Voastre și care va fi onoarea veșnică a domniei ce o va vedea desăvîrșindu-se. Imense cantități de lemn din pădurile României au fost întrebuințate în construcția Canalului Suez, iar comerțul nostru maritim, urmînd calea deschisă de aceste prime expediții, a dus de și mai multe ori încă cerealele noastre în portul Alexandriei. Un anumit număr de români s-au stabilit chiar pe pămîntul egiptean și se îndeletnicesc cu un comerț considerabil, pentru care solicit binevoitoarea protecție a Alteței Voastre".

Într-un trecut și mai apropiat, la 12 august 1956 — adică la numai cîteva zile după naționalizarea Canalului Suez — o declarație oficială a guvernului român aprecia măsura ca fiind pe deplin legală, întemeindu-se pe drep-

turile legitime ale Egiptului în calitate de stat suveran și independent. Aceasta cu atît mai mult cu cît naționalizarea Companiei Canalului Suez, potrivit jurisdicției interne a statului egiptean, pe teritoriul căruia se afla, s-a făcut cu despăgubirea foștilor acționari, cu respectarea libertății internaționale a navigației prin Canal și cu luarea de măsuri pentru buna sa întreținere și dezvoltare.

Cît despre prezent, acesta confirmă în mod strălucit previziunile lui Alexandru Ioan Cuza : navele din flota comercială maritimă a României străbat Canalul Suez — deschis în prezent din nou navigației internaționale — într-un ritm din ce în ce mai susținut, cu o încărcătură din ce în ce mai mare. Calele lor nu mai adăpostesc doar lemnul pădurilor și grînele ogoarelor, ca acum un veac, ci produsele variate, moderne și sofisticate ale unei industrii românești socialiste în impresionantă dezvoltare.

* * *

Bernard Simiot și-a propus să dea lucrării sale caracterul unei „încercări de sinteză istorică și politică", scop pe care, în general, a reușit să-l atingă. Cartea — care apare în limba română cu unele eliminări — are densitatea și concizinea unui compendiu, nealterat de uscăciune sau pedanterie. Ajuns la ultima filă, cititorul este în posesia unei imagini dinamice și durabile asupra unuia dintre cele mai disputate teritorii de pe planeta noastră, un teritoriu care a implicat, direct sau indirect, o vastă galerie de protagoniști ai istoriei universale. Nod al traficului maritim internațional, cale majoră de acces spre regiuni înțesate de bogății materiale, rampă strategică de lansare a unor operații militare de mare anvergură — iată numai trei dintre trăsăturile sale caracteristice, care l-au făcut și îl fac, pentru cercurile imperialiste, obiect de cupiditate și sursă de conflicte.

Capitol după capitol, Simiot izbutește să integreze istoria Suezului în cea a Egiptului și pe ambele în contextul universal, evitînd astfel o ruptură arbitrară între această zonă și mediul său ambiant, care este de fapt lumea întreagă. Unul dintre principalele puncte de atracție ale cărții îl constituie, fără doar și poate, maniera în care își tratează temele. Este o manieră publicistică — în sensul bun al cuvîntului — care sparge canoanele jargonului im-

penetrabil al aşa-zişilor „specialişti" şi care ştie să pună în valoare ceea ce este important, făcîndu-l interesant. În ultimă instanţă, este vorba de un lung dar captivant reportaj istorico-literar despre cele 50 de secole şi întîmplările lor. Terminologia uzitată aparţine şi ea publicisticii din ziua de astăzi. Făptura gîrbovită de ani a trecutului ni se înfăţişează, aşadar, înveşmîntată în straiele lexicale uimitor de moderne ale prezentului. De unde, amuzantele efecte anacronice ale unor „agenţii de turism" în plină antichitate sau ale unor preocupări de *public relations* în secolele XVI şi XVII. Deseori autorul utilizează, pentru o mai sugestivă recepţionare de către cititor a contradicţiilor sociale, noţiuni specifice istoriei moderne şi contemporane cum ar fi proletariat, imperialism, colonialism, revoluţii etc. Aplicate la evoluţia evenimentelor istoriei antice sau medievale, ele urmăresc să accentueze în mintea cititorului fenomenele pe care le definesc printr-o semantică de o rezonanţă şi o pregnanţă binecunoscută din actualitate. Cu toate acestea, nu putem considera o asemenea metodologie istorică aplicată de Simiot nici exactă, nici adecvată. Cu atît mai mult cu cît şi în abordarea şi interpretarea unora din fenomenele implicate de fabuloasa experienţă milenară a Suezului, autorul se situează mai degrabă în tabăra şcolii romantice, decît a celei analitice a istoricilor francezi.

Încă din primul său an de existenţă, Canalul Suez a generat o serie de contradicţii ; printre ele, la loc de frunte, se situa opoziţia dintre *cine ar fi trebuit să beneficieze* de noua arteră — poporul egiptean în primul rînd şi omenirea, în ansamblul ei — şi *cine beneficia efectiv* — grupul monopolist al Companiei „universale". Ireductibil, timp de 86 de ani, antagonismul a investit treptat Canalul Suez cu valenţele unui simbol şi a dat numelui său rezonanţa unei chemări la luptă. În primul rînd pentru egipteni, firește, dar nu numai pentru ei. Strîmta potecă lichidă, care a lipit Marea Roşie de Marea Mediterană şi a mutat Oceanul Indian la doi paşi de Oceanul Atlantic, a devenit un stindard care aparţinea — fie şi numai moral — popoarelor din aşa-zisa lume a treia. Respectiv popoarelor abia eliberate din cuştile colonialiste şi încă primejduite de capcanele neocolonialismului şi care au salutat ca pe o victorie a cauzei anticolonialiste manifestarea deplină a independenţei şi suveranităţii egip-

tene prin naționalizarea Companiei Canalului Suez la 26 iulie 1956.

Lupta pentru Suez s-a încheiat cu victoria dreptului și a dreptății. Analizînd semnificația istorică profundă a luptei țărilor în curs de dezvoltare pentru apărarea și consolidarea independenței și suveranității lor politice și economice, președintele Nicolae Ceaușescu sublinia : „*Zeci și zeci de popoare acționează cu fermitate pentru a se debarasa de dominația imperialistă, pentru a-și lua bogățiile naționale în propriile mîini, pentru a decide singure asupra modului de valorificare a potențialului material și uman, asupra organizării vieții sociale, a politicii lor internaționale. Militînd pentru apărarea independenței naționale cucerite prin luptă, pentru întărirea suveranității de stat, popoarele acestor țări își exprimă hotărîrea de a lua parte activă la soluționarea problemelor internaționale contemporane, la reglementarea conflictelor existente în lume, la consolidarea păcii și securității*“ [1].

Un trecut îndelungat, ale cărui episoade au furnizat adesea o materie inestimabilă pentru numeroase capitole ale istoriei universale... Un prezent care joacă, simultan și fără o zi de *relâche*, roluri de prim rang pe cele două mari scene ale actualității — politica internațională și economia mondială... Așa glăsuiește fișa de identitate a Suezului. O singură rubrică a rămas necompletată : viitorul. Cum va arăta canalul la anul sau peste un deceniu, sau la 31 decembrie 2079 ? Ca o vrednică și neobosită șosea, capabilă să ducă în spinare tonaje de zeci de ori mai mari decît cele calculate de Lesseps ? Sau ca o tranșee din prima linie a frontului, podită cu trupurile neînsufletite ale ostașilor și cu leșurile de oțel ale navelor ?

Situat într-una din regiunile cu o algebră politico-economică-militară dintre cele mai complicate, Suezul cade sub plan general în unghiul de incidență al evoluției situației din Orientul Mijlociu. Interesele popoarelor din zonă, ca și interesele generale ale păcii și securității, pun cu insistență la ordinea zilei reglementarea ei politică, cu respectarea drepturilor și intereselor tuturor părților în cauză, așa cum se pronunță consecvent Republica Socialistă

[1] *Nicolae Ceaușescu.* România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, vol. 6, București, Editura politică, 1972, p. 958.

România, președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Poziția binecunoscută promovată de România socialistă pornește de la necesitatea reglementării situației din Orientul Mijlociu prin instaurarea unei păci globale, juste și durabile în această zonă, pe baza retragerii totale, necondiționate și cît mai grabnice a Israelului din toate teritoriile arabe ocupate în 1967, a recunoașterii drepturilor naționale inalienabile ale poporului palestinian la autodeterminare, inclusiv la crearea unui stat propriu, independent, precum și a asigurării securității și integrității teritoriale a tuturor statelor din regiune.

Cheia Suezului poate fi deschisă spre Templul lui *Ianus bifrons*, potrivindu-se la ambele sale porți — și la cea a războiului, și la cea a păcii. Mai mult ca oricînd altădată, epoca noastră oferă condiții extrem de prielnice singurei opțiuni conforme cu interesele omenirii : condamnarea definitivă a porții războiului.

NICOLAE MINEI
CRISTIAN POPIȘTEANU

Profeţia domnului Renan

■

Cu prilejul primirii în Academia franceză a lui Ferdinand de Lesseps, la 23 aprilie 1885, Renan îi spusese creatorului canalului Suez, sărbătorit atunci ca un fel de erou al zilelor noastre : „S-ar putea ca vestitele cuvinte «Am venit să vă aduc nu pacea, ci războiul» să vă fi trecut adesea prin minte. Istmul tăiat a devenit o strîmtoare, aşadar un cîmp de bătaie. Un singur Bosfor a fost suficient pînă în prezent pentru a crea lumii încurcături. Dumneavoastră aţi făurit un al doilea, mult mai important decît primul, căci el nu numai că leagă două mări închise, ci slujeşte drept coridor de comunicaţie între toate mările mari de pe glob. În cazul unui război maritim, el va prezenta cel mai mare interes, va fi punctul pentru ocuparea căruia statele se vor întrece care mai de care. Aşadar, domnule, aţi marcat locul marilor bătălii ce se vor da în viitor."

Faptele aveau să confere curînd cuvintelor bătrînului sceptic valoarea unei profeţii. În 1915, preocupaţi să taie calea maritimă care lega Anglia de Indii, de unde se aduceau importante materiale strategice, turcii aveau să lanseze pe canal o operaţie care a eşuat abia în ultimul moment. Douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu, diviziile blindate ale mareşalului Rommel se vor ciocni trei ani la rînd de forţele britanice ale lui Wavell şi Montgomery, fiind oprite în cele din urmă la vest de Cairo, în imediata lui apropiere. Abandonate în deşertul libian, maşinile de război nici nu au avut timp să ruginească bine şi o altă lungă bătălie s-a reaprins în Orientul Mijlociu, de rîndul acesta la est de canal, între arabi şi israelieni.

Viziunea lui Renan nu era îndreptată numai spre viitor, căci un asemenea avertisment ar fi putut să-i fie dat și regelui Sesostris, cînd a început, cu două mii de ani înainte de era noastră, lucrările în vederea creării unui canal care să unească cele două mări, lucrări ce au fost abandonate, apoi reluate în decursul veacurilor de Necao, Darius, Ptolemeu Filadelful, Traian și califul Omar. Așadar, dl. de Lesseps n-a creat un „nou" Bosfor, spre a încurca treburile oamenilor, ci a redat viață celei mai vechi răspîntii a lumii — punct de sudură între trei continente, răscruce a unor mari căi de comunicație, creuzet în care s-au topit neamuri și civilizații, punct de unde s-au revărsat popoare și armate ale cuceritorilor. Deoarece drumurile cele mai noi se suprapun adesea peste cele vechi, iar valoarea lor constă mai mult în nevoia oamenilor de a se servi de ele decît în traseul lor, ne-am putea imagina o istorie a omenirii povestită prin intermediul lor. Ar fi un lucru interesant, care ar trebui totuși să evite un determinism geografic destul de ispititor. Destinul oamenilor nu stă înscris cu fatalitate în structurile pămîntului, după cum nici aventura lor personală nu e precizată de la naștere în forma și liniile palmelor lor. Valabilă acum o jumătate de veac, o remarcă a lui Lucien Febvre capătă astăzi un înțeles nou : cutare munte sau cutare fluviu, cutare pustiu sau cutare ocean care jucau într-o anumită epocă rolul de barieră de netrecut, au devenit în alte epoci puncte de trecere și de atracție. Așa că nu ne putem împiedica să nu surîdem recitind Introducerea la *Istoria filozofiei* a lui Victor Cousin : „Da, domnilor, dați-mi harta unei țări, configurația sa, clima sa, apele sale, vînturile sale și întreaga ei geografie fizică... și-mi asum răspunderea să vă spun *a priori* ce rol va juca această țară în Istorie !" Este totuși aceeași idee pe care o va exprima germanul Ratzel, inventatorul geopoliticii, atunci cînd va da asigurări că solul „reglementează destinele popoarelor cu o brutalitate oarbă", exprimînd astfel, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar fără accentele lirice ale domnului Cousin, teoria hitleristă a spațiului vital. Desigur, Istoria este în primul rînd geografică. Totuși curajul, inteligența, mobilitatea oamenilor au modificat de atîtea ori imperativele naturale, încît acestea nu mai apar

ca niște *fatalități*, ci ca niște *posibilități* în permanență deschise în fața acțiunii și imaginației indivizilor sau a societăților.

De la legendă la geopolitică

Survolînd Orientul Mijlociu din zilele noastre, călătorul se va întreba neapărat ce predeterminări a putut impune Istoriei pămîntul ? Aici, ca și în alte părți, el descoperă drumurile de-a lungul cărora s-au scurs marile năvăliri, cîmpurile de bătaie, locurile unde imense cetăți au fost rase de pe fața pămîntului și unde se construiesc alte orașe, impactul marilor curente spirituale sau comerciale. Și dintr-o dată, geamurile avionului pe care privește devin niște globuri de cristal în care trecutul apare în imagini sincopate. În bătrîna țară a magicienilor, fabulosul se amestecă cu datele statistice, strategia cu legenda, geopolitica cu negoțul. De la primii luntrași egipteni care urcau pe Nil în sus pînă în Nubia ca să răpească sclavi, pînă la marinarii oretani care disputau celor din Biblos piața deltei ; de la faraonii care au înălțat lăcașuri pentru vecie, pînă la căpeteniile războinice care-și mînau armatele pe malurile fluviului Oronte ; de la Abraham alungat de foamete, pînă la Moise care a despicat valurile Mării Roșii ; de la Sesostris care a săpat primul canal Suez pînă la indo-europenii înzăuați în piele și fier care au debarcat pe plajele Mediteranei ; de la carele de luptă ale lui Assurbanipal pînă la călărețiî lui Darius ; de la cadavrul lui Alexandru muiat în miere pe fundul unui sarcofag de aur, pînă la Cleopatra care s-a aflat la un pas de a face din Alexandria capitala imperiului roman ; de la „fluviul lui Traian" pe unde aveau să treacă mătăsurile din Extremul Orient, pînă la califul Omar care a interzis creștinilor accesul la acest fluviu ; de la cruciați, pînă la armatorii din Veneția și de la Vasco da Gama, pînă la Compania Indiilor ; de la Bonaparte pînă la Ferdinand de Lesseps și de la lăncierii din Bengal, pînă la colonelul Lawrence ; de la mareșalul Rommel pînă la regii arabi ai petrolului și de la colonelul Nasser pînă la generalul Moshe Dayan — destinul oamenilor se înnoadă, se desnoadă și iar se înnoadă de mai bine de patru mii de ani încoace pe aceleași întinderi pustii de o parte și de cealaltă a paralelei 30.

Aici prezentul nu e întotdeauna condiționat de trecut, dar ambele se luminează și se explică reciproc. Corăbierii lui Necao realizează un periplu similar celui al marinarilor lui Henric Navigatorul, dar în sens invers ; blocînd canalul Suez după cucerirea Constantinopolului, Islamul avea să determine construirea marilor corăbii cu pînze ale portughezilor, iar aceeași măsură va îngădui secolului al XX-lea să creeze petroliere de 300 000 tone ; înainte de a-și trimite armata să străbată 200 km de nisipuri, Cambise sapă cisterne legate între ele printr-un soi de conductă din piei de bou cusute unele de altele, inaugurînd astfel primul pipe-line din Orientul Mijlociu ; povestind cu plăcere despre calitatea operațiilor manevriere din campaniile sale, generalul Uni va sluji drept exemplu tuturor bătrînilor generali care-și vor scrie memoriile ; regii tebani aveau să inventeze capitalismul de stat ; faraonii imperialiști aveau să-și administreze imensele lor teritorii prin intermediul unor căpetenii locale și să născocească o formă de colonizare pe care Londra și Paris în secolul al XIX-lea o vor pune la punct, numind-o cu pudicitate „protectorat" ; conștienți de slaba lor valoare combativă, egiptenii aveau să întrețină o armată neagră și regimente străine, dar atunci cînd Ptolemeu avea să se hotărască să recruteze o armată națională, un ofițer fără școală era cît p-aci să pună mîna pe putere, împreună cu un grup de camarazi, tot atît de hotărîți pe cît aveau să fie mult mai tîrziu Nasser și camarazii săi, proveniți și ei din popor. În sfîrșit, Cirus a vrut să cucerească Lidia, Babilonul și Egiptul cu intenția de a controla traficul comercial terestru și maritim între Orient și Occident care trece prin Golful Persic, Mesopotamia, Siria, Marea Roșie și Suez : urmașii săi vor înfăptui marele țel de a reuni Orientul Mijlociu într-un singur sistem economic și politic, a cărui arteră vitală avea să se numească într-o zi drumul Indiilor.

Suez, punctul de întîlnire al Istoriei

Legăturile de-a lungul veacurilor între unele evenimente și altele se reproduc aici cu o permanență atît de stăruitoare, încît ne-am putea mulțumi să le explicăm în-

troducînd în ele fie fatalitatea geografică, fie o noțiune finalistă. Istmul Suez și ansamblul regiunii mediteraneene au fost timp de cinci mii de ani punctul de întîlnire al Istoriei, unde s-au încrucișat popoare, idei și mărfuri, pentru că valea Nilului oferea la începutul vremurilor numeroase și admirabile avantaje de ordin fizic, care au permis civilizației egiptene să înflorească. De asemenea, pentru că între Libia și Golful Persic, Bosfor și Marea Oman delta a jucat rolul unei plăci turnante între Africa, Europa și Asia. Dar și alte văi ale lumii cunoscute ofereau în același moment posibilități asemănătoare : valea Tigrului, a Eufratului, a Indului, a cărei însemnătate rămîne considerabilă în istoria civilizațiilor. „Miracolul egiptean" a fost adesea comparat cu „miracolul sumerian", istoria Memfisului sau a Tebei este inseparabilă de cea a Babilonului sau a Ninivei, iar dacă facem un salt în epoca modernă, este evident că preocupările Cairoului sînt destul de învecinate cu ale Damascului sau ale Bagdadului, de cînd în secolul al XX-lea s-a dezvoltat naționalismul arab chiar pe locul unde a luat naștere Islamul cu o mie trei sute de ani înainte. Dar punctele de întîlnire ale Istoriei au fost în cele din urmă mai numeroase, mai constante în această regiune a Mediteranei. Aceasta s-a întîmplat oare pentru că oamenii s-au întîlnit aici din propria lor voință, după ce nu au mai fost împinși de marile curente migratoare ale căror legi rămîn încă o taină pentru cercetătorii moderni în domeniul sociologiei ? Augustin Thierry, care nu mai e deloc citit astăzi, era de părere că geografia nu explică în întregime istoria, dar o explică bine — iar *restul îl fac oamenii.* Se poate oare aprecia calitatea și cantitatea acestui *rest* ? „Oare masele pasive sînt ghidate spre destinul lor istoric de un mic număr de conducători, oameni de stat sau războinici, oameni de știință, călăuze spirituale sau, dimpotrivă, marii indivizi nu sînt decît emergențe localizate ale imensei activități colective, apărute sub presiunea istoriei ? Dezbaterea nu comportă concluzii, iar cărțile sînt scrise spre a ne incita să ne punem probleme insolubile." [1]

[1] Thierry Maulnier.

Faraonii cu coroană dublă

■

Atunci cînd își face intrarea în Istorie, cu treizeci de secole înainte de era creștină, Egiptul are deja în spate douăzeci de mii de ani de existență umană. A fost nevoie ca milenii întregi să se scurgă pînă cînd zeii și eroii, suverani legitimi ai țării, să-i considere pe oameni suficient de pricepuți ca să se guverneze singuri. Primul faraon dintr-un lung șir de peste două sute de nume, regele Menes se eliberează de vechile mituri. Întemeietor al dinastiei thinite, el se înfățișează ca un conducător militar norocos și un politician abil, care va reuși să-și impună autoritatea în întreaga vale a Nilului și în deltă. El poartă ambele coroane, cea roșie, a Egiptului de Jos și cea albă, a Egiptului de Sus : echilibru precar, ce va fi întotdeauna greu de menținut de-a lungul unui imens coridor de 2000 km lungime și al cărui control va necesita punerea la punct a „acestei remarcabile organizații care a conferit măreție monarhiei egiptene [1]".

Încadrat de două pustiuri, înconjurat de popoare îndrăznețe și înfometate pe care valea fertilă le atrage necontenit, frămîntat în interior de disensiuni etnice, Egiptul este un stat amenințat. Înfăptuirea unității sale politice, atît de deseori sfărîmată, va necesita ca toate puterile : militară, administrativă și religioasă să fie reunite în mîna faraonului, hotărît nu numai să-și apere teritoriul împotriva beduinilor, nubienilor și libienilor, ci și să ducă pe teritoriul acestora războaie preventive. Narmer (Menes ?) [2] duce un asemenea gen de războaie, dacă e să dăm crezare tăbliței de șist pe care e înfățișat lovind cu ghioaga un captiv de tip semit pronunțat. Gustul expedițiilor și al cuceririlor îndepărtate nu va apărea decît mult mai tîrziu, odată cu dinastia a XVIII-a. Pentru mo-

[1] E. Drioton și J. Vandier, *Histoire de l'Egypte.*

[2] Potrivit anumitor egiptologi, Narmer s-ar confunda cu Menes, pe care Manethon îl menționează ca întemeietor al dinastiei thinite ; potrivit altora, ar aparține perioadei imediat anterioare sau predinastice.

ment, sarcina lui Narmer, și apoi a succesorilor săi, regii thiniți, constă în a păstra miraculosul coridor unde s-a dezvoltat o civilizație agricolă, grație lucrărilor de irigație.

Datorită Nilului, muncii felahilor, Serviciului apelor, hambarele sînt pline de grîu și de orz, staulele adăpostesc vite, oi și porci, dar Egiptul nu produce nici lemn, nici minereuri, care trebuie aduse tocmai din Sinai. Așa se înnoadă primele contacte și primele schimburi cu țările vecine. Arheologii dispun de un „material istoric" încă foarte slăbuț în legătură cu această epocă veche, dar bogățiile dezgropate din morminte ne permit să ne închipuim luxul care domnea la curtea faraonului : brățări și coliere din aur cizelat, amulete de peruzea, mici mobile din fildeș, cupe tăiate în cristal de stîncă, arme de aramă, statui de animale sau de oameni, dintre care exemplarele cele mai impresionante sînt tocmai capul lui Narmer, care poate fi văzut la University College din Londra, stela regelui Șarpe (Luvru) și statuia regelui Khase-Khem (Cairo). Folosită deja dincolo de Eufrat, roata este aici încă necunoscută. Domesticiți în alte părți, caii și cămilele nu sînt încă cunoscuți. Transportul este încredințat măgarilor și oamenilor, înhămați la un soi de sănii, care trag cele mai grele poveri.

Pentru a ajunge la acest stadiu avansat al unei civilizații care se manifestă în organizarea administrativă, viața religioasă sau socială, arta și chiar industria, cîte milenii s-au scurs, în cursul cărora numeroase neamuri, înainte de a se amesteca și a se înțelege, s-au bătut vreme îndelungată pentru ocuparea teritoriului ? De la primii egipteni care au avut ideea să folosească apele crescute ale Nilului și pînă la cei mai recenți funcționari din secolul al XX-lea care măsoară cota cea mai coborîtă a fluviului a trecut mult mai puțin timp decît între epoca în care trăiau egiptenii paleolitici, într-un peisaj de pădure tropicală, și cea în care, după ce nisipurile au cotropit totul, vînătorii au trebuit să fugă din zonele de pustiu, spre a se apropia de valea rămasă umedă și a născoci agricultura pentru a supraviețui. Cîte secole vor fi fost necesare pentru a-i învăța ca de acum înainte să producă ceea ce mai ieri culegeau, să cioplească unelte, să crească turme, să pescuiască în Nil cu un harpon de os și mai tîrziu de aramă, să construiască primele corăbii ? Toate aceste descoperiri, aceste invenții, aceste eforturi, adesea distruse, dar reluate cu răbdare și cu pricepere vor duce la

un tip de societate sedentară, ale cărei trăsături vor rămîne pentru mult timp cele ale țărănimii egiptene.

Dar și în regiunile învecinate, unde fluviul nu fertiliza solul, în Libia și în Arabia de exemplu, oamenii au trebuit să dea o bătălie pentru viață. Ei vor opune civilizației agricole, civilizația deșertului. Nu duceau o viață sedentară, nu cultivau ogoare, ci rătăceau între un cer dogorîtor și pietre în căutarea unor pășuni nesigure, posedînd toată îndrăzneala, poftele, vicleșugurile la care acest mod de existență poate să dea naștere în sufletul nomazilor, cînd știu că la cîteva săptămîni de drum rezerve de grîne sînt îngrămădite în hambare. Grupați în cete rătăcitoare, acești beduini, cum li se spune îndeobște, vor fi cel mai adesea înfrînți de organizația militară a faraonilor, în afară de cazul cînd aceasta nu era menținută de o mînă de fier. Atunci se va vedea cum, profitînd de marile migrațiuni ariene, se vor abate asupra văii Nilului și se va întîmpla chiar ca Egiptul să fie guvernat de conducători libieni și de regi de origine probabil palestineană.

Acest imens capital de experiență acumulat în cursul mileniilor a îngăduit celor cincisprezece faraoni din primele două dinastii thinite [1] să toarne arama în forme, să dispună de o scriere pictografică și de un sistem calendaristic, să trimită convoaie maritime și terestre la Biblos pentru a cumpăra cheresteaua necesară construirii corăbiilor lor și bitumul indispensabil conservării morților lor, să ia primele contacte cu Creta, rămasă neîntrecută în arta olăritului, și cu Asia Mică, unde a luat naștere prima întreprindere de metalurgie. A sosit vremea constructorilor de piramide. Odată cu aceasta începe marea epocă a Imperiului vechi, care se va nărui în cele din urmă în dezordinile separatiste și în anarhie.

Vremea piramidelor (2500 î.e.n. ?)

Această epocă măreață, care va vedea înmulțindu-se mecanismele administrative ale monarhiei absolute, se întinde pe o perioadă de aproximativ patru sute de ani. Unii egiptologi au înscris-o între niște date prea precise

[1] 3300—2778 î.e.n.

pentru a fi admise de toți colegii lor. Cu atît mai mult profanii sînt cuprinși de îndoială în fața unor asemenea afirmații, știut fiind că documentele epigrafice referitoare la Imperiul vechi sînt încă rare și nu se poate construi o cronologie rezonabilă, bazată pe secole, decenii, și mai puțin pe ani, cu fapte izolate, în cursul unei istorii atît de îndelungate. Deși discuțiile încă nu s-au încheiat, și în așteptarea exploatării unor noi descoperiri arheologice care fac în mod paradoxal din egiptologie o știință foarte vie, se va admite că această epocă se situează între anii 2800 și 2400 î.e.n., perioadă de timp îndeobște acceptată, de cînd Bonaparte declarase soldaților săi că patruzeci de secole îi contemplă din înaltul piramidelor.

Au fost numărate șaptezeci de piramide, dar istoria populară nu a reținut decît cele trei vestite morminte de pe platoul Gizeh care, la porțile orașului Cairo, simbolizează și astăzi încă trecutul fabulos al celui mai vechi Egipt. Despre cei trei faraoni — Keops, Kefren și Mykerinus — care le-au construit, nu se mai știe altceva decît că au silit un popor întreg să ridice aceste colosale construcții, în care este mai potrivit să vedem o afirmare a puterii, măreției și lipsei de măsură, decît să căutăm o sumă de cunoștințe științifice, presupuse a fi fost ale egiptenilor din mileniul al III-lea.

Trebuie oare să acordăm mai puțin credit bunului Herodot care ne istorisește poveștile astea, decît amatorilor moderni de himere, care caută simboluri matematice și astronomice în piramide, sau chiar profeții deduse din raporturile dintre dimensiunile lor ? Pentru tot ce se referă la aceste secole care se situează în penumbra Istoriei, supranaturalul și magia pun probleme despre care nimeni nu poate spune încă dacă își vor găsi într-o zi explicația. Djezer, primul faraon al Imperiului vechi și întemeietorul dinastiei a III-a a devenit mai puțin vestit datorită expedițiilor sale în Nubia și în Sinai, decît datorită îndemînării cu care putea să reteze cu o lovitură de sabie capul unui om și să i-l potrivească la loc. Dar Vechiul Testament și, mai tîrziu, *Viețile sfinților* nu povestesc ele oare niște miracole similare ? Moise preschimbă un toiag în șarpe, iar apostolul Pavel, decapitat de romani, își poartă capul sub braț.

Dimpotrivă însă, organizarea marilor șantiere de la Gizeh și enormele mașini puse în mișcare dau loc la presu-

punerea că arhitecții și antreprenorii din Imperiul vechi erau niște tehnicieni pricepuți, iar nu niște magicieni. Se consideră astăzi că construcția unei piramide necesita munca a 100 000 de oameni timp de douăzeci de ani, în medie trei luni pe an, adică în perioada de inundații, cînd nu se putea lucra la cîmp. Ingeniozitatea și numărul mașinilor de ridicat sau al rampelor în zig-zag nu pot să ne facă să dăm uitării faptul că cel mai utilizat a fost materialul uman. Pentru a ne imagina, fără cel mai mic romantism social, viața și munca acestor zeci de mii de oameni, este suficient să ne amintim tema atît de des gravată pe toate monumentele egiptene : muncitori adunînd pietre și întorcînd spatele spre biciul amenințător al unui soldat. Totuși, un celebru egiptolog, Arthur Weigall, a zugrăvit următorul tablou idilic :

„În timpul lucrului egiptenii cîntau întotdeauna în cor ; ritmul cîntecelor lor, pe care-l marcau și mai mult, atunci cînd puteau, cu mîinile și picioarele, nu numai că ușura treaba, conferind unitate mișcărilor, ci mai mult, crea în rîndul lucrătorilor o anumită voioșie, care făcea munca mai plăcută.

Cei care i-au văzut la lucru pe țăranii egipteni, care au auzit cîntecele și rîsetele lor și s-au uitat la supraveghetorii pocnind din bici fără vreo intenție răuvoitoare, vor înțelege că construirea unei piramide nu era o corvoadă îngrozitoare pentru acești oameni cărora li se cerea să presteze acest serviciu numai timp de trei luni în fiecare an.“ [1]

Ne îndoim că viața ar fi putut fi plăcută pe șantierele antichității orientale, dar faraonul fiind și zeu și suveran în același timp, ne putem închipui un popor întreg muncind cu abnegație, dragoste și speranță la o operă de credință care corespundea unui anumit ideal religios, așa cum aveau să facă mai tîrziu populațiile creștine, atunci cînd au înălțat sute de catedrale. Pe un plan mai material, țăranul, soldatul, muncitorul, funcționarul, meșteșugarul trebuie să muncească pentru faraon, care le asigură în schimb subzistența, securitatea, pacea și dreptatea. Dar în toate acțiunile de acest gen, va fi întotdeauna greu să cîntărești partea de entuziasm și cea de muncă forțată, partea de consimțămînt și cea de interes, partea de necesitate și cea de credință.

---

[1] Arthur Weigall.

Primele trupe coloniale...

De fapt pe şantierele faraonului munceau numeroşi prizonieri de război capturaţi în Nubia şi în Libia, politica Egiptului conturîndu-se sub domnia lui Snefru care va lansa primele expediţii de oarecare amploare. Din Libia, de unde porneau periodic acele *rezzou* [1], ce apăreau pe neaşteptate în satele din vale pentru a prăda hambarele, el adusese 11 000 de prizonieri şi 13 000 de capete de vită. O campanie în Sudan se soldase şi ea cu rezultate asemănătoare. Dar dimpotrivă, demonstraţiile militare organizate spre est avuseseră mult timp drept unic scop protejarea minerilor şi a muncitorilor din carierele Sinaiului, unde se exploatau filoane de oxid de cupru şi de peruzea şi de unde se aduceau blocuri de dorit, serpentin şi granit. Sinaiul era ţara Vidului ai cărei locuitori, „călătorii nisipurilor", semi-nomazi, semi-sedentari îşi mînau prea adesea turmele spre cîmpia orientală a deltei ; împotriva acestora au fost întreprinse mai curînd operaţiuni de menţinere a ordinii. Abia mult mai tîrziu, cîrmuirea egipteană şi-a dat seama că frontierele dinspre nord-est, adică Orientul Apropiat asiatic, puteau deveni nu numai mult mai primejdioase decît cele din sud sau din vest, dar puteau servi, eventual, drept excelente baze de plecare pentru o politică expansionistă.

Această idee va trebui într-adevăr să aştepte Imperiul nou pentru a dobîndi forţa unei mari idei politice, dar sămînţa era deja aruncată cînd suveranii din dinastia a V-a şi a VI-a lansează adevărate armate spre est. Generalul Uni, comandantul suprem al faraonului Pepi I, va conduce cinci campanii succesive împotriva beduinilor din Asia cu trupe recrutate nu numai din Egipt, ci şi din Nubia, detaliu semnificativ care demonstrează că Sudanul devenise un rezervor de oameni din care avea să se recruteze o armată neagră. Ultima din aceste campanii va dovedi o oarecare experienţă strategică, deoarece Uni, în loc să atace duşmanul din faţă, îşi va urca soldaţii pe o flotă de ambarcaţiuni de transport şi îi va arunca într-un punct al coastei palestiniene, dincolo de poziţiile inamice, pe care le va lua pe la spate. Primul general din istorie care şi-a

[1] Formaţiune armată constituită îndeosebi în ţările din nordul Africii în scopuri prădalnice. — *Nota trad.*

scris memoriile, Uni, nu va omite să sublinieze strălucirea victoriilor sale, să-şi laude arta manevrieră şi să îngroaşe numărul combatanţilor aflaţi sub comanda sa. El a avut o mulţime de succesori, ale căror mărturii trebuie considerate cu multă prudenţă. În ceea ce-l priveşte, faptul că a trebuit să lanseze cinci ofensive pînă să-şi învingă adversarul dă de bănuit că încercările sale nu au fost chiar toate încununate de succes, ori că au fost angajate cu mijloace inferioare celor de care face caz. Aceste expediţii nu stînjeneau dealtfel descinderile spre extremul Sud, dincolo de cea de-a doua cataractă, în misterioasa ţară Punt care se întindea pînă la poalele munţilor Abisiniei şi de-a lungul Mării Roşii pînă la strîmtoarea Bab el Mandeb. De acolo se aducea aur din rîuri şi din stîncă, guma arabică, răşini parfumate, tămîie, smirnă, lemn de abanos, fildeş, pietre semi-preţioase, pene de struţ, negri înalţi şi viguroşi ca să transporte poverile, înainte de a face din ei „tiraliori senegalezi", pigmei dansatori pentru corpul de balet împărătesc. Totodată soseau de acolo poveşti înfricoşătoare. De fapt, aceste expediţii în ţara Punt nu au fost numeroase, căci ele necesitaŭ construirea sau montarea unor corăbii speciale la şantierele navale instalate pe Marea Roşie, în locul unde astăzi se află Suezul. Dar, cu trecerea anilor, faraonul a început să trateze şi să considere Nubia din ce în ce mai mult ca pe un fel de colonie dependentă de coroană.

...şi primele schimburi comerciale

Deşi cîrmuirea ducea o politică izolaţionistă, egiptenii nu ignorau aşadar existenţa altor popoare, pe care le numeau în mod obişnuit „oamenii de dincolo". Chiar de pe vremea ultimilor suverani thiniţi, convoaie maritime au stabilit o legătură între porturile din deltă şi Biblos, de unde cumpărau lemn de esenţă tare din Liban ; mai tîrziu metalele din Taurus au trecut prin porturile feniciene, care furnizau cîrmaci, cărora li se încredinţa conducerea corăbiilor. Ruinele unui mic templu egiptean descoperite la Biblos ar putea vădi că negustători din Memfis rezidau acolo în permanenţă, şi dacă unii autori au emis ipoteza că Egiptul participa la o adevărată viaţă economică inter-

națională, trebuie să ne aducem aminte că Maspero[1] a adunat într-o zi, în mormintele dinastiei a VI-a, la Abidos, multe boabe de chihlimbar. Ne întrebăm împreună cu el pe ce căi, prin cîte mîini au trecut ele înainte de a ajunge de pe țărmurile Balticii pe cele ale Nilului, și începem să ne gîndim că, de la trib la trib, aceste mici boabe de rășină fosilă, primele mesagere ale invaziilor indo-europene, au fost colportate pe căile pe care aveau să pornească în curînd ahecnii spre a ajunge în cele din urmă în insulele Mării Egee.

Într-o perioadă cînd folosirea bronzului se generaliza, corăbierii cretani stabiliseră legături maritime regulate între Mediterana orientală și cea occidentală. Din depozitele siciliene aduceau cositor spaniol și galic, din Cipru, aramă, din Ciclade, argint. Cu mai bine de două mii de ani înainte de era creștină, se stabilise un mic curent de import-export între Creta și Egipt, fie direct, prin negustătorii din Phaestos stabiliți la Pharos, chiar acolo unde se va înălța mai tîrziu Alexandria, fie indirect, prin intermediul agenților comerciali asiatici. Dar legăturile dintre Egipt și Mesopotamia rămîn încă un mister, dat fiind că descoperirea vestitului mîner de cuțit, așa-numit de la Djebel-Harak, în Egiptul de Sus, pe care sînt gravate figurine în stil mesopotamic, nu permite decît supoziții hazardate. Țara unde curg cele două fluvii ducea și ea lipsă de materii prime pe care și le procura cel mai adeseori pe calea Golfului Persic. Va trebui să așteptăm înflorirea Babilonului pentru ca un remarcabil comerț caravanier, ale cărui începuturi datau, ce-i drept, de multă vreme, să se dezvolte și să dispună de numeroase și îndepărtate puncte de legătură spre Siria și Asia Mică. Și în acest domeniu, și chiar din mileniul al III-lea Creta — cu agenții ei comerciali arborînd surisuri necruțătoare, din Rodos, Cipru și Biblos — a jucat pare-se pentru valea Tigrului același rol ca pentru valea Nilului.

Nașterea funcției publice

Dacă nu se poate încă acorda ocîrmuirii egiptene titlul de cinste de promotoare a unei anumite politici externe, totuși ea nu mai ignoră faptul că numeroase popoare care

[1] Maspéro Gaston, egiptolog francez, născut la Paris (1846—1916), directorul săpăturilor din Egipt. — *Nota trad.*

umblau nomade pe atunci prin Arabia aruncă deja o privire avidă asupra Cornului fertil [1]. Ea consideră că pustiul şi marea o ocrotesc la est şi la nord împotriva poftelor asiatice şi îşi rezervă toată grija pentru buna funcţionare a administraţiei sale. De-a lungul veacurilor, sistemul de guvernare internă ba s-a asprit, ba s-a înmuiat, căci dacă faraonul mai deţine autoritatea sa direct de la cel mai mare dintre zei, Ra, Soarele, el este nevoit să-şi încredinţeze puterea în mîini din ce în ce mai numeroase, pe măsură ce creşterea demografică, paza frontierelor, colonizarea Nubiei, producţia agricolă şi artizanală, perceperea impozitelor, comanda provinciilor îndepărtate pretind o administraţie. Şi o administraţie cu atît mai prezentă, cu cît fiecare individ este o piesă, indiferent cît de mică, dintr-un enorm mecanism, ale cărui rotiţe necesare sînt funcţionarii : geometri, perceptori de impozite, ingineri de ape şi canale, inspectori ai pescuitului, agriculturii şi creşterii vitelor, slujbaşi care înregistrează decesele şi naşterile. Nenumăraţi scribi controlează faptele şi gesturile tuturor egiptenilor şi veghează ca fiecare dintre ei să declare poliţiei din districtul respectiv mijloacele sale de existenţă. Numai preoţii scapă de investigaţiile lor. Tălmăcitori ai oracolelor, magicieni şi medici, aceştia exercită asupra faraonului o influenţă destul de puternică pentru a-i impune un urmaş ales de ei — ceea ce se va produce la sfîrşitul dinastiei a V-a — sau pentru a-l ameninţa cu puterile lor supranaturale, spre a-i smulge tot soiul de imunităţi fiscale, pe care cei puternici nu le dispreţuiesc niciodată. Templele din Teba posedă 80 000 de sclavi, 400 000 capete de vită, 2 400 km pătraţi de pămînturi arabile, 83 de corăbii, 56 de sate, 50 kg de aur, 1 tonă de argint.

Încercînd să se elibereze de dictatura clericală, regele îi acoperă de onoruri pe funcţionarii săi, îi ridică cu de la sine putere la cele mai înalte demnităţi, cîteodată se căsătoreşte cu fiicele lor şi, protejînd pe tehnocraţii infailibili care ocupă posturile cheie în ministerele sale, creează astfel pătura marilor feudali, guvernatori de provincii şi

[1] Termen folosit de unii istorici ai preistoriei sud-vestului Asiei pentru a indica un semicerc de pămînt fertil care porneşte de la coasta de sud-est a Mediteranei în jurul deşertului sirian, pe la nord de peninsula Arabiei spre Golful Persic, cuprinzînd după părerea unora şi valea Nilului, teatru de luptă şi de migrări ale cîtorva dintre cele mai vechi popoare, sumerieni, asirieni, triburi semitice. — *Nota trad.*

ofițeri superiori, care vor lua din ce în ce mai multe inițiative fără să mai dea socoteală la Memfis. „Către sfîrșitul celei de-a VI-a dinastii, apartenența la clasa sacerdotală sau exercitarea înaltelor slujbe pe lîngă suveran comportau pentru preoți și marii funcționari asemenea avantaje sociale, politice, religioase, încît constituiau un fel de *jus civitatis*, un drept, pe cale de a deveni ereditar, la funcțiile administrative. Preoții și nobilii au smuls de la faraoni aceste drepturi religioase și civile de la care poporul rămîne încă exclus. Monarhia absolută s-a transformat într-o oligarhie a celor privilegiați." [1]

La baza piramidei sociale, sau mai bine spus, sub ea, se află felahul, a cărui viață este astfel descrisă într-un papirus : „viermii au mîncat jumătate din grîu, hipopotamul a devorat restul, șoarecii distrug ogoarele, au năvălit lăcustele, vitele au mîncat, vrăbiile au furat, hoții au luat ce mai rămăsese pe arie, iar vitele au pierit de atîta arat și bătut grîul. Atunci a sosit și scribul cu barca pentru a strînge recolta. Vai de bietul felah ! Funcționarii au ciomege. Dă-ncoace grîul, strigă ei. Dacă nu are, îl ciomăgesc, îl leagă fedeleș și-l aruncă în canal, unde se îneacă. Femeia lui e legată de față cu el. Vecinii fug ca să-și pună la adăpost grîul lor."

Acest portret, poate puțin îngroșat, nu l-a împiedicat pe Arthur Weigall să scrie că poporul egiptean din acea epocă era „cum nu se poate mai fericit și mulțumit", alcătuit din „buni cetățeni, ușor de guvernat, pașnici și foarte conservatori." Era cea mai bună dintre lumi.

Prima revoluție proletară (2300 î.e.n.)

Deodată, în jurul anilor 2300, piramida se năruie în anarhie și sînge. Întrucît certurile care opuneau partidul clerical feudalilor șubrezise considerabil puterea regală, ambițiile guvernanților provocaseră niște tentative separatiste. Sătui de control și de ciomag, felahii s-au răsculat și, profitînd de dezordinea creată, cetele semite, care cu puțină vreme înainte devastaseră Palestina, au năvălit mai departe, au traversat istmul Suez și au pătruns în deltă, unde s-au instalat pentru prima oară în masă. De fapt,

[1] A. Moret, *l'Egypte pharaonique*.

este vorba despre o foarte serioasă revoluție politică și socială care va dura aproape două secole și care va fi marcată nu numai de invazia străină, de răscoale, prădăciuni, epidemii și foamete, ci și de prima venire la putere a proletariatului și de dominația săracilor. Sînt fapte relatate în celebrul *Papirus de la Leyda* tradus de Alan Gardner : „Oamenii deșertului iau locul egiptenilor pretutindeni. Străinii vin, țara se transformă într-un pustiu, provinciile sînt devastate.... Corabia Egiptului de Sus plutește în voia valurilor, orașele sînt distruse, delta nu mai e ocrotită, apărarea țării este un drum călcat în picioare. Sufletele oamenilor au devenit violente, ciuma bîntuie prin țară, peste tot e sînge, moartea nu stă cu brațele încrucișate... Ia priviți, se petrec lucruri ce nu s-au întîmplat niciodată în trecut : regele e răpit de plebei... Curtea este răsturnată într-o oră... Săracii au ajuns bogați, cîtă vreme proprietarii nu mai au nimic. Cel care nu avea nimic a ajuns stăpînul vistieriei, iar cei mari îi cîntă în strună. Cel care nu avea cu ce să-și încropească o colibă are domenii înconjurate de ziduri. Cel care n-avea nici măcar un perete ca să-și proptească creștetul în timpul somnului are un pat..." Și dimpotrivă, glăsuiește același document : „Cei mari umblă flămînzi și nenorociți. Slugile sînt acum slujite. Unul care nu avea nici un slujitor este astăzi stăpîn peste iobagi. Nu mai poți deosebi un fecior de familie de un copil din flori... Cel care n-avea nevastă, astăzi găsește doamne nobile... Aurul, lapisul, argintul, malahitul, cornalina, pietrele scumpe împodobesc astăzi gîtul sclavilor. Luxul se întinde în țară, dar gospodinele suspină : Ah, dacă am avea măcar ceva de mîncare !". Și alte plîngeri în același stil au fost descifrate. Ele provin toate fie de la preoți, fie de la funcționari, adică de la persoane aparținînd clasei care fusese înghițită în acest soi de cataclism. Ceea ce e ciudat de remarcat este că ne aflăm aici în fața unicei revoluții în privința căreia istoria nu posedă o mărturie din partea învingătorilor, căci numai învinșii știau să scrie, dar nu proletarii aveau să profite efectiv de pe urma ei : marii feudali își vor împărți în folosul lor dublul regat, unii luînd nordul și instalîndu-se la Herakleopolis, iar alții adjudecîndu-și sudul și făcînd din Teba capitala lor. Vor avea de înfruntat cele mai grele probleme interne și externe. Imediat după ce au venit de hac asiaticilor alungați din deltă, sau nubienilor plecați înapoi în stare de dezidență, au pornit

între ei un lung război fratricid, sudiștii biruindu-i în cele din urmă pe nordiști.

Există puține texte referitoare la toate aceste evenimente, dar peste Egiptul nivelat de revoluție se înalță o voce gravă și liniștită, care răsună și astăzi, exprimînd voința de a construi o societate nouă pe ruinele unei vechi structuri — Imperiul vechi — care își avusese epoca de măreție. Pe patul de moarte, Kheti, un regișor din Herakleopolis adresează fiului său care urmează să se urce pe un tron șubred niște *Învățături* despre care se poate spune că sînt o replică la *Papirusul de la Leyda* : „Slăvește-i pe cei mari, pentru ca ei să se poarte potrivit poruncilor tale, căci cel bogat în casa lui trebuie să fie nepărtinitor. El posedă și nu mai dorește nimic... *Nu fă deosebire între fiul unui nobil și cel care are părinți modești. Ia în slujba ta omul, judecîndu-l după însușirile sale*... Unui rege îi stă bine dreptatea. Regalitatea este încă posibilă și este o funcție frumoasă. Așadar muncește, ostenește-te pentru slava divinității, astfel încît și ea, la rîndul ei, să se ostenească pentru tine."

Urmașii direcți ai lui Kheti nu vor beneficia de învățăturile sale, întrucît Egiptul avea să fie condus de acum înainte de suveranii tebani care, fără să fi cunoscut pare-se testamentul său politic, aveau să aplice totuși principiile lui. Dacă revoluția socială, care a înecat Imperiul vechi, a zdruncinat țara în așa măsură încît a aruncat în aer în același timp ordinea și ierarhia, comerțul și industria, administrația și disciplina, oamenii și zeii, ea a lăsat totuși pe pămîntul Egiptului, în mijlocul ruinelor sale însîngerate, aluviuni fertilizante : tot astfel Nilul depune la fiecare creștere a apelor sale un mîl negru, care permite două recolte în valea lui. O considerabilă muncă de reconstrucție politică, economică și religioasă va fi întreprinsă de noii stăpîni ai Egiptului în cursul dinastiilor a XI-a și a XII-a, care acoperă o perioadă de aproximativ patru secole, cîtă vreme Imperiul de mijloc [1] se întinde pe un răstimp de aproape 700 de ani. Durata acestor perioade

[1] Imperiul de mijloc (2060? — 1580) cuprinde : dinastia a XI-a (2060—2000), a XII-a (2000—1785), a XIII-a și a XIV-a (1785—1680), a XV-a și a XVI-a (1680—1580).

poate părea imensă și adesea lipsită de conținut, în comparație cu numeroasele secvențe din perioada istorică asupra cărora avem destule documente pentru a reconstitui desfășurarea lor cotidiană. Dar trebuie să admitem, împreună cu Jacques Madaule [1] că „domeniul Istoriei care acoperă cel mult 7000 de ani este nemaipomenit de îngust, dacă îl comparăm cu durata speciei umane care datează de cel puțin 500 000 de ani și care, după calculele lui Eddington [2], va mai dăinui două milioane de ani. Dacă asimilăm existența omenirii cu viața unui om, ansamblul a ceea ce numim Istorie de-abia ar reprezenta o zi din această viață." Examinate în această optică, epocile cele mai îndepărtate și perioadele cele mai lungi ne apar atunci extraordinar de scurte și de apropiate și, în acest context, e mai ușor să comparăm evenimentele analoge care s-au produs în epoci și în medii foarte diferite.

Sesostris, om nou

Victorioși, primii faraoni ai Imperiului de mijloc vor dovedi așadar că bătrînul Kheti nu se înșelase în testamentul său politic și că regalitatea mai era posibilă, cu condiția să schimbe macazul. Ea își va schimba de asemenea înfățișarea. Toți acești Antef, Mentuhotep, Amenemhat, ai căror urmași direcți aveau să fie mai cunoscuți sub numele de Sesostris sînt oameni noi, viguroși, probabil proveniți din popor, care au luat cu asalt puterea, așa cum se întîmplă atunci cînd ceea ce a început prin simple frămîntări sociale devine o revoluție victorioasă. Conform unui proces cunoscut în istorie, oameni energici, săraci și probi încă, au ajuns în funcții importante și au cucerit pînă în cele din urmă puterea supremă, de îndată ce și-au dat seama că masa, obosită de anarhie, era gata să abandoneze în mîinile unui singur om libertatea pentru care luptase. În vinele acestor sudiști, născuți din căsătoriile asprilor coloniști egipteni stabiliți în Nubia curgea pare-se un sînge mai mult sau mai puțin negru. Lucrul acesta îl face pe Marcel Brion să considere că, într-o vreme cînd nobilimea se prăbușise, iar clerul pierduse o mare parte

[1] Istoric francez contemporan. — *Nota trad.*
[2] Fizician englez (1882—1944).

din prestigiul său, ei şi-au datorat victoria acestei ereditǎţi amestecate, acestui soi de sevă populară pe care o posedau. Dar toţi noii suverani de la Teba care se încununau cu dubla coroană roşie şi albă, potrivit unui ceremonial deja milenar, nu se considerau altceva decît urmaşii legitimi ai celor mai vechi faraoni.

Regii tebani nu mai încredinţează guvernatorilor de provincii — nomarhii — teritorii prea întinse pe care să-şi exercite autoritatea, ci le fixează ei înşişi limitele administrative. Cunoscînd acum primejdia pe care o poate reprezenta pentru cîrmuire nişte prefecţi de regiune prea puternici într-o ţară a cărei configuraţie geografică este generatoare de forţe centrifuge, ei îi mută pe aceşti înalţi funcţionari, înainte de a fi avut timpul să devină populari şi deci periculoşi. Ei desfiinţează titlurile şi diversele privilegii pe care le dobîndiseră nobilii şi preoţii, cîte o dată în semn de răsplată pentru servicii aduse curţii, dar transmise în mod abuziv unor urmaşi mediocri. De acum înainte nu vor mai exista funcţii ereditare, ci o adevărată funcţie publică, accesibilă oricui, fără deosebire de avere sau de familia în care s-a născut respectivul. Preot, judecător, scrib, miliţian, plugar sau meşteşugar, oricine va putea deţine un rol, potrivit cu capacităţile sale. Agricultor sau cizmar, orice om primeşte o bucată de pămînt, o slujbă, o meserie cu care se îndeletniceşte spre folosul lui, rezervînd faraonului o parte stabilită de birourile fiscului.

De fapt, suveranul a reluat domeniul său din mîinile nobililor, preoţilor, plebeilor răzvrătiţi şi l-a redat poporului sub formă de gestiune cointeresată. După despotismul sacru, a urmat un sistem dirijist, în care toate mijloacele de producţie şi organele de repartiţie rămîn în mîinile statului. Cu excepţia scribului care strînge impozitele şi care o duce bine, toată lumea „munceşte din greu" [1]. Se pare chiar că din această administraţie sever controlată a rezultat o oarecare prosperitate economică. Deoarece acest sistem nu interzicea cultul personalităţii, faraonul de stil nou rămîne încredinţat de caracterul său divin şi este foarte hotărît să tragă foloase de pe urma acestui lucru, în pofida şi împotriva tuturor. Pentru el este singurul

[1] A. Moret, *op. cit.*

mijloc de a-şi menţine autoritatea asupra nobililor proaspăt numiţi, de a pedepsi pe unii şi a răsplăti pe alţii. După reformele sociale, urmează în mod corespunzător o inseparabilă reformă religioasă de importanţă capitală : poporul are de acum înainte dreptul la privilegiile funerare, adică la îmbălsămare, rezervată pînă atunci nobililor şi bogătaşilor — hotărîre care va determina reluarea expediţiilor armate în ţara Punt, în căutarea produselor necesare conservării mumiilor. Acestea, devenite dintr-o dată mai numeroase într-o ţară de 8 milioane de locuitori, vor crea noi locuri de muncă în sectorul socio-economic al micilor meserii legate de moarte. În sfîrşit, cele două divinităţi Amon şi Ra, pe care egiptenii şi le împărţeau pînă atunci, vor fi identificate cu soarele şi nu vor mai constitui decît un singur zeu Amon-Ra, plasat în vîrful unei cosmogonii complicate.

Problemele pe care le au de rezolvat numeroşii Mentuhotep, Amenemhat şi Sesostris în interiorul ţării, unde au ajuns să restabilească ordinea — „Am arat ţara pînă la Elefantina, am răspîndit bucuria pînă în smîrcurile deltei", va spune unul dintre ei — se îmbină cu dificultăţile care survin neîncetat la frontiere. Aceste dificultăţi, comparabile cu cele pe care le-au cunoscut predecesorii lor, apar totuşi mai grave la răsărit, unde, dinspre Suez suflă deja primele vînturi ale vijeliei care se va abate asupra Egiptului. Pentru moment, acelaşi instinct care-i împinsese pe vechii faraoni spre sud, îi antrenează pe cei noi pînă la cataracta a treia : acolo se construiesc căi de acces şi se instalează baze fortificate, pentru a se asigura securitatea şantierelor unde se găsesc pepite de aur încrustate în blocuri de cuarţ alb. Introdus mai ieri în Egipt de către nomazi, aurul Nubiei este astăzi rezervat statului, monopol care provoacă rebeliuni grave printre nubieni.

„Migraţiuni inspirate" ?

La est egiptenii nu duc nici o politică de expansiune, ci se menţin în defensivă ; ei întreţin chiar excelente relaţii cu triburile beduine, care umblă nomade de cealaltă parte a frontierei şi adesea chiar o trec pentru a-şi duce vitele la păscut. În asemenea măsură au fost surprinşi egiptenii de răscoalele negrilor şi ocupaţi să le înfrîngă,

încît au încheiat probabil cu aceste triburi niște acorduri, prin care erau autorizate să se stabilească temporar în deltă. Politică ce nu era lipsită de primejdie, dar care cel puțin îngăduia egiptenilor să nu se lase atacați pe două fronturi, cu atît mai mult cu cît era adesea nevoie de organizat contraexpediții la frontiera libiană. Totuși infiltrațiile, presiunile asiaticilor deveneau an de an mai apăsătoare, indivizi izolați sau cete mai numeroase, alungați de mizerie de pe pămîntul lor natal, sau împinși de alți cotropitori, cereau faraonului azil. Deodată însă, presimțind primejdia pe care o reprezentau miile de beduini și alte triburi semite care se așezaseră pe pămîntul Egiptului, Amenemhat I îi alungă spre Palestina și construiește „Zidul suveranului", un zid fortificat, legat de un sistem de cazemate, la liziera deșertului, spre a împiedica aceste triburi să pătrundă „fie chiar și pentru a cere apă pentru turmele lor."

Se prea poate ca printre cei goniți astfel să se fi aflat și Abraham. Conducătorul biblic al clanului terahiților, care străbătuse deja mii de kilometri mînîndu-și de la spate oile spre Haran, apoi spre Egipt, își strîngea acum cortul. El va lua din nou calea Palestinei, unde urmașii săi se vor stabili pentru un timp, apoi se vor reîntoarce în Egipt odată cu hicsoșii, pentru a pleca din nou cu 400 de ani mai tîrziu, astfel ca destinul să se împlinească. Atunci cînd pornise din Ur, în jurul anului 2000 î.e.n., Mesopotamia, pămînt binecuvîntat unde cresc viță de vie, fructe, curmali, atrăgea deja de mai multe secole privirile lacome ale popoarelor vecine, care trăiau în pustiu, sau în munți. Pornite din Iran sau de pe valea superioară a Tigrului, din Elam [1] sau din Antitaurus [2], ele își amestecau neamurile și civilizațiile în această grădină bună de prădat. Dacă nu ne mulțumim cu explicația mistică, lunga călătorie întreprinsă de Abraham și de familia lui nu mai este o „migrațiune inspirată", ci o simplă deplasare, printre mii de altele, într-un cadru geografic care, la data aceea, aparținea deja Istoriei de o mie cinci sute de ani. Este cadrul civilizației sumeriene, a cărei înflorire a fost

[1] Vechi stat cu capitala la Susa, amintit de izvoare încă în mileniul al III-lea î.e.n. — *Nota trad.*

[2] Munți în Turcia, situați de-a lungul țărmului Mării Mediterane. — *Nota trad.*

pare-se întreruptă la începutul istoriei sale de inundații — potopul ? — dar care, către mileniul al III-lea va atinge „un apogeu deosebit de remarcabil. întrucît regii locali inaugurează un regim economic și social care a putut fi calificat drept egalitar și liberal." [1]

Sumerienii, a căror origine rămîne încă obscură, împărțeau de multă vreme teritoriul lor cu populații semite, care își făcuseră astfel prima lor apariție în Istorie. Coborînd pe albia Eufratului, ele cuceriseră încetul cu încetul Siria, Libanul și Taurus și chiar regiunea Canaan, la îndemnul unui mare conducător războinic, Sargon, și al urmașilor săi. Cîteva cete semite veniseră să „tatoneze" avanposturile egiptene imediat la est de istmul Suez, dar agresiunile lor nu depășiseră amploarea unor razii obișnuite. Imperiul akkadian, primul imperiu cunoscut, avea prea multe de făcut în interiorul granițelor sale și nu putea scăpa de constrîngerile impuse de întinderea sa, de necesitatea controlului, de răscoale și represiuni, adică de un ansamblu de operații pe care limbajul politic al secolelor viitoare avea să-l rezume născocind un cuvînt comod : pacificarea. Două secole mai tîrziu, măturați de noii veniți care coborau în fugă munții Zagros sargonizii s-au năruit, iar sumerienii și-au dobîndit independența pentru a dispare în cele din urmă definitiv, sub presiunea unui alt popor semit, amoriții. Tot acest „du-te vino", aceste cuceriri, aceste apariții brutale și aceste dispariții care sînt ca niște mari ștersături în istorie sfidează încercările de sinteză, dar chiar dacă nu explică, ele îngăduie să reconstituim mai exact lungul marș al patriarhului care a pornit din Mesopotamia de Jos, bîntuită de furtuni, pentru a emigra de-a lungul Cornului fertil. În acel moment se schițează în Orient un fenomen analog cu cel care se va produce în Europa cinci secole mai tîrziu : un popor nomad se pune în mișcare, dislocînd popoarele pe care le întîlnește în calea sa și acestea, la rîndul lor, își cotropesc vecinii. Astfel, migrațiunile se umflă și se antrenează una pe alta.

Construind o linie fortificată la est de Suez și împingîndu-i pe nomazi dincolo de „Zidul suveranului", egip-

[1] J. R. Palanque, *Les impérialismes antiques.*

tenii luaseră niște măsuri de precauție elementare. Această politică de apărare națională, care a fost una dintre preocupările constante ale dinastiilor a XI-a și a XII-a, a permis exploatarea unor noi mine în Sinai, construirea unei gigantice cetăți administrative care va adăposti pe toți miniștrii faraonului, înainte de a stîrni descrieri entuziaste din partea lui Herodot și a lui Diodor. Mai mult, ea a sprijinit marile lucrări hidraulice care au fost efectuate pentru a regulariza revărsările Nilului, în special rezervorul de la Fayum, alimentat de un braț mare de apă numit încă și astăzi *Bahr Yusuf*, „canalul lui Iosif". Dacă sîntem de acord că existența lui Abraham a coincis cu începutul celei de-a XII-a dinastii, putem admite că cel care a dat numele său canalului săpat pe vremea lui Amenemhat al III-lea este același care, după ce a refuzat să cadă în mrejele soției lui Putifar, a ajuns ministrul faraonului. Într-adevăr, dacă zidul interzicea cel mai adesea trecerea unor grupuri mari, el nu putea împiedica infiltrarea beduinilor, care pătrundeau în Egipt pentru a căuta de lucru, aproape siguri că vor fi angajați de înalții funcționari, ba chiar și de nomarhi.

Cînd tentativele de incursiune deveneau prea insistente — s-a mai văzut vreodată o linie fortificată care să interzică trecerea unui inamic curajos, răbdător și viclean ? —, ele erau imediat urmate de expediții de pedepsire, care pătrundeau uneori în adîncime, una dintre ele a ajuns pînă în inima Palestinei, dar suveranii de pe vremea aceea au întreținut întotdeauna excelente relații cu țara Canaanului, cu Siria și mai cu seamă cu Biblos, care a fost guvernat de un soi de rezident general egiptean. Era necesar ca aceste relații să rămînă bune, căci din momentul cînd suveranii Imperiului de mijloc s-au instalat la Teba, ei au fost nevoiți să ducă o politică continentală și să se lase în seama străinilor, cretani și fenicieni, pentru a asigura comerțul lor maritim cu Ciprul, Phaestos și fără-ndoială, Cilicia. În felul acesta înțelegem mai bine faptul că au vrut să facă din Biblos baza înaintată a negoțului, indispensabil vieții lor economice. Pentru a lega Teba de Mediterana va întreprinde Sesostris primele lucrări ale acestei căi de apă care va deveni într-o zi canalul Suez. În Egiptul de Sus s-a găsit în ruinele unui templu clădit pe vremea dinastiei a XII-a o mărturie a relațiilor egipto-

feniciene din acea epocă : patru lăzi de bronz pline de bijuterii, lingouri de aur și argint, perle, amulete din lapis-lazuli, în care toți arheologii au recunoscut factura mesopotamică.

De rîndul acesta ne aflăm în prezența unui „material" mai însemnat decît era cuțitul de la Djebel-Harak. El aparține unei epoci apropiate de cea în care un foarte important personaj, un fel de „Carol cel Mare asiatic", Hammurabi, izbutise să adune într-o federație cetățile mesopotamice. Acesta a realizat în jurul tronului său babilonian o unitate politică ce va favoriza înflorirea acestei civilizații sumero-semite, despre care se recunoaște și astăzi că a fost prima inițiatoare a anumitor baze ale organizării occidentale : dreptul contractual, sistemul administrativ, economia bancară, puterea militară, protecția codificată a individului... Astfel, două mari civilizații similare s-au dezvoltat paralel în valea Nilului și în văile Mesopotamiei. Nimic nu ne îngăduie să afirmăm că contactele lor au fost pe vremea aceea numeroase. Ele se vor înfrunta mai tîrziu în războaie necruțătoare, de la malurile Oronteului pînă la Suez, dar mai întîi Babilonul va fi pustiit de kasiți, iar Egiptul cotropit de hicsoși.

În fața primejdiilor asiatice

De-abia se încheiase gigantica operă de reconstrucție întreprinsă în cursul ultimelor trei secole, că Egiptul cade din nou pradă demonilor săi obișnuiți. Disensiunile anarhice, luptele dintre clanuri erau favorizate de geografia unei țări întinse pe o lungime de 2000 km, a cărei unitate morală și politică avea nevoie să fie menținută de niște suverani de fier, pentru a nu se fărîmița în mîinile unor aventurieri avizi, militari sau clerici, nobili sau din popor. Diverși Sesostris și Amenemhat muriseră după domnii care duraseră treizeci, patruzeci și chiar cincizeci de ani, dar în mai puțin de un secol vreo treizeci dintre urmașii lor, legitimi sau uzurpatori s-au urcat rînd pe rînd pe tron

pentru a fi răsturnați. Nici unul dintre ei n-a fost în stare să mențină unitatea Egiptului, să-i pedepsească pe nobilii ce se luptau între ei, să împiedice trezirea unui vechi instinct tribal și, cu atît mai puțin atunci cînd cotropitorii au năvălit în deltă, să scuture pasivitatea felahilor.

Năvălirea hicsoșilor (1800 î.e.n.)

Năvălitorii aceștia au apărut ca o vijelie. Dacă dăm crezare unui text vestit [1] : „S-a pornit să sufle mînia divină împotriva noastră, nu știu pentru ce și pe neașteptate. Oameni dintr-un neam necunoscut, veniți din răsărit, au avut îndrăzneala să cotropească țara noastră și fără greutate sau luptă, au ocupat-o cu forța. Acești oameni au pus mîna pe conducători, au dat foc cu sălbăticie orașelor, au ras de pe fața pămîntului templele zeilor și față de băștinași s-au purtat cu cea mai mare cruzime, sugrumînd pe unii, ducînd în robie femeile și copiii. Pînă la urmă au urcat pe tron pe unul dintre ai lor, Salatis. Își alesese ca reședință Memfis, aduna tribut din provincia de sus, ca și din cea de jos și așezase garnizoane în locurile cele mai potrivite cu interesele lui. Lucrul cel mai important este că a întărit regiunea răsăriteană, prevăzînd că asirienii, care aveau să devină într-o bună zi mai puternici, vor rîvni la regatul lui și-l vor ataca — a consolidat zidurile Avarisului, oraș situat la est de ramificația bubastită [2] și a instalat acolo o sumedenie de ostași înarmați cu arme grele, aproximativ 240 000. Venea pe acolo vara, pentru a le măsura grîul și a le plăti solda, cît și pentru a face cu ei manevre pregătite cu grijă... Erau denumiți hicsoși, ceea ce înseamnă Regi-păstori."

Cine erau acești misterioși cotropitori și de unde veneau ei ? Este încă greu de precizat originea, sau mai curînd originile lor, căci aparțineau unor neamuri diferite. În rîndurile lor se numărau amoriți, arabi, khatiți din Taurus, elamiți, fenicieni, cananeeni, sciți. Aceste felurite

---

[1] Textul lui Manethon, istoric egiptean de limbă greacă, care a trăit în Alexandria în secolul al III-lea î.e.n. Lucrarea sa *Aegyptica* datează din 271.

[2] Bubastis, oraș din vechiul Egipt de Jos, situat pe unul din brațele Nilului. — *Nota trad.*

supoziții nu sînt contradictorii, căci năvălirea hicsoșilor este legată de primele migrațiuni ale maselor indoeuropene, care s-au revărsat peste Asia anterioară. Se pare că khatiții, veniți din Taurus, și amestecați cu niște amoriți care rătăceau în stare nomadă între Tigru și Eufrat, au năvălit în Siria, apoi în Palestina, împingînd în fața lor, mereu spre occident, arabi, cananeeni și alți semiți, mulțumiți probabil să se înapoieze în forță pe un pămînt fertil, de unde faraonul îi alungase pe vremuri cînd, problema frontului nubian fiind rezolvată, n-a mai avut nevoie de ei. Istoricii din Egiptul modern tind să creadă că cananeenii au jucat un rol important în această năvălire.

Se pare că vijelia descrisă de Manethon nu a fost atît de neașteptată precum avea să fie de exemplu cea provocată de năvălirea hunilor, ci a fost precedată de infiltrații parțiale, care au progresat cu dibăcie, menite să sondeze nu atît terenul, cît mai curînd reacțiile egiptenilor. Aceste reacții stîrneau teamă de cînd strămoșul Iosif suscitase prima mișcare antisemită din istorie deschizînd prea larg celor din neamul său porțile țării al cărei prim-ministru devenise. Prea slabi pentru a-i alunga, regișorii efemeri ai celei de-a XIII-a dinastii i-au lăsat să se stabilească în deltă pe acești oameni bronzați, a căror barbă creață, nas coroiat și ochi mari nu erau necunoscuți băștinașilor, dar acum pentru prima dată nu mai erau văzuți venind exclusiv cu asinii, oile, femeile și copiii lor, ci în care cu roți, cu cai și cu soldați al căror piept era ocrotit de zale cu ochiuri metalice.

Ajunși în număr destul de mare, au întemeiat o capitală la Avaris, loc situat între Zagazigul de astăzi și canalul Suez și au recunoscut drept conducător suprem pe un anume Salatis, care trebuie să fi fost un om de nivelul social al lui Abraham sau Iacob, adică șeicul unuia dintre nenumăratele triburi care-și instalaseră acuma tabăra pe locurile de pășunat. Încremeniți de stupoare și cuprinși fără îndoială de o lașă admirație, cum se întîmplă cu popoarele slabe în fața spectacolului materialului nou prezentat de învingători, felahii și-au continuat îndeletnicirile obișnuite, determinate de revărsările Nilului, iar faraonii au continuat să domnească, cel puțin teoretic, la Memfis și la Teba. Uraganul s-a deslănțuit brusc

cînd hicsoșii, după ce au făcut din deltă o adevărată colonie de popoare, sau mai curînd un stat nou, au hotărît să pornească la cucerirea Egiptului.

Care au fost temeiurile profunde care i-au îndemnat la această acțiune, cîtă vreme erau confortabil instalați la Avaris, disprețuind muncile agricole și mulțumindu-se să-și pască turmele în pășunile sărate ale deltei ? Nomadul este întotdeauna un războinic, lumea deșertului într-o perpetuă mișcare, iar îmbinarea dintre agricultura itinerantă și creșterea vitelor predispune la căutare de pămînturi mai bune. În cazul de față, deși s-au grăbit să prade panteonul faraonic, hicsoșii nu au fost împinși de forța irezistibilă pe care o conferă prozelitismul religios, așa cum vor fi arabii deveniți musulmani, spre deosebire de nomazii mongoli sau turci care nu au ieșit niciodată din stepa lor pentru a propaga vreo credință. Mai simplu vorbind, combinată cu această forță imperioasă a societăților nomade care pretinde ca expedițiile prădalnice să meargă mereu înainte, hotărîrea de a năvăli mai spre sud s-a impus pentru că legenda unui Egipt fabulos de bogat răsuna în tot Orientul.

Eliberatorii

Alcătuită exclusiv din pedestrași recrutați în cea mai mare parte dintre foștii prizonieri de război libieni și sclavi nubieni, infanteria egipteană a fost îngrozită, dată peste cap, sfîrtecată de carele de luptă asiatice, folosite în Asia deja de aproximativ două secole, dar care reprezentau aici o inovație strategică împotriva căreia era imposibil să te aperi. „În momentul în care societățile sedentare, adesea decadente, cedează la șoc, nomazii intră în cetate și, după primele ceasuri de masacru, se substituie fără efort potentaților pe care i-au răsturnat. Fără să se intimideze, ei se așază pe tronurile cele mai venerabile." [1] Astfel s-a instalat la Memfis un mic șef de trib semit care s-a faraonizat numaidecît și s-a egiptenizat cu atît mai repede, cu cît păturile de jos ale țării nu au fost de loc zdruncinate, iar numeroșii conducători militari egipteni, socotind fără îndoială că superioritatea armamentului hicsoșilor impunea o atitudine realistă, s-au ra-

[1] René Grousset, *Bilan de l'Histoire.*

liat învingătorilor. Deşi nu toţi. „Primele ceasuri de masacru" neputînd fi uitate, oricîte eforturi ar fi făcut cuceritorii pentru a adopta stilul de viaţă al egiptenilor, sau pentru a instaura o cîrmuire „corectă", în Egiptul de Sus a luat naştere o organizaţie de rezistenţă. Ea avea dublul scop de a-i pedepsi pe „colaboraţionişti" şi de a-i alunga pe cotropitori. Cum aceştia din urmă, practic, nu puteau să domnească decît în deltă, iar în urma unor acorduri tacite Teba beneficia de acel gen de semi-autonomie pe care o conferă situaţia unei zone neocupate, mişcarea naţionalistă a căpătat, cu timpul, o importanţă considerabilă, care avea să ducă la restaurarea monarhiei naţionale, proclamate în prezenţa inamicului, către anul 1580. Din acel moment Egiptul este împărţit din nou în două regate : cel din sud (Teba) şi cel din nord (Avaris). Rezistenţii nu mai sînt rebeli, ci susţinătorii unui soi de guvern provizoriu, alcătuit din conducători şi oameni hotărîţi, pînă în clipa cînd apare un anume Sekenenre, care adoptă imediat tonul unui conducător naţional şi decide să nu mai întreprindă operaţii de detaliu şi alte răfuieli, ci să elibereze Memfis, în fruntea unei mici armate. Această primă încercare dă greş. Materialul modern al hicsoşilor îşi demonstrează superioritatea. Sekenenre avea să cadă în mijlocul ostaşilor săi împrăştiaţi de carele duşmane, iar descrierea mumiei sale, aşa cum au văzut-o Maspero şi Arthur Weigall, ne face să înţelegem grozăvia ciocnirilor : „Ea se înfăţişează înspăimîntătoare din cauza rănilor de la cap. O secure de război i-a despicat partea de sus a frunţii, lăsînd o gaură de cinci centimetri lungime, şi năclăind de sînge tot părul dimprejur. O altă lovitură de secure a pătruns pînă în creier deasupra ochiului drept ; o sabie i-a sfîrtecat obrazul stîng ; o lance a pătruns în partea stîngă a capului deasupra urechii, iar o unealtă neascuţită, poate o ghioagă, i-a zdrobit ochiul, orbita şi rădăcina nasului. Chipul pare chinuit, dinţii strînşi se înfig în limbă, iar mîinile se crispează convulsiv. Faptul că trupul n-a fost mumificat cum trebuie şi că nu s-a încercat să se întindă membrele, sau să se şteargă contracţiunile chipului, dovedeşte că cadavrul a fost găsit cu greu după bătălie, iar fuga curţii spre sud a determinat funeralii rapide." [1]

[1] Arthur Weigall, *op. cit.*

Urmaşii săi aveau să reia fără zăbavă lupta. Unul dintre ei Kames, organizator inteligent, va pune bazele acestei mari armate egiptene care avea să devină instrumentul politicii imperialiste a viitorului Imperiu şi să respingă pe hicsoşi pînă la vîrful de sud al deltei. Pînă în cele din urmă, un general de şaisprezece ani, Ahmosis, cu o frunte îngustă şi joasă, temerar şi tenace, îi va alunga definitiv pe cotropitori, după ce va ocupa capitala lor, demonstrînd totodată că tinereţea, îndrăzneala, energia şi ideile simple sînt însuşirile esenţiale ale unui bun militar. Întîmplător, tînărul războinic nu era lipsit de simţ politic. Era perfect conştient că, deşi un eliberator este întotdeauna considerat un om mare de către masele populare, el trebuie totuşi să-şi consolideze şi să-şi proclame legitimitatea. Potrivit vechilor tradiţii egiptene după care femeile erau adevăratele moştenitoare ale puterii regale, el a luat-o în căsătorie pe sora sa. Ahmosis a devenit astfel un autentic faraon, în persoana căruia toată lumea a aclamat pe continuatorul vechilor dinastii, al căror curs fusese întrerupt timp de o sută cincizeci de ani de paranteză asiatică.

Această paranteză nu se închidea pe ruine căci Egiptul, mai civilizat decît cotropitorii săi, — cu toate că această lege nu este absolută — rezistase barbariei, deşi suferise sub raport material, cît şi moral, răni grave care trebuiau ici cusute, colo pansate, întotdeauna lecuite. În schimb, hicsoşii îi învăţaseră cel puţin două lucruri pe egipteni : fragilitatea periculoasă a graniţei lor de răsărit şi superioritatea incontestabilă a carelor de luptă. Această constatare îi va determina să înţeleagă inutilitatea zidului lor fortificat şi să pună la bătaie imaginaţia lor strategică. Aveau nevoie să creeze maximum de spaţiu între ţara lor pe de o parte şi populaţiile stabilite între Oronte şi Eufrat, între Tigru şi Mediterana pe de alta : huriţii, mitanienii, hitiţii, kasiţii, care ba apăreau, ba dispăreau, veşnic turbulenţi, niciodată stabili. Aliaţi ieri, duşmani astăzi, înzestraţi cu o putere formidabilă, ei dispăreau deodată în nisipuri, în aşa fel, încît ai fi putut crede că fuseseră doar zvonul unei legende şi efectul unui miraj, dacă n-ar fi lăsat în urma lor scrumul oraşelor rase de pe faţa pămîntului. În loc să aştepte ca asiaticii să pornească din nou într-o bună zi la atac, egiptenii vor lansa periodic

expediții armate în ținuturile acestora, încercînd să și-i facă aliați, un fel de state asociate care urmau să fie totodată și posturi de informații. Astfel se schițează, de la domnia primilor suverani ai marii dinastii a Imperiului nou, a XVIII-a, liniile generale ale unei politici externe care la început constă în a lua măsuri de protecție organizînd o zonă de apărare care se extindea asupra Palestinei și Siriei, dar care, urmînd niște legi ineluctabile, din escaladă în escaladă, avea să ducă la o politică imperialistă. Pentru Egipt perioada de izolare se încheiase, începea cea de expansiune.

Pentru ca un asemenea țel să se poată realiza, Egiptul trebuia înzestrat cu o armată modernă, tot atît de bine echipată ca cea care îl ținuse în robie timp de un veac și jumătate. Aceasta a fost preocuparea principală a cîrmuirii. Paralel cu vechile miliții care asigurau nevoile guvernatorilor regionali, s-a hotărît organizarea unei forțe armate permanente, împărțită în două corpuri, unul pentru a apăra partea de sud a țării, celălalt, cea de nord, al doilea fiind eșalonat între istmul Suez și Gaza. Ansamblul efectivelor putea să ajungă la 100 000 oameni, dar este în genere recunoscut că armatele active ale faraonului au depășit arareori 30 000 de combatanți. Maspero, care a studiat îndeaproape problema, susține că infanteria reunea trupe de linie și trupe ușoare ; luptătorii din primele trupe erau înarmați cu sulițe grele, securi, pumnale, săbii — care nu mai erau din bronz, ci din fier — și apărați de un scut și un șorț din fîșii de piele ; trupele ușoare erau alcătuite esențialmente din arcași. Și unele și celelalte formau regimente care nu aveau numere și nu purtau numele șefilor lor, ci numele unui zeu : regimentul lui Amon, regimentul lui Ra etc. Cum panteonul egiptean era mai numeros decît unitățile regimentare, statul-major nu întîmpina pare-se mari piedici în a le eticheta. În sfîrșit, trupele auxiliare, racolate cu anasîna dintre negri de pe cursul superior al Nilului, completau aceste efective, potrivit unei tradiții vechi deja și care avea să devină curînd una din condițiile esențiale ale recrutării coloniale. Pe măsură ce războaiele deveneau mai frecvente iar egiptenii, puțin combativi prin temperament, dezvăluiau în consecință slaba lor înclinare spre astfel de aventuri, a trebuit să se facă din ce în ce mai

mult apel la aceşti ostaşi supletivi [1], încadraţi de valoroşi ofiţeri naţionali. Aceşti primi ofiţeri ai departamentului Afacerilor Indigene au comandat trupele de şoc ale Imperiului nou, pînă ce au venit grecii să le vîndă tehnica falangei.

La trupele de pedestraşi al căror dispozitiv nu se schimbase deloc de pe vremea Imperiului vechi veneau acum să se adauge carele ; folosirea tactică şi eficacitatea acestora au corespuns în bună măsură, pare-se, rezultatelor obţinute mai tîrziu de cavalerie, apoi de blindate. Iniţial, acest material extrem de uşor, un soi de *sulky* [2], care trebuia să poată fi cărat de un om în spate, era tras de doi cai şi ocupat de doi oameni : combatantul şi scutierul lui, care-l ocrotea în cursul acţiunii. Pe laturile carului se aflau armele şi muniţiile, adică lănci şi suliţe, o sabie scurtă, o ghioagă, o secure, două tocuri de arc şi două tolbe mari. Carul era arma aristocratică. Cei care erau desemnaţi „pentru care" trebuiau să se considere mai inteligenţi decît infanteriştii, pentru că vedeau lucrurile mai de sus. În sfîrşit, deşi în campanie era firesc să se conteze pe cît posibil pe resursele locale, serviciii mari de intendenţă şi geniu urmau armata, transportînd în căruţe cu patru roţi material de schimb, ustensile de bucătărie, scări, berbeci, unelte de dulgherie şi fierari. Indărătul trupelor şi serviciilor păşea o hoardă de neluptători : scribi, ghicitori, muzicanţi, negustori ambulanţi şi tîrfe pentru bordelurile militare. Toate aceste detalii au fost gravate şi mai pot fi încă examinate pe morminte de la Luxor.

În zilele de bătălie, vitejia şi muşchii soldatului jucau un rol mai important decît priceperea strategică a unui comandant a cărui imaginaţie era anemică, iar ideile despre operaţii manevriere, puţine. Abordîndu-se frontal, armatele se dispuneau în ordine de bătaie : infanteria pe centru, iar carele masate pe flancuri. Arcaşii şi prăştiarii atacau primii, urmaţi numaidecît de suliţaşi, în timp ce carele porneau în trap mărunt, îşi accelerau mişcarea şi se năpusteau asupra duşmanului în şiruri perfecte, ca la exerciţiu, dislocînd rîndurile pifanilor şi călcîndu-i sub

[1] Militari indigeni angajaţi temporar ca efective de completare. — *Nota trad.*

[2] Cărucior pe două roţi (engl.) — *Nota trad.*

copitele cailor. Lupta nu dura decît cîteva ceasuri ; inamicul în retragere nu era urmărit și încă mai puțin era exploatată victoria. Lucrul important era pe vremea aceea să aduni prada, să-i despoi pe morți și să legi prizonierii. Celor uciși li se tăiau mîinile și sexul și totul era prezentat scribului vistiernic care plătea. Scribul proceda la o împărțeală cinstită. După ce păstra o parte din pradă pentru zeul care acordase victoria, o altă parte pentru faraon, împărțea ceea ce rămînea între soldați, după meritul fiecăruia, adică după numărul de mîini și de mărunțaie aduse de eroi. Această pradă purta numele de „aurul victoriei".

Gustul cuceririi militare

Tuthmosis I dispune deja de un instrument bun de cucerire — după ce cîștigase practică în Sud — atunci cînd își adună armata la est de Suez, străbate deșertul și ajunge în sudul Palestinei. Un convoi de echipaje înzestrat cu toate mijloacele de transport necesare pe distanțe mari vine în urma trupelor, în timp ce întăririle și rezervele în materie de efective, muniții, arme, subzistență și material greu vor sosi pe mare pînă în porturile feniciene, unde agenți siguri au și luat măsuri utile. Tuthmosis se îndreaptă atunci către nord, de-a lungul coastei și prin Liban, unde soldații săi privesc pentru prima oară zăpada de pe piscuri, „apa care strălucește în vîrful muntelui", și ajunge la Eufrat. Acolo, ostașii săi nu-și cred ochilor văzînd „un fluviu care curge de-a-ndăratelea", adică de la nord la sud, cîtă vreme Nilul curge de la sud la nord. Lipsiți de coeziune, incapabili să opună o rezistență organizată unei armate bine instruite, sirienii nu s-au apărat de loc, astfel încît cucerirea teritoriului lor a fost relativ ușoară. Totuși, întrucît avuseseră loc răzvrătiri locale, ei vor oferi faraonului prilejul unei sîngeroase represiuni. Ridicată pe malurile Eufratului, o stelă de frontieră simbolizînd puterea egipteană se va înălța timp de patru secole ca o sfidare adresată Asiei. La înapoierea în țară, după ce lăsase la fața locului unele forțe de ocupație, Tuthmosis va pune să se sape pe un monument ridicat în cinstea lui : „Am împins granițele Egiptului pînă la drumul străbătut de soare. Am

redat curajul celor cărora le era frică, întrucît am înlăturat primejdia care-i amenința și am înălțat Egiptul deasupra tuturor celorlalte țări." Este un lucru împlinit, Egiptul a dat de gustul cuceririi și al gloriei, și una și cealaltă asortîndu-se cu grelele convoaie încărcate cu pradă care, pe mare sau pe uscat, aveau să se îndrepte spre valea Nilului. Necesitatea de a instala un avanpost la intrarea coridorului de năvăliri, în regiunea Naharina, practic a plasat în mîinile egiptenilor produsele Asiei centrale și ale Extremului Orient.

În primul rînd însă se pune problema menținerii ordinii într-o țară imensă, dezorganizată și turbulentă, în care un corp expeditionar depărtat de bazele sale trebuie să facă fără încetare față unor rebeliuni care se succed cu fiecare prilej, îndeosebi de cum ajunge zvonul morții vreunui conducător egiptean. Astfel, Tuthmosis al II-lea a fost nevoit să refacă drumul deschis de părintele său, spre a lupta împotriva unor cete armate care reușiseră să se infiltreze pînă la frontierele naționale. Mai tîrziu va izbucni o revoltă generală în Siria, de cum se va afla de moartea vestitei regine Hatchepsut, adevărat faraon care purta barbă falsă ca un bărbat și a cărei prezență provocase timp de douăzeci de ani certuri dinastice care nu erau cîtuși de puțin ignorate în acest coridor siro-palestinean, unde știrile ajungeau întotdeauna foarte repede.

Astfel că, din momentul în care Tuthmosis al III-lea s-a văzut scăpat de prezența unei mătuși poruncitoare, cu care teoretic împărțea o cosuveranitate ce nu fusese de fapt decît o regență absolută, cu atît mai dominatoare, cu cît era exercitată de o femeie ambițioasă ce avea însușirile unui puternic șef de stat, noul suveran este confruntat cu cele mai grele probleme, în stare să repună sub semnul întrebării rezultatele obținute de politica externă a predecesorilor săi. În primul rînd trebuie să-și asigure spatele, lichidînd anturajul bătrînei mătuși, plasînd în guvern oameni de-ai lui și încoronîndu-se pentru a doua oară, de rîndul acesta singur. Acest om care vegetase pînă la treizeci și șapte de ani în umbra femeii-faraon ce izbutise să-i fie mătușă, soție și soacră la un loc, se va dezvălui ca cel mai energic faraon din întreaga istorie a Egiptului și cel mai întreprinzător războinic, în așa mă-

sură, încît va reuși să insufle supușilor săi o oarecare poftă de glorie militară, iar contemporanii săi îl vor compara cu *o cometă zburătoare*.

De cînd hicsoșii fuseseră respinși, ținutul care se întinde între Egipt și Oronte își schimbase înfățișarea. Se mai întîlneau semi-nomazi, dar și sedentari, care locuiau în foarte numeroase orășele, înconjurate de ziduri întărite, îndărătul cărora se acumulau bogății. Deșteptați de raidul executat de primul Tuthmosis, toți regișorii din aceste regiuni așteptau prilejul favorabil să se descotorosească de o armată de ocupație care, oricît de blîndă ar fi fost, pretindea totuși tributuri greu de îndurat. Dar ei rămîneau categoric prea slabi, pentru că erau prea fărîmițați, dispuși mai curînd să se pizmuiască, decît să se unească împotriva unui dușman comun. Mai la est mitanienii, care posedau o mare putere armată, exercitau o indiscutabilă influență politică și morală asupra întregii acestei mici lumi, dacă n-ar fi fost decît prin faptul că o anumită solidaritate asiatică lua naștere de la sine, în fața presiunii egiptene. Așa încît, atunci cînd regele din Cadeș, orășel situat pe Oronte, la nord de Damasc, a reușit să coalizeze sub conducerea sa peste 350 de căpetenii palestiniene, feniciene, cananeene sau siriene împotriva ocupanților, a obținut imediat ajutor — oameni, material, bani — din partea guvernului mitanian.

Desemnat de confrații săi să preia comanda forțelor aliate, regele din Cadeș pornește numaidecît o campanie și ajunge pînă la Meggido, aproximativ la 25 km de viitorul Nazaret. El convoacă aici pe toți conducătorii coaliției, pentru o conferință de stat major. Guvernul din Teba este imediat informat de pregătirile dușmanului. Fără a pierde o clipă, cu o promptitudine de decizie și o rapiditate de execuție foarte rar întîlnite în istoria militară, Tuthmosis preia comanda armatei sale care-și avea tabăra în istm și o conduce în marș forțat prin pustiu. Deoarece Gaza căzuse fără să opună rezistență, trupele egiptene ajung în fața muntelui Carmel ; generalii ezită să angajeze trupele la escaladarea muntelui, preferînd să meargă pe drumul obișnuit, în lungul coastei, dar conducătorul lor hotărăște să se lanseze în defileuri, pentru a surprinde mai repede un inamic care se considera probabil ocrotit de un teren socotit impracticabil pentru o armată.

Asiaticii, mai numeroși, poate prea numeroși și din această cauză slăbiți de certurile pentru comandă, stîrnite întotdeauna de războaiele de coaliție, au cedat de la prima ciocnire. Regele din Cadeș a reușit să fugă, dar vreo sută de mici conducători au fost luați prizonieri și mii de cadavre zăceau la pămînt. Scribii au consemnat cu scrupulozitate prada : 3 000 de cai — captură nemaipomenit de prețioasă pentru hergheliile egiptene, populate la prețuri imense — 1 929 de boi, 2 000 de capre, peste 20 000 de oi, 200 de armuri și platoșe, 1 000 de căruțe în care sînt trîntite claie peste grămadă toate bunurile prădate din cortu-rile întemeietorilor de dinastie (table de abanos încrustate cu fildeș și aur, vase prețioase, bijuterii...). Convoiul se va înapoia la Suez cu un număr imens de sclavi ; el va aduce egiptenilor fastul ignorat al vechilor civilizații ale Asiei anterioare, a cărui cunoaștere va permite realizări ca mormîntul lui Tut-ankh-amon, dar care va dezagrega puterea lor, așa cum mai tîrziu luxul oriental va descompune într-un mod atît de agreabil imperiul roman.

În seara bătăliei de la Meggido „aurul victoriei" a fost împărțit din belșug combatanților. Aceștia nu vor avea a se plînge de comandantul lor suprem, căci în cursul celor cincizeci și patru de ani ai domniei sale el îi va readuce de șaptesprezece ori pe aceleași cîmpuri de bătaie. Statele mici din Palestina și Siria s-au supus, într-adevăr, dar regii din Cadeș și Mitani nu dezarmează. Tuthmes [1] întreprinde atunci operațiuni combinate ; instalează baze maritime în Fenicia, pentru ca flota sa, încărcată cu provizii la ducere, să se înapoieze ghiftuită de pradă. Pune să se construiască la Biblos corăbii care sînt transportate cu spinarea pînă la Eufrat, rade Cadeș pe Oronte de pe fața pămîntului și-i învinge pe mitanieni. Expedițiile care vor urma, vor avea ca scop mai cu seamă să dovedească forța sa și va înălța și el, bine-nțeles, ca și strămoșul său, o stelă de frontieră pe malurile Eufratului, dar de cealaltă parte a fluviului. El cel dintîi avea să născocească edificatorul sistem al decorațiilor, cu ajutorul căruia poți duce pînă la capătul lumii bătrîni „mormăitori" [2] și vajnici flăcăi. Spre asfințitul vieții, socotind cu îngăduință, și înaintea multor altora că războiul își

[1] Denumire greacă pentru Tuthmosis. — *Nota trad.*

[2] *Grognards* (fr.), denumire dată ostașilor bătrîni, cu care Napoleon făcuse toate campaniile. — *Nota trad.*

are frumusețea lui, generalul victorios va spune evocînd grădinile de pe Oronte : „Erau pline de fructe, vinul umplea teascurile și curgea ca apa, în timp ce grîul pe coline era mai îmbelșugat decît nisipul pe țărmuri ; soldații mei mîncau pe săturate și erau unși cu ulei parfumat în fiecare zi, așa cum se obișnuiește în Egipt la marile sărbători...".

Imperiul egiptean amenințat de civilizația siriană

În acea perioadă, supremația Egiptului era necontestată în Orientul Apropiat. Asiria, Babilonul, Mitani și chiar hitiții, stabiliți în Anatolia, îl acoperă de daruri. Pietrele scumpe, aurul, fildeșul, mirodeniile și obiecte lucrate în aur iau în mod regulat vechea cale a Suezului. În schimbul aurului nubian, pe care aheenii îl folosesc masiv pentru măștile lor funerare, Creta și Ciprul furnizează corăbii, pe care șantierele navale feniciene nu reușesc întotdeauna să le construiască în ritmul de producție pretins de faraon. Metalele sînt furnizate de Cilicia. Întreruptă în timpul războaielor, mișcarea caravanieră a beneficiat totuși de acest răsunător zăngănit de arme, căci prăzile expediate în întregi convoaie după fiecare campanie încununată de succes, au făcut ca egiptenii să se dea în vînt după tot ce venea din Siria. Cererea crescînd, negustătorii, după ce a fost încheiată pacea, au pornit pe toate căile de uscat și de apă care legau Teba și Memfis de cetățile asiatice, pentru a aduce de acolo sclavi, armăsari, tauri, elefanți și urși, pește sărat sau afumat, păsări multicolore, vase de aur și de argint, blocuri de cristal și pietre scumpe, cherestea și lemn de construcție, instrumente muzicale, stofe brodate, parfumuri, vin, lichioruri. De asemenea, materiale de război : care de asalt, tunici de piele, platoșe, căști, săbii și sulițe subțiri.

Imperiul egiptean era întemeiat și domina lumea, de la cataracta a treia și pînă la mlaștinile Eufratului, din oazele libiene, pînă în deșertul sirian. Dar imperiile sînt osîndite la victorie și vor ca conducătorii lor să țină veșnic mîna pe garda săbiei. Cei doi succesori ai marelui Tuthmosis vor trebui să înăbușe noi revolte, luptînd ei înșiși pe malurile fluviului Oronte. Primul va porunci să fie spînzurați șapte conducători sirieni la Napata, spre a pre-

zenta negrilor din sud o imagine exemplară a ceea ce se cheamă ordine egipteană, dar al doilea va face inovații în politica egipteană, înțelegînd că diplomația poate fi un mijloc mai eficace decît armele pentru a consolida o vastă moștenire. Tăbliţele de argilă descoperite în 1888 în ruinele de la Tell el Amarna și a căror înțelegere depășește astăzi specializarea egiptologică au oferit dovada unei atît de considerabile corespondențe diplomatice între guvernul egiptean și guvernele din Mitani, Hati, Assur, Babilon, Cipru și Cilicia, încît putem scrie aici, așa cum se scrie în presa modernă, că relațiile internaționale au intrat atunci într-o fază foarte activă. Teba încă se teme de adversarul mitanian, considerat ca cel mai puternic și mai abil, dar se știe de asemenea că mitanienilor le e frică de hitiți și de asirieni, a căror putere militară devine de temut. Cele două state vor avea așadar interes să se înțeleagă, spre a-și menține pozițiile dobîndite : mai întîi, se procedează la un schimb de daruri, apoi la un schimb de mesaje, a căror prudență voalată se lasă ghicită, pînă în momentul în care lucrurile se concretizează printr-o cerere în căsătorie. Astfel, o prințesă mitaniană îl va lua în căsătorie pe Tuthmosis al IV-lea și va deveni mama lui Amenophis al III-lea, care, la rîndul lui se va căsători cu o mitaniană, iar la sfîrșitul vieții sale, cu o a doua, tînără soacră care va lua în căsătorie pe tînărul ei ginere, Amenophis al IV-lea și pe care o cunoaștem sub numele de Nefertiti. Altădată nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că un faraon, fiu sacru al zeului Soare, și el însuși personaj divin, ar fi putut lua în căsătorie o străină, dar acum se știa că există alte civilizații foarte avansate în afara văii Nilului și se căuta stabilirea cît mai multor contacte cu acestea. Interiorul locuințelor mari începuse să devină mai confortabil, grădinile mai împodobite cu flori și arbuști, vestmintele mai originale, în timp ce pictorii și sculptorii dădeau operelor lor o expresie nouă de voluptate, care nu avea nimic comun cu impresionanta fixitate a vechilor modele. Valea Nilului se va acoperi cu monumente somptuoase, la care vor colabora arhitecți și ebeniști, zidari și aurari sirieni. Este aproape același fenomen care avea să se petreacă în Franța atunci cînd, uluiți de Renașterea italiană, membri ai familiei Valois se vor încuscri cu familia Medici și vor invita artiști florentini să decoreze castelele de pe Loara. Dar Franța nu avea

nimic de pierdut, cîtă vreme în Egipt totul avea să se năruie în mai puţin de cincizeci de ani.

S-a scris adesea că primul răspunzător de această prăbuşire — de altminteri vremelnică — ar fi fost acest Amenophis al III-lea, primul faraon egiptean în vinele căruia curgea sînge asiatic. Este adevărat că el nu a vădit aceleaşi însuşiri războinice ca tatăl şi bunicul său, iar viaţa lui a fost cea a unui „despot oriental", cum se spune îndeobşte — expresie demodată, dar care acoperă încă realităţi foarte contemporane. Şi el a adresat numeroase mesaje şefilor de state vecine, redactate într-un stil convenţional, pe care nici Downing Street, nici Quai d'Orsay [1] n-ar fi putut să-l dezavueze, deşi aveau adesea drept obiect negocieri matrimoniale în vederea populării haremului său cu prinţese menite să devină nu suverane, ci soţii de rangul doi. „Era, spune canonicul Drioton, celebru egiptolog francez, o modalitate agreabilă de a încheia alianţe cu ţări străine." În loc să viziteze imensul său teritoriu, el are încredere în numeroşii săi vasali, ei înşişi prinţi asiatici care, fatalmente, vor scutura într-o bună zi de pe umerii lor jugul unui împărat invizibil şi depărtat, a cărui prezenţă nu se manifestă decît prin pretenţiile la impozit.

Pentru moment, adevăratele secrete ale influenţei egiptene sînt bogăţia şi organizarea sa politică. Scribii de la Ministerul Afacerilor Externe au ţesut în ţările vecinilor lor orientali o reţea neîntreruptă de relaţii, intrigi, posturi de observaţie şi au creat state-tampon împotriva agresiunilor posibile. În schimb, aliaţii ocrotiţi, colonizaţi, trag cel mai mare folos de pe urma contractelor de asistenţă încheiate cu Teba, unde vin regulat să ceară revizuirea pensiei lor alimentare. Dar guvernul nu va scrie şi nu va pronunţa niciodată termenul de „imperiu egiptean". Ţările ocupate, Canaan, Kharu, Rezenu, Naharina îşi păstrează în continuare numele lor iniţial şi sînt administrate direct de conducători legali, excelent mijloc de a face să apese asupra acestora răspunderea pentru eventualele represiuni şi de a lăsa aparenţele puterii acestor orientali care înţeleseseră foarte bine că „eşti cineva,

[1] Denumire sub care sînt cunoscute Ministerele de Externe ale Angliei şi respectiv Franţei, situate pe străzile cu acelaşi nume. — *Nota trad.*

atîta vreme cît faci această impresie". Dar Teba nu-i menţine în rangurile lor decît dacă-şi trimit fii în Egipt, ca să fie educaţi acolo. În felul acesta, Egiptul speră să dea o dublă lovitură : să dispună de ostateci aleşi şi să facă din aceşti tineri prinţi colaboratori credincioşi. Dar se înşală. Numeroşii prinţi străini îl vor orientaliza, nu superficial, ci în profunzime, iar suveranele şi soţiile de rangul doi vor juca în această privinţă un rol la care nimeni nu se aştepta.

Ikhunaton, marele schismatic

Într-adevăr, sub influenţa lor, „un anumit aspect al divinităţii solare căpătase, sub numele de Aton, o oarecare importanţă. La origine, Aton era însuşi discul solar, deosebit de Ra, care era zeul ce trăia în acest glob. Acum, acest cult în plină dezvoltare îl numea pe Aton forţa vitală intangibilă, energia care se manifestă în soare, adică forţa din care trăia însuşi Ra." [1] Întrucît toate popoarele din antichitate adorau soarele şi era nevoie de un soi de numitor comun pentru diversele popoare ale imperiului, cultul său sub forma discului solar oferea un caracter de universalitate care-i lipsea cultului lui Amon. Sosise vremea cînd religia unui dumnezeu unic părea indispensabilă, din motive în care politica îşi avea, fără îndoială, partea sa, dar trebuie să ne aducem aminte că Abraham plecase deja de cinci secole din Ur, iar numeroşii săi urmaşi răspîndiseră ici-colo, în marşurile lor aventuroase, mesajul adresat de Iahve şefului tribului terahiţilor.

Amenophis al IV-lea a cărui bunică era mitaniană, iar mama, siriană, fusese crescut în această religie monoteistă, a cărei noutate apare ca o revoluţie profundă, ce desfiinţează panteonul complicat, atît de scump Egiptenilor şi zdruncină totodată vechile structuri clericale, atît de puternice. De cum s-a încoronat, îşi schimbă numele în Ikhunaton, pentru a sublinia că nu mai are nimic comun cu Amon. În faţa atitudinii ostile a preoţilor, el părăseşte Teba şi construieşte mai la nord, în valea Nilului, oraşul Tell el Amarna, unde cultul zeului unic nu va mai fi turburat. În ţara crocodililor sacri, cum să faci să fie acceptată ideea unui zeu lipsit de chip omenesc sau de altă

[1] E. Drioton şi J. Vandier, *op. cit.*

înfățișare, pe care să nu poți nici să-l pictezi, nici să-l sculptezi, care nu e decît o esență pur spirituală și în care rezidă binele, adevărul, dragostea și fericirea absolută ?

La început, Ikhunaton, care găsise în soția sa Nefertiti o admirabilă colaboratoare, are dibăcia de a permite ca cultul vechilor zei să rămînă la mare cinste, dar curînd, după ce mișcarea monoteistă ia o amploare considerabilă, faraonul își dezvăluie voința de a suprima politeismul în tot Egiptul și nu pregetă să pună să se ciocănească toate cartușele [1] din temple sau de pe morminte, pe care era săpat numele zeului Amon. Poet, el își exprimă crezul într-un imn, care va fi reluat de David, într-un psalm :

„Ivirea ta e frumoasă la geana cerului
O, Aton cel viu, principiu al vieții,
Cînd te înalți în zarea de răsărit a cerului,
Umpli toate țările de frumusețea ta.
Deși ești îndepărtat, razele tale sînt pe pămînt,
Deși te afli în înaltul cerului, urmele pașilor tăi
alcătuiesc ziua,
Și atunci cînd îți arunci razele
Cele două țări ale Egiptului sînt în fiecare zi
în sărbătoare,
Treze și în picioare
Căci tu le-ai deșteptat...
Tu zămislești pruncul în pîntecele femeii,
Tu îl legeni ca să nu plîngă,
Tu îl hrănești chiar în sînul ei.
Cînd puișorul țipă încă în găoacea lui,
Tu îi dai suflu ca să rămînă în viață,
Și iată-l cum iese din ou piuind din toate puterile.
O, Doamne, fără număr sînt faptele tale !
Ești viața însăși, iar viața se trăiește în tine."

Potrivit idealului său religios, Ikhunaton crede cu naivitate că va menține imensul imperiu asiatic cucerit de strămoșii săi cu ajutorul unei politici ale cărei cuvinte de ordine sînt : Pace și Fericire. Refuză să reprime rebeliuni care izbucnesc ici-colo ; deși reprezentanții ori aliații săi din Ierusalim, Siria, Biblos și Babilon îi expediază în grabă mesaje pline de îngrijorare, nu le trimite nici

[1] Tablou din piatră, lemn sau metal, încadrat de ornamente și menit să poarte pe el o inscripție. — *Nota trad.*

instrucțiuni, nici întăriri. Cufundat în gîndurile sale, faraonul deviaționist rămîne orb și surd la luptele desperate pe care le duc generalii săi. La moartea lui, care a survenit la șaptesprezece ani după urcarea pe tron, imperiul egiptean practic căzuse în mîinile hitiților care controlau în acel moment Mitani, Naharina, Fenicia, Siria și Palestina. Frumoasa Nefertiti avea să cunoască atunci vremurile grele prin care trec toate soțiile ale căror soți au ținut în mîinile lor, în timpul vieții, un baston de comandant militar sau civil, politic sau financiar, mic sau mare, potrivit imaginii reflectate de oglinda deformată a vanității lor. Ieri soția faraonului domnitor peste toate Egipturile, astăzi văduva lui Ikhunaton, ea încearcă totuși să încheie pe cale diplomatică o căsătorie secretă chiar cu fiul învingătorului, regele hitit Suppiluliuma, stăpîn peste toată Asia de nord. Este oare tot atît de frumoasă ca în vestitul portret din muzeul de la Berlin, și și-a păstrat neatins prestigiul regal ? Fapt este că regele hitit îi trimite pe unul din fiii lui. Acesta nu avea să ajungă niciodată la Teba. Va fi sugrumat în cursul călătoriei de niște zbiri, foarte grijulii să netezească drumul spre putere unui anume general Horemheb, militar fără slujbă în timpul domniei unui faraon pașnic, dar care așteaptă ceasul sabiei.

El avea să sune curînd. Destinul a vrut într-adevăr ca sceptrul lui Ikhunaton să treacă în mîinile unui nepot făgăduit unei morți timpurii, acest Tut-ankh-amon care își va datora celebritatea nu marilor fapte săvîrșite în cursul domniei sale, ci descoperirii, în 1926, de către arheologul englez Carter, a cosciugelor de aur și email în care odihnea intactă mumia lui. Totuși scurta trecere a lui Tut-ankh-amon a fost marcată de două evenimente pe puțin considerabile : reîntoarcerea la Teba și probabil, ceea ce numește Biblia trecerea Mării Roșii. Susținut de partidul clerical și de partidul militar care fuseseră sistematic înlăturate de la putere de marele eretic, noul faraon s-a grăbit să redea cultului lui Amon întreaga sa strălucire, să restituie clerului bunurile care îi fuseseră confiscate, să dărîme templele înălțate în cinstea lui Aton, să clădească „monumente pentru toți zeii și statuile lor în aur adevărat din munți" și, în sfîrșit, să trimită în Asia cîteva corpuri expediționare. Sînt acte de guvernămînt care ele singure ar putea denota la un suveran mort la douăzeci de ani un temperament politic ce nu a avut timpul să se exprime în întregime.

Pe de altă parte, deşi este imposibil să precizăm data unuia dintre evenimentele biblice cele mai popularizate, sîntem ispitiţi să fim de acord cu egiptologii care fixează exodul evreilor în timpul domniei tînărului rege. Dacă lucrurile stau aşa, se pare că am putea construi raţionamentul următor. Atunci cînd hicsoşii au fost împinşi dincolo de graniţele egiptene de Ahmosis, întemeietorul dinastiei a XVIII-a, numeroşi semiţi au continuat să ocupe în mod paşnic delta şi mai cu seamă regiunea Goschen, care le fusese desemnată, pe undeva prin apropierea Lacurilor Amare, unde avea să fie clădită mai tîrziu Ismailia, capitala canalului Suez. Ei şi-au continuat acolo viaţa dinainte, ceva mai sedentarizaţi poate, dar subzistînd tot graţie micilor lor turme. Oricît au stat în Egipt, ei nu au abandonat pe dumnezeul lui Abraham pentru a se închina lui Ra, Osiris sau Amon. Pe de altă parte, este foarte probabil — cînd ne gîndim la puterea de atracţie exercitată de o mică colonie de evrei asupra unor coreligionari mai desmoşteniţi, dar încredinţaţi că vor fi bine primiţi — că micile grupuri, care au supravieţuit soldaţilor lui Ahmosis, au crescut an de an, odată cu sosirea emigranţilor care au încetat de a mai fi clandestini în ziua cînd Ikhunaton, omul ale cărui lozinci politice erau Pace şi Fericire, a deschis larg porţile Egiptului străinilor şi mai ales orientalilor. Or, s-a văzut că monoteismul lui Ikhunaton fusese foarte influenţat de aceştia (mamă, soţii de rangul întîi şi doi, prinţi siro-palestinieni) şi, la drept vorbind, idealul religios al faraonului schismatic se apropia destul de mult de cel care avea să fie proclamat de Vechiul Testament. El merge chiar mai departe şi proclamă un mesaj de fraternitate şi de dragoste, al cărui ton nu va fi regăsit nicăieri în altă parte decît în Evangheliі.

Moise şi exodul

Ikhunaton nu este un violent, un apostol de şoc, un iconoclast prin temperament. În primii ani ai domniei sale, a fost cel mai tolerant dintre faraoni şi a îngăduit să fie cinstiţi vechii zei egipteni, pînă în ziua cînd, brusc, atitudinea lui s-a transformat în cea a unui spărgător de chipuri cioplite, conducător al unei mişcări politico-religioase. Apostolul non-violent a devenit un fanatic. Sub

presiunea cărei influențe ? Dacă ne referim la Biblie, citim în *Ieșirea*, 11, 3 : „Moise ajunsese foarte mare în pămîntul Egiptului, înaintea lui Faraon și a slujitorilor lui Faraon și a tot poporul."

Este cert că numeroși semiți captivi, deportați, emigrați erau puși la dispoziția serviciilor publice, a templelor sau a sectorului privat. Cei mai dibaci izbuteau să cîștige încrederea stăpînului lor și ajungeau uneori la situațiile cele mai înalte, meritînd deja să fie caracterizați prin vestita frază a lui Michelet care spune că bătuți, alungați, ponegriți, insultați, torturați „ei biruiseră dăinuind". Dacă acordăm legendei partea care i se cuvine, exemplul lui Iosif este foarte banal. Dar Moise nu aparține legendei : este un personaj istoric, a cărui personalitate puternică, aspră, se înrudește cu cea a unui conducător de popor, laolaltă mistic, legiuitor și șef războinic. Taina nașterii sale și frumoasa poveste cu prințesa care, manifestînd dispreț pentru piscina regală, s-a dus să se scalde în apele Nilului unde mișunau crocodili și a descoperit acolo un copil părăsit, sînt fermecătoare. Putem admite de asemenea că Moise, al cărui nume „Mosis" este foarte egiptean, a fost crescut, educat, instruit la curte. Trebuie atunci să nu mai pregetăm și să ne gîndim că, alături de Ikhunaton, a jucat rolul unui militant ? Că după moartea acestuia, înfruntînd teribila reacțiune dirijată de Tut-ankh-amon împotriva monoteiștilor, a devenit conducătorul temporal și foarte cultivat al unor oameni a căror spiritualitate nu se exprima încă decît prin voința de a rămîne credincioși unui mesaj supranatural auzit odinioară de un șeic bătrîn, undeva prin Mesopotamia ?

Se știe că dacă diverse inscripții relatează primirea asiaticilor în Egipt, nici una dintre acestea n-a adus pînă în prezent precizări în legătură cu data acestor evenimente. De fapt, noi nu cunoaștem perioada de ședere a evreilor în deltă și ieșirea lor de acolo decît din textele biblice, despre care se știe că au fost supuse unor mari solicitări. Nimeni pînă în prezent nu a putut face proba materială a acestor peripeții și, mai puțin încă, le-a putut încadra într-o cronologie satisfăcătoare. Desigur, unele fapte relatate de tradiție sînt verosimile, dar atunci cînd Biblia se mulțumește să numească pe suveranul Egiptului „Faraon", fără altă precizare, putem în contextul istoric, să atribuim acestui faraon chipul lui Tut-ankh-amon, tot

atît de bine ca al lui Ramses al II-lea, sau al lui Mineptah. Sugestia prezentată aici trebuie așadar să fie considerată drept un modest exercițiu de cercetare, printre atîtea altele.[1] Nimeni nu va obiecta că faraonul care-l urmărea pe Moise și pe însoțitorii săi a murit înecat împreună cu armata sa în valurile Mării Roșii care s-a închis peste ei ; ar însemna să acorzi textului biblic valoarea unui document de necontestat, cîtă vreme ne aflăm între legendă și istorie, una sprijinindu-se și poetizînd-o pe cealaltă. Dacă mumia lui Tut-ankh-amon regăsită în 1926 de Carter ne oferă într-adevăr dovada că nu a murit înecat, Biblia în schimb nu ne spune numele faraonului înghițit de valuri în fruntea trupelor de urmărire. Și dacă era generalul Horemheb ? Amintim aici că Bonaparte, înconjurat de ofițeri și de savanți încercînd să treacă un vad în regiunea Lacurilor Amare pentru a cerceta terenul cu totul ieșit din comun, a fost deodată surprins de un mascaret gigantic care era cît p-aci să-i bruscheze destinul și din care generalul Cafarelli a scăpat ca prin minune.

Exodul rămîne totuși un eveniment istoric, dar e foarte probabil că triburile care au participat la el nu au fost singurele care au constituit mai tîrziu regatul Israel în acea Palestină, unde de vreme îndelungată se stabiliseră grupuri eterogene, minuscule cetăți-state și alte triburi nomade. Nu cumva Moise rătăcește prin Sinai timp de „patruzeci de ani", cifră căreia nu i se poate acorda decît o valoare simbolică, înainte de a porni în sus, spre Canaan, numai pentru a asigura, grație imensității deșertului, ocrotirea turmei pe care Dumnezeu a încredințat-o spre pază acestui păstor de oameni ? Nu cumva umblă de colo, colo, de la Djebel-Moussa la Akaba și de la Hebron la Gaba, pentru a se feri de un *melting-pot*[2] de edomiți și moabiți, de amoniți și amoriți care ar fi putut să mănînce opera lui ? Oare face lucrul acesta pentru a scăpa de raidurile armatei egiptene care și-a revenit ? Sau

[1] În lucrarea *Le Proche Orient asiatique*, dl. Paul Garelli subliniază că data biblică (Cartea a III-a a Regilor, 6, 1) care ar plasa exodul în plină perioadă El Amarna este exclusă de întregul context internațional al epocii. Sugestia prezentată aici plasează exodul imediat după El Amarna, într-un context de represiune.

[2] Creuzet, căldare de topit, amestecătură (engl.). — *Nota trad.*

numai pentru a căuta apa și păsunile necesare supraviețuirii poporului evreu care, în singurătățile pustii ale Sinaiului, își amintește despre vremurile bune de altădată: „Mai bine muream bătuți de Domnul în pămîntul Egiptului, cînd ședeam împrejurul căldărilor cu carne și mîncam pîine de ne săturam!"

Urcarea pe tron a lui Ramses

Într-adevăr armata egipteană și-a revenit. Sub conducerea generalului Horemheb, ea încearcă să consolideze ceea ce mai poate fi salvat în Palestina și practic reușește să controleze din nou Canaanul. Comandant suprem al trupelor lui Tut-ankh-amon și adevăratul conducător al jocului politic practicat de tînărul faraon, Horemheb a așteptat atît de mult timp ceasul răfuielilor, încît la moartea suveranului său, pune mîna pe putere, plasează generali în toate posturile cheie ale guvernului, continuă lupta contra asiaticilor și-și desemnează el însuși succesorul. Va fi primul dintr-un lung șir de Ramses, un vechi militar de carieră, care are meritul de a fi cel mai bătrîn în gradul cel mai înalt și care va avea bunul simț să moară doi ani mai tîrziu. Bun general și mare constructor, fiul său Sethi, care îi urmează fără a provoca tulburări interne, reușește să redea Egiptului o oarecare strălucire orientală, recucerind unul după altul douăzeci și trei de posturi militare eșalonate pe ruta strategică care leagă El Kantara de Gaza și reocupînd bazele feniciene create de Tuthmosis, fără a reuși însă să domine Siria. El va supraviețui în mintea oamenilor uluiți, prin construirea templului de la Karnak, unde se aliniază o sută treizeci și patru de coloane, dintre care fiecare cîntărește aproximativ trei sute de tone. Dintre miile de călători care au răsuflarea tăiată pătrunzînd în vestita sală hipostilă [1] „în care ar încăpea fără greutate cele mai mari catedrale gotice" [2], cîți știu că același Sethi a avut ideea să reia lucrările începute de Sesostris, pentru a crea prin istmul de Suez, o cale de comunicație între Mediterana și Marea Roșie?

---

[1] Sală cu tavanul susținut de coloane. — *Nota trad.*

[2] Marcel Brion, *Histoire de l'Egypte.*

Arhitectura monumentală, marile lucrări publice, politica imperialistă au nevoie şi de voinţa de a întreprinde, şi de continuitatea necesară pentru a duce la bun sfîrşit opera începută, precum şi de talentul de a reuşi. Un personaj într-adevăr extraordinar este acest Ramses al II-lea, care va continua opera neterminată a părintelui său, Sethi, şi a cărui primă acţiune a fost de a-şi înlătura fraţii mai mari, pentru a se instala la vîrsta de şaisprezece ani pe un tron, pe care-l va ocupa pînă la optzeci şi trei. Ceea ce am convenit să numim morală, reprezenta pe atunci un complex de privilegii şi interdicţii, de forţe şi de servituţi, de tradiţii şi de tabuuri care variau în funcţie de epocă şi de loc. Va trebui să mai aşteptăm cîteva secole pînă ce nişte filozofi greci vor proclama revoluţionarea legilor nescrise dar, considerat după trei milenii, scopul scuză întotdeauna mijloacele, în mod automat legitime prin sancţiunea succesului. Mai inteligent, mai îndrăzneţ şi mai energic decît fraţii săi împinşi în umbră, sau azvîrliţi în groapă, Ramses al II-lea preia aşadar puterea, iar Istoria, ştiinţă morală şi politică, nu-i adresează reproşuri în legătură cu modul în care a pus mîna pe ea, căci, singur împotriva tuturor, va face faţă forţei hitite care intenţiona o dată pentru totdeauna să termine cu imperialismul egiptean.

Dispunînd de un serviciu de informaţii bine angrenat, Ramses nu ignoră că pericolul creşte, pericol reprezentat de formidabila coaliţie asiatică ale cărei sfori le trag hititii, nu în umbra vreunui complot, ci la lumina zilei. Aşa cum vor face mai tîrziu perşii, sau aşa cum se va proceda îndeobşte în Occidentul creştin, ei îşi asigură oameni şi materiale din partea a circa douăzeci de popoare, a căror cooperare este poate condiţionată de ameninţări şi de corupţie, dar care pun totuşi la dispoziţie infanterişti, care de luptă şi arme de fier făurite în atelierele Anatoliei. Faraonul îşi pregăteşte şi el armata, îşi instruieşte trupele, ridică contingente de negri din Nubia, înrolează prizonieri, printre care se află, foarte probabil, numeroşi asiatici, recrutează toţi mercenarii care sosesc din Libia, unde zarva iscată de mobilizarea egipteană a zămislit pofta de solde bune de campanie şi speranţa unor eventuale jafuri. Cînd consideră că a adunat o armată sufi-

cientă — conform tradiției, adunarea s-ar fi efectuat la est de deltă —, Ramses aruncă patru divizii spre est, unele pe calea mării, către bazele de debarcare feniciene, celelalte pe calea uscatului, pe drumul redeschis de părintele său, de la El Kantara la Gaza, pe care israelienii din zilele noastre îl vor înțesa de cazemate. El pornește în întîmpinarea inamicului, care îl evită mereu și ajunge, fără să fi dat o singură luptă, în regiunea fluviului Oronte, unde armata hitită îl așteaptă cu arma la picior.

I se pare că a sosit momentul să ia măsuri de ordin tactic, cînd o patrulă aduce doi prizonieri, care dezvăluie numaidecît că inamicul bate în retragere pe tot frontul Fără să șovăie, dar și fără a verifica informațiile date de cei doi oameni, care în realitate erau agenți dubli, Ramses hotărăște să preia personal comanda unei forțe de intervenție rapide, ușoare, bine antrenate — divizia Amon — și să se năpustească asupra orașului Cadeș, lăsînd în spate grosul armatei. Acționînd astfel, el cade într-o capcană destul de banală : se vede deodată tăiat de celelalte trei divizii ale sale de către forțele hitite care, după ce l-au lăsat să treacă, au traversat fluviul Oronte și acum îl atacă pe la spate, împingîndu-l spre Cadeș, unde o garnizoană puternică ocupă poziții organizate. Deoarece neglijase să-și concentreze batalioanele sale mari ațintindu-le spre un punct slab, infanteria sa cedează teren la prima ciocnire și o ia la goană. Numai carele au rezistat. Amenințat să fie zdrobit împreună cu însoțitorii săi între cei doi cleși care se închid peste el, Ramses se ivește în mijlocul încăierării. În picioare pe carul său blindat cu plăci de aur, cu coiful regal pe cap, cu pieptul ocrotit de o platoșă de zale, el a înțeles că nu va afla scăpare decît printr-o șarjă desperată pentru a încerca să facă joncțiune cu grosul armatei sale. Își adună ofițerii, își leagă hățurile în jurul șoldurilor, spre a avea libertatea de a mînui armele și, așa cum este înfățișat pe basoreliefurile care povestesc întîmplarea, se năpustește împreună cu ei asupra trupelor hitite, sparge rîndurile lor, trece printre dușmani și face joncțiune cu celelalte trei divizii care soseau în marș forțat. Aveau să se bată pînă la căderea nopții, vor fi numeroși morți și răniți de o parte și de cealaltă și pînă în cele din urmă nimeni nu va repurta victoria hotărîtoare căci, dacă trupele lui Ramses au izbutit să doarmă

pe cîmpul de bătaie, cle nu au reuşit totuşi să-i alunge pe hitiţi din Cadeş.

Un ditiramb celebru, cunoscut sub numele de *Poemul lui Pentahur* va ridica totuşi în slăvi victoria faraonului şi ni-l va prezenta punînd pe fugă el singur 2 500 de care de luptă duşmane. E cam mult. Totuşi, dacă ţinem seama că poeţii de curte şi ofiţerii de stat major deformează lucrurile şi faptele, primii cu lirism şi ceilalţi cu o subtilă candoare, se pare că Pentahur n-a făcut decît să urmeze tradiţia deja veche a stilului, de acum încolo pus la punct, a ceea ce am convenit să numim astăzi un comunicat oficial de victorie. Fără a acorda acestui poem mai mult credit decît merită, este cert totuşi că, dacă bătălia de la Cadeş a fost un soi de meci nul, înaintarea hitită către sud a fost totuşi stăvilită. În anii următori, Ramses va fi fără îndoială obligat să reia drumul spre răsărit, să ajungă pînă în vechea ţară Naharina şi de rîndul acesta să-i bată pe hitiţi, dar nici acum nu aveau să existe cu adevărat învinşi şi învingători, astfel încît cei doi combatanţi au ajuns să se întrebe dacă interesul lor nu era să încheie un tratat de pace pe baze solide şi chiar să se unească în faţa presiunii asirienilor, a căror forţă brutală devenise destul de ameninţătoare pentru a-i îngrijora pe ambii adversari.

1278 : semnarea primului instrument diplomatic din Istorie

În această ţară a nesfîrşitelor tocmeli, în care conciliabulele sînt întrerupte de tăceri îndelungate, în care sămînţa lucrurilor dispare parcă sub paiele aurite ale vorbelor, în care revenirile urmează concesiilor, în care cuvîntul dat nu angajează decît prezentul imediat, se petrece atunci un eveniment politic de o însemnătate considerabilă : Ramses al II-lea şi Attusil semnează în a 25-a zi a primei luni de iarnă a anului 1278 primul instrument diplomatic din Istorie, în care, după salamalecurile şi jurămintele uzuale, se stipulează că cele două puteri contractante îşi vor da ajutor ofensiv şi defensiv, îşi vor restitui prizonierii şi vor amnistia pe toţi cei care au fost urmăriţi pentru acte de colaborare. Este o răsturnare a

alianțelor. Există încă două versiuni aproape identice ale acestui document. Alexandre Moret s-a întrebat dacă faptul că în document nu e precizată nici o delimitare a frontierelor nu poate să dea loc la presupunerea că semnatarii voiau să-și creeze iluzia că imperiile lor erau de acum înainte și pentru totdeauna *unul singur* ? Ramses al II-lea avea să scrie unui întemeietor de dinastie asiatic : „Află că mă voi menține pe vecie în frumoasa condiție de fraternitate în care mă aflu astăzi." Ea va dura cincizeci de ani și va asigura o îndelungată perioadă de pace. Nici un popor din Asia nu se va încumeta să atace formidabila putere pe care o reprezenta condominiul egipteano-hitit, ale cărui legături militare, politice și comerciale vor fi consolidate, cincisprezece ani mai tîrziu, prin căsătoria fiicei mai mari a regelui hitit cu faraonul. Într-adevăr, căsătoriile cu orientalele au ajuns la modă și nu există egiptean cît de cît bogat care să nu se lase sedus de mitaniene, siriene, babiloniene sau cananeene, al căror farmec exotic dădea o savoare deosebită tehnicii amorului. Cu opt sute de ani înainte, frumoasa Sara, deși în vîrstă de șaizeci de ani, nu fusese ea oare răpită de un suveran al Imperiului de mijloc ? Ramses al II-lea o luase deja în căsătorie, din rațiuni de stat, pe sora sa, haremul său era plin de concubine care aveau să-i dăruiască cîteva sute de copii, iar acum, iată-l ajuns la plinătatea celor cincizeci de ani, căsătorindu-se cu o prințesă Mannefrure, tînără și fecundă, care nu se dă în lături de la treabă. În această țară în care legitimitatea sîngelui este transmisă prin femei, Ramses va lua „măsura de precauțiune de a se căsători cu multe dintre fiicele sale, spre a evita primejdia ca acestea să aibe prin intermediul vreunui ginere indezirabil drepturi asupra coroanei" [1]. Vremea războaielor a rămas mult în urmă, vecinii orientali vin să muncească pe marile șantiere din Pelusium și aduc sprijinul unei mîini de lucru sezoniere în perioada secerișului, în timp ce corăbiile pleacă și vin pe marea cea verde, o iau pe canalul Nilului care unește Mediterana cu Marea Roșie, sau urcă în sus pe fluviu pînă la Teba și acostează la cheiurile Luxorului, spre a descărca lemn, vinuri și metale.

[1] Marcel Brion, *op. cit.*

În care Egiptul trebuie să se păzească...

■

Acest echilibru este totuşi ameninţat de un val seismic de o amploare mult mai pronunţată decît cel provocat de năvălirea hicsoşilor şi care nu este decît un episod al marii aventuri indo-europene din Asia Mică, partea de răsărit a Mediteranei, şi în curînd Africa, unde se va manifesta cînd prin cuceriri brutale, cînd prin infiltrări lente. După ce au ocupat Grecia, aheenii s-au abătut[1] asupra Cretei, unde au înecat o civilizaţie din care au reţinut două legende, cea a regelui Minos şi cea a Minotaurului. Primii locuitori au fugit, ori au ajuns nişte meşteşugari docili în slujba acestor teribili feudali, ale căror războaie fratricide aveau să inspire geniul lui Eschil şi al lui Sofocle şi ale căror măşti de aur care le împodobeau cadavrele au păstrat „o ciudată expresie de violenţă şi de sălbatică măreţie". Curînd s-au instalat în lumea mediteraneană în Rodos, Cipru, Anatolia, pe coasta siro-feniciană şi, bine-nţeles, în toate insulele din Marea Egee, controlînd toate căile maritime şi legînd strîns noţiunea de comerţ de cea a dominaţiei politice. Oare în acest context se cuvine să plasăm expediţia argonauţilor către Colhida şi, mai mult încă, războiul Troiei, a cărui realitate istorică nu o mai contestă nimeni astăzi, deşi ne mai putem pune întrebări asupra originii conflictului : era oare dorinţa aheenilor de a instala o bază comercială pentru a dezvolta negoţul lor cu Anatolia, voinţa lor de a controla strîmtorile pe drumul care duce la grîul „Rusiei", un raid prădalnic spre a pune mîna pe bogăţiile oraşului ? Este probabil că asediul Troiei a fost o acţiune ca multe altele de acelaşi gen, dar în cazul acesta, amploarea mijloacelor folosite a înflăcărat imaginaţia oamenilor în aşa măsură, încît, patru veacuri după evenimentul respectiv, poeţii

[1] În jurul anului 1450 î.e.n.

au născocit povestea cu răpirea frumoasei Elena, spre a slăvi faptele vitejești ale unor eroi care ne mai încîntă și astăzi.

Popoarele mării

După ce au ras de pe fața pămîntului orașul lui Priam (1190 ?), aheenii au fost la rîndul lor împinși spre sud de popoare noi care trecuseră Hellespontul. Am văzut că hitiții consideraseră oportun din punct de vedere politic să-i folosească în chip de mercenari împotriva Egiptului și, în consecință, să admită prezența lor armată. Tratatul egipto-hitit pusese într-adevăr capăt ostilităților, dar arienii rămăseseră pe loc, sporindu-și rîndurile an de an, devenind un stat amenințător într-un stat amenințat și trecînd curînd la ofensivă. Hitiții încercaseră să reziste, închipuindu-și că pactul de asistență militară semnat în 1278 va intra în vigoare automat, iar marea armată egipteană va relua drumul milenar. Dar nu mai exista o mare armată egipteană : cincizeci de ani de pace fericită făcuseră să ruginească inimile și armele. Ramses, ajuns octogenar, nu-și onoră semnătura și îl lăsă pe aliatul și cumnatul său singur în fața cotropitorului. El însuși trebuia să facă față cetelor aheene care, sosite direct din Peloponeș și din Ciclade pe corăbiile lor iuți, cu prora împodobită cu un animal fantastic, debarcaseră în Libia și mînau în fața lor triburile indigene spre deltă. Prea în vîrstă ca să-și asume responsabilitatea unor hotărîri rapide, el cedează puterea fiului său Mineptah care, în fața noii primejdii, se grăbește să reorganizeze armata, înainte ca „popoarele mării" să se năpustească asupra Nilului. Acești noi veniți care execută raiduri în toată Mediterana și Asia anterioară sînt de diverse neamuri : aheeni alungați din Grecia, cretani, iliri, amestecați desigur cu hoarde venite din Atlas. Cînd Maspero povestește că membrii acestor hoarde purtau „un soi de pătură de lînă în dungi, care nu se închidea în față pentru a lăsa întreaga libertate de mișcare", nu este evident că e vorba despre tunica viitorilor cavaleri numizi, pe care Traian avea să-i readucă

spre Dunăre și despre „djellaba" [1]-ua gumierilor [2] marocani pe care generalul Guillaume îi va conduce în Abruzzi în 1943 ?

Deoarece Siria din fericire nu se mișcă, Mineptah ridică din est cîteva regimente de infanterie și formațiuni de care de luptă și le îndreaptă spre frontul occidental, unde libienii înregistraseră deja cîteva succese, pentru că erau bine înarmați — lănci, măciuci, săgeți, praștii, care de asalt — și pentru că liniile de apărare egiptene erau aproape inexistente. Adversari de temut sub raportul bravurii, nedisciplinați prin temperament, ei se învîrtejesc nu în cadrul unei coaliții mai mult sau mai puțin organizate, ci în dezordinea unor mulțimi anarhice, legate unele de altele prin elanul vital care face din fiecare individ celula irresponsabilă a unei societăți elementare, în care foamea și cupiditatea nu sînt poate singurele temeiuri. Faraonul pornește în întîmpinarea dușmanului străbătînd pustiul ; el îl întîlnește pare-se în regiunea El Alamein, acolo unde Rommel și Montgomery vor da în anul 1942 al erei noastre marea bătălie a diviziilor lor blindate. Deși în număr mai mic, totuși mai bine pregătiți și în special mai bine încadrați, egiptenii se năpustesc cu carele lor de luptă în învălmășeală, măcelăresc 6 000 de libieni, 2 000 de aheeni și iau 9 000 de prizonieri pe care-i instalează de bine, de rău în tabere unde pot munci pămîntul. Cu douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, Ramses al III-lea angajează la rîndul său lupte desperate contra acelorași dușmani, a căror îndrăzneală și număr au crescut. Prevăzător, dîndu-și seama exact de primejdie, el a acordat cea mai mare grijă organizării apărării naționale, care se întemeiază în esență pe recrutarea de trupe — contingente egiptene, mercenari, auxiliari coloniali — și pe crearea de noi unități de care de luptă.

Ultimul mare suveran al Imperiului nou cunoaște ani cu atît mai îngrijorători, cu cît hitiții au fost definitiv șterși din Istorie, copleșiți de indo-europeni care ocupă în prezent Naharina, Cilicia, Ciprul și care amenință să invadeze Palestina, în timp ce în vest libienii au recăpătat

---

[1] Bluză lungă purtată de arabi. — *Nota trad.*

[2] Înaintea celui de-al doilea război mondial, în Africa de Nord și Africa neagră, membrii unor formațiuni militare supletive (gum), furnizate de un trib și însărcinate cu securitatea teritoriului. — *Nota trad.*

curaj şi se pregătesc să pornească din nou la asaltul rodnicei văi. Ameninţat la est, presat la vest, faraonul trebuie să facă faţă unor încercări de debarcare pe coasta mediteraneană şi să bată rînd pe rînd pe duşmanii care, înfrînţi la graniţa orientală, reapar la cea occidentală, atunci cînd nu se încumetă să realizeze operaţii combinate. După o ultimă bătălie navală în faţa oraşului Pelusium — viitorul Port Said —, popoarele mării, care au eşuat din nou în acţiunea lor, vor abandona în sfîrşit orice idee de a se stabili în sudul Mediteranei şi se vor răspîndi fie în insulele Mării Egee, fie în Sicilia, Sardinia, Italia, unde vor continua să bîntuie ameninţător. Numai filistenii vor rămîne în regiunea situată între Gaza şi muntele Carmel şi-i vor da numele pe care-l poartă şi astăzi : Palestina. Cei care au încercat să se întoarcă în Peloponez au fost imediat înecaţi de valul doric, alcătuit din războinici cumpliţi, veniţi şi ei din nord, ale căror „spade grele de fier vor face ţăndări civilizaţia miceniană". Au ras totul de pe faţa pămîntului. Căile maritime pe care nu le cunosc şi mai cu seamă tîrgurile vor trece în mîinile fenicienilor, în timp ce urmaşii lui Agamemnon vor emigra spre Asia Mică, unde vor întemeia primele colonii greceşti : Milet, Efes, Phoceea, Smirna, Samos.

Egiptul a rezistat victorios. Alţi uriaşi blonzi vor descoperi într-o bună zi drumul Suezului, dar, pentru moment, guvernul din Memfis mai are de reglementat problema libiană. Pericolul occidental nu a dispărut odată cu plecarea popoarelor mării, căci şeful tribului maşauaşa — oare este o denumire de origine berberă ? — a reuşit să realizeze unitatea numeroaselor tabere libiene, să instruiască o armată şi să impună o autoritate plină de năzuinţe. Folosind mijloace mai subtile decît înaintaşii săi imediaţi, el nu-şi aruncă trupele asupra Memfisului, ci organizează colonizarea libiană a deltei în maniera unei pete de ulei care se întinde. Am văzut cum toţi faraonii care s-au succedat ba au deschis larg graniţele ţării, ba le-au zăvorît cu brutalitate, pentru a le deschide din nou. De rîndul acesta, Ramses al III-lea e de părere că cel mai bun mijloc de a se descotorosi odată pentru totdeauna de pericolul occidental este de a oficializa această migraţiune de fapt. El se năpusteşte cu carele de luptă asupra taberelor libiene, ucide două mii de emigraţi ca să nu-şi piardă faţa şi capturează mii de bărbaţi, femei şi copii pe care-i instalează în deltă, cu scopul determinat de a face din ei

odată și odată mercenarii unei armate de profesie, înzestrate cu un material solid, fără de care Egiptul nu se poate gîndi să întreprindă recucerirea regiunilor de răsărit. Ramses a plătit scump liniștea frontierei sale : nimic nu-l va mai împiedica să devină și el un mare constructor, să reia exploatarea filoanelor aurifere din Nubia de jos și expedițiile în țara Punt. Sfîrșitul domniei sale se va scurge în pacea regăsită. Dar două secole mai tîrziu, „credincioșii" soldați libieni aveau să pună mîna pe coroana egipteană.

Libienii cuceresc delta

Ramses al III-lea instalase lupi libieni în stîna egipteană. Oșteni aspri, efectivele acestea supletive deveniseră repede forța principală a țării și ofițerii lor crescuseră o nobilime de fapt, a cărei influență asupra treburilor statului avea să crească cu trecerea anilor. Martori tăcuți ai dezordinilor politice care zdruncinaseră Egiptul atunci cînd ultimii Ramsesizi nu mai avuseseră curajul sau priceperea de a menține unitatea națională, ei așteptau momentul să substitue vlăstarelor unei mari familii istovite o feudalitate militară, ieșită din sînul trupei. A fost nevoie ca ei să aștepte timp de mai multe generații, perioadă în care regatul a fost împărțit încă o dată între două puteri ce se stabiliseră, potrivit tradiției, dar și după cum cereau căile de comunicație, prima în deltă, a doua, în sud, ofilindu-se, atît una, cît și cealaltă, în vreme ce o a treia putere, a armelor devenea din ce în ce mai tare.

Către anul 950 libienii trecură la acțiune. De fapt, acești berberi mașauașa se egiptenizaseră foarte mult, cel puțin conducătorii lor, care se căsătoriseră cu tinere egiptene, ale căror familii jucau un rol important la Tanis, Herakleopolis, sau Teba. Acțiunea a fost dusă la bun sfîrșit cu rapiditate de generalul Șeșonk care, avînd grijă, ca atîția alți uzurpatori, să-și proclame legitimitatea, s-a grăbit să-și însoare fiul cu fiica ultimului faraon, fără a reuși totuși să restabilească unitatea politică a Egiptului. El nu-și va exercita autoritatea decît asupra ținutului deltei și a Libiei, unde comandamente militare vor fi dirijate de conducători după chipul și asemănarea sa, energici, ambițioși, care se vor instala în toate posturile cheie ale

administrației, sacrificînd totul în favoarea construirii unei armate mari, demne de cele făurite de marele Tuthmosis și de primii Ramsesizi în a doua jumătate a celui de-al doilea mileniu.

Șeșonk și libienii săi sînt conștienți de forța morală și materială pe care o reprezintă într-o țară în care țăranul și scribul manifestă atît de puțină înclinație pentru uniformă. Ei știu de asemenea că istoria militară a Egiptului n-a strălucit cu adevărat decît din momentul cînd faraonii au aruncat în bătălie trupele lor coloniale și regimente străine. Se întîmplă chiar ca în Egipt să fie redactate pamflete pacifiste sau antimilitariste, de genul acestui text citat de A. Moret [1] și adresat unui tînăr, ispitit de aventură : „Crezi într-adevăr că soarta soldatului este mai bună ca a scribului ; din copilărie este luat și închis în cazarmă ; o lovitură în burtă, una peste sprîncene și capul lui e ca și spart, după aceea îl bați, cum ai bate papirusul. O să-ți vorbesc despre marșurile lui în Siria ; este împovărat cu pîine și apă ca un asin ; spinarea lui e cu totul încovoiată și apoi nu are decît apă stătută. Cînd în sfîrșit se ivește dușmanul, e ca o pasăre în colivie, toate mădularele îi sînt țepene. Dacă are norocul să se întoarcă acasă, e ca un lemn putrezit, este adus pe un asin ; veșmintele i-au fost furate de mult, slujitorul a spălat putina. Astfel, o, scribule Eunene, schimbă-ți gîndul și spune : Soarta scribului e mai bună ca a soldatului !“ Foarte hotărît să dispună de un bun instrument de război, Șeșonk va făuri așadar o armată de profesie, a cărei forță va fi destul de mare pentru a lăsa amintiri ce vor permite mai tîrziu exagerările lui Diodor : „El a alcătuit o elită din oamenii cei mai robuști și și-a făurit o armată vrednică de proporțiile acțiunilor sale : 600 000 (?) de infanteriști, 24 000 (?) de călăreți și 27 000 (?) care de luptă. A împărțit comanda cu camarazi de-ai săi din tinerețe, toți încercați în lupte, în număr de 17 000 (?) și le-a dat cele mai bune pămînturi, pentru ca să aibe venituri corespunzătoare și, aflîndu-se la adăpost de nevoi, să se poată consacra în întregime războiului.“

Ce război ? Acest stat nou, devenit putere militară, nu putea avea decît un singur adversar, cel din răsărit, și

[1] A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne.*

un singur teritoriu de recucerit, Palestina, cu atît mai mult cu cît acolo se petrecuseră evenimente importante de cînd Moise îşi condusese poporul în ţara Canaan. Dîndu-şi seama că Egiptul la apus şi hitiţii la răsărit erau ambii prea ocupaţi să respingă năvălirile arienilor pentru a se ocupa de el, poporul evreu n-a mai stat mult pe gînduri şi, părăsind Sinaiul unde rătăcise nenumăraţi ani îndelungaţi, socotise că ţara unde curge lapte şi miere era acum o ţară ce putea fi ocupată. Acţiunea nu a fost totuşi uşoară, căci au trebuit să înfrunte şi să măcelărească triburile arameene, amorite, moabite, cananeene, să lupte împotriva foarte redutabililor filisteni, să cucerească teritoriul. Organizaţi în douăsprezece triburi autonome, sorbind o putere năpraznică din ocrotirea lui Iahve şi din legea lui Moise, purtînd în faţa lor chivotul legii, călăuziţi de conducători inspiraţi, evreii ajunseseră în sfîrşit să creeze un regat care avea să cunoască un viitor strălucit, dar de scurtă durată. Saul, primul rege al evreilor, a murit în luptă. David, succesorul său desemnat, după ce a consolidat unitatea regatului ce lua naştere, deja compromisă de pretenţiile fiului lui Saul, a cucerit Ierusalimul, din care şi-a făcut capitala, a organizat o administraţie, adică o armată şi perceptori, a iniţiat o politică externă care a dus la contacte permanente israelo-feniciene, ale căror consecinţe pozitive se vor vădi odată cu Solomon.

Naşterea regatului Israel

Acesta, mare organizator, constructor şi administrator mai degrabă decît spintecător, îşi realizase năzuinţa de a lansa, împreună cu regele Tirului, o expediţie maritimă spre ţara Ofir, de unde au fost aduşi 420 talanţi [1] de aur, adică aproape 11 tone. Dacă aceste cifre sînt exacte, înseamnă că Israelul s-a îmbogăţit atunci cu 275 milioane de franci din 1974 [2]. Unde era situată ţara Ofir ? Întrebarea rămîne fără răspuns, în pofida numeroaselor sugestii care au fost făcute şi care se împletesc uneori cu cele în privinţa ţării Punt : Eritreea, India, Rhodesia de Sud, chiar Zambia, pentru că au fost descoperite acolo ruinele unor cetăţi

[1] 1 talant = 26 kg.
[2] Preţul mediu al lingoului de 1 kg în 1974 = 25 000 franci.

feniciene și vestigii ale unor exploatări aurifere. Cert e însă faptul că Tirul și Ierusalimul s-au înțeles pentru a pune la cale această expediție. Or, puterea maritimă feniciană avea nevoie nu numai de întreținerea unei flote armate cu echipaje verificate, dar și de cunoașterea piețelor comerciale, a drumurilor spre aceste piețe și uneori a șantierelor miniere, al căror secret era păstrat cu strășnicie, întrucît el îi garanta preponderența. În aceste condiții, nu se poate presupune că regele Tirului, moștenitorul unei flote de renume internațional, ar fi dezvăluit unui guvern nou apărut pe tabla de șah a lumii amplasamentul minelor de aur ale Ofirului și i-ar fi pus la dispoziție corăbiile necesare pentru a ajunge acolo. Dacă a fost încheiată o convenție între regele Solomon și regele Hiram, este probabil că primul a adus informațiile și cel de-al doilea corăbiile, marinarii, precum și inginerii de geniu maritim, pentru a construi flota destinată expediției spre Ofir în șantierele navale de la Etziongeber.

De la puritatea deșertului, de la disprețul bogățiilor materiale, de la integritatea austeră, ajungem la schița unei societăți de consum. Fraternitatea de ieri, credința ascetică și familială erau absorbite de grupuri și indivizi privilegiați, în rîndul cărora se dezvolta gustul pentru lux, putere, duritate, trufie și femei străine. În fața splendidelor monumente înălțate de Solomon, a marelui său harem, a grădinilor sale plantate cu esențe rare, în fața acestui soi de supralicitare a construcțiilor și luxului faraonic, se ridicau totuși alți oameni, care păstraseră cu sfințenie nostalgia cortului sărăcăcios și care presimțeau că destinul lor era în altă parte. Dar pentru un veritabil șef de stat nu există alt regat decît pe lumea aceasta și Solomon intenționa în primul rînd să consolideze bazele lui materiale, adică armata, diplomația, curentele comerciale, șantierele. A reușit pe deplin, dacă ne aducem aminte că s-a căsătorit cu fiica faraonului, că a adus în patul său pe fiica regelui din Tir, că și-a înzestrat armata cu regimente de care de luptă, că a lansat fructuoase expediții maritime, că a construit un templu ce va purta numele lui, că a făcut din Ierusalim capitala religioasă.

În Egipt, Șeșonk aștepta ceasul unei intervenții militare brutale, ce urma să-l readucă la tradiția milenară

care cerea ca Palestina să rămînă o zonă fortificată protectoare între istmul Suez și Eufrat. El nu va trece la acțiune în timpul vieții bătrînului Solomon, dar se menținea la curent cu treburile israeliene, grație informațiilor furnizate de un aventurier, ajuns înalt funcționar, un anume Ieroboam, pe care-l culesese de pe drumuri la Bubastis, capitala noii dinastii libiene, după ce acesta încercase să înfăptuiască un soi de „puci" care eșuase. Solomon moare. Ieroboam se întoarce numaidecît în țară și izbutește să se proclame rege al celor zece triburi din nord, întemeind astfel regatul lui Israel, în timp ce celelalte două rămîn credincioase amintirii bătrînului rege din Ierusalim și-l pun pe fiul acestuia, Roboam, pe tronul regatului lui Iuda. Scizinnea e totală între vrăjmașii de același sînge. Atunci Șeșonk dă semnalul atît de mult așteptat : „Șișak, regele Egiptului, a pornit război asupra Ierusalimului, și a luat vistieriile casei Domnului și vistieriile casei regelui... Toate le-a luat și a prădat toate scuturile de aur pe care le făcuse Solomon." Victorie fără urmări, dar prada va umple pentru vreme îndelungată lăzile faraonului, iar regiunea palestineană va redeveni coridorul pe unde se vor prăvăli marile invazii asupra Memfisului, Tebei și Suezului, zdrobind totul în calea lor, cu toate manevrele de încetinire duse de diplomația egipteană și zvîrcolirile disperate ale unui stat, a cărui măreție dispare încetul cu încetul în umbra Istoriei.

Faraonii negri

A încredința înalte funcții administrative unor militari înseamnă a risca să introduci în stat ordinea și totodată anarhia, ofițerii devenind din ce în ce mai nedisciplinați pe măsură ce ajung la grade superioare, pentru a cocheta chiar cu răzvrătirea, de cum sînt promovați generali. Conducătorii libieni numiți de Șeșonk în fruntea provinciilor deveniseră repede niște regișori într-un Egipt îmbucătățit, dar dominat la nord de un soi de feudal aventurier, Tefnakht, iar la sud, de un negru din Etiopia, Piankhi, care se instalase la Teba. În același timp Asiria, a cărei putere militară îngrijorase Egiptul și pe hitiți pînă la a-i determina să încheie tratatul din 1278, se

pregătea să preia moștenirea foștilor aliați și să întemeieze un imperiu, care să ofere lumii prima imagine a războiului total. Pentru a face față primejdiei, trebuiau să se unească, ambițiile personale urmau să se domolească, era nevoie să se reconstituie vechiul imperiu de pe vremea cînd un singur conducător purta în mod legitim dubla coroană albă și roșie a Egiptului, care se întindea de la Marea Mediterană și pînă dincolo de cataracta a patra. Cine avea să sudeze din nou elementele dispersate ale unității naționale ? Tefnakht, uriașul blond cu ochi albaștri, sau Piankhi, negrul din Napata ?

Mai puțin turbulenți, buni războinici, la adăpost de luxul oriental care dezagregase în cursul ultimelor secole voințele, împinși poate de sentimentul obscur al unei revanșe asupra oamenilor din deltă care se considerau superiori lor, oamenii din extremul sud vor fi cei care vor restaura această țară a dublei coroane, în timp ce asirienii treceau prin foc și sabie Siria și Palestina. Ce destin ciudat a avut acest Piankhi și urmașii săi imediați Sabaka și Taharka, ce se instalează la Teba și apoi la Memfis nu pentru a se revărsa asupra întregului Egipt ca o enormă maree devastatoare, ci pentru a reda țării o coeziune națională... sub o conducere etiopiană. Desigur, ei vor reuși cu greu să ralieze familiile princiare din deltă, dar acestea, odată aliniate, aveau să-și dea repede seama că primejdia asiriană este stăvilită de prezența trupelor negre, care, de cealaltă parte a frontierelor, făcuseră de multă vreme dovada tehnicii și curajului lor. Curtenii civili sau militari vor regăsi atunci drumul spre curte, și aceasta cu atît mai multă docilitate, cu cît faraonul negru se va sluji de ei în calitate de agenți diplomatici mai mult sau mai puțin secreți, expediați în Palestina și în Siria, în special la Damasc și la Ierusalim, pentru a pune bețe-n roate agresorului, a organiza răscoale sporadice, a reînnoda firele vechii politici a micilor state-tampon care să permită Egiptului să-și tragă sufletul : joc dibaci, adesea eficace, care va întîrzia asaltul asirian, dar a cărui miză aveau s-o plătească în cele din urmă evreii, întrucît Egiptul, încurajîndu-i să se împotrivească, nu va putea să-i ocrotească după ce se vor fi răsculat, cu toate avertismentele adresate de regele Asiriei lui Iezechia, mic rege al Iudeei : „Acum însă în cine nădăjduiești tu, de te-ai răz-

vrătit împotriva mea ? Iată, tu socoţi să te reazemi pe Egipt, pe acea trestie frîntă, care, de se sprijineşte cineva în ea, îi intră în mînă şi o sparge." [1]

Asirienii dezlănţuie războiul total (671 î.e.n.)

Atunci cînd Asarhaddon, rege şi comandant suprem, socotind că spatele îi era asigurat, dădu ordin trupelor sale să se năpustească asupra Egiptului (671), o straşnică faimă precedase armata asiriană, ale cărei batalioane împrăştiau groaza pretutindeni pe unde treceau, răzînd oraşele de pe faţa pămîntului, torturînd prizonierii, procedînd la deplasarea unor întregi populaţii. Şi astăzi încă, văzînd cum defilează această armată încremenită pe basoreliefurile care au răzbătut pînă la noi (infanterişti îmbrăcaţi cu tunici scurte, încălţaţi cu cizme înalte, purtînd pe cap coifuri ascuţite ; arcaşi îmbrăcaţi cu platoşă de zale ; grele care de luptă ferecate cu metal şi transportînd trei sau patru soldaţi ; artilerişti şi genişti conducînd căruţe în care sînt îngrămădite punţi de corăbii, scări şi berbeci ; corăbii a căror etravă se prelungeşte cu un imens pinten ; călăreţi cu lănci, săbii şi pumnale scurte înălţîndu-se în şa, dar fără scări...), nu e nevoie să fii înzestrat cu multă imaginaţie pentru a însufleţi aceste forţe destructive şi a le repune în înspăimîntătorul lor context. De fapt, armamentul asirian era foarte asemănător cu cel egiptean, iar tactica progresase foarte puţin. Cînd cele două armate duşmane se întîlneau faţă în faţă, trupele uşoare porneau la acţiune, apoi comandamentul arunca în luptă grosul infanteriei şi carele, avînd grijă să nu angajeze o rezervă de veterani, destinaţi să intervină pentru a asigura succesul. Nimeni nu se gîndea însă să-şi exploateze victoria, pornind în urmărirea inamicului ; toată lumea era prea ocupată să strîngă prada, să-i adune pe captivii socotiţi folositori şi să taie beregata celorlalţi. Ceea ce-i deosebea cel mai mult pe asirieni de egipteni, era cruzimea tehnică cu care erau conduse toate aceste operaţii. În analele lui Assurnazirpal se poate citi : „Am înălţat un stîlp la poarta cetăţii, apoi am jupuit de piele pe mai

[1] Biblia, Cartea a IV-a a Regilor, XVIII, 20—21.

marii orașului și am îmbrăcat stîlpul în piele, am agățat hoituri de acest stîlp, am tras în țeapă pe alții în vîrful stîlpului, iar pe ultimii i-am tras în țeapă în jurul stîlpului."

Dacă Asarhaddon este un monstru, în orice caz e un monstru bine organizat, care nu-și aruncă trupele la întîmplare, ci dispune de un Birou IV bine alcătuit, ai cărui ofițeri nu ignorează nimic din ceea ce am convenit astăzi să denumim logistică. El a pregătit timp de cinci ani expediția din Egipt, din punct de vedere politic, prin ocuparea pozițiilor-cheie din coridorul siro-palestinean, iar din punct de vedere militar, prin alcătuirea de unități călare pe cămile, prin recrutarea de călăuze indigene și instalarea unor puncte de aprovizionare cu apă, precauțiune înțeleaptă pentru a străbate deșertul Sinai. Desigur, ar fi putut urma drumul de coastă prin Gaza și El Arish, cale imperială străbătută atît de adeseori de soldații marilor faraoni, dar în acest caz ar fi nimerit la istmul Suez, în cîmpia unde erau instalate taberele egiptene, exact acolo unde timp de trei sferturi de veac armata britanică avea să făurească și să mențină una din verigile esențiale ale instrumentului militar menit să supravegheze drumul spre Indii din epoca modernă. Asarhaddon consideră preferabil să ia drumul nisipurilor, se înfundă în Sinai, ajunge pînă la Memfis după ce i-a măturat pe călăreții sudanezi și încredințează geniștilor săi misiunea de a arunca în aer zidurile orașului. „Într-o singură zi l-am distrus cu ajutorul berbecilor și al focului." Taharka a izbutit să scape, dar asirianul pune să se încarce într-un lung șir de căruțe pe soția faraonului, doamnele sale de onoare, copiii regelui, comorile sale, caii săi, vitele și cară tot la Ninive, la 2000 km depărtare, în orașul cu enorme ziduri de apărare, ocrotite de monștri fabuloși cu cinci labe, unde moare la puțină vreme după întoarcere.

Înainte de a părăsi Egiptul cu prada sa, după ce a cîntărit bine de tot primejdia pe care o reprezenta menținerea unui corp de ocupație atît de îndepărtat de bazele sale, după ce a înțeles de asemenea că generalii libieni învinși vor suporta greu ca un rege negru să devină promotorul independenței egiptene, Asarhaddon i-a determinat numaidecît pe generali să renege cauza faraonului fugar și i-a numit guvernatori ai provinciilor deltei — ceea

ce ei au acceptat de îndată. Printre ei se afla un anume Necao, al cărui nume trebuie reținut, întrucît nepotul său va juca mai tîrziu un rol important, deschizînd un vast șantier menit să facă operațional canalul Marea Roșie-Mediterana. Dar, pînă atunci, alte evenimente dramatice vor mai zgudui valea Nilului.

Taharka nu a renunțat la luptă și speranța nu l-a părăsit. Profitînd de tulburările care n-au întîrziat să izbucnească în imperiul asirian cu prilejul morții lui Asarhaddon și a urcării pe tron a fiului său, Assurbanipal, el a reapărut deodată sub zidurile Memfisului în fruntea unei mici trupe dîrze, a pătruns în oraș prin surprindere și a masacrat garnizoana. Reacția asirianului e promptă. În fruntea unei armate imense, el părăsește Ninive, trece prin Ierusalim, Tir, Gaza, El Arish, ajunge la Memfis, se răzbună asupra populației și, fără a mai pierde timp, lăsînd în urma lui mii de ochi scăpați, limbi smulse și mîini tăiate, el își îmbarcă pe o flotă de transport trupele, merindele, un imens material de asediu și o ia pe Nil în sus pînă la Teba. El împresoară orașul sfînt, pregătește mașinăriile și e gata să dea ordinul de asalt ; acordă totuși înainte audiență unei delegații de parlamentari îngroziți, însărcinați să negocieze predarea orașului. În intervalul respectiv primise mulți soli care-i aduceau vești cum că ici, colo, în spatele lui izbucniseră răscoale. El acceptă să nu atace orașul și își formulează condițiile. Să-i fie predat Taharka, să i se plătească o imensă răscumpărare în aur și o garnizoană permanentă să ocupe fortăreața. Parlamentarii primesc. Faraonul negru va izbuti totuși să scape, fugind în sudul natal, unde a murit istovit, trădat de cei cărora le consacrase o viață de nemaipomenite aventuri, dar care nu acceptaseră intransigența patriotismului său de import.

Mai lipsește un ultim act din tragedia tebană, și cel mai oribil. Așa cum se întîmplă, ocupația dușmană fusese destul de brutală pentru a provoca, după cîteva luni, constituirea unor grupuri mici, specializate în „operațiuni de punere la punct". Răspunzător de securitatea trupelor sale, comandantul asirian apăsa cu mînă grea asupra ostatecilor de fiecare dată cînd unul dintre soldații săi cădea victimă unui atentat, dar supliciul fiecărui teban executat întărea o rezistență care se organiza încetul cu încetul, ca și cum ar fi fost animată de ultimul suflu al

nefericitului Taharka. Într-o bună zi, această rezistență a fost destul de puternică pentru a măcelări pe cotropitori, a pune mîna pe corăbiile lor, a coborî Nilul în aclamațiile entuziaste ale felahilor îngrămădiți pe malurile fluviului și a intra în Memfis, de unde garnizoana asiriană, prea slabă pentru a încerca să se opună tebanilor dezlănțuiți, fugise spre Gaza, trecînd peste canalul de la Marea Roșie. Bucuria egiptenilor a fost însă de scurtă durată. Aflînd vestea cea rea, beat de o furie demențială, Assurbanipal reacționează cu aceeași promptitudine exemplară și preia comanda unei expediții de pedepsire, care revine încă o dată sub zidurile Memfisului. Nu găsește pe nimeni. Populația a fugit, lăsînd porțile deschise. Opt zile mai tîrziu, se află în fața Tebei (661 î.e.n.), se năpustește asupra ei, o înecă în sînge și începe s-o jefuiască sistematic, nemaivoind să lase de astă dată în urma lui decît un oraș mort, întins pe un lințoliu de nisip, în care se vor mai înălța numai colosalele coloane ale marilor temple ale lui Amon. Reîntors la Ninive, ridică un monument pe care pune să se graveze : „Teba am cucerit-o. Argint, aur, nestemate, bunurile din palate, stofe scumpe, cărți de preț, cai de rasă, bărbați, copii, două obeliscuri strălucitoare de electrum [1] și cîntărind 2 500 de talanți, canaturile porților templelor le-am smuls din țițîni și le-am transportat în Asiria. Cu această pradă grea am plecat din Teba. Am ridicat lancea împotriva Egiptului și am arătat forța mea. M-am înapoiat la Ninive cu mîinile pline și sănătos."

„Eu, Darius am dat poruncă să se sape acest canal..."

■

Curînd carul lui Assurbanipal avea să nu-și mai poată croi drum printre hoiturile îngrămădite pe drumurile imensului său imperiu. Nici mutilările impuse prizonieri-

[1] Aliaj natural din aur și argint. — *Nota trad.*

lor, nici prădăciunile săvîrşite după o anumită tehnică, nici pustiirea ţărilor zdrobite, nici exemplul căpeteniilor înfrînte cărora pune să li se găurească falca, pentru a-i lega cu un lanţ de cortul său ca pe ciini, nu-i vor împiedica pe elamiţi, cimerieni, evrei, arameeni, babilonieni şi egiptenii din deltă să se răzvrătească împotriva brutalităţii sîngeroase a acestui om de pradă care, în acelaşi timp, rezolva probleme de matematică, vorbea şi citea în vechile limbi orientale şi a întemeiat la Ninive o imensă bibliotecă „alcătuită aproximativ din 500 000 de tăbliţe de argilă arsă care au dăinuit pînă în zilele noastre, cu toate că oraşul a fost jefuit în anul 612, şi care au păstrat cel puţin într-un exemplar tot ce se scrisese valoros în Mesopotamia într-un răstimp de două mii de ani, texte sacre, epopei naţionale, *Poemul lui Ghilgameş*, coduri de instrucţiuni politice, anale ale marilor domnii etc." [1] După moartea sa, Asiria nu avea să mai fie decît un stat mic, pe cale de a fi înghiţit de coaliţia mezilor şi a babilonienilor, fiind constrînsă să implore Egiptul să-i trimită ajutor, în schimbul unor valoroase lingouri de aur şi argint.

Această tranzacţie, oricît de străină ar putea părea moralei politice contemporane, se explică atunci cînd e reaşezată în contextul ei. Psametic, care ajunsese rege prin graţia lui Assurbanipal şi domnea atunci în deltă, este fiul acelui Necao care acceptase să colaboreze cu Asarhaddon, cu prilejul primei năvăliri asiriene. El datorează aşadar situaţia sa cîrmuirii de la Ninive, dar din clipa în care îşi asumă o răspundere naţională, aceasta îi impune preocupări şi datorii noi, care îl obligă să-şi renege protectorul şi să se comporte ca un adevărat şef de stat independent. El semnează totuşi această tranzacţie, considerînd că e mai puţin periculoasă prezenţa în Mesopotamia a unui vechi imperiu ce se năruie, decît instaurarea unei puteri noi. Mizînd pe ambele tablouri, el făgăduieşte să trimită în ajutor o armată care nu va sosi niciodată pe cîmpul de bătaie, în timp ce aurul asirian umple lăzile sale şi Ninive este prefăcută în pulbere, iar profeţii din Ierusalim lansează chiote de bucurie.

---

[1] Paul Petit, *Précis d'histoire ancienne*.

Primii „pieds-noirs“ [1]

Psametic dispunea efectiv de o armată pe care avusese grijă s-o reconstituie chiar a doua zi după încoronarea sa, o armată de profesie, alcătuită aproape exclusiv din unități străine. Recrutarea fusese înlesnită prin sosirea a numeroși greci și ionieni, alungați din țara lor de foame sau de exilul politic, dacă nu cumva împinși mai curînd de dinamica aventurii care-i făcea să-și tîrîie jambierele de piele pe locurile pe care aheenii păsiseră odinioară cu sandalele lor grosolane. În urma acestor copii pierduți, civilizația greacă începea să înflorească la Atena, Sparta, Corint, în insulele Mării Egee, la Siracusa și, mai mult încă, în cele douăsprezece cetăți independente din Asia Mică, unde se aprindeau focare ce aveau să lumineze Elada. Poeții Simonide, Anacreon, Sappho, filozofii Heraclit, Anaximandru, Anaximene, Xenofan, fabulistul Esop, matematicienii Thales și Pitagora, istoricul Hecateu, navigatorul Scylax... toți sînt urmașii foștilor coloniști de pe coasta asiatică. Ionieni geniali în nenumărate domenii, ei sînt primii „pieds-noirs“. Alături de oamenii iluștri, prolifera o întreagă populație de meșteșugari, cultivatori, marinari, negustători și, fără îndoială, tineri fără căpătîi, plini de imaginație, întreprinzători, îndrăzneți, cunoscînd valoarea banului cîștigat din greu și mîndrindu-se cu asta, oameni pătimași și tineri, a căror reîntoarcere pe pămîntul natal, de care-i lega o identitate de culte și obiceiuri, avea să scuture jugul eupatrizilor ce nu-și datorau titlurile decît imenselor lor proprietăți funciare, avea să răstoarne ierarhia demnităților ce nu fuseseră dobîndite prin merit personal și să permită scînteii inițiale, păstrate cu sfințenie în căușul mîinilor lor împreunate, să facă să țîșnească flacăra ce avea să făurească din Atena farul unei noi civilizații.

Spectator informat și atent la noile curente spirituale, sociale, comerciale și deja turistice care leagă aceste colonii între ele și de Grecia continentală, totul ne îndeamnă să gîndim că Psametic presimțea deja că pentru Egipt avea să sosească momentul să întoarcă spatele Orientului

[1] Denumire dată francezilor (colonilor) stabiliți în Algeria de către francezii din metropolă. — *Nota trad.*

și să-și îndrepte politica spre Mediterana. El își instalează mercenarii în tabere militare speciale, situate de o parte și de alta a deltei, dintre care cea mai importantă, Daphnae a lăsat urme încă vizibile între El Kantara și Port-Said ; deschide școli de interpreți, încheie acorduri cu regele Lidiei, creează șantiere navale, primește sute de mici negustători greci, ale căror *suk*-uri [1] presărate în jurul cazărmilor aveau să atragă oameni din Milet și din Cipru, din Lesbos și din Efes, din Chios și din Samos, și care într-o bună zi au ajuns atît de numeroși, încît a trebuit să se construiască exclusiv pentru ei un oraș nou. „De cînd grecii emigrați s-au stabilit în Egipt, spune Herodot, pe vremea lui Psametic și mai tîrziu, — grecii din Elada, din arhipelag și din Asia Mică au știut cu exactitate ceea ce se petrecea în deltă." Acest conducător libian care-și datorează tronul cotropitorilor se poartă ca un autentic faraon egiptean și, pentru a se înscrie și mai bine în tradiția milenară, imediat după ce a reconstituit unitatea teritoriului, o determină pe marea preoteasă a lui Amon s-o adopte pe fiica lui și-și conduce armata în Nubia, unde mercenarii săi zgîrie pe statuile colosale *graffiti* [2] care-i fac încă să viseze pe turiștii din secolul al XX-lea. Cînd egiptologii au fost confruntați cu sarcina dificilă de a descîlci firele încurcate ale succesorilor faraonilor nu l-au considerat pe nedrept pe Psametic un întemeietor de dinastie.

Nabucodonosor și banca Babilonului

Oare pentru a rămîne și el credincios politicii tradiționale a războaielor asiatice, a vrut fiul acestuia, Necao al II-lea, să încerce să recucerească Palestina și Siria, cărora considera că e cazul să le impună un nou protectorat egiptean, din momentul în care asirienii dispăruseră din scenă ? De data aceasta nu mai e vorba de a practica o politică imperialistă în genul lui Tuthmosis, ci de a constitui un baraj împotriva puternicului Babilon, urmașul Ninivei, a cărui expansiune comercială amenință cu declanșarea unor operații militare avînd ca scop să-i asigure

[1] Cuvînt arab care înseamnă piață, iarmaroc. — *Nota trad.*

[2] În antichitate, scrieri, desene executate cu mîna pe monumente. — *Nota trad.*

liber acces la Mediterana, unde egipto-grecii îşi şi creaseră primele stabilimente. Atît în est, cît şi în vest, vremea marilor pofte de a cuceri Cornul fertil a revenit, dar Necao o ia înaintea lui Nabucodonosor, ocupă Ierusalimul, instalează acolo o cîrmuire în solda sa, ajunge pînă la Eufrat, declară că are de gînd să practice o largă politică de colaborare şi se întoarce în Egipt. El lasă în urma lui garnizoane slabe, care practic blochează debuşeele naturale ale Mesopotamiei, din moment ce porturile feniciene s-au aliat de multă vreme cu Israelul. Lovitura e resimţită puternic de bancherii şi negustătorii babilonieni, care se tem că vor fi siliţi să plătească faraonului o cotă-parte substanţială pentru a exporta spre mare mărfuri provenind din India, fie cu ajutorul caravanelor, fie prin golful Persic. Putem citi în *Apocalipsă*: „Şi negustătorii pămîntului plîng şi se tînguiesc asupra ei, căci nimeni nu mai cumpără marfa lor, marfă de aur şi de argint, pietre preţioase şi mărgăritare, vison şi porfiră, mătase şi stofă stacojie, tot felul de lemn bine mirositor şi tot felul de lucruri de fildeş, de lemn de mare preţ şi marfă de aramă şi de fier şi de marmură, şi scorţişoară şi balsam şi mirodenii şi mir şi tămîie şi vin şi untdelemn şi făină de grîu curat şi grîu şi vite şi oi şi cai şi căruţe şi trupuri şi suflete de oameni."

Grupurile de presiune l-au convins lesne pe Nabucodonosor că cucerirea pieţei greceşti condiţiona dezvoltarea economiei naţionale, dar aceasta cerea în primul rînd securitatea trecerii libere înspre Mediterana şi, în consecinţă, nu numai alungarea Egiptului din teritoriile siro-palestiniene, ci mai mult, dominaţia Israelului. Informat imediat de agenţii secreţi din Ierusalim asupra concentrării unor trupe babiloniene în regiunea Karkemiş, Necao porneşte în întîmpinarea lor, se luptă, e învins, se întoarce în Egipt obosit de războiul din răsărit, în timp ce Nabucodonosor revine în capitala sa trecînd pe sub arcuri de triumf împodobite cu flori, prin grija înaltei societăţi babiloniene, iar la Ierusalim profetul Ieremia, crainic inspirat de colaborarea israelo-babiloniană îşi urlă pe ziduri plîngerile legendare: „Fecioară, fiica Egiptului... în zadar vei spori leacurile tale, căci nu mai este vindecare pentru tine. Auzit-au popoarele de ruşinea ta şi bocetul

tău a umplut pămîntul, căci cel puternic s-a lovit cu cel puternic şi au căzut amîndoi împreună...

Iar lui Faraon, regele Egiptului, daţi-i nume : «zarvă care scapă clipa hotărîtoare !»...

Egiptul este o junice prea frumoasă peste care s-a năpustît un tăune de la miazănoapte. Şi simbriaşii lui sînt în mijlocul lui ca nişte tauri îngrăşaţi ; aceştia s-au întors înapoi, au fugit toţi şi n-au ţinut piept, pentru că a venit asupra lor ziua pieirii lor, timpul pedepsirii lor."

Necao sapă canalul Suez (590 î.e.n. ?)

Întrucît a pierdut bătălia pe continent, Necao va concepe un vast plan de exploatare comercială maritimă, reluînd vechea idee a lui Sesostris şi a lui Sethi : săparea unui canal care să lege direct Mediterana de Marea Roşie şi să deschidă astfel cea mai scurtă, mai sigură şi mai economicoasă cale de comunicaţie spre Extremul Orient. Întreprindere vastă, care avea să coste viaţa a 120 000 de muncitori la terasamente[1] şi avea să fie terminată de Darius, atunci cînd perşii vor ocupa Egiptul, dar care va permite corăbierilor din răsărit în lungul răstimp cît aveau să dureze lucrările să-şi transporte mărfurile pînă în deltă, fără transbordare, folosind canalele secundare amenajate între multiplele braţe ale Nilului. În acelaşi timp, Necao lansează o expediţie, cu misiunea de a naviga în jurul Africii ; aceasta, pornind din Marea Roşie, ocoleşte Capul Bunei Speranţe, urcă spre nord, trece prin strîmtoarea Gibraltar şi se înapoiază la punctul de plecare după ce a străbătut 13 000 km, cu două mii de ani înaintea lui Vasco da Gama. Prudenţa în materie de rigoare, pe care o necesită citirea unui text din Herodot, nu ne opreşte să gîndim că rămîne tulburător : „După ce a terminat cu săparea canalului care mergea de la Nil la Golful Arabic, el (Necao) a trimis corăbii cu oameni din Fenicia, poruncindu-le ca la înapoiere să treacă pe la Coloanele lui Hercule[2] în Marea Nordică[3]. Cînd venea toamna, trăgeau la mal şi semănau pămîntul în locul unde se găseau în fiecare an în cursul navigării lor şi aşteptau

[1] Herodot.
[2] Gibraltar.
[3] Marea Mediterană.

vremea secerișului. După ce recoltau grîul, porneau din nou pe mare, astfel că, după doi ani au trecut de Coloanele lui Hercule și au ajuns în Egipt în al treilea an. Ei povesteau, lucru pe care eu nu-l cred, dar alții pot să-l creadă, că în timpul călătoriei lor *au avut soarele pe dreapta.*" Acest ultim detaliu conferă o oarecare credibilitate povestirii lui Herodot. Într-adevăr, ocolind Africa pe la sud, corăbierii lui Necao navigaseră de la est la vest și văzuseră așadar soarele înfăptuind mișcarea sa de revoluție, de dimineața pînă seara pe dreapta lor, aflîndu-se la amiază spre nord.

Pare evident că planul egiptean presupunea constituirea unei puternice flote comerciale și militare totodată, în stare să supravegheze cele două frontiere maritime ale țării. În cursul anilor următori, au fost lansate comenzi la corintienii specializați în construirea trierelor [1] cu trei rînduri de vîslași și s-au deschis noi șantiere navale, făcîndu-se apel la mîna de lucru străină. Curînd muncitorii străini au fost atît de numeroși, încît guvernul a hotărît să întemeieze un oraș nou, Naucratis, care avea să fie rezervat grecilor, spre a se evita ciocnirile cu populația egipteană ce rămăsese, dacă nu xenofobă, cel puțin rezervată în fața valului de oameni care năvăliseră în deltă. Naucratis avea să devină repede o cetate industrială, unde se va topi bronzul și fierul ; o cetate a negoțului, unde produsele din Ionía : lemn, covoare, stofe, metale vor fi schimbate pe cele din Egipt sau din Arabia : grîu, papirus, in, cînepă, sare, piatră acră ; o cetate a plăcerilor, unde cea mai veche meserie din lume nu va cunoaște niciodată o perioadă de șomaj ; o cetate a întîlnirilor intelectuale la care vor veni Esop, Thales, Solon și Pitagora. E o prefigurare a Alexandriei.

Prima diaspora [2]

Lupta între calea maritimă și calea terestră a Occidentului spre Indii a început. În timp ce primele cargouri egiptene coboară pe Marea Roșie și întîlnesc în diferite puncte ale coastei arabe, sau și mai departe, corăbii cu

[1] Un soi de galere. — *Nota trad.*

[2] Totalitatea comunităților evreești dispersate în afara Palestinei. — *Nota trad.*

pînze venite din Extremul Orient, caravanele chaldeene care au încheiat între ele acorduri comerciale pentru a-şi deschide pieţele lumii greceşti fac cale dus-întors între Golful Persic şi Mesopotamia, Lidia şi Marea Neagră, folosind o reţea rutieră cu corpuri de gardă şi cu hanuri între Babilon şi *Sardes*[1]. Nabucodonosor îşi organizează imperiul, dar în pofida ameninţărilor sau linguşirilor lui, în pofida colaborării sonore a lui Ieremia, care propovăduieşte supunerea[2], Israelul rămîne turbulent, agitat de mişcările tinerilor patrioţi, susţinuţi şi ei în taină de subsidiile feniciene şi egiptene. Trebuie să smulgă odată pentru totdeauna această aşchie. În 586, după un lung asediu în cursul căruia evreii au aşteptat în zadar ajutorul coloanelor egiptene, babilonienii cuceresc Ierusalimul. După ce violurile, spînzurările, jafurile şi alte mărunţişuri prilejuite de victorie au fost duse la bun sfîrşit, Nabucodonosor a pornit deportarea în masă a evreilor. Se poate urmări pe basoreliefurile care au dăinuit pînă în zilele noastre lungul marş, pe aceleaşi drumuri străbătute odinioară de Abraham. Împovăraţi cu lucruri casnice, bărbaţi, femei, copii umblă, sub biciul plumbuit al păzitorilor fioroşi, cu spinarea încovoiată, cu inima plină de spaimă, dar păstrînd credinţa în făgăduiala divină şi mai-mai că-i auzi cîntînd de-a lungul cărărilor pîrjolite de soare cîntecul care va răsuna de-a lungul veacurilor: „Chemat-am numele tău, Doamne, din groapa cea mai dedesubt."

Se ştie că sînt popoare care, atunci cînd suferă o înfrîngere, refuză să o considere drept urmarea logică a erorilor lor politice, sau a nepriceperii lor militare, grăbindu-se să proclame ori că au fost trădate, ori că Dum-

---

[1] Vechea capitală a Lidiei, astăzi oraşul Sart din Turcia. — *Nota trad.*

[2] „Iată ce zice Domnul Savaot, Dumnezeul lui Israel: «Eu am făcut pămîntul şi pe om şi toate vieţuitoarele cele de pe faţa pămîntului cu puterea mea cea mare şi cu braţul meu cel puternic şi l-am dat cui am vrut. Şi acum voi da toate ţările acestea în mîna lui Nabucodonosor, regele Babilonului, robul meu, ba şi fiarele cîmpului le voi da lui, spre slujbă. Dacă vreun popor sau vreun regat nu va voi să-i slujească lui Nabucodonosor, regele Babilonului, şi nu-şi va pleca grumazul său sub jugul regelui Babilonului pe acel popor îl voi pedepsi cu sabie, cu foamete şi cu ciumă»" (Biblia, Ieremia, XXVII, 4, 5, 6, 8).

nezeu le-a pedepsit. Lui Ieremia dezastrul i s-a părut de importanță secundară și meritat. Colaboraționistul chaldean, cel care pe vremuri striga: „Și acum pentru ce ai luat drumul Egiptului ca să bei apă din Nil?" se va refugia chiar acolo, împreună cu mulți alți evrei, pe care geniul său verbal îi va face să creadă că nenorocirea națională va deveni o victorie acordată de Iahve, dacă din acest lucru va rezulta o reformă morală a Israelului: atitudine duplicitară care, desprinsă din contextul său mistic, apare drept concluzia logică a carierei unui defetist conformist. Dar viitorul nu avea oare să-i dea în cele din urmă dreptate, dacă se ține seama că acești evrei emigrați în Egipt vor furniza unul din elementele esențiale ale populației active a viitoarei Alexandrii?

Babilonul este primul beneficiar al diasporei impusă de învingătorul provizoriu. El devine un centru de civilizație unde băncile și universitățile se înmulțesc, în timp ce adevărați „zgîrie-nori" se înalță în grădinile desenate de peisagiști iranieni. Evreii deportați au cunoscut desigur, la început, condiția nenorocită a muncii silnice, dar vitalitatea inteligenței lor și, mai mult încă, extraordinara lor însușire de a se adapta le-a îngăduit să redeziteze miracolul petrecut odinioară, cînd au supraviețuit corvezilor lui Ramses. Ei au întemeiat sate prospere de-a lungul Eufratului, au deschis bănci, au repus în joc toată miza vieții lor din trecut, au îmbogățit învățătura lui Moise cu mesajul similar adus de Zoroastru[1]. Iar în ziua cînd Cirus (576? — 529 î.e.n.) le va permite să se înapoieze la Ierusalim, cei mai bogați dintre ei vor juca un rol foarte mare. Dar între deportare și eliberare aveau să se scurgă cincizeci de ani, o jumătate de secol, timp în care un obscur mic vasal de pe podișurile iraniene se va răzvrăti împotriva suzeranului său, va deveni rege al mezilor și al perșilor, va anexa Lidia și coloniile grecești din Asia Mică, își va împinge plutoanele mehariste[2] spre ținuturile pe care le numim astăzi Turkestan și Afganistan, va cuceri Babilonul și porturile siriene.

---

[1] Numele grecesc al profetului persan Zarathustra. — *Nota trad.*

[2] Trupe călare pe cămile. — *Nota trad.*

Marele rege cucereşte delta

Instalat în trei capitale, Susa, Sardes, Babilon [1], Cirus are nevoie acum să controleze navigaţia pe canalul care leagă Marea Roşie de Mediterana ; de-abia după ce va fi realizat lucrul acesta, va fi stăpînul absolut pe uscat şi pe mare al drumului spre Indii. În Egipt, faraonii Psametic au încercat să încheie pacte militare de apărare cu Cresus sau Policrate (Samos), ale cărui o sută de corăbii, aliate cu cele de care dispune Amasis [2], ar fi putut stăvili o debarcare în deltă, dar le-o luase înainte Marele rege, care aplică cu multă pricepere şi concomitent o politică bazată pe generozitate şi totodată pe forţă armată, pe liberalism şi autoritate, pe farmecul personal şi puterea banului, combinaţie subtilă şi eficace în faţa căreia nu aveau să reziste nici trupele, nici conştiinţele inamicilor săi. El reuşise într-adevăr să ia de soţie pe o fiică a faraonului, să cumpere marina lui Policrate, să se împace cu partidul aristocratic din Memfis, să-i mituiască pe şefii mercenarilor lui Amasis şi să determine pe drept recunoştinţa Ierusalimului, îngăduind evreilor să se întoarcă acasă. Mai mult, s-a înscris pe lista de subscripţie pentru reconstruirea Templului [3]. Izolat, ros de termitele unei „coloane a cincea" invizibile, Egiptul e pierdut. Cambise, fiul lui Cirus, va porni la cucerirea lui. El o pregăteşte cu cea mai mare grijă, continuă încercuirea diplomatică şi corupţia începută de tatăl său, creează o reţea de agenţi secreţi, negociază cu arabii instalarea unor mari rezervoare legate între ele printr-o ţeavă lungă confecţionată din piei de vită cusute una de cealaltă, lansînd astfel primul pipe-line care a străbătut deşertul. Totul fiind gata, nu mai aşteaptă decît o ocazie favorabilă pentru a declanşa ofensiva : i-o furnizează moartea lui Amasis, căruia îi urmează un fiu curajos, dar fără pondere politică. Cambise atacă pe mare şi pe uscat. Frontul maritim cedează numaidecît, căci amiralul flotei egiptene Ugahorresne a abandonat, în timp ce forţele de uscat sînt în-

[1] Persepolis, oraş rezidenţial, va fi construit de Darius.
[2] Faraonul Amasis (568—525 î.e.n.) fost general al faraonului Apries (588—568 î.e.n.) căruia i-a uzurpat domnia. — *Nota trad.*
[3] Din Ierusalim. — *Nota trad.*

cercuite, întrucît generalul lor, Phanes din Halicarnas indicase inamicului punctele slabe din dispozitivul său.

Învingător, Cambise a priceput repede importanța geostrategică a Egiptului. El a ajuns stăpîn pe visul pe care n-au putut să-l înfăptuiască nici Tuthmosis, nici Ramses, nici Assurbanipal, nici Nabucodonosor. Înălțîndu-se pe cal în scările lui de aur, silueta lui domină un imens imperiu, care se întinde de la Golful Persic la Marea Neagră și din Iran la cataracta întîi a Nilului. Vrînd să meargă și mai departe, încearcă o expediție nefericită spre Etiopia, care eșuează în nisipuri, proiectează o lovitură împotriva Cartaginei, dar se ciocnește de refuzul marinarilor fenicieni, care nu vor să lupte împotriva fraților lor africani. Presimte el oare vasta organizare necesitată de aparatul unei economii imperiale și pe care o va realiza Darius? Este dintr-o dată lovit de acea megalomanie sîngeroasă asupra căreia insistă mult Herodot? După ce stă șase ani în Egipt, Cambise trebuie să se reîntoarcă în Asia, unde tronul îi este amenințat. Moare acolo asasinat, dar potrivit legendei, soarta, ajutată în taină de o mînă dibace, desemnează de îndată pe unul dintre cei șapte candidați la tron care să-i urmeze. Se povestește, într-adevăr, că nobilii hotărîseră în mod cinstit să fie proclamat rege al perșilor acela dintre ei al cărui cal va necheza primul după răsăritul soarelui. Olibares, rîndașul lui Darius avusese ideea ca, în noaptea care preceda concursul, să-și treacă îndelung mîna peste organele sexuale ale unei iepe în călduri și să păstreze cu mare grijă mirosul puternic într-o mănușă de piele. A doua zi, pe cînd cei șapte prinți se pregăteau să pornească la drum, își scosese mănușa și-și apropiase mîna de nările calului lui Darius, un armăsar frumos cu reflexe rapide, care a început să sforăie și să necheze. În felul acesta soarta, care are adesea nevoie de un bobîrnac ca s-o ia în direcția cea bună, a desemnat pe cel ce avea de acum înainte să merite titlul de Mare rege.

Hazardul nu se înșelase. Darius se dezvăluie imediat ca un mare administrator, împărțindu-și imensul imperiu în douăzeci de provincii, în care sînt instalați cîte un satrap, un fel de vice-rege, ajutat de un prefect de poliție și de un comandant militar, și dispunînd de un cabinet numeros, ai cărui membri sînt niște *missi domi-*

nici[1] însărcinați ocazional să controleze gestiunea guvernatorilor. Aici, ca și în alte părți, în timp și în spațiu, sarcina esențială a satrapului constă în a reprezenta pe rege, și în primul rînd a percepe tributul pe care fiecare popor cucerit trebuie să-l verse în metal prețios : adică 10% din venitul funciar. Procent convenabil dacă îl comparăm cu cheltuielile imperiale necesitate de întreținerea unei nenumărate armate și de bugetul lucrărilor publice, îndeosebi de deschiderea unor drumuri care străbat provinciile, de întreținerea arterei vitale de 2 400 km care leagă Sardes de Susa și e parcursă în opt zile de caii de poștă[2] ai regelui, și mai mult încă, de redeschiderea marilor șantiere ale canalului Suez a cărui construcție o începuse Necao. Darius încasează sume enorme, dar nu le risipește, ou tot luxul nemaipomenit de la curtea sa. Urmașii săi nu vor servi cu toții atît de conștiincios statul, dar nu vor izbuti să secătuiască bogățiile adunate, astfel că Alexandru va găsi la Susa 180 000 de talanți de argint, adică peste 500 de tone. Religios, din moment ce se închină lui Ormuzd în Persia, lui Amon în Egipt și lui Marduk în Babilon, el duce cu înțelepciune o politică anticlericală, supunînd templele administrației civile și pretinzînd ca veniturile lor să fie vărsate vistieriei. La Memfis, amiralul Ugiahorresne care a ajuns vicerege pentru că a predat flota egipteană lui Cambise, apare ca legiuitor mai bun decît fusese comandant de oști și publică un soi de cod civil în care sînt retopite legile esențiale promulgate de vechii faraoni. Dar marele țel al lui Darius rămîne conform cu cel al predecesorilor săi asirieni și babilonieni : să folosească gigantica platformă de schimburi al cărei stăpîn este, pentru a-și asigura posibilitatea de a dispune liber de sursele de comerț cu Extremul Orient și de a redistribui produsul în lumea cunoscută, adică de a uni în același sistem economic Egiptul, Mesopotamia și Indiile.

I s-a încredințat lui Scylax, pied-noir din Asia Mică, vestit pentru cunoștințele sale geografice și priceperea

---

[1] Trimișii stăpînului (lat.). Agenți creați de Carol cel Mare, regele Franței, și care mergeau doi cîte doi, un cleric și un laic, pentru a inspecta provinciile. Prin extensiunea sensului, reprezentanți ai stăpînirii. — *Nota trad.*

[2] Medie care va fi atinsă de curierii lui Napoleon în timpul războiului din Spania și al campaniei din Rusia.

sa de navigator, misiunea de a coborî pe Indus şi de a căuta o cale maritimă care să-l readucă în Egipt. El ajunge în Golful Oman, navighează pe Oceanul Indian, trece de strîmtoarea Bab el Mandeb, urcă pe Marea Roşie, pătrunde în Golful Suez şi ajunge în Egipt, unde venise să-l aştepte Marele rege. Utilitatea canalului nemaifiind discutabilă, Darius îl reamenajează, pentru ca Egiptul să devină de acum încolo punctul de joncţiune cel mai practic între Occident şi Orientul cel mai îndepărtat. Ferdinand de Lesseps a descoperit mai multe stele[1] care jalonau traseul acestui mic bulevard acvatic. Pe una din ele se afla următoarea inscripţie : *„Eu, persanul Darius, am cucerit Egiptul cu armatele mele. Am dat poruncă să se sape acest canal care curge din Egipt pînă la marea care iese din Persia. Canalul a fost săpat aşa cum am dat poruncă şi corăbiile mele au mers din Egipt în Persia, după cum a fost voia mea.“* Pe aici aveau să pătrundă într-o bună zi termitele invizibile care vor roade economia unui gigantic imperiu. În acea vreme Roma nu era decît un tîrguşor, pe malurile unui rîu, Tibru, cunoscută numai de cîţiva etrusci, acolo, înspre soare-apune. Canalul lui Darius pornea din fundul Golfului Arabic, actualul Suez, spre Laourile Amare, apoi de la lacul Timsah spre vest şi se întîlnea cu Nilul lîngă Bubastis.

Viitorul Persiei este pe apă

De la începutul mileniului al III-lea am văzut că nişte semiţi s-au stabilit pe coasta siriană, într-o ţară în care configuraţia geografică i-a împins spre apă. Înghesuiţi între munţii acoperiţi de păduri cu lemn bun de cherestea şi marea deschisă, construiseră corăbii şi vînduseră celui care oferea mai mult ba cedrii lor din Liban, ba cunoştinţele lor în materie de navigaţie pe mare, ba corăbiile, ba cîrmacii lor. Buni navigatori, fără busolă şi fără sextant, dar cunoscînd toate detaliile coastelor ale căror taine le păstrau cu străşnicie, ajunseseră cu corăbiile lor de 30 de metri pînă în Cornwall, Sicilia, Marea Baltică, Galia, Guineea, Spania, Canare. Independente unele de celelalte, oraşele Beirut, Tir, Sidon, Biblos nu aveau altă

[1] Mici monumente comemorative sau funerare, monolite din piatră, aşezate vertical, frecvente în antichitate. — *Nota trad.*

grijă decît să-şi trimită pe mare corăbiile, adevărate bazare plutitoare care transportau marmură de Paros, piatră acră şi pucioasă din Melos, aur din Thasos, purpură şi aramă din Cipru, cositor de la Coloanele lui Hercule şi din regiunea Mării Mînecii, chihlimbar din mările nordului — şi se duceau să caute în Georgia fete frumoase cu pielea albă pentru prinţii lor smoliţi. Înapoindu-se din expediţii fructuoase în Nubia, faraonul expedia spre Tir încărcături cu sclavi negri, pene de struţ, abanos şi fildeş, pe care marele port fenician le reexpedia spre Grecia continentală sau colonială. Hiram, regele Tirului pusese la dispoziţia lui Solomon o flotă de cargouri pentru a încerca faimoasa expediţie din Ofir, al cărei răsunet fusese destul de puternic pentru ca profetul Iezechiel să fi rămas uluit de bogăţia fenicienilor : „Cei din Tarsis făceau negoţ cu tine pentru tot felul de bogăţii şi veneau la tîrgul tău cu argint, cu fier, cu cositor şi plumb. Iavan, Tubal şi Meşec făceau negoţ cu tine, dînd în schimb pe mărfurile tale suflete omeneşti şi vase de aramă, în pieţele tale. Cei din casa Togarma aduceau la tîrgul tău cai şi căruţe. Fiii lui Dedan făceau negoţ cu tine ; insule multe luau mărfurile tale şi-ţi plăteau cu fildeş şi abanos. Pentru mulţimea mărfurilor tale făceau negoţ cu tine Siria şi venea la tîrgul tău cu smaragde, cu purpură, cu ţesături alese, cu in subţire, cu mărgean şi cu rubine. Iuda şi ţinuturile lui Israel făceau negoţ cu tine şi pe mărfurile tale dădeau grîu de Minit şi turte ; miere, ulei şi balsam".

Chiar dacă ne dăm seama că e un soi de delir claudelian [1] din care Iezechiel ne oferă o prefigurare şi care nu are nimic comun cu datele economice, cert este că constructorii de corăbii, marinarii şi neguţătorii fenicieni au jucat un rol foarte important în încercările persanilor de a cuceri lumea greacă.

Marile imperii seamănă cu aceste formaţiuni de nori cumulus care înfloresc, înmuguresc, se hrănesc cu ei-înşişi, se încarcă cu electricitate şi se întind pe spaţii imense, pînă în clipa cînd explodează cu pîrîituri de scîntei uriaşe. Istoria nu e niciodată fatală şi dimpotrivă, putem admite o anumită logică în demersul oamenilor — fie că e înţe-

[1] Aluzie la scriitorul francez Paul Claudel (sec. XX), simbolist mistic. — *Nota trad.*

lepciune sau nebunie — a căror faptă este capabilă să modifice, să grăbească sau să încetinească torentul evenimentelor, ori evoluția anumitor structuri sociale, cel puțin pe o perioadă relativ scurtă, dar doctrina materialismului istoric nu-și ia oare revanșa, cînd e aplicată la perioade mai lungi ? Din momentul în care marea cale a Occidentului spre Indii nu mai trece prin Mesopotamia, viitorul imperiului Ahemenizilor se află pe apă, astfel că pare logic ca Darius, pentru a ajunge la dominația mărilor, să vrea în primul rînd să pună la adăpost teritoriile sale împotriva incursiunilor sciților, care au contribuit în secolul al VII-lea la prăbușirea Ninivei. Cu această ocazie, va pune mîna și pe drumul grîului „rusesc", poate pe minele de aur din Ural, și-și va instala baze în Tracia, adică pe țărmul european al Mării de Marmara.

Astfel, pentru prima oară în istoria imperialismelor din antichitate, este vorba de continentul european. E greu să ne închipuim că perșii nu au hotărît chiar de atunci să supună cetățile Eladei ; aceasta ar fi însemnat o negare a acțiunilor lor anterioare pe care le-am rezumat mai sus, ele căpătînd, dimpotrivă, o valoare practică odată cu dominația traficului mediteranean, aprig disputat de marinarii greci și fenicieni. Deoarece dominația căilor maritime devenise un element esențial al puterii persane de cînd Marea Roșie era legată de Mediterana, putem considera deschiderea „canalului Suez" drept una din cauzele principale a ceea ce pe nedrept s-a convenit să se numească „războaiele medice".

Războaiele medice

Campania împotriva sciților, dusă dincolo de Dunăre — Nistru, Don ? — s-a soldat în cele din urmă cu un semieșec. Cîteva cetăți ioniene profitaseră de ocazie pentru a se răzvrăti împotriva Marelui rege, cu ajutorul unei mici flote grecești pusă la dispoziție de Atena, îngrijorată de dinamismul persan de cînd fusese creată în Tracia o satrapie ce risca să exercite o influență periculoasă asupra Macedoniei, considerată încă un regat vrednic de dispreț, feudal și barbar. Nemaisinchisindu-se de Ahura-

mazda, zeul binelui și al dreptății, a cărui morală inspirase pare-se pînă în acel moment actele sale de guvernămînt, Darius se răzbună cu o sălbăticie care reamintește zilele cele mai întunecate ale perioadei asiriene : Miletul, de unde pornise rebeliunea este ras de pe fața pămîntului, populația bărbătească măcelărită, iar femeile și copiii deportați în fundul Golfului Persic și vînduți acolo ca sclavi. Prilejul, dar nu cauza profundă a „războaielor medice" fiindu-i astfel oferit Marelui rege, acesta se folosește numaidecît de el și, adoptînd procedeele puse la punct de Cirus, își pregătește acțiunea pe plan dublu, diplomatic și militar. În timp ce în porturile Ciliciei se adună sute de șalande de debarcare destinate transportului trupelor persane, Darius expediază în Grecia agenți secreți, care reușesc să dezbine orașele-state, ale căror interese particulare se opun și care se invidiază unul pe celălalt. Argos, Corint, Egina și-au plecat o ureche cu atît mai favorabilă spuselor acestor trimiși foarte speciali, cu cît aceștia dispuneau de fonduri practic nelimitate, de cînd satrapia din India umplea cu pulbere de aur lăzile regale. Numai Atena și Sparta rămîn insensibile la cîntul sirenelor, decise fiind să se opună cu forța invaziei. Datorită hotărîrii lor, pe plaja Marathonului (490 î.e.n.) un corp de debarcare inamic este aruncat în mare, ispravă nemaipomenită, al cărei ecou se va umfla, va trece marea, va provoca în deltă și la Babilon mișcări de răzvrătire, desigur repede înecate în sînge, dar care vor reuși într-o bună zi să deștepte naționalismul egiptean. Războiul de abia începuse, necruțător, angajînd destinul a numeroase popoare și formele de civilizație pe care le reprezentau ele. Pentru perși nu mai era vorba acum exclusiv de a cuceri niște căi pe mare, ci de a apăra un imperiu, ale cărui baze fuseseră zdruncinate. Atena, sufletul rezistenței, care profilează deja în Elada silueta pe care o va imortaliza un sculptor necunoscut în mica insulă Samothrace, intenționează să adune toți oamenii curajoși din Grecia, pentru a-i învinge pe cotropitori. Micuța Europă se ridică împotriva imensei Asii. Încleștarea își va schimba dimensiunile.

Ambele tabere s-au pregătit de luptă. De fapt, mica Europă era chiar minusculă, reprezentată fiind numai de Atena și Sparta, căci în pofida imensului răsunet pe care-l avusese Marathonul, celelalte cetăți refuzau în continu-

are să se coalizeze — nici un ban, nici un om — iar Siracusa nu accepta să-şi pună la dispoziţie flota, decît cu condiţia de a i se încredinţa comandamentul suprem interaliat. Totuşi, graţie prevederii şi energiei lui Temistocle, Atena dispunea de o forţă navală puternică, în timp ce aliata ei întreţinea o infanterie destul de solidă pentru ca să poată spune în toată ţara că „oamenii erau zidurile de apărare ale Spartei". De partea cealaltă, Darius, care a mai trăit puţin după înfrîngere, desemnase ca succesor al său pe Xerxes (486—465 î.e.n.), om impunător, personaj de basm oriental, dar care, aflîndu-se prins în angrenajul părintesc, era condamnat să supravegheze mecanismele acestuia. El nu se eschivase şi se apucase să făurească un soi de solidaritate asiatică — ceea ce era relativ uşor pentru el — şi să încheie acorduri cu Cartagina, care primise ca misiune să pună mîna pe Siracusa, în timp ce el însuşi avea să efectueze în Grecia o gigantică acţiune combinată pe uscat şi pe mare. La Sardes, unde Xerxes îşi stabilise cartierul general, contingentele trimise de patruzeci şi şase de state s-au adunat în cursul anului 481. De voie, de nevoie, întregul imperiu fusese mobilizat sub comanda generalului Mardonicus şi a unui stat major alcătuit din douăzeci şi patru de generali: „Perşii şi mezii înarmaţi cu lănci, arcuri şi săgeţi, aşa cum erau şi cisienii şi hircanienii, asirienii cu coifuri de bronz, apoi bactrienii, asienii şi parţii, înarmaţi cu suliţe şi ţepuşe. După ei veneau sacii, cu căciulile lor ţuguiate şi cu securi, indienii în veşminte de bumbac, etiopienii din Africa cu trupuri vopsite şi cei din Asia cu coifuri cu coamă lungă, precum şi locuitorii din preajma Golfului Persic. Pe lîngă această infanterie, erau trupe mede şi persane purtate în care. Mai erau şi sapartieni din Arbeles înarmaţi cu lasouri, bactrieni, caspieni, libieni, în sfîrşit, arabi cu dromaderele lor. Fiecare divizie era comandată de un persan" [1]. Paralel cu aceste trupe, comandamentul dispunea de o flotă de luptă de 1 207 corăbii şi 3 000 nave transportoare, furnizate în majoritatea lor de porturile feniciene sau ioniene, dar şi de Egipt, care fusese constrîns să înarmeze o mare escadră pentru a lupta împotriva acelora de la care aştepta mîntuirea.

[1] Herodot.

Temîndu-se să nu-şi vadă trupele înghiţite de furtună sau împrăştiate în urma unei bătălii navale, Mardonicus a preferat să le lase în grija tehnicii trupelor sale de geniu, mai curînd decît a hazardului navigaţiei. El a pus să se construiască un pod de vase, pentru a lega cele două ţărmuri ale strîmtorii Dardanele. Cînd pentru Asia a sosit clipa să se arunce la asaltul Occidentului, Xerxes a dat el însuşi semnalul de pornire, azvîrlind în mare o sabie de aur. Atunci, gigantica hoardă s-a pus în mişcare, ocrotită de flota care-şi ridicase pînzele. Perşii nu aveau să întîmpine rezistenţă nici în Tracia, nici în Macedonia, dar ajunşi în Tesalia şi siliţi să înainteze într-o regiune cu relief chinuit, unde numai trupe de munte s-ar fi putut angaja, s-au ciocnit de o formaţiune de avangardă, alcătuită din cîteva sute de spartani sub comanda lui Leonida şi hotărîţi să lupte corp la corp. Bătălia de la Termopile (480 î.e.n.) a durat trei zile şi nu s-a încheiat decît cu moartea ultimului soldat grec, poziţia fiind învăluită de inamic. Cîteva zile mai tîrziu barbarii au ajuns la poalele Acropolei (21 septembrie 480 î.e.n.), au măcelărit garnizoana rămasă credincioasă la postul de onoare, au dat foc Atenei şi au ridicat tabără în jurul templelor arse. Totuşi populaţia, refugiată la Salamina sub comanda lui Temistocle, a aflat odată cu vestea căderii cetăţii sale şi vestea victoriei navale repurtate de Gelon asupra forţelor cartagineze care încercaseră să pună mîna pe Siracusa. Speranţa care se stinsese s-a reaprins curînd : flota ateniană — aproximativ 400 de vase de război — era neatinsă şi gata de luptă, grosul armatei spartane nu fusese angajat, Temistocle şi Aristide puseră capăt vechilor lor certuri de generali susceptibili şi vanitoşi, spre a nu se mai gîndi decît la salvarea patriei. Grecii aveau avantajul de a se afla pe locuri geografice, maritime şi terestre pe care le cunoşteau cu exactitate, de a fi grupaţi în unităţi omogene comandate de şefi a căror hotărîre le era cunoscută şi de a fi decişi ca mai curînd să moară la Salamina, decît a se vedea în lanţuri, la un tîrg de sclavi din Mesopotamia. Perşii erau superiori ca număr, dar acest avantaj risca să se întoarcă chiar împotriva lor, deoarece atracţia jafului fiindu-le satisfăcută în cursul marşului lor puţin periculos, disciplina sălbatică a comandamentului rămînea singurul numitor comun al trupelor lor disparate. Mai mult încă, mulţimea vaselor lor care mişunau în faţa unor şenale pe care nu le cunoşteau bine putea deveni un ele-

ment de slăbiciune dacă aceste vase se aventurau în aceste Termopile lichide, unde orice manevră ar fi fost stînjenită, în afara celei de luptă apropiată. Numai Temistocle și Aristide puteau să elaboreze un asemenea raționament și, pe baza lui, să arunce zarurile, oricît de anemică ar fi fost șansa. Un asemenea raționament nu l-ar fi putut elabora nici Xerxes, nici Mardonicus, căci ei atinseseră punctul critic în care adesea comandanți vestiți ca fiind invincibili își pierd și capul și armatele. Atrasă printr-o dibace manevră de diversiune în strîmtoarea de la Salamina, unde era incapabilă să se desfășoare, imensa flotă a Marelui rege a fost distrusă corabie după corabie. În anul următor (479 î.e.n.), rămășițele trupelor de uscat care nu avuseseră timp să se retragă spre Dardanele au fost zdrobite la Plateea.

Atena sau Sparta ?

Deși Egiptul era îndoliat după pierderea a 200 de vase scufundate, vestea înfrîngerii persane stîrni o bucurie tot atît de mare ca cea care zgudui Elada. Ionia își va relua locul în lumea elenă, mișcările de rezistență se vor înmulți în deltă, provinciile maritime mai ieri supuse lui Xerxes se vor desprinde din monstruosul imperiu redevenit continental și vor fi atrase de o economie nouă, ai cărei poli se vor situa la Atena, Siracusa, Naucratis. Mărețul țel al hegemoniei asiatice fusese spălat de apele de la Salamina, marea armată trecuse înapoi Helespontul, Marele rege spumegînd de furie avea să fie asasinat în palatul său din Persepolis, în care se vor fi adunat totuși destule bogății pentru ca urmașii săi, rămași puternici în pofida înfrîngerii, să pornească din nou la asaltul regiunilor pierdute, folosind aceleași mijloace : sabia și aurul. De acum încolo însă, destinul Egiptului va fi solidar cu cel al Greciei. De aceea ni s-a părut util să consacrăm aceste rînduri „războaielor medice" și altor cîteva evenimente care urmează.

Atena sau Sparta ? Ambele state victorioase puteau revendica în egală măsură *leadership*[1]-ul regiunii mediteraneene redobîndite. Primul stat a acționat mai prompt,

[1] Conducere (engl.). — *Nota trad.*

lansînd ideea unui pact de asistență militară care să reunească ansamblul cetăților continentale sau maritime ale lumii grecești, spre a face față unei eventuale reîntoarceri a Ahemenizilor, a căror formidabilă putere — se știa cu precizie — că nu fusese deloc știrbită la Salamina. Liga avea drept scop esențial, cel puțin mărturisit, să creeze, să întrețină și să antreneze o forță de intervenție terestră și navală permanentă, menținută continuu pe picior de război. Aceasta presupunea participarea financiară a fiecăruia dintre statele membre, rămînînd lucru înțeles ca secretariatul general al Ligii să se stabilească la Delos, iar comandamentul suprem și conducerea financiară să fie încredințate Atenei. Majoritatea cetăților egeene aderaseră la această asociație, dar cvasitotalitatea statelor din Peloponez preferaseră să se grupeze în jurul Spartei, puțin dispusă să-i cedeze întîietatea Atenei, care găsise în această ligă un excelent mijloc de a dobîndi, cu banii altora, dominația asupra mărilor. Desigur Sparta, Corintul, Megara își invidiau rivala care nu făcea o taină din pofta ei de cucerire născută în seara unei mari victorii, dar ne este îngăduit să gîndim că Peloponesul se temea să nu fie antrenat în mod automat în mecanismul acestui soi de NATO. Cu atît mai mult, cu cît Atena dezvolta pe cont propriu o politică de construcții navale — douăzeci de triere pe an, extinderea portului Pireu — finanțată de exploatarea intensivă a minelor de argint din Laurion [1]. Oare nu se știa deja că imperialismele economice riscă să se transforme în imperialism politic, în numele prosperității și al liberului schimb ? Integrînd încetul cu încetul în sistemul său peste două sute de cetăți, adică aproape toate țărmurile Mării Egee, Atena ar fi ajuns pare-se la un panelenism total dacă, în mod paradoxal, Sparta, apărătoarea oligarhiei conservatoare, nu s-ar fi ridicat în calea acestei democrații cotropitoare, în care poezia și arhitectura, elocința și filozofia, sculptura și tragedia puneau admirabile măști pe chipul unui stat republican, unde stăpîni erau politicienii, militarii, bancherii și negustorii.

În Egipt, unde neguțătorii greci ajunseseră foarte influenți, lumea își întorcea privirile spre Atena pentru că

[1] Regiune din Atica bogată în zăcăminte de argint. — *Nota trad.*

dispunea de un cuvînt înaripat, de o flotă solidă, pentru că devenise o mare importatoare de grîu şi, mai mult, pentru că părea singura aliată eficace în lupta deschisă pe care o ducea acum partidul rezistenţei împotriva ocupantului persan detestat. Se stabiliseră contacte între Inaros şi Amirteu, şefi ai insurecţiei, şi Pericle, fie prin intermediul unor oameni din Naucratis, fie poate direct. Guvernul atenian înţelesese repede ce beneficiu material şi moral ar fi putut obţine de pe urma furnizării de arme, materiale şi trupe acestor oameni, care voiau să depăşească stadiul atentatelor individuale şi să declanşeze operaţiuni capabile să ducă în cele din urmă la eliberarea teritoriului. Cînd a sosit momentul (460 î.e.n.), un mic contingent grec îmbarcat pe trei sute de vase debarcase pe plajele deltei, intrase în contact cu armata secretă şi ajunsese pînă în periferiile Memfisului, unde au avut loc ciocniri serioase, dar perşii au înăbuşit răzvrătirea. Amirteu a murit cu sabia în mînă, iar tovarăşul lui, Inaros, a fost făcut prizonier şi dus în lanţuri la Susa, unde a fost tras în ţeapă. Răzvrătirea va izbucni din nou abia după cincizeci de ani. De rîndul acesta ea va duce la eliberarea ţării, dar o eliberare provizorie, căci Egiptul găsise cu cale să abandoneze Atena, învinsă în lupta ei împotriva Spartei, şi să se alieze cu rivala ei, care a fost imediat coruptă de Marele rege, cum avea să fie şi Atena atîţia ani mai tîrziu. Viţelul de aur[1] din Israel îşi schimbase de mult staulul...

Ultimul faraon egiptean (341 î.e.n.)

În mijlocul nemaipomenitei harababuri în care perşii trag sforile şi care istoveşte Grecia, unde interesele particulare rămîn de neîmpăcat, Egiptul va lupta de acum încolo singur şi va face faţă, uneori victorios, la încercările de recucerire a deltei. Nemaiputînd conta pe valoarea combativă a propriilor săi soldaţi, el va trebui să facă apel la mercenari străini : oameni de rînd sau condotieri, care

[1] Aluzie la episodul biblic potrivit căruia Moise, coborînd cu Tablele legii de pe muntele Sinai, a găsit poporul evreu închinîndu-se unui idol, viţelul de aur. Prin extinderea sensului, sînt denumiţi adoratori ai viţelului de aur cei ce pun preţ numai pe bogăţie. — *Nota trad.*

îşi făcuseră mina în timpul războiului din Peloponeş şi deveniseră şomeri de cînd Artaxerxes izbutise, prin diverse mijloace, să impună turbulentelor lor patrii un statut, ce făcea din indivizi jumătate cetăţeni, jumătate supuşi. Va fi încontinuu frămîntat de tulburări politice şi sociale, dar va face eforturi disperate pentru a încerca să-i respingă pe perşi, redeveniţi stăpîni ai Asiei Mici şi ale căror enorme rezerve de bani şi de material uman le permiteau să plătească preţul necesar pentru a se reinstala în deltă. Într-adevăr, într-o bună zi, Marele rege reapăru în fruntea unei armate puternice de 300 000 de infanterişti şi 30 000 de călăreţi, în timp ce 800 de vase patrulau în faţa portului Pelusium, chiar acolo unde canalul se unea cu Mediterana. Neputînd rezista acestei mase, trupele conduse de Nectanebo nu au luptat mult timp ; el însuşi a trebuit să fugă spre sud, unde a dispărut. Astfel, ultimul faraon egiptean a fost înghiţit de nisipuri, a pierit într-un miraj, de unde avea să se nască mai tîrziu o legendă ai cărei autori nu erau lipsiţi de simţ politic.

De acum înainte Egiptul nu avea să mai fie decît o provincie printre altele în imperiul persan, încredinţată conducerii unui satrap. Vechiul popor a acceptat cu pasivitate înfrîngerea sa. Mai cunoscuse şi altele. Dar nici hicsoşii, nici libienii, nici etiopienii, nici asirienii, iar acum nici perşii nu ştirbiseră prea mult dîrzenia cotidiană a felahului, obişnuit de atîta vreme să se încovoaie asupra mîlului, să îndure ciomăgeala stăpînilor de al căror neam îi păsa prea puţin, din moment ce Nilul îi îngăduia recolte care-i asigurau traiul. Mii de învingători răseseră sistematic de pe faţa pămîntului templele, zidurile de apărare şi plecaseră încărcaţi de pradă, dar templele au fost reclădite şi zidurile ridicate din nou, şi oamenii porniseră cu arma în mînă în căutarea comorilor furate — iar drumul aurului ducea întotdeauna în ţara Punt. În cele din urmă, Egiptul învins a fecundat gîndirea ebraică. Iar perşii înşişi au împrumutat de la egipteni date metafizice, în timp ce în urma neguţătorilor ambulanţi, filozofii greci din coloniile Asiei veneau în Egipt să ia lecţii de tehnică industrială şi să se iniţieze în religia lui, ţesînd astfel prima urzeală a unei civilizaţii care ar fi putut deveni comună.

Bătălii pentru o moştenire fabuloasă

■

Degeaba s-a instalat Artaxerxes al III-lea la Memfis (341) pe un tron de aur încrustat cu sidef, timpul dominaţiei persane era de acum încolo măsurat. În acelaşi an, un tînăr prinţ macedonean luase obiceiul să adoarmă recitînd cîteva strofe din *Iliada*, pe care o învăţase de la un dascăl bătrîn, numit Aristotel. Tînărul se numea Alexandru şi avea cincisprezece ani. Nu era departe vremea cînd poarta maritimă a Extremului Orient, pe care vechii faraoni încercaseră s-o deschidă prin istmul Suez, numai spre profitul Egiptului, avea să încapă pe mîna europenilor.

Atunci cînd în luna decembrie 332 î.e.n. trupele lui Alexandru au ajuns la fruntariile egiptene, armata de ocupaţie persană s-a predat fără a lupta, iar comandantul ei a dat de ştire că-l aşteaptă pe învingător la Memfis, pentru a-i înmîna oficial fortăreaţa, garnizoana şi lăzile vistieriei care cuprindeau mai mult de douăzeci de tone de aur. Se împliniseră doi ani de cînd macedoneanul trecuse strîmtoarea Dardanele, pentru a încerca să înfăptuiască marele proiect pe care tatăl său nu avusese timp să-l ducă la îndeplinire. Într-adevăr, Filip, considerat multă vreme ca un fel de barbar de către cetăţenii Tebei, Atenei, Corintului, le impusese rînd pe rînd dominaţia sa, un Consiliu federal al cărui şef suprem înzestrat cu depline puteri era şi, a treia etapă a marelui plan, declarase în numele lor război inamicului ereditar, pentru a se răzbuna împotriva asiaticilor şi totodată pentru a elibera pe fraţii greci ce trăiau dincolo de Marea Egee, sub stăpînirea acestora. Fusese asasinat pe cînd începuse pregătirile pentru expediţie, dar ucigaşul lui Filip al Macedoniei îşi făcuse o socoteală greşită, întrucît geniul lui Alexandru avea să dea acestui război revanşard amploarea unei cuceriri fabuloase.

Din clipa în care, debarcînd pe solul asiatic, şi-a înfipt sulița pe plajă în semn de cucerire, Alexandru a trăit primul cînt al unei aventuri la care omenirea avea să viseze vreme îndelungată. Contemporanii săi nu se înşelaseră : „După Alexandru, nimic nu a mai fost ca înainte." În timp ce fiul lui Cirus mobilizase o armată imensă pentru a cotropi mica Grecie continentală, el avea să se înfunde în nemărginita Asie cu 37 000 de războinici, cîțiva geografi... şi operele lui Homer şi Euripide în raniță. Aliații săi, federații, îi puseseră la dispoziție o sută de nave şi jumătate din infanteria sa, dar el conta mai cu seamă pe propriii săi macedoneni, împărțiți în grupuri de luptă organizate pentru ofensivă sau rezistență, falanga, în care fiecare războinic era înarmat cu o sabie şi cu o lance lungă de cinci metri. Totul s-a petrecut repede, de parcă victoria înaripată l-ar fi luat de mînă. Aruncîndu-se asupra avangardei persane pe malurile Granicosului, falanga a eliberat rînd pe rînd Sardes, Efes, Milet, Halicarnas, adică întreg litoralul Asiei Mici, cu alte cuvinte, primele colonii, adevărate focare ale civilizației grecești. În acest timp, peste drum, cetățenii se sfîşiau între ei în numele democrației. Dominația persană silise un număr de „pieds-noirs" să se înapoieze în patria mumă, pe care au făcut-o rapid mai rodnică, dar ceilalți rămăseseră în Asia, se dezvoltaseră, creaseră un neam nou, care nu renegase niciodată țara de obîrşie. Pe aceştia îi eliberase Alexandru. Ruşinea vechii înfrîngeri fiind ştearsă, iar cetățile Asiei redate națiunii elene, învingătorul şi-a instalat cartierul general la Gordion, spre a aştepta întăriri, în timp ce ofițerii din subordinea lui ocupau Caria şi Frigia.

Zburînd ca vîntul, omorînd caii sub ei pe tot traseul de 2 500 km al căii regale care lega Sardes de Susa, solii s-au succedat pentru a-i aduce lui Darius al III-lea ştiri de la generalii săi învinşi, ori de la satrapii săi care fugiseră şi informații precise asupra puternicei concentrări de trupe observate la Gordion. Îngrijorat văzînd porțile imperiului său sparte de un dușman care făcea să înflorească sub pașii calului său Bucifal o legendă de invincibilitate, persanul a adunat o armată mai mare ca număr decît cea a macedoneanului, dar mai slabă sub raportul armamentului, coeziunii şi disciplinei. Întrucît ciocnirea devenise inevitabilă, cele două armate porniră fiecare în

întîmpinarea celeilalte. Oare în acel moment s-a precizat în mintea lui Alexandru ideea de a da expediției sale dimensiuni noi, oare atunci a avut el viziunea regiunilor imense care, deschizîndu-se în fața lui, ar face din minusculul rege al Macedoniei urmașul Marelui rege ? În seara bătăliei de la Issos, cînd armata persană fuge pe cîmpie, pentru Alexandru nu se mai pune problema recuceririi, ci a unor cuceriri noi. Preocupat să-și consolideze ultima victorie, el nu comite imprudența de a se năpusti împotriva Mesopotamiei, ci realizează că în primul rînd trebuie să apere litoralul fenician, pentru a împiedica escadrele inamice care controlează Mediterana să opereze o debarcare în sens invers. Biblos și Sidon cad repede, dar Tirul rezistă șapte luni. Înnebunit, Darius expediază parlamentari, purtători ai unor propuneri de nesperat : o parte din imperiul său și în plus pe fiica sa. Alexandru refuză, își continuă drumul spre Egipt, distruge Gaza și în sfîrșit sosește în fața Pelusiumului, unde flota sa, care a navigat de-a lungul coastei, îl ajunge din urmă.

Cum se confecționează un semi-zeu

Grecii nu erau pentru egipteni niște necunoscuți. De la redeschiderea canalului întreprinsă de Darius, marina comercială transporta pe Marea Egee produsele orientale la Naucratis, Corintul pusese de multe ori șantierele sale navale la dispoziția Memfisului, savanți și filozofi veniseră să exploreze civilizația milenară, soldații faraonului și aventurierii din cetățile-state luptaseră pe aceleași cîmpuri de bătaie, iar egiptenii naționaliști ori de cîte ori au avut nevoie de un ajutor în cursul celor două secole de dominație persană pentru a încerca să-i alunge pe cotropitori, și-au întors privirea spre Grecia. Cu toate măsurile luate de poliție, în regiunea deltei se vorbea curent limba greacă. Așadar au existat numeroase contacte, dar mai cu seamă între cei aparținînd unei anumite clase sociale sau categorii intelectuale. Dacă la întoarcerea sa din Egipt, Platon reunise în același sistem concluziile misticismului egiptean și ale naționalismului grec, felahul rămăsese foarte atașat de zoolatria sa rudimentară. De fapt, cele două popoare erau profund diferite. „Națiunea democratică și națiunea monarhică se opu-

neau, insularii nu înțelegeau poporul Oazei, și unii, și ceilalți simțeau că nu erau barbari, dar egiptenii care foloseau toate resursele chimiei pentru a conserva cadavrele lor erau de neînțeles pentru greci, care le ardeau pe ale lor. Claritații, eleganței spiritului se opunea o mistică, căreia îi lipseau mijloacele de expresie ; gîndirii libere, vioiciunii, scepticismului — constrîngerea tradiției, încetineala, credința ; frumuseței și supleței — imobilitatea masei. Țării cu munți, izvoare și rîuri i se opunea deșertul ; mării, fluviul." [1]

Dar popoarele se unesc mai lesne pentru a lupta împotriva unui dușman comun, decît pentru a întreprinde operațiuni economice. Ura nutrită față de perși a putut să-i facă pe egipteni să creadă că Alexandru era eliberatorul lor. Ei l-au aclamat ca atare, iar macedoneanul s-a grăbit să se instaleze pe tronul faraonilor, jucînd jocul local cu o subtilă inteligență politică, cinstind toate divinitățile, închinîndu-se boului Apis, sporind atențiile sale față de preoți și punînd să fie încoronat după ritul imemorial, sub numele de Mariamon Aleksandres. În sfîrșit, pentru a deveni un foarte autentic rege național și pentru ca nimeni să nu poată invoca originea sa străină sau pune sub semnul întrebării caracterul divin ce trebuia să rămînă legat de persoana unui faraon, serviciul său de propagandă a făurit o legendă care a fost poate mai mult sau mai puțin admisă, dar care răspundea la nevoia pe care au încercat-o întotdeauna oamenii, de a ridica în slăvi apariția unui *superman :* s-a admis că Nectanebo, ultimul faraon egiptean care dispăruse în chip misterios în nisipurile din îndepărtatul Sud, lăsase însărcinată datorită unor puteri magice, la 2 000 km distanță, pe mama lui Alexandru, neliniștitoarea Olympias, care dormea cu un șarpe mare în pat. Oracolul lui Amon a declarat atunci că macedoneanul era într-adevăr fiul lui Zeus.

Ne putem pune întrebarea dacă eroul s-a pretat la comedia pe care avea s-o joace cam două mii de ani mai tîrziu și pe aceleași tărîmuri generalul Bonaparte, atunci cînd s-a convertit la islamism ; căci spre sfîrșitul tinerei sale vieți, la capătul unei aventuri prodigioase în cursul

[1] Emil Ludwig, *Nilul.*

căreia ocupase Babilonul, distrusese Persepolisul, străbătuse Bactria, întemeiase Samarkandul, ajunsese la Punjab, mărşăluise de-a lungul malurilor Indului, Alexandru devenise robul personajului său şi pretindea ca lumea să se prosterne la picioarele sale, neînţelegînd că soldaţii săi refuzau unui om ceea ce se cuvenea numai zeilor. Dar în cursul scurtei sale treceri prin Egipt, s-a comportat ca un guvernator în stil mare, preocupat să confere faţadei mediteraneene a ţării o gigantică bază de operaţiuni comerciale şi militare, care să înlocuiască marile porturi feniciene distruse în calea sa, şi unde urma să răzbească un canal de derivaţie legat de „canalul Suez".

Fără nici o îndoială, Alexandru nu are nimic dintr-un economist, cu atît mai puţin dintr-un planificator, dar are incontestabil „o minte ce priveşte în viitor" şi nu trebuie să uităm că s-a înconjurat de numeroşi tehnicieni. În colaborare foarte strînsă cu unul dintre ei, arhitectul Deinocrates, va alege amplasamentul viitoarei Alexandrii, va trasa planurile oraşului, al bazinelor, al digurilor, punînd în această îndeletnicire un zel şi o bucurie de a construi ce ne fac în mod irezistibil să ne gîndim la Lyautey [1], care l-a convocat în toiul nopţii pe Delpit, inginer de poduri, pentru a discuta despre situaţia lucrărilor în portul Casablanca. În acelaşi timp el expediază o misiune ştiinţifică în Sudan pentru a studia cauzele exacte ale creşterii anuale a apelor Nilului, misiune care-i aduce la cunoştinţă concluziile ei categorice : creşterea apelor este urmarea ploilor de vară în munţii Abisiniei. În acea perioadă, organizatorul raţionalist care demistifică şi demitifică fluviul sfînt nu poate să ia în serios oracolul lui Amon : el este un vizionar entuziast şi totodată chibzuit pe care gloria zilnică şi băutura nu l-au împins încă spre paranoia. Dar Alexandru nu are timp. Trecerea sa prin Egipt nu a fost decît o haltă în goana sa spre întîmpinarea soarelui răsare. Totuşi, înainte de a-şi antrena trupele spre Asia, el ia măsurile de precauţiune necesare pentru a asigura spatele marii aventuri, numind doi egipteni pentru a guverna ţara, unul la Memfis, celălalt la Teba, dar controlaţi îndeaproape de doi macedoneni. Nu se va

[1] Louis Hubert Lyautey (1854—1934), mareşal al Franţei. Între anii 1912 şi 1923 a condus protectoratul francez al Marocului şi în timpul primului război mondial a menţinut Marocul sub dominaţie franceză, cu toate uneltirile germanilor. — *Nota trad.*

mai întoarce aici în viață fiind. Generalii își vor disputa cadavrul său. Unul dintre ei va reuși să-l readucă la Alexandria, unde se va odihni, înmuiat în miere, pe fundul unui sarcofag de aur, talisman pentru naivi, moaște pentru mistici, dar fabulos *gadget* [1] publicitar pentru Ptolemei, care aveau să facă din noul port cel mai mare oraș al lumii cunoscute.

Generalul Ptolemeu se declară independent

Întotdeauna ura dezlănțuită de împărțirea unei moșteniri este cu atît mai aprigă, cu cît cotele disponibile sînt mai anemice. Moștenirea lui Alexandru, mort *ab intestat* [2] (323), deși considerabilă, avea să provoace niște rivalități ireconciliabile, pe care nu le vor potoli nici asasinatele, nici bătăliile pierdute sau cîștigate, nici tocmelile, nici împăcările spectaculoase, nici amenințările unei noi venite, Roma, care-i va pune în cele din urmă de acord pe îndepărtații moștenitori ai cuceritorului, încovoindu-i rînd pe rînd sub apăsarea legiunilor sale. A doua zi după moartea lui Alexandru, generalii săi și înalții demnitari ai curții, întruniți la Babilon, au convenit ca pînă la majoratul fiului postum al conducătorului lor, să-și asume răspunderea pîrghiilor de comandă ale imensului imperiu : Ptolemeu urma să preia Egiptul, Antipatros — Macedonia, Lisimah — Tracia, Antigonos — Asia Mică, Meleagru — Fenicia, Seleucos — Babilonul, Perdiccas urmînd să supravegheze ansamblul. Dacă soldații trimiși la război nu știu întotdeauna de ce mor, generalii care se sfîșie între ei, dimpotrivă, știu întotdeauna pentru ce se bat. În acest caz, pare-se, diadohii [3] nu s-au sfîșiat între ei din motivele obișnuite (părți din pradă, decorații, avansări și alte temeiuri sordide), ci din cauze mai profunde și aparent mai onorabile. La început, nimeni dintre ei nu s-a

---

[1] Obiect mic, amuzant prin caracterul său de noutate (engl.). — *Nota trad.*

[2] Persoană care moare fără a lăsa testament și a cărei moștenire este împărțită potrivit normelor legale (lat.). — *Nota trad.*

[3] *Diadohos* (gr.) — succesor. Nume dat generalilor lui Alexandru Macedon care și-au împărțit imperiul și au pornit între ei lupte îndelungate pentru putere. — *Nota trad.*

gîndit să pună mîna pe o bucată de imperiu ca să facă din ea un stat independent, fiecare din ei considerînd, dimpotrivă, ca o datorie sfîntă, salvgardarea unității politice. Dar după ce a dispărut marele numitor comun, era fatal ca în peticele acestei imense mantale a lui Arlequin [1], unde tradițiile naționale rămăseseră vii, fiecare element să tindă să trăiască din nou independent de cadrul imperiului. Menit desmembrării, imperiul lui Alexandru avea să se transforme mai devreme sau mai tîrziu în regate elenice dominate de personalitatea și acțiunea suveranilor lor, ale căror rivalități, adesea sîngeroase, aveau să depășească nivelul ambițiilor individuale. Ei nu mai aveau să-și dispute favoarea stăpînului, să rîvnească la posturi de comandă mai înalte, să-și organizeze cariera, dar aveau să-și dispute hegemonia asupra punctelor strategice și asupra bazelor, controlul drumurilor, stăpînirea porturilor. Tot atîtea forme de acțiune vicleană sau brutală, care vor marca secolul al XIX-lea, în momentul marilor rivalități europene avînd ca obiect drumul spre Indii.

Din momentul în care se instalează la Alexandria — indiferent care ar fi fost ambiția sa personală, sau, dimpotrivă, voința sa de a respecta integritatea politică a operei înfăptuite de Alexandru, al cărui tovarăș fusese în copilărie și, mai tîrziu, în tinerețe — generalul Ptolemeu nu devine prin aceasta egiptean dar, rămînînd un bun macedonean, el trebuie totodată să se gîndească de acum înainte la interesele postului său de comandă, să le acorde prioritate, riscînd prin urmare să se ciocnească de vechii săi camarazi de luptă, ajunși și ei șefi de state, și ale căror probleme economice, foarte asemănătoare, nefiind studiate în comun, vor declanșa într-o bună zi conflicte armate. El părăsise Egiptul în urmă cu doisprezece ani, într-o vreme cînd Alexandria nu era încă decît un vast șantier, și iată că regăsește un oraș cu totul nou, amenajat după principii noi și după un plan urbanistic conducător, străbătut de bulevarde largi mărginite de grădini. Celelalte impresii ale lui sînt mai puțin favorabile : administrația instituită de Alexandru a adus beneficii, pare-se, mai cu seamă bancherului Cleomen, însărcinat cu strîngerea impozitelor, iar țara în ansamblu nu e nici mă-

[1] Personaj bufon din vechea comedie italiană, purtînd un costum din petice romboidale multicolore. — *Nota trad.*

car supravegheată de o armată de ocupație care și-a pierdut orice valoare combativă. Prima lui grijă este de a ordona executarea lui Cleomen. El se descotorosește astfel de un eventual concurent, cîștigă o anumită popularitate în rîndurile celor bogați, a căror oroare față de fisc cimentează deja o burghezie pe cale să se nască, și totodată dă de înțeles funcționarilor, clerului, țăranilor și soldaților că de acum înainte vor primi de la cineva ordine. El întreabă, ascultă, vizitează, cercetează. Puterea sa de imaginație nu are, desigur, caracterul apolonic [1] al celei a lui Alexandru — dealtfel, au aceeași vîrstă — dar vom vedea că inteligența sa politică s-a format la o școală bună. Într-adevăr, după ce a înfăptuit primele treburi aspre, dar necesare, el dă de știre că deschide larg porțile Egiptului mercenarilor și oamenilor de afaceri. Ptolemeu are nevoie de cei dintîi pentru a-și alcătui o armată, iar de ceilalți spre a stimula economia țării. Părerea lui este că momentul e favorabil pentru recrutarea atît a unora, cît și a celorlalți, căci moartea lui Alexandru a aruncat pe piață mii de cătane de vînzare, iar capitaliștii din Marea Egee, îngrijorați de luptele și invidiile care duc de ripă comerțul, caută la rîndul lor plasamente remuneratoare. În sfîrșit, pentru ca portul Alexandria, unde vor putea de acum înainte să acosteze nave de mare tonaj, să-și îndeplinească cu adevărat rolul, devine evident necesară prospectarea unor piețe noi, sau găsirea altora cu forța. Oare soldații vor deschide calea agenților comerciali, sau agenții comerciali își vor face singuri treaba, deschizînd porțile grîului egiptean, papirusului, obiectelor manufacturate și, mai mult, întregii game de produse exotice pe care Occidentul începea să le ceară ? Problemele cele mai moderne care se pun în acea epocă în fața lui Ptolemeu nu diferă deloc de cele care frămîntă pe ceilalți succesori ai lui Alexandru, și care sînt goana pentru accesul la mare, pentru controlul coastelor și al căilor de comunicații maritime. Dar așa a fost datul sorții, ca cel mai sincer, cel mai credincios, cel mai vechi tovarăș al marelui macedonean să îndrăznească să înfăptuiască primul gest, ale cărui urmări vor face țăndări din adunătura pe cît de

[1] În concepția lui Nietzsche, caracter apolonic înseamnă propriu lui Apolo, cu alte cuvinte, caracterizat prin ordine, măsură, seninătate, stăpînire de sine, opus caracterului dionisiac. — *Nota trad.*

eterogenă, pe atît de eteroclită peste care se părea că mai domnește Alexandru, întrucît ici, colo unii refuzaseră să creadă că murise. „Lumea s-ar umple de mirosul cadavrului său", s-ar fi spus pare-se la Atena.

Declarîndu-se independent și așezîndu-se la rîndul său pe tronul faraonilor, Ptolemeu nu trădează decît în aparență caracterul imperial al operei fostului său conducător. El nu face decît să îndeplinească sarcina pe care o consideră cea mai conformă cu noile răspunderi pe care și le-a asumat și pe care numai Zeus o va aprecia. Atunci cînd Bernadotte, ajuns rege al Suediei [1] va fi confruntat cu probleme similare, el va lupta împotriva foștilor săi camarazi, întrucît din momentul în care s-a urcat pe tron, hotărîrile sale aveau să fie determinate de interesele Suediei. Țelul esențial al politicii ptolemeice, cel puțin ideea directoare a întemeietorului dinastiei lagizilor, este de a crea un stat egiptean destul de puternic pentru a-și asigura independența împotriva tentativelor externe de a o submina, indiferent de unde ar veni ele. Și de unde s-ar putea ivi în acea epocă asemenea tentative, dacă nu din partea celorlalte state guvernate de foștii generali ai lui Alexandru ? Acțiunile întreprinse împotriva Cirenaicii, Palestinei, Coele-Siriei, Feniciei, Ciprului par să contrazică această teză, dar ele nu depășesc programul măsurilor preventive care s-au impus dintotdeauna faraonilor timp de secole. Analizînd cauzele și caracterul conflictelor care au însîngerat regatele greco-orientale după moartea lui Alexandru, Pierre Jouguet reduce raporturile dintre lagizi și seleucizi la „problema siriană" care, de fapt, s-a ridicat întotdeauna între stăpînitorii Egiptului și cei ai Asiei. „Chiar din perioada nașterii imperiilor orientale, de pe vremea lui Tuthmosis și a lui Ramses, stăpînirea Siriei a fost disputată între faraoni și suveranii Babilonului, iar apoi de către regii hitiți de la Bogaz-köy [2]. Ea a atras armatele faraonice pe Eufrat, iar mai tîrziu, armatele asiriene în valea Nilului. Același lucru se va petrece în peri-

[1] Jean Bernadotte (1763—1844), general francez care s-a distins în războaiele Revoluției franceze și ale Imperiului. În 1810 a fost adoptat de regele Suediei, Carol al XIII-lea. În 1813 a luptat de partea aliaților, împotriva armatelor franceze ale lui Napoleon. — *Nota trad.*

[2] Localitate lîngă Ankara, situată pe locul vechiului oraș Nattușaș, capitala hitiților. — *Nota trad.*

oada elenistică ; diverşi Ptolemei şi Antiohi vor reface în stilul lor campaniile diverşilor Ramses şi Asarhaddon. De rîndul acesta lupta nu se va da pentru Siria de nord..., ci pentru coasta feniciană, Siria de sud şi Palestina. Ptolemeii le considerau în mod firesc ca pe o regiune dependentă de imperiul lor. Coastă are pentru ei, ca şi pentru rivalii lor, aceeaşi importanţă ca litoralul egeean, iar drumurile care ajung în porturile feniciene concurează marea cale comercială Marea Roşie—Oceanul Indian."

Cale care trece prin canalul de Suez. Din aceste lupte, ale căror cauze şi istorie sînt astăzi bine cunoscute [1], numai trei state — Egiptul, Imperiul seleucid şi Macedonia — vor reuşi să iasă tefere şi chiar să se consolideze, pînă în momentul în care Roma, care tocmai apăruse cu multă timiditate pe unul din cele mai mici pătrate ale tablei de şah occidentale, va face să cadă rînd pe rînd regii, caii, turnurile şi va cîştiga cea mai mare partidă internaţională care s-a jucat vreodată.

Alexandria, cetate universitară şi greacă

După ce a cucerit, a pierdut, a recîştigat, regiunile care i se păreau necesare pentru a putea avea linişte la est şi la vest, Ptolemeu a acordat toată atenţia Alexandriei. Vremea bătăliilor se încheiase pentru el şi poate că-şi aducea aminte de anii petrecuţi împreună cu Alexandru, cînd cei doi tineri, după o şedinţă de cultură fizică la palestră [2] îşi recitau versuri din poeţii lor preferaţi şi visau pe atunci nu atît să cucerească lumea, cît să dovedească snobilor de la Atena şi Corint că nu erau nişte barbari, cu toate că obiceiurile lor erau grosolane, iar munţii lor, aspri. Ei cuceriseră împreună o lume imensă, dar tovarăşul lui fusese fulgerat în toiul cursei. Aruncaseră sămînţa civilizaţiei elenice pînă pe malurile Indului, dar Platon, Aristotel, Sofocle, Eschil, Euripide, Tucidide, Demostene... toţi aceşti giganţi care încîntaseră visurile lor erau morţi şi, de cînd dispăruseră, civilizaţia greacă nu mai trăia decît din amintirea lor. În amurgul unei vieţi pline de zarvă ucigaşă, Ptolemeu reflectează că cel mai bun mijloc de a

[1] Vezi în special Pierre Jouguet, *L'Impérialisme macédonien et l'hellénisation de l'Orient.*

[2] În antichitate, loc destinat culturii fizice. — *Nota trad.*

concretiza visul nemaiauzit de a eleniza lumea ar fi să facă din Alexandria atît capitala literelor, artelor și științelor, cît și a negoțului și că, pentru a înfăptui acest vis cutezător, nu s-ar putea găsi un mai bun agent de propagandă decît însuși Alexandru dormind în lințoliul său de aur masiv. Ptolemeu trimite emisari în Grecia ca să invite savanți și scriitori la Alexandria, unde va fi încîntat să-i primească și să le permită să-și continue lucrările, scutindu-i de grijile materiale. El îi încredințează lui Demetrios din Phaleron, colaboratorul fiului fostului său camarad Antipatros, istoric și erudit de mare faimă, sarcina de a concepe și de a dirija o Casă a Culturii, unde dascălii și discipolii tuturor disciplinelor ar putea să se întîlnească, să lucreze și să trăiască pe socoteala guvernului egiptean.

Au sosit pictorul Apelles, medicii Herofil și Erasistrate, deja cunoscuți pentru cercetările lor asupra nervilor, creierului și plămînilor, filozofii Stilpon și Teodor, poetul Filetos, gramaticianul Zenodot, Euclid, care a organizat un adevărat centru de studii matematice și al cărui renume va fi destul de mare spre a atrage acolo pe Naucrates, care va scrie la Alexandria un *Tratat asupra conicelor,* Arhimede care va întrezări ideea fundamentală a calculului integral, Eratostene, care va evalua lungimea meridianului pămîntesc. Alți scriitori, alți savanți vor veni mai tîrziu, unii atrași de acest focar intelectual, alții, din considerente mai practice : Callimachos, Polibiu, Manethon, Callistene, Lucian, Heron și Ctesibios, mecanicişti vestiți, astronomul Aristarh care avea să proclame cu mult înaintea lui Copernic că pămîntul se învîrtește în jurul soarelui. Nu vor exista mulți ca Menandru și Teofrast care să refuze invitația egipteană, preferînd să păstreze bunul cel mai de preț din lume și puțin dispuși să li se comande, ca lui Teocrit un *Elogiu al lui Ptolemeu.* Desigur, dintre toți acești numeroși locuitori ai Alexandriei, destul de puțini au trecut în posteritate, dar nu multe epoci au văzut adunate în același loc și într-un răstimp relativ scurt atîtea minți luminate. Grecia, moartă din cauza rivalităților care o sfîșiau, nu-și pierduse chiar toate talentele. Oricît de decepționate ar fi putut fi invidiile dintre oameni și dintre partide, luptele pe care le-au stîrnit fuseseră întotdeauna dominate de pasiunea libertății, iar dacă individualismul grecilor a dus în cele din urmă la pieirea cetăților-state, poate că indivizii și-au ascuțit spiritul în jocul acestor bătălii politice. Exilați sau apatrizi,

lumea era plină de juriști, negustători, comandanți militari, oameni politici, scriitori, savanți, oameni de afaceri aruncați dintr-un oraș în altul, dintr-o parte în alta de răsturnări necruțătoare. Printre ei nu se aflau numai aventurieri și putem admite că odată cu roiul de mici colonişti care se abătuse asupra văii Nilului, unde li s-au împărțit pămînturi la un preț scăzut pentru a stimula noile culturi de viță de vie și măslini, sosise la Alexandria și elita Greciei europene și a Greciei asiatice.

Aceasta ar putea să ne facă să credem că Ptolemeu s-a interesat mai mult de Egipt și de greci, adică de străini, decît de egipteni. Reușise să făurească un stat, avea să fie întemeietorul unei dinastii, dar nu izbutise să creeze o națiune, căci masa egiptenilor avea să fie menținută, dacă nu împinsă pe o treaptă inferioară, metodă care va fi practicată și în alte epoci. Este cert că grecii din Alexandria, Naucratis, Pelusium, Bubastis și chiar Memfis au rămas în Egipt niște emigrați și nu s-au atașat de țară decît în măsura în care cîștigau bani mulți. „Patria lor, a spus Pierre Jouguet, nu este Egiptul, ci elenismul." Ei aveau să trăiască, cel puțin intelectualii, într-o lume puțin accesibilă celor care nu fuseseră formați ca ei, timp de mai multe generații, prin aceleași metode de a gîndi. Că lucrul acesta este cît se poate de adevărat, o dovedește faptul că nici un egiptean nu a luat parte la mișcarea alexandrină, nici măcar un matematician, deși țara milenară era foarte avansată în acest domeniu, cu mult înainte de venirea lui Alexandru. Trebuie să conchidem din aceasta că bătrînul popor era impermeabil la geniul grec sau că colonizările nu sînt decît niște placaje subțiri, superficiale și vremelnice ?

Filadelful și Arsinoe

Cu doi ani înainte de a muri — avea deja peste optzeci de ani — Ptolemeu a avut înțelepciunea să-și dea seama că vitalitatea aparentă a bătrînilor nu-i amăgește decît pe ei înșiși, fără a stăvili însă progresele sclerozei lor. Reglementîndu-și succesiunea, îl alese pe cel mai tînăr dintre fiii lui, care avea să fie cunoscut sub numele de Ptolemeu Filadelful, — născut din pasiunea încercată pentru o anume Berenice, prietenă apropiată a soției sale

legitime, Euridice, luată în căsătorie pentru raţiuni de stat — şi-l puse pe tron cu doi ani înainte de moartea lui. Alegerea nu era rea, dar bătrînul Ptolemeu, deprins cu disciplina de tabără militară, nu-şi schimbase modul de viaţă odată ajuns faraon şi protector al unei academii. Grijuliu cu cheltuielile, preocupat de venituri, ciudat Chrysale[1] căruia îi plăcea vorbirea frumoasă, dar în acelaşi timp şi securitatea pe care i-o confereau lăzile sale bine umplute, el impusese la curtea din Alexandria reguli severe. Astfel că adesea a bombănit, dar în zadar, la vederea paradelor carnavaleşti organizate de fiul său preferat, care însă nu se sinchisea nici un pic de tradiţiile macedonene. Dar dacă fiii n-ar fi desfăcut niciodată baierele pungilor părinteşti prea strîns legate, autorii comici care aveau să vină n-ar fi beneficiat de un subiect îndrăgit şi care a făcut vreme îndelungată dovada meritelor sale.

Anii următori aveau să-i confere rapid Filadelfului o nuanţă gravă de altă natură şi să-l plaseze în filiaţia directă a primului dintre Ptolemei, deşi anumite perioade ale domniei sale păstrează aspectul unui soi de vodevil tragicomic, care nu e chiar atît de lesne de descîlcit, dar ale cărui personaje au jucat un rol deloc neglijabil în întîlnirile de la Suez. Într-adevăr, Filadelful luase în căsătorie pe fiica bătrînului camarad al tatălui său, acel general Lisimah, căruia i se atribuise Tracia, atunci cînd fusese împărţit Babilonul. Tînăra prinţesă se numea Arsinoe. Acelaşi Lisimah luase în căsătorie pe o soră vitregă a Filadelfului care, spre a simplifica lucrurile, se numea şi ea Arsinoe. Tinerii căsătoriţi se înţelegeau foarte bine, fericiţi să trăiască în ambianţa strălucitoare a serbărilor din Alexandria, cînd sosi la curte doamna Lisimah — pe care o vom numi aici Arsinoe a II-a pentru claritatea evenimentelor ce vor urma — al cărei soţ tocmai murise în luptă — în pofida vîrstei şi a gradului său. Hazardurile procreaţiei şi necesităţile diplomatice care făcuseră din ea sora vitregă a Filadelfului şi totodată mama vitregă a cumnatei sale nu o împiedicau ca, văduvă încă proaspătă şi nu lipsită de nuri, să se gîndească la un nou măritiş. Şi, la urma urmei, de ce nu cu tînărul ei frate vitreg, acest

[1] Personaj din comedia *Les femmes savantes* a lui Molière, burghez cu un solid simţ practic, exasperat de pedantismul femeilor din familia sa. — *Nota trad.*

Filadelf, pe care-l văzuse născîndu-se, pe care îl legănase, îl alintase, îl răsfățase în copilărie, înainte de a pleca să împartă culcușul bătrînului general Lisimah ? Dibace, experimentată, virtuoasă a farmecului și a calomniei, a reușit repede s-o compromită pe Arsinoe I-a amestecînd-o într-un imaginar complot, s-o facă să ia calea surghiunului și să se instaleze în locul ei. Pentru acei greci care cunoșteau pe de rost blestemele lui Tiresias [1], era vorba de un incest, care ar fi putut atrage trăsnetele zeilor asupra Alexandriei, deși lumea începea să se îndoiască de puterea lor. Dar pentru poporul egiptean, acest lucru era cît se poate de firesc, iar faraonul lor, oricît ar fi rămas de macedonean, se insera în tradiția lui Osiris, care o luase de soție pe sora sa Isis. Dealtfel, nimeni nu a făcut vreodată nici cea mai mică precizare în legătură cu relațiile exacte dintre proaspeții însurăței, nici măcar imprudentul Sorades, poet-cîntăreț, care a fost aruncat de viu în mare într-un sicriu plumbuit, pentrucă îndrăznise să lanseze cîteva cuplete ușoare.

Dacă Minerva și-a acoperit fața, Egiptul în orice caz a cîștigat o adevărată regină, a cărei influență binefăcătoare îi dădu Filadelfului armătura morală și simțul politic necesare oamenilor de stat și care îi lipseau încă. Una din primele acțiuni ale acestui veritabil „duumvirat" este de a dispune să fie săpat din nou și lărgit „canalul Suez", pentru ca două trireme [2] să poată trece paralel prin el, iar apa să fie destul de adîncă pentru ca să poată pluti pe această cale cargourile cu cel mai mare tonaj. În același timp se construiesc sau se utilează noi porturi și locuri de ancorare la Marea Roșie — Koseir, Hormuz, Berenice și Arsinoe — în timp ce agenți comerciali prospectează teritoriile marelui concurent seleucid, pentru a-i face să înțeleagă pe negustătorii care mai utilizează vechile drumuri de caravane că transporturile maritime sînt mai puțin costisitoare și mai sigure. Pe canalul ameliorat care pornește din vecinătatea orașului Bubastis, o ia pe Wadi Tumilat, trece prin Fitom și Heroonpolis, se încovoaie spre sud și ajunge la Marea Roșie la Arsinoe aveau să so-

[1] Prezicător orb din Teba. În tragedia *Oedip rege* a lui Sofocle, el este cel care dezvăluie incestul involuntar al lui Oedip. — *Nota trad.*

[2] Corabie care la greci purta numele de trieră. — *Nota trad.*

seacă produse de lux, din ce în ce mai cerute : mătăsuri, parfumuri, mirodenii, pietre prețioase, cristale, chihlimbar, onix, precum și materii prime — abanos, pin, tuia[1], fildeș, aur, argint, bumbac, lînă, in, piei de crocodil, care vor fi manufacturate, utilizate pe loc, sau reexportate în regiunile Mării Egee. În cele din urmă, aproape totalitatea beneficiului realizat din vînzarea produsului brut sau din valoarea adăugată ajungea în lăzile unui stat care avea pretenția să controleze întreaga viață economică.

Trebuie să înțelegem bine că deschiderea acestor noi piețe, presimțită odinioară poate de Sesostris, mai sigur de Sethi, dar cu certitudine de Necao și Darius devenise o chestiune de viață sau de moarte pentru Ptolemei. Ei nu ignorau că seleucizii erau pe cale să ajungă niște concurenți din ce în ce mai redutabili, datorită faptului că dezvoltau unități ale flotei lor în Golful Persic, pentru a deturna în folosul lor întregul trafic maritim al Indiilor, care urca pe Eufrat pînă în Siria, adică pe coasta mediteraneană. Ptolemeii se vor război așadar în Siria, pentru ca acest canal să poată respira în voie, să poată beneficia de o acoperire strategică situată cît mai departe cu putință în est și pentru a anihila în același timp traficul din Extremul Orient care ajungea pînă la Tir, Sidon și în noul port Antiohia. Armatele lor își vor instala tabăra în Fenicia, Coele-Siria, Palestina, iar vasele lor vor patrula în Marea Egee, unde soția-soră domină Samotrace și Samos.

Această Arsinoe a II-a, fiica lui Ptolemeu și văduva lui Lisimah a trăit în climatul nostalgiilor celor doi mari generali ai lui Alexandru și nimeni nu ne oprește să gîndim că a fost și ea ispitită de aventura imperialistă. De ce să se mulțumească numai cu bazele necesare strategiei comerciale a Egiptului ? De ce să nu viseze să refacă la rîndul ei un mare imperiu, destinat perechii care nu va mai pricinui scandal, din momentul în care va guverna lumea, cuprinzînd Arabia, Siria, Asia Mică ? Și de ce nu și Grecia, și Macedonia, al cărei rezervor uman este necesar ? Și apoi, acești neofaraoni în vinele cărora nu curge nici o picătură de sînge egiptean nu sînt ei oare osîndiți la vechile războaie preventive împotriva imperiului seleucid care, printr-o ironie a istoriei, prelungește dominația lui Darius și exercită o presiune enormă asupra a mili-

[1] Arbore ornamental originar din Asia. — *Nota trad.*

oare de ființe, cetăți, regiuni, bogății, produse ? Alexandria sau Seleucia ? Una dintre cele două capitale va trebui să se încovoaie.

Dacă istoricii ar trebui să se mulțumească cu comunicatele oficiale redactate de statele majore, le-ar fi imposibil să precizeze rezultatul bătăliilor ce s-au dat. În cazul de față, este aproape sigur că un corp expediționar egiptean a pătruns în Siria, a ocupat Damascul și a ajuns pînă în Mesopotamia, dar trebuie să acordăm puțin credit rapoartelor de victorie redactate de ambele părți, căci în definitiv armata lui Ptolemeu s-a reîntors repede la bazele sale de plecare, păstrînd totuși cîteva puncte pe coasta de sud-vest a Asiei Mici. Probabil că între beligeranți a intervenit un aranjament, dealtfel fără viitor. Supoziție plauzibilă, căci Ptolemeii au înțeles destul de repede că situația internă a regatului ridica probleme serioase, a căror soluționare zilnică interzicea acțiunile lipsite de măsură, securea de război fiind totuși păstrată la îndemînă.

Aceste probleme erau de ordin financiar și nu puteau fi rezolvate decît de stat, căci statul era cel ce trebuia să facă față întreținerii garnizoanelor îndepărtate, cheltuielilor necesitate de expedițiile militare și de fabricarea materialului de război, creditelor acordate țărilor protejate, pensiilor atribuite scriitorilor, sumelor enorme înghițite de antreprenorii din Alexandria, unde se înalță acum, pe insula Faros, un turn luminos de marmură albă, de 135 de metri, menit să-i călăuzească pe navigatori. Preocupat să organizeze o bună administrare a țării, primul Ptolemeu împărțise Egiptul în circumscripții militare comandate de un funcționar local, alături de care fusese plasat un ofițer macedonean, consilier și totodată observator, dar, așa cum se întîmplă adesea, acesta, mai activ, mai întreprinzător și mai preocupat de gestiunea regiunii sale, încălcase puțin cîte puțin prerogativele guvernatorului indigen, luîndu-i locul la conducerea treburilor și lăsîndu-i un rol de paradă — și administrînd direct țara, așa cum ofițerii de la Oficiul colonial și de la Departamentul Afacerilor indigene aveau să procedeze mai tîrziu în Indii sau în Maroc. Nu era oare cel mai bun mijloc de a îndrepta spre lăzile Vistieriei încasările fiscale, dintre care cea mai mare parte s-ar fi rătăcit în buzunarele funcționarilor locali, foarte hotărîți să recupereze cel puțin sumele pe care trebuiseră să le achite pentru a-și cumpăra

funcția ? Pentru un stat care are nevoie de bani mulți este un mijloc banal, dar eficace, să ia banii de acolo de unde se află, însă e necesar totuși să se aplice un sistem riguros privitor la toate faptele și gesturile cetățenilor.

Arsinoe a II-a s-a conformat întocmai acestui principiu cînd l-a luat drept colaborator pe un anume Apollonios, tehnocrat nemilos care, știind cel puțin că liberalismul și capitalismul de stat sînt ireconciliabile, a creat în folosul guvernului egiptean o serie de monopoluri privind toate activitățile economice : mine, pescării, manufacturi de papirus și de stofe, parfumerii, metalurgie, viticultură, țesătorii, prepararea berii și a uleiului. Trebuia să plătești ca să te faci agricultor sau păstor, bărbier sau țesător, croitor sau cizmar, barcagiu sau hangiu. Măsură antipopulară, primită totuși cu pasivitate de un popor care, din timpurile imemoriale ale piramidelor, își încovoia spinarea sub biciul scribilor. Faptul că colectorul de impozite era grec sau egiptean elenizat nu schimba cu nimic tradiția și se dau chiar asigurări că moartea reginei Arsinoe a fost greu resimțită de popor. De fapt, ea fusese veritabilul rege, iar lucrul acesta este atît de valabil, încît vestea morții ei a provocat imediat un puternic zăngănit de arme în Seleucia și Macedonia, coalizate pentru a termina odată pentru totdeauna cu acești Ptolemei despre care se credea că-și pierduseră adevăratul conducător. Socoteala însă fusese greșită. Arsinoe îl călise pe Ptolemeu Filadelful ca pe un rege. El dovedi lucrul acesta ocupîndu-se concomitent de conducerea statului și de alinarea mîhnirii sale cu drăgălașe hetaire [1], destul de numeroase ca să nu se poată atașa de niciuna, și dovedind un anume gust modern pentru sportive, una dintre ele, Bilitische, fiind campioană olimpică.

Traducerea Vechiului Testament în limba greacă

Cea mai mare preocupare a vieții sale vor rămîne treburile publice. În timp ce escadrele sale pierdeau și recîștigau Cicladele, el a urmărit, ca și părintele său, țelul

[1] Curtezane. — *Nota trad.*

de a aduna la Alexandria filozofi, savanți și poeți. Niciodată nu fuseseră mai numeroși ca acum, de cînd încredințase filologului Zenodot grija de a concepe marea bibliotecă din Alexandria, unde urma să se întrunească o echipă de specialiști în limbile orientale, adică egipteană, persană, ebraică, pentru a examina și a repertoria în cataloage aproape 500 000 de manuscrise. În acea perioadă Vechiul Testament : *Pentateuhul*, profeții, hagiografii, a fost tradus pentru întîia oară în limba greacă de șaptezeci și doi de savanți evrei, căci țara în plină expansiune atrăsese desigur un număr mare de evrei, pe care Ptolemeu îi primise cu atît mai bine, cu cît politica porților deschise rămînea conformă proiectelor sale economice. Evreii au reluat uneori de nevoie, alteori de voie, drumul spre valea Nilului pe care-l cunoșteau de atîta vreme, în speranța că noul Egipt va oferi un teren excepțional inteligenței lor. Alexandria, primul fenomen cunoscut de urbanizare cotropitoare, număra pe atunci peste o jumătate de milion de locuitori, fiind împărțită în cinci cartiere, denumite fiecare după o vocală a alfabetului grec. Unul dintre aceste cartiere fusese atribuit în exclusivitate evreilor, nu pentru a-i închide într-un ghetou care i-ar fi exclus din societatea egipteană sau greacă, ci pentru că ei înșiși ceruseră acest lucru, spre a-și păstra puritatea moravurilor și a credinței lor, ținînd toate de aceeași Lege. Ei nu aveau să întoarcă spatele elenismului, păstrîndu-și totodată particularismul, căci înțeleseseră repede că limba greacă devenise limba internațională a afacerilor și a gîndirii.

Faptul că „versiunea celor Șaptezeci" a luat naștere la Alexandria, sub ocrotirea unui Ptolemeu care nu se aruncase încă spre cucerirea lumii, ar putea crea presupunerea că poporul lui Israel, revenit pe pămîntul pe care Moise zămislise și consolidase primele sale credințe, își găsise în sfîrșit tihna în Egipt. O sălbatică persecuție care nu va fi opera Filadelfului avea curînd să dovedească contrariul.

Pe tabla de șah mediteraneană apare Roma

Pînă una, alta, guvernul egiptean își multiplica eforturile de propagandă și publicitate, pentru a atrage mereu alți oameni în țară, unde era din ce în ce mai mare

nevoie de cultivatori, soldați, marinari, muncitori și meșteșugari. Un tînăr corintian avea să primească următoarea invitație la expatriere : „Iată ce poți găsi în Egipt : bani, palestră, armată, cer senin, glorie, spectacole, filozofi, aur, țigani, sanctuarul celor doi frați, un rege bun, un muzeu, vin, tot ceea ce îți poate pofti inima, iar femei, atîtea cît se laudă cerul cu stelele lui..." La moartea sa, Filadelful lasă o țară prosperă, sau cel puțin un stat bogat. Propriile sale lăzi conțin 400 tone de argint, care reprezintă averea sa personală. Protector al artelor, literelor și științelor, practic el a naționalizat toate băncile, a căror activitate s-a dezvoltat odată cu traficul pe canal. Diplomat priceput, el a urmărit cu interes progresele realizate cu un curaj îndărătnic de micuța Romă care, după ce a învins rînd pe rînd popoare cu civilizație avansată (etrusci, samniți și greci din Sud), preluase conducerea unei federații — deja Italia romană — care grupa peste 3 milioane de locuitori, alcătuind astfel, după Cartagina, Egipt și Imperiul seleucid, al patrulea stat din lumea mediteraneană. Atunci cînd Pyrrhos [1] a fost zdrobit la Beneventum, după ce repurtase unele succese efemere, Ptolemeu și-a spus că de acum înainte va trebui să țină seama de acești țărani din Latium care își dovedeau însușirile militare pretutindeni unde apăreau legiunile — și care, eventual, ar putea deveni clienți buni. O solie a luat atunci calea Romei, unde senatorii, cîntărind deja foloasele pe care le-ar putea trage de pe urma unor relații bune cu cea mai puternică națiune din lume, au primit cu cinste pe reprezentanții unui stat ce întreținea o armată permanentă de 200 000 de oameni, o flotă de 1 500 nave și a cărui strălucire intelectuală nu te făcea să uiți că era totodată un mare producător de cereale.

Această primă solie, al cărei ton convențional e ușor de imaginat, marchează punctul inițial al relațiilor multiple și totodată variate, întrucît aveau să fie concretizate prin acorduri comerciale, intervenții diplomatice, acțiuni militare, pentru a sfîrși cu pasiunile amoroase a doi *impe-*

[1] Rege al Epirului, talentat comandant de oști, care a urmărit crearea unui mare stat monarhic occidental, asemănător celui oriental al lui Alexandru Macedon. A fost înfrînt de romani la Beneventum. — *Nota trad.*

ratores [1] și în cele din urmă cu ocuparea Egiptului, devenit provincie romană. Pentru moment, Roma se sinchisește prea puțin de Orient și nu se interesează decît de foarte grelele probleme pe care le ridică în Sicilia prezența Cartaginei, pe care ar trebui s-o înlăture cu orice preț, pentru a dispune liber de strîmtoarea Messina. E greu de precizat de care parte reaua credință a fost cea mai „punică" [2], dar după numeroase și sîngeroase peripeții maritime și terestre, Cartagina va fi împinsă înapoi în Africa, acolo unde fenicienii creaseră pe vremuri un comptuar [3], printre atîtea altele. Învins deocamdată și rumegîndu-și revanșa, Hamilcar Barcas va cotropi în curînd Spania, stabilindu-se acolo sub pretext că exploatează minele de argint care-i vor permite să plătească Romei prețul înfrîngerii sale, în realitate, spre a recruta trupe și a-și asigura bazele de plecare pentru viitoarele expediții a căror cutezanță și ale căror obiective îndepărtate aveau să amintească de campaniile militare ale Marelui rege. Desigur, polii de atracție se deplasează pe nesimțite spre vestul Mediteranei, dar evenimente de o importanță considerabilă vor mai anima încă lumea elenistică, în care farul din Alexandria mai slujește drept punct de reper navigatorilor și drept simbol celor ce se declară de aceeași civilizație, stîrnind totodată poftele seleucizilor.

Antiohia amenință canalul

Așa cum cetățile-state ale Eladei au fost duse la pieire de neînțelegerile pline de ură dintre ele, statele greco-asiatice după ce au încercat și au reușit să-și impună rînd pe rînd supremația în Mediterana, aveau să iasă epuizate din războaiele pe care le-au dus unele contra altora. Totuși ciocnirile nu se încheiaseră. Everget I (247—221 î.e.n.) fiul Filadelfului a executat un raid pînă în Antiohia și Babilon, dar a fost nevoit să se înapoieze repede, pentru a remedia lipsurile sistemului fiscal instituit de părintele

---

[1] Împărați (lat.). — *Nota trad.*

[2] Joc de cuvinte. În limba franceză ***punique*** = punic are și sensul de perfid, trăsătură de caracter pe care romanii o atribuiau cartaginezilor (punilor). — *Nota trad.*

[3] Agenție comercială într-o țară străină. — *Nota trad.*

său, întrucît marea majoritate a funcționarilor din administrația impozitelor și de la vamă luaseră obiceiul să încheie în folosul lor ceea ce se convenise încă de pe atunci să se denumească „aranjamente" cu contribuabilii și cu negustorii. Odată cu urmașul său, Filopator (221—203 î.e.n.), dinastia Ptolemeilor va păși într-o epocă de crime monstruoase. Ele aveau să se repete timp de un secol și jumătate, pînă în momentul cînd bancherii și generalii romani, înzestrați, fără a-și da prea bine seama de lucrul acesta, cu un anumit geniu al organizării empirice, se vor instala cu brutalitate în Orientul complicat, închipuindu-și că dominația canalului va face din ei stăpînii marelui comerț internațional, cîtă vreme, dimpotrivă, lucrul acesta avea să ducă Roma la pierzanie mai sigur decît orice invazie barbară.

Pentru moment nu Occidentul amenință canalul, ci tot Asia, ca în vremurile apuse ale Ninivei, Babilonului, Persepolisului, căci cel mai mare trafic pe drumul Indiilor trece astăzi prin portul Arsinoe, în zilele noastre Suez, iar noul împărat seleucid, Antiohos al III-lea (223—187 î.e.n.) este un om de acțiune, foarte hotărît să reconstituie, dacă nu chiar să extindă moștenirea bunicului său. La Alexandria, Ptolemeu supranumit Filopator, pentru a risipi bănuielile de paricid care au planat asupra lui de la urcarea sa, cam prea pripită, pe tron, nu guvernează de fapt de cît sub autoritatea dominatoare a unui consilier intim, Sosibios, om abil, lipsit de scrupule, pe cît de inteligent, pe atît de lacom, și care ține în mîinile sale poliția, armata, diplomația și cîteva fete frumoase pe care le aruncă în patul stăpînului său, spre a cunoaște mai bine gîndurile intime ale acestuia. Aplecat asupra rapoartelor agenților săi secreți, Antiohos chibzuiește că Egiptul nu va rezista la un atac în forță, întrucît armata sa de mercenari a îmbătrînit, armătura lui administrativă plesnește peste tot, iar monarhul lui e mai ocupat cu plăcerile ușuratice decît cu conducerea țării. Grăbindu-și hotărîrea, el ocupă Coele-Siria, deschizîndu-și astfel calea spre Egipt, dar nu merge mai departe, face stînga-mprejur și se întoarce în Antiohia, unde trebuie să dejoace un complot militar urzit în spatele său. În același timp, la Alexandria, Filopator reglementează o situație similară, punînd să fie sugrumați mama sa, fratele și unchiul său, după care

îl trimite pe consilierul Sosibios la Antiohos al III-lea, spre a negocia un pact.

Drumul împăcării celor doi monarhi era atît de îngust şi atît de înţesat de cadavre, încît reprezentanţii lor nu prea ştiau unde să pună piciorul. Sosibios, care cunoştea perfect scopul demersului său, nu se străduia decît să cîştige timp şi să tărăgăneze cît mai mult tratativele cele mai inutil diplomatice. Ştiind că înfruntarea va fi inevitabilă într-o bună zi, Filopator îşi constituie flota de război şi mai cu seamă armata, ale cărei cadre îmbătrînite nu mai erau decît nişte glorioşi flecari. Pentru a regenera armata, nu se mai punea pentru el problema să tragă din rezervoarele greceşti, secate de multă vreme, ci de a forma ofiţeri tineri, recrutaţi nu din rîndurile mercenarilor, ci din ale poporului egiptean şi ale mici burghezii, ca pe vremea faraonilor Tuthmosis şi Ramses. Armata va deveni astfel o forţă naţională, constituind un amalgam egiptomacedonean, sub comanda supremă a regelui. S-a trecut la fapte. În timp ce Sosibios repunea neîncetat în discuţie cutare sau cutare punct special de care se poticnea conferinţa de la Antiohia, Filopator vedea sosind în taberele sale tineri vînjoşi, cam din topor, mîndri de a purta armele şi cărora li se făgăduia o carieră sigură, onorabilă şi cinstită. Cînd armata egipteană fu gata de luptă, Sosibios întrerupse net tratativele şi se înapoie la Alexandria.

Bătălia de la Raphia (217 î.e.n.) şi urmările ei

Din nou era război. Concentrată la Pelusium, bază militară tradiţională, unde fuseseră amenajate tabere imense, armata lui Filopator putea să alinieze 70 000 de infanterişti, 7 000 de călăreţi, 73 de elefanţi dresaţi pentru luptă, trupe regulate, la care se cuvine să adăugăm un mare efectiv de ostaşi supletivi. Inamicul dispunea de forţe oarecum asemănătoare, ceva mai puţin numeroase : 42 000 de infanterişti, 6 000 de călăreţi, foarte mulţi ostaşi supletivi recrutaţi cam de peste tot, de la arabi, perşi, mezi, cilicieni, cărora li se lăsase costumul şi armamentul de origine şi, în sfîrşit, 102 elefanţi capturaţi în India, a căror masă enormă prefigura tancurile grele din războa-

iele viitoare. Mergînd una în întîmpinarea celeilalte, cele două armate s-au aflat față în față la 17 iunie 217 la cîțiva kilometri de Gaza, într-un loc numit Raphia, iar lupta s-a angajat cinci zile mai tîrziu, sub conducerea personală a celor doi suverani. La prima șarjă, elefanții mari din Asia au pus pe goană elefanții africani ai lui Ptolemeu, apoi, năpustindu-se asupra rîndurilor gărzii egiptene, au nimicit această trupă de elită. Folosind prilejul de a exploata imediat acest prim succes, Antiohos, trecînd în fruntea escadroanelor sale, a lansat masa lor împotriva flancului stîng al cavaleriei dușmane, care nu a putut rezista puhoiului. Combatanții celor două părți se încăierau năprasnic, în încleștări cumplite și se părea că Ptolemeu nu-și va mai putea restabili poziția cînd, deodată, situația s-a întors în favoarea lui, grație priceperii tactice a doi generali greci Eșecrate și Foxidas, considerați printre cei mai buni condotieri ai epocii. Luat prin surprindere și copleșit de o largă mișcare de învăluire, Antiohos a trebuit să bată în retragere spre Gaza, lăsînd pe cîmpul de bătaie 10 000 de infanteriști, 300 de călăreți și 4 000 de prizonieri. Pentru prima oară după veacuri întregi, tineri ofițeri egipteni proveniți din popor luptaseră alături de regimente străine. Bătălia de la Raphia avea să-i facă să capete o oarecare conștiință a valorii și a forței lor.

Indiferent dacă comandantul suprem are un rol fericit sau nefast, răspunderea unei victorii sau a unei înfrîngeri este întotdeauna colectivă, dar istoria este o mare simplificatoare și oamenii au nevoie să cinstească sau să blameze un chip. Atribuindu-și întregul merit al succesului, Filopator se înapoiază în Egipt și se oprește la Ierusalim unde, aclamat în delir de evrei, cere să vadă relicvele templului : chivotul legii, tablele legii, toiagul lui Aaron, vasul de aur în care se păstrează mana. Atunci s-a petrecut un lucru ale cărui repercusiuni aveau să fie dramatice. Cînd marele preot a răspuns că numai el poate ridica vălul din Sfînta sfintelor unde se aflau așezate aceste obiecte sacre, Filopator fără să țină seama de spusele acestuia, l-a împins la o parte pe bătrînul ridicat în fața lui, a sfîșiat vălul și deodată a căzut la pămînt, ca și cum ar fi fost doborît de un pumn nevăzut. Turburat, dar furios de a fi suferit un asemenea afront, a plecat înapoi spre Egipt, chibzuind să se răzbune asupra comunității evreiești din Alexandria. De cum a sosit, a dat poruncă să fie

adunați pe hipodromul cel mare sute de evrei, bărbați, femei sau copii înhățați la întîmplare, și să fie călcați în picioare de elefanți drogați dinainte. Nerăbdători să se năpustească, monștrii au fost opriți de „doi îngeri plini de slavă și cumpliți". Chiar dacă acest episod relatat în Biblie nu ține decît de legendă, el se întemeiază cu certitudine pe un fond de adevăr, căci mii de evrei care fuseseră atrași în Egipt de propaganda oficială și de speranța unor afaceri bune deveniseră repede rivali foarte de temut pentru alexandrini, astfel că povestea cu hipodromul se poate situa deja în lungul șir de chinuri pe care frații lor aveau să le îndure adeseori, pentru a-și fi manifestat însușirile și succesul cu prea multă ostentație.

Îmbătat de o victorie care nu se datora nici firii, nici talentelor sale, dominat de favoriții și bufonii săi, supus unei anumite Agataleea, al cărei frate devenise ministru de finanțe, mintea lui Filopator rămîne totuși destul de lucidă pentru ca să se păstreze neutru în conflictul care opune Cartagina Romei și destul de dibaci ca să încheie cu Senatul acorduri comerciale care prevăd livrarea unor mari cantități de grîu. Dar săvîrșește stîngăcia de neiertat de a concedia pe tinerii ofițeri de la Raphia, aruncînd astfel în brațele mizeriei niște oameni aspri și săraci, cărora li se întoarce stomacul de silă la vederea unei curți unde fastuoasa trufie a unui rege prost acoperă cîrmuirea oficioasă a unei echipe ocrotite de o tîrfă. Acești tineri din popor prefigurează locotenenții și căpitanii care, mult mai tîrziu, în Irak, Siria, Egipt, Maroc, Libia se vor proclama chezașii unei anumite morale naționale, atunci cînd aceasta va fi batjocorită de complezențele, de scandalurile financiare și de luxul desfrînat al cîrmuirii. Degeaba va reprima Filopator cu sălbăticie turburările provocate de cadrele sale în păturile populare, nici el, nici urmașii săi nu vor putea împiedica repetarea mișcărilor insurecționale, care se vor înmulți pînă în ziua, acum destul de apropiată, cînd legiunile vor defila, cu acvilele în frunte, pe străzile Alexandriei. Moartea sa va provoca dealtfel un măcel, care amintește de unele scene destul de apropiate de zilele noastre : o haită deslănțuită va pătrunde într-adevăr în palatul regal și va masacra acolo pe toți cei prezenți, fără a face nici o deosebire între invitați și personalul mărunt. Descriind acele scene, Polibiu

avea să spună: „Cruzimea egiptenilor este îngrozitoare cînd e determinată de pasiune". Ca prin minune, fiul [1] foarte tînăr al faraonului scăpase, astfel încît regenţa a fost încredinţată în mîinile a doi oameni cinstiţi: civilul Aristomene şi generalul Scopas. Autorul *Eclesiastului* scrie: „Vai de tine, ţară, care ai un copil rege" [2].

Revanşa şi eşecul Cartaginei

În aceiaşi ani, evenimente cu mult mai grave pentru viitorul omenirii zguduiseră ţările scăldate de Mediterana occidentală. Un general cartaginez, Hanibal, jurase să spele în sînge roman afrontul suferit cu douăzeci de ani înainte de tatăl său, Hamilcar. După ce a pregătit cu cea mai mare grijă o armată de 40 000 de combatanţi încercaţi, pe care îi adunase în sudul Spaniei, el a reuşit aventura prodigioasă de a trece împreună cu soldaţii săi, pretutindeni victorioşi, Pirineii, Ronul, Alpii, să zdrobească legiunile la lacul Trasimene şi la Cannae, unde 40 000 de romani au fost ucişi sau luaţi prizonieri. Totuşi, din lipsă de întăriri, pe care Cartagina nu a putut, sau nu a vrut să i le trimită, nu s-a încumetat să asedieze Roma. Lăsînd Oraşul [3] la dreapta lui, înaintase spre sudul Italiei, unde a reuşit să ralieze populaţiile samnită şi capuană, lovite de un îndoit sentiment de teroare şi de admiraţie în faţa acelor războinici berberi adunaţi în Africa de Nord de un tînăr comandant care părea de nebiruit.

Victoria, sau mai bine zis victoriile sale îi aduseseră alianţa, cel puţin teoretică, a Macedoniei şi a lui Antiohos, prima pentru că nădăjduia să profite de ocazie spre a recîştiga poziţiile pierdute în Grecia, al doilea, pentru că Roma întreţinea relaţii bune cu Egiptul.

Astfel, conflictul italo-cartaginez ameninţa să degenereze într-un război mediteranean, dar nimeni nu bănuia încă — nici măcar Roma — că aceste acorduri încheiate cu Hanibal aveau să permită curînd Romei să clădească un imens imperiu în Orient. Grijile ei imediate erau altele. Era vorba de a salva cetatea, de a recruta legiuni, de a-l opri pe duşman în sud, de a relua lupta în Spania,

---

[1] Ptolemeu Epifaniu (203—181 î.e.n.).
[2] Biblia, Eclesiastul, X, 16.
[3] Roma. — *Nota trad.*

spatele cartaginezilor, de a încheia acorduri diplomatice cu etolienii, antimacedoneni înrăiți.

Dusă riguros de către senatori — care nu și-au pierdut niciodată sîngele rece și nu au părăsit niciodată capitala, chiar cînd exista temerea că dușmanul ar putea intra de la o zi la alta în ea, și de cîțiva generali : Fabius Maximus, Metellus, Claudius Nero, cei doi Scipio care, desigur, nu aveau geniul lui Hanibal, dar posedau destul bun-simț, curaj și tenacitate pentru a fi excelenți comandanți militari — această politică de război ajunse să schimbe sorții, apoi chiar să încline balanța în favoarea Romei. An după an aceasta a recîștigat pozițiile pierdute, l-a blocat pe inamic în sudul țării, a lansat contraofensive încununate de succes în Spania și în Macedonia și a pregătit momentul cînd o armată puternică de 40 000 de oameni avea să debarce în sfîrșit la Cartagina și să zdrobească forțele lui Hanibal [1].

Generalii și financiarii romani descoperă Orientul

■

Roma nu numai că biruise Cartagina, dar reușise să determine Orientul să-i deschidă porțile. Istovită de o victorie care s-a datorat coeziunii dintre guvern, popor și armată, golită de sînge și de bani, ea domnea totuși asupra Mediteranei, de la Coloanele lui Hercule, pînă la țărmurile Macedoniei. De cînd cucerise de la Hanibal Spania și întreaga ei flotă, devenise cea mai mare putere militară și navală a timpului. Astăzi nu se mai acordă deloc credit părerilor lui Montesquieu cu privire la politica de cucerire sistematică dusă de romani, și nu-l mai putem lua în serios pe Bossuet cînd consideră că Imperiul roman a fost voit de Providență pentru ca să se poată dezvolta în el creștinismul. De la întemeierea legendară a micului tîrgușor din Latium și

[1] Bătălia de la Zama (200 î.e.n.).

pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război punic, ne găsim în mod manifest în prezența unui șir de contingențe și posibilități care ba au exercitat presiuni asupra destinului său, ba i-au oferit prilejuri profitabile.

După Zama, Roma nu manifestă nici o dorință de cucerire. Își oblojește numeroasele răni, denunță pe cei răspunzători de primele bătălii pierdute care i-au adus pe dușmani *ad portas* [1], instalează în Spania colonii de mineri, pentru a exploata filoanele argentifere cucerite de la Hanibal. Trecuse prin momente atît de grele, încît se gîndește mai cu seamă la asigurarea securității naționale. Preocupare vrednică de laudă, dar a cărei exploatare va fi repede luată în antrepriză de cîțiva patrioți trompetarzi, care înțeleseseră în cursul ultimilor ani cu ce te poți alege în urma unui război : pradă, bunuri adjudecate, furnituri de material, vînzări de arme, grade și tot soiul de promovări. Prudent, nemanifestîndu-se mare amator de aventuri îndepărtate, senatul nu ignoră totuși nimic din ceea ce se petrece în Orient și mai ales ceea ce era în legătură cu pactul încheiat între Filip al Macedoniei [2] și Antiohos pentru a pune mîna pe teritoriile stăpînite de Egipt în afara granițelor lui, amenințat el însuși dinlăuntru de acțiunea revoluționară a tinerilor ofițeri concediați. Nu poate uita intervenția Macedoniei alături de Hanibal, care nu s-a manifestat poate printr-o debarcare în Italia, dar care a obligat totuși Roma să deschidă un al doilea front, de partea cealaltă a apei. În aceste condiții, chiar fără a atribui senatorilor romani vederi politice de perspectivă, lucru de care erau pare-se incapabili, se poate admite că unii dintre ei s-au gîndit că dacă forțele combinate ale lui Filip și Antiohos izbuteau să se implanteze pe plajele Adriaticii, ar fi fost greu să fie împiedicate să realizeze visul lui Pyrrhos, ce eșuase, și atunci ar fi fost văzute bandele asiatice revărsîndu-se peste Latium.

După părerea lui Jérôme Carcopino [3], pactul siro-macedonean amenința numai Egiptul, iar groaza stîrnită la Roma îi apărea foarte dubioasă. Dacă i-am da crezare, războiul preventiv decretat de senat ar fi fost „opera unui mănunchi

---

[1] La porți (lat.). — *Nota trad.*

[2] Este vorba de Filip al V-lea (221—179 î.e.n.). — *Nota trad.*

[3] Istoric francez din secolul al XX-lea, specializat în istoria romanilor. — *Nota trad.*

de *patres* [1], îmbătaţi de acţiune şi de glorie, cărora începea să le placă războiul în sine şi care s-au slujit de un pretext pentru a ralia la această idee poporul şi majoritatea senatorilor". Pentru alţi istorici, războiul macedonean îşi află banala explicaţie în aviditatea oamenilor de afaceri şi ambiţia militarilor, şi, în sfîrşit, alţii vor să vadă în el o anumită preocupare de a „proteja" Alexandria împotriva acţiunilor lui Antiohos, la curtea căruia se refugiase de altfel Hanibal, după Zama. Toate aceste temeiuri sînt în egală măsură acceptabile sau prezintă o parte de adevăr căci, după ce i-a învins pe cei doi aliaţi, Roma nu va anexa teritoriile lor, rupînd prin aceasta cu politica tradiţională a cuceritorilor : ea se va mulţumi să redea libertatea cetăţilor greceşti, trace, ilirice sau asiatice pînă mai ieri încovoiate sub tirania lui Filip şi a lui Antiohos. Mai mult, în cursul operaţiunilor, ea va interveni cu fermitate în favoarea guvernului egiptean. Nu acţionează astfel din „dragoste pentru ce e grecesc", nici din respect faţă de libertatea popoarelor de a dispune de ele însele, nici în amintirea atitudinii lui Ptolemeu în cursul celor mai grei ani ai războiului punic, nici chiar în schimbul celor 1 000 de livre aur şi 20 000 de livre argint care, după spusele lui Titus Livius, ar fi fost vărsate de Alexandria, spre a participa sub raport financiar la războiul antimacedonean. Ea acţionează cu o încetineală înţeleaptă şi practică politica papagalului, care constă în a nu pune piciorul pe stinghia de mai sus, decît după ce s-a asigurat că celălalt picior este zdravăn proptit în stinghia de jos, căci forţele militare romane sînt deja dispersate pe un teritoriu imens unde rebeliunile, mai cu seamă în Spania, au devenit cronice, iar pe de altă parte, recrutarea ofiţerilor al căror număr a sporit pentru a încadra trupele indigene rămîne rezervat exclusiv nobilimii senatoriale. Dar această prudenţă, inseparabilă poate de un anumit ideal al datoriei şi pietăţii, care a fost pînă acum „marca" ordinii romane, avea să devină curînd bătaia de joc a neocapitaliştilor apăruţi în urma ultimelor războaie, a căror aviditate va împinge senatul spre o politică externă imperialistă, în vreme ce un nou proletariat apărut concomitent va zdruncina temeliile republicii.

[1] Părinţi (lat.). Denumire dată senatorilor romani. — *Nota trad.*

Preludiu la o politică imperialistă

De cînd Roma descoperise Orientul, îl readusese la ordine pe Filip al Macedoniei, retezase scurt poftele lui Antiohos, ea întreținea relații diplomatice răbdătoare și totodată interesate cu Egiptul, unde guvernau laolaltă cei trei copii ai lui Epifaniu : Filometor, Everget al II-lea și sora-soție a lor. Este cît se poate de evident că această regalitate-menaj în trei nu putea să dureze mult timp. Astfel, Filometor, temîndu-se pentru viața sa, se hotărîse să plece, ca să ceară Romei să arbitreze situația lui. Era perioada cînd senatorii își plecau binevoitor urechea la spusele unuia dintre ei, pe nume Cato, un soi de Déroulède [1] puritan, care proclama la fiecare ședință a Adunării ba că trebuie să se efectueze o nouă debarcare în Africa spre a distruge Cartagina, ba că studierea filozofiei grecești era vinovată de stricăciunea moravurilor. Roma se preocupa de asemenea de răscoala organizată în Macedonia de Perseu, fiul lui Filip, cu atît mai mult, cu cît acesta din urmă, înainte de a muri, încredințase fiului său spre păstrare taina unui fabulos tezaur, de care republica ar fi avut mare nevoie, deși dispunea din belșug de aur, argint și sclavi furnizați de exploatarea minelor spaniole și grecești, de prada jefuită, de indemnizațiile de război și tributurile anuale pe care trebuiau să le plătească țările protejate. I se dădu totuși ascultare lui Filometor, care fu trimis înapoi la Alexandria însoțit de o misiune însărcinată să-l instaleze singur pe tronul egiptean și să încredințeze fratelui său cîrmuirea Cirenaicei : arbitrajul spune mult despre prestigiul de care se bucura Roma în acea perioadă, deși încă nu procedase la nici o anexiune oficială.

Trebuie să admitem că din acel moment Roma își rezolvă treburile cu fantezia și siguranța unui jucător implacabil ? Ea nu mai are însă adversari foarte puternici în fața ei, chiar dacă sînt de temut și conduși de un Perseu în Macedonia, sau un Viriath în Spania. Curînd ea va avea de furcă cu Iugurta în Africa, cu Mitridate în Asia Mică, cu Vercingetorix în Galia, cu Spartacus în Italia. Pentru moment, organizează pacificarea teritoriilor ocupate cu o

[1] Paul Déroulède (1846—1914), poet și om politic francez, președintele Ligii patrioților, autor al unui volum, *Cîntecele soldatului*. — *Nota. trad.*

violență rece, șterge de pe fața pămîntului în același an Cartagina și Corintul, pedepsește cumplit pe conducătorii rebeli care ridică ici-colo capul, pur și simplu integrează în teritoriul național unele regiuni ocupate și își așteaptă ceasul pentru a interveni pașnic în Egipt, unde urmașii generalului Ptolemeu nu mai sînt în mîinile sale altceva decît niște marionete incestuoase, pe lîngă care atrizii [1] amintesc de membrii unei familii unite. O luptă îndîrjită, aprigă, din care nu vor lipsi nici viclenia, nici sîngele, nici personaje de legendă se va da totuși pentru cucerirea Egiptului, nu la Alexandria, unde guvernul egiptean practic nu mai dispune de trupe, sau de forțe navale și care a pierdut provinciile — Hellespontul, Fenicia, Samos — ce îmbogățeau tezaurul său, ci la Roma, între romani. Acolo se cuvine așadar să urmărim firul evenimentelor care vor ajunge la decretul imperial semnat de Caesar Octavianus, mai cunoscut sub numele de August, și care a făcut din Egipt o provincie romană, iar din canal, un mare bulevard acvatic, „fluviul roman".

Puii de lup și afacerile

„Roma ajunsese la un punct de grea cotitură. Încă o dată forța lucrurilor biruise înțelepciunea oamenilor. Recentele anexiuni erau o urmare a politicii de hegemonie. Roma fusese nevoită să-și extindă posesiunile în Africa și în Europa și stăpînea în prezent un imperiu alcătuit din bucăți, în care fiecare provincie, deși mai tîrziu ar fi putut da profituri mari, nu constituia deocamdată decît o povară și o sarcină. O povară, întrucît provinciile trebuiau administrate, guvernate, apărate ; o sarcină, întrucît necesitatea de a le apăra și a coordona diferitele lor părți avea să oblige Roma să cucerească alte teritorii. Roma era împinsă de această logică a evenimentelor, care în istorie corespunde atît de puțin cu logica rațiunii" [2]. Dacă aurul și argintul prăzilor de război începeau să scadă în lăzile statului, ambițiile și poftele unei anumite categorii de

[1] Atreu, rege al Micenei, vestit în legendele grecești pentru ura pe care o nutrea împotriva fratelui său Tiest. El a ucis trei dintre fiii lui Tiest și i-a servit părintelui lor la un ospăț. A murit ucis de Egist, alt fiu al lui Tiest. — *Nota trad.*

[2] G. Ferrero, *Histoire romaine.*

cetățeni, pentru care, pînă atunci, noblețea și cinstea rămăseseră sinonime, dimpotrivă creșteau. În pofida celor mai aspre interdicții, nobilii „intraseră în afaceri", repurtau succese în domeniul importului și exportului, navloseau vase pe numele unor oameni de paie, încheiau tranzacții cu perceptorii însărcinați cu strîngerea impozitelor pe toată întinderea imperiului, deschideau birouri la Delos, ajuns tîrg internațional de sclavi, și-și băteau joc de tunetele și fulgerele lui Cato. Acesta, după ce obținuse satisfacție prin incendierea Cartaginei și măcelărirea locuitorilor ei, începea să se lege acum de noua generație de pui de lupi romani, ambițioși și lacomi, care ridiculizau tradițiile, ocupau bulevardele puterii, sau cel puțin cărările care duc spre ea, și cumpărau corpul electoral fără cea mai mică rușine. Nimeni nu va rezista poftei și nevoii de aur. Însuși Cato la bătrînețe va deveni un afacerist și va învăța limba greacă, în timp ce un ultim careu de bătrîni senatori se vor mai strădui să denunțe scandalurile politico-financiare, covîrșiți de ironiile noului val, vor învinui elenismul de toate relele. Chiar cei doi generali, Lucius și Publius Scipio, învingători ai lui Antiohos, aveau să fie acuzați de a fi deturnat în folosul lor o parte din prada siriană și de a fi primit bani de la învins în cursul tratativelor de pace. Dacă cei ce adunau cele mai mari profituri erau tot *negociatores* și perceptorii, de ce nu ar fi încredințat statul generalilor săi grija de a întreprinde alte cuceriri, pentru a umple concomitent vistieria sa și lăzile lor ?

Răsturnările economice sfîrșesc întotdeauna prin apariția unor probleme sociale. La Roma afluxul de metale prețioase, înmulțirea numărului de sclavi, morții de pe urma marilor războaie punice împinseseră țăranii și soldații demobilizați să-și părăsească locul lor de baștină din provincie și să se instaleze la Roma în „bidonvilluri", mizere, îngroșind astfel o plebe, flămîndă poate, dar fără îndoială cu drepturi cetățenești. Paralel, clasele conducătoare îmbogățite în posturi fructuoase fie puseseră mîna în pămînturile abandonate, alcătuindu-și astfel imense proprietăți funciare, fie profitaseră de „criza de locuințe urbană", spre a se lansa în operații imobiliare foarte lucrative. Prăpastia care despărțea o categorie de cealaltă era foarte dibaci folosită de bogătași spre a-și procura o clientelă politică prin distribuirea de alimente, organizarea unor banchete, a unor jocuri publice și alte li-

beralităţi, cu ajutorul cărora clasele înstărite deveneau lesne clasele conducătoare, acţionînd asupra unui grup social preocupat mai mult să-şi comercializeze drepturile, decît să-şi apere demnitatea.

Presimţind că pretenţiile formulate de *populares*[1] aveau să sporească tot mai mult, pe măsură ce ponderea lor electorală avea să crească, tribunul Tiberius Gracchus, om integru, idealist, aparţinînd micii nobilimi, influenţat de fermentul revoluţionar grec, reuşise să determine votarea unei legi agrare, care limita la aproximativ 125 de hectare suprafeţele ocupate de bogătaşi, reîmpărţind nevoiaşilor surplusul — dar fusese asasinat imediat. Testamentul său politic avea să fie anihilat chiar în acel an (133 î.e.n.) de un alt testament, despre care ne întrebăm şi astăzi în urma căror intrigi a putut fi obţinut. Într-adevăr, regele Pergamului murind fără a avea copii, a lăsat Romei moştenire regatul său şi toate drepturile pe care le exercita asupra cetăţilor greceşti şi populaţiilor indigene. Regatul Pergamului era vechea Lidie a lui Cresus, nodul marilor drumuri de caravane care legau Occidentul de Siria, Persia, Indii şi pe unde treceau produsele scumpe — smirnă, sidef, smaralde, safire, perle, fildeş, cristale — care nu luau toate calea mării. Era de asemenea o regiune bogată în bunuri ce urmau să fie adjudecate, taxe vamale, taxe de trecere a podurilor şi, mai precis încă, singura rivală care ar fi putut fi opusă Alexandriei pe vremea splendorii ptolemeice. S-a dezlănţuit o goană după aur. Cîţiva ani mai tîrziu, *nobilitas*[2] acaparase toate posturile înalte şi exercita presiuni asupra senatului pentru a-l hotărî să facă din Pergam o provincie din Asia şi să abroge legea agrară. Pentru a fi reluat şi dezvoltat ideile fratelui său, Caius Gracchus va cădea şi el victimă unei crime politice; dar un partid popular luase naştere, căpătase conştiinţa forţei sale şi de acum înainte va căuta un lider, oricine ar fi fost, spre a sprijini revendicările sale.

Marius, viteaz general republican...

Atunci cînd democraţiile sînt în pericol de moarte, ele caută adesea să se refugieze în braţele unui om. *Populares*

[1] Partidul poporului (lat.). — *Nota trad.*
[2] Nobilimea (lat.). — *Nota trad.*

au acordat încredere viteazului general Marius, comandant energic, care ignora pe filozofii greci și a cărui cultură nu depășea cu nimic cunoașterea regulamentului militar, dar care-și cîștigase galoanele în Africa de Nord, luptase împotriva lui Iugurta și ajunsese consul în pofida opoziției nobililor, ce se temeau de ascensiunea acestui om nou, constelat de decorații și brăzdat de cicatrice. Îngrijorată pe bună dreptate de victoriile repurtate de cimbrii și teutonii care se revărsau din Germania în Grecia și zdrobeau armatele trimise împotriva lor, Roma acceptase ca Marius să întreprindă modificarea bazelor esențiale ale recrutării, admițînd proletari în legiune. Un val de oameni disperați și nevoiași au pătruns atunci în cazărmi, atrași de soldă mare și de făgăduiala unui petec de pămînt, dacă scăpau cu viață și victorioși din luptele la care aveau să fie duși. Soartă improbabilă, căci încleștările erau cumplite : tocmai fuseseră măcelăriți la Arausio[1] 80 000 de legionari și 40 000 de ostași supletivi. Bun general pe cîmpul de luptă, Marius făcuse o aspră instrucție cu recruții săi din popor, încadrați cu grijă de subofițeri veterani, și în cele din urmă îi zdrobise pe teutoni lîngă Marsilia și pe cimbrii în apropiere de Vercellae. Devenise salvatorul Romei, acoperit de glorie și de bani, eroul popular cu capul puțin umflat și idolul soldaților, cărora acum trebuia să li se dea tot ceea ce li se făgăduise. Ofițer republican înainte de a exista această noțiune, generalul s-a aliat atunci cu conducătorii partidului popularilor, fără a bănui că acești politicieni vicleni aveau să se camufleze îndărătul gloriei învingătorului pentru a determina adoptarea unor măsuri demagogice, care în curînd au amenințat ordinea instaurată : restabilirea legilor agrare, reducerea prețului grîului cu nouă zecimi, defilări pe bulevardele romane sub lozinca „Cu toții la forum !", jefuirea orașelor și a magazinelor de lux, atentate. Bravul general nu dorise lucrul acesta. El își iubea soldații și nu putea suferi dezordinea. Ținîndu-i bine în frîu pe veterani, el se reapropie de senat și nu pregetă să măcelărească pe primii stîngiști din Italia. Dar cariera lui era compromisă, nici aristocrații, nici proletarii nu puteau avea de acum înainte încredere într-un comandant atît de puțin sigur. Totuși Marius avea să mai dea prilej să se vorbească de el în împrejurări în care apre-

[1] În prezent localitatea Orange, în Franța. — *Nota trad.*

cierea istoricilor a fost întotdeauna împărțită, oscilînd între o anumită admirație pentru talentele sale militare și un cert dispreț, amestecat cu milă, pentru activitatea sa politică.

...și Sylla

O altă stea urca pe firmamentul roman, cea a unui ofițer din statul major al generalului Marius, Lucius Cornelius Sylla, născut într-o mică familie aristocratică, înzestrată cu o prodigioasă inteligență, cultivat și artist, atras în tinerețe mai mult de cărți și de dragoste decît de politică și uniformă, pasionat după literatura greacă, dar ignorînd deocamdată că „filozofia duce la crimă". Într-o bună zi începuse să se intereseze de război, pentru că era un joc periculos, în care nu e întotdeauna interzis să fii deopotrivă temerar și viclean, curajos și inteligent. Era adică exact la antipodul comandantului său, pe care l-a ajutat totuși cinstit în timpul campaniilor îndreptate împotriva lui Iugurta, a cimbrilor și teutonilor. Prieten al femeilor ușoare, al gladiatorilor și actorilor, dator vîndut de pe urma jocurilor de noroc, cunoscînd valoarea banului, dar preferînd să ignore proveniența lui, făcea parte dintre acei aristocrați ce disprețuiesc bucuros oamenii și instituțiile, dar rămîn foarte atașați de prejudecățile castei lor, pe care o batjocoresc totuși cu acea eleganță și șiretenie pe care oamenii de rînd, fericiți de a se lăsa amăgiți și încîntați de spectacolul negratuit, o numesc „stil".

Marius nu rămăsese insensibil la farmecul locotenentului său, pe care-l admira, îl detesta și-l folosea la cele mai îngrozitoare acțiuni de represiune, de pildă atunci cînd senatul îi încredințase sarcina de a frînge răscoala cetăților italienești situate în afara lui *ager romanus*[1] și asupra cărora apăsau poveri foarte grele. Dar, așa cum se întîmplă uneori între tineri ofițeri destinați celor mai înalte grade și comandanții lor ce se clatină pe povîrnișul pensiei, bătrînul soldățoi nu-i iertase lui Sylla faptul că acesta acceptase comanda unui corp expediționar menit

[1] În dreptul roman, denumirea dată teritoriului aparținînd orașului Roma. — *Nota trad.*

să lupte împotriva lui Mitridate, regele Pontului, personaj de imensă anvergură care, după ce ridicase Asia Mică, trecuse în Grecia. Fiind trecut de şaptezeci de ani şi ajuns la vîrsta la care nostalgia onorurilor apuse ameninţă să se transforme în vanitate vigilentă, bătrînul Marius, urzind intrigi şi la dreapta şi la stînga, şi invocînd statele sale de serviciu, izbutise să primească numirea în locul lui Sylla. Furios, Sylla, care se afla cu legiunile sale în Campagna, săvîrşise sacrilegiul de a pătrunde în Roma cu trupele sale armate şi de a-şi alunga de acolo adversarul, apoi, fidel însărcinării primite, îşi îmbarcase cei 30 000 de legionari cu destinaţia Grecia (87 î.e.n.), care era aproape în întregime cotropită şi unde Atena însăşi trecuse de partea învingătorului. Întrucît primise misiunea de a răzbuna moartea celor 80 000 de colonişti romani măcelăriţi în Asia, de a recuceri Delos şi de a pedepsi Atena, el şi-a împlinit-o într-o manieră implacabilă, bătînd pe generalii lui Mitridate şi pe însuşi regele Pontului — pretutindeni unde a dat de ei, şi izbutind chiar să-l facă să treacă de partea sa pe consulul Valerius Flaccus, trimis de guvernul roman ca să-i ia locul.

Totuşi, pe plan diplomatic a suferit un eşec : avînd nevoie de un surplus de corăbii pentru a face faţă escadrelor duşmanului, trimisese la Alexandria o solie extraordinară, însărcinată să negocieze cumpărarea sau închirierea de nave, dar Ptolemeu Soter al II-lea, care cîrmuia pe atunci, se eschivase cu prudenţă, temîndu-se să nu displacă Romei şi totodată regelui Pontului, şi se salvase din această situaţie neplăcută dăruindu-i lui Lucius Lucullus un smarald splendid. Dealtminteri, nu se ştie cum ar fi putut răspunde Alexandria favorabil acestei solii, căci nu mai dispunea decît de cîteva trireme, incapabile să impună respectarea pavilionului egiptean de către piraţii cilicieni care roiau în Mediterana şi a căror îndrăzneală va deveni curînd atît de mare, încît vor juca un rol hotărîtor în istoria relaţiilor dintre Roma şi Alexandria. Pentru moment, lagizii [1] continuau să se gîtuie între ei, să se surghiunească, de-abia reuşind să potolească hemoragia de revolte, asasinîndu-şi sau violîndu-şi mamele şi surorile.

[1] Dinastie întemeiată în Egipt de Ptolemeu Soter, fiul lui Lagos. — *Nota trad.*

Furaseră pînă şi sarcofagul de aur în care odihnea trupul lui Alexandru cel Mare.

Nici treburile Romei nu stăteau prea strălucit. În timp ce Sylla şi legiunile lui săvîrşesc în Grecia şi în Orient adevărate miracole, proletarii reluaseră puterea sub conducerea unui demagog, Cinna, şi-l rechemaseră pe Marius, care se grăbise să revină, pentru a pune la dispoziţia unui dictator paravanul gloriei sale militare. Închisorile fuseseră deschise, oraşul încăpuse pe mîna sclavilor eliberaţi, se constituise un tribunal revoluţionar însărcinat să ancheteze asupra averii sau părerilor politice ale patricienilor şi alcătuit din magistraţi improvizaţi, cărora nu le-a trebuit mult timp ca să înţeleagă că dintr-un cetăţean bogat poţi să faci oricînd un eventual trădător. Temîndu-se pentru viaţa lor din zi în zi mai ameninţată, numeroşi senatori plecaseră după Sylla în Grecia. Acolo, proclamaseră un antisenat, un fel de guvern în exil, după ce lăsaseră în urmă nişte informatori. În felul acesta s-a aflat într-o bună zi despre moartea generalului Marius care, după ce salvase patria de atîtea ori şi ajunsese un personaj prea mare pentru el, nu mai fusese decît o paiaţă în uniformă în fruntea unui şir de tulburări cărora le lipsea filozofia politică.

Întrucît agenţii secreţi ai antisenatului aduceau la Atena informaţii din ce în ce mai îngrijorătoare, Sylla hotărăşte că a sosit timpul să suspende ostilităţile împotriva lui Mitridate şi să se înapoieze în Italia. Învingător pe toate fronturile, în Grecia, Tracia, Asia Mică, el acordă totuşi învinsului o pace avantajoasă, fiind grăbit să se întoarcă în Italia, ca să preia puterea. Hotărîrea sa este oarecum comparabilă cu cea pe care o va lua mai tîrziu Bonaparte în Egipt, cu enorma deosebire că el nu-şi părăseşte soldaţii în urma lui, ci se îmbarcă împreună cu ei. Soseşte la Brindisi în primăvara anului 83 cu 40 000 de oameni, 15 000 de livre de aur şi 100 000 de argint. Între timp, Cinna fusese asasinat de propriile sale trupe, dar o armată populară numărînd 100 000 de oameni conduşi de fiul lui Marius pare foarte hotărîtă să interzică intrarea în capitală nu a generalului răzvrătit — căci cîrmuirea fiind în vacanţă, legalitatea e şi ea —, ci în primul rînd a duş-

manului de clasă la care tocmai se raliase tînărul moştenitor al unei familii aristocratice de seamă, Cneius Pompeius. Curajoşi dar nedisciplinaţi, mai apţi pentru ciocniri individuale, încăierări şi masacre organizate decît de luptă, *populares* sînt în cele din urmă înfrînţi la poarta Collina de legiunea care ocupă imediat Roma, în timp ce comandantul ei urcă la Capitoliu pentru a mulţumi zeilor.

Tehnica terorii

După ce s-au încheiat ceremoniile rituale, poporul a ascultat discursul şi străzile au fost curăţate de către trupele de comando, Sylla nu mai pierde timp şi instaurează la rîndul său teroarea în capitală. De rîndul acesta e o teroare organizată, al cărei aspect tehnic este şi mai cumplit. Se întocmesc cu grijă liste de epuraţie, pe care sînt trecute numele tuturor acelora pe care cineva avea vreun interes să se răzbune. Denunţurile, bîrfelile sînt plătite la preţ bun foştilor sclavi ai proscrişilor care, în schimbul eliberării lor, devin cei mai buni informatori ai poliţiei politice. Rece, metodic, fără bucurie, poate chiar fără ură, Sylla hotărăşte, în conformitate cu cazul care îi este prezentat, sugrumarea, răstignirea, surghiunul, dar întotdeauna confiscarea bunurilor. Nu iartă niciodată. Totuşi, întrucît nişte prieteni comuni insistă pe lîngă el să comute în surghiun pedeapsa cu moartea pronunţată împotriva unui tînăr nepot al lui Marius care avusese curajul să nu-şi renege unchiul, Sylla şovăie şi semnează graţierea, spunînd în sinea lui : „Fac o prostie. Băiatul acesta are stofă cît mai mulţi Marius". Era Caius Iulius Caesar. Într-o bună zi, la 1 iunie 81, ordonă ca epurarea să înceteze imedat. Ales dictator pe un timp nelimitat, el întreprinde reforme politice radicale, restituie senatului drepturile şi privilegiile ciuntite de legile agrare, dar limitează puterile tribunilor poporului, decretează interdicţia părăsirii teritoriului Italiei de către consuli pe timpul magistraturii lor, ia o serie de măsuri spre a feri senatul de tentativa personală a unui om puternic, dar pune să se bată monezi cu efigia sa şi porunceşte să fie ridicată o statuie a lui în bronz aurit, prima statuie ecvestră ce fusese văzută vreodată la Roma. El este ve-

ritabilul inventator al cultului personalității [1]. Doi ani mai tîrziu, spre uluirea tuturor, încredințează imensele sale puteri în mîinile senatorilor, restabilește guvernul popular, dar înainte de a se retrage în somptuoasa lui vilă de la Cymae, pune să se voteze o lege vrednică de a fi fost propusă de un senator în vîrstă de pe timpul lui Cato cel Bătrîn — împotriva adulterului, luxului, jocurilor de noroc. Cum tocmai se însurase cu o fată frumoasă, lumea gîndea că Valeria nu era străină de această abdicare. O femeie tînără făcea cît Roma [2].

Pe o melodie cîntată de un flaut egiptean

Oricît ar fi fost de ocupat cu treburile sale, apoi cu lucrările sale de politică internă, Sylla nu se dezinteresase deloc de Egipt. Simțul și gustul său pentru informare îi îngăduiseră să înjghebeze la Alexandria o rețea de agenți care, sub firma afacerilor și turismului, călătoreau, ascultau, raportau. Deși țara era slăbită și sărăcită de frămîntările interne și de crizele economice, comerțul cu Arabia, coasta africană și Indii continua totuși să se dezvolte, iar tezaurul regal conținea 12 000 de talanți, adică 300 de tone de argint. Egiptul se schimbase mult din vremea Filadelfului și a primului Everget, cînd emigranții greci se situau în fruntea bucatelor și se uitau la localnici ca la niște indivizi de categoria a doua. În valea Nilului majoritatea funcționarilor era pe atunci alcătuită din urmași ai primilor eleni, stabiliți acolo încă din secolul al III-lea, sau din egipteni elenizați. Grecii înșiși se căsătoriseră cu egiptene și, pentru a face o concesie modei faraonice, au fost chiar frați care s-au căsătorit cu surorile lor. Mai mult chiar, deși convinși de superioritatea zeilor lor, ei asimilaseră divinitățile milenare, confundîndu-l pe Amon cu Zeus, pe Horus cu Apolo, pe Hathor cu Afrodita. Totuși o anumită stare de agitație endemică vădea că naționalismul egiptean rămăsese viu, resurgență

---

[1] Indro Montanelli, *Histoire de Rome.*

[2] Joc de cuvinte: în original, fraza *Une jeunesse valait bien Rome* este răsturnarea celebrei fraze *Paris vaut bien une messe* (Parisul face cît o liturghie), rostită de Henric al IV-lea, hughenot trecut la catolicism, pentru a putea ocupa tronul Franței. — *Nota trad.*

a unei xenofobii tot atît de bătrîne ca țara peste care tălăzuiseră atîtea invazii. Sylla nu ignora nici el că un șir de revărsări favorabile ale Nilului ar fi suficiente pentru redresarea economiei egiptene. În sfîrșit, deoarece păstrase pică Egiptului pentru că Alexandria îl refuzase atunci cînd intenționase să cumpere cîteva corăbii menite să combată flota lui Mitridate, el adusese la Roma pe urmașul unuia din Ptolemei, găsit la Pergam, care ar fi putut avea o pretenție legitimă la succesiunea lagizilor. Ținîndu-l în rezervă pe acest tînăr Alexandru, el negociase reîntoarcerea lui în Egipt a doua zi după moartea lui Soter al II-lea, dar cîteva zile după sosire, protejatul lui Sylla a fost jupuit de viu. E drept că tînărul Alexandru, numai bine ce debarcase, pusese să fie sugrumată verișoara sa Berenice, regină și femeie coaptă, cu care nu voia să împartă nici tronul, nici patul.

Cum mai mulți bastarzi ptolemeici roiseră în Asia, nu era greu de găsit unul care n-ar fi cerut nimic mai mult decît să-și pună pe cap dubla coroană a șarpelui și să se preteze la ritualurile imuabile ale unor ceremonii fără de care populația egipteană, mereu agitată de valuri naționaliste pornite din adîncuri, nu l-ar fi acceptat. Soarta a ales un cîntăreț la flaut, Ptolemeu Auletul, gata de orice concesii și compromisuri spre a păstra o aparență de putere, de a cărei precaritate își dădea bine seama. Afacerea a fost încheiată atît de repede, încît Roma nu a avut timp să pună în valoare drepturile candidatului ei. Roma, adică însuși senatul roman. Înainte de a ura noroc tînărului Alexandru, Sylla avusese prevederea de a repeta figura de la Pergam, punîndu-l pe viitorul sugrumător să semneze un testament prin care lăsa moștenire Republicii teritoriul Egiptului și singura posesiune care-i mai rămăsese, Ciprul. Dar în saloanele politice romane și pe coridoarele Adunării începea să se vorbească despre acest document, unii cu prudență și discutînd despre autenticitatea lui, alții întrebîndu-se dacă nu sosise momentul să se încheie printr-un mic solo de flaut simfonia egipteană cîntată de 3 000 de ani, cavalerii progresiști și cu buzunarele bine căptușite fiind de acord cu conducătorii democrați să pună mîna pe bogățiile considerate încă fabuloase. Dîndu-și bine seama că tronul său nou-nouț rămînea agățat de un fir subțire, pe care Roma putea să-l taie de la o zi la alta, Auletul trimisese senatorilor cîțiva

negociatori, ale căror argumente clincăneau ca aurul pe care-l împărțeau. Nu a obținut rezultatul scontat, adică recunoașterea oficială a cîrmuirii sale căci, înainte de a reglementa definitiv problema Egiptului, senatul trebuia mai întîi să stingă violentele incendii care nu au întîrziat să izbucnească a doua zi după moartea lui Sylla : dizidența provinciei spaniole condusă de generalul rebel Sertorius, răscoala sclavilor animați de un soldat dezertor și romantic numit Spartacus, războiul reînceput de Mitridate împins de geniul disperării, pirateria organizată care împînzea Mediterana.

Trei militari năzuind la putere : Pompei, Caesar, Crassus

Acest din urmă prejudiciu adus hegemoniei romane fusese și mai greu resimțit decît celelalte, pentru că lovea întregul comerț, ruina pe armatori, provoca grave crize financiare. Pentru a pune capăt acestei probleme, deși încă își mai amintea de teribila lecție pe care i-o dăduse Sylla, senatul conferise puteri depline pentru trei ani generalului Pompei, cu misiunea de a lichida pirateria de la Coloanele lui Hercule pînă în Asia Mică. Deși în acel moment al carierei lui avea numai patruzeci de ani, era deja numit „marele Pompei" deoarece, după ce fusese locotenentul lui Sylla, se grăbise să anuleze decretele date de acesta, deoarece participase la luptele împotriva lui Sertorius și a lui Spartacus, deoarece era amabil, bun orator, priceput la mînuirea armelor, plin de grație, om de lume și arătos pe deasupra. Plutarh va rezuma mai tîrziu toate aceste însușiri într-o admirabilă formulare : „El dăruia fără regret și primea cu demnitate" [1], iar vestita curtezană Flora avea să mărturisească la bătrînețe că, după întîlnirile lor, îi era imposibil să se despartă de el fără să-l muște. Era un bun comandant militar, care făcea pe modestul în fața oamenilor politici, împurpurat de vanitatea pe care i-o conferea gradul și uniforma lui și căruia cunoștințe logistice îi îngăduiau să folosească cum trebuie mijloacele materiale ce-i fuseseră puse la dispoziție.

[1] Plutarh, *Vieți paralele*, vol. IV, Editura științifică, București, 1969, p. 245.

Cu cincisprezece adjuncți și cu forța navală a 500 de nave sub comanda sa, împărțise imediat Mediterana în treisprezece zone operaționale și curățase marea în numai trei luni. În anul următor i s-a încredințat pentru o durată nelimitată și cu puteri depline, comanda supremă militară și politică a provinciei Asia, cu misiunea de a distruge definitiv puterea lui Mitridate. Și în această acțiune soarta i-a surîs pe de-a-ntregul. Timp de patru ani consecutiv, dispunînd fără control de un *imperium* care, în afară de mare și de țărmurile ei, se întindea asupra Frigiei, Licaoniei, Galatiei, Cappadociei, Ciliciei, Colhidei și Armeniei, el constrînsese pe cel mai înverșunat dușman al Romei să se sinucidă, îl supusese pe ginerele acestuia, Tigran, împinsese legiunile sale pînă la țărmurile Mării Caspice apoi, coborînd spre sud, a consfințit decăderea ultimilor seleucizi. De abia atunci sărmanul Aulet, zburînd în ajutorul victoriei romanului, îi trimisese lui Pompei ca întăriri 8 000 de călăreți, spre a-i permite să anexeze mai ușor Siria și Iudeea. Datorită colaborării armate cu Egiptul, vechile paveze ale faraonilor deveneau astfel provincii romane, iar ultimul Ptolemeu se simțea foarte mîndru de a fi devenit aliatul Romei în Orient, avînd impresia că înregistrase un succes în excelenta operație care avea să stabilizeze în sfîrșit tronul său.

Mai curînd trufaș decît răzvrătit, marele Pompei împinsese lucrurile prea departe, depășind misiunile ce-i fuseseră încredințate. Degeaba îl ovaționează în delir mulțimea, care-l adoră pe acest om norocos în luptă, ca și în dragoste, senatul, nemulțumit de succesele repurtate, îl pune să aștepte un an ceremonia triumfului și refuză chiar să ratifice politica sa de anexiune în Orient. Prea viclean ca să joace pe soldatul cu cariera distrusă în mod neașteptat și prea preocupat să nu piardă din pricina unei lovituri a soartei prada personală pe care o adusese din campanii, Pompei nu este totuși animat de hotărîrea rece a unui Sylla și seamănă deja cu acei viitori generali de armată care vor tremura în fața celui mai mărunt deputat. De altfel — din cinste, candoare sau viclenie ? — și-a concediat armata înainte de a intra în Roma și nu mai dispune decît de gloria și de popularitatea sa. În fața lui, bunul său camarad, generalul Crassus, pregătește lovitura sub centură care ar putea să-l doboare pe eroul armatei din

Orient şi, în sfîrşit, soseşte în capitală un al treilea general, cu dinţi tot atît de lungi ca ai colegilor lui, dar care posedă geniu. Acest general, Iulius Caesar, aparţine uneia din acele familii patriciene care se pricep să îmbine cu dibăcie aristocraţia cu demagogia. Nepot al lui Marius, pe care nu l-a renegat, a scăpat graţie relaţiilor sale de surghiunirile lui Sylla, s-a căsătorit cu o fiică a acelui Cinna care-i aţîţase pe *populares* în timp ce legiunile luptau împotriva lui Mitridate, a făcut campania din Orient sub ordinele unui comandant acum demis, Lucullus, care se consolează mîncînd caviar şi cireşe, a plecat să studieze dreptul şi literele la Rodos şi apoi s-a lansat în cariera politică. Mai puţin seducător decît Pompei, va avea totuşi mai multe amante, iar eclectismul său îi va îngădui lui Curion [1] să facă cel puţin un spirit numindu-l „soţul tuturor femeilor şi femeia tuturor soţilor". Chestor, senator, edil, guvernator al provinciei spaniole, a parcurs *cursus honorum* [2] împrumutînd sume enorme de la generalul Crassus care, recunoscînd în el pe omul de mîine, a strîns pin de entuziasm, ca un om calculat ce era, legăturile ce unesc pe un creditor de un debitor cu influenţă.

Acest Crassus nu era om rău, dar „nici prieten temeinic, nici duşman de neîmpăcat, ci cu uşurinţă părăsea şi simpatia şi mînia de dragul interesului, astfel că în scurt timp, de multe ori el s-a arătat totodată apărător şi adversar al aceleiaşi legi şi al aceloraşi oameni" [3]; ştiind bine că nu-l va egala niciodată în cariera armelor pe marele Pompei, ale cărui slăbiciuni le cîntărise de altfel, a hotărît să mizeze pe Caesar o parte din imensa lui avere, dobîndită în timpul epurării din anul 83, menajîndu-şi totodată colegul pentru care nutrea cea mai mare invidie. De ce aceşti trei oameni, ajunşi personajele cele mai importante din Roma, nu s-ar înţelege împotriva senatului, care refuză unuia — lui Caesar — consulatul imediat, altuia, ratificarea victoriilor sale şi care şovăie în a încredinţa celui de-al treilea comanda unei armate împotriva parţilor ? Primul dispune de o clientelă de aristocraţi şi cavaleri, al doilea are în spatele lui pe veteranii armatei din Orient, al treilea poate conta pe clasele de mijloc şi

[1] Senator roman. — *Nota trad.*
[2] Calea onorurilor (lat.). — *Nota trad.*
[3] Plutarh, idem p. 68. — *Nota trad.*

pe o parte din *populares*. Pricepînd că vor avea mai mult de cîştigat înţelegîndu-se decît întinzîndu-şi capcane, ei se împacă, nu pentru a complota împotriva republicii, ci pentru a încheia între ei un acord secret potrivit căruia Caesar, de cum va obţine în anul următor funcţia consulară, se va sluji de poziţia lui spre a face asociaţilor săi serviciile pe care aceştia le aşteaptă de la el. Pentru a pecetlui acest pact de prietenie, Pompei se căsătoreşte cu fiica lui Caesar. Are cu cinci ani mai mult decît socrul său şi cu douăzeci şi patru mai mult decît soţia lui, dar afişează o oarecare trufie de a fi devenit soţul unei adevărate aristocrate, iar Caesar nu e mai puţin mîndru de a-l avea drept ginere pe generalul Pompei. În toamna anului 54, Iulia va da naştere unui prunc fără viaţă şi ea însăşi va muri cu acest prilej. Păcat pentru istorie, căci dacă copilul ar fi trăit, tatăl şi bunicul său s-ar fi înţeles poate şi ar fi făurit un imperiu pentru el...

Triumviratul, ocult dar nu secret, îi pricinuia multe necazuri lui Ptolemeu Auletul. Toată osteneala pe care şi-o dăduse — cei 8 000 de călăreţi trimişi în Siria, banii împărţiţi senatorilor — nu dusese la nimic, astfel că acum trebuia să ceară sprijinul celor trei mari. Cum totul era de vînzare, iar Caesar, omul în ascensiune, nu refuza să facă un serviciu cu condiţia să-i fie plătit dinainte, Auletul trimise să fie întrebat cu discreţie la ce sumă s-ar ridica protecţia sa. Răspunsul a fost 6 000 de talanţi. În anul următor, ajuns consul, şeful puterii executive şi al forţelor armate şi bogat de pe urma celor 15 tone de argint plătite de egiptean, Caesar în mod cinstit puse senatul să ratifice politica lui Pompei în Orient şi obţinu fără greutate votarea unei legi prin care guvernul Auletului era recunoscut ca „prieten şi aliat al poporului roman". Problema Egiptului părea aşadar rezolvată însă, cîteva luni mai tîrziu, nefericitul cîntăreţ din flaut a aflat pe spinarea sa că Roma, ca şi Londra în secolul al XIX-lea, nu avea decît interese superioare. După ce pusese mîna pe Macedonia, Grecia, Spania, Pontul, Cirenaica, Armenia, Arabia, Siria şi Iudeea, acum a anexat Ciprul, domeniu al celui pe care tocmai îl proclamase prieten şi aliat. O explozie de mînie a zguduit atunci Alexandria, gonindu-l pe Aulet, care a plecat la Roma ca să revendice, dacă nu banii, măcar sprijin şi asistenţă. Dar Caesar, ajuns la capătul mandatului său consular, obţinuse un proconsulat

asupra Galiei cisalpine, Narbonezei [1], Iliriei şi plecase imediat să-şi ia postul în primire, sinchisindu-se prea puţin, măcar pentru moment, de treburile Egiptului, după ce lăsase în urma lui cîţiva oameni hotărîţi să-i întreţină pe lîngă *populares* faima de om de stînga pe care o dobîndise punînd să fie votate nişte legi agrare. Ajutat cu bani de către un financiar întreprinzător, Auletul reuşise totuşi să hotărască senatul să susţină cauza lui şi să-l repună pe tron prin forţa armelor. Hotărîrea n-a avut totuşi un efect imediat, căci ea presupunea o intervenţie armată a cărei comandă era rîvnită şi de Pompei şi de Crassus, în timp ce senatorii ezitau să încredinţeze vreunuia dintre aceşti militari ambiţioşi o misiune ale cărei profituri personale ar fi fost greu de controlat.

Cleopatra, Caesar, Antoniu.

■

În Galia, Caesar îşi conducea legiunile pe Rin, Escaut şi Meuse şi trimetea la Roma buletine de victorie al căror ton indispunea pe unii parlamentari şi camarazi, dar care încînta mulţimea, entuziasmul ei fiind întreţinut cu grijă de către suporteri a căror organizaţie publicitară prefigura ceea ce s-a practicat de atunci în multe ţări. Aflînd de la spionii săi romani că Pompei era cît pe aci să se lase îmbrobodit de senat, iar Crassus urzea intrigi spre a obţine comanda armatei ce urma să pornească împotriva Egiptului, Caesar a profitat de răgazul acordat de victoriile sale pentru a reconsolida triumviratul ameninţat cu dezagregarea : de cum a sosit la Lucca (56 î.e.n.) i-a primit pe cei doi cumetri ai săi cu acel simţ al punerii în scenă pe care militarii şi preoţii au ştiut cel mai bine să-l folosească. De rîndul acesta nu s-au întîlnit pe ascuns, furişîndu-se pe lîngă ziduri, ci în plină zi, într-o desfăşurare ostentativă de draperii şi veselă de aur, iar hotărîrile luate de cei trei oameni uniţi şi totodată separaţi de o egală ambiţie,

[1] Denumire dată de romani unei părţi din Galia de sud cucerită în jurul anului 125 î.e.n. — *Nota trad.*

aveau să fie oficial comunicate senatului, în afară de acordul secret cu privire la Egipt. Noul plan al triumvirilor prevedea într-adevăr ca Pompei şi Crassus să-şi pună candidatura pentru consulat în anul viitor, ca, odată aleşi, să determine prelungirea misiunii lui Caesar în Galia pe încă cinci ani iar, la sfîrşitul mandatului lor, primul să facă în aşa fel încît să i se atribuie proconsulatul Spaniei, iar al doilea, comanda expediţiei, încă în vigoare, proiectată împotriva parţilor. Nimeni nu a suflat o vorbă despre tratativele foarte discrete angajate cu generalul Gabinius, proconsul în Siria, care a fost însărcinat să-şi pună trupele la dispoziţia Auletului şi să-l restaureze sub protecţia armelor romane, fără să încunoştinţeze senatul — dar nu fără remunerare.

La început Gabinius a şovăit la gîndul de a-şi părăsi rezidenţa generală şi de a porni un război în asemenea condiţii, dar atracţia celor 1 000 de talanţi va precumpăni asupra scrupulelor sale sau asupra temerilor sale de a nu fi cumva deferit consiliului de război. Precedat de prototipul ofiţerilor de cavalerie, frumosul Marc Antoniu, el ocupă Alexandria, fără ca locuitorii ei să emită cel mai mic protest. Dion Cassius[1] avea să spună despre aceştia că „erau întotdeauna gata să ridice capul cu mîndrie şi să spună ce gîndesc, dar că erau lipsiţi de orice resort în faţa ameninţării unui război şi a ororilor lui". Cinci ani mai tîrziu (51 î.e.n.) Auletul a murit lăsîndu-şi „regatul" fiicei sale, Cleopatra şi fiului său, Ptolemeu, dorind ca ei să se căsătorească cu binecuvîntarea senatului şi a poporului roman. Două legiuni alcătuite în cea mai mare parte din gali au ocupat Alexandria.

Vremea lui Caesar

Pînă în momentul de faţă, planul de acţiune statornicit la conferinţa de la Lucca fusese riguros pus în aplicare, averea personală a celor trei asociaţi fiind suficientă pentru a cumpăra o majoritate confortabilă în senat. După ce i-a supus pe veneţi, Caesar a traversat Canalul Mînecii

[1] Dion Cassius (155—235), istoric grec care a trăit la Roma, unde a ocupat diverse funcţii oficiale. A scris o *Istorie a romanilor* pînă în anul 229 şi o *Istorie a lui Traian*. — Nota trad.

și a ajuns pînă la Tamisa, dar a trebuit să se întoarcă repede pe continent, pentru a face față unei serii de rebeliuni care, unindu-se unele cu altele, au căpătat curînd caracterul unei răscoale nu naționale, căci acest cuvînt nu corespunde încă nici unei noțiuni, însă, fără îndoială, antiromane, sub comanda unui tînăr războinic gal, Vercingetorix. După ce s-a aflat la un pas de dezastru, expunîndu-se el însuși și mergînd pe jos în mijlocul soldaților săi, părăsit de aliați, Caesar, îndrăznet și inteligent, mizînd totul pe o singură carte a asediat Alesia numai cu patru legiuni, împotriva unei grupări de trupe de zece ori mai mare. Vercingetorix a fost nevoit să se supună, învins mai degrabă de indisciplina și anarhia galilor, decît de soldații romani care, constrînși la foamete, s-ar fi predat ei înșiși a doua zi.

În timp ce Caesar era blocat în Galia, lui Crassus i s-a încredințat Siria, pe care senatul nu mai putea în mod decent să o lase lui Gabinius, după povestea de la Alexandria. În fruntea unei armate solide, încrezător în steaua lui și foarte preocupat să ajungă la rîndul său un general victorios căruia Roma să-i acorde onorurile triumfului, el s-a îndreptat spre imperiul part, visînd să păşească pe urmele lui Alexandru al cărui miracol, după ce sucise capul diadohilor săi și urmașilor acestora, la trei veacuri distanță încă îi obseda pe militarii romani. Noul proconsul nu urmărea decît să pună mîna pe drumul mătăsii, dar, departe de bazele lor, istoviți de marșurile lungi prin pustiul mesopotamic, soldații romani nu mai erau macedonenii marii aventuri. Singura bătălie care au dat-o a fost un dezastru militar : șapte legiuni distruse, 20 000 de morți și 10 000 de prizonieri. Se spune că atunci cînd i s-a adus capul tăiat al lui Crassus, Orodes, regele parților, ar fi turnat aur topit în gura cadavrului, rostind : „Acum satură-te de acest metal, de care ai fost atît de lacom în viață", legendă care se cuvine păstrată la muzeul vorbelor istorice.

Al treilea camarad, Pompei, nu plecase la reședința sa din Spania, unde emisarii lui guvernau în numele său ; preferase să rămînă la Roma, al cărei stăpîn devenise efectiv, de cînd conservatorii îl solicitaseră să asigure ordinea publică amenințată de bande de ucigași și bătăuși, unii în solda partidelor de dreapta, alții în a partidelor de stînga, dar acționînd întotdeauna în numele democrației. Astfel, omul care a doua zi după conferința de la Lucca

fusese bănuit de a fi urzit o lovitură ticăloasă împotriva republicii şi pusese senatul în faţa unor hotărîri care, virtual, erau fapte împlinite, devenise acum apărătorul oamenilor cinstiţi, cum s-a convenit să fie denumiţi, în opoziţie cu înfometaţii care făceau zarvă în stradă. Hoitul lui Crassus putrezea undeva în Orient. Trebuia aşadar să împiedice cu orice preţ reîntoarcerea lui Caesar, spre a rămîne singurul stăpîn la Roma. Au fost pregătite cu grijă fişe de poliţie care demonstrau responsabilitatea acestuia în organizarea dezordinilor, astfel că atunci cînd învingătorul Galilor a expediat la Roma cîţiva emisari pentru a cere senatului prorogarea proconsulatului său, li s-a opus un refuz categoric. Jignit, un căpitan a lovit cu palma mînerul sabiei şi a spus : „Aceasta i-o va da". Fericită epocă cea în care centurionii care se întorceau de pe front puteau să-şi exprime dezgustul, fără a fi azvîrliţi în închisoare de poliţia militară. Între cei doi era ruptura definitivă. Nepotul lui Marius şi locotenentul lui Sylla îşi regăsiseră fiecare partidul din care provenea şi aveau să pornească un război fratricid, în care odată mai mult aceleaşi familii se vor sfîşia între ele, căci „Roma era pe atunci ceea ce este astăzi Italia : o ţară nu numai de poeţi, de eroi, de navigatori — ci, de asemenea, una de unchi, nepoţi şi veri" [1]. În noaptea de 11 spre 12 ianuarie 49, Caesar a trecut împreună cu primele formaţiuni ale legiunii sale favorite, a XIII-a, un rîuleţ care marca simbolic, lîngă Rimini, graniţa dintre Galia cisalpină şi Italia, şi a intrat în Roma la 16 martie, înconjurat numai de cîţiva ofiţeri şi ostaşi din garda personală. Deşi rebel, respecta totuşi regulile, căci „disciplina nu e pentru generali aceeaşi ca pentru brigadierii trompetişti" [2], după cum ştie oricine.

Discordia bîntuia şi la curtea din Alexandria, unde cei doi urmaşi ai Auletului se urau, deşi nu erau deocamdată căsătoriţi. Ruptura dintre Pompei şi Caesar era urmărită cu atenţie, dar deşi nimeni nu putea încă să prevadă rezultatul conflictului, Cleopatra mizase în mod deliberat pe şansa celui dintîi, care reprezenta în ochii săi legalitatea romană, şi îi exprimase încrederea ei, trimiţîndu-i la început o mare cantitate de grîu, apoi o escadră alcă-

[1] Indro Montanelli, *op. cit.*
[2] Mareşalul Juin.

tuită din șaizeci de nave de război. Acest gest din urmă despărțise definitiv pe frate de soră. Cleopatra, acuzată de trădare, fusese nevoită să fugă în Siria, unde, pentru a-și recuceri tronul, recrutase o armată de mercenari, care a fost rapid lansată asupra Pelusiumului : toate aceste acțiuni contrazic bogata literatură care o reprezintă sub chipul unei curtezane orientale, cîtă vreme ultima dintre Ptolemei s-a comportat pînă la sfîrșitul vieții ca o autentică macedoneană.

Pompei, care își avea grosul trupelor cantonate în Spania, întrucît exercita acolo un proconsulat de drept, dacă nu de fapt, nu a așteptat sosirea rivalului său și s-a îmbarcat la Brindisi, luînd cu el o clientelă obraznică și guralivă de parlamentari, însoțiți de nevestele, țiitoarele, drăguții și servitorii lor, împovărați de bagaje luxoase. Fără să se grăbească, Caesar avu grijă să-și asigure spatele spaniol, apoi să fie ales consul după regulile constituționale și, în sfîrșit, după ce a selecționat 20 000 de oameni a căror valoare tehnică și devotament le cunoștea, s-a îmbarcat la rîndul său la Brindisi. El beneficia de încrederea oarbă a soldaților săi, de noroc și avea geniul manevrei îndrăznețe și rapide. Împotrivă a avut vremea proastă și numărul adversarilor. Pompei reușise să adune în cîmpia de la Pharsalus, în Macedonia de Sus, 50 000 de oameni, dar nu 50 000 de adevărați luptători. În seara bătăliei, lăsînd pe teren 15 000 de morți și 10 000 de prizonieri, Pompei a fugit spre Mytilene, de unde s-a îmbarcat pentru Africa, poate pentru a-l întîlni pe Cato, care comanda acolo o armată rămasă credincioasă. Întrucît vasul său făcea escală la Pelusium, ceru să fie primit de tînărul Ptolemeu, care își stabilise acolo cartierul general. Veștile alergau repede. Se știa deja numele învingătorului și Ptolemeu s-a gîndit că-și va asigura recunoștința acestuia asasinîndu-l pe învins. Și astfel, pe acest colțișor de nisip umed, unde destinul a fost de atîtea ori înnodat, deznodat și reînnodat, capul marelui Pompei s-a rostogolit chiar la vărsarea canalului ale cărui ape albastre nu încetaseră să răsfrîngă istoria lumii.

Cîteva zile mai tîrziu, Caesar sosește la Alexandria cu 5 000 de oameni. După ce a rostit cîteva cuvinte de circumstanță și puțin lacrimogene lîngă trupul adversarului său, hotărăște să consacre timpul necesar pentru a reglementa

odată pentru totdeauna dificultăţile egiptene, înainte de a se înapoia la Roma, unde lăsase nişte prieteni zurbagii. Desigur, ar putea decreta pe loc că Egiptul face parte de acum înainte din teritoriul naţional, dar nu ignoră că o asemenea hotărîre ar risca să provoace tulburări imediate în acest oraş mare, nu prea sigur şi iute la răscoală, unde nu e ocrotit decît de o mică forţă de intervenţie, care ar trebui atunci să se apere ea însăşi împotriva unei armate cu tabăra instalată la Pelusium. Testamentul Aufletului care îşi pune copiii sub ocrotirea republicii face din el, comandant răzvrătit, pe care victoria îl reaşează în legalitate, chezaşul cuvîntului roman. Pentru acest cinic, adevărat este ceea ce reuşeşte. Va încerca aşadar să-i împace pe cei doi inamici dinastici, fiind de la sine înţeles că, orice s-ar întîmpla, Egiptul va trece sub controlul romanilor. Ptolemeu şi Cleopatra vor fi aşadar convocaţi să se prezinte de urgenţă la imperator.

Cleopatra şi „problema Egiptului"

Ptolemeu s-a înfăţişat primul, după ce a luat măsurile de precauţie necesare spre a trata direct cu învingătorul. Caesar l-a primit părinteşte, i-a spus că certurile de familie se aranjează întotdeauna, exprimînd ferma sa intenţie de a arbitra conflictul dinastic a cărui virulenţă a avut grijă s-o minimalizeze. Cîteva zile mai tîrziu, Cleopatra a sosit şi ea la cartierul general al imperatorului, după ce izbutise să se furişeze printre avanposturile duşmanului, să închirieze o barcă şi să treacă de porţile palatului învăluitucită într-un covor purtat pe umăr de un prieten credincios. Caesar, care de ani de zile consemna în fiecare seară pe tăbliţe relatarea faptelor sale militare, într-o limbă admirabilă, a cărei precizie şi claritate ascundea în mod genial spiritul adesea tendenţios, avea să trăiască în noaptea aceea primul capitol al unei aventuri, în care aparenţele romanţioase se iau la întrecere cu sîngele rece politic, dar care, după povestirea lui Plutarh, tragedia lui Shakespeare şi mica frază a lui Pascal [1] încîntă şi azi ima-

[1] „Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt, toată faţa lumii ar fi fost schimbată" (*Cugetări*, VI, 18). Expresie folosită cînd vrem să arătăm că un amănunt mic, aparent fără importanţă, poate determina consecinţe mari şi neprevăzute. — *Nota trad.*

ginația populară. Este oare ea atît de frumoasă și de seducătoare ? Capul de la British Museum, a cărui autenticitate este de altfel contestată, nu stă deloc mărturie acestui lucru, dar un om de cincizeci de ani rămîne arareori insensibil la nevinovatele șiretlicuri ale unei fete tinere.

În fața mulțimii locuitorilor din Alexandria adunați chiar a doua zi în fața sălii de sporturi, Caesar dă citire în mod solemn testamentului Auletului, hotărăște în numele guvernului roman ca fratele și sora să se căsătorească potrivit dorinței exprimate de părintele lor, să-și împartă regatul, și vor fi ocrotiți de republica aliată. În fața tăcerii dense cu care sînt primite aceste cuvinte, adaugă că Egiptul, țară prietenă privilegiată a Romei va redobîndi Ciprul. Un imens strigăt de bucurie acoperă aceste ultime cuvinte și în aceeași seară, așezați alături pe un tron de aur, cei doi tineri schimbă între ei urările tradiționale.

Ieri 6 000 de talanți, astăzi o amantă regală în vîrstă de șaptesprezece ani, „problema Egiptului" îi îngăduise lui Caesar o frumoasă lovitură dublă. Înțelepciunea îi cerea să se îndepărteze cît mai repede de „Orientul complicat" ; a fost împiedicat nu atît de farmecele Cleopatrei, cît de noul rege care, refuzînd orice colaborare cu sora lui, a cărei legătură devenise oficială, încercase o lovitură de forță împotriva navelor romane ancorate în port, pentru a-i bloca pe legionari în Alexandria. În ziua aceea, Caesar a mizat din nou pe o singură carte. Ordonînd să se dea foc corăbiilor, el s-a retras împreună cu trupele sale în palatul pregătit să reziste la un asediu îndelungat și a așteptat întăririle deja cerute la Pergam și în Palestina. Din nenorocire, s-a ridicat un vînt puternic, abătînd asupra magaziilor de pe chei flăcările incendiului care a ajuns curînd la vestita bibliotecă, unde au fost distruse mii de manuscrise. Întrucît sosirea unei armate de ajutor i-a îngăduit să restabilească situația, Caesar a acordat tuturor amnistia — tînărul Ptolemeu pierise în încăierare — și a conferit Cleopatrei suveranitatea Egiptului. Misiunea sa politică, agrementată cu o aventură dibaci utilizată, fiind dusă la bun sfîrșit, nu-i mai rămînea decît să se întoarcă la postul său, unde prietenii judecau necesară prezența lui, și să o facă să înțeleagă pe Cleopatra că noile ei îndatoriri de regină păreau puțin compatibile cu rolul dificil pe care-l avea de jucat el însuși în

Italia, unde soția sa, Calpurnia, îl aștepta cu calmul plin de demnitate al unei mari matroane romane.

Așa cum se întîmplă în romane și în viață, amanta îi aduce la cunoștință că e însărcinată. Exact acum nouă luni se ivise din covorul în care se învălătucise spre a se înfățișa generalului. Mișcat poate pentru prima oară în viața sa în fața acestei tinere de numai optsprezece ani, făgăduiește să-și amîne plecarea pînă la nașterea copilului și organizează imediat o fabuloasă călătorie de nuntă, care-i duce pe cei doi îndrăgostiți pînă la Teba, în susul Nilului, pe o imensă corabie pavoazată și împodobită cu flori. Spre mijlocul verii vine pe lume un fiu, care capătă numele tatălui său, dar pe care gura cea rea a lumii îl poreclește de îndată Caesarion. Marele om n-are nici măcar timp să arunce o privire înduioșată asupra noului-născut, căci deși soldații săi se mîndresc tot atît de mult cu victoriile militare ale generalului lor, cît și cu succesele sale amoroase, ei sînt îngrijorați de acest popas prea îndelungat și încep să bombănească. Despărțirea e bruscă, Caesar pleacă. Cleopatra avea să vină mai tîrziu la Roma. Într-o clipă și-a revenit, redevenind comandantul militar necruțător, rapid și lipsit de scrupule din timpul războiului cu galii și al bătăliei de la Pharsalus. Ajungînd la Efes, află că unul din corpurile sale de armată a suferit o înfrîngere într-o ciocnire cu fiul marelui Mitridate, a cărui amintire rămăsese vie. Caesar expediază trei legiuni în Cappadocia, preia el însuși comanda unui mare escadron, retează scurt ofensiva inamicului și trimite senatului un comunicat de victorie redactat în trei cuvinte : *„Veni, vidi, vici"* [1]. Nu se oprește decît două luni la Roma, numai bine ca să reglementeze cîteva treburi urgente și să-i ierte lui Cicero vorbăria sa calculată. Pornește din nou spre provincia din Africa — fosta Cartagină — unde ultimii partizani ai lui Pompei, Cato și Scipio alcătuiseră un guvern provizoriu în exil, sprijiniți de regele Numidiei. Bătăliile de la Thapsus și Utica aveau să lase supraviețuitorilor o amintire îngrozitoare : legiunile care au trebuit să se bată împotriva unor războinici berberi încadrați de ofițeri romani vor pune un punct final ultimelor zvîrcoliri ale unei

[1] Am venit, am văzut, am învins (lat.). Cuvinte istorice intrate în uz pentru a ilustra operativitatea într-o acțiune. — *Nota trad.*

fidelități neclintite față de memoria unui frumos general din armata colonială.

Triumful tăicuțului

Josnic de linguşitor, senatul pregătise întoarcerea eroului promulgînd un număr de decrete. După ce i-au acordat dictatura pe timp de zece ani, i s-a oferit curînd privilegiul de a purta costumul vechilor suverani, cu cununa de lauri şi cismele scurte din piele roşie ; scaunul său *curul* [1] avea să fie înlocuit cu un tron de aur, iar statuia sa, înălțată în Capitoliu, lîngă statuile zeilor, cu mențiunea „Zeului invincibil". A primit denumirea de „Părintele patriei". Caesar s-a înapoiat la Roma în 25 iulie 46 şi a regizat cele patru „triumfuri" decernate de *patres* pentru a cinsti victoriile sale în Galia, Egipt, Pont şi Numidia. Comandant militar, om de stat, conducător administrativ, el era şi ceea ce am convenit astăzi să denumim un om de litere. El cumula toate însuşirile, dar şi toate cusururile unui asemenea om, scriind o operă imensă cu capitolele propriei sale vieți, sulemenindu-şi slava cu un gust pronunțat pentru gloria vană, înconjurîndu-se de arhitecți, decoratori şi agenți de publicitate specializați în organizarea unor mari ceremonii, ale căror amănunte le reglementa el însuşi. Istoricii nu sînt cu toții de acord dacă Cleopatra a asistat la triumfurile lui Caesar, sau dacă a sosit la Roma cu cîteva săptămîni mai tîrziu, dar nimeni nu ne opreşte să ne-o închipuim, trufaşă spectatoare la omagiul ce era adus marelui ei bărbat, ce urca pe Calea sacră spre Capitoliu înveşmîntat în purpură, cu fruntea încinsă de o cunună de lauri, în picioare într-un car blindat cu plăci de aur şi tras de patru cai albi, precedat de şaptezeci şi doi de lictori purtînd fasciile. Mari platforme împodobite cu fildeş, carapace de broască țestoasă, lemn scump şi acant evocau scene anumite sau simbolurile victoriilor sale : puteau fi văzute pe ele Rinul, Ronul şi Oceanul captive, Nilul tîrînd lanțuri groase de aur, Farul din Alexandria cu turnul său luminos, tablouri reprezen-

[1] Jilț din fildeş, rezervat anumitor magistrați romani. — *Nota trad.*

tîndu-l pe Scipio străpungîndu-se cu sabia, pe Cato sfîşiindu-şi pîntecele şi o imensă pancartă tivită cu o ramă aurită pe care se desprindeau în litere imense cele trei cuvinte — *veni, vidi, vici* — a căror valoare literară şi impact asupra mulţimii care îl aclama nu erau ignorate de Caesar. Ni-l putem închipui pe micul Caesarion, acum în vîrstă de patru ani, bătînd din palme cînd trecea tăicuţul său, dar şi mai bine ne putem închipui surîsul răutăcios al Cleopatrei contemplînd printre captivi pe tînăra sa soră Arsinoe, pe care Caesar o luase în robie din prudenţă, pentru ca ea să nu încerce a provoca alte turburări dinastice.

Regina Egiptului se instalase la Roma, dincolo de Tibru, într-o casă splendidă. Caesar, numit dictator pe viaţă, venea acolo să se recreeze, după ce muncea la gigantica antrepriză pe care o conducea acum sprijinindu-se direct pe popor — covîrşit de favoruri, dar totodată disprețuit — şi pe o armată de profesie de 200 000 de oameni. După ce a izbutit să ralieze cîţiva nobili, graţie colaborării de acum înainte cîştigate a lui Cicero (nu mai aştepta de la ei decît ceea ce puteau eventual să mai dea, adică o figuraţie socială care să garanteze menţinerea vechilor tradiţii), redusese senatul la rolul de simplu corp consultativ, după ce mărise numărul membrilor săi de la 600 la 900, pentru a introduce în el elemente noi. „Caesar înţelesese că de acum înainte nu mai era nimic de aşteptat de la romanii din Roma, slăbănogiţi, degeneraţi, incapabili de a mai furniza altceva decît misiţi veroşi şi dezertori. El ştia că elemente bune nu mai existau decît în provincie, unde familia rămăsese solidă, moravurile sănătoase, iar educaţia, aspră. Cu aceşti provinciali ieşiţi din rîndurile ţărănimii sau ale micii burghezii voia el să reformeze cadrele birocraţiei şi ale armatei." [1]

Un ucigaş virtuos...

Prezenţa străinei stîrnea inevitabile bîrfeli pe coridoarele senatului, unde lumea şuşotea că Caesar, dominat de amanta sa, avea de gînd să se proclame faraon şi să se instaleze la Alexandria. Dictatorul surîdea la auzul aces-

[1] Indro Montanelli, *op. cit.*

tor trăncăneli, în vreme ce o anumită *inteligheńţia* [1] nu pregeta să frecventeze casa Cleopatrei, unde se organizau serate foarte agreabile cu Cicero, interlocutor strălucit, Pollion, scriitor tot atît de bun pe cît era de brav soldat, Virgiliu, poet deja recunoscut, tînărul Horaţiu, care recita primele sale versuri şi adevăratul stăpîn al casei, cu mintea zumzăind mai mult ca întotdeauna de proiecte. După ce depăşise culmea onorurilor la care năzuise şi dispunea de o putere absolută, fiind divinizat de mulţime, după ce restructurase o societate echilibrată po rivit gusturilor sale, nu uita vremea triumviratului, cînd hotărîse împreună cu Pompei şi Crassus să-şi împartă Roma ca pe o plăcintă. Nu avusese întot eauna prilejul să se laude cu corectitudinea celor doi colegi ai săi, ce pieriseră în chip tragic, dar astăzi era singur, stăpîn după zei, el însuşi zeu. Dînd uitării drumul de la Pharsalus, spre a nu-şi mai aminti decît de conferinţa de la Lucca, el a pus să fie ridicate din nou statuile marelui Pompei — pentru a şi le consolida pe ale lui, spuneau gurile rele — şi se gîndea să pornească o expediţie împotriva parţilor, nu numai pentru a răzbuna moartea lui Crassus, ci şi pentru a readuce la Roma însemnele legiunilor căzute în mîinile duşmanului.

Istoricii şi-au pus multe întrebări în legătură cu influenţa pe care ar fi exercitat-o atunci Cleopatra. Unii au vrut să facă din regina egipteană o curtezană ambiţioasă, alţii, un cap politic lucid. Este greu să ne închipuim că nu a visat, la un moment dat, să întemeieze împreună cu Caesar o monarhie romano-egipteană, a cărei moştenire s-o preia într-o bună zi fiul lor. Aventura ei cu Antoniu va dovedi dealtfel că acest vis a fost foarte aproape de a se înfăptui. Dar aici, la Roma, ea nu poate ignora că nu e iubită de romani şi că aceştia nu ar accepta-o niciodată drept suverană. Oare ea îi sugerează lui Caesar să reia drumul spre Alexandria, să romanizeze Asia şi Africa, aşa cum le elenizase Macedoneanul pe vremuri, să anexeze Parţia, să întemeieze un mare imperiu al Orientului cu capitala la Alexandria, placă turnantă a căilor de comunicaţii lesnicioase situată pe marele bulevard maritim ce duce spre Indii ? Aceste reverii cu glas tare s-au concre-

[1] Intelectualitate (rus.). — *Nota trad.*

tizat în convorbiri mai precise, în conciliabule mai secrete ? În orice caz, este cert că în sudul Italiei au fost instalate tabere pentru a adăposti legiuni menite să alcătuiască un corp expediționar. Ceea ce mai ieri încă era o rumoare prudentă, deveni un zvon întreținut și umflat, cu pricepere, care curînd începu să circule la Roma în toate cercurile : dictatorul se va căsători cu Cleopatra, va pleca în Asia cu legiunile sale, va restaura monarhia, deci va desființa vechile valori republicane care, practic, aproape că nu mai existau de mult, dar a căror ficțiune juca încă un rol prea mare pentru ca să te poți atinge de ele fără primejdie. Disprețuind bîrfelile, neținînd cîtuși de puțin seama de prevenirile poliției, refuzînd să fie însoțit de o gardă personală. Caesar alimentează el însuși îngrijorarea care frămîntă Roma printr-un comportament de megaloman, care îl face să se poarte de parcă ar lua în serios divinitatea lui. La 15 martie 44, el cade sub loviturile de pumnal ale unor conspiratori, care pretind că salvează republica. Unul dintre conducătorii lor, Brutus, este pare-se mai periculos decît ceilalți : scrie eseuri asupra virtuții.

...și un general suficient și insuficient

Patru zile mai tîrziu, Marc Antoniu, general de cavalerie coleric și fudul, ignorant și cel mai „credincios dintre toți" [1] dădu citire în public testamentului lui Caesar. Numele său nu figura acolo, ceea ce îl surprinse în trufia lui. Numele Cleopatrei și al lui Caesarion nu erau nici măcar menționate în testament, ceea ce o îngrozi pe regina Egiptului și o determină să se îmbarce numaidecît cu destinația Alexandria, împreună cu fiul ei. Ce multă vreme trecuse de la triumful tăicuțului ! Moștenitorul desemnat de Caesar era nepotul său, Octavian, un tînăr de șaptesprezece ani suferind de bronșită și timid, pe care frumosul Antoniu era foarte hotărît să-l trateze ca pe un băiețel, nebănuind că, în pofida vîrstei lui, Octavian era de pe atunci o minte socotită și organizată, decis să nu

[1] Cuvinte celebre prin care era caracterizat Roland, eroul epopeii populare franceze *La Chanson de Roland*, nepotul și cel mai fidel tovarăș de luptă al lui Carol cel Mare. — *Nota trad.*

abandoneze în alte mîini milioanele pe care i le lăsase unchiul, ce devenise cu un an în urmă părintele său adoptiv. Cei doi s-au înfruntat imediat, fiecare dispunînd de o clientelă politică şi de o forţă militară de o pondere aproape echivalentă, dar Cicero, care nu era la prima retractare, după ce se dăduse de partea ucigaşilor, şi-a pus ulterior elocinţa în slujba lui Octavian : el a atacat viaţa privată a lui Antoniu, care nu se deplasa niciodată fără micul lui bordel particular. Înţelegînd repede că aveau mai mare interes să se asocieze decît să se bată între ei, chiar dacă îşi păstrau o mînă vigilentă pe mînerul sabiei, au aloătuit la rîndul lor, împreună cu un anume Lepidus un triumvirat, exemplu pe care-l dăduse însuşi în momentele grele ilustrul dispărut, de data aceasta însă cu deplinul acord al senatului, care şi-a muşcat mîinile foarte curînd după aceea. Într-adevăr, prima grijă a triumvirilor a fost să întocmească o listă neagră cu toţi cei care ar fi putut avea în mai mare sau mai mică măsură vreun amestec în uciderea lui Caesar, admirabilă combinaţie care, sub aparenţele unei înalte morale justiţiare, nimicea dintr-o singură lovitură pe toţi adversarii politici ai noilor asociaţi. Au fost măcelăriţi 300 de senatori şi 2 000 de cavaleri ; printre ei se găsea şi Cicero, care a aflat cam tîrziu că nici măcar avocaţii geniali nu trebuie să vorbească prea mult. Doi ani după idele lui Marte, trupele republicane care se regrupaseră în Orient au fost zdrobite la rîndul lor. Nu le mai rămînea învingătorilor decît să organizeze împărţirea răspunderilor lor respective. Octavian a ales Occidentul, iar Antoniu, Orientul, lui Lepidus fiindu-i rezervate provinciile din Africa şi Numidia, mai modeste.

Întoarcerea Cleopatrei la Alexandria nu a provocat nici entuziasmul poporului, nici bucuria oamenilor de afaceri greci, evrei şi romani, ale căror treburi aveau nevoie de calm politic. Nilul trecuse prin cîteva perioade de nivel scăzut al apelor, astfel că recoltele fuseseră mai puţin îmbelşugate : conjunctură fericită pentru suverană, care avu prilejul să-şi recîştige popularitatea amanetîndu-şi bijuteriile pentru a cumpăra grîu, spre a-l împărţi gratuit. După ce văzuse spulberîndu-se dintr-o dată visul ei romano-egiptean, îşi stabilise ca ţel să-şi asigure propria sa succesiune la tronul Alexandriei, adică să-l determine pe egipteni să recunoască legitimitatea lui Caesarion. Trei legiuni romane instalate în ţară asigurau ordinea şi pro-

tecția sa, dar ea știa că, dintre cei trei triumviri care-și împărțiseră lumea romană, numai Marc Antoniu ar sări eventual în ajutorul ei, pentru că rămăsese atașat de memoria lui Caesar, pentru că se erijase în apărător al drepturilor lui Caesarion, pentru că acum domnea peste Orient și pentru că era vulnerabil și răspundea prompt la farmecele feminine. Așa că, atunci cînd proconsulul care-și stabilise cartierul general la Tarsus, în Cilicia, o convocă la o consfătuire, ea nu pregetă să plece cu mare pompă, cu un cortegiu naval care amintește de primele „reconstituiri istorice" ale cinematografiei americane. „Într-o frumoasă dimineață a anului 41, o escadră egipteană își făcu apariția în largul gurii fluviului Cydnus, iar nava regală pătrunse în fluviu. La pupă, sub un baldachin de aur stătea Cleopatra, pozînd în Afrodită egipteană ; un grup de micuți Eros, băieți înarmați cu săgeți și tolbe, legănau în preajma ei evantaie. Echipajul era alcătuit din tinere costumate în nereide [1], drapate în văluri de purpură și aplecate asupra vîslelor de argint care băteau apa în ritmul unei muzici de flaute și harfe, în timp ce alte trei, închipuind cele Trei Grații, manevrau cîrma" [2]. Acesta era *braintrust* [3]-ul ei de experți, la care se adăugau echipe de bucătari, florari, decoratori, muzicanți și dansatori, aleși și unii și alții pentru a seduce un vajnic oștean. În aceeași noapte, Cleopatra a aflat care dintre cei doi, Caesar sau Antoniu, era un amant mai bun.

Cîteva luni mai tîrziu, Marc Antoniu debarcă la rîndul său la Alexandria, nu numai pentru a întoarce o vizită de politețe galantă, ci în dorința de a continua primele convorbiri politice înnădite la Tarsus : tratativele vor fi reluate pe ambele planuri. Foarte preocupat de „problema parță", care rămîne pentru toți romanii un temei de mare îngrijorare, el tocmai aflase că bătrînul rege Orodes cumpărase cu aur greu pe un general renegat, Quintus Labienus, și că acesta se pregătește să cotropească provinciile înveci-

[1] În mitologia greacă, nimfe din Marea Mediterană, simbolizînd jocul valurilor. — *Nota trad.*

[2] P. G. Elgood, *Les Ptolémées d'Egypte.*

[3] Trustul creierelor (engl.). În limbajul modern, grup restrîns de tehnicieni, experți etc. însărcinați de către un ministru, un director cu elaborarea de proiecte, planuri. — *Nota trad.*

nate. Oare o alianță militară cu Egiptul nu i-ar permite să dispună de noi forțe militare și navale, de un tezaur de război pe care în mod naiv îl socotește inepuizabil și să obțină astfel o victorie care i-ar da posibilitatea să-l înlăture pe Octavian ? După ce a fost vrăjit sau mai curînd „snobat" de Cleopatra, acum cade pradă farmecelor unui oraș, al cărui lux rafinat întrece ceea ce văzuse sau își imaginase deja. Pentru a fi „în ton", abandonează toga și îmbracă costumul grecesc, frecventează Muzeul [1], asistă la reuniuni literare ale unor scriitori decadenți, oferă ospețe fastuoase servite în vestita veselă de aur încrustată cu pietre prețioase. Deși încălțate cu sandale atice, picioarele sale sînt bine înfipte în pămînt și atunci cînd află, patru luni după sosirea sa la Alexandria, că prinții sirieni s-au aliat cu parții și atacă trupele de ocupație staționate în Fenicia, el întoarce imediat Egiptului spatele, spre a lua măsurile politice și militare necesitate de situație. Bineînțeles, ca variație, Cleopatra este însărcinată, dar Antoniu are alte griji. Nu se vor revedea decît după patru ani.

Antoniu aleargă acolo unde îl cheamă treburile cele mai urgente, adică spre Octavian, căci cei doi au nevoie să-și consolideze asociația în fața primejdiilor externe în creștere și a norilor de furtună care se adună în interior, întrucît soția lui Antoniu, geloasă din pricina aventurii egiptene și lipsită de demnitate se străduise să-l piardă pe soțul ei în ochii colegului său. Ei cad la înțelegere cu atît mai ușor, cu cît trebuie să se ajute și să se sprijine reciproc pentru a lupta împreună împotriva lui Sextus, fratele marelui Pompei, care, numit de senat în fruntea flotei, profitase de ocazie spre a face din aceasta o forță personală destinată pirateriei. Și cum soția lui Antoniu moare ca la comandă, Octavian se grăbește să-l recăsătorească cu propria lui soră, Octavia. Poate că nădăjduiește că prea înțeleapta tînără îl va domoli pe zăpăcitul vagabond, sau se va sluji de el ca de un expedient provizoriu folositor pe termen lung. Proaspeții însurăței se stabilesc la Atena, apoi în Asia Mică și în trei ani Antoniu își reorganizează imperiul pe baze noi, care denotă din partea lui un anume simț politic : în loc să guverneze

[1] Universitate întemeiată de Ptolemeu Soter cu săli de cursuri unde predau savanți ilustri, locuințe puse la dispoziția lor de stat, grădină zoologică și botanică, observatoare și laboratoare, adevărat campus universitar, unic în lumea antică. — *Nota trad.*

direct provinciile sale în numele Romei, el le transformă în regate vasale, unde domnesc regi indigeni, pe lîngă care plasează rezidenți generali sau procuratori. Întrucît se pare că totul îi reușește, încrezător în steaua lui, ignorînd că protectoratele sînt eșafodaje fragile, i se năzare că aude din nou, din străfundul zilelor dispărute, dar nu chiar atît de îndepărtate, cîntecul sirenei propunîndu-i să întemeieze un imperiu oriental, al cărui singur stăpîn să fie el. Nu sosise în sfîrșit clipa să-și împletească ambiția cu visurile Cleopatrei, despre care știa că redresase economia egipteană și de care nu se îndoia că va alerga la chemarea lui ?

Cleopatra sau un cap și niște picioare

După plecarea lui Antoniu, Cleopatra adusese pe lume doi gemeni la Alexandria. Cînd a aflat că tatăl noilor ei copii devenise cumnatul lui Octavian, a înțeles că nu mai era cazul să nădăjduiască să-l vadă într-o zi pe Caesarion domnind peste un întins regat. Timp de patru ani, se dedicase exclusiv treburilor, armatei, marinei, administrației, tezaurului. În ranchiuna ei, imaginase poate să alcătuiască în jurul Egiptului și a Parției, cu care ar fi încheiat un pact, un bloc pur oriental, la care ar fi aderat Persia, Arabia, Armenia, Siria, subminînd astfel întregul sistem roman. Dacă ar fi fost egipteană, ar fi concretizat poate această idee, dar nu avea nici o picătură de sînge asiatic în vine. Era o macedoneană din neamul Ptolemeilor, o femeie care avea noblețea rară de a nu se răzbuna împotriva unui amant — pe care dealtfel nu-l iubise niciodată în mod dezinteresat. Cînd primi mesajul prin care Antoniu îi cerea să vină să se întîlnească cu el la Antiohia, porni de îndată (37 î.e.n.). Numai că nu sosi ca o îndrăgostită, ci ca un om de stat care pune condiții : căsătoria, recunoașterea oficială a drepturilor lui Caesarion, restabilirea dominației egiptene asupra fostelor provincii din Asia. În schimb, avea să pună la dispoziția triumviratului resursele militare și financiare ale țării sale. Antoniu a acceptat tot. Căsătoria a fost celebrată în cursul iernii (37—36 î.e.n.) numai după ritul egiptean, căci Roma nu accepta bigamia, iar Antoniu voia să-și pună la adăpost viitorul. În primăvara următoare, Cleopatra s-a înapoiat

la Alexandria — însărcinată pentru a treia oară — iar armata a luat drumul Parției.

Era o armată frumoasă, alcătuită din 70 000 de soldați romani, dintre care 10 000 de călăreți, 30 000 de oameni recrutați din provinciile Orientului și din Egipt, numeroși ostași supletivi și mult material de asediu. Nerăbdător să-l întîlnească pe dușman, comandantul suprem își împărțise trupele în două corpuri : unul rapid, pe care-l comanda el însuși „cu îndrăzneală", altul mai lent, cu armament greu și tîrînd după el mașinile de artilerie și serviciile de intendență. Mai curînd luptător decît strateg dibaci, Antoniu nu prevăzuse că parții îl vor lăsa să se afunde cu forțele sale ușoare într-o regiune accidentată, în vreme ce ei înșiși aveau să se năpustească asupra corpului de armată greu, stînjenit de imensul material și incapabil să facă față mobilității ofensive a comandourilor călare și cunoscîndu-și bine terenul. Rupte de grosul trupelor, hăituite de parți care nimiciseră corpul al doilea, forțele de șoc lansate înainte, în vid, lipsite de hrană, de arme sau îmbrăcăminte suplimentară, s-au văzut deodată condamnate să se retragă. Iarna îngheța drumurile, albea munții și ucidea tot atîția oameni ca și săgețile inamicilor postați în fiecare trecătoare. Bătrînii legionari care plimbaseră acvilele romane în Spania, Galia, Numidia, Macedonia și care năzuiseră să-și răzbune cei 30 000 de camarazi căzuți cu șaptesprezece ani în urmă odată cu Crassus, se prăbușeau la rîndul lor, unii după alții. O dramă similară avea să se petreacă cu o mie opt sute cincizeci de ani mai tîrziu în cîmpiile ruse, unde „mormăitorii" lui Napoleon aveau să fie hărțuiți de călărețil cazaci, numai că, în cazul de față, soldații din armata Orientului nu au fost părăsiți de comandantul lor. Fluieră-vînt, fanfaron, depravat, Antoniu rămîne totuși un suflet generos, cunoscîndu-și bine trupa, împărtășind întotdeauna cu soldații mizeriile fizice și luptînd cot la cot cu camarazii săi.

Cînd în sfîrșit armata sosește în Siria, după ce a dat optsprezece bătălii spre a-și croi drum, lipsesc la apel peste 30 000 de oameni, iar supraviețuitorii nu mai sînt decît niște strigoi în zdrențe. Încă odată visurile — ambițiile sau calculele — Cleopatrei se năruie, dar de cum

află vestea înfrîngerii, pornește la drum spre soțul ei, cu o mică flotă de cargouri încărcate cu hrană, uniforme, arme și-i readuce pe învinși la Alexandria. Antoniu este oare inconștient, încăpățînat, pînă la a confunda prostia cu onoarea ? Hotărăște să ridice o nouă armată și să cotropească Armenia, pe care va avea grijă s-o organizeze în chip de mare bază de pornire înainte de a se năpusti din nou asupra Parției. La Roma, unde a ajuns vestea căsătoriei egiptene, catastrofei militare și noii aventuri, senatul îl reneagă pe proconsulul său și-l declară inamic public. Riposta vine imediat. La Alexandria, în fața mulțimii adunate, Antoniu anunță că imperiul egiptean este de acum înainte împărțit astfel : Cleopatra și Caesarion vor domni peste Egipt, Cipru și Coele-Siria, iar copiii pe care i-a avut împreună cu regina își vor împărți Armenia, Media, Fenicia și Parția ! Nu numai că împarte regiuni pe care nu a putut încă să le cucerească, dar face pe generosul cu teritorii cucerite și anexate în numele poporului roman. Nimic nu mai poate împiedica de acum înainte războiul cu Roma. Nu se mai pune problema să-și croiască prin Parția drum pe uscat spre Indii, ci să-l alunge pe Octavian.

Bătălia de la Actium (31 î.e.n.)

Cei doi soți și-au instalat postul de comandă la Efes, adevărată capitală a negoțului și artei, pe care Antoniu o transformă în bază militară și navală și unde mobilizează toate forțele aflate sub comanda sa. Cu toate înfrîngerile sale și poziția declarată a senatului, e departe de a fi singur. Regii Commagenei, Traciei, Cappadociei, Mauretaniei, Galatiei au venit să se pună sub ordinele sale, aducînd cu ei soldați, care-și amestecă neamurile și uniformele pe străzile frumoasei cetăți ioniene, unde se întîlnesc acum mauri și gali, egipteni și germani, mezi și arabi, evrei, sirieni, barbari de la Marea Neagră. Sînt și romani, și nu numai legionari, căci 400 de senatori, ce fugeau de Octavian în care n-aveau încredere, sosiseră la Efes spre a i se alătura lui Antoniu, socotindu-l mai suplu, mai lesne de manevrat și nădăjduind să poată face din el, odată și odată, un bun general republican. Zarurile fiind aruncate, Antoniu trece marea, se instalează în Samos, apoi la Atena, unde se pare că, rămînînd totuși

foarte ataşat de femeia care vădise atîta devotament faţă de el în ceasurile de restriştе, trage nădejde să se împace încă odată cu Octavian. Dar în faţa implacabilei durităţi a Cleopatrei, care la cartierul general devenise personajul principal, conducînd de fapt un adevărat partid al războiului, nu mai e decît o jucărie dezarticulată. Îşi reia vechile apucături de soldăţoi : se îmbată în fiecare seară şi pierde orice demnitate. Îngrijoraţi, scîrbiţi, ofiţerii încep să dezerteze. În faţă, la Roma, Octavian se gîndeşte şi el să-şi menajeze viitorul şi surprizele pe care le poate rezerva acesta. Astfel că, declarînd oficial război, se adresează Cleopatrei şi nu lui Antoniu.

În primăvara anului 31, flota guvernamentală trece marea şi vine să se instaleze la intrarea în golful Ambracia, vast port natural, unde cele 300 de vase ale lui Antoniu se aflau la adăpost, dar pentru a ajunge în larg, erau nevoite să se strecoare printr-un canal îngust, comandat de poziţia Actium. Veşnic grăbit să acţioneze şi încrezător în valoarea flotei sale, Antoniu, plictisit să contemple vasele inamice care închideau golful, hotărăşte la 2 septembrie să forţeze blocada, în pofida părerii comandanţilor săi de corpuri. Dacă stăm să ne gîndim bine, hotărîrea aceasta nu era chiar atît de nechibzuită, întrucît el dispunea de unităţi navale mari, pe care se înălţau turele prevăzute cu maşini balistice, adevărate piese de artilerie pentru o luptă de aproape, în timp ce flota lui Octavian era alcătuită mai cu seamă din elemente uşoare, dar mai rapide şi mai lesne de manevrat. Deoarece fiul adoptiv al lui Caesar debarcase trupele sale de asalt pe malul opus celui pe care se afla tabăra lui Antoniu, acesta gîndea, cu o anumită logică, că numai o victorie navală ar putea să-l facă stăpîn pe situaţia locală — şi pe soarta sa. Într-adevăr, armata duşmană ar fi la rîndul ei blocată la sol, captivă în liniile sale de apărare, iar Antoniu s-ar îndrepta atunci spre Italia, unde nimeni nu se va putea opune unei operaţii combinate, care-l va duce drept la Roma. Era un raţionament prea bun. Antoniu, călăreţ la origine şi pedestraş la nevoie, habar n-avea de strategia navală. De asemenea, nu ştia că amiralul flotei sale trecuse de partea duşmanului. Dimpotrivă, Octavian avea

drept colaborator apropiat un marinar cu experiență, amiralul Agrippa, care, înțelegînd primejdia de a-și angaja unitățile mici contra unui dușman mai greu într-un spațiu strîmt, le scindase în trei forțe operaționale dispuse în arc de cerc la o milă depărtare de ieșirea din canalul îngust.

Corăbiile lui Antoniu, apoi cele ale Cleopatrei se iviră una cîte una în cursul dimineții, se dispuseră în ordine de bătaie și acțiunea se angajă imediat. În cursul primelor ceasuri, bătălia a avut un caracter incert, dar puțin cîte puțin se părea că soarta înclină în favoarea lui Octavian, ale cărui vase mici se grupau pentru a ataca navele grele, frîngîndu-le vîslele și dîndu-le foc, fără ca acestea, încărcate cu legionari, să poată manevra cu folos. Nimic nu era deocamdată decis și situația ar fi putut să se mai schimbe dacă flota egipteană ar fi atacat cu mai multă îndrăzneală, dar părea evident că Cleopatra nu voia să-și angajeze flota personală cu hotărîrea care ar fi fost necesară. În clipa în care totul ar fi putut fi salvat, atunci cînd fiecare dintre adversari se afla, ca în majoritatea luptelor, pe linia imperceptibilă care separă o victorie de o bătălie pierdută, în momentul cînd totul depinde de o tresăltare de energie, de un supliment de muniții, de ivirea întăririlor așteptate, de ponderea unităților de rezervă lansate la momentul hotărîtor, sau de trădarea elementelor pe care se contează cel mai mult, un imens strigăt de bucurie se înalță deodată de pe vasele lui Octavian. Înțelegînd că bătălia avea să fie pierdută, temîndu-se să nu fie înghițită în această încleștare a doi titani și, mai mult încă, temîndu-se să nu fie luată captivă și să păsească în lanțuri, ca micuța ei soră Arsinoe, îndărătul carului învingătorului urcînd spre Capitoliu, agățîndu-se de speranța că poate va reuși să salveze totul și să ia totul de la capăt dacă va dispune de o flotă de război avariată, dar utilă, Cleopatra dăduse dispoziția să fie înălțat pe marele catarg al galerei ei regale semnalul roșu al ralierii și, cu toate pînzele sus, părăsi lupta.

Antoniu, al cărui curaj în luptă stîrnise întotdeauna admirația și simpatia soldaților săi, nu mai e în acel moment decît un îndrăgostit turbat și desperat, părăsit în

timp ce se bate și se zbate. Izbutind să-și descotorosească nava amiral de vasele mici care o asaltează, el sare într-o galeră de cursă și ordonă căpitanului să se năpustească spre flota egipteană, pînă la corabia reginei. Și el abandonează lupta. „În acest moment, avea să judece Plutarh într-o frază rămasă vestită, Antoniu s-a dovedit că nu este condus nici de judecata unui conducător, nici de judecata unui bărbat, nici de propria-i judecată, ci a arătat ceea ce a spus cineva în glumă, anume că sufletul celui care iubește trăiește într-un corp străin, fiindcă era tîrît de femeie ca și cum ar fi crescut laolaltă și s-ar fi dezvoltat cu timpul împreună cu corpul ei. Căci cînd a văzut corabia ei că se retrage, n-a mai zăbovit, ci uitînd de toți, trădînd și părăsind pe cei care luptau și mureau pentru el, s-a îmbarcat pe o pentiremă... și a urmat pe aceea care acum se prăpădea și pe sine și pe el." [1]

Vor ajunge împreună în Egipt. El ca un îndrăgostit învins, ea fără să se resemneze încă în fața înfrîngerii, renegîndu-și și de rîndul acesta obîrșia grecească și chibzuind să reia lupta federalizînd în jurul ei popoarele asiatice care îndură dominația Romei sau se tem de ea. Ea trimite soli la curțile orientale, urzește intrigi. Prea tîrziu. Octavian nu se grăbește, sosește la Alexandria cu legiunile sale, iar Antoniu se sinucide. Cleopatra, închipuindu-și cu tot capul ei politic că mai este o femeie frumoasă, are de gînd oare să-l seducă și pe al treilea împărat roman ? Nasul ei a intrat deja în istoria anecdotică, dar sînul ei nu mai poate provoca decît mușcăturile unei vipere cu corn. Are treizeci și nouă de ani. Cu cîteva săptămîni înainte de moarte, dîndu-și seama că întreaga Mediterană se afla de acum înainte sub controlul forțelor navale romane, a vrut să treacă în Marea Roșie prin canal flota care-i mai rămăsese, dar deoarece Nilul se afla în perioada de scădere a apelor, nu s-au putut transporta decît cîteva corăbii, cărate pe spatele oamenilor. Bun pentru comerț, canalul se arăta a fi un prost instrument pentru război.

---

[1] Plutarh, idem, p. 583. — *Nota trad.*

Roma controlează calea spre Indii

■

Octavian nu se prea sinchisea de foloasele pe care ar fi putut să le tragă de pe urma mediocrității strategice a canalului. Victoria îi impunea griji și sarcini mai urgente ; nu că ar fi întors spatele de bunăvoie Mării Roșii, dar aceasta îi apărea mai cu seamă ca cel mai sigur și mai economicos drum pentru a-și lansa navele de comerț spre Indii, într-un moment cînd caravanele de uscat rămîneau amenințate ici de beduini, colo de parți, de cînd aceștia din urmă puseseră mîna pe acvilele cucerite de la legiunile lui Crassus și Marc Antoniu. Acum, că Roma domina Orientul și totodată Occidentul, existența imperiului său era indisolubil legată de posesiunea Egiptului : Alexandria, Pelusium și micile porturi ale istmului aveau să fie dezvoltate și organizate, spre a deveni baze navale, porturi de mărfuri și escale, în timp ce Arsinoe (Suez) și porturile de la Marea Roșie aveau să fie consacrate exclusiv comerțului.

Dibaci și metodic, perfecționînd cu scrupulozitate măreția romană și prevederea de stat, învingătorul s-a grăbit să construiască un mormînt, în care au fost îngropați cei doi îndrăgostiți melodramatici ; dar știind instinctiv că previziunea condiționează cîrmuirea, a pus să fie sugrumat fără zăbavă fiul cel mare al lui Antoniu, apoi tînărul Caesarion și a încredințat propriei sale surori grija de a-i crește pe ceilalți copii născuți din dragostele furtunoase și politice ale lui Antoniu și Cleopatrei. El oferea astfel contemporanilor săi, viitorilor autori dramatici și membrilor viitoarelor cîrmuiri colegiale un frumos exemplu de politică implacabilă și de generozitate tehnică. Nu-i mai rămînea, ca tînăr bine ce frecventase universitățile grecești, decît să meargă să se încline la mormîntul lui Alexandru, să-l acopere de flori și să-l împodobească cu o cunună de aur. Octavian nu s-a dat în lături de la această obligație, după care a început să se gîndească repede la lucruri mai

serioase : organizarea unor structuri administrative ale Egiptului, care a fost declarat provincie romană, avînd un statut cu totul special. Dacă Caesar refuzase dintotdeauna să anexeze pur şi simplu această regiune a lumii bogată şi populată, temîndu-se să nu devină într-o zi baza de pornire a cine ştie cărui rezident general ambiţios şi aventuros, Antoniu scăpase din mîini o victorie care ar fi deplasat la Alexandria centrul conducător al puterii romane, făcînd din ea capitala lumii. Trăgînd învăţăminte din aceste două lecţii, una teoretică şi cealaltă, practică, şi călăuzit desigur mai mult de prudenţă, decît de ideea profitului. Octavian a hotărît atunci ca ţara să fie administrată ca proprietatea sa personală, de către un înalt funcţionar care nu va răspunde decît faţă de el.

A fi supraprefect

Cum să alegi, şi din ce mediu, acest supraprefect, care avea să fie reprezentantul împăratului, un soi de vicerege, prelungirea faraonilor ? Întotdeauna circumspect, înaintînd cu paşi măsuraţi, cu o prudenţă ce nu e întotdeauna simpatică la acest om în vîrstă de abia treizeci de ani, Octavian hotărăşte ca acest înalt reprezentant să nu fie nici general, nici politician, oameni cărora nu li se poate lesne comanda, adesea uşurateci, ba chiar rebeli sau avizi. Mai mult, el va interzice senatorilor să pună piciorul pe pămîntul egiptean, fără autorizaţie expresă şi specială. Rămîn aşadar cavalerii, dintre care se recrutează oameni destinaţi înaltelor însărcinări de stat şi de la care poţi nădăjdui ca simţul funcţiei publice să precumpănească asupra poftei de cîştig sau asupra gustului de aventură. Nelăsînd nimic la voia întîmplării, Octavian pune la punct statutul „prefectissimului", fixează leafa acestuia, hotărăşte că nu va beneficia de nici un aparat somptuos de curte, precizează puterile sale administrative, militare, judiciare şi financiare, situează sub ordinele sale trei procuratori regionali şi prefectul care comandă legiunile, precum şi ostaşii supletivi însărcinaţi cu menţinerea ordinei, cu asigurarea securităţii frontierelor şi deja cu paza canalului. Înalt funcţionar bun la toate, prefectul Egiptului trebuie să fie dibaci, muncitor, suplu, să dea dovadă de autoritate, dar nu de independenţă, să trimită

cezarului informații prețioase privind poliția, impozitele și comerțul, să se comporte ca un bun administrator și să expedieze la Roma tot grîul disponibil, să ducă o viață destul de somptuoasă pentru a-l reprezenta cum se cuvine pe împărat, fără a-l pune totuși în umbră. Întotdeauna revocabil, supraprefectul trebuie să fie fastuos cu modestie, tiranic cu bunăvoință, necinstit cu discreție.

Un anume Cornelius Gallus, care jucase un rol important pe lîngă Octavian în cursul luptei angajate împotriva lui Antoniu, a fost primul numit. Era un om distins, cultivat, poet cu renume modest și prieten al lui Virgiliu, care îi dedicase egloga a X-a. Se putea considera că provincia personală a împăratului avea să fie bine păzită și totodată bine administrată. Dar nici nu părăsise bine Octavian pămîntul Egiptului pentru a se înapoia în Italia, cînd Cornelius Gallus, atins de acea megalomanie puerilă care lovește atît de adesea pe oamenii ajunși în funcții înalte, a început să comită o serie de abuzuri de putere, care curînd aveau să ducă la condamnarea lui la exil: administrator plin de contradicții, a preferat în cele din urmă să se sinucidă, decît să se consoleze scriind elegii. Octavian păstră în fundul sufletului o îngrijorare din pricina acestui eșec, cu toată primirea triumfală pe care i-o rezervase Roma pentru a fi înfăptuit ceea ce nu reușiseră nici Cirus, nici Alexandru: un imperiu de peste 3 milioane de kilometri pătrați și care se întindea de la ocean la Mesopotamia și de la Marea Nordului pînă în Atlas. Egiptul, adică istmul Suez, avea să fie oare călcîiul sensibil al acestui imperiu? Nu mai era vorba de a imagina planuri măreție, așa cum le concepuse unchiul Caesar, ci de a înfăptui treburi anevoioase. Reforma instituțiilor politice care nu mai conveneau acestei mari alcătuiri din provincii diferite și populații felurite nu era cea mai ușoară dintre aceste treburi; în orice caz, însă, era cea mai urgentă, pentru a evita ca diferitele neamuri, obiceiurile și poate resentimentele statelor supuse, anexate sau asociate să devină tot atîtea forțe centrifuge.

Regim prezidențial și parlament tăcut

Pentru a întreprinde o operă de o perspectivă atît de largă, dacă nu pentru a reuși s-o ducă la îndeplinire, Octa-

vian trebuia să aibe mîinile libere. După anii îndelungați de război civil care au însîngerat țara și au decimat familiile, lumea politică și cea a afacerilor, omul de pe stradă și cel de la țară nu mai voiau altceva decît pace, liniște, o administrație bună, ordine. Ei au consimțit cu atît mai lesne să-i încredințeze depline puteri, cu cît a avut abilitatea de a nu le pretinde, ba chiar după cîțiva ani, de a voi să renunțe la multiplele sale însărcinări. De fapt, el va cumula toate atribuțiile, toate titlurile, consultînd cu regularitate senatul asupra unor chestiuni mărunte, dar păstrînd exclusiv pentru el domeniul rezervat al politicii externe, al apărării naționale și al alegerii înalților demnitari. Deși era obsedat de tragicul destin al părintelui său adoptiv, deși se temea într-atîta de conspirații, încît atunci cînd se ducea la parlament purta o platoșă sub togă, deși comportarea lui l-a făcut pe Montesquieu să spună mai tîrziu că practica o politică inversă celei a lui Caesar, totuși el a încercat să creeze în sfîrșit noua societate pe care și-o închipuise cel de la care moștenise măcar înclinația spre munca de zi cu zi și spiritul întreprinzător. După ce a studiat în timpul șederii sale în Egipt structurile instaurate de Ptolemei în conformitate cu vechile birocrații faraonice care rezistaseră prin tradiție tuturor furtunilor, a creat o administrație, ale cărei baze esențiale se regăsesc încă și astăzi în toate statele occidentale ; în vîrful ei situează un cabinet ministerial alcătuit din mari burghezi, tehnocrați fără a ști lucrul acesta, militari și, pentru a stabili o proporție, cîțiva aristocrați. Încîntat la culme, copleșit de onoruri aparente și temîndu-se de haosul unui război civil, senatul îi decernează titlul de August, epitet care pînă atunci desemna lăcașurile consacrate zeilor nemuritori. Agrippa, adevăratul învingător de la Actium a devenit un soi de prim-ministru, Mecena deține portofoliul finanțelor, iar generalul Tiberiu, ministerul războiului. Astfel August — din moment ce se cuvine de acum înainte să-i dăm acest nume care va trece în istorie — a realizat monarhia fără rege, adică un regim prezidențial cu un parlament tăcut. Vremea marilor oratori romani a apus, se vorbește puțin și mai puțin strălucit decît în ultimele decenii, dar se legiferează mai mult sub conducerea supremă a împăratului, care se consideră el însuși primul lucrător al statului.

Contacte dificile cu arabii

Înlăturarea lui Cornelius Gallus a necesitat promovarea unui nou prefect al Egiptului. De rîndul acesta, August a ales un militar întreprinzător, căruia stăpînul său i-a cerut să fie concomitent inginer, navigator și diplomat. De îndată ce e numit, Aelius Gallus instalează un aparat militar bine articulat de-a lungul fluviului, lansează echipe de lucrători la terasamente pe canal, care nu mai e întreținut de cîțiva ani și organizează echipe de geniști pe drumurile de uscat care leagă porturile deltei de cele de la Marea Roșie. Căci August, înțelegînd foarte repede importanța acestui nod de comunicații, intenționează să se servească de el spre a face să ajungă pînă la Roma negoțul cu mirodenii, parfumuri, tămîie și pietre scumpe, al căror monopol îl dețin arabii din Golful Persic. De aceea a dat noului său prefect ordinul de a repune în stare de funcționare canalul cu o lungime de 150 km și de a folosi numaidecît această cale de apă, pentru a întreprinde o expediție împotriva regiunii arabe, în scopul evident de a face să devieze spre Egipt traficul oriental. Aelius Gallus adună la Arsinoe, la gura canalului, o flotă de transport în stare să îmbarce 10 000 de oameni și dă semnalul de pornire (25 î.e.n.), după ce a avut grijă să recomande tuturor comandanților de bord să navigheze cît mai aproape de coastă. El însuși își face ucenicia pe mare. Oare instrucțiunile sale n-au fost bine urmate, cîrmacii și amiralul lor improvizat ignorau oare pericolele Mării Roșii ? Numai jumătate din efective au izbutit să debarce, ceilalți s-au dus la fund.

Regăsindu-se pe uscat, Gallus reîntîlnea un element familiar, rămînînd însă tot atît de ignorant în privința capcanelor deșertului, pe cît fusese în privința pericolelor mării. Proviziile și materialul de campanie au fost încărcate pe cămile de povară, iar supraviețuitorii s-au îndreptat prin nisipuri și pietriș spre actuala Medina, unde cu șapte sute de ani mai tîrziu avea să se nască islamul. Cu toată căldura, lipsa de apă, platoșele grele, acțiunea nu părea nesăbuită soldaților romani care după ce cunoscuseră multe altele, nu se speriau de cîteva sute de kilometri de deșert, într-o perioadă cînd armatele străbăteau pe jos distanțe considerabile. Dar era nevoie de o călăuză sigură pentru a conduce expediția la bun sfîrșit. Or comandan-

tul acesteia încredințase importanta misiune unui aventurier al cărui nume s-a păstrat : Syllaios, agent dublu, ce s-a străduit să semene pe drum numeroase capcane în care s-au lăsat prinși legionarii ; dintre aceștia unii fuseseră recrutați în Galia, mutați în Egipt, iar acum îndreptați spre Arabia, potrivit metodelor de comandă deja confirmate. Uriașii blonzi cu mustăți mari, purtînd arme grele, năduşind în nădragii lor, loviți de insolație, se prăbușeau unul după altul, astfel că, atunci cînd supraviețuitorii au ajuns la Medina, unde îi așteptau cu o politețe surîzătoare șefii cu corturi mari, nu se mai punea pentru generalul lor problema de a impune arabilor voința împăratului. Prestigiul cezarului era pe vremea aceea atît de mare în această parte a lumii, unde numai parții se mai încumetau să țină piept puterii romane, încît supraprefectul, în urma unor îndelungate conciliabule, izbuti totuși să obțină cîteva informații în legătură cu traficul produselor importate din Indii.

Astfel că Aelius Gallus nu s-a înapoiat absolut cu coada între picioare, dar August, care știa că cuvîntul arab trebuie susținut, dacă nu garantat printr-o prezență militară, consideră că această expediție nu depășise nivelul unei misiuni de informație, a cărei notă de plată era cam ridicată, dacă se luau în considerare rezultatele obținute. Cu atît mai mult, cu cît, profitînd de absența supraprefectului, etiopienii executaseră cîteva operații de comando în valea mijlocie a Nilului și măcelăriseră cele trei cohorte postate la frontieră. Cum nu intra în deprinderile guvernului roman să promoveze într-un grad superior pe ofițerii lipsiți de noroc pentru a răsplăti mediocritatea lor sau pentru a compensa lipsa lor de șansă, prea încrezătorul general a fost revocat, fiind imediat desemnat un al treilea prefect al Egiptului [1].

Noul venit restabili cu rigurozitate situația în sud, continuă lucrările de canalizare întreprinse de predecesorul său, amenajă o rețea de cisterne de apă dulce în spațiile deșertice situate între fluviu și Marea Roșie și practic puse la punct administrația concepută de stăpînul său. Pentru a îndeplini efectiv rolul care era așteptat de la ea, provincia privilegiată trebuia să trimită la Roma

[1] Caius Petronius.

grîu, aur, sclavi şi produse orientale, de care patricienii şi burghezii bogaţi erau din ce în ce mai avizi, de cînd August restabilise prosperitatea şi libera circulaţie a mărfurilor în imensul imperiu.

Roma, capitala constructorilor şi a scriitorilor

August încercase să se elibereze de marele capitalism, naţionalizînd minele şi comerţul cu metale, sau desfiinţînd societăţile de publicani [1], cărora le erau rezervate adjudecările privind perceperea impozitului, dar această politică provocase o masivă evaziune a capitalurilor care, nemaigăsind posibilitatea de a fi investite în constituirea unor asemenea grupuri financiare, erau adesea plasate în Egipt, atrase de noile lucrări de canalizare, menite să amelioreze legăturile dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie. Fondurile rămase în Italia erau folosite pentru cumpărarea de imense proprietăţi şi pe şantierele unor palate luxoase, pe care carierele de marmoră locale nu pridideau să le aprovizioneze. Însuşi împăratul dădea exemplu, nu în ceea ce-l privea direct pe el, care se mulţumea cu un modest cabinet de lucru, ci comandînd antreprenorilor săi mari ansambluri arhitectonice, căci monumentele, chiar în ruine, lasă pînă la sfîrşit mai multe urme în amintirea oamenilor, decît bătăliile cîştigate sau pierdute. Din carierele egiptene care fuseseră utilizate timp de milenii pentru construirea templelor şi a mormintelor faraonilor se mai extrăgeau încă enorme blocuri de porfir, onix, alabastru şi diorit. Încărcate pe şlepuri, preţioasele materiale urcau pe Nil pînă la istmul Suez, unde erau debarcate, apoi reîncărcate pe vase mari, care le duceau la Puteoli, ori la gura Tibrului, în atelierele şlefuitorilor şi ale sculptorilor.

Devenită capitala constructorilor, Roma trebuia să ajungă acum şi cea a scriitorilor, şi să la locul Alexandriei. Şefii de stat înţeleseseră de multă vreme că gloria lor militară şi politică ar fi zadarnică şi nu ar intra niciodată în istorie, dacă nu ar fi povestită şi împodobită de poeţi şi istorici, în afară de cazul cînd s-ar încumeta ei

[1] Oameni de afaceri la romani. — *Nota trad.*

însăşi cu talent şi neobrăzare să relateze propriile lor isprăvi la persoana a treia. Mecena, ministrul finanţelor şi totodată protector al oamenilor de litere, fu însărcinat cu comenzile. Aşa că, după ce a compus *Georgicele* pe tonul fals al unui orăşean care habar n-are de munca cîmpului dar se oferă să colaboreze la politica guvernamentală de întoarcere la glie, Virgiliu a scris *Eneida* spre a slăvi victoriile lui August, iar Titus Livius şi-a închinat cincizeci de ani din viaţă pentru a edifica o operă gigantică, menită să dea posterităţii o anumită idee despre Roma, care nu este poate cea mai exactă. Horaţiu, tînăr poet de stînga cu sandale scîlciate, nu rezistă prea mult somptuoaselor daruri ale lui Mecena : îşi acordă repede lira pe *la*-ul oficial, ceea ce nu-l împiedică să scrie *Odele*, care au făcut din el cel mai mare poet liric latin. Ovidiu, căruia averea personală îi îngăduia o independenţă lipsită de merit, nu luă în considerare comenzile statului, dar fie că poemele sale de dragoste îi displăcură lui August, fie că fu surprins explicînd puţin prea de aproape aluziile erotice din operele sale chiar fiicei împăratului, fu exilat în România. După ce a jelit o dragoste pierdută, Properţiu şi-a închinat versurile virtuţii ideale a matroanelor romane, în timp ce Tibul, studiind de aproape adevărul cotidian şi neîntinzînd mîna nimănui, a considerat că infidelitatea femeilor rămînea un subiect excelent pentru un poet nesubvenţionat.

„Micuţii albi" din Alexandria

La Alexandria marea inspiraţie se stingea. Oraşul tot mai gemea de şcoli, unde se preda gramatica, retorica şi filozofia. Muzeul tot mai primea oameni de litere în căutarea unei modeste pensii alimentare, dar lumea intelectuală accepta acum întîietatea Romei, unde sosiseră greci iluştri ca Diodor, Dionysios din Halicarnas şi Strabon. Cetatea marelui macedonean rămînea totuşi locuită de un milion de oameni, printre care romani, greci, evrei, sirieni, cilicieni, arabi, bactrieni, indieni, persani şi, de asemenea, egipteni. Romanii se aflau în fruntea clasamentului, dacă nu după număr, cel puţin după clasa socială din care făceau parte : înalţi funcţionari, diplomaţi, neguţători, oameni de afaceri, zarafi, militari, turişti,

dar nu senatori, August nepermiţînd în continuare lucrul acesta. Aceşti romani nu traversaseră marea pentru a se instala în Egipt definitiv, pentru a clădi case, a ara, a-şi întemeia cămine, a reîncepe o nouă viaţă, cum aveau să facă englezii mai tîrziu în America, portughezii în Brazilia, francezii în Africa de Nord, sau cum făcuseră grecii în Asia Mică, cu cîteva secole înainte. Ei se află aici în trecere, grăbiţi să adune bani şi să se înapoieze cît mai repede în ţara lor. Egiptul nu e pentru Roma o colonie ce trebuie populată, ci un loc de exploatare. Elenii, dimpotrivă, s-au stabilit în deltă de mai multe generaţii şi în rîndurile lor se numără specialiştii în import-export sau în transporturi maritime şi dintre ei se recrutează armata micilor slujbaşi de care are nevoie noua funcţie publică imperială care s-a suprapus peste birocraţia Ptolemeilor : ei sînt „micuţii albi" ai epocii respective. Activi, inteligenţi, harnici, vorbăreţi şi violenţi, mîndri de a aparţine unui neam care mai ieri domina din punct de vedere material şi spiritual lumea mediteraneană, cum ar fi putut ei să se înţeleagă cu comunitatea evreilor, ale căror calităţi umane nu sînt mai prejos, care sînt întîlniţi în aceleaşi funcţii, pretind că aparţin poporului ales de dumnezeu şi consideră, nu fără oarecare temei, că trebuie să beneficieze de un drept de anterioritate. S-au scurs două mii de ani de cînd Abraham, alungat de foamete, a bătut la poarta Egiptului, şi din aceste vremuri legendare, cu toate exodurile şi măcelurile, sute de mii de evrei au reuşit să rămînă în deltă, să se înmulţească acolo, să se implementeze în economia ţării, fără a participa totuşi cu adevărat la viaţa egipteană.

„Fuga în Egipt" pe drumul milenar

Desigur, nici romanii şi nici grecii nu se sinchisesc prea mult de egipteni, contribuabili şi proletari, mici cultivatori, muncitori la cariere, barcagii, mici meşteşugari, care continuă să vorbească vechea limbă populară şi să nu aibă habar de prodigiosul lor trecut, dar multe puncte de contact îi apropie pe romani de greci, al căror stil de viaţă depinde de o civilizaţie comună, cîtă vreme evreii, fie că rezidă la Alexandria sau în micile oraşe de pe istm, duc mai departe viaţa socială pe care şi-au ales-o ei înşişi,

spre a păstra mai bine puritatea credinței și a legii lor, strîns contopite și curajos apărate. Evreii nu se amestecă cu ceilalți decît pentru a se supune necesităților cotidiene ale micului negoț și ale muncii artizanale, în care reușesc adesea mai bine decît grecii, dar locuiesc într-un cartier ce le este rezervat, dispun de tribunale proprii, se hrănesc cu mîncăruri preparate după rețete ciudate, practică circumcizia, nu se căsătoresc decît între ei, preferă să moară decît să accepte în templul lor prezența vreunei efigii a împăratului, trăiesc izolați într-o lume ce devine din ce în ce mai cosmopolită. Au plătit scump, adesea cu viața, garantarea libertății religioase acordate de ultimii Ptolemei și menținută de August, care se pare că i-a ocrotit, așa cum o va face dealtfel Tiberiu și chiar Caligula. Egiptul i-a atras dintotdeauna ca un tainic magnet, de cînd strămoșul patriarh a fost călăuzit într-acolo de o forță independentă de voința sa. Astfel că, în ultimii ani ai domniei cezarului August, atunci cînd Irod Antipas, regele vasal al Iudeei, îngrijorat de un zvon potrivit căruia la Betleem s-ar fi născut un urmaș al regelui David, poruncește să fie uciși toți pruncii mai mici de doi ani, iar părintele noului-născut informat în chip miraculos înainte de sosirea ucigașilor hotărăște să plece numaidecît, mica familie ia în chip firesc vechiul drum milenar pe care-l cunosc bine toți evreii : drumul spre Egipt. Este drumul ce duce la istmul Suez, acolo unde Iosif știe că va găsi numeroși coreligionari în mijlocul cărora va putea aștepta un nou semn, care nu-l va mira mai tare decît primul. Se pare că cele trei personaje anunțate de profeți au luat drumul litoralului, pe unde se revărsaseră atît de adeseori armatele faraonului în marș spre îndepărtatul Oronte, și se poate presupune că s-au instalat la Pelusium (Port Said), unde o colonie evreiască mare se organizase de mai multe veacuri. Oamenii se închină și astăzi la un sicomor din apropierea orașului Cairo, la umbra căruia se pare că-i plăcea Mariei să stea, dar sicomorii nu trăiesc două mii de ani...

Îngerii care vestiseră nașterea Mîntuitorului păstorilor din Betleem nu cîntaseră cîtuși de puțin pe cerul Romei „Pace, între oameni bunăvoire", iar vestea cea bună nu ajunsese pînă la palatul împăratului August, care avea să moară cîțiva ani mai tîrziu, copleșit de preocupări casnice, necrezînd în zei, după cum nu crezuse nici în oameni, îngrijorat de agitația triburilor germanice care-i mă-

călărească trei legiuni, mereu suferind de bronșită și mai bănuitor ca niciodată, în asemenea măsură, încît cerea să fie ocrotit zi și noapte de un corp de poliție creat în acest scop, garda pretoriană. Totuși în imperiu domnea ordine, moneda era sănătoasă, comerțul înfloritor, armata solidă, iar tezaurul îmbelșugat. „Vicleanul tiran" putea năzui pe bună dreptate, pe patul de moarte, la aplauzele publicului, chiar dacă lăsa fiului său vitreg Tiberiu o moștenire amenințată.

Mesajul lui Hristos, imens și nebănuit

Se știe că critica istorică nu poate preciza cu exactitate nici data nașterii lui Hristos, nici cea a fugii în Egipt sau cea a întoarcerii sale în Galileea, nici data dispariției sale în deșert, nici cea la care a ieșit din Egipt pentru a semăna sămînța al cărei rod avea să răstoarne lumea antică, nici măcar data morții sale. Dacă pentru credincioși „toate acestea nu au decît importanță secundară și într-o perspectivă îngustă" [1], pentru ceilalți este mai greu să admită că evenimentul, ale cărui urmări au fost imediat imense, a trecut neobservat. Totuși nici unul dintre contemporanii de oarecare însemnătate socială nu a vorbit despre el și niciodată nu a fost găsită cea mai mică urmă a numelui său în arhivele senatului roman, unde erau păstrate numeroasele „depeșe" trimise împăratului de către cei ce guvernau teritoriile exterioare. Compatrioți ca Filon Iudeul, personaj de prim rang la Alexandria și Josephus Flavius „istoric prestigios" nu au menționat numele lui. Suetoniu în lucrarea sa *Viața lui Claudiu* vorbește, e drept, despre un anume Chrestus ca de un agitator politic, pricină permanentă de tulburări, și se cuvine să cităm spre aducere-aminte un raport al lui Pilat din Pont adresat lui Tiberiu, dar se știe astăzi că este vorba de un document apocrif, născocit de un „pios falsificator" din secolul al IV-lea. Cît despre manuscrisele de la Marea Moartă descoperite recent, dacă au confirmat tot ce se știa deja despre esenieni, nu s-a descoperit încă în ele nici cea mai mică aluzie la Iisus. Dar chiar pentru cei care nu ar voi să vadă în el decît o căpetenie revoluționară și națio-

[1] Daniel-Rops, *Jésus en son temps.*

listă care a adunat în jurul său pe cei ce se opuneau odioasei ocupații romane, ajungînd în cele din urmă victima unei intrigi clericale urzite de colaboratorii săi, misiunea sa, care a durat pare-se vreo treizeci de luni, chiar dacă nu am subscrie la principiul său divin, luînd în considerare numai caracterul ei filozofic și social, condiționează încă lumea occidentală, paralel cu literatura greacă și cu dreptul roman, adică civilizația creștină.

Or, nașterea și difuzarea acestui mesaj sînt strîns legate de istoria istmului Suez, căci în cursul lungilor și numeroaselor șederi în această regiune a lumii a urmașilor lui Abraham a căpătat monoteismul evreu adevăratul său caracter : după toate probabilitățile, Moise a fost influențat de revoluția spirituală a lui Ikhunaton. Solomon a făcut să pătrundă în Iudeea noțiunile moralei curente practicate în Egipt. Însuși Ieremia s-a refugiat în țara faraonilor, iar mai tîrziu Ptolemeii au deschis foarte larg evreilor orașele din deltă. Pe de altă parte, se știe că exilul la Babilon îi pusese pe evrei în contact cu ideile lui Zoroastru. Atît creștinii, cît și necredincioșii sînt de acord cu faptul că evreii, rămînînd fanatic monoteiști, au împrumutat totuși din belșug din sursele religioase egiptene și mazdeiste care, amestecate cu vechiul fond al patriarhilor, au ajuns la Ioan Botezătorul care proclama viața veșnică, judecata de apoi, venirea lui Mesia, instaurarea împărăției lui Dumnezeu, renunțarea la bunurile lumești, abolirea sclaviei, egalitatea între oameni, curățenia moravurilor, mila : toate aceste puncte vor fi reluate de Iisus în cursul vieții sale publice și vor rămîne fundamentele esențiale ale mesajului creștin. Așa cum se va arăta într-un capitol ulterior, nu numai din considerente de apropiere geografică acest mesaj va găsi cel mai repede răsunet între Pelusium și Alexandria, întîi în comunitățile evreiești, iar apoi și mult mai mult în rîndurile populației egiptene care, fiind mai dezmoștenită decît cealaltă, avea să găsească în el o nouă conștiință a personalității sale umane.

De fapt Tiberiu și împărații din secolul I nu aveau să bănuiască amploarea mișcării ; dimpotrivă, ei aveau să fie foarte ocupați cu reprimarea insurecțiilor evreiești, conduse cel mai adesea de către revoluționari mistici, antiromani fanatici și abili în dura lor rezistență față de le-

giunile de ocupație în a găsi prilejul să revendice reîmpărțirea pămînturilor și reîntoarcerea la viața comunitară. Aceste insurecții vor fi cu atît mai amenințătoare, cu cît focarul odată aprins în Palestina, șomoioagele arzînde vor zbura pînă în Egipt, propagînd incendii peste care grecii nu vor renunța niciodată să sufle. Or Roma are cel mai mare interes ca să domnească ordinea la Alexandria, care a ajuns și va rămîne, cel puțin pînă la sfîrșitul secolului II, cel mai important nod de comunicații din lume. Tiberiu veghează personal la buna funcționare a administrației egiptenilor, îl dojenește cu asprime pe nepotul său Germanicus care a îndrăznit să viziteze Egiptul fără îngăduința lui, revocă un prefect cu o vorbă rămasă celebră și astăzi încă: „Un bun păstor își tunde turma, nu o jupoaie". Caligula nu e atît de nebun pe cît se presupune, atunci cînd anulează serbarea comemorativă a bătăliei de la Actium și reabilitează memoria lui Antoniu. Claudiu începe marile lucrări din portul Ostia pentru a primi direct, fără transbordare, mărfurile care au suportat deja operații de curtaj [1] la Alexandria. Nero nu e pasionat numai de spectacolele de circ, ci și de o politică orientală comercială și totodată militară, axată pe dezvoltarea prezenței romane în deltă. Planuiește să plece el însuși la Alexandria într-o călătorie de inspecție, dar este împiedicat în anul 67 de o serioasă insurecție evreiască ce cuprinde Iudeea și curînd Egiptul. La Alexandria ordinea este restabilită cu asprime de către prefectul în funcțiune, un anume Iuliu Alexander, de origine evreu, dar renegat, remarcabil înalt funcționar și arhetip al carierei prefectoriale, care avea să fie destul de flexibil pentru a-și păstra postul sub cinci împărați.

Marea diasporă

Atunci cînd soldații generalului Vespasian, care duceau un război feroce în jurul Ierusalimului împotriva unor dușmani scindați, dar totodată hotărîți, au aflat că legionarii din Germania îl proclamaseră împărat pe Vitel-

[1] Operații de evaluare, efectuate de agenții comerciali. — *Nota trad.*

lius, comandantul lor suprem, și porniseră imediat asupra Romei, lăsînd în urma lor frontul de pe Rin aproape descoperit, ei încercaseră sentimentul bine cunoscut de toți soldații care se bat din greu față de cei care ocupă sectoare liniștite, — și proclamaseră la rîndul lor pe generalul lor, împărat. Acționînd astfel, legionarii lui Vespasian avuseseră o reacție de combatanți, chiar dacă aceasta fusese dirijată de un grup de ofițeri, cărora nu le scăpa interesul unei combinații care ar fi făcut din ei stăpînii forțelor din Orient. Presat de suporterii lui să-i conducă numaidecît la Roma ca să se răfuiască cu oamenii lui Vitellius, Vespasian a vrut mai întîi să fie sigur de delta egipteană, întrucît drumul grîului pe canal și cel al comerțului prin Marea Roșie i se păreau absolut necesare spre a duce la bun sfîrșit ceea ce întreprinsese. Prefectul care avusese suplețea să-și păstreze postul sub patru împărați se grăbise atunci să-și pună trupele la dispoziția celui de-al cincilea. Astfel Vespasian a venit să se instaleze la Alexandria, de unde avea să dirijeze ansamblul imperial, expediind în grabă la Roma cîteva legiuni spre a încheia socotelile cu rivalul său și încredințînd fiului său Titus grija de a termina cu asediul Ierusalimului.

Rezultatele au fost conforme cu planul stabilit. În luna decembrie 69 soldații lui Vespasian au pus mîna la Roma pe Vitellius și i-au aruncat cadavrul în Tibru. În anul următor, legiunile lui Titus își instalaseră tabăra pe ruinele Ierusalimului, imediat prădate de ostașii supletivi arabi din armata romană. Vespasian putea acum să-și părăsească cartierul general egiptean, să se reîntoarcă în Italia și să asmută peste tot imperiul cei mai vigilenți perceptori pe care i-a folosit vreodată o administrație financiară. Aflînd de victoria lui Titus, el a șters cu o trăsătură de condei statul evreu de pe harta lumii, silind pe supraviețuitorii acestui război necruțător care înghițise un milion de cadavre, să se sinucidă, să cadă în robie, sau să fugă. Începută cu șase veacuri înainte, această dispersare avea să devină adevărata diaspora. Nu ne oprește nimeni să ne închipuim că printre acești jalnici emigranți sau noi sclavi se aflau unii care, ținînd minte cuvîntul lui Hristos, aveau să difuzeze fermentul lui revoluționar în Egipt, în Frigia, la Sardes, Delos, Roma și că ceilalți aveau să răspîndească cu

încetul temele spirituale ale neamului lui Israel într-o societate bîntuită de angoasa religioasă, întrucît nu mai credea în sumedenia de vechi zei. Stîrnind neîncrederea şi în curînd ura, copleşiţi de calomnii absurde sau odioase, dispersaţii vor rămîne solidari între ei, se vor înmulţi în tot imperiul şi nu vor uita niciodată să trimită în fiecare an la Ierusalim „banii sfinţi" pentru reconstruirea Templului. Nici unul nu se va eschiva, deşi învingătorii s-au străduit să deturneze cotizaţiile diasporei, spre a le vărsa în lăzile lui Jupiter Capitolinul.

Războiul evreilor, lung şi ucigător a contribuit în mare măsură la impopularitatea lor şi a primilor creştini, aceştia fiind consideraţi ca aparţinînd unei secte dizidente a iudaismului. În saloanele burgheziei romane şi în rîndurile patricienilor nu fusese acceptată legătura scandaloasă a lui Titus cu Berenice, fiica fostului rege al Iudeei, evreica învinsă care, în loc să zacă în lanţuri în închisoarea Mamertină, împărtăşea cu ostentaţie zilele şi nopţile viitorului împărat, după o fastuoasă falsă călătorie de nuntă în Egipt, care aminteşte de aventura lui Antoniu şi a Cleopatrei. Unele zvonuri o acuzau pe orientală că umblă după măriţiş, poate chiar că urzeşte vreun complot pentru a grăbi moartea lui Vespasian. Acesta totuşi nu se sinchisea, ocupat cu administraţia şi cu finanţele, dorind în primul rînd să păstreze duioasa afecţiune care-l lega de fiul său şi ştiind că timpul va lucra singur la destrămarea dragostei celor doi, căci Berenice avea cu zece ani mai mult decît Titus. Astfel că, atunci cînd frumoasa văduvă plecă înapoi în ţara ei [1], unii au invocat raţiuni de stat, dar alţii s-au gîndit cu răutate că împlinise patruzeci de ani. Se ştie că autorii dramatici au adoptat prima din aceste interpretări, mai nobilă şi totodată mai politică, dar mai puţin tragică.

Canalul, punctul forte al strategiei romane

Retragerea de bună voie sau trimiterea înapoi a Berenicei nu avea să pună capăt dificultăţilor politicii romane în Orient : Antoninii şi Flavii vor menţine în continuare

[1] La moartea lui Vespasian, în anul 79.

importante forțe armate în coridorul siro-palestinean care duce la canal, atît pentru a evita riscurile unor eventuale insurecții, cît și pentru a ocroti axa esențială a comerțului lor maritim. Traian, mare soldat cu vederi economice largi, va întreprinde lucrări importante pentru a lăți bulevardul acvatic care leagă Mediterana de Marea Roșie. El va anexa Armenia, Mesopotamia și Asiria cu sprijinul unor trupe recrutate în Egipt, dar va trebui să facă față unor noi răscoale ale evreilor, care vor însîngera Ciprul și delta, unde toate posturile romane vor cădea în mîinile răsculaților. Dacă ne luăm după tradiția evreilor — „marea s-a înroșit pînă la Cipru" — represaliile au fost aspre în Egipt. Adrian, estet, diletant și filoelen, militar curajos, dar nu un cuceritor, va vizita vechea țară a faraonilor cu optica unui împărat mai curînd filozof, decît om politic ; va întemeia pe malurile Nilului un oraș nou, legat de Marea Roșie, în amintirea unui tînăr favorit, frumosul Antinous, care ar fi fost poate desemnat să-și asume sarcina imperiului dacă nu s-ar fi înecat în chip misterios în marele fluviu. Dar Adrian va comite greșeala de a promulga un edict prin care se interzicea circumcizia, sabatul și citirea cărților sfinte, în timp ce, paralel, va porunci reconstruirea Ierusalimului sub numele de Aelia Capitolina, și a Templului, spre a-l închina lui Jupiter. Aceste hotărîri fiind considerate inacceptabile de cele cîteva mii de evrei care reușiseră să se agațe de pămîntul țării, răscoala se va reaprinde în Palestina și în comunitățile din istm. De rîndul acesta, hotărît să pună capăt unui război tot atît de religios, pe cît de național, împăratul trece cu tăvălugul peste toată țara, interzice locuitorilor ei să se întoarcă la Ierusalim sub amenințarea pedepsei cu moartea și instalează în Iudeea două legiuni care vor depinde de comandantul suprem cu baza în Egipt. Axa canalului a devenit punctul forte al strategiei romane în această parte a lumii orientale. Cu toate acestea, tot aici a fost cît pe-aci ca Marc Aureliu să-și piardă tronul și tot aici s-a jucat încă o dată soarta imperiului.

Deși acvilele legiunilor căzute în mîinile dușmanilor fuseseră recuperate prin diplomația lui August, romanii încă se mai gîndeau la parți cu un sentiment de teamă revanșardă. Desigur, pentru că nu uitaseră înfrîngerile suferite de Crassus și de Marc Antoniu, dar și pentru că hărțuie-

lile acestor vajnici călăreți practic interziceau orice comerț regulat pe drumurile de uscat care se înfundau în Orientul cel mai îndepărtat. Pentru a asigura protecția lor, Nero trimisese două legiuni în Armenia ; ele fuseseră învinse și de-abia treizeci de ani mai tîrziu Traian s-a ocupat personal de această chestiune, anexînd pur și simplu această marcă, considerată necesară pentru securitatea marilor convoaie. Condamnat la expansiune, Traian a sporit așadar imensa suprafață ocupată de lumea romană, a lungit numărul de kilometri de frontieră, și-a împrăștiat trupele și a făcut apel la un număr din ce în ce mai mare de ostași supletivi pentru a realiza un echilibru instabil și în cele din urmă lipsit de profit — dacă exceptăm expediția în Dacia, afacere rentabilă, care a permis finanțarea importurilor din Orient și plata taxelor de curtaj percepute de Suez. Mai realist, Adrian fusese nevoit să retrocedeze parților Mesopotamia și Asiria, însă nu și Armenia. Dar iată că imediat după ce Marc Aureliu a fost proclamat împărat, parții au cotropit această provincie și, exploatîndu-și temeinic victoria, s-au revărsat asupra Siriei, care rămăsese pentru Roma una din bazele esențiale ale economiei și strategiei imperiale, deținînd, în ceea ce privește calea pe uscat spre Indii, același rol ca istmul Suez în ceea ce privește calea maritimă. Guvernul roman, ca mai tîrziu guvernul de la Londra, reacționa prompt cînd asemenea căi erau amenințate.

A fost imediat constituit un corp expediționar, mobilizîndu-se parțial trupele staționate în Egipt, Iudeea sau Asia Mică. Unitățile de șoc au fost puse sub comanda unui anume general Avidius Cassius, care își cîștigase în armată faima prin priceperea sa în a lansa poduri și asprimea metodelor disciplinare. Înfrînți pe tot frontul, parții au trebuit să se retragă pe pozițiile lor de plecare și Avidius Cassius, avînd un merit incontestabil în redresarea situației, a primit ca răsplată postul de guvernator al Siriei. De acum înainte asigurat în privința solidității pozițiilor sale de spate care se bizuiau pe bazele de la Alexandria și Antiohia, Marc Aureliu a trebuit totuși să abandoneze redactarea *Cugetărilor* sale, pentru a pleca să se războiască în ținuturile care aveau să fie ulterior Ungaria și România, cotropite brusc de un puhoi de popoare germanice greu de stăvilit. Astfel, cînd falsul zvon al morții sale a început să circule în Orient în primăvara anului 175,

Avidius Cassius s-a proclamat împărat fără a mai aștepta confirmarea știrii, iar prefectul Egiptului i-a prestat imediat jurămîntul de credință.

Marc Aureliu, general, filozof și rasist

Pentru Marc Aureliu, care era cît se poate de viu, afacerea lua proporțiile unui dezastru. Roma era pustiită de ciumă, cu toate îngrijirile date de doctorul Galenus, legiunile se mențineau ca prin minune în regiunea Dunării, înalții funcționari pe care conta cel mai mult se raliaseră unui general trădător, drumul grîului era tăiat, cele două căi care legau imperiul de Indii se aflau sub controlul rebelilor. Împăratul a înțeles numaidecît că pentru a încerca să recîștige tronul, trebuia în primul rînd să restabilească situația nu la Antiohia, ci în deltă, la Alexandria, la Pelusium, pe malurile Nilului : rezolvarea problemei trecea prin canal. Marc Aureliu, militar în pofida dorinței lui, porni așadar pe drumul recuceririi. Chiar înainte de a întreprinde primele operații de debarcare, aventura lui Avidius se încheiase : un centurion oportunist tăiase capul falsului împărat, pentru a i-l dărui împăratului filozof.

Unii istorici sînt de părere că falsa știre a morții lui Marc Aureliu ar fi fost pe de-a-ntregul născocită în Egipt de însuși prefectul. Alții afirmă că împărăteasa Faustina, ale cărei scandaloase povești de dragoste le cunoștea întreaga Romă, ar fi fost sufletul complotului. Se poate oare pune mai multă bază pe *Istoria Augusta* [1], culegere de povestioare căreia nu i se acordă decît foarte puțin credit, cînd citează o scrisoare a lui Avidius, unde se găsesc fraze de acest gen : „Ce nenorocit este statul pradă bogaților și

[1] Operă colectivă, scrisă pentru Dioclețian și Constantin la cererea lor și care le este închinată. Autorii ei sînt Aelius Spartianul, Vucacius Gallicanus și Trebellius Pollion sub Dioclețian ; Flavius Vopiscus, Aelius Lampidius și Iulius Capitolinus la începutul secolului IV. *Istoria Augusta* cuprinde un interval de 175 ani și prezintă, pe lîngă biografiile împăraților, revoluțiile din imperiul roman sub domnia lui Adrian și a lui Numerian. Modelul după care se inspiră autorii este, evident, opera lui Suetoniu. Au mania detaliului, dar și cultul documentului exact. Cartea oferă o sumedie de informații prețioase și adesea unice. — *Nota trad.*

celor care sînt lacomi de a deveni bogați... Și toți acești guvernatori de provincii care cred că li s-au încredințat aceste posturi pentru a se îmbogăți... Ar fi nevoie de multe spade pentru a reda statului vechea sa formă..." Trebuie să ne gîndim că, prefigurînd pe unii generali nord-africani scîrbiți de moravurile prevaricatoare de la „palat", Avidius Cassius a aținat un complot separatist, sau că, brută militară cu suflet simplu, s-a lăsat manevrat de minți mai subtile decît a sa și nu a rezistat ispitei de a-și pune pe frunte cununa de aur ? Cu totul mai complex apare personajul lui Marc Aureliu, ale cărui „meditații" vădesc o foarte categorică conștiință a demnității umane și o anumită noblețe sufletească, dar care a poruncit totuși masacrele creștinilor și nu a rostit niciodată nici cel mai mic cuvînt împotriva societății sclavagiste. Îndărătul măștii de virtute, bunătate și filozofie stoică, se gargarisește cu vorbe, citate și lecturi un individ fals, care discută despre omenire cu generozitate și despre zeii providențiali cu fervoare, dar care — la înapoierea din călătoria din Orient, unde a retezat cîteva capete de centurioni și a semnat niște decrete de surghiunire — exclamă cu disprețul total al unui om convins că aparține rasei superioare : „O, marcomani ! O, sarmați, am întîlnit în sfîrșit popoare care vă sînt inferioare !" Dincolo de aparențele codului său moral, Marc Aureliu se situează cu exactitate pe făgașul politicii orientale a predecesorilor săi.

Drumul spre Indii

Dacă la început imperiul roman nu a fost o creație politică imaginată, pregătită, voită, urmărită sistematic, pare evident că August și cei care i-au succedat timp de două secole au pus totul în mișcare, chiar a doua zi după Actium, pentru a asigura buna funcționare a mașinii imperiale. Trebuia consolidată dezvoltînd, protejînd axele ei de comunicație, pe care va circula formidabilul aparat al armatei sale, al administrației sale și comerțului său, pentru ca Roma să rămînă beneficiara privilegiată, dacă nu singura, a unei lumi imense, în care geografia fixase cîteva poziții-cheie. Situat la punctul de joncțiune al Africii cu Orientul Apropiat, istmul Suez era una dintre aceste po-

ziţii a cărei posesiune condiţiona controlul militar şi economic al marelui mecanism. În această perspectivă, se înţelege mai bine grija — şi chiar represiunile — acordată menţinerii prezenţei şi ordinii romane în această parte a lumii, după cum se înţelege mai bine rolul capital jucat de legătura dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie în rebeliunile şi încercările de puci îndreptate împotriva Romei.

Încă de pe vremea domniei lui Nero drumul spre Indii devenise artera vitală a imperiului roman, iar Roma, capitala unei lumi noi, de care ea intenţiona să profite bine, storcînd dintr-însa maximum de mărfuri, bani şi sclavi. La acea epocă avea să scrie Petronius în *Satiricon*: „Lumea întreagă era în mîna romanilor victorioşi. Posedau marea şi pămînturile şi dublul cîmp al stelelor şi tot nu se săturau. Navele lor grele de încărcături brăzdau mările. Dacă se afla în depărtare vreun golf tăinuit, vreun continent necunoscut care năzuia să exporte aur brut, acesta era un duşman şi se pregăteau războaie ucigătoare pentru cucerirea unor noi comori..." În fiecare an, în luna iulie, în perioada musonului, pe care romanii învăţaseră acum să-l utilizeze cu pricepere, de la Ostia şi Puteoli plecau vase cu destinaţia Orient, făceau escală la Alexandria sau Pelusium şi porneau pe canal pînă la Arsinoe-Suez. De aici ele plecau din nou spre Aden şi coasta Malabar, unde navigatorii, aproape întotdeauna egipteni şi sirieni, întîlneau marinari indieni veniţi din Ceylon, Sumatra, Java. Desigur, Roma ar fi putut trăi numai din resursele imperiului ei — grîul egiptean, butoaiele cu băuturi din Galia, postavurile din Flandra, metalele din Orient, casiterita din Cornwall — dar oraşul, cu milionul lui de locuitori, devenise un mare centru de consum, de plăceri şi lux, în care numeroşi privilegiaţi nu se mai puteau lipsi de chihlimbarul de Baltica, de blănurile din Nordul îndepărtat, de fildeşul şi sclavii etiopieni, de muselinele siriene, de mirodenii, vopsele, parfumuri şi plante medicinale. În luna noiembrie flota Indiilor se înapoia în Egipt cu încărcături de piper, scorţişoară, ghimbir, in, perle, diamante, tigri şi leoparzi, ba şi eunuci, care erau descărcate la Alexandria, dacă era navigabil canalul, iar dacă nu, la Myos Hormos şi Berenice. Acolo se afla capul de linie al transporturilor regulate, unde armatorii

romani și greci instalaseră „agenții" — foarte asemănătoare cu cele ale companiilor moderne de navigație — dintre care cel puțin una aparținea fratelui subtilului Iuliu Alexander, cel care fusese, reamintim, prefectul Egiptului sub cinci împărați. Totuși rari erau căpitanii care se încumetau să înfrunte riscurile unui traseu direct prin largul mării. Față de capcanele rezervate de oceanul pe care noi îl numim astăzi Indian, ei preferau să practice cabotajul, după poveștele unui patron grec care, la întoarcerea dintr-o călătorie de la Alexandria la Barygaza, la nord de Bombay, își publicase observațiile într-o cărțulie, *Periplul pe Marea Eritreei*, ce a fost considerată vreme îndelungată ca un soi de manual de „instrucțiuni nautice". Descrierea pieței din Barygaza subliniază intensitatea și varietatea traficului : „În acest comptuar se vinde vin, mai cu seamă din Italia, dar și din Laodiceea și Arabia, cupru, cositor, plumb, coral, crisolit, veșminte și tot soiul de alte produse de calitate inferioară, cingători din țesături brodate late de un cot, rășină, sulfină, sticlă neșlefuită, arsenic, antimoniu, monezi de aur și argint care sînt preferate monezilor locale, parfum ieftin în cantități mici. În aceste regiuni se aduce regelui argintărie masivă, sclavi muzicanți, fete frumoase pentru haremul său... Din aceste locuri se ia nard, gumă, fildeș, onix, porțelan, țesături de bumbac, mătase, fire, piper și tot ce se găsește și în alte comptuare." Oricît de dezordonată pare, această enumerare dă de presupus că anumite produse schimbate sau vîndute pe piața de la Barygaza veneau de mult mai departe, pe calea mării sau a uscatului, de exemplu mătasea, iar cargourile plecate din Roma sau Berenice încărcaseră și alte mărfuri în cursul escalelor lor.

Drumul milenar al caravanelor care pornea din Antiohia, străbătea Siria, imperiul part, Bactria, podișul Pamirului, mergea de-a lungul deșertului Gobi și ajungea în cele din urmă la Fluviul Galben își mai păstra adepții, întrucît comercianții puteau negocia direct cumpărăturile lor cu producătorii (mătăsuri, porțelanuri fine și plante halucinogene, care se consumau deja în mare cantitate în Occident), dar mai cu seamă pentru că primejdiile acestui imens traseu păreau și mai puțin de temut decît pericolele mării. Totuși veșnicele războaie care opuneau Roma parților făceau acest drum atît de puțin sigur încît, cu trecerea anilor, traseul maritim pe Marea Roșie

și pe canal a precumpănit asupra drumului caravanelor, în detrimentul Antiohiei, dar spre folosul Alexandriei, unde soseau vase de mare tonaj, de cînd Traian pusese să fie săpat din nou și lărgit canalul.

De fapt, importanța traficului prin Suez nu era condiționată numai de imperative economice — volumul încărcăturilor, prețul curtajelor, lungimea drumului — ci și de situația politică a regiunilor respective. Oricum, capacitatea medie a vaselor comerciale atingea 10 000 modii [1], adică 87 tone metrice, subînțelegîndu-se că aceste cifre nu reprezentau capacitatea brută a navei, ci cantitatea de mărfuri transportate. Marile cargouri specializate în transportul grîului aveau dimpotrivă capacitatea a 300 pînă la 500 butoaie, altele erau amenajate pentru a primi 3 000 de amfore de vin sau ulei — 78 000 litri — suprapuse pe patru rînduri, sau pentru a adăposti în calele lor, unde era practicată o trapă care se lăsa în jos ca un pod mobil, cai, cămile și elefanți. Lucian descrie nava *Isis* care transporta 2 700 tone de cereale, dar ne putem întreba dacă acest „gigant al mărilor" a părăsit vreodată apa dulce a bătrînului Nil. Pliniu ne relatează că obeliscul din piața Sf. Petru din Roma — aproximativ 500 de tone — a fost adus pe un vas care transporta de asemenea 2 500 tone de grîu ; apostolul Pavel a plecat la Roma pe un vas pe care se mai îmbarcaseră 276 pasageri și, dacă ar fi să dăm crezare lui Josephus Flavius, „transatlanticul" pe care se afla cînd a naufragiat pe Adriatica număra 600 de călători. Ce organizație caravanieră ar fi putut depăși aceste tonaje grele, supuse totuși riscurilor mării ?

Încărcate în porturile mediteraneene care erau totodată capete de linie — Efes, Laodiceea, Tir, Sidon, Alexandria, Pelusium (Port-Said), Arsinoe (Suez), Leptis Magna, Cartagina, Gades, Narbonne, Arles, Corint — produsele din întregul imperiu ajungeau în cele din urmă la Ostia, ce devenise un adevărat port maritim, după ce străbătuseră un întreg sistem de căi fluviale : Eufratul, Orontele, Nilul, precum și Rinul, Dunărea, Ronul, Sena. Ofițeri de geniu militar construiseră chiar un canal care unea Meuse de Rin și în timp ce inginerii francezi de la Poduri

[1] *Modius*, măsură de capacitate romană pentru substanțe uscate, echivalînd cu o treime de amforă. — *Nota trad.*

și șosele din secolul al XX-lea șovăie încă în privința traseului unei legături necesare între Marea Nordului și Mediterana, aceiași romani proiectaseră un canal Moselle-Saône, despre care găsim un ecou în Tacit : „Trupele noastre îmbarcate pe Mediterana, apoi pe Ron, ar fi fost purtate pe acest canal din Moselle în Rin, iar de acolo, în ocean." De aceea putea să scrie în secolul al II-lea retorul grec Aelius Aristide în vestitul său *Elogiu al Romei* cu ușoara emfază care se potrivește acestui gen de literatură : „Din toate colțurile pămîntului și ale mării curg din abundență spre voi produse din toate anotimpurile și din toate țările... Dorești cumva să contempli toate aceste produse ? Trebuie să străbați întregul pămînt, sau să stai la Roma, căci acolo se găsește întotdeauna din abundență tot ceea ce natura sau industria produce la toate popoarele. În fiecare anotimp al anului, mai cu seamă toamna, atîtea vase de transport vin să acosteze la cheiurile Tibrului, încît Roma este într-un fel piața universală a lumii. Fructele din India și din Arabia Felix se află în număr atît de mare la voi, încît ai putea crede că toți pomii au fost despuiați. Dacă indienii sau arabii au nevoie de produsele solului lor, vor trebui să le caute la Roma...".

O economie pentru bogătași

Considerate într-o optică modernă, aceste rînduri din urmă nu sînt ele oare un elogiu înveninat, plin de o amară ironie ? De asemenea, e greu de crezut că Pliniu cel Tînăr era serios atunci cînd scria că imperiul „unește prin schimburi reciproce Orientul și Occidentul în așa fel încît națiunile primesc una de la cealaltă ceea ce țările produc și exportă". Putea el oare să ignore că întregul imperiu era osîndit să muncească pentru Roma care, în schimb, nu-i oferea decît funcționari și militari ? Într-adevăr, Roma cumpăra mult, dar nu avea mare lucru de vîndut, iar deficitul balanței sale comerciale se vădea cu atît mai grav an de an, cu cît se importau mai ales din străinătate — Indii, Arabia, Extremul Orient — produse de lux care trebuiau plătite în numerar : tămîie pentru zei, smaralde și perle fine pentru matroane, substanțe afrodisiace pentru bătrînii patricieni, păuni pentru parcuri, piersici pentru livezi, caviar din Iran pentru ospețe, fiare sălbatice

pentru circ. Oamenii se dădeau în vînt după mătase, bijuterii şi pietre scumpe. Cazul unei anume Paolina care purta pe ea coliere şi brăţări în valoare de 20 milioane de franci grei nu era unic, o livră de mătase purpurie era vîndută pe două livre de aur. „Importurile noastre din Indii şi din China, avea să spună Pliniu cel Tînăr, ajung la aproximativ 100 milioane de sesterţi. Iată ce cheltuim noi pe lux şi pe femei." Dar oamenii luau parte la aceste cheltuieli în foarte mare măsură fără să le pese că statul ar putea da faliment, din moment ce în întreaga lume existau comori ce aşteptau să fie prădate. La moartea lui Domiţian „devizele" romane luaseră calea Orientului, sau fuseseră înghiţite de construirea palatelor, a arcurilor de triumf, a monumentelor somptuoase, în aşa fel încît vistieria publică era aproape goală. Dar, cîţiva ani mai tîrziu, Traian a asanat mlaştinile Pontine, a mărit portul de la Civitavecchia, a construit forumul care-i poartă numele, a săpat noi bazine la Ostia, a săpat din nou şi a lărgit canalul Suez, a recrutat legiuni noi, şi toate acestea fără să majoreze impozitele. Credincios politicii naţiunilor prădalnice, care constă în a căuta bani acolo unde există, după cum a subliniat cu ironie Petronius în *Satiricon*, Traian adusese din Dacia 165 000 kg de aur şi 330 000 kg de argint, care au fost imediat depuse în vistieria statului. Este vorba de sume şi volume care par fabuloase dar, după cum subliniază Carcopino, acestea erau întru totul asemănătoare cu cele aduse de Lucullus în furgoanele sale după înfrîngerea lui Mitridate şi mai reduse decît prada transportată de Pompei din Orient.

O economie naţională nu se construieşte şi nici nu se stabilizează cu beneficiile foarte vremelnice ale unei expediţii militare. Importurile de produse de lux nu interesau, în fond, decît o categorie relativ puţin numeroasă a populaţiei, iar grîul se menţinea pe primul loc printre mărfurile aduse pe canal, mai cu seamă de cînd italienii şi galii înţeleseseră că viticultura este mult mai remuneratoare decît cultura cerealelor. Întrucît ideea reîntoarcerii la glie propagată prosteşte de Virgiliu nu a dat nici un rezultat, guvernul a trebuit să ia măsuri aspre pentru a spori ogoarele, a limita viile şi chiar să facă apel la muncitori agricoli din lumea barbară. La urma urmelor, dacă provinciile erau osîndite să muncească şi să producă pen-

tru Roma, în schimb, ele nu aveau să fie sistematic antrenate în prăbușirea imperiului, ci aveau să beneficieze din plin de infrastructuri, drumuri, porturi, canale, mine etc. înfăptuite în anii prosperi, așa cum se va întîmpla mai tîrziu cu imperiile coloniale britanic sau francez.

Orientul creștin divinizat supraveghează drumurile tămîii

■

Cum avea să reacționeze Egiptul în fața creșterii primejdiilor care amenințau din toate părțile „imensa maiestate a păcii romane" ? Roma și Alexandria numărau acum fiecare peste un milion de locuitori, în capul cărora fermentau idei noi, importate din Orient odată cu parfumurile, muselinele de brocart, diamantele, porțelanurile fine și hașișul. În niciuna din aceste două capitale lumea nu mai era satisfăcută de cultul imperial și de multă vreme nimeni nu mai credea în puii de găină sacri. Dimpotrivă, cultele orientale ale lui Isis, Cybela, Adonis, Mithra, Serapis, Anubis ofereau scepticilor asupra cărora politeismul tradițional nu mai exercita nici cea mai mică influență o făgăduială a vieții de apoi, un anume gust pentru supranatural și pentru miraculos. Dacă „Orontele se vărsa în Tibru", atunci Marea Roșie urca în sus pe canalul Suez și nu e lipsit de interes să notăm că exact atunci cînd exprima acest gînd, Juvenal mai adăuga : „Pentru cîțiva bani evreii sînt gata să vă vîndă toate himerele din lume..." Era tocmai epoca în care o religie nouă, venită și ea din Orient și considerată de majoritatea romanilor și grecilor din Egipt ca un fel de sectă eretică a iudaismului, pornea la asaltul vechilor panteoane, subminînd unificarea religioasă a imperiului și utilizînd totodată ideile exprimate de anumiți stoici care credeau într-un dumnezeu unic. Ea

apărea ca desăvîrşirea operei începute de filozofii păgîni şi ca o soluţie a crizei morale şi religioase care abătuse atîţia oameni spre practicarea cultelor orientale. Clement, patriarhul Alexandriei de la sfîrşitul secolului al II-lea, considera că filozofia platoniciană nu făcuse altceva decît să servească drept introducere creştinismului. Pentru cîrmuirea romană, creştinismul nu putea apărea decît sub aspectul unei primejdii politice de temut, întrucît disocia naţionalitatea religiei şi nega dreptul împăratului de a constitui obiectul unui cult.

Creştinii consideraţi ca „duşmani dinăuntru"

Dacă acest aspect politic al creştinismului era de conceput la Roma, el era cu atît mai de conceput în Egipt. Mesajul lui Hristos se răspîndise rapid în deltă şi cîştigase mii de adepţi printre oameni de rînd greci şi romani, cu atît mai dispuşi să asculte cuvîntul ce mătura o lume a cărei civilizaţie aristocratică şi politică se întemeiase pînă atunci pe principiul inegalităţii morale a oamenilor. Predicată maselor egiptene în propria lor limbă, copta, evanghelia le dăduse o nouă conştiinţă a personalităţii lor umane şi le făcuse să înţeleagă rolul pe care-l puteau exercita. De fapt, superficial sau temeinic, creştinismul va lua repede în Egipt forma unei viguroase opoziţii politice ; el va determina învierea unui sentiment naţional zdrobit de secole şi care va fi fanatizat de primii călugări ai creştinătăţii, ale căror mănăstiri se vor înălţa curînd în zona pustie situată imediat la est de canal. Departe de a le justifica, acest aspect politic al creştinismului în Egipt explică poate teribilele persecuţii ordonate de Septimiu Sever, mai tîrziu de Decius şi în sfîrşit de Diocleţian şi Galerius, înainte ca edictul din Milano să proclame (în 313) libertatea fiecăruia de a practica în cuprinsul imperiului religia pe care şi-o alege. Trebuie într-adevăr să înţelegem că în cursul acestei întregi perioade a secolului al III-lea, care urma după „epoca de aur", cîrmuirea romană ce nu avusese niciodată o mînă uşoară nu putea tolera subversiunea înăuntrul graniţelor, în timp ce goţii şi vandalii treceau Dunărea şi cotropeau Grecia şi Asia Mică, în timp ce saxonii îşi făceau apariţia pe ţărmul Mării Nordului, iar francii treceau Rinul şi străbăteau Galia şi Spa-

nia, alamanii se îndreptau spre Italia, berberii atacau coloniile romane, perşii sassanizi puneau mîna pe Antiohia iar blemii lansau comandouri asupra Egiptului de Sus. Pretutindeni a trebuit aplicată o strategie de retragere şi de consolidare, iar pe planul politicii interne s-au luat măsuri excepţionale împotriva creştinilor, consideraţi ca agitatori.

În mai puţin de cincizeci de ani, optsprezece generali s-au proclamat împăraţi şi au fost asasinaţi, în afară de trei dintre ei, morţi pe cîmpul de luptă, de ciumă sau în închisoare. Anarhia militară nu anihilase totuşi un anumit simţ al funcţiunii publice căci, atunci cînd oamenii din deltă şi-au ales la rîndul lor un prefect, guvernul a intervenit cu destulă promptitudine, cerînd ca Emilian să fie adus în Italia în lanţuri. Aceşti împăraţi-soldaţi care apar pe scena politică şi dispar brusc după cîţiva ani, cîteva luni sau săptămîni nu sînt întotdeauna marionetele ambiţioase atît de des insultate de istorie : „Oameni de stat, legislatori, războinici, ei aleargă din Bretania la Rin, de la Rin la Dunăre, de la Dunăre la Eufrat, pentru a apăra lumea romană şi civilizaţia împotriva barbarilor germanici sau sarmaţi, ori împotriva parţilor, apoi împotriva perşilor. Toţi ştiu că zilele lor sînt în permanenţă ameninţate : prietenii de ieri sînt duşmanii de mîine. Ei ştiu că trupele care le-au impus purpura îi pot sugruma dintr-un simplu capriciu. Şi se lasă fără spaimă în voia destinului lor tragic de supraoameni." [1] Unul dintre ei, Aurelian, şi-a legat cel puţin numele de zona Suezului şi a Egiptului roman în perioada Zenobiei.

Afacerea Zenobia (266—275)

În nisipurile deşertului sirian, în mijlocul ruinelor fabuloase ale unei cetăţi dispărute, se înalţa pe vremuri Palmyra, a cărei splendoare arhitecturală întrecea activitatea ei comercială. Situată la egală distanţă de bogatele cîmpii ale „Cornului fertil", de Oronte şi de Eufrat, de Damasc şi de Alep, poziţia sa geografică făcuse din ea halta firească a chervanelor care urcau în sus de la Golful Persic. Atunci cînd Roma îşi extinsese dominaţia asupra Orientului Mijlociu, micii suverani ai Palmyrei se

[1] Ferdinand Lot, *La fin du monde antique.*

raliaseră învingătorilor, păstrînd o anumită autonomie. Astfel Adrian înfrumusețase orașul lor, iar Caracalla le acordase aceleași drepturi de care beneficiau cetățenii originari din Peninsula italică. În schimb, Palmyra furniza contingente întregi de trupe auxiliare, pentru a consolida legiunile în interminabilele lor războaie împotriva parților. Cu timpul, cetatea prosperase, dar ea fusese puțin cîte puțin înglobată în sistemul defensiv roman, jucînd rolul strategic de stat-tampon, lucru pe care suveranii săi nu-l scăpaseră din vedere. Unul dintre aceștia, Odoenat, știuse să profite cu dibăcie de valul de anarhie militară ce îneca imperiul pentru a se proclama rege al Palmyrei, a-i combate pe perși din proprie inițiativă și chiar a se intitula comandant suprem al armatelor romane în Orient. Ca atîția alții, el a fost asasinat înainte de a concretiza mărețul plan în jurul căruia nu făcea mare mister : să rupă lanțurile de vasalitate care-l mai țineau legat de metropolă.

Soția lui, Zenobia, avea să facă și mai mult, instalîndu-se pe teritorii imense, dar lipsite de trupe și lăsate fără comandă. Marii conducători militari ai epocii — Claudiu, Aurelian, Probus, Carus — erau într-adevăr mai preocupați să se lupte cu alamanii, goții sau vandalii decît să frîneze ambițiile unei mici despote orientale. Dar greșeau. Această regină Zenobia nu era un adversar neînsemnat : proclamîndu-și independența și punînd imediat să se bată monedă cu chipul ei, era absolut hotărîtă să cucerească partea sa de Orient, pentru a i-o oferi tînărului ei fiu la vremea majoratului. Văduvă abuzivă, cap politic, regentă pătimașă, sau o femeie frumușică știind să-și pună farmecele exclusiv în slujba intereselor ? Literatura dramatică s-a preocupat mai puțin de ea decît de Cleopatra, nu pentru că ar fi fost un personaj mai palid, ci, desigur, pentru că cei doi consilieri intimi ai ei, Pavel din Samosate și Longinus, unul preot, iar celălalt om de litere, fac, totuși figură mai puțin bună decît Caesar sau Antoniu.

Ce ființă ciudată era această Zenobia, al cărei simplu nume amintește de un personaj de teatru, care înțelege limba arameică, latina și greaca, tolerează coexistența cultelor lui Adonis și Mithra, a lui Iahve și Isus, a lui Diony-

sios și Isis, care își împarte favorurile între un prelat și un filozof neoplatonician și care își dă seama perfect că pentru a reuși în marea ei întreprindere politică trebuie nu numai să-și fixeze limitele regatului pe frontul maritim al Siriei, ci trebuie să le împingă spre Arabia, și mai la nord, către istmul Suez, pentru a pune mîna pe zăvorul căii spre Indii. Ea va reuși să controleze canalul timp de doi ani (269—271), deturnînd astfel în folosul ei exclusiv traficul de pe Marea Roșie, pînă în momentul în care la Roma, lipsită de grîul egiptean și amenințată de foamete, generalul Aurelian ajunge împărat și pornește să reducă rească acest Orient pierdut. Aurelian va reocupa Asia Mică, Siria și Arabia, va reînfige acvilele sale pe solul Egiptului infidel, va șterge de pe fața pămîntului Palmyra, arhiplină de provizii și de pradă, o va lua în captivitate pe Zenobia, tocmai în momentul cînd, fugind din capitala ei asediată, se pregătea să treacă Eufratul pentru a încerca să încheie o alianță militară cu perșii. Tot astfel și Cleopatra, a doua zi după Actium, încercase să negocieze încheierea unui pact ofensiv cu inamicii ei tradiționali.

Zenobia captivă... Îngrozitoare era soarta captivilor aduși la Roma și expuși privirilor mulțimii în timpul ceremoniilor de triumf acordate învingătorilor. Totuși soarta reginei Palmyrei făcu excepție și dădu naștere, bineînțeles la tot soiul de legende : că ar fi fost împodobită cu lanțuri de aur pentru a urma carul lui Aurelian : că ar fi fost decapitată ; că s-ar fi măritat cu un senator bogat : poate chiar cu împăratul ? Cert este că, dată în judecată pentru înaltă trădare, s-a grăbit să arunce toată vina „crimei" sale în circa celor doi consilieri intimi, pe care i-a acuzat că ar fi abuzat de slăbiciunea ei de femeie necunoscătoare în ale politicii. Nu numai că a fost lăsată în viață, dar Aurelian i-a pus la dispoziție o locuință situată în apropierea fostei vile a lui Adrian unde, scăpînd de soarta Cleopatrei și totodată de a Berenicei, dar nu și de strigoii lui Pavel din Samosate și Longinus, a dus de atunci încolo viața liniștită a unei matroane chivernisite. Întrucît Roma nu avea obiceiul să vădească o asemenea generozitate față de cei învinși, lumea s-a întrebat dacă nu cumva mesajul lui Hristos ajunsese la urechea împăratului, dar astăzi știm că, în balanțele puterii, Evanghelia a cîntărit întotdeauna mult mai puțin decît rațiunea de stat.

Clemența lui Aurelian rămîne cu atît mai ciudată, cu cît Roma putea în ultimă instanță să ierte unor rebeli care se căiau, dar nu celor care puneau mîna pe delta, considerată pe drept cuvînt grînarul indispensabil și drumul comercial prin excelență. Toți prefecții Egiptului care fuseseră atrași în mișcări separatiste au fost imediat executați, chiar în momentele celei mai crîncene anarhii militare, cînd fiecare centurion sau general se credea făgăduit magistraturii supreme. Dar oricare ar fi fost mobilul profund care i-a inspirat lui Aurelian iertarea, el a murit totuși asasinat, ca atîția dintre predecesorii săi și ca cei șase împărați care i-au succedat în mai puțin de zece ani. În această perioadă Egiptul a trăit o viață relativ calmă, care a favorizat expansiunea creștinismului în masele populare și întărirea unei rezistențe naționale față de ocupația romană.

Sămînța răzvrătirilor

Odată cu venirea la putere a lui Dioclețian, toată lumea a înțeles repede că o mînă de fier se abătuse asupra imperiului și că vremea răscoalelor locale se încheiase. Egiptul, care nu fusese pedepsit pentru că trecuse atît de rapid de partea Zenobiei, a fost imediat supus unui regim fiscal și de naționalizări care a nimicit întreprinderile cele mai modeste și a supus pe felahi unui riguros sistem de control, pentru ca producția lor cerealieră să fie rezervată în totalitatea ei depozitelor din Alexandria, de unde avea să fie îndreptată spre Puteoli și Ostia. Încovoiați asupra mîlului hrănitor de milenii, țăranii din deltă și din valea Nilului cunoscuseră dintotdeauna ciomagul colectorului, registrul scribului, rechizițiile administrației și se întîmplase adesea ca ei să se răzvrătească împotriva agenților faraonului, cînd aceștia le goleau silozurile, însă felahii din secolul al III-lea ignorau cu desăvîrșire istoria acestor rebeliuni. Dimpotrivă însă, ei ascultaseră mesajele lui Hristos și dacă acceptau să dea cezarului ce era al cezarului, nu mai voiau ca familiile lor să sufere de foame, pentru a aproviziona brutăriile naționalizate ale Romei, unde în fiecare zi se împărțea gratuit pîine unui număr de 30 000 de șomeri de profesie. Absorbit de reorganizarea frontierelor și de centralizarea serviciilor administrative,

punînd la punct ritualurile minuțioase ale unei noi etichete care avea să facă din împărat un personaj sacru, avînd grijă să-i lipsească pe generali de orice rol în administrație și să dezvolte cadrele funcțiunii civile, Dioclețian se sinchisea prea puțin de mizeria egipteană. Foarte conștient totuși că era imposibil unui singur om să asigure ordinea în imensul imperiu, el încredințase apărarea Occidentului lui Maximian, fost simplu soldat, ajuns prietenul și tovarășul lui de arme, rezervîndu-și zona orientală, fiind de la sine înțeles că imperiul va continua să constituie teoretic un singur bloc politic. Aceste măsuri nu l-au împiedicat însă pe un comandant al celor două legiuni staționate în Egipt, Lucius Domitius Domitianus, să se proclame împărat într-o bună zi a anului 296, lovitură de stat despre care se poate gîndi că nu a fost exclusiv militară, ca cele precedente. Reacția Romei a fost imediată și brutală : cîteva săptămîni mai tîrziu, la Alexandria, în deltă și pe malurile canalului domnea ordinea. Mîna de fier a lui Dioclețian se abătu mai cu seamă asupra creștinilor, a căror acțiune centrifugă în raport cu imperiul nu o ignora, imperiu pe care el se străduia să-l consolideze după atîția ani de răzvrătire și anarhie. De la îngrozitoarele prigoane dezlănțuite de Decius, în urmă cu cincizeci de ani, sîngele martirilor făcuse să se înalțe generații întregi de credincioși, a căror speranță în viața veșnică era arzătoare, dar care nu căutau mai puțin în Evanghelie învățăminte politice ce nu priveau decît viața lor pămîntească.

Constantin : o convertire politică ?

In acea regiune a lumii cu o suprafață atît de mică, unde se suprapuseseră misterioasele culte ale unei teogonii complicate, dar unde monoteistul Abraham își ridicase cortul, acolo unde pentru prima oară un faraon filozof și poet profesase o religie întemeiată pe dragoste și fericire, unde Moise căpătase conștiința misiunii sale, unde Iosif și Maria veniseră să-și pună pruncul la adăpost, acolo unde mesajul evanghelic găsise un teren propice, și tot acolo, în acest istm îngust unde se revărsaseră atîtea armate, unde atîtea idei se ciocniseră, atîtea neamuri se amestecaseră, un preot din Alexandria, Arie, avea să zdruncine temeliile bisericii pentru mai multe veacuri.

Este imposibil să scrii istoria Suezului fără a o evoca rapid pe cea a arianismului. La începutul secolului al IV-lea, în Egipt se numărau peste un milion de creştini şi vreo sută de episcopi, dintre care patriarhul din Alexandria se bucura de un considerabil prestigiu. Bisericile sînt frecventate acum nu numai de muncitori şi ţărani, ci de funcţionari şi de negustori. La Alexandria, ca şi la Sais, Athribis şi Arsinoe, Ptolemeis sau Berenice există numeroase comunităţi înfloritoare, cu toate execuţiile în masă care se abat peste ele din cînd în cînd ; într-o bună zi, însă, un edict semnat la Milano (313) proclamă pentru toţi cetăţenii imperiului libertatea de a îmbrăţişa religia pe care o doresc. Cum se explică miracolul acesta ? Vechii zei sînt în sfîrşit sătui ? Redresarea politică operată de Diocleţian apără de acum înainte aparatul imperial de orice mişcare de răzvrătire ? Opinia publică este oare obosită de supliciile de a căror inutilitate îşi dă seama în prezent ? Sau noul împărat, Constantin, este şi el zdruncinat de mesajul lui Hristos ? Deşi nu neagă convertirea sa la creştinism, istoricii moderni, laici sau bisericeşti, sînt cu toţii de acord că vestitele revelaţii ale împăratului trebuie examinate cu cea mai mare circumspecţie. Ei admit că Constantin a fost întotdeauna atras de creştinism şi s-a arătat binevoitor faţă de cei care-l practicau. De asemenea, este incontestabil că dintr-un imperiu păgîn, a făcut un imperiu creştin. Însă în fapta în care unii vor să vadă o hotărîre a providenţei, alţii nu observă decît o opţiune politică despre care dau diverse explicaţii : că, într-un mod puţin creştinesc, Constantin a pus să fie sugrumaţi cîţiva dintre rivalii săi pentru a ajunge la tron, că n-a rupt niciodată cu păgînismul oficial şi şi-a păstrat titlul de *pontifex maximus*, că n-a vrut să fie botezat decît pe patul de moarte şi în sfîrşit că a acordat libertate creştinismului pentru că şi-a dat seama foarte clar că dinamismul creştin avea să-i îngăduie să domnească singur asupra unui imens imperiu al cărui ocrotitor temporal şi spiritual era necesar să fie el însuşi.

Oare un asemenea realism politic avea să-l determine să-şi instaleze capitala la Bizanţ, oraş mai bine situat sub raport strategic şi economic decît Roma, pentru a supraveghea cele 3 milioane de kilometri pătraţi ai domeniului său, ameninţat mai cu seamă dinspre răsărit ? Oricare ar

fi fost motivul întemeierea Constantinopolului va deplasa axa lumii romane și va fi considerată la Alexandria ca un fel de revanșă a Greciei orientalizate, pe de o parte pentru că fluxurile comerciale cu Ostia sînt condamnate să dispară curînd, iar pe de alta, pentru că noua metropolă va apăra pozițiile grecești în Egipt. În acest climat, erezia călugărului Arie se va dezvolta, și chiar înainte de a suscita altele, care aveau să fie tot atît de serioase[1], va lua caracterul unei pasiuni politice care-i va diviza pe creștini în așa măsură, încît va face din ei niște frați dușmani. Împăcați, vor rămîne totuși niște frați despărțiți.

Ereticul Arie sfărîmă unitatea spirituală a bisericii

În dorința de a afirma caracterul esențialmente monoteist al religiei creștine într-o epocă în care biserica era încă departe de a fi ajuns să-și definească dogmele, Arie propovăduia că cuvîntul care s-a întrupat în Hristos nu era de aceeași natură cu Dumnezeu, întrucît Dumnezeu nu are seamăn. Prin aceasta el nu acorda fiului lui Dumnezeu decît un caracter divin de ordin secundar, repunea în discuție dogma treimii, îl lipsea oarecum pe Iisus Hristos de rolul său esențial, de mîntuitor, făcînd totodată „să dispară ideea fundamentală a creștinismului, ideea reînvierii". Deși condamnată imediat de patriarhul din Alexandria, teoria lui Arie s-a răspîndit rapid în toată Asia Mică. Conflictul local, care inițial opusese un preot episcopului său, și-a schimbat brusc dimensiunile în așa măsură, încît a luat aspectele violente ale unui adevărat război religios, lucru care nu-i convenea lui Constantin, al cărui sistem politic nu putea admite o biserică divizată. De aceea, reunind oficial în persoana sa autoritatea temporală și cea spirituală, el a convocat la Niceea (325) un sinod ecumenic care, grăbindu-se să condamne erezia lui Arie, l-a proclamat pe Hristos consubstanțial cu Dumnezeu-tatăl și i-a exilat în Iliria pe Arie și pe adepții săi cei mai turbulenți. Dar Constantin s-a înșelat amarnic închipuindu-și că hotărîrea sinodului avea să reconstituie unitatea spirituală a bisericii și să readucă ordinea în Orien-

[1] Îndeosebi cea a lui Nestorius.

tul creştin. Nu numai că arianismul avea să devină timp de o jumătate de secol sprijinul luptelor naţionaliste duse în Egipt, de unde va fi în cele din urmă înlăturat, dar sub semnul acestei erezii aveau să fie botezate masele popoarelor migratoare care roiau în jurul imperiului, trecînd frontierele sale şi stabilindu-se în cuprinsul lui în secolul al V-lea. Numai francii şi anglo-saxonii, rămaşi păgîni, vor scăpa de propaganda misionarilor arieni. Oare acest eşec l-a decis pe Iulian, zis Apostatul, să facă din nou din păgînism religia oficială, numai pentru a asigura ordinea publică în imensul imperiu în care creştinii se măcelăreau cu un egal fanatism ? Au fost redeschise vechile temple de marmură, a fost organizată o ierarhie clericală păgînă, paralelă cu clerul creştin rămas liber. Creştinii au fost curînd excluşi din comandamentele militare, din înaltele funcţii publice şi din învăţămînt, măsuri împotriva cărora s-au răzvrătit cu destulă violenţă pentru ca împăratul să condamne un anumit număr dintre ei la exil, ba chiar la pedeapsa capitală. În Egipt, unde creştinismul se dezvoltase desigur mai mult la suprafaţă decît în profunzime şi unde poporul, mai cu seamă în oraşele din deltă, păstrase un gust atavic pentru răscoală, bisericile au fost luate cu asalt pentru a sugruma credincioşii care se aflau în ele. Astfel, acolo unde se făcuse simţit primul suflu al ereziei ariene, furtuna ameninţa să doboare structurile încă şubrede, pe care vîntul deşertului arab avea să le mătură trei secole mai tîrziu.

Dar înainte ca să pornească spre canalul Suez cavalcada Islamului, istmul avea să mai fie zguduit şi de alte vijelii. Ele vor fi stîrnite de riposta păgînă la fanatismul creştin întreţinut de episcopi de şoc şi, mai mult încă, de ambiţia personală a anumitor patriarhi, Atanasie, Teofil, Chiril, Dioscuros — care nu făceau o taină din intenţia lor de a întemeia în Orient, în pofida Constantinopolului şi chiar a Romei, o papalitate alexandrină. Anumiţi scriitori catolici contemporani nu au pregetat să-i compare cu nişte faraoni, fără-ndoială din cauza luxului şi a puterii lor — „Ţara îmi aparţine mai mult decît împăraţilor" — dar şi din cauză că poporul egiptean vedea în ei pe promotorii rezistenţei naţionale şi simbolurile vii ale urii nutrite faţă de dominaţia greacă şi de spiritul grec.

Rolul Suezului se intensifică

De cînd fusese lărgit de Traian şi în decursul perioadei în care supremaţia romană fusese incontestabilă, canalul determinase o intensă dezvoltare a traficului, dar se pare că activitatea lui începuse să se reducă din momentul în care survenise ceea ce s-a convenit să fie denumită „criza din secolul al III-lea". Istmul îşi păstrase totuşi interesul şi se construise chiar un port mare, Clysma, la extremitatea de nord a Mării Roşii. Negustătorii egipteni — mai curînd sirieni, evrei şi greci — porneau acum din acest port în spre coasta Somaliei şi Etiopia, adică în spre vechea ţară Punt, unde se mai găseau mirodenii, smaralde, aur, sclavi şi de unde se puteau aduce încărcături cu răşini parfumate. Cei mai îndrăzneţi se încumetau chiar s-o pornească spre Ceylon, unde se întîlneau cu confraţii lor chinezi sau indieni, ale căror corăbii geme au de piper, cuişoare, lemn de santal, aromate, mosc, bumbac, mătăsuri, porţelanuri... şi alte produse scumpe care trebuiau plătite peşin cu bani de aur. La înapoiere, mărfurile erau descărcate la Clysma, apoi reîncărcate fie pe şalandele de pe canal, fie pe cămile, treceau istmul, intrau în atelierele din Alexandria, de unde porneau din nou, avînd valoare sporită, fie spre Bizanţ, fie spre porturile situate în fundul Mării Adriatice, în Spania, în Galia, ba chiar în Marea Britanie.

Neîncetata frămîntare, răzvrătirile, certurile religioase care se încheiau cu masacre, nimic din toate acestea nu izbutiseră să ducă de rîpă comerţul şi industria Alexandriei, a cărei prosperitate se menţinuse la un nivel ridicat, în pofida anumitor perioade slabe. Oameni întreprinzători, cu spirit de aventură şi „duri în afaceri" folosiseră cu pricepere poziţia ei geografică pentru a face din ea în decursul secolelor centrul relaţiilor comerciale între lumea mediteraneană, India şi Extremul Orient. Oricît de ocupaţi ar fi fost să ocrotească creştinismul împotriva ereziilor şi frontierele împotriva invaziilor în cursul acestei perioade confuze care ţine de la moartea lui Constantin şi pînă la urcarea pe tron a lui Iustinian (337—527), în care stăpînirea s-a aflat ba în mîinile unui împărat unic, ba în cele a doi împăraţi, unul în Orient şi altul în Occident, cei vreo douăzeci de conducători de stat care s-au perindat nu au pregetat să favorizeze dezvoltarea industriilor de

lux în Antiohia, Tir și mai ales în Alexandria, situată pe axa marelui trafic internațional ce trebuia ocrotit din evidente motive strategice și economice.

Occidentul sacrificat

În acest eseu de sinteză nu este inutil să amintim cum în cursul năvălirii popoarelor migratoare — Alaric, Teodoric, Attila, Genseric — Occidentul a fost sacrificat în mod deliberat pentru salvarea celeilalte jumătăți a vechiului univers roman, Orientul acesta seducător unde, beneficiind de moștenirea greacă și romană, și însușindu-și aportul asiatic, se născuse o lume nouă ce făurise o civilizație originală și unde biserica se sustrăsese chiar autorității papale. Cînd episcopul Ambrozie avea să spună milanezilor : „Hunii s-au aruncat asupra alanilor, alanii asupra goților, goții, împinși afară din patria lor, ne-au împins pe noi în Iliria și încă nu s-a terminat", el avea să prezinte un tablou sintetic destul de exact asupra giganticelor mișcări ale populațiilor, determinate de un val asiatic din adînc, foarte asemănător cu acela care-i aruncase odinioară pe indo-europeni asupra lumii antice. Ceea ce episcopul din Milano n-avea de unde știi era faptul că, prin iscusite combinații politice, guvernul de la Constantinopol, după ce fusese nevoit să cadă la o înțelegere cu cotropitorii și chiar să-i instaleze pe terenurile ocupate și să le deschidă cele mai largi căi în domeniul adiministrației și armatei, abătuse valul lor spre apus. Astfel, lui Alaric, conducătorul vizigoților, dar creștin arian, ale cărui trupe practic ocupau Constantinopolul, i se dăduse mînă liberă ca să pătrundă în Grecia, să devasteze Peloponesul, să treacă în Italia, să răzbată pînă în inima Romei rămasă neviolată de la invazia galilor, să perceapă de la ea un tribut de 4 000 de livre de aur înainte de a o jefui la sînge, să coboare spre sud, atras de forța magnetică a mărilor calde, dincolo de care avea să-și ducă — în Sicilia, Africa

— cetele, apărute undeva în cîmpiile înghețate care se întind între Nistru și Dunăre. O moarte subită pusese capăt acestui vis fantastic pe care alții după Alaric îl vor realiza sau se vor lăsa atrași de el. În același timp, împinse și ele de hoarde care trecuseră Volga, unele popoare germanice — vandalii, suevii — au traversat Rinul, au străbătut Galia, au coborît spre Pirinei și au cotropit Spania. Burgunzii și alamanii soseau și ei ; Genseric a trecut strîmtoarea ce pe atunci nu purta încă numele de Gibraltar și a pus stăpînire pe Africa de Nord, de la Tanger la Tripoli. Episcopul Ambrozie avusese dreptate cînd prevăzuse că „încă nu s-a terminat", căci pornind din stepele Asiei Centrale, pustiind granițele de nord ale Chinei și începînd lungul lor marș spre apus, hunii ajunseseră la Dunăre și amenințau frontierele imperiului de răsărit, unde domnea împăratul Theodosiu al II-lea.

Înaltele combinații bizantine...

Cel care se afla în fruntea lor la vremea prodigioasei lor aventuri cunoștea tot ce poate obține un om de pradă de la adversarul său, atunci cînd dozează cu pricepere amenințarea cu teroarea. Desigur, Attila cîștigase prima rundă, obligîndu-l pe Theodosiu să-i plătească 6 000 de livre de aur — și să-l numească comandant suprem ! —, dar bizantinii au socotit că nu era prea scump plătită salvarea Constantinopolului, mai ales cînd i-au văzut pe huni năpustindu-se să cucerească Apusul, așa cum înaintea lor vizigoții lui Alaric se revărsaseră spre Galia și Italia. Așa cum aceștia din urmă nu mai reveniseră niciodată în Răsărit, nici hunii nu au mai fost văzuți sub zidurile Constantinopolului, dar episcopul Ambrozie avea în continuare dreptate... Trezeci de ani după înfrîngerea suferită de Attila lîngă Châlons [1] (451), ostrogoții rămași în Balcani au început la rîndul lor să se frămînte și au luat calea Bizanțului. Odată mai mult împăratul creștin a reușit să-și salveze capitala, asmuțind popoarele migratoare asupra Italiei, care căzuse sub dominația triburilor germanice. Teodoric, conducătorul ostrogoților s-a stabilit la Ravenna și s-a proclamat rege al Italiei. Imperiul roman de Apus fusese cu adevărat jertfit intereselor impe-

[1] În locul denumit Cîmpiile catalaunice. — *Nota trad.*

riului de Răsărit. Europa meridională ar fi devenit foarte probabil gotică şi arianâ prin jocul înaltelor combinaţii bizantine, dacă Rémy, episcopul din Reims, n-ar fi avut strălucita idee politică de a-l boteza pe Clovis.

În acea perioadă, francii nu erau nici mai buni, nici mai răi decît celelalte popoare migratoare germanice care ocupau Galia, dar rămăseseră păgîni, oferind astfel catolicismului un teren necontaminat de erezia arianâ. Devenit creştin ortodox, Clovis se va sprijini pe autoritatea administrativă şi morală a episcopilor, care vor ajuta activ pe războinicii lui să supună populaţiile galo-romane şi să zdrobească totodată arianismul, pecetluind de pe acum pentru viitor un soi de pact între viitoarea monarhie franceză şi biserică.

...sacrifică Occidentul...

Diplomaţia bizantină, care a constat timp de două veacuri în a abate spre Apus năvala cotropitorilor, a fost adesea judecată cu asprime, dar nu trebuie să uităm că, de la întemeierea Constantinopolului, *pars orientalis* [1] atrăsese toate forţele imperiului, intelectuale, militare, economice, financiare. Pe de altă parte, dacă stăm să judecăm drept, era mai puţin greu să tratezi cu popoarele migratoare al căror respect pentru lumea romană era bine cunoscut, decît cu perşii sassanizi, care constituiau schimbul doi al parţilor în lupta lor seculară împotriva Imperiului roman şi ale căror trupe oţelite hărţuiau fără milă legiunile ; un împărat, Valerian îşi pierduse libertatea în aceste lupte, un altul, Iulian, viaţa. Incapabil de a se bate pe două fronturi imense, Bizanţul jertfise Occidentul, pentru că trebuia stăvilită cu orice preţ armata persană, ce nu numai că-şi arunca batalioanele asupra Asiei Mici, dar controla şi căile terestre şi maritime care, prin Asia Centrală sau Golful Persic duceau către Indii şi în China. Dacă statul-major sassanid ar fi hotărît să-şi lanseze soldaţii pe drumurile străbătute odinioară de ostaşii lui Cambise şi Darius, grîul egiptean nu ar mai fi ajuns pînă la Constantinopol, istmul ar fi fost blocat, iar Marea Roşie lăsată în părăsire. Întrucît orice politică presupune luarea

[1] Partea răsăriteană (a imperiului roman) — (lat.). — *Nota trad.*

într-o bună zi a unei hotărîri, fuseseră abandonate căile ce duceau spre Apus, pe care se înghesuiau populații primitive, și a fost aleasă calea Indiilor, a neguțătorilor, care prin canal răzbătea în lumea mediteraneană, a cărei unitate economică mai dăinuia.

...și sînt profitabile feudalilor din Alexandria

Rămasă credincioasă vocației sale de oraș de tranzit, clienților săi, curentelor comerciale create de secole și dispunînd de o rețea de agenți comerciali, Alexandria profitase de pe urma alegerii bizantine ; rămăsese orașul cel mai important din țară, istmul fiind punctul ei cel mai nevralgic. Așa cum odinioară se lucrase pentru Roma, acum se lucra pentru Constantinopol, dar nu se mai efectuau pur și simplu operații de curtaj asupra mărfurilor venite din Extremul Orient, ci aurul era transformat în bijuterii, smaraldele erau montate în coliere, cingătorile și mînerul săbiilor erau încrustate cu pietre prețioase, mătăsurile erau brodate din nou cu fir de argint și cu perle. Oricît s-ar fi lăudat Constantinopolul că dădea tonul modei, în prăvălioarele din Alexandria se comandau fustele scurte care lăsau genunchii descoperiți, rochiile lungi, împodobite cu cingători și paftale mari, țesăturile strălucitoare și violent colorate, perucile blonde, fardurile, inelele enorme, pandantivele de aur în trei rînduri și chiar unele încălțări pe talpa cărora urmăritorii puteau citi cuvinte dulci, ca o invitație la amor. La această industrie de lux, Alexandria putea să adauge pe cea a papirusului, căci folosirea scrierii făcea acum parte din viața socială, administrativă, juridică, comercială, iar Egiptul dispunea în acest domeniu de un monopol absolut.

Astfel țara, la adăpost de marile invazii, cunoscuse o anumită prosperitate : industria ei atrăgea banii de aur bizantini spre lăzile aurarilor, fabricanților de parfumuri, de papirus, croitorilor, nelipsiților agenți comerciali din jurul istmului. Însuși patriarhul, care dispunea de treisprezece cargouri mari, nu era cel mai de lepădat specialist în import-export ; el întreținea o miliție personală, îi hrănea pe nevoiași și dădea împăratului bani cu împrumut.

Dar, în timp ce avuția era împărțită între cîțiva oameni situați sub raport geografic în orașele de la istm, imensa majoritate a felahilor era cu atît mai săracă, lipită pămîntului, cu cît producția de cereale a Egiptului era în întregime rechiziționată de Constantinopol, de cînd fusese pierdut grînarul Cartaginei. Numai clasa marilor proprietari funciari de origine greacă, ce se constituise repede, de îndată ce urmașii lui August nu mai fuseseră atît de puternici spre a menține mitul unui Egipt considerat proprietate personală a împăratului — numai această clasă reușise să scape de foarte greul tribut de grîne. În secolul al III-lea, în vreme ce împărații-soldați alergau de la o graniță la alta înainte de a fi gîtuiți de propriile lor trupe, în Egipt luase naștere un soi de nobilime feudală, ce pusese mîna pe pămînturile celor mai slabi și își rotunjise vaste domenii pe care puneau să muncească pe foștii proprietari deposedați de loturile lor. Așa cum se întîmplă, această feudalitate proprietară de pămînt devenise destul de puternică pentru ca guvernul de la Roma, apoi cel de la Constantinopol să fie nevoit să țină seama de ea, să-i acorde titluri nobiliare și să-i încredințeze înalte funcții publice, dintre care perceperea impozitelor era cea mai rîvnită.

Iustinian eșuează în opera de recucerire

În momentul urcării sale pe tron (527), Iustinian nu ignoră frămîntările religioase, economice, politice și sociale care se agravează în Egipt; cîrmuirea sa nu poate să se bizuie nici pe cler care, divizat în continuare pe tema naturii umane sau divine a lui Hristos, refuză ortodoxia, nici pe feudalii tot atît de lacomi la a se îmbogăți, cît de prompți la a trăda, nici pe felahii ajunși niște proletari ai pămîntului. Dar Egiptul mai păstrează încă reputația de a fi fabulos de bogat și continuă să fie cea mai întinsă provincie din ceea ce a rămas din imperiul rupt în două. Pentru a-și realiza visul nebunesc de recucerire, e nevoie ca Iustinian să reia în mîinile sale aspre comanda acestei regiuni răzvrătite, a cărei dizidență nu-i îngăduia să refacă din Mediterana un lac roman. Autoritar, evlavios, curajos, fastuos, muncitor, „împăratul care nu doarme niciodată" are drept principali colaboratori pe soția sa, Teodora,

fostă animatoare în localurile din Alexandria, înzestrată pentru politica în stil mare, și pe generalul Belizarie, care cunoaște meșteșugul armelor. Pentru a face să domnească ordinea în Egipt, a asigura aprovizionarea Constantinopolului și strîngerea impozitelor, Iustinian instalează la Alexandria un delegat general care capătă titlul de „duce augustal" și de care depind cinci administratori generali, înzestrați cu depline puteri civile și militare. Dar, întrucît are nevoie de zdravene trupe regulate, el trebuie să lipsească delta de toți veteranii care stau acolo în garnizoană și să creeze de la bun început o armată nouă ; recrutată la fața locului, egipteană dacă nu națională, misiunea ei esențială va fi de a asigura securitatea convoaielor cu grîne care urcau pe canale pînă la Alexandria, și de a apăra granițele : la vest față de Libia, la sud față de valea Nilului superior, la est pentru a apăra istmul unde sînt implantate o serie de posturi fortificate pe o linie ce merge de la Pelusium (Port Said) la fortăreața Babilon (Cairo). În fapt, această armată de 30 000 de oameni seamănă mai curînd cu un soi de gardă națională nedisciplinată, fără tradiție, fără valoare combativă, prost comandată. În ziua cînd în fața ei se va afla un dușman hotărît, o va rupe la fugă în mod rușinos, de la prima ciocnire.

Pentru că a reorganizat administrația egipteană — la Constantinopol au sosit numai într-un singur an două milioane de chintale de grîu — pentru că a izbutit să angajeze cu perșii convorbiri diplomatice care s-au încheiat cu semnarea unui compromis și pentru că în prezent dispune de o forță militară eliberată de frontul oriental, Iustinian capătă încredințarea că are mîinile libere pentru a întreprinde recucerirea Occidentului pierdut, fără să se preocupe prea mult de spatele frontului său. Trupele sale comandate de un mare conducător de oști, Belizarie, vor reuși să recucerească Cartagina de la vandali, Italia de la ostrogoți și o mică parte din Spania de la vizigoți. Victorii fără viitor, întrucît armata bizantină nu va fi destul de numeroasă pentru a ocupa în mod eficace teritoriile recucerite dar pustiite, nu va dispune de cadre administrative suficiente pentru a reorganiza și a repune pe picioare imensa mașinărie instalată în întregul imperiu roman înaintea marilor invazii ale popoarelor migratoare, și mai

mult, pentru că perşii nu vor pierde ocazia să se năpustească asupra Siriei lipsită de mijloace de apărare, obligîndu-l pe generalul Belizarie să se întoarcă în Orient pentru a astupa spărtura.

După treizeci şi patru de ani de domnie (527—561) Iustinian nu-i va putea împiedica pe perşi să cotropească Asia Mică, nu va putea opri cetele slavilor să treacă Dunărea, să ajungă pînă la periferia capitalei sale şi să efectueze raiduri împotriva Greciei. El nu va putea împiedica nici ca agitaţia politică religioasă să se reaprindă în Egipt. La moartea sa (565), bătrîn solitar ce dusese o existenţă somptuoasă, poate să se mîndrească cu o operă legislativă considerabilă, cu monumente pe care le-a ridicat, cu Sfînta Sofia pe care a împodobit-o ca pe o raclă, cu crescătoriile de viermi de mătase — proprietatea statului — unde sînt crescuţi viermi de mătase de cînd s-a descoperit secretul chinezilor, dar „marele său scop" a eşuat, iar urmaşii săi vor trebui să renunţe la visul occidental al ultimului împărat ce avea o anumită idee despre Imperiul roman.

Iustinian se înşelase în privinţa duşmanilor. Dacă el şi-ar fi concentrat trupele pe frontul din Orient, dacă şi-ar fi propus ca obiectiv dezvoltarea economică a unei Mediterane utile şi nu recucerirea militară a unor teritorii pe care popoarele migratoare începeau să le organizeze, dacă nu s-ar fi înglodat în mizerele certuri religioase ale predecesorilor lui, se pare că perşii n-ar fi putut niciodată să reia calea care duce la istmul Suez şi să ameninţe Orientul creştin cu anexiunea. Sub comanda unui şef prestigios, Chosroes, a cărui ambiţie, bogăţie, lux — 900 de elefanţi de război şi un harem de 10 000 de femei — recompun legenda lui Cirus înălţîndu-se pe calul său în scări de aur masiv, nimic nu-i va împiedica pe perşi să ocupe Siria şi Palestina, să pună mîna pe Ierusalim, să asmută un corp de armată împotriva Anatoliei şi un altul împotriva Egiptului, unde viitorul Port Said — Pelusium — avea să se predea fără luptă şi unde locuitorii Alexandriei, copţi sau greci, fete sau băieţi aveau să fie siluiţi şi măcelăriţi. Desigur noua ocupaţie nu va dura decît vreo zece ani, iar contraofensiva lui Heraclius îi va respinge în cele din urmă pe perşi pînă la baza lor de plecare, dar Chosroes va fi avut abilitatea politică să nu se amestece deloc în tre-

burile religioase ale țării ocupate, unde erezia monofizită [1] devenise suportul unui naționalism militant. După ce a eliberat Constantinopolul, a recucerit Antiohia și Ierusalimul, a cotropit Mesopotamia, a pus din nou o mînă de fier asupra istmului și Alexandriei, Heraclius, slăbit de acest imens efort, va încerca să propună turbulenților și dificililor creștini din Egipt, clerici sau laici, o nouă interpretare a Evangheliei, susceptibilă să împace diferitele tendințe, dar nu va izbuti decît să amplifice un sîngeros confuzionism. De altfel, e prea tîrziu. Cînd la 23 martie 630, împăratul readuce în mod solemn în Sfînta Sofia bucățile „adevăratei cruci", călăreții lui Mahomed pun deja șaua pe cai.

Islamul și Veneția, sau afacerile sînt afaceri

■

Lumea antică nu cunoștea din peninsula Arabiei, izolată de lume prin mare și pustiu, decît unele puncte răzlețe, cel mai adesea situate pe franjurile ei maritime. Dacă ezităm încă să localizăm geografic vestita țară Punt, unde se duceau egiptenii să caute aur, tămîie și pietre scumpe, dacă ne punem același semn de întrebare în legătură cu țara Ofir, spre care a fost îndreptată expediția navală a regelui Solomon, putem să ne gîndim, fără a acorda prea mult credit splendorilor „regatului Saba", că marinarii egipteni și fenicieni reperaseră locuri utile de ancorare de-a lungul coastelor arabice în cursul numeroaselor lor

---

[1] *Monofizitism* (gr. *monos* „unu" și *physis* „natură"), ramură a creștinismului, despărțită după sinodul ecumenic de la Calcedon (451). Contrar dogmei oficiale creștine despre cele două naturi, cea divină și cea umană a lui Hristos, monofizitismul recunoaște numai natura sa divină. A căpătat răspîndire în provinciile de răsărit ale Imperiului bizantin, reprezentînd una din formele de luptă ale maselor populare, interesate să se despartă de statul bizantin și de biserica oficială în care vedeau un instrument al opresiunii economice, politice și naționale. — *Nota trad.*

călătorii care-i duseseră cel puțin pînă la capul Guardafui, de care arareori îndrăzneau să treacă. Pe măsură ce se dezvoltaseră relațiile comerciale cu Indiile, concurența între căile maritime și cele de uscat devenise mai aprigă. Pe vremea întemeierii Imperiului roman, numeroase caravane luau drumul mătăsii, cu toate dificultățile create de parți, și alte convoaie de cămile se adunau în fundul Golfului Persic spre a încărca de acolo mărfurile destinate Mesopotamiei, sau chiar Arabiei. Aceasta nu reprezenta o piață importantă, dar furniza oamenii necesari spre a organiza transporturi prin deșert. Pentru a pune mîna pe acest trafic și a-l deturna în folosul canalului a vrut August să ia contact cu căpeteniile arabe din Medina, în același scop a fost creat un comptuar roman la Adena (Aden), iar Traian decretase provincie romană Arabia Petreea, al cărei rol de placă turnantă avea să fie reluat mai tîrziu de Palmyra. Cu timpul, transporturile maritime au precumpănit asupra transporturilor caravaniere, iar marinarii din Bizanț asigurau ei înșiși călătoria spre Indii prin Marea Roșie, ocolind Arabia, dar între Hedjaz, Palestina, Siria și Egipt se stabiliseră numeroase contacte și nu era de mirare să întîlnești la Alexandria, la Ierusalim sau la Antiohia negustători arabi foarte pricepuți și ei în subtilitățile curtajului.

Transportînd mărfuri, corăbiile sau caravanele vehiculau și idei. Astfel, în secolul al VI-lea, cele două-trei milioane de fetișiști care populau cele aproximativ 4 milioane de kilometri pătrați ai peninsulei recepționaseră fără-ndoială ecourile iudaismului și creștinismului, mai cu seamă de cînd abisinienii, care trecuseră la creștinism, luaseră obiceiul să traverseze strîmtoarea Bab-el-Mandeb și să strîngă legăturile de afaceri cu „vecinii din față". Marea majoritate a populației, nomade sau sedentare, nu se închina decît la zeii locali și nu asculta decît de șefii de trib, întotdeauna gata să se arunce unii asupra altora cu arma în mînă. Imensitatea pustiului, precaritatea sau absența căilor de comunicație, viermuiala politeistă, sumedenia de regișori, totul concura în a face din Arabia o țară anarhică, iar nu un stat politic, religios și militar. Totul, adică geografia, sociologia, teogonia. Dar se întîmplă uneori în istorie ca opozițiile și disparitățile să se coaguleze dintr-odată și să provoace dinamici explozive a căror naștere, măreție, decadență și în cele din urmă prăbușire nu poate fi explicată numai prin simplul fapt al unei voințe supranatu-

rale, sau numai prin deplasarea unor forțe economice și sociale. Dacă nu e cazul să apreciem aici revelațiile misterioase ale lui Mahomed, transmise curînd celor ce-i erau apropiați, lucru cert este că Profetul a fost în primul rînd un om de acțiune, creatorul unui stat politic și un conducător de popoare. Spre deosebire de împărăția lui Hristos, regatul acestui bogat antreprenor de transporturi era pe lumea asta. Dar cine ar fi putut prevedea în primii ani ai secolului al VI-lea, la Roma sau la Constantinopol, la Alexandria sau în Cipru, la Antiohia sau la Ctesifon că, adunați de către un conducător de caravane inspirat, fiii pustiului arabic, ajunși niște naționaliști fanatici și îmbătați de ideea unui dumnezeu unic, se vor năpusti curînd, cu sabia în mînă, să cucerească lumea ? Că în mai puțin de o sută de ani aveau să devină stăpînii Palestinei și Siriei, ai Egiptului și Iranului, ai Ciliciei și Cappadociei, ai Frigiei și Armeniei, ai Afganistanului, Turkestanului și Punjabului, fluturînd stindardul verde de-a lungul unei fabuloase cavalcade care avea să-i instaleze de la Oceanul Atlantic pînă la granițele Chinei, pe urma falangelor macedonene și a legiunilor romane ?

Islamul se stabilește la Suez

Deși am putea epiloga asupra sensului profund al războiului sfînt — „Paradisul se află în umbra săbiilor" — se cuvine să subliniem că nici măcar în mintea lui Mahomed, acest război nu corespundea vreunui țel imperialist, iar năvala călăreților arabi nu s-a dezlănțuit decît la doi ani după moartea sa. De îndată ce misiunea Profetului a fost asumată de succesorii săi, militari și totodată financiari, ea avea să capete într-adevăr niște aspecte de violență cu totul diferite de caracterul ei inițial. Trebuie să recunoaștem că interpretarea marxistă a istoriei își vădește aici superioritatea, amintindu-ne că primele obiective desemnate de califul Omar generalilor săi corespund foarte exact intereselor comerțului caravanier arab : Mesopotamia, Mediterana, Marea Roșie. Puțin timp după instalarea călăreților generalului Amr în acest Egipt creștin, dar eretic, care refuza să se bată pentru împărat, considerîndu-l un dușman al credinței, o imensă parte a populației a devenit musulmană, desigur printr-o reacție antibizantină, dar și pentru că trecerea la islamism atrăgea

în mod automat scutirea de impozite. Creștinii rămași fideli credinței lor, monofiziți sau ortodocși, au considerat ocupația arabă ca o pedeapsă pentru sîngeroasele certuri dintre ei. În zilele noastre, în fața succesului durabil al principiilor Coranului profesate de sute de milioane de credincioși, unii scriitori catolici nu se pot opri să nu reflecteze că „teribila încercare islamică se înscrie în perspectiva unei judecăți supranaturale și a unei ispășiri" [1].

În lucrarea sa *Descrierea Egiptului*, inginerul Le Père, care a descoperit împreună cu Bonaparte urmele vechiului canal, reamintește de convocarea urgentă la Mecca pe care califul Omar a trimis-o generalului său Amr, cerîndu-i să trimită convoaie cu provizii în Hedjazul amenințat de secetă. „Principe al credincioșilor, i-a spus generalul, știu că înainte de islamism veneau la noi corăbii din Egipt care aduceau mărfuri. De cînd am cucerit această țară, calea aceasta de comunicație e întreruptă : Canalul este înnămolit, iar negustătorii au părăsit această cale de navigație. Vrei să dau poruncă să-l sape din nou, pentru a face să treacă pe el vasele încărcate cu provizii pentru Hedjaz ?" Omar a dat poruncă, lucrările au fost imediat întreprinse, iar curînd cargoboturile au putut naviga din nou pe el. Drumul grîului își schimbase din nou direcția, dar de data aceasta în folosul noului venit, Imperiul arab, care se lărgea pe harta politică a lumii, cîtă vreme Imperiul de Răsărit se reducea la dimensiunile mai modeste ale unei puteri greco-orientale, în stare încă să se apere, după cum o va dovedi în curînd.

Marea latină a devenit un lac arab

Stăpîni pe istmul Suez, instalați pe malurile Mediteranei, postați în Cipru și în Rodos, arabii pricepuseră repede importanța acestor balcoane maritime. Acum știau că nu le mai lipsea decît posesiunea Dardanelelor pentru a domina vechea lume romano-orientală și a-și păstra cuceririle. Porturile din deltă și de la golful Suez deveniră peste noapte șantiere navale, spre care fu îndreptat, ca pe vremea marilor faraoni, lemnul din Liban, și unde în-

[1] Daniel-Rops, *L'église des temps barbares.*

cepură să răsune ciocanele şi securile dulgherilor, ale căror tehnici se modernizaseră în contact cu constructorii greci şi romani. Pribegii prin nisipuri numărau, ce-i drept, printre ei cîţiva marinari deprinşi cu cabotajul în Marea Roşie, dar nu se puteau întemeia pe nici o tradiţie, indispensabilă creării şi întreţinerii unei puternice forţe maritime, situaţie cu atît mai gravă şi mai greu de depăşit, cu cît construcţia navală presupune o continuitate în efort. Ei au izbutit totuşi în cîţiva ani să lanseze suficiente bastimente de război spre a face din *mare nostrum* un mare lac arab, în care şi-au instalat baze în Creta, Cipru, Sicilia, Baleare şi Corsica. Mai mult, chiar în anul 655 au repurtat prima victorie într-o bătălie navală dată în largul coastelor siriene, în care o mare escadră bizantină a fost decimată.

Neputînd angaja decît un număr de vase cu totul inferior celui al inamicului şi cunoscîndu-şi inferioritatea în lupta pe mare, arabii înlănţuiseră unele de altele cele 200 de unităţi de care dispuneau, pentru ca linia lor de bătaie să nu fie străpunsă, iar manevra adversă, redusă în modul acesta la un soi de şarjă împotriva unui bloc fără fisuri, să se zdrobească astfel de soldaţii Islamului care aveau să-şi regăsească în felul acesta însuşirile lor de luptători pe uscat. Douăzeci de ani mai tîrziu, o veritabilă armadă arabă a apărut în Bosfor şi a asediat Constantinopolul, dar a eşuat în acţiunea sa, întrucît bizantinii au folosit atunci pentru prima oară o armă secretă, focul grecesc [1], care prefigura napalmul din timpurile moderne. O nouă tentativă era cît p-aci să reuşească în anul 717, dar şi de rîndul acesta ţiţeiul lansat de propulsoarele asediaţilor a nimicit flota inamică, astfel că puţinele bastimente care au scăpat din flăcări, dintre cele 2 000 de nave angajate în această gigantică operaţie combinată, s-au refugiat spre bazele lor de plecare. Paisprezece zile mai tîrziu, lîngă Poitiers, călăreţii lui Allah au suferit o grea înfrîngere. Astfel, aproape concomitent, năvălirea arabă la est, ca şi la vest, atinsese limite pe care nu avea să le mai depăşească.

Imensele teritorii cucerite de călăreţii lui Allah trebuiau administrate şi trebuia făcută încercarea de a le suda unele de altele sub controlul aceleiaşi autorităţi politice şi

[1] Amestec de salpetru, sulf şi răşină, cu efect incendiar. Focul provocat de această combinaţie nu putea fi stins cu apă, ci numai înăbuşit cu pămînt umed sau nisip. — *Nota trad.*

religioase : întrepriză dificilă, care presupunea la cucerîtori voința de a se supune unui singur calif. Dar aceștia erau comandați de numeroși și mărunți șefi de trib certăreți, invidioși, nedisciplinați care, odată ajunși prefecți, guvernatori, generali, dădeau frîu liber poftelor lor politice și lăcomiei lor. Astfel, primii califi trebuiseră să facă față multor rebeliuni conduse de nobili prin tradiție, sau de ocazie, care pretindeau cu toții că se trag din Mahomed și că sînt adevărații păstrători ai gîndirii lui. Dinastiei Omeiazilor stabiliți la Damasc, i-a urmat dinastia Abasizilor de la Bagdad. În același timp Imperiul arab se va destrăma, deoarece în Andaluzia, Maghreb, Iran, Siria, Egipt se vor constitui guverne independente. Pretextul certurilor religioase nu reușea să camufleze ambițiile personale ale celor care le proclamau și își asumau răspunderea lor cu o duritate necruțătoare.

El Mansur închide canalul. De ce ?

În aceste timpuri grele, ce se întîmplase cu canalul Suez ? Dușmănii de neîmpăcat, răscoale înăbușite și reîncepute, jurăminte veșnice și rapide sperjururi dezagregau fără-ndoială unitatea statului musulman, care nu se întemeia decît pe comunitatea de religie și pe implantarea limbii arabe, dar cei care își disputau puterea la Damasc, Bagdad sau Cairo, ajuns capitala Egiptului, nu se dezinteresau cîtuși de puțin dacă nu de canal, atunci de drumul spre Indii. Mai mult intermediari decît producători, stăpîni pe Mediterana occidentală, pe Marea Roșie și pe Golful Persic, arabii vor ști să tragă și ei profit de pe urma extraordinarelor poziții geografice pe care le controlează.

Am văzut că pentru a-și umple silozurile pe unde sufla vîntul, califul Omar poruncise să fie repus în funcțiune canalul : grîul egiptean, în loc să fie îmbarcat pentru Bizanț, fusese îndreptat spre Djeddah și, timp de mai multe decenii, triburile din Hedjaz, Yemen sau din Hadramaut putuseră să se hrănească, fără grija zilei de mîine. Dar întrucît venirea la putere a dinastiei abaside (în 750) provocase turburări insurecționale în aceleași re-

giuni, guvernul din Bagdad pusese imediat să fie astupat „canalul emirului", pentru a veni de hac mai repede cu ajutorul foametei populațiilor ce se ridicau împotriva autorității sale ! Cînd ne aducem aminte de vechile rivalități comerciale care opuseseră dintotdeauna pe negustătorii stabiliți în istmurile din Golful Persic și cînd, pe altă parte, știm că Mediterana, mai ieri o cale de legătură între Orient și Occident, devenise o barieră între aceste două blocuri, ne putem întreba dacă gestul conducătorului abasid nu traducea o idee mai puțin sumară. Nu cumva era vorba mai curînd de a abate curentul comercial de care profita Marea Roșie și de a aduce astfel la Bassora, în fundul Golfului Persic, mărfurile din India și din China, de unde aveau să fie redistribuite, prin Mesopotamia, noilor aristocrați ai Islamului, stabiliți într-o capitală întru totul nouă ?

Închizînd canalul emirului — va trebui acum să așteptăm ca Ferdinand de Lesseps să trezească din nou la viață această veche cale a lumii — califul El Mansur a blocat drumul maritim al Indiilor. Paralel, pirații musulmani care roiau în Mediterana au pustiit calea milenară a schimburilor, dedîndu-se la atacuri banditești împotriva rarelor nave bizantine care se încumetau să se îndrepte spre Veneția. Dar, deși canalul este închis și Mediterana practic interzisă convoaielor, evreii din diaspora, activi și pricepuți, dispunînd de rețele comerciale, reușesc să-și procure unele produse alimentare de care se arătau foarte amatori mîncăii carolingieni — piper, curmale, smochine, fistic, orez, ardei iute — și mai ales rame de papirus care se consumă enorm. „Negustătorii evrei, relatează istoricul Ibn Khordadhbek, care vorbesc araba, persana, greaca, franceza, spaniola, slava călătoresc din Occident în Orient cînd pe mare, cînd pe uscat. Ei aduc din Occident eunuci, sclave, tineri, brocart, piei de biber, blănuri de jder și tot soiul de articole de pielărie, săbii. Ei se îmbarcă în țara Franciei pe marea (Mediterană) occidentală și se îndreaptă spre Farama (denumirea arabă a Pelusiumului) ; acolo, încarcă mărfurile pe cămile și pornesc pe jos pînă la Clysma, unde se îmbarcă și pornesc spre Djeddah și de acolo în Indii și în China. La înapoiere, urmează același drum în sens invers și sînt încărcați cu mosc, aloes, camfor, scorțișoară și alte produse din aceste ținuturi orientale." Astfel,

deşi canalul e impracticabil, istmul deţine în continuare rolul său de trăsătură de unire între două lumi. Dar tonajele transportate rămîn de mică importanţă, cărăuşii ocazionali nu sînt interesaţi decît de produse uşoare şi scumpe — papirusul va dispărea încetul cu încetul fiind înlocuit cu pergamentul.

Negustătorii din Veneţia

Menţinute de evrei prin contactele lor internaţionale, tradiţia comerţului pe distanţe mari şi relaţiile între cele două lumi nu vor avea de aşteptat ofensiva Bizanţului. Cu mult înainte ca aceasta să se dezlănţuie, nişte nou veniţi, oameni din Veneţia, şi în curînd din Genova şi Pisa, aveau să se lanseze în afaceri, a căror anvergură va depăşi pe cea a expediţiilor organizate de negustătorii evrei într-o epocă în care, stupefiaţi şi temîndu-se de victoria arabă, creştinii se lăsaseră alungaţi din Mediterana, pînă la punctul „de a nu fi în stare să facă să plutească o scîndură" [1]. Aceasta, pentru că Veneţia nu numai că beneficia de o excepţională poziţie geografică, dar însăşi situaţia sa politică era destul de ciudată. Punct de joncţiune între Imperiul de Răsărit şi noul Imperiu din Occident, pe care papalitatea îl recunoscuse solemn în persoana lui Carol cel Mare, mica cetate a dogilor depindea teoretic de Constantinopol, dar se degaja puţin cîte puţin de o tutelă îndepărtată, fără a dispreţui deloc ocrotirea pe care i-o asigura flota bizantină. Ea avea să se bucure foarte curînd de o soartă prodigioasă.

În ce măsură va influenţa istmul Suez destinul veneţian ?

Dacă Mediterana orientală devenise o mare arabă, interzisă liberei circulaţii a convoaielor care aprovizionau pe vremuri Bizanţul — astăzi o mare metropolă în care trăiau peste un milion de greci —, imperiul rămînea totuşi punctul terminus a numeroase caravane care, luînd-o pe calea uscatului, străbăteau în zece luni imensele întinderi care despărţeau Marea Chinei de Bosfor. Ajunse la Bizanţ, produsele orientale erau îndreptate spre nord, pînă la

[1] Ibn Khaldoun.

Novgorod, unde erau schimbate pe postav, blănuri, chihlimbar cenușiu, miere, ba chiar și sclavi, aduși pe marea piață rusească de normanzii din Danemarca, Suedia și Norvegia. Astfel, o vastă zonă comercială se dezvoltase în secolul al IX-lea în jurul Balticii și al Mării Nordului și prosperase, pînă cînd triburi de turcomani care cotropiseră regiunea Kievului și ocupaseră malurile Niprului și Volgăi, interziseseră prin prezența lor orice posibilitate de trafic. Oare negustătorii norvegieni, suedezi, danezi, englezi și germani aveau să se lase ruinați, iar colegii lor bizantini, să fie amenințați cu asfixierea ? Atunci, solicitată și de unii și de ceilalți, Veneția acceptase să joace rolul de intermediar între Constantinopol și această Europă nordică, al cărei dinamism născînd reușise să-i asigure un loc printre curentele comerciale cele mai noi. O condiție a fost totuși impusă de negustătorii venețieni : determinarea unui loc de întîlnire și de schimb, situat aproximativ între Golful Adriatic și centrele industriale și comerciale europene (Londra, Bruges, Hamburg, Köln, Frankfurt, Nürnberg, Strasbourg, Basel). Așa s-au născut tîrgurile din Champagne [1], „care timp de aproape două sute de ani vor fi pentru Occidentul medieval ceea ce a fost în secolul al XIX-lea City din Londra pentru lumea capitalistă : marile regulatoare ale tranzacțiilor internaționale".

Ajunsă stăpînă peste schimburile comerciale între Imperiul franc și Imperiul greco-latin, de-a lungul unei căi nesfîrșite care lega acum Marea Mînecii de Marea Galbenă, era fatal ca, antrenată de spiritul său întreprinzător, Veneția să înnoade direct relații de afaceri cu Islamul, pentru a atrage în propriile ei lăzi o bună parte din numeroasele curtaje și alte drepturi de tranzit pe care antreprenorii de caravane trebuiau să le plătească pe drumurile străbătute. Atunci și-a pus întrebarea : de ce nu s-ar duce chiar ea să caute în porturile siriene sau egiptene aceste produse orientale care ajunseseră acolo prin Marea Roșie sau Golful Persic și care se îngrămădeau, dat fiind că tă-

[1] Tîrguri cunoscute mai ales din secolul al XII-lea și care adunau negustători din Franța, Lorena, Flandra, Italia și chiar Orient Se țineau periodic la diverse sărbători religioase în multe orașe din regiunea Champagne și grație lor, moneda locală a căpătat circulație internațională. — *Nota trad.*

rile Islamului nu puteau să le absoarbă pe toate ? Dacă se lansa într-o asemenea afacere, însemna că nu ascultă de cîrmuirea de la Bizanț, care interzicea categoric orice contact comercial cu necredincioșii ; în plus, lucrul acesta presupunea construirea unor cargoboturi grele. Fără a înceta să ofere colaborarea marinei sale de război în operațiile întreprinse de împărat împotriva arabilor, dogele i-a lăsat pe negustătorii săi să plece la Alexandria. Ei au fost cu atît mai bine primiți, cu cît aduceau în vasele lor lemn de construcție, bare de fier și mai ales tineri slavi, fete și băieți, cumpărați sau răpiți de pe coasta dalmatică și meniți să fie revînduți musulmanilor : cuvîntul „sclav" nu are altă origine. Ca niște „buni creștini", venețienii aveau să readucă de la Alexandria trupul sfîntului Marcu, din care vor face patronul cetății lor. În același timp, afacerile rămînînd afaceri, ei nu aveau nici un scrupul în a popula haremurile Islamului și a-l aproviziona pe dușman cu materii strategice, împăcînd astfel grija pentru mîntuirea lor cu rațiunea de stat, așa cum alții împacă scrupulele lor morale cu rostuirea unei cariere.

Bizanțul contraatacă

La sfîrșitul secolului al X-lea, după ce a executat cîteva raiduri reușite în adîncime în regiunea Anatoliei și cîteva acțiuni prădalnice în istmul Suez, îndeosebi la Damietta și la Farama, Bizanțul a putut să declanșeze o ofensivă generală sub comanda unui anume general Focas, pus de soldații săi pe tron și aruncat în patul unei împărătese rămase văduvă. Recucerirea Cretei permisese să fie întreprinse operații de debarcare mai serioase pe coasta siriană, de unde Focas se înfundase în regiunea Taurus, instalîndu-se pe malurile Eufratului, subjugînd Alepul, urcînd pe valea Orontelui și ajungînd la litoral. Era rîndul musulmanilor să rămînă uluiți și înfricoșați, căci trupele bizantine dădeau dovadă de o înaltă tehnică a masacrului și a jafului. Așa cum se întîmplă adesea, Focas avea ca adjunct un general care-l ura cu patimă și nu făcea nici o

tainã din lucrul acesta. Pe vremea aceea, nu te mulţumeai să-ţi doboari vrăjmaşii cu ajutorul unor calomnii viclene, îi asasinai. Tzimisces a rămas bineînţeles credincios unei tradiţii care avea măcar meritul riscului ; el a continuat recucerirea începută de fostul său comandant, făcînd una cu pămîntul Fenicia, Palestina, Siria şi ocupînd Damascul. Nu a mers mai departe, întrucît a fost otrăvit de un eunuc şi atunci cînd dinastia legitimă a pus din nou mîna pe putere [1], a trebuit să se amîne *sine die* orice încercare de a asedia Ierusalimul. Se punea în primul rînd problema de a asigura securitatea frontierelor ameninţate pe Oronte şi totodată în Bulgaria, apoi de a ridica o stavilă în calea presiunii turcilor, ale căror foarte redutabile însuşiri războinice bizantinii le cunoşteau tot atît de bine ca şi arabii, întrucît îi folosiseră ca mercenari.

Afacerile sînt afaceri

Valul recuceririi bizantine se oprise aşadar la porţile Egiptului. Sub domnia tiranică a califilor fatimizi, acesta se desprinsese de cîrmuirea de la Bagdad şi cunoştea o perioadă de prosperitate, datorită dezvoltării industriei lui textile, priceperii meşteşugarilor săi şi reluării exporturilor către lumea occidentală, chiar către Bizanţ, a acelor produse străine ce reprezentau luxul pentru carolingienii care trăiau fără visuri, înăuntrul micilor lor economii închise. Un contemporan, Masoudi, avea să spună despre Alexandria : „Este un centru comercial în care se aduc prin Marea Roşie şi prin Mediterana parfumuri, aromate, droguri, femei, produse alimentare, băuturi, stofe fine. Mărfuri din întreaga lume se găsesc din belşug în piaţă. Egiptenii spun că sînt oamenii cei mai bogaţi în materie de zahăr, miere, sclavi, oi, măgari, cai, lingouri de aur, smaralde, papirus, pomadă parfumată, grîu..." Desigur, trebuie să ţinem seama şi de un anumit lirism, dar să reproducem şi povestirea unui călător persan : „Am remarcat nişte cristal de stîncă lucrat de meşteşugari plini de gust. Fusese adus

[1] Cu Vasile al II-lea.

din Maghreb, dar se spunea că de curînd fusese primit altul, de calitate mult superioară, care sosise prin Marea Roşie." Deşi produsele din India şi din China n-au încetat niciodată să treacă prin istmul Suez, totuşi negustătorii veneţieni au redat căii Indiilor viaţa intensă pe care a cunoscut-o pe timpul splendorii romane. Incurajaţi, ajutaţi, susţinuţi de politica externă a dogilor, negustătorii şi-au putut instala comptuare la Laodiceea, Antiohia, Adrianopol, Salonic, Atena, în Corfu, în porturile din delta egipteană şi au obţinut chiar să fie scutiţi de orice taxe comerciale în cuprinsul imperiului. Acesta era preţul cooperării navale oferită Bizanţului de către Veneţia, spre a-l ajuta să se apere împotriva acţiunilor normanzilor lui Robert Guiscard care, după ce se stabiliseră în Sicilia, nu-şi ascundeau ambiţia de a se instala pe malurile Bosforului. Bizanţul fusese salvat, „dar stăpînirea lumii mediteraneene trecuse în mîinile vasalei lui, Veneţia. Dacă excepţăm Sicilia, toate bogăţiile Occidentului, din nord şi pînă în sud, de la postavurile din Flandra pînă la sclavii din Slavonia, de la metalele din Germania pînă la produsele alimentare din Italia, toate fabuloasele bogăţii ale Bizanţului, atelierele sale, aurarii săi, sticlarii săi, aurul său, toţi munceau de acum încolo pentru lagună, îngăduindu-i să aducă pe pieţele musulmane saci dopşiţi cu mijloace de schimb, ce aveau să-i permită să cumpere braţe întregi de mirodenii, toate produsele Orientului care i se ofereau şi pe care le va revinde cu dublul, triplul şi cîteodată cvintuplul preţului de cost." [1]

Mica trăsătură de unire care lega Suezul de Alexandria se prelungeşte acum către nord-vest, prin axa Veneţia-Troyes, Bruges, Londra şi către sud-est prin axa Aden-Mascat-Ceylon, unde marinarii musulmani întîlnesc marinari chinezi. Nici excomunicările papei, nici crisobulele [2] împăratului nu-i vor împiedica pe veneţieni şi în curînd pe genovezi şi pe pisani să-şi dezvolte afacerile cu lumea interzisă şi vor fi văzuţi chiar călugări de la Monte-Cassino solicitînd mozaicari arabi să le decoreze mănăstirea.

---

[1] René Guerdan, *La sérénissime.*

[2] În antichitate, document sigilat cu o pecete de aur. — *Nota trad.*

Hegemonia arabă dispare în folosul turcilor

În timp ce Egiptul cunoștea o înflorire economică, datorată spiritului întreprinzător al occidentalilor și bunăvoinței pelerinilor care se duceau unii la Mecca, alții la Ierusalim, imperiul abasid, foarte zdruncinat de pe urma contraofensivei Constantinopolului, era amenințat cu dispariția. La drept vorbind, călăreții deșertului nu-și păstraseră mult timp, în toată puritatea ei, sărăcia inițială. Trecînd brusc de la mizerul cort înfipt în nisipurile Hedjazului, la palatele din Damasc, apoi din Bagdad, abandonaseră repede tot ce era frust în moravurile, cît și în credința lor și, după exemplul bizantinilor, prinseseră gust să discute, să argumenteze, să interpreteze legea atît de simplă a lui Mahomed. Fărîmițată sub raport politic în dinastii mari sau mici, mai mult sau mai puțin autonome, lumea musulmană își pierduse și unitatea religioasă. Ea nu mai reprezenta decît o adunătură de forțe anarhice, în care arabii, al căror număr era infim dacă îl comparăm cu cel al convertiților la islamism, deja nu mai jucau primul rol. Astfel, la Bagdad, care dispunea de cele mai bune motive ca să nu aibă încredere în arabi, și nici în iranieni, cărora li se încredințaseră înalte funcții administrative — așa cum procedaseră și împărații romani cu migratorii germani și gali —, califii abasizi, pentru a-și constitui un soi de gardă pretoriană, înrolaseră în serviciul lor turci, care deveniseră și ei adevărați deținători de putere. Originari din nord-estul Chinei, turcii porniseră la drum către vest la sfîrșitul primului mileniu și, după ce s-au rotit prin stepe, împinși de mongoli, care veneau pe urmele lor, ajunseseră în vecinătatea iranienilor islamizați de dată recentă, care au încorporat un mare număr dintre ei în armata lor, fără să-și închipuie că acești lupi vor deschide într-o bună zi poarta fraților lor rămași în regiunea Buhara.

Potrivit procesului marilor migrații umane, invazia începuse prin infiltrarea cîtorva grupuri de oameni hotărîți. Aceștia, harnici și curajoși, — „coloană a cincea" înainte de existența noțiunii, se impuseseră repede societății decadente și primitoare de la Bagdad, așteptînd ca triburi mai dinamice decît celelalte să se năpustească spre vest într-un elan care amintește de cel al primei cavalcade arabe, să cotropească Iranul, să se instaleze la Bagdad și

să-şi croiască în Anatolia, pe Eufrat, în Siria principate mai mici. Hegemonia arabă îşi trăise traiul. Nu durase nici patru veacuri.

Oricît ar fi de sumare, aceste cîteva precizări par necesare pentru a încadra mai bine evenimentele ce urmează. Pentru că turcii au ocupat Palestina, Anatolia, Cappadocia, Frigia, Bithinia, ajungînd pînă la Niceea, la 20 de kilometri de Marmara, a făcut apel Imperiul creştin de Răsărit, ajuns incapabil să conducă singur războiul antiislamic, la forţele occidentale. Acestea vor asigura schimbul doi, organizînd cruciadele, al căror unic bilanţ pozitiv va fi, în mod foarte paradoxal, extinderea vechilor curente comerciale ale căii Indiilor. Aceste curente aveau să se dezvolte şi să se înmulţească prin istmul Suez, pînă în ziua cînd turcii otomani vor pune mîna pe Constantinopol, făcînd din Mediterana orientală o fundătură. Atunci a poruncit Henric de Portugalia navigatorilor săi să caute o cale de trecere pe la sudul Africii, spre a găsi un nou drum al mirodeniilor, care să eludeze pretenţiile misiţilor orientali sau veneţieni.

Imperialismul în umbra crucii

■

Deşi acţiunile cruciaţilor au avut cel mai adesea drept teatru de operaţii Asia Mică, Palestina, Siria, istmul Suez nu a lipsit dintr-o aventură în care s-au amestecat în mod straniu cel mai pur ideal religios şi cupiditatea, dezinteresul entuziast şi spiritul de cucerire.

Două secole după moartea lui Hristos, primii pelerini s-au şi îndreptat spre Ţara sfîntă, înfruntînd primejdiile, spre a îngenunchea în faţa Sfîntului Mormînt. Năvala islamică încetinise cu atît mai puţin acest elan, cu cît arabii cîntăriseră repede beneficiile substanţiale pe care Ieru-

salimul putea să le realizeze încurajînd vizitele cuvioșilor călători creștini, în colaborare cu armatorii veneţieni, genovezi sau pisani, ce își disputau clientela și practicau o politică de tarife reduse și de mirajuri publicitare, care prefigurau „marketingul" antreprenorilor moderni ai turismului de masă. Experţi în materie, cei din Mecca, deschiseseră agenţii la Ierusalim, unde se înălța și moscheea califului Omar. Ei aveau tot interesul să vegheze asupra securităţii pelerinilor creștini și musulmani, dar se întîmpla uneori ca furtunile imprevizibile ale unui fanatism potrivnic totuși spiritului tolerant al Coranului să se abată asupra locurilor sfinte și să-i înghită pe călătorii întru Hristos. Aceștia îndurau atunci cele mai îngrozitoare jigniri, ba chiar tortura și moartea. După ce furtuna trecea, noi pelerini ajungeau la Ierusalim și astfel, din acalmie în vijelie, a sosit și secolul al XI-lea, cînd cumpliţii turci selgiucizi cu săbii încovoiate s-au abătut asupra pietonilor întru domnul.

Mistică, politică, strategie

Pentru papa Urban al II-lea se punea oare numai problema de a elibera mormîntul lui Hristos și de a înlesni pelerinilor posibilitatea de a se duce la Ierusalim, fără a risca să-și piardă libertatea, sau chiar viaţa ? Mulţi istorici al căror catolicism nu poate fi pus la îndoială sînt de părere astăzi că acesta a fost „primul mobil", dar că mai era poate vorba și de a ajuta Bizanţul să ridice o stavilă în faţa presiunii asiatice, în legătură cu care exista teama că ar putea forța zăvorul european. Dealtfel, nu este imposibil ca Urban al II-lea să fi considerat cruciada ca un excelent mijloc de a curma schisma care, după secole întregi de neînţelegere, devenise definitivă [1]. În sfîrșit, papalitatea, desigur, nu privea cu ochi răi trimiterea la lupta împotriva arabilor și turcilor a acestor baroni turbulenţi, veșnic gata să se încaiere și ale căror violenţe ameninţau civilizaţia de fraternitate și ordine, atît de laborios predicată de biserică, într-o Europă în căutarea unei unităţi întrezărite. Că din această politică nu lipsea mistica nu e nici o îndoială, dar pentru nenumăraţii

[1] Din anul 1054.

luptători de rînd din Franța și Germania, din Italia și Anglia, din Flandra și țările scandinave este cert că evocarea lui Michelet pare foarte aproape de adevăr. „Au fost văzuți oameni cărora li se făcea dintr-o dată silă de tot ce le plăcuse pînă atunci și părăsind, baronii, castelele lor, meșteșugarii, meseriile lor, țăranii, ogoarele lor, pentru a-și închina strădania și viața apărării împotriva unor profanări sacrilege a celor zece picioare pătrate de pămînt care adăpostiseră timp de cîteva ceasuri, rămășițele pămîntești ale dumnezeului lor."

La 14 iulie 1099, cînd cruciații s-au năpustit la asaltul Ierusalimului, orașul sfînt aparținea egiptenilor, el nu se mai afla sub dominația turcilor. Profitînd de tulburarea iscată printre escadroanele selgiucide în urma sosirii trupelor franțe în Asia Mică, guvernul de la Cairo, nelăsînd să-i scape prilejul, reocupase pozițiile pierdute în anii precedenți. Este un fapt care se cuvine să fie subliniat, întrucît se încadrează în cea mai îndepărtată tradiție politică și strategică egipteană. Pentru fatimizii de la Cairo a pune din nou mîna pe Palestina nu însemna atît o răfuială dinastică și religioasă cu abasizii de la Bagdad, cît recuperarea istoricei zone de apărare care, de pe vremea lui Ramses al II-lea, ocrotea valea Nilului, adică pămîntul hrănitor și căile de comunicație prin istm între Mediterana și Marea Roșie. Lucrul acesta este atît de adevărat, încît egiptenii, care izbutiseră să adune trupe proaspete între Ascalon și Gaza, încercară curînd să recucerească Ierusalimul de la cruciați, care puseseră mîna pe orașul sfînt, înecîndu-l într-o baie de sînge. Dar latinii se instalaseră temeinic ; și ei înțelegeau necesitatea de a-și lărgi bazele teritoriale, cu atît mai mult cu cît Baldovin, proclamat de către însoțitorii săi rege al Ierusalimului la moartea fratelui său Godefroy de Bouillon [1], intenționa ferm să-și croiască un imperiu în Orient și să împartă în jurul lui principate, ai căror titulari urmau să fie vasalii săi. Pentru a-și da importanță, au pus mîna pe Caffa, Cesareea, Jaffa, Accra, Tripoli, pe toate porturile siro-palestiniene și în cele din urmă pe Aila, în fundul Golfului Akaba, punct de trecere obligatoriu pentru cara-

[1] Duce de Lorena (1058—1100), unul dintre conducătorii primei cruciade (1096—1099). — *Nota trad.*

vanele care legau Egiptul de Mecca, viitorul port israelian Eilat, astăzi punct de pornire al pipelinului care ajunge la Aşkelon, port petrolier la Marea Mediterană.

Baldovin încearcă să efectueze o operaţie împotriva Suezului

Odată mormîntul lui Hristos eliberat, ne puteam închipui că va începe vremea afacerilor şi a colonizării. Pentru a concretiza asemenea proiecte, era necesar să pui mîna pe grînarul egiptean şi pe istmul Suez, misiune istorică ce se impusese tuturor cotropitorilor în această parte a lumii. Baldovin ştia lucrul acesta. De asemenea ştia că pentru a asigura securitatea regatului său palestinean, trebuia să împingă frontierele sale occidentale pînă la braţul pelusic al Nilului, adică pînă la canal, şi să ocupe Sinaiul. Astfel, cele două imperative strategice care se impuneau de pe atunci prefigurau foarte exact concluziile cele mai moderne ale statelor majore egiptene şi israeliene. Pentru Baldovin şi majoritatea însoţitorilor săi, cruciada nu mai reprezenta acum expresia eroică a credinţei lor, ci posibilitatea de a se stabili pe noi teritorii, de unde să stoarcă bogăţii pe care le credeau imense, aşa cum crezuseră înaintea lor chaldeenii şi perşii, grecii şi romanii, arabii şi turcii. Războinic îndrăzneţ, chiar temerar, Baldovin — deşi se lasă ademenit în capcanele ieftine pe care i le întinde Orientul, pînă la a se înveşmînta chiar într-un burnus brodat cu fir de aur — nu înţelege mai puţin imperioasa necesitate de a ocupa istmul Suez : preia el însuşi comanda unei forţe de intervenţie pe care o lansează asupra localităţii El Arish, apoi asupra Faramei, vechiul Pelusium şi viitorul Port Said. Moartea sa accidentală (1118) face ca mica armată să se retragă la bazele de plecare, dar urmaşii primului rege franc al Ierusalimului se vor lansa cu toţii într-o adevărată „cursă pentru Egipt" [1], unde veniturile de pe urma impozitelor rămîneau mai mari decît pretutindeni altundeva. Ei au încercat cinci operaţii combinate împotriva deltei, era şi

[1] Pierre Willemart, *Les Croisades.*

pe ce să fie înecați într-o inundație provocată de distrugerea voluntară a barajelor Nilului, i-au pus pe egiptenii musulmani să le plătească sume considerabile ca retribuție pentru alianțe temporare îndreptate împotriva musulmanilor din Damasc, dar au trebuit în cele din urmă să abandoneze partida în fața presiunii turcilor, atunci cînd Saladin a pus mîna pe Egipt, lichidînd totodată și schisma fatimidă. În elanul său, Saladin a recucerit rînd pe rînd Accra, Sidon, Ascalon, Nazaret și Ierusalimul, unde marea cruce de aur înălțată de Godefroy de Bouillon pe moscheea lui Omar a fost dată jos (2 octombrie 1187).

Buni creștini... dar traficanți de arme

Nu era totul pierdut pentru toată lumea. Dacă primele două cruciade nu izbutiseră nici să elibereze mormîntul lui Hristos, nici să-i convertească pe necredincioși, ele au redeschis totuși larg Mediterana orientală comerțului creștin. Armatori, financiari, negustători de alimente, traficanți de arme profitaseră imediat de acest lucru. Veneția, Pisa, Genova devenite indispensabile pentru transportul, aprovizionarea, echiparea tuturor feudalilor mici și mari, baroni și pedeștri care se angajaseră în fantastica aventură, își instalaseră comptuare în toate porturile siro-palestiniene, dar tot porturile egiptene din deltă erau preferatele lor : Farama-Pelusium, Damietta, Rosetta, Alexandria. Pe acolo treceau la prețul cel mai convenabil produsele din Indii și din China, de cînd seniorii franci aparținînd marii și micii nobilimi luaseră obiceiul să perceapă taxe prohibitive asupra tuturor mărfurilor transportate de caravanele de uscat ce străbăteau teritoriul lor. Dacă exceptăm operațiile de amănunt la care am făcut aluzie, Egiptul nu suferise așadar nici de pe urma năvalei creștinilor, nici de pe urma refluxului lor, iar Alexandria rămăsese marea distribuitoare de mirodenii destinate piețelor occidentale, în schimbul produselor strategice și a materialului de război. Aceasta, în pofida tunetelor și fulgerelor Sfîntului Scaun care amenințase cu excomunicarea și cu confiscarea bunurilor, ba chiar cu închisoarea „pe oricine ar îndrăzni să vîndă sarazinilor fier

şi arme, lemn de construcţii maritime ori nave gata construite, sau ar intra în slujba necredincioşilor în calitate de căpitan de vas, ori de cîrmaci". Prima bancă internaţională din lume, posedînd 3 000 de nave şi 38 000 de marinari, republica Veneţia, se sinchisea prea puţin de interdicţiile papale. Era rost de cîştigat atîţia dinari, bizanţi [1], atîtea mărci, expediind în porturile deltei egiptene încărcături de arme care erau îndreptate apoi, cu cămilele, de-a lungul canalului năpădit de nisip pînă la Suez, unde erau reîmbarcate spre porturile arabe din Marea Roşie ! Astfel, tone de aur şi de argint prădate de generalii şi oamenii de afaceri din vechea Romă, dar care se întorseseră în Orient pentru a plăti luxul desfrînat al imperiului roman de răsărit, dispărînd practic din Occident, reluau acum calea Europei, spre a ajunge cel mai adesea în lăzile băncilor din Veneţia, Pisa, Genova, iar mai tîrziu Florenţa, Milano şi Bologna. Nici Petru Eremitul [2], nici sfîntul Bernard [3] nu prevăzuseră acest aspect economic al unei expediţii întreprinse sub semnul unei cruci simbolizînd jertfa unui dumnezeu care a trăit sărac, printre oameni săraci.

Cu toată prezenţa a trei monarhi de mare anvergură — Frederic Barbarossa, Filip August şi Richard Inimă de Leu — cea de-a treia cruciadă avea să se soldeze şi ea cu semieşec. După patru ani (1189—1193), ea recuperase cîteva puncte situate pe coastă, dar nu putuse să recucerească Ierusalimul. În aceşti patru ani de lupte întrerupte de armistiţii, în cursul cărora conducătorii creştini şi musulmani benchetuiau laolaltă înainte de a se sugruma unii pe alţii, istmul Suez devenise un soi de bulevard comercial pe care se întretăiau marile caravane încărcate cu mirodenii, museline, curmale şi smochine, lămîi şi vinete, smirnă şi damasc ce urcau către nord şi grelele convoaie cu fier şi lemn ce coborau către sud-est. În mod paradoxal, pe măsură ce cruciadele se succedau, legăturile comerciale dintre Europa şi Orient se dezvoltau. Cei care avuseseră norocul să se întoarcă în ţară aduseseră

[1] Monedă de aur şi argint folosită în Bizanţ în secolul XII. — *Nota trad.*

[2] şi [3] Propovăduitorii primei şi respectiv celei de-a doua cruciade. — *Nota trad.*

cu ei gustul pentru produse de consum nou descoperite și numeroase mici ateliere de metalurgie înfloriseră în așa măsură, încît Saladin a putut să scrie califului din Bagdad : „Veneţienii, genovezii și pisanii aduc în Egipt produse alese din Occident, îndeosebi arme și material de război, ceea ce constituie un avantaj pentru Islam și un dezavantaj pentru creștinătate !" Astfel, atunci cînd papa Inocenţiu al III-lea a reușit să promoveze o a patra cruciadă, conducătorii expediţiei au hotărît să abordeze Pămîntul sfînt nu ca înaintașii lor, pe nesfîrșita cale de uscat care ducea la Constantinopol, ci pe calea maritimă ce urma să-i ducă în Egipt, asupra căruia intenţionau să instituie o blocadă. Stăpîni peste istmul Suez, ei ar fi tăiat astfel drumul fierului.

O aventură sordidă și sîngeroasă

În proza sa simplă, despuiată și gravă, Villehardouin a relatat această a patra cruciadă, care nu a ajuns niciodată la Ierusalim și nici măcar în Egipt. Bun cavaler și diplomat abil, el fusese însărcinat să negocieze cu dogele Veneţiei transportul oamenilor, al cailor, al hranei și al materialului. Din cele 85 000 mărci de aur cerute, nu putuse aduna decît 50 000, dar se angajase să achite restul din primele prăzi de război. Dogele a pretins plata pe loc, știind bine că era imposibil cruciaţilor să-și procure o asemenea sumă, enormă pentru vremea aceea. Pentru a păstra controlul asupra expediţiei și a o împiedica să debarce cu forţa în Egipt, ceea ce ar fi provocat prăbușirea unei pieţe ce aduce importante beneficii, republica Veneţia propusese atunci baronilor coate-goale, mai preocupaţi să-și facă rost de feude decît să elibereze mormîntul lui Hristos, să cucerească Zara, o mică cetate adriatică situată pe coasta dalmată, a cărei concurenţă ar fi putut deveni stînjenitoare. Cruciaţii n-au pregetat să prade un oraș creștin. De asemenea, n-au pregetat, la întoarcerea din mica lor expediţie lipsită de glorie, dacă nu de profit, să se vîndă pe 200 000 mărci fiului împăratului detronat al Constantinopolului, tînărul Alexios, spre a-l ajuta să-și

recucerească capitala părintească. Au întors Egiptului spatele și nici nu au mai pomenit vreodată de plecarea în Țara sfîntă. Dar aventurierii de joasă speță, ca și gentilomii aventurieri, soldățoii, ca și baronii nu bătuseră mii de kilometri ca să se întoarcă cu mîinile goale. S-au năpustit asupra Constantinopolului, fostul Bizanț, avanpost al creștinătății în fața mareei asiatice, spărgînd altarele din materiale de preț pentru a-și împărți între ei fragmentele, jefuind casele și bisericile, luînd cu ei potirele și crucile, smulgînd aurul și argintul de pe porți, intrînd cu caii în Sfînta Sofia, furînd icoanele, violînd călugărițele, tinere sau bătrîne și sodomizînd preoții. Republica bancherilor din Veneția cîștigase pe două planuri : îndreptînd asupra Constantinopolului a patra cruciadă, ea apărase drumul spre Indii prin istmul Suez și totodată alungase din Bosfor pe concurenții ei genovezi și pisani. A fost o dublă lovitură. Papalitatea, care nu stătea mult pe gînduri cînd era vorba de excomunicări, aruncă anatema asupra acestor imbecili care nu se lipsiseră nici de plăcerea de a-și împărți între ei titluri nobiliare de carnaval — marchiz de Corint, duce de Atena, conte de Teba — și de a întemeia un nou Imperiu roman.

Imperiul acesta născut din călcarea jurămîntului depus pe săbiile încrucișate nu avea să dureze mai mult de cincizeci de ani. El a pierit în negura vremurilor, după ce a luptat cu disperare împotriva bulgarilor și a grecilor care nu se împăcaseră cu acțiunea banditească a cărei victimă căzuse împăratul lor. Se cuvine totuși să menționăm că în 1218, un conducător latin al Constantinopolului, Jean de Brienne, cuprins poate de rușine din cauza rolului ce fusese pus să joace, încercă să debarce la Damietta, cu intenția de a schimba această poartă a istmului Suez pe Ierusalim. Povestea s-a sfîrșit cu un nou fiasco, în pofida prezenței unui misionar cu mîinile goale și inima curată, de care își băteau joc tîrfele ce-i însoțeau pe soldați : Francisc din Assisi. Zece ani mai tîrziu, Frederic al II-lea, împăratul Germaniei, Italiei și Siciliei, ginerele lui Jean de Brienne, debarca la rîndul său în Egipt, în fruntea unei expediții pe care istoricii o numesc a șasea cruciadă.

La drept vorbind, Frederic acesta era un cruciat destul de ciudat. Excomunicat fiind, el întreținea relații foarte prietenești cu sultanul din Alexandria, se interesa mai mult de ideile și oamenii Islamului decît de învățăturile evangheliei și susținea că diplomația poate să răzbească acolo unde armele dăduseră greș. De fapt, Frederic reuși să realizeze o extraordinară operație politică, situîndu-se pe poziții contrare sălbaticelor măceluri care însîngeraseră pînă atunci Pămîntul sfînt. Foarte avansat în raport cu epoca în care trăia, împăratul era de părere că toleranța religioasă era mai presus de victoria militară, iar prietenul său musulman socotea, la rîndul său, că mormîntul lui Hristos putea fi negociat, cu condiția ca creștinii să ofere un preț bun. Nu le mai rămînea decît să se înțeleagă. La 17 martie 1229, după ce a trecut istmul Suez în fruntea trupelor sale și a reluat drumul milenar al faraonilor, Frederic al II-lea a intrat în Ierusalim și s-a instalat acolo, fără a înfige crucea deasupra moscheii lui Omar, întrucît se căzuse de acord ca pe locurile considerate sfinte cultul celor două religii să fie liber practicat. Doi oameni, amîndoi dușmani ai fanatismului, realizaseră imposibilul miracol. La Roma, lumea s-a indignat : Sfîntul Mormînt devenise obiectul unui tîrg odios. La Damasc și la Bagdad lumea a considerat că Melik el Kamil trădase cauza lui Mahomed primind de la suveranul creștin o sumă de aur fabuloasă. Și cum miracolele sînt de scurtă durată, Ierusalimul a recăzut, cincisprezece ani mai tîrziu, sub dominația necredincioșilor. Este drept că alte griji îi duseseră pe cei doi cumetri pe alte teatre de operații și-i siliseră de rîndul acesta să scoată sabia din teacă : Frederic al II-lea, pentru a înăbuși rebeliunea pe care Sfîntul Scaun o aținase în Sicilia ca să-l pedepsească pe diplomatul prea dibaci într-o problemă în care negocierea fusese apreciată mai imorală decît măcelul ; iar Melik el Kamil, pentru a răspunde la apelul califului din Bagdad, îngrijorat de repeziciunea cu care se rostogolea mareea mongolă.

Tratative secrete cu mongolii

Galbenii călăreți ale căror nenumărate hoarde risipite prin îndepărtata Asie se adunaseră sub comanda unui șef genial, Gingis han erau oare niște ultimi urmași ai hiesoșilor ? Porniseră la rîndul lor să cucerească lumea, ca și cum ar fi ascultat de cine știe ce impuls misterios care împinge periodic masele asiatice spre Occident. După ce au cucerit Manciuria, au cotropit China, după ce au străbătut Turkestanul, Afganistanul, au ocupat Persia și au trecut Uralii, cuceritorul a murit în plin avînt, lăsînd moștenitorilor săi un imperiu a cărui imensitate depășea pe cel al lui Alexandru și încredințîndu-le misiunea de a-i desăvîrși opera, năpustindu-se asupra Europei. Punînd din nou șaua pe cai, fiii lui Gingis han au pornit din nou spre apus, de la Urali la Dunăre, atacînd Ucraina, Ungaria, Polonia. „Imperiul bizantin, regatul franc, chiar imperiul lui Mahomed simțeau cum apasă asupra lor aceeași amenințare. În arierplanul întregii politici orientale se ridica de acum înainte silueta enigmatică a călărețului de stepă, cu arcul în pumn, încordat pe căluțul lui de luptă." [1]

Știind că mongolii, dintre care mai multe triburi se convertiseră la creștinism, îi urau pe musulmani, Sfîntul Scaun se întreba dacă o alianță Occident-Asia, încheiată în numele solidarității creștine, nu ar fi o excelentă combinație pentru a zdrobi Islamul. Desigur, acești creștini erau eretici, întrucît profesau doctrina lui Nestorius, totuși fuseseră botezați. Din motive de înaltă diplomație, ar fi putut să fie considerați niște frați separați și, profitînd de climatul creat de entuziasmul unei victorii militare comune, să fie primiți în sînul bisericii romane. Aceste considerații se leagă foarte intim de istoria Suezului, căci atunci cînd regele Ludovic cel sfînt care preluase comanda supremă a cruciadei a șaptea a făcut un îndelungat popas în Cipru (1248—1249), pentru a organiza spatele corpului său expeditionar, el a primit vizita a doi ambasadori mongoli. Veniți din îndepărtatul Caucaz, ei au propus să se pună la punct măsurile strategice în vederea unui război antimusulman declanșat pe două fronturi, mongolii atacînd în est și francii în vest. Deși legăturile universale erau mai

[1] Daniel-Rops, *L'Eglise de la Cathédrale et de la Croisade.*

frecvente, iar rapiditatea comunicațiilor mai mare decît am fi ispitiți s-o credem astăzi, statul major al celei de-a șaptea cruciade a socotit probabil că ar dura prea mult ca armata tătărască să fie pusă în ordine de bătaie ; devenise urgent ca trupele franc, al căror moral se clătina din zi în zi tot mai mult în trîndăvia unei insule magice, să fie duse la luptă. Regele Franciei, care avea capul politic al Capețienilor prevăzuse oare că de o victorie asupra turcilor repurtată astfel aveau să profite mai cu seamă mongolii, a căror gigantică maree va înghiți creștinătatea romană ? Fapt e că tratativele s-au încheiat brusc. Mesagerii Marelui Han au plecat înapoi în Asia, încărcați de daruri, iar Ludovic cel sfînt a dat ordin să fie grăbite ultimele pregătiri de debarcare în Egipt.

Cruciada regelui Ludovic cel sfînt

Agenții secreți ai regelui Franței îl înștiințaseră că cheile Ierusalimului se aflau la Cairo și că cel mai sigur mijloc de a ocupa Palestina era de a se instala temeinic în istmul Suez, spre a exercita un control riguros asupra porturilor Alexandria și Damietta, pe unde trecea calea aprovizionării necredincioșilor. Din nou asupra acestei minuscule părți a lumii avea să se năpustească o armată întărită. Alcătuită din nave grele cu bordul înalt, cîntărind între 500 și 1 000 de tone, din galioane de luptă și ușiere[1] — vase-grajd foarte asemănătoare cu *landing ships*[2] ale marinei aliaților în 1944 — flota cruciaților apăru în fața Damiettei la 5 iunie 1249.

Fără a aștepta ca toate unitățile sale să fie adunate, regele Ludovic ordonă să se înceapă numaidecît operațiile de debarcare. Dînd el însuși exemplul, cu scutul atîrnat de gît, cu coiful pe cap, cu lancea în mînă, sare printre primii în mare și se năpustește spre țărm, unde o puternică forță turco-arabă este masată sub ordinele generalului Fakhr-al-Din. Din punct de vedere tactic, este evident că în acest caz comandantul franc a comis o eroare, dacă

[1] Vas de transport în trecutul îndepărtat, care era prevăzut cu o ușă imediat deasupra liniei de plutire, pe care erau introduși caii. — *Nota trad.*

[2] Nave pentru debarcare (engl.). — *Nota trad.*

nu o nebunie — va mai înfăptui și altele, care vor fi scump plătite — și nu a putut beneficia de un efect de surpriză, întrucît dușmanul, informat nu se știe de cine, îl aștepta pe plaja de debarcare. Dar, împotriva oricărei logici, așa cum se întîmplă adesea în război, inamicul musulman a rămas cel mai surprins, nu atît de elanul baronilor și al pedestrimii antrenați de regele lor, cît de tirul masiv al companiilor de arbaletieri, ale căror arme băteau la două sute de metri. Această adevărată pregătire de artilerie țintuiește la pămînt pe soldații Islamului, cită vreme francii sînt încă pe jumătate în apă. Era o armă atît de redutabilă, încît papalitatea interzisese folosirea ei împotriva creștinilor... dar o considera nimerită cînd era vorba de musulmani.

Luați de valul armatei arabo-turce înfrînte, locuitorii Damiettei și-au părăsit orașul într-așa o grabă, încît au lăsat în el stocuri de arme, echipamente și chiar bani. Învingătorii se instalează imediat în el, cu bucuria soldaților din toate epocile care găsesc un cantonament bun după bătălie : Damietta este plină de provizii, izvoarele sînt bune, femeile au reapărut dintr-odată. Regele Franței, oricît ar fi fost de sfînt, dacă a fost, era un războinic mediocru. În loc să-și exploateze rapid victoria, el lasă trupele să se cufunde într-o prea lungă odihnă, amînînd pentru toamnă continuarea operațiilor, sub pretextul căldurii. (Cinci secole mai tîrziu, Bonaparte, care debarcase la Alexandria la 1 iulie, nu va pregeta să-și lanseze rapid trupele în deșert.) Greșeala de comandă a regelui Ludovic pecetluiește deja soarta expediției sale. Adversarul său profită imediat de inactivitatea creștinilor, pentru a constitui un corp de mameluci călîți, disciplinați, îndrăzneți și pentru a fortifica orășelul Mansura, situat pe drumul spre Cairo, la aproximativ 50 de kilometri de Ismailia, viitoarea capitală a canalului Suez.

La Damietta militarii, mai grijulii ca niciodată cu prerogativele și cu titlurile lor, se băteau pe pradă și nu cădeau la înțelegere decît pentru a se ridica împotriva pretențiilor legatului pontifical care reclama cea mai mare parte din ea. „Jobarile se lamentează în legătură cu efectele acestei inacțiuni asupra stării economice și moralului armatei. Agenții regelui, bineînțeles fără știrea lui, s-au pus pe speculă, cruciații au început să se dedea plăcerilor,

seniorii, ospeţelor îmbelşugate şi toţi, legăturilor amoroase facile." [1] Armata s-a pus din nou în mişcare la sfîrşitul lunii noiembrie, dar nu spre Alexandria, unde ar fi putut tăia calea aprovizionării duşmanului, ci spre Cairo, pentru a face să fluture stindardele creştine pe moscheile din marea capitală islamică. Totuşi, în primul rînd trebuiau să pună mîna pe Mansura, citadelă fortificată şi apărată de un canal de netrecut. Deşi artileria bazată pe praful de puşcă a apărut pe cîmpul de bătaie de-abia un secol mai tîrziu — se pare că în 1346, în lupta de la Crécy —, se ştie că bizantinii puseseră la punct încă din secolul al VIII-lea o armă secretă, focul grecesc, care salvase în mai multe rînduri Constantinopolul de revărsarea arabă. Musulmanii ştiau acum să fabrice aceste teribile bombe cu ulei de naft, care erau aprinse înainte de a fi aruncate asupra duşmanului cu ajutorul unor enorme catapulte înălţate pe zidurile oraşului asediat. „Focul grecesc, scrie Joinville, venea asupra noastră mare cît un butoi de livadă, iar coada de foc ce ieşea din el era tot atît de mare cît o lance mare. Făcea aşa un zgomot cînd se rostogolea, încît părea un trăsnet din ceruri. Parcă era un balaur zburînd în nori. Arunca o lumină atît de grozavă, încît se vedea în tabără de parcă ar fi fost ziuă, atît era de puternic focul care arunca lumina mare..." Poziţia geniştilor asediatori nemaiputînd fi menţinută, statul major al armatei france era cît pe aci să renunţe la planurile sale cînd, aşa cum se întîmplă în actul patru al unei melodrame bine adusă din condei, un dezertor beduin a dezvăluit în schimbul sumei de 500 de bizanţi de aur amplasamentul unui vad spre a putea trece canalul.

Pentru a scăpa de diabolicele rachete şi a salva onoarea unei armate condamnate să ridice asediul pe care-l întreprinsese, regele Ludovic hotărăşte să încerce locul de trecere şi încredinţează comanda avangardei fratelui său, Robert d'Artois. Îi dă instrucţiuni precise : să efectueze o patrulare în stil mare cu cavaleria, care să nu se aventureze dincolo de obiectivele recunoscute, înainte ca grosul trupelor să treacă la rîndul său vadul. Artois, urmat de 600 de călăreţi făcînd parte din ceea ce s-a convenit să se numească floarea cavaleriei franceze, traversează ca-

[1] R. Grousset, *Histoire des Croisades.*

nalul și ia prin surprindere un escadron inamic. După ce-l hăcuiește cu săbiile, săvîrșește imediat unul dintre acele acte de indisciplină intelectuală, atît de obișnuite la mulți generali care, făcînd propriul lor joc, nesocotesc ordinele comandamentului și își închipuie că au cîștigat o bătălie, cînd de fapt n-au obținut decît un mic succes personal. În loc să se oprească și să aștepte regruparea armatei, el se năpustește asupra Mansurei, ale cărei porți au rămas deschise, pătrunde ca o vijelie și se trezește dintr-odată înghițit în oraș, unde se angajează o sîngeroasă luptă de stradă, pentru care baronii nu sînt nici echipați, nici pregătiți. Prinși într-o capcană din care nu mai pot ieși, incapabili să-și manevreze caii în ulicioarele tîrgului, asaltați cu ciomege și cu hangere, cei 600 de cavaleri sînt măcelăriți, cîtă vreme jumătate din corpul expeditionar se bălăcește încă în canal, spre care năvălește acum cavaleria turcă. Cruciații se închid într-o poziție întărită în grabă. Ei reușesc să evite catastrofa și chiar să frîngă elanul dușmanului, adunîndu-se în careuri cu sulițele lungi în afară ca niște țepi, care amintesc de formația falangelor macedonene și prefigurează dispozitivul constituit nu departe de acolo, cinci secole mai tîrziu, de generalul Bonaparte la bătălia de la Piramide.

Ceea ce n-au putut să realizeze oamenii vii, au putut morții. Armata francă avea să fie învinsă de cadavre. Izolați în tabăra lor precară, lipsiți de orice aprovizionare, fără legătură cu baza lor de spate, cruciații vor fi siliți, într-adevăr, să bea apă din canal, unde putrezesc numeroși musulmani căzuți în luptă și vor fi secerați de febra tifoidă. După cîteva săptămîni nu mai rămăseseră decît 12 000 de luptători mai mult sau mai puțin valizi dintre cei 30 000 de războinici care debarcaseră plini de voioșie. Pentru ca supraviețuitorii să se salveze, ei trebuiau cu orice preț să încerce o ieșire și să-și croiască drum spre Damietta cu sabia în mînă, avînd ca unică preocupare aceea de a ocroti viața regelui. I s-a propus acestuia ca o escortă să-l facă să treacă prin liniile dușmane noaptea, să-l însoțească în mare viteză pînă pe coastă, iar acolo să se îmbarce imediat cu destinația Franța, unde prezența sa părea indispensabilă, cu toate măsurile luate de Blanca de Castilia în fața amenințărilor englezilor. Dar regele Ludovic nu este un aventurier care să-și abandoneze soldații în nisipurile deșertului egiptean, pentru a se înapoia în

grabă în capitala și în palatul său. El va împărtăși soarta tuturor însoțitorilor săi conți și baroni, cavaleri sau umilă pedestrime și atunci cînd armata de fantome scheletice va lua lunga cale a retragerii, va asigura el însuși comanda ariergărzii — purtat pe o targă, fiind la rîndul său atins de boala care-i ucide pe cruciați și nemaiputîndu-se ține pe cal — pînă în ziua cînd va fi făcut prizonier împreună cu cele cîteva mii de oameni epuizați, care nu mai pot lupta, care nu mai pot nici măcar umbla. Legată cu frînghii, despuiată de arme și veșminte, insultată, torturată, cruciada Franței nu mai era decît o turmă de captivi nenorociți, rușinați și goi, care se tîrau în bătaia soarelui. Însuși regele Ludovic era în lanțuri. Un soldat turc cuprins de milă la vederea acestui trup „atît de slab, încît oasele din șira spinării erau nespus de ascuțite" [1], l-a acoperit cu mantaua sa. Regele valora scump. După tratative îndelungate, libertatea i-a fost redată în schimbul a 500 000 de livre de Tours și renunțarea la Damietta...

Expedițiile franceze de la sfîrșitul secolelor XVIII—XX îndreptate împotriva Egiptului nu aveau să fie nici ele înounate de mai mult succes, deși au fost mai puțin dramatice. Dar, din alte motive, care vor fi expuse ulterior, obiectivele lor au fost aceleași : să pună mîna pe istmul Suez.

Cruciadele precedente, în pofida cîtorva victorii efemere și instalarea unor colonii france, practic eșuaseră. Aceasta din urmă s-a încheiat cu un dezastru, ale cărui cauze istoricii n-au pregetat să le analizeze. Trebuie să dăm vina pe imprudențele înaltului comandament, pe prea îndelungata ședere în Cipru, apoi la Damietta, pe neputința unei mari armate înzestrată cu coifuri și platoșe de a se adapta la condițiile deșertului, pe indisciplina lui Robert d'Artois, pe eroarea tactică a cruciaților de a fi vrut să cucerească Cairo înainte de a se fi asigurat de Alexandria, pe tifos ? Toate aceste motive își au temeiul lor, dar nu explică cum această expediție, începută bine în pofida unor greșeli manifeste, s-a întors brusc în avantajul turco-arabilor. Cavalcada contelui d'Artois, oricît de temerară ar fi fost, ar fi putut foarte bine semăna panică printre locuitorii Mansurei și reedita lovitura de la Damietta, dacă

[1] Joinville.

nu s-ar fi ivit dintr-odată un om, care a răsturnat situația în favoarea combatanților Islamului. Atunci cînd Bibars, comandantul arbaletierilor egipteni își păstrează sîngele rece în fața năvalei celor 600 de călăreți franci, închide porțile orașului și-și postează soldații pe terasele caselor pentru a dobori mai bine pe călăreții prinși în capcană, el nu numai că salvează Mansura, dar hotărăște și destinul celei de-a șaptea cruciade. Și totodată, cel al regelui Ludovic, căci regele victorios ar fi negociat desigur cu sultanul Egiptului schimbarea pozițiilor cucerite în istmul Suez pe Sfîntul Mormînt. În această ultimă ipoteză, dezvoltarea creștinismului în Orientul Apropiat arab n-ar fi cîștigat pare-se nimic pînă la sfîrșit, dar episodul Bibars nu demonstrează mai puțin că un om hotărît poate, cu complicitatea împrejurărilor, să schimbe cursul istoriei imediate.

Mamelucul Bibars

Începînd din secolul al IX-lea, majoritatea principatelor islamice constituiseră o forță armată cu un soi de legiune străină alcătuită din aceste elemente eteroclite — armeni, circasieni, turcomani, kurzi, mingrelieni, georgieni, ruși, unguri, polonezi și negri africani — pe care hoardele asiatice îi tîrau la remorca lor și-i puneau periodic în vînzare la tîrgurile de sclavi din Crimeea, Persia și Mesopotamia. Aceștia erau mamelucii : băieți tineri, al căror preț varia în funcție de valoarea lor combativă, de aspectul lor fizic și de puterea de seducție pe care o exercitau asupra recrutorilor lor. Către anul 1230 Egiptul cumpărase vreo 12 000 dintr-odată și sultanul s-a arătat atît de mulțumit, încît foarte repede a reînnoit și a sporit cumpărăturile. Noilor pretorieni copleșiți de daruri și de privilegii nu le-a trebuit mult timp ca să înțeleagă ce putere reprezentau în comparație cu masa egipteană. Douăzeci de ani după sosirea primilor mameluci în țara faraonilor, sultanul a fost asasinat de unul dintre ei care, instalîndu-se numaidecît în locul acestuia, a inaugurat lista celor patruzeci și șapte de sultani mameluci care s-au succedat pînă în 1517, adică pînă la cucerirea Egiptului de către otomani. Majoritatea lor au murit gîtuiți, sugrumați sau otrăviți de propriii lor generali.

Comandantul arbaletierilor, Bibars, care salvase Mansura, a fost un mameluc norocos. Numit comandant suprem al armatei egiptene după ce i-a învins pe cruciaţi şi l-a luat în captivitate pe regele Franţei, nu a avut decît să-l facă să dispară pe sultanul ce domnea pe atunci şi să se instaleze în palatul lui. Dar nu va sălăşlui prea mult acolo, căci chiar în anul urcării sale pe tron (1260), mongolii, care cuceriseră Mesopotamia, Alepul, Bagdadul, aveau să înainteze spre vest, pe drumul marilor năvăliri care duce la istmul Suez. Bibars era un personaj fascinant, clădit ca pentru război, înalt şi subţire, cu pielea întunecată şi ochi albaştri, violent, prompt în acţiune, mereu pe drumuri, extenuîndu-şi şi caii şi ofiţerii, răsplătind fastuos vitejia soldaţilor săi şi tăind nasul celor laşi, interesîndu-se foarte îndeaproape de cele mai moderne maşini de asediu, dezvoltînd corpul său de artilerie şi de geniu, tot atît de dibaci în luptă cît şi în combinaţii diplomatice. De cum află că mongolii, în frunte cu căpetenia lor, au putut pătrunde în Siria graţie colaborării principatului creştin din Antiohia, care nădăjduieşte astfel să abată vijelia galbenă asupra rivalei sale Accra, el intră imediat în legătură cu aceasta din urmă şi obţine un tratat care asigură libera trecere a trupelor sale, putînd astfel să se năpustească asupra cotropitorului asiatic, pe care-l aruncă în Eufrat. Poate că alianţa creştinilor din Antiohia cu mongolii se datoreşte directivelor regelui Ludovic care, în disperarea înfrîngerii, trimisese pe unul dintre agenţii săi secreţi, Guillaume de Rubruquis la Marele Han ; dar ce părere să ne facem despre cruciaţii de la Acora, ce au devenit aliaţii provizorii ai învingătorului de la Mansura, cel care pusese în lanţuri şi tîrîse prin deşert un rege al Franţei şi pe cei mai mîndri baroni ai săi ?

Sfîrşitul unui imperiu iluzoriu

Dacă şapte cruciade eşalonate pe o durată de un secol şi jumătate au contribuit la formarea unei anumite conştiinţe a unităţii creştine, coloniile france care s-au instalat în Orient şi au supravieţuit plecării regelui Ludovic trăiesc totuşi în duşmănie, arareori pregetă în a colabora cu puterea musulmană dacă e vorba ca acest lucru să fie în detrimentul surorilor lor vrăjmaşe, reacţionînd întot-

deauna ca niște mici principate independente, afaceriste și certărețe. Disensiunile dintre ele nu le vor purta noroc : a doua zi după victoria sa asupra mongolilor, Bibars va cotropi Palestina, care de milenii era zona de apărare a istmului Suez. Vom asista curînd la un du-te-vino, așa cum se spune astăzi, al unei intense activități diplomatice care se va desfășura ba în favoarea unei alianțe franco-arabe, împotriva pericolului asiatic, ba în favoarea unei alianțe franco-mongole împotriva Islamului. Astfel, Marele Han va trimite ambasadori la Eduard I, la Vatican și la Filip cel Frumos pentru a negocia un acord ofensiv. Rezultatele obținute de expedițiile occidentale în Orient fuseseră însă prea dezastruoase pentru a suscita entuziasme noi. De acum înainte nimic nu mai poate pleda nici în favoarea coloniilor france, pe care valul turcesc încă nu le înecase, nici a Imperiului roman care, din 1261, își redobîndise vechii săi stăpîni greci, dar care începe deja să fie amenințat de otomani, presați ei înșiși de mongoli. Bibars îi va face pe creștini să plătească scump alianța lor efemeră, iar succesorul său nu va acorda nici un regim preferențial celor care îngăduiseră libera trecere a mameluc ilor. La 18 mai 1291, după ce Sidon, Jaffa, Cesareea, Beirut, Tripoli au fost rase de pe fața pămîntului, el va pune mîna pe Acora și va măcelări garnizoana Templierilor : era ultimul fragment dintr-un imperiu iluzoriu, sfîrșitul a ceea ce fusese un vis aventuros, începutul unei tragedii.

Suezul rămîne răspîntia minunăților

Neputînd grupa încă odată statele creștine în vederea unei noi cruciade, papalitatea începe să zăngăne arma ei preferată, excomunicarea, amenințînd cu ea pe orice creștin care se va apuca de comerț cu Egiptul : numărul bulelor romane lansate în acest scop pare să dovedească slaba lor eficacitate. Deși cruciadele nu au izbutit nici să elibereze Sfîntul Mormînt, nici să pună capăt schismei orientale, ele au dezvoltat totuși considerabil în Europa gustul pentru stofele de lux — catifele, satenuri, brocarturi, taftale, văluri, museline —, pentru covoare, vopsele, dulciuri etc., autorii de epopei războinice devenind, fără să-și dea seama, cei mai buni agenți de publicitate ai acestor produse. Or, piața cea mai apropiată și cea mai

bine aprovizionată cu toate aceste mărfuri, răspîntia minunăţiilor, rămîne în continuare istmul Suez. Nu numai negustorii veneţieni şi genovezi, dar şi cei pisani, catalani şi marsilhezi şi-au instalat comptuoarele la Alexandria. Damietta sau Rosetta, fără să se sinchisească nici de trăsnetele pontificale, nici de navele romane însărcinate cu asigurarea poliţiei mărilor, în numele Sanctităţii Sale. De altfel, aceiaşi mameluci care au jupuit de vii ori au sodomizat mii de ostaşi ai lui Hristos se grăbesc să-i atragă pe negustorii creştini sau, pentru a-i ademeni mai tare, le acordă o primă la importul de produse strategice. Ca în toate vremurile, armatorii nu sînt insensibili la aceste bune maniere. Însuşi prea catolicul rege al Aragonului a încheiat cu guvernul egiptean un tratat, prin care îşi autorizează supuşii să vîndă acestuia lemn, arme şi fier. Istmul Suez, porturile din deltă, Cairo unde forfotesc 12 000 de dughengii cunosc, dacă e să dăm crezare istoricilor arabi, o eră de prosperitate care îl uluieşte pe marele călător marocan Ibn Battouta. Cancelaria egipteană acordase înscrisuri de protecţie tuturor negustorilor din India sau din Extremul Orient dornici să-şi vîndă mărfurile în Occident prin intermediul curtierilor egipteni ; jonci chineze arhipline de mirodenii, porţelanuri, perle, mătăsuri, cornalină erau ancorate în porturile Calicut, Ormuz şi chiar Aden, unde le aşteptau marinari egipteni, mai deprinşi să dejoace capcanele Golfului Persic şi ale Mării Roşii. Întregul trafic care se desfăşoară între istmul Suez şi coasta Malabar a devenit un monopol arab de fapt. Totuşi, centrele europene de distribuire — tîrgurile — nu se aprovizionează numai în Egipt. Numeroase nave încărcate în porturile chineze, indiene sau ceyloneze îşi descarcă mărfurile la Ormuz, de unde sînt îndreptate spre Trapezunt, apoi cu caravanele spre Constantinopol, unde sînt luate în primire de agenţi veneţieni şi genovezi. În sfîrşit, Genova şi Veneţia au creat adevărate mici colonii în Crimeea, la Marea de Azov (Caffa), punct de plecare a unor nesfîrşite drumuri de uscat care se înfundă spre Chitai. Mulţi negustori şi aventurieri italieni, ca fraţii Polo de exemplu, vor porni pe aceste drumuri, atîta vreme cît securitatea necesară operaţiilor comerciale va fi asigurată de disciplina feroce pe care mongolii o impun în Asia. Aceste relaţii nu privesc numai negoţul, ci şi misiunile franciscane şi dominicane care vor izbuti să comunice mesajul

creştin cîtorva mii de indieni şi chinezi, în timp ce arabii rămăseseră de nepătruns. Atît relaţiile comerciale cît şi cele apostolice, adesea întrerupte de conflicte ce vor apărea între căpeteniile mongole, vor deveni anevoioase şi apoi imposibile, atunci cînd Hanul va proclama Islamul religie de stat. Imperialismul creştin s-a ciocnit în general de enormul scut asiatic, fără să-l poată ştirbi şi a eşuat în acţiunile sale. „Marile descoperiri" ce aveau să vină îi vor permite curînd să se redreseze.

Islamul închide Mediterana... dar portughezii dau ocol pe la Capul Bunei Speranţe

■

„Războiul de o sută de ani" pustieşte Franţa, goleşte lăzile ei de bani, înfometează populaţia, aruncă pe drumuri bande înarmate necontrolate şi provoacă dispariţia marilor tîrguri care sînt nu numai „centre de distribuire", dar adevărate burse ale comerţului internaţional. Dealtfel, noţiunea de libertate a comerţului pe tot cuprinsul creştinătăţii a dispărut de-eînd peste regimul feudal s-a suprapus sistemul centralizator al monarhiilor naţionale. De asemenea, de cînd frontierele au devenit bariere vamale a căror instituire presupune năzuinţa către o economie protecţionistă şi aplicarea unor măsuri dirijiste care antrenează ele însele recesiunea forţelor de producţie, încetinirea schimburilor, scăderea numărului de consumatori şi de manipulări monetare. Astfel de fenomene se observă concomitent în Franţa, Anglia, Spania şi mai mult în Italia, unde marile bănci angrenate în afaceri din Florenţa şi Siena dau faliment. Numai Veneţia scapă de marea depresiune deoarece, înţelegînd că ruina tîrgurilor din Champagne va deplasa spre est marea cale a comerţului, s-a grăbit să-şi înmulţească contactele cu Basel, Frankfurt, Leipzig şi cu

orașele hanseatice, rămase destul de puternice pentru a mai cumpăra articole orientale, deși importul lor vehicula-se o îngrozitoare epidemie, care avea să extermine o treime din populația europeană.

Decimată, omenirea medievală care clădise catedrale, organizase opt cruciade, produsese un sfînt Bernard, un Bacon, un Cimabue, un Dante, un Erasmus, un Petrarca, s-a văzut stăvilită în plin avînt. Au fost destui cîțiva ani pentru ca să dispară peste 20 de milioane de oameni, astfel, se înțelege mai bine de ce, începînd de atunci, terorizate de ororile războiului, foametei și bolii, popoarele occidentale s-au grupat în jurul suveranilor lor. La spaima lor zilnică s-a adăugat curînd teama de a vedea ivindu-se hoardele asiatice, ciuma neagră nefiind poate decît avangarda lor invizibilă. Într-adevăr otomanii — ramură a marii familii turce care se pusese în mișcare către vest la sfîrșitul primului mileniu, sub presiunea mongolilor — după ce se stabiliseră temeinic în Asia Mică, traversînd Bosforul (1352) și pătrunseseră în Europa, în care nici o armată musulmană nu se mai întorsese de cînd Charles Martel îi zdrobise pe călărețiі arabi la Poitiers (732). E: s-au înfipt temeinic în Occident, pentru că din nou un împărat creștin, Cantacuzino, suveranul Bizanțului, făcuse apel la forțele islamice pentru a reglementa cîteva chestiuni dinastice și a-l ajuta să respingă asalturile sîrbilor conduși de Ștefan Dușan. Dar odată la fața locului, turcii n-au mai trecut înapoi Bosforul. Utilizînd cu subtilitate rivalitățile balcanice și vechiul conflict care tot mai opunea Roma Constantinopolului, unde se proclamă că „turbanul e mai de preț decît tiara", manevrînd cu dibăcie o armată de profesie bine pregătită și întotdeauna disponibilă — ienicerii —, turcii nu vor avea nevoie de mai mult de cincizeci de ani, în pofida timidelor încercări a cîtorva state creștine de a-i opri, pentru a cuceri Tracia, Serbia, Bulgaria, Atena, Peloponesul, Albania, Bosnia și a-l arunca pe regele Ungariei dincolo de Dunăre. Nu-i mai rămînea sultanului lor Baiazid decît să pună mîna pe Constantinopol, care avea să devină astfel capitala noului Imperiu otoman și trambulina pentru un salt asupra Europei. Printr-o curioasă ironie a soartei, un cuceritor asiatic de dimensiune legendară, om sîngeros și crud, mai asemănător

lui Assurbanipal decît lui Gingis han, avea să salveze creştinătatea de ofensiva otomană şi să acorde Bizanţului un răgaz de o jumătate de veac.

Tamerlan jucător de şah, diplomat, om de pradă

Născut undeva într-un cort de nomazi, pe aproape de Samarkand, într-o familie de mici căpetenii turco-mongole. Tamerlan se răsculase împotriva autorităţii Marelui Han. Proclamîndu-se rege al Transoxianei (1360) şi antrenînd după el o ceată de războinici fascinaţi de îndrăzneala lui, el se apucase să întrupeze visul spulberat al lui Gingis han. Nemilos organizator de măceluri, răzvrătitul pusese stăpînire pe regiunea situată imediat la est de Marea Caspică, cotropise Persia, se năpustise asupra sudului Rusiei, apoi asupra Indiei şi întorcîndu-se brusc spre vest, se aruncase asupra Siriei, pusese mîna pe Alep, Homs, Balbek, Damasc, continuîndu-şi drumul sîngeros spre Bagdad, unde a retezat 90 000 de capete. Avusese totuşi grijă să-i cruţe pe ţesători, olari, sticlari, arhitecţi şi armurieri, pe care i-a expediat la Samarkand : acest om de pradă, analfabet, bun jucător de şah şi mare constructor avea o noţiune foarte modernă despre profitul imediat sau despre gloria postumă pe care o pot conferi cuceritorilor artiştii şi tehnicienii. Din punctul cel mai occidental unde-l condusese războiul său fulger, Tamerlan nu mai avea decît o ultimă bătălie de dat pentru a pune mîna pe Egipt şi totodată pe istmul Suez, spre a ajunge stăpînul absolut al drumurilor comerciale care convergeau spre Orient, întrucît controla deja de mai bine de treizeci de ani cheile esenţiale ale marilor căi ce legau Europa de China. Dar, fie că-şi dăduse seama că forţele lui erau întinse pe distanţe prea considerabile pentru a angaja o luptă grea cu mamelucii, fie că s-a temut să nu fie luat pe la spate de otomanii care se pregăteau să se repeadă asupra Constantinopolului, fie, în sfîrşit, că s-a gîndit că lumea nu poate fi împărţită între doi stăpîni, judecase că e mai prudent să încheie în primul rînd socotelile cu Baiazid. Urcînd pe neaşteptate spre Asia Mică cu grosul trupelor sale, i-a zdrobit pe turci la Ankara, la 8 martie 1403.

Incotro se va îndrepta acum Tamerlan ? Spre Constantinopol sau spre Suez ? El a preferat China dinastiei Ming. După ce a adunat 200 000 de luptători, a pornit către soare-răsare, străbătînd stepele înghețate de unde nu aveau să se mai întoarcă niciodată nici marea armată mongolă, nici bătrînul său comandant copleșit de victorii. Înainte de a părăsi Samarkandul pentru ultima oară, Tamerlan încropise relații cu principalii șefi de state occidentale : Carol al VI-lea al Franței, Henric al III-lea al Castiliei, Henric al IV-lea al Angliei și papa. Oare făcuse lucrul acesta numai pentru a încheia acorduri comerciale, sau pentru a relua, a doua zi după victoria de la Ankara, marea idee a unei alianțe între cele două blocuri, europeni-mongoli împotriva Islamului turco-arab ? Aceste contacte nu au avut urmări. Zdrobite de războaie externe și de războiul civil, Franța și Anglia nu se gîndeau decît la preocupările lor imediate : prima era zguduită de rivalitățile dintre familia Armagnac și familia Bourgogne, a doua, de ambițiile familiei Lancaster și familiei York, și amîndouă aveau de rezolvat problemele economice și militare create de interminabilul conflict numit în mod convențional Războiul de o sută de ani. Solii lui Tamerlan nu erau lipsiți de interes, dar Carol al VI-lea și Henric al IV-lea aveau alte griji. Trebuie oare să conchidem că, altminteri, urmașii lui Baiazid n-ar fi avut posibilitatea nici să-și reconstituie forțele decimate la Ankara, nici să pună mîna pe Constantinopol, nici să se năpustească pînă sub zidurile Vienei, nici să domine Egiptul, Tunisia și Algeria și deci să alcătuiască acel Imperiu otoman care, în pofida diverselor vicisitudini și după o lungă perioadă de decădere și cedări de teritorii, avea să dispară, sub raport politic abia la sfîrșitul primului război mondial ?[1] Acest semn de întrebare nu e, desigur, decît un joc al spiritului, căci naționalismele occidentale și orientale jertfeau deja unele creștinătatea, altele Islamul pe altarul conceptului de patrie. Pe această linie e bine să ne amintim o formulare puțin cunoscută a unui romancier. Flaubert, care a avut prilejul să se intereseze de vremurile apuse : „Istoria este un profet care privește înapoi."

[1] Tratatul de la Sèvres din 12 noiembrie 1920.

Jacques Coeur

Anii de mare depresiune care s-au abătut asupra Europei occidentale determinînd o prăbuşire demografică pe care patru secole nu vor izbuti s-o redreseze — în ajunul Revoluţiei franceze nu se vor înregistra mai multe vetre decît în 1328 — au provocat totodată inevitabile efecte secundare asupra numărului de clienţi ai pieţei egiptene. În acelaşi timp, avalanşa mongolă şi expansiunea otomană blocaseră căile comerciale de uscat, astfel că produsele orientale exportate trebuiau să treacă acum în mod obligatoriu pe calea mării, deci prin Marea Roşie şi istmul Suez. Clientela franceză, engleză, italiană, spaniolă aproape dispăruse, dar germanii, cruţaţi de război şi mai puţin atinşi de ciuma neagră decît vecinii lor, rămăseseră foarte interesaţi de asemenea produse. Veneţia nu pregetase să repună în exploatare în Saxonia şi Boemia vechile mine de cupru şi fier, a căror producţie servise pe vremuri drept monedă de schimb marilor businessmeni din Imperiul roman. Astfel, deşi evenimente grave zdruncinaseră lumea şi nimiciseră vechile structuri feudale, Suezul îşi păstrase totuşi rolul de tub digestiv care înghiţea prin orificiul său din nord metalele şi materialul de război de care Orientul avea întotdeauna nevoie, şi primea, prin orificiul său din sud mirodeniile pe care negustătorii veneţieni, asociaţi cu agenţii comerciali arabi, ei înşişi în cîrdăşie cu negustătorii indieni şi chinezi, le dirijau spre „centrele de distribuire", instalate la Basel, Augsburg şi Nürnberg. Servite pe masa acestor nou veniţi, burghezii — al căror destin social avea să fie cu atît mai solid şi mai trainic, cu cît aveau să alieze la curajul militar al nobililor calităţi casnice şi de muncă pe care aceştia din urmă le disprefuiau —, piperul şi cuişoarele au atins preţuri foarte ridicate. Într-adevăr, fiecare grăunte reprezenta o mică fracţiune din suma enormă pe care armatorii veneţieni trebuiseră, fără a omite să se semneze, s-o verse papei, pentru a cumpăra o licenţă de import-export cu necredincioşii, spre a nu se expune excomunicării.

Un francez, Jacques Coeur avea să încerce dacă nu să doboare, cel puţin să facă concurenţă acestui monopol al marinei comerciale în Mediterana, pe care practic îl deţineau veneţienii. Financiar înnăscut, subtil, foarte di-

baci, el este un tînăr burghez pe care influentul său socru, magistrat la Bourges, l-a ajutat să obţină concesiunea baterii monezii, treabă care necesită mai mult rigoare decît imaginaţie şi a cărei proastă administrare îi aduce o condamnare la o amendă de 1 000 scuzi de aur. Familia înăbuşe scandalul şi Jacques Coeur, pentru a da prilej tîrgului să uite de „imprudenţele" sale, hotărăşte să facă o călătorie de explorare comercială în Orientul Apropiat. Ajuns la Alexandria, constată că activităţile din piaţa mare sînt relativ reduse şi că e imposibil să le practici fără să te supui exigenţelor armatorilor italieni. Călătorul vizitează magazinele, notează varietatea de mărfuri depozitate, se interesează de costul navlului, intră în legătură cu agenţi comerciali arabi veşnic surîzători şi duri în afaceri, dar mai puţin intransigenţi de cînd clientela occidentală s-a rărit. Marile succese economice, ca multe mari descoperiri ştiinţifice, au adesea ca punct de plecare o idee simplă. Ne aflăm în anul 1430 : Jeanne d'Arc a eliberat Orléans, l-a uns rege pe Carol al VII-lea la Reims, a redat Franţei un nou elan şi poate o coeziune patriotică în faţa cărora englezii încep să-şi piardă poziţiile. Jacques Coeur presimte că interminabilul război se va sfîrşi în curînd, că duşmanul va fi definitiv alungat de pe teritoriul francez şi că ţara, obosită de restricţii, dezordini şi teamă, va cunoaşte o eră de prosperitate în care marele comerţ se va putea în fine dezvolta, iar produsele de lux vor putea să-şi regăsească clienţii.

Atenţi la cele spuse de Jacques Coeur, arabii nu cer decît să redobîndească o piaţă pierdută de aproape un secol şi-l asigură de cooperarea lor, numai să aibă posibilitatea de a înjgheba un flux de schimburi şi, mai cu seamă, de a inova o politică de transporturi maritime bazate pe preţuri net inferioare celor aplicate de venetieni. Jacques Coeur se înapoiază la Bourges cu cîteva baloturi de piper, nucşoară, cuişoare, museline, taftale şi alte lucruri de preţ, la care visează de atîta vreme gurmeţii, spiţerii şi femeile. Găseşte nişte comanditari, întemeiază o societate, cumpără un cargobot, pleacă din nou în Egipt şi, cîteva luni mai tîrziu, soseşte la Bourges cu o încărcătură pe care o revinde cu un beneficiu enorm.

Curentul astfel restabilit între Franţa şi Orientul Apropiat va făuri averea negustătorului, dar totodată îl va duce la pieire. Nu i-au trebuit mai mult de zece ani acestui om

nou pentru a deveni importator, armator, bancher, ba chiar zaraf. El domină piața franceză, dispune de douăzeci de vase, creează 300 de depozite în Orient și Occident — la Alexandria, Damietta, Damasc, în Cipru, la Marsilia, Narbonne, Rouen, Bruges și chiar la Londra, la dușman... —, și pune pe gînduri hegemonia italiană. Succesul său personal devine destul de răsunător pentru ca regele Carol al VII-lea să-i încredințeze ministerul de finanțe al regatului și să-i acorde un titlu nobiliar, împreună cu privilegiul de a broda floarea de crin pe pavilionul navelor sale. Plin de imaginație, întreprinzător, neobosit, puțin scrupulos, îmbinînd însușirile unui mare conducător de întreprindere, el confundă afacerile, fără-ndoială și banii, ai Franței cu ai lui, exploatează mine și creează industrii exportatoare, cumpără proprietăți imense, girează averea Agnesei Sorel [1] și ajunge la acel moment periculos al vieții, cînd oamenii sînt cu atît mai vulnerabili, cu cît au parvenit la o anumită putere economică și politică. Încrezător în el pînă la a fi credul, sinchisindu-se prea puțin de ura pe care succesul și luxul său au zămislit-o printre financiarii florentini, pisani, genovezi, venețieni și mai cu seamă printre nobilii francezi cărora le-a împrumutat importante sume de bani ce n-au fost restituite decît prin disprețul lor față de proaspăta lui noblețe, fără-ndoială prea bătătoare la ochi —, marele vistiernic și primul colaborator al regelui va afla acum în ce fel poate fi dezonorat, ruinat, pus la pămînt un om politic prea norocos : este învinuit că ar fi otrăvit-o pe Agnes Sorel pentru a pune mîna pe averea ei. Carol al VII-lea, pe care moartea favoritei sale îl aruncase în deznădejde, își părăsește consilierul dîndu-l pe mîna josnicilor complotiști, care se grăbesc să-i confiște averea, să-l supună la cazne, să-l închidă în temniță, de unde evadează totuși, desigur cu complicitatea delfinului, viitorul Ludovic al XI-lea, ale cărui năzuințe pline de nerăbdare le finanțează.

Sfîrșitul Evului Mediu

Sîntem în anul 1453. În același an englezii au părăsit definitiv Bordeaux, ultimul oraș francez ocupat, iar turcii

[1] Favorită a regelui Carol al VII-lea. — *Nota trad.*

otomani au pus mîna pe Constantinopol. Curînd Mediterana va înceta să joace rolul primordial pe care îl avusese încă din antichitate, iar popoarele stabilite pe ţărmurile ei vor pierde încetul cu încetul monopolul de fapt pe care li-l conferiseră împrejurările. Europa va fi nevoită să caute în alte direcţii mijloacele de a-şi asigura echilibrul economic, dar graţie lui Jacques Coeur, primul financiar modern, pavilionul francez îşi va fi făcut intrarea în marele comerţ internaţional. În 1453 prima Biblie imprimată va fi ieşit deja de cinci ani de sub teascul lui Gutenberg, Bartolomeu Dias, care urma să ajungă la Capul Bunei Speranţe, va fi împlinit trei ani, iar Cristofor Columb, doi. Albuquerque, care va instala puterea portugheză în Indii şi Leonardo da Vinci, care va supune treizeci de ani mai tîrziu lui Ludovic Maurul planurile primelor care blindate, de-abia ţipă în scutece, în timp ce la Bruges numeroasa familie a domnului Van der *Bursen* joacă arşice în palatul părintesc, ce va deveni curînd casa „deschisă negustătorilor tuturor naţiunilor", unde se vor înfăptui operaţii financiare asupra mărfurilor : prima *Bursă*. Este sfîrşitul Evului Mediu.

Spre un drum de schimb

Turcii nu s-au mulţumit să înalţe stindardul verde al Islamului pe zidurile bizantine, să transforme Sfînta Sofia în moschee şi să facă din Constantinopol capitala lor sub numele de Stambul. În drumul lor năvalnic au cucerit Grecia, Bosnia, Crimeea, au cotropit valea Dunării şi au executat o largă manevră de învăluire, cu scopul de a lua Veneţia pe la spate, pe calea uscatului, constrîngînd-o să încheie o pace dezastruoasă. Aceste evenimente au încetinit afacerile, au redus numărul şi tonajul tranzacţiilor comerciale dominate în Mediterana orientală de arabi, sau mai curînd de musulmanii din Egipt, căci Cairo nu îndura încă dominaţia apăsătoare a otomanilor.

Survenind după asprele învăţăminte trase din cruciadele pierdute, năvălirea turcilor în Europa a făcut Occidentul să înţeleagă că arabii nu vor putea fi înfrînţi prin forţă şi că s-ar cuveni să se caute alte mijloace pentru a-i converti la religia lui Hristos — şi pentru a controla totodată calea mirodeniilor. De fapt, această idee nu era absolut nouă şi nu se născuse cu brutalitate pentru că

vechiul Imperiu bizantin se prăbușise sub loviturile lui Mahomed al II-lea, întrucît în 1453 se numără deja patruzeci de ani de cînd portughezii au pornit să caute marele punct de trecere unde trebuiau să se întîlnească cele două oceane în sudul Africii, să regăsească astfel drumul parcurs odinioară, dar în sens invers de fenicieni și de cartaginezul Hannon și să confirme așadar fără putință de tăgadă afirmația lui Herodot : „Marea care se întinde dincolo de coloanele lui Hercule și care se numește Atlantic și Marea Eritreei nu sînt decît una și aceeași mare."

Succesul unei asemenea acțiuni ar fi permis să fie luate în derîdere pretențiile agenților comerciali arabi, înnodîndu-se relații directe cu producătorii din India și din Extremul Orient și în felul acesta să fie înăbușit comerțul de la Suez și Alexandria. Retras la Sagres, mic port situat în extremitatea occidentală a Portugaliei și înconjurat de o serioasă echipă de geografi, astronomi, cartografi, piloți, negustători, interpreți, constructori de nave, Henric — pe care istoria l-a denumit „Navigatorul" —, cel de-al treilea fiu al regelui Joao I, a studiat cu răbdare curenții și vînturile favorabile, a căror cunoaștere avea să fie necesară căpitanilor curajoși ce vor înfrunta pericolele mării necunoscute. Cu primele sale caravele — noi tipuri de nave cu coca rotundă, înzestrate cu două-trei catarge greate cu vele pătrate pentru vînt din pupă și cu vele latine pentru a înainta împotriva vîntului din prova — el a lansat o serie de expediții care au făcut recunoașteri pe coastele africane, coborînd de-a lungul enormului continent ca pe o scară de frînghie ale cărei trepte s-ar numi Capul Bojador, Capul Blanc, Golful Arguin, Capul Verde, Lagos... Tot atîtea puncte unde s-au efectuat recunoașteri și tot atîtea plaje de debarcare, de unde marinarii portughezi au operat raiduri atît de fructuoase, încît ne putem întreba dacă „marele țel" al lui Henric Navigatorul nu se reducea la aceste unice obiective : aurul și sclavii negri. La moartea sa (1460), mai rămăsese încă destul drum de străbătut, dar impulsul era dat și regele Joao al II-lea, unchiul lui Henric, va fi adevăratul organizator și capul politic al vastei acțiuni. Coborînd tot mai spre sud, navigatorii vor arunca ancora la gurile Nigerului, vor pătrunde în fundul Golfului Guineei, vor trece ecuatorul, vor descoperi Congo, de unde vor aduce neapărat la Lisabona vreo sută de negri pe care-i vor boteza fără multă vorbă, după

ce-i vor fi îmbrăcat cum se cuvine. În 1487 Bartolomeu Dias care comandă o flotilă de trei caravele atinge în sfîrșit extremitatea Americii și — întrucît echipajul său refuzase să meargă mai departe — se înapoiază la Lisabona, vestindu-l pe rege că porțile Oceanului Indian sînt de acum încolo deschise.

Fabuloasa aventură a unui agent portughez

Pentru a trece prin ele, Joao vrea să adune maximum de informații asupra locurilor și ființelor ce vor constitui ținta viitoarelor expediții : Indiile. Chiar înainte de înapoierea lui Dias și ignorînd că acesta atinsese Capul Bunei Speranțe, nu însărcinase el oare pe doi portughezi arabizanți Petru de Covilhao și Alfonso de Païva cu o misiune ultrasecretă ? Acești agenți primiseră poruncă să plece la Alexandria și de acolo s-o ia pe calea mirodeniilor pînă la sursele lor orientale, amestecîndu-se printre negustătorii arabi. În al doilea rînd, trebuiau să încerce să intre în legătură cu Părintele Ioan, suveran legendar, al cărui regat nu era prea bine localizat, bănuindu-se că ar fi Etiopia, dar despre care se spunea că era creștin și fabulos de bogat. Dacă Portugalia se alia cu acest monarh, spatele Egiptului ar fi fost amenințat, Marea Roșie zăvorîtă și drumul Suezului, tăiat. Oricît de puțin realiste ar părea aceste ultime instrucțiuni, ele se situează exact în cadrul relațiilor internaționale ale epocii și amintesc de directivele date de regele Ludovic cel sfînt cu două sute de ani înainte călugărului Guillaume de Rubruquis, trimis la Marele Han spre a solicita colaborarea militară a mongolilor. Deghizați în pelerini musulmani, Covilhao și Païva se amestecă printre pelerinii de la Mecca și sosesc împreună la Aden, unde se despart. Nu se va ști niciodată ce s-a întîmplat cu acesta din urmă, dar primul izbutește să se îmbarce pe un cargobot arab încărcat cu unelte și arme destinate Indiilor și ajunge la Cananor, mic port situat la sud de Goa, unde numeroase nave se bălăbănesc prinse în ancoră, așteptînd ca musonul să-și schimbe direcția pentru a pleca din nou fie spre Marea Roșie și Suez, fie spre coastele Africii.

Cananor reprezintă piața malabară pentru aur și pietre prețioase, piper, ghimber, cuișoare, scorțișoară, locul unde

negustătorii arabi și indieni tratează afaceri importante cu reprezentanții societăților chineze și venețiene, ale căror sedii sociale sînt situate la cele două extremități ale acestui lung lanț comercial. Covilhao deschide bine ochii, vorbește puțin, ascultă mult, urcă în sus spre Ormuz, se oprește la Cairo, unde redactează un raport foarte precis pe care-l încredințează unui evreu portughez, ce va juca pe lîngă guvernul de la Lisabona rolul de curier discret, sigur și necesar, ce se întîlnește în toate istoriile misiunilor confidențiale. După ce s-a supus cu scrupulozitate primei părți a instrucțiunilor regelui Joao, Covilhao se alipește de o caravană care pleacă spre îndepărtatul Sud, ajunge în Etiopia, unde rezidă într-adevăr un mare conducător creștin care-l întîmpină cu entuziasm, dar îl păstrează pe lîngă el, în calitate de consilier tehnic. Agentul secret al regelui Portugaliei, ajuns captiv și omul de încredere al negusului, își va sfîrși zilele la curtea Părintelui Ioan, cinstit, poate fericit și tată a unei numeroase familii. Dar raportul său a parvenit cu adevărat la Lisabona, care dispune de numeroase informații exacte și știe acum că, după ce trec de Capul Bunei Speranțe, navigatorii trebuie să urce spre nord, de-a lungul coastei orientale a Africii pînă la minele de aur de la Sofala, să meargă mai departe pînă în Mozambic, Zanzibar, Melinda și de aci să ia direcția est-nord-est pînă în Indii, pentru a ajunge în sfîrșit pe coasta Malabar, unde se înșiră mai multe porturi : Cananor, Calicut și alte puncte de întîlnire ale oamenilor de afaceri arabi, egipteni și chinezi.

Vasco da Gama își ia revanșa asupra lui Cristofor Columb

Absorbiți de pregătirea încercărilor lor urmărite cu răbdare de marinari experimentați și gravi, portughezii au refuzat un tînăr aventurier, asupra originii și ocupațiilor căruia nu s-au încheiat încă disputele, cînd acesta a garantat că poate să ajungă în Indii îndreptîndu-se spre vestul Atlanticului, cu condiția să i se încredințeze comanda unei expediții navale. Cu atît mai puțin fusese luat în serios, cu cît indispusese pe toată lumea prin limbuția, îngîmfarea și, mai ales, prin pretențiile sale : funcția de mare amiral, titluri nobiliare, a zecea parte din

toate bunurile pe care le va descoperi. Respins, a plecat în Spania unde, susținut fiind de financiarii evrei și totodată de franciscani, regii catolici i-au acordat în cele din urmă încredere... La 4 martie 1493, după ce a crezut că ajunsese pe coastele Japoniei, Cristofor Columb s-a întors în Europa cu o încărcătură de nenorociți cărora el le spunea indieni și cu niște păsări mari, având pene roșii și verzi și ciocul încovoiat. Primii au fost botezați în mare grabă. Hazardurile navigației au adus vasul celui care descoperise o lume nouă fără să bănuiască lucrul acesta în estuarul fluviului Tajo, la Lisabona, exact acolo unde regele Portugaliei și „comitetul său de matematicieni" îl trataseră ca pe un impostor.

Dezamăgiți o clipă de ceea ce se cuvine să se numească „descoperirea Americii", oamenii politici și financiarii portughezi s-au dezmeticit repede, de cum au înțeles că aventura lor se situa la est, iar teritoriile abordate de Columb nu aveau nimic comun cu cele care-i interesau. A fost nevoie totuși să mai aștepte alți douăzeci și cinci de ani pentru a exploata practic rezultatele obținute de Dias și de predecesorii săi, precum și observațiile lui Covilhao. Joao al II-lea a murit fără să fi avut timpul să afle succesul final, iar pasiunea succesorului său nu o egala pe cea a „regelui negustător" ; întoarcerea triumfală a caravelelor spaniole i-a hotărît însă pe portughezi să reia cursa spre soare-răsare. La 8 iulie 1497, patru nave cu cîte trei catarge greate cu vele albe împodobite cu o imensă cruce a ordinului lui Hristos au ieșit din gura fluviului Tajo și grație jocului lor de pînze patrate și triunghiulare au pornit repede în largul mării. Flotila era comandată de un om de neam mare, comandant autoritar și ambițios care, în pofida vîrstei lui încă tinere, dobîndise o solidă reputație datorită cunoștințelor lui astronomice, maritime, matematice și modului de a comanda : era Vasco da Gama. Fiecare vas era înarmat cu piese de artilerie având o provizie de ghiulele de fier și de piatră. Căpitanii dispuneau de o numeroasă documentație și de instrumente tehnice : hărți, instrucțiuni nautice, astrolabi, toiege ale lui Iacob [1], busole. Ansamblul personalului navigant era constituit

[1] Instrument astronomic folosit în trecut pe mare pentru a măsura distanța pînă la diferite astre. — *Nota trad.*

dintr-un echipaj de 160 de oameni, la care s-au adăugat cîțiva criminali osîndiți la moarte, care erau folosiți pentru explorările primejdioase și un evreu, convertit la porunca regelui, specialist în limbi orientale. Capul Bunei Speranțe a fost depășit cu cîteva zile înainte de Crăciun, iar cinci luni mai tîrziu navele portugheze au ancorat în portul Calicut. La șase ani după „descoperirea Americii", legătura directă pe mare Occident—Indii era înfăptuită.

Portughezii blochează Marea Roșie

Vasco da Gama descoperă la Calicut confirmarea mesajului lui Covilhao. Aici, pe coasta Malabar sînt descărcate mirodeniile din insulele Sonde, cotonadele din Bengal și din Punjab, mătăsurile din China, pietrele prețioase din Ceylon. El întîlnește acolo nu numai hinduși musulmani sau nestorieni și inevitabilii arabi, dar și chinezi, levantini[1] și unii europeni — italieni, catalani, greci — pricepuți în mînuirea noilor arme de foc și care intraseră în slujba conducătorilor locali ; acești mercenari sînt „înspăimîntătorii" din secolul al XV-lea. În jurul trimisului extraordinar al regelui Manuel al Portugaliei, această mică omenire aventuroasă, avidă și necruțătoare va țese repede o rețea de capcane pe drumul lui Vasco da Gama, deoarece înțelesese că acest creștin riscă să devină un redutabil concurent, pe o piață pe care intenționau să rămînă ei singurii stăpîni. Astfel, atunci cînd portughezul oferă rajahului din Calicut darurile uzuale — cotonade, coliere de mărgean, lăzi cu căpățîni de zahăr, butoaie cu ulei și miere — micuțul șef cu turban care deapănă niște perle fine izbucnește în rîs și rostește cu un glas disprețuitor a cărui sonoritate pare foarte arabă : „Cel mai sărac dintre negustătorii de la Mecca îmi oferă mai mult !" Timp de lungi săptămîni Vasco da Gama se va strădui să dejoace comploturile, să evite capcanele, să reînnoade legăturile, să continue interminabile tratative, din care interpretul său evreu, cu curajul îndărătnic al neamului său, va risca în fiecare zi să iasă cu oasele frînte și cu beregata tăiată. Pînă în cele din urmă s-a ajuns la un schimb de unele, arme, veșminte pe baloturi de mirodenii și rajahul din Ca-

[1] Denumire generică dată locuitorilor din țările situate în partea orientală a Mediteranei. — *Nota trad.*

nanor, rivalul rajahului din Calicut a fost determinat să semneze preliminariile unui tratat comercial, ale cărui articole nu sînt mai precise decît „acordurile de cooperare culturală" pe care șefii statelor moderne nu renunță să le parafeze, pentru a înveli în hîrtie velină eșecul convorbirilor lor diplomatice. Dar atunci cînd Vasco da Gama se va înapoia din lunga sa călătorie la Lisabona (19 iulie 1499), la doi ani după plecarea sa, cu numai 55 de supraviețuitori la bord, din vînzarea produselor pe care le adusese s-a realizat de șaizeci de ori mai mult decît costul expediției.

Afacerea este excelentă și întrece speranțele portughezilor. Ea este în schimb proastă pentru arabi, caravanieri, agenții comerciali de la istmul Suez și, în sfîrșit, pentru venețieni. De rîndul acesta, guvernul de la Lisabona și armatorii nu mai pierd vremea și lansează curînd numeroase escadre pe noul drum al Indiilor — drumul lor —, fiind foarte hotărîți să cucerească piețele comerciale din sud-estul asiatic folosind mijloacele uzuale : tunul, teroarea, evanghelia. Cruciadele întreprinse de lumea feudală fuseseră fără doar și poate, cel puțin inițial, o mare mișcare religioasă ce aruncase dincolo de Mediterana englezi, germani, flamanzi, burgunzi, unguri și francezi, dintre care cei mai mulți s-au lăsat omorîți, crezînd că eliberează Sfîntul Mormînt. În zorii secolului al XVI-lea cruciadele spaniole și portugheze sînt niște acțiuni economice finanțate de stat și de bănci, conduse cu sălbăticie de militari și binecuvîntate de preoți fanatici. Pentru Lisabona se pune problema să taie calea mediteraneană a piperului, să-i înlăture pe arabi din comerțul cu mirodenii și, ca o consecință, să organizeze o blocadă la intrarea în Marea Roșie, spre a rămîne stăpîni pe piața europeană. Tot atîtea manevre care vor necesita prezența unei forțe puternice, implantarea unor baze de aprovizionare și a unor fortărețe, operații ce pretind ele însele recrutarea a numeroși marinari; soldați și funcționari, și cărora mica Portugalie îndepărtată nu le va putea face față foarte mult timp.

Manevra negutătorilor arabi

Negutătorii din Venetia și din Suez trec printr-o criză gravă ce determină cîteva falimente, dar poate mai puțin dramatice decît s-a putut crede, întrucît arabii, care dis-

pun de mai multe secole de o rețea comercială foarte densă, sînt unși cu toate alifiile în materie de import-export, iar marinarii lor cunosc destul de bine navigația în Marea Roșie pentru a se strecura prin ochiurile plasei întinsă de flota amiralului Albuquerque. Mai mult, întrucît transporturile portugheze au făcut să scadă la jumătate cursul european al piperului, arabii și venețienii se aranjează pentru a lansa pe piață un produs de calitate superioară, care e imediat foarte căutat, deoarece, ajungînd mai repede la consumator, nu-și pierde în drum jumătate din savoare. La început, Suezul nu s-a apărat decît cu arme economice, dar atunci cînd agenții comerciali din Alexandria și din Rosetta și-au dat seama că tonajul de mirodenii care le parvin prin istm scade în mod amenințător, ei îl vor anunța pe papă că dacă portughezii se încăpățînează să continue politica lor indiană, musulmanii vor face una cu pămîntul toate vestigiile sacre din Palestina creștină, în numele solidarității islamice. La aceste amenințări, Lisabona a răspuns că, în această eventualitate, Mecca va fi distrusă, iar cenușa Profetului împrăștiată în vîntul deșertului.

Această escaladă a comunicatelor pregătește războiul, căci în același timp Albuquerque întărește blocada, instalează garnizoane la Socotora, Ormuz și în toate punctele fortificate de pe coasta Malabar. Nemaiputînd cumpăra nimic la Calicut sau la Cananor, arabii execută o manevră îndrăzneață : ei se hotărăsc să se ducă să caute mărfurile ce le sînt necesare chiar la sursele unde sînt produse : în Bengal, Birmania, Insulinda. Deși Albuquerque reacționează cu promptitudine, dirijează o escadră spre Malacca, ocupă orașul și implantează în el o mică colonie militară, vasele arabe vor găsi întotdeauna căpitani renegați care le vor călăuzi în Oceanul Indian în întîmpinarea joncilor chineze. În 1515, la moartea marelui amiral, Portugalia este stăpînă pe Sofala, Mozambic, Mombassa, Mascat, Ormuz, toate porturile malabare, Ceylon, Malacca. Totuși Aden nu s-a înclinat încă în fața pretențiilor portugheze și independența lui mai îngăduie istmului Suez să aspire aromă scorțișoarei și a ghimberului. Dealtfel, oferta a devenit atît de mare la Ormuz, încît vasele portugheze nu sînt nici destul de numeroase, nici destul de voluminoase pentru a transporta toată încărcătura disponibilă. Neguță-

torii arabi revînd în acest caz agenților veneţieni stocurile neîmbarcate, care iau numaidecît direcţia porturilor siriene pe foarte vechiul drum de caravane de la Palmyra, ce a făcut pe vremuri averea reginei Zenobia.

În acelaşi timp Europa se divide...

În vreme ce spaniolii şi portughezii lansau una după alta expediţii maritime şi descopereau lumi noi, Europa fusese zguduită de grave evenimente politice şi economice : ca o consecinţă, istmul Suez avea să suporte curînd efectele acestor întîmplări. Regii catolici „recuceriseră" în sfîrşit Granada şi alungaseră imediat din ea pe musulmanii şi pe evreii care refuzaseră să se boteze, măsură ce avea să provoace o prăbuşire industrială şi agricolă de pe urma căreia Spania se va redresa de-abia după multe secole. Prost situată sub raport geografic pentru a deveni redistribuitoarea produselor orientale, Lisabona încredinţase acest rol Anversului, cu o mai bună deschidere la mare decît Bruges, pentru a primi navele de mare tonaj. În Franţa, Ludovic al XI-lea murise, după ce învinsese provizoriu pe marii feudali şi înfăptuise unitatea politică a naţiunii, dar urmaşii săi, Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea şi Francisc I se apucaseră să-şi valorifice drepturile succesorale asupra statului Milano şi asupra regatului Neapole. Trecînd în mai multe rînduri Alpii, francezii se luptaseră sub comanda legendarilor lor căpitani Bayard şi Gaston de Foix, fără cel mai mic cîştig politic. Şi ei au descoperit o lume nouă : Milano, Toscana, Florenţa, Veneţia, Napoli : Italia !... Se întorseseră cu privirea încîntată, cu inima uluită şi cu mîinile goale, dacă nu punem la socoteală căruţele pline cu artişti, meşteşugari şi opere de artă pe care le-au adus la Amboise şi la Compiègne. Această ceartă în jurul unei moşteniri care opunea familia regală a Franţei unei ramuri a familiei de Aragon căpătase dintr-o dată un asemenea aspect de război expansionist, iar regii catolici şi Habsburgii începuseră să se îngrijoreze în aşa măsură, încît au hotărît să-şi unească cele două familii ale lor printr-o căsătorie dinastică al cărei moştenitor dorit ar fi putut să domnească asupra unui formidabil aparat — Austria, Spania, Ţările de Jos, re-

gatul Neapole — în stare să se ridice împotriva turbulentei familii de Valois, în care retrăiau indisciplinele și temerarele cutezanțe ale cavaleriei.

...iar turcii se instalează la Suez cu complicitatea Veneției

O altă gravă primejdie planează asupra Europei : implacabila înaintare otomană. În fața ei rezistențele se prăbușeau una după alta, de cînd turcii cuceriseră Constantinopolul și amenințau acum Occidentul creștin, incapabil să se unească spre a înfrunta primejdia. Descoperirea Capului Bunei Speranțe apropiase Veneția de Turcia, opusese Veneția Lisabonei și ridicase Lisabona împotriva Turciei. Aceste rivalități aveau să se adauge la cele ce despărțeau deja Germania imperialistă, Franța, Spania și Anglia și aveau să devină factorii politicii europene în care Franța și Spania vor juca un rol duplicitar pe o imensă tablă de șah, pe care istmul Suez avea să fie un pion supravegheat. „Fiecare, spune Commynes [1], stă cu ochii pe vecin, ca să nu se extindă." De-abia trecuseră patru ani de la periplul lui Vasco da Gama, că relațiile diplomatice dintre Veneția și Lisabona se și rupseseră ; doi ani mai tîrziu, la Palatul Dogilor, Consiliul celor zece dicta instrucțiuni foarte precise solului extraordinar pe care intenționa să-l trimită la sudan, numele dat pe atunci sultanului mamelucilor. „Există un lucru pe care nu vrem să-l omitem, pomenit de mulți ca o măsură ce ar fi extrem de nimerită pentru a împiedica și a întrerupe total navigația portughezilor ; anume, foarte lesne și în foarte puțin timp s-ar putea construi un canal care, pornind de la Marea Roșie ar duce direct de acolo în această mare, așa cum a fost vorba pe vremuri să fie făcut. Canalul acesta ar putea fi asigurat prin construirea a două fortărețe la cele două guri ale sale, astfel ca să nu poată intra sau ieși decît cei pe care i-ar vrea nobilul sudan. Odată construit canalul, am putea trimite cîte nave și galere vrem pentru a-i alunga pe portughezi, care nu se vor mai putea arăta

[1] Phillipe de Commynes (1447—1511), cronicar francez. — *Nota trad.*

nicicum în aceste mări." [1] Credincioasă intereselor sale imediate, ca și tradițiilor sale, Veneția mizase pe forțele orientale.

După ce au instalat în Ungaria solide garnizoane de ieniceri, turcii aveau să reducă totuși presiunea lor spre vest și să îndrepte un corp expediționar spre Siria, apoi spre Egipt, urmînd vechiul drum al năvălirilor, Jaffa, Gaza, El Arish, Katieh, să străbată deșertul, să-și stabilească tabăra în apropiere de viitoarea Ismailia, să se năpustească în sfîrșit spre Cairo, unde un milion de mameluci aveau să fie sugrumați, iar sudanul lor spînzurat de o poartă a orașului. Astfel, Egiptul devine o provincie a imperiului otoman și, mai mult, unul din brațele cleștelui strategic al mișcării care învăluie acum Mediterana orientală. Ca și cuceritorii din trecutul fabulos sau mai recent, turcii înțeleseseră excepționala importanță a istmului Suez pentru viitoarele lor operații avînd ca obiective Rodos, Alger, Tripoli... și pentru cele împotriva portughezilor. Vor fi văzute, într-adevăr galerele lui Soliman, montate la Suez, înspumînd Marea Roșie. Către anul 1529, un călător va depune mărturie prin observațiile sale, că așa stăteau lucrurile : „M-am dus la Pelusium și acolo am găsit 20 000 de muncitori ce se îndeletniceau cu săparea unui șanț, făcut pe vremuri, zice-se, de glorioșii romani și lung de 60 mile italiene. Și se spunea că pe acest canal, din Marea Roșie pînă la Nil și pînă la Alexandria, caravanele din India încărcate cu mirodenii veneau în Italia."

Se poate trage concluzia că demersul venețian reușise, dar se știe de asemenea că lucrările, dacă fuseseră cu adevărat întreprinse, au fost repede abandonate și n-a lipsit mult ca turcii să fie nevoiți să reînnoiască operația săvîrșită de Cleopatra care, după bătălia de la Actium, pusese oamenii să-i transporte flota cu spinarea.

Francisc I inaugurează o politică proarabă

Oare faptul că turcii s-au instalat în acest punct nevralgic al lumii șaizeci de ani după cucerirea Constantinopolului a influențat hotărîrea electorilor, întruniți la Frankfurt

[1] Publicat în *Archivio Veneto*, 1870.

spre a alege între cei doi candidaţi la cîrmuirea imperiului — Francisc I sau Carol Quintul ? Ei au desemnat în cele din urmă pe cel ce purta deja grelele coroane ale Spaniei şi Austriei şi dispunea de aurul american. Prezenţa unei redutabile armate turce gata acum să se năpustească asupra Vienei a îndreptăţit fără-ndoială preferinţa pentru cel mai bogat şi mai solid scut, dar alegerea din 28 iunie 1519 capătă un aspect cu totul particular dacă ne amintim că Carol Quintul avusese grijă să încredinţeze campania sa electorală băncii Fugger care, controlînd negoţul cu mirodenii la Anvers, avea cel mai mare interes ca turcii să fie ţinuţi la respect pe uscat şi pe mare. Începînd din ziua aceea, care a făcut din Carol Quintul stăpînul celui mai monstruos imperiu, unde soarele nu apunea niciodată, datează poate în Franţa o anumită politică proarabă, a cărei tradiţie, alcătuită din ocolişuri complicate şi speranţe adesea dezamăgite, nu s-a pierdut niciodată.

Într-adevăr, din acel moment Francisc I începe să se gîndească la o apropiere de Soliman, îi „face avansuri", solicită o cooperare comercială care cu chiu cu vai camuflează dispoziţiile secrete ale unei viitoare alianţe militare, obţine să se acorde un tratament preferenţial marsiliezilor săi stabiliţi la Alexandria, Rosetta sau Damietta. Oare, procedînd astfel, regele Franţei trădează idealul creştin instaurat în mod laborios în Europa ? Alegerea de la Frankfurt practic a izolat, a încercuit Franţa, iar Carol Quintul, care nu face nici un mister din faptul că intenţionează să recucerească Burgundia, considerată ca piesa cea mai de preţ din imensa lui moştenire, este încredinţat că a fost desemnat de Dumnezeu pentru a crea din nou monarhia universală a lui Carol cel Mare. Monarh inteligent şi sîrguincios, serios, conştient de răspunderile şi de îndatoririle sale, acest „domn trist" a rămas un om al Evului Mediu. El va vîsli cu încăpăţînarea unui integrist [1] îndărătnic împotriva curentului timpurilor noi, pe care de altfel va reuşi sporadic să-l întoarcă în albia sa, dar va eşua în cele din urmă în vasta sa acţiune şi va vedea

[1] Integrism, tendinţă doctrinală a anumitor catolici, care refuză orice adaptare a credinţei la cerinţele vieţii moderne. — *Nota trad.*

ridicîndu-se împotriva lui pe toți cei ce se temeau de hegemonia casei de Austria : francezii, englezii, venețienii, papalitatea, turcii, prinții luterani. În opoziție cu el, Francisc I profilează în istorie un personaj cu totul diferit. Subtil, îndrăgostit de femei și de arte, cu panașul în vînt, viclean și mincinos ca și bunicul său, Ludovic al XI-lea, dar vesel petrecăreț, el a înțeles repede că odată cu Carol Quintul a luat naștere „un imperialism agresiv, nesătul, drapat în principii morale și juridice, cufundîndu-se în trecut pentru a apăsa mai greu asupra viitorului, invocînd unitatea creștină și interesul european numai pentru a putea înrobi națiunea franceză." [1] Francisc I a înțeles și că, punînd mîna pe Egipt, sultanul Turcilor nu numai că a ajuns stăpîn pe poziții strategice și comerciale excepționale, dar, în același timp, a fost ridicat la rangul de căpetenie a celor de credință islamică. În lupta care se angajează între cei doi Mari, el știe că Carol Quintul reprezintă pentru Franța pericolul cel mai apropiat în spațiu și timp, așa că e de părere că cel mai bun lucru pentru a-l evita, pentru a salva Burgundia, Provența, întregul regat, este de a pune Franța drept miză pe masa de joc împotriva Europei.

Cînd în seara bătăliei de la Pavia [2] trimite inelul său lui Soliman, oare urmașul lui Ludovic cel sfînt înfăptuiește gestul unui naufragiat care se agață de un șarpe, sau reacționează cu realismul practic al păstorului, a cărui singură grijă este să-și apere turma încercuită de lupi, chiar încheind un pact provizoriu cu diavolul ? Contemporanii lui Francisc I au fost foarte aspri, tratîndu-l de renegat și acuzîndu-l de a fi trădat creștinătatea, așa cum fusese odinioară învinuit Frederic Hohenstaufen că ar fi negociat cu sultanul Alexandriei pe vremea cruciadei a șasea. Dar unii istorici, ca Michelet — care nu poate fi deloc bănuit de simpatie față de regele Franței — au salutat în Francisc I și în Soliman „pe oamenii cutezători,

[1] Pierre Gaxotte, *Histoire des Français.*

[2] Oraș în Italia, unde la 24 februarie 1525 Francisc I a fost învins și luat prizonier de spanioli. Legenda spune că, cu acest prilej, regele Franței a trimis mamei sale o scrisoare de un laconism admirabil : „Doamnă, totul e pierdut în afară de onoare." — *Nota trad.*

spiritele curajoase şi libere care, unul de la Paris, celălalt de la Constantinopol şi-au întins mîna pe deasupra Europei şi, blestemaţi fiind de ea, au salvat-o". Se pare că nici unul, nici celălalt, ocupaţi cu treburi urgente, nu s-au sinchisit să fie precursorii unei împăcări a Europei cu Asia, dar cînd ne aducem aminte că a fost cît p-aci ca ienicerii să cucerească Viena, că o escadră franco-otomană a luptat în Mediterana, iar oraşul Toulon a fost împrumutat marinei turce spre a-i servi drept bază de aprovizionare, ne putem imagina ce s-ar fi ales de civilizaţia occidentală dacă cavaleria lui Soliman, după ce pătrunsese în valea Dunării, ar fi izbutit să-şi înfigă stindardul verde al Profetului în inima acestei Europe pe care Paul Valéry avea s-o numească patru secole mai tîrziu „un mic cap asiatic".

Este cert că rezistenţa şi combinaţiile politice ale lui Francisc I au contribuit la apărarea Europei — şi deci a Franţei — împotriva hegemoniei hispano-austriece, deşi absolutismul lui Carol Quintul s-a ciocnit mai ales de Reforma din Germania şi din Provinciile Unite [1]. Pentru moment, Franţa a tras un oarecare profit de pe urma vestitului acord numit al Capitulaţiilor [2], în virtutea căruia comerţul cu Levantul îi era rezervat în exclusivitate. Curînd navele marsilieze au reluat drumul spre Alexandria şi Rosetta, printr-o Mediterană infestată de corsari turci, care nu respectau, în principiu, decît pavilionul cu floarea de crin şi prădau toate celelalte cargoboturi ce se mai încumetau să se aventureze în porţiunea orientală a bătrînei mări. De atîta vreme latină, ea devenise un lac musulman, de cînd regele Franţei declarase că nu vede nici un inconvenient ca Marele Sultan să dispună de o flotă însemnată. Acesta din urmă nu s-a mai mulţumit să trimită în Marea Roşie vase în piese detaşate spre a fi îmbinate pe plajele Suezului, ci implantase acolo ateliere

[1] „Denumirea a şapte provincii din Ţările de Jos, care au alcătuit ulterior regatul Olandei. — *Nota trad.*

[2] Acte internaţionale prin care se instituie de către un stat, în favoarea cetăţenilor altor state aflaţi pe teritoriul lor, un regim de drepturi şi de privilegii speciale, de pildă scutiri de impozite, dreptul de a fi judecaţi numai de consulii statelor lor etc. Capitulaţiile au apărut în secolele X—XII, fiind acordate de Bizanţ oraşelor italiene Veneţia, Genova etc. — *Nota trad.*

de construcţii navale, de unde se năpusteau acum galere care făceau viaţa amară galioanelor portugheze, urmărindu-le pînă în Oceanul Indian şi aducînd adesea în Egipt încărcăturile lor capturate. Mărfurile erau descărcate, transportate prin istm spre Mediterana şi încărcate pe vase care le duceau spre Marsilia, Bordeaux, Rouen şi Anvers

De fapt, navele care circulau sub pavilion francez în Mediterana aparţineau unor armatori ce nu erau cu toţii supuşi ai regelui, dar acest subterfugiu a constituit cîţiva ani un excelent mijloc de adaptare a dispoziţiilor acordului ce rezerva numai francezilor dreptul de a face comerţ în Levant. Toată lumea avea de cîştigat, în afară de portughezi, care vedeau imense cantităţi de mirodenii scăpînd din circuitele lor comerciale şi de spanioli, îngrijoraţi din alte motive de ameninţarea pe care flota sultanului o făcea să plutească în bazinul mediteranean. Se va întîmpla chiar ca Lisabona, lipsită de piper, să întreprindă demersuri diplomatice pentru a-şi asigura libera trecere prin Marea Roşie şi istmul Suez. Demersurile se vor tărăgăna, nu vor duce la nici un rezultat şi vor avea drept singură concluzie practică aceea de a-i învăţa pe portughezi că e imposibil să încerci o negociere cinstită cu arabii, atunci cînd te afli la ananghie. Cît despre spaniolii lui Filip al II-lea, antrenaţi de suveranul lor într-un soi de cruciadă ce avea ca scop să cureţe Mediterana de piraţii nord-africani şi să asigure în sfîrşit triumful crucii asupra semilunii, ei vor înfrînge la Lepanto (1571) o escadră turcă, fără a reuşi totuşi să distrugă puterea navală otomană. Răsunetul istoric al acestei victorii avea să fie considerabil, dar rezultatele ei politice aproape nule, excepţie făcînd totuşi „dovada că orice încercare a Islamului de a cotropi ţările occidentale de pe ţărmul Mediteranei era sortită eşecului“ [1].

Aceste evenimente vădesc că descoperirea, apoi utilizarea drumului pe la Capul Bunei Speranţe nu inchiseseră cu totul Mediterana şi că existau chiar unii armatori, căpitani de nave şi agenţi politici foarte hotărîţi să redeschidă calea milenară, ale cărei chei se aflau acum în mîinile turcilor. Într-adevăr, drepturile vamale percepute

[1] Jean Descola, *Histoire d'Espagne.*

la Cairo erau destul de substanţiale pentru ca provincia egipteană să expedieze în fiecare an la Constantinopol un tezaur de 2 milioane de livre, transportat pe vechea cale de uscat, sub supravegherea a 300 de spahii şi 200 de ieniceri. De asemenea, în fiecare an se încărca în porturile din deltă o caravană grea de daruri pentru femeile din serai : hene[1], parfumuri, tămîie şi zahăr, cafea, şofran, curmale, piper, ghimber, nucşoară, care îmbunătăţeau meniul obişnuit din harem.

Goana după acorduri comerciale

Franţa, care profitase de fanatismul antimusulman al lui Carol Quintul pentru a obţine un privilegiu comercial, profita acum de oboseala portughezilor, de cînd Lisabona resimţea greutăţi din ce în ce mai mari în a menţine o pază, zi de zi mai iluzorie, la intrarea în Marea Roşie şi pentru a recruta din micul ei popor ostaşii şi funcţionarii de care avea nevoie administrarea imperiului ei. Deşi galerele Veneţiei combătuseră la Lepanto alături de navele comandate de don Juan de Austria, acum ea relua legăturile de afaceri cu Constantinopol, Bassora şi Suez, legături pe care războiul dealtfel nu le întrerupsese de tot. La Londra, unde ca şi la Paris puterea temporală nu era confundată cu cea spirituală, Elisabeta hotărîse să trimită în Turcia un ambasador, William Harburn, spre a încheia cu sultanul acorduri asemănătoare cu cele acceptate de Francisc I cu patruzeci şi patru de ani înainte ; obţinînd satisfacţie, ea a creat imediat Compania Levantului (1581) şi curînd după aceea Compania Indiilor Orientale (1599). Întrucît Islamul avea nevoie de cositor ca să toarne bronzul pentru tunurile sale, casiteritul din Cornwall, exploatat odinioară de fenicieni, a luat calea Orientului, veşnic avid de metale. Astfel, monopolul francez n-a rezistat „generozităţilor" englezilor, după cum nu va rezista nici gratificaţiilor olandezilor, atunci cînd, eliberaţi de jugul spaniol, prinţii din familia Nassau vor hotărî să se lanseze pe cont propriu spre cucerirea pieţelor îndepărtate şi vor întemeia la rîndul lor o Companie a Indiilor.

[1] Vopsea roşie pentru păr, extrasă din frunzele unui arbust din Arabia. — *Nota trad.*

Regele Franței deschide dosarul „Suez"

■

Se poate conveni că rivalitatea franco-britanică în Orientul Apropiat datează din ziua în care Elisabeta a înființat Levant Company. Această rivalitate va fi dură, perfidă, uneori sîngeroasă și nu va înceta decît din lipsă de combatanți [1], adică la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, cînd cei doi adversari cordiali aveau să fie alungați cu brutalitate din această zonă a lumii. Dar tentativele, mai mult sau mai puțin mărturisite de Londra, de a înlătura prezența francezilor în Egipt în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, se vor ciocni de poziții temeinic consolidate, oricare ar fi fost vexațiunile periodic impuse negustorilor care își deschiseseră acolo firmele. Nu reiese că guvernul și comerțul britanic s-ar fi preocupat înainte de secolul al XVIII-lea de posibilitatea unor legături maritime directe între Suez și India. Totuși la Cairo se instalaseră deja comercianți englezi, iar pavilionul britanic flutura pe Marea Roșie. Djeddah și Aden erau deja foarte indicate spre a sluji drept escală pe drumul Indiilor, pe care marinarii-comercianți ai Companiei întemeiate de regină porniseră rapid, înființînd primele lor comptuoare (Bantam, Surata, Madras, Coromandel). În același timp olandezii doborau una după alta pozițiile portugheze (coasta Malabar, Colombo, Malacca), ajungînd curînd să controleze întregul comerț cu scorțișoară din arhipelagul Sonde pînă în Japonia și cel cu nucșoară sau cuișoare din Moluce. Totuși, deși Mediterana își menținuse o importanță economică incontestabilă, o mișcare irezistibilă deplasa curentul comercial din Europa spre India, făcîndu-l să treacă pe la Capul Bunei Speranțe ; de cînd constructorii sporiseră tonajul navelor, era socotit mai rentabil

[1] Referire la versul „et le combat cessa faute de combattants" (și lupta a încetat din lipsă de combatanți) — Corneille : *Cidul*, actul IV, scena III. Formulare intrată în limbajul curent, pentru a desemna o luptă pe viață și pe moarte. — *Nota trad.*

un traseu lung, decît transbordările, diversele taxe şi nesfîrşitele tracasări impuse şi îndurate în cursul traversării istmului Suez. Utilizată la început de portughezi, apoi de englezi şi de olandezi, calea oceanului nu avea să-i atragă cu adevărat pe armatorii francezi, decît atunci cînd Compania franceză a Indiilor va fi creată, iar sediul ei social, instalat la Lorient.

Neguţătorii marsiliezi aveau să reziste acestui puternic curent atlantic cu mult curaj, multă voinţă şi imaginaţie. Ei nu ignoră faptul că drumul pe la Capul Bunei Speranţe devine mai bătut şi că o bună parte din produsele care, timp de secole, fuseseră debarcate pe propriile lor cheiuri, spre a fi dirijate către Lyon şi Paris, sînt descărcate acum la Bordeaux, Lorient, Saint-Malo, Honfleur, Dieppe. Soarta Marsiliei este legată de Mediterana, adevăr evident, valabil nu numai pentru negustori, ci şi pentru bancheri, marinari, antreprenori de construcţii navale, agenţi portuari, industriaşi din ramura textilelor, săpunului şi pielăriei. Armatorii sînt dispuşi să înfrunte riscurile operaţiilor efectuate de piraţii nord-africani, care nu se sinchisesc cîtuşi de puţin de angajamentele diplomatice asumate de suveranul lor, după cum şi agenţii lor instalaţi la Alexandria, Rosetta, Damietta, Cairo acceptă să suporte şicanele administrative, în care cel mai umil funcţionar arab este mare meşter.

Cum a luat naştere un ţel măreţ

Această voinţă a negustorilor de a menţine cu orice preţ vechiul drum mediteranean se va întrupa într-o bună zi într-un vast ţel politic. La drept vorbind, încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea ideea de a restabili tranzitul comercial din Extremul Orient în Mediterana nu preocupă numai pe armatorii marsiliezi, ci chiar şi pe cîţiva înalţi funcţionari francezi. Filip al II-lea a anexat pur şi simplu Portugalia, s-a instalat la Lisabona, a întors spatele mării latine şi gîndurile lui se îndreaptă mai curînd spre detronarea protestantei Elisabeta, decît spre vreo nouă încăierare cu turcii : cruciada şi-a schimbat direcţia. Oare pentru Franţa nu a sosit momentul să întemeieze la rîndul ei un domeniu colonial în Indiile orientale, utilizînd poziţiile politice cucerite de Francisc I ? Aşa gîndeşte Du Plessis-

Mornay care, într-un memoriu adresat lui Henric al III-lea, în 1584, expune interesul de a reda lacului mediteranean funcţia sa iniţială şi de a face din el din nou bazinul central al lumii, în detrimentul Spaniei, deschizînd împreună cu turcii trecerea prin Suez. Propunere rămasă fără urmări. Probabil că nici nu a fost cunoscută vreodată de rege care, oricum, ar fi fost incapabil să o concretizeze, întrucît, pentru a-şi salva coroana, Henric al III-lea a fost nevoit să adere la Ligă [1], ea însăşi înfeudată cîrmuirii spaniole. Dar ideea fusese emisă şi memoriul lui Plessis-Mornay a fost clasat de Consiliul Depeşelor, unde doi ani mai tîrziu va ajunge şi un raport al ambasadorului Franţei la Constantinopol, Savary de Lancosme, relatînd o convorbire cu marele amiral al Turciei.

Ciudat om acel El Euldj Ali, a cărui personalitate oferă o savuroasă chintesenţă a trăsăturilor marilor aventurieri, din care secolul al XVI-lea a avut cu nemiluita.

Se născuse cu optzeci de ani în urmă în Calabria, unde, desigur, orizontul său n-ar fi depăşit în vecii vecilor ogorul pietros care îi hrănea caprele, dacă piraţii nord-africani, în cursul uneia dintre raidurile pe care le practicau în mod obişnuit, nu l-ar fi capturat şi nu l-ar fi înlănţuit de o galeră timp de paisprezece ani. la capătul cărora s-a convertit la islamism. Din acel moment, marinar şi soldat cu drepturi egale, luptase împotriva creştinilor cu ardoarea sălbatică a unui renegat, alături de marii piraţi ai vremii, Barbarossa şi Dragut. Devenise urmaşul lor în seara bătăliei de la Lepanto, pricepîndu-se să adune, să salveze şi să readucă la Constantinopol navele turceşti care nu fuseseră scufundate. Numit căpitan paşă, el reconstituise flota otomană. Acum era considerat cel mai puternic personaj din imperiu, după Marele Sultan, şi în această calitate îl invitase, în numele stăpînului său, pe Savary de Lancosme să-i facă cunoscut lui Henric al III-lea un vast proiect : a crea un canal care să lege Cairo de Suez şi a face navigabil Nilul pînă la Marea Roşie, „spre a deschide drum tuturor galerelor şi navelor pentru a ajunge în Indiile orientale fără a recurge la calea oceanului". În darea de seamă asupra convorbirii cu bătrînul renegat, diplomatul francez nota că guvernul turc intenţiona să

[1] Sfînta Ligă, uniunea catolicilor din Franţa la sfîrşitul secolului al XVI-lea. — *Nota trad.*

deschidă acest mare şantier pînă în şase luni, cu 100 000 de salahori, 40 000 de măgari şi 12 000 de cămile. Ambasadorul adăuga cu un surîs care nu părea lipsit de curtoazie într-o vreme cînd stilul diplomatic nu era, în mod obligatoriu, scrobit : „Acest ţel frumos a umflat în asemenea măsură trufia lor obişnuită şi le-a aţîţat ambiţia şi zgîrcenia, încît li se pare că au şi pus mîna pe comorile şi nestematele Indiei..." Era oare un plan prea vast, lipseau capitalurile, era doar o veleitate orientală ? În curînd nu se mai vorbi despre această acţiune. E drept că promotorul proiectului, Ali Renegatul, fusese asasinat de un paşă care rîvnea să-i ia locul. Documentul Savary a îmbogăţit totuşi, la Paris, dosarul de acum înainte deschis al canalului Suez.

Croindu-şi drum încet, fiind uneori oprit în loc, dispărînd pentru a reapare mai tîrziu sub o nouă înfăţişare, acest dosar nu va fi abandonat de monarhia franceză şi mai puţin încă de revoluţie. Copleşit de lupta dintre cele două confesiuni care sfîşie şi slăbeşte ţara, ştiind că ducele de Guise îi ameninţă coroana, dacă nu chiar viaţa, simţind cum urcă ura catolicilor în jurul propriei sale persoane, Henric al III-lea nici nu are timp, nici firea nu-l îndeamnă să se intereseze de treburile externe. Şi mai puţin încă, să conceapă o acţiune măreaţă, cu scadenţă îndepărtată. Va avea admirabila inteligenţă politică, în momentul cînd a murit asasinat de un călugăr fanatizat, să proclame în calitate de succesor pe protestantul Henric de Navara, poruncind celor ce-l înconjurau să-l recunoască ca atare şi dînd astfel Franţei pe Henric al IV-lea. Acesta va fi omul reconcilierilor dibace, precum şi un şef de stat în egală măsură atent la restabilirea autorităţii, la dezvoltarea agriculturii şi industriei creatoare de profituri imediate, la organizarea unei marine naţionale, necesare realizării unor ţeluri înalte. În cursul celor douăzeci şi unu de ani ai domniei lui, navarezul nu va fi întotdeauna de acord cu Sully [1], adversar declarat al expediţiilor îndepărtate ; el însuşi le va încuraja totuşi, pentru a încerca să recîştige avansul considerabil dobîndit de portughezi şi de spanioli, avans ştirbit deja de olandezi şi de englezi.

[1] Ministru şi consilier al regelui Henric al IV-lea, s-a ocupat cu multă competenţă de treburile economice ale Franţei în acea perioadă. — *Nota trad.*

Henric al IV-lea revendică partea ce se cuvine Franţei

În momentul în care coroana Franţei trece la ramura Bourbonilor (1589), cele două state iberice reunite acum sub sceptrul lui Filip al II-lea reuşiseră deja în decursul a patru generaţii să creeze un imperiu imens care cuprindea îndeosebi în Indiile occidentale — Florida, Mexic, Chile, America centrală, Antile, Venezuela, Peru şi Brazilia ; în Africa — Canare, Guineea, Capul Bunei Speranţe, Zanzibar ; în Indiile orientale — coasta Malabar, Ceylon, Malacca, Java, Moluce, Filipine. Lisabona venise de hac Veneţiei. Nu numai că la Lisabona se îngrămădesc acum aurul şi argintul american, dar spre ea „se îndreaptă comorile din Africa şi din Asia ; pulbere de aur, fildeş, cacao din Guineea, zahăr din Madera, sclavi negri din Luanda, cuişoare din Zanzibar, cafea de la Mocca, gumă din Arabia, diamante, perle şi nestemate din India, ţesături de bumbac şi lacuri din Coromandel, ceai din Ceylon, nucşoară din Amboina, piper din Malacca, focuri de Bengal [1], scorţişoară, ghimber, paciulie [2] din Macassar, porţelanuri şi mătase din China şi toate buruienile, drogurile, vopselele, toate parfumurile, stupefiantele pe care le împart cu dărnicie insulele cu mirodenii [3]". Totuşi imperiul colonial hispano-portughez n-a putut evita loviturile pe care i le-au administrat marinarii, negustătorii şi bancherii Elisabetei sau ai lui Wilhelm Taciturnul. Începe marea hăituială.

Constatînd succesele rapide obţinute peste mări de Anglia şi de Olanda, Henric al IV-lea revendică partea lui de pepite, piper, cafea, scorţişoară, zahăr nerafinat şi porţelanuri. Este absolut hotărît să dea un sens concret frazei rămase celebre : „Soarele străluceşte pentru mine ca şi pentru alţii ; să mi se arate clauza din testamentul lui Adam care mă exclude de la împărţirea lumii !", rostită pe vremuri de Francisc I, cînd Jacques Cartier pusese stă-

[1] Un fel de artificii cu flacără colorată. — *Nota trad.*

[2] Plantă exotică din care se extrage un parfum apreciat. — *Nota trad.*

[3] René Sédillot, *Histoire des colonisations.*

pînire pe Canada în numele regelui Franței, acțiune izolată și care nu se situa pe linia unei politici de expansiune.

Lăsînd lui Sully și lui Laffemas grija arăturilor, pășunilor, manufacturilor, podurilor și șoselelor, Henric al IV-lea își rezervă conducerea treburilor externe și ale marinei, pe care le considera strîns legate. Își dă seama, într-adevăr, că dimensiunile reduse ale bastimentelor sale comerciale — 300 de tone, care nu rezistă pe mare — și numărul prea mic al navelor sale de război care să asigure protecția celor dintîi îl osîndesc să nu poată ieși din Mediterana, cîtă vreme Londra, Amsterdam și Lisabona creează, își dispută, cîștigă, pierd și dobîndesc poziții în acele regiuni îndepărtate ale căror produse sînt foarte căutate pe marile piețe internaționale, de cînd „poporul apreciază și îndrăgește tot ceea ce place domnilor", după cum remarcă cu nevinovăție economistul Bodin. Pentru a redresa situația, pentru a scoate comerțul francez din enclava în care se afla, rămînînd totuși fidel alianței cu turcii. Henric al IV-lea ordonă să se construiască douăzeci de galere, dar cumpără alte douăsprezece de la sultan. Ce altceva ar fi putut face ? Tonajul flotei sale militare este atît de redus, încît condamnările la galere nu mai pot fi executate și trebuie comutate în surghiuniri. Dealtfel, Henric al IV-lea este efectiv singurul partener care respectă ceea ce se denumește fără a glumi prietenia arabă, căci în 1602, 3 000 de francezi putrezesc în ocnele algeriene, iar Londra a obținut și ea privilegiul de a-și arbora pavilionul în Mediterana.

Anglia se interesează oare de Suez ? Încă nu. Dar nemaimulțumindu-se să se ducă la Corint după stafidele necesare pudingurilor ei și după vinurile dulci cu care să le stropească, ea își instalează primii pioni pe tabla de șah a Mediteranei, încearcă să ia locul Franței în dreptul de protecție pe care aceasta îl exercită asupra majorității marinelor europene, își lansează navele Companiei Levantului pe o piață pe care Marsilia are toate motivele să creadă că-i este rezervată, înarmează corsari ce primesc misiunea secretă de a intercepta bastimentele comerciale și de a pune mîna pe încărcătura lor, cumpără cu aur greu pe funcționarii din Alexandria, Cairo și Constantino-

pol care ar putea să-i fie util. Franța a experimentat pentru prima oară pe pielea ei politica anglo-arabă, pe care va avea de nenumărate ori prilejul s-o cunoască mai bine în secolele următoare.

Primele comptuare coloniale

Astăzi nu se mai pune mare preț pe „dezvăluirile" din *Memoriile* lui Sully, referitoare la presupusul mare țel al lui Henric al IV-lea : „a organiza Europa", spre a pune odată pentru totdeauna capăt puterii musulmane. Dimpotrivă, unul dintre principiile esențiale ale monarhiei franceze a fost să-i menajeze pe turci, pentru a putea conta eventual pe concursul lor militar împotriva Habsburgilor. Această politică avea să fie urmată în pofida cîtorva bombardamente asupra Algerului[1] și menținută împotriva unei opinii publice antiarabe, fără a ține seama de rapoartele anumitor observatori mai mult sau mai puțin clarvăzători, care aveau cu toții temeiuri puternice pentru a se îndoi de soliditatea imperiului otoman și de cuvîntul stăpînilor lui. Desigur, ajungînd la putere, Richelieu se va interesa de situația comerțului francez în Mediterana orientală și va fi îndemnat să continue eforturile lui Henric al IV-lea, dar, în mod evident, cardinalul de fier își fixase trei obiective : să distrugă puterea politică a protestanților, să nimicească trufia și spiritul de răzvrătire al nobililor, să umilească familia domnitoare din Austria. Totuși, în fața exemplelor oferite de Spania, Olanda, Portugalia, se gîndește și el că Franța, mai mare, mai bogată, mai populată decît celelalte trei țări ar putea la rîndul ei să se lanseze cu succes pe calea cuceririlor coloniale. Întemeiază și el companii pe bază de cartă și Ludovic al XIII-lea consideră că „pentru slava lui Dumnezeu și fericirea acestui stat, luîndu-ne după acest mare sfînt (Ludovic cel sfînt), al cărui nume și sceptru le purtăm, să facem astfel ca faima francezilor să se răspîndească pînă foarte departe în țări străine". Se vor înființa comptuare în Antile, Madagascar și în Sénégal. Champlain va lua drumul lui Jacques Cartier și va întemeia Québec, dar nu va reuși să atragă acolo decît cîteva sute de aventurieri, femei de moravuri ușoare — unele pocăite —, coate-goale

[1] 1664 (Beaufort), 1682 (Duquesne), 1684 (Tourville).

și un mare număr de preoți, ceea ce-l va face mai tîrziu pe Colbert să spună vorbind despre Canada : „Prea mulți călugări și prea puțini plugari !"

În timpul acesta, marsiliezii își consolidează de bine, de rău pozițiile în Egipt și atît de puțin scapă din vedere importanta lor idee — aceea de a face din cetatea lor poarta Orientului apropiat sau a Extremului Orient — încît unul dintre ei adresează primului ministru un memoriu, unde se spune că „portughezii ar putea fi deposedați cu ajutorul Marelui Sultan, care nu trebuie să aibă în vedere nimic mai însemnat decît de a schimba drumul Asiei și a-l face să treacă din nou prin țările sale, așa cum era înainte de descoperirea Capului Bunei Speranțe. S-ar putea săpa un canal de la Suez la Cairo, așa cum s-a practicat pe vremea vechilor faraoni ai Egiptului... Turcii ar putea trage astfel nădejde să-și îmbogățească țara, Veneția s-ar redresa, Marsilia ar deveni puternică ; ar fi reluat vechiul comerț cu Abisinia. Prin această unire a mărilor, spaniolii ar fi slăbiți în Mediterana." [1] Richelieu și părintele Joseph au însă de rezolvat probleme mai urgente, astfel că memoriul marsiliez îmbogățește dosarul „Suez" și pregătește viitorul, căci restabilirea unui drum comercial, dacă nu a unei căi de apă, prin istm, va face, sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, obiectul unor convorbiri foarte oficiale și a unor contacte mai secrete, care, dealtfel vor eșua, și unele și celelalte.

În Franța, posibilități imense, dar penurie monetară

Spre a înțelege de ce Ludovic al XIV-lea, miniștrii și comercianții săi vor manifesta un interes deosebit pentru deschiderea unui drum mai scurt spre Indii prin Egipt, se cuvine să ne amintim de situația politică și economică a Franței, în momentul cînd regele ia efectiv puterea în tinerele sale mîini, de care depinde de acum înainte moștenirea adunată și păstrată de Henric al IV-lea, Richelieu și Mazarin. În 1661 imperialismul habsburgic a primit o lovitură grea, Anglia Stuarților este vîndută în taină

[1] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, vol. 783, fol. 154.

Bourbonilor, majoritatea statelor germane întreţin relaţii cordiale cu Parisul, Suedia ca şi Turcia le sînt aliate, Olanda caută o înţelegere, Spania, epuizată, a fost constrînsă să-şi dea infanta moştenitoare după regele Franţei. Paralel, partidul protestant a fost înlăturat, marea nobilime şi-a pierdut orice importanţă politică, administraţia a fost reorganizată şi ansamblul ţării prezintă aspectele unei unităţi economice. Au fost luate toate măsurile de prevedere pentru a împiedica reconstituirea imperiului lui Carol Quintul şi sînt întrunite condiţiile care-i vor permite lui Colbert o admirabilă vorbă de duh : „Gîndiţi-vă, domnilor, că nu ne aflăm sub o domnie a lucrurilor mici !" E o sinteză reuşită a unei perioade ce va purta numele de secolul lui Ludovic al XIV-lea. În 1661 Corneille scrisese deja cele mai bune dintre piesele sale, iar Molière pregăteşte *Şcoala femeilor*, Academia franceză are douăzeci şi şase de ani, Pascal va muri înainte de a fi terminat opera sa capitală, *Cugetările*, dar Fermat a inventat calculul diferenţial, Mariotte a formulat legea compresibilităţii gazelor, tînărul Racine a căpătat o sută de scuzi pentru a fi compus un poem de circumstanţă şi peste 10 000 de colonişti s-au şi stabilit în Canada. Pentru a izbuti să situeze Franţa pe locul de frunte între puterile europene, regii şi miniştrii săi au trebuit adesea să-şi sacrifice principiile politice şi religioase, atunci cînd securitatea ţării era în joc. Francisc I a încheiat un pact militar cu Islamul, Henric al IV-lea s-a convertit la catolicism, Richelieu i-a apărat pe protestanţii germani, Mazarin s-a aliat cu regicidul Cromwell şi i-a oferit chiar Dunkerque, întrucît pericolul imediat îl constituiau spaniolii. Dar, deşi rezultatele acestei politici externe care nu se împiedică de scrupule ideologice au fost deocamdată fericite, şi deschid imense posibilităţi, în 1661 Franţa suferă şi ea, ca întreaga Europă, o gravă criză de deflaţie şi penurie monetară. Într-adevăr, „economia biciuită de descoperirea Lumii Noi nu mai primeşte impulsul care i-ar permite să-şi susţină ritmul. Dimpotrivă, se produce o frînare. Nu mai există suficient numerar pentru bunurile de schimb şi nici pentru numărul consumatorilor." [1]

[1] Pierre Gaxotte, *op. cit.*

Colbert ar vrea ca Marsilia să controleze comerțul mediteranean

Pentru a aduce în țară banii care-i lipsesc va concepe Colbert un plan de redresare economică bazat pe dezvoltarea și protejarea industriilor, exportul de produse manufacturate, căutarea de piețe noi, crearea unor mari companii comerciale și o ofensivă diplomatică pe lîngă Marele Sultan, spre a obține redeschiderea drumului către Orientul îndepărtat prin istmul Suez. Urmînd sfatul lui Mazarin, regele nu a numit nici un prim-ministru și nu a permis nici unui prinț de sînge să intre în Consiliul Superior. Șef de stat ce înțelegea să hotărască și să comande după ce a cerut părerea unor tehnicieni devotați atît persoanei sale, cît și treburilor publice, el a întemeiat în 1664, la sugestia lui Colbert, Compania Indiilor orientale, cu un capital de 15 milioane de livre, a cincea parte fiind subscrisă de el însuși. Compania va beneficia, pe o perioadă de cincizeci de ani, de monopolul exclusiv al comerțului, de la Capul Bunei Speranțe pînă în Indii și în Mările Sudului, dar Mediterana îi va fi interzisă, căci această zonă va fi rezervată unei Companii a Levantului, menită să dea un nou avînt Marsiliei, ai cărei negustători se plîng cu amărăciune de concurența vaselor engleze și olandeze, a piraților arabi sau chiar a cucernicilor cavaleri de Malta, care spumuiesc marea pe contul lor. Colbert este de părere că o societate mare, dispunînd din belșug de capitaluri și protejată de stat, va reuși să procedeze astfel încît tot comerțul mediteranean să treacă din nou prin mîinile francezilor și, în cel mai rău caz, va rezista mai bine la acțiunile piraților și la revirimentele politicii otomane decît armatorii izolați sau grupați în asociații mici. Dar acest om din nordul Franței nu are încredere în marsiliezi, pe care-i socotește nedisciplinați, individualiști, preocupați exclusiv de interesele lor particulare și care, potrivit unui memoriu al inspectorului galerelor, „leneși, mari palavragii și răspînditori de zvonuri, nu mai vor să facă altceva decît să se plimbe în port cu sabia la șold, cu pistoale și pumnal". Adevărul este că marsiliezii practic au refuzat să subscrie la capitalul Companiei In-

diilor, ceea ce nu i-a prea plăcut lui Colbert, totuşi controlorul general al finanţelor va urmări în continuare vastul ţel de a readuce comerţul cu Extremul Orient în Mediterana. Acţiunea necesită colaborarea activă şi leală a Porţii ; dar relaţiile franco-otomane trec printr-o perioadă proastă şi o anumită opinie publică antiarabă se conturează periodic în Franţa, unde unii fii de nobili pleacă în Candia [1], spre a da veneţienilor o mînă de ajutor împotriva turcilor, sau se înrolează în armatele poloneze. Maiestatea Sa prea-creştină, care nu lipseşte niciodată de la vreo slujbă, ar dori foarte tare să vină de hac Islamului, dar tot atît de tare ar dori să poată conta pe resursa supremă a cavaleriei otomane dacă pericolul habsburgic ar redeveni ameninţător. Cum s-ar putea împăca cinstea unei noi cruciade cu profiturile de pe urma marelui proiect studiat împreună cu Colbert ? Ludovic al XIV-lea şovăie, nu se pronunţă categoric dar, presat de opinia publică şi de cler, trimite un corp expediţionar în Ungaria, spre a se bate împotriva turcilor. În acelaşi timp, trimite la Constantinopol un agent secret pentru a-l scuza, declarînd că n-a putut proceda altfel, dar că e gata să expedieze un ambasador la sultan. Credincios tradiţiei orientale, potrivit căreia rupturile nu sînt niciodată definitive, pe cînd împăcările sînt întotdeauna spectaculoase, sultanul acceptă şi-l primeşte cîteva luni mai tîrziu pe dl. de la Haye-Vantelet, căruia secretarul de stat la Afacerile Externe i-a încredinţat instrucţiuni amănunţite : ele vor permite diplomatului să expună Marelui Sultan îndoitul prejudiciu cauzat Franţei şi Turciei de drumul pe la Capul Bunei Speranţe, să solicite libertatea de a instala antrepozite la Suez şi să pretindă garantarea comunicaţiilor în istm. „Nu numai că Marele Sultan îşi va recăpăta veniturile de pe urma vămilor sale, se sublinia în instrucţiuni, cu atît mai mult, cu cît mărfurile vor fi transportate din belşug cu ajutorul caravanelor de către marea Companie franceză ce va fi alcătuită în acest scop, dar el va atrage în statele sale toate mărfurile care trec în prezent pe mare direct din Indii în

[1] Vechiul nume al insulei Creta. — *Nota trad.*

Europa, înconjurind Africa, ceea ce îi va aduce un venit considerabil, avînd în vedere prodigioasa cantitate din aceste mărfuri, necesare consumului Europei" [1].

Ucenicia Orientului

Ambasadorul francez, cam bățos prin temperament, ocupîndu-se de puțină vreme de Afacerile musulmane, avea să facă pe pielea lui ucenicia Orientului. A fost lăsat să aștepte săptămîni îndelungate pînă să fie primit de marele vizir și alte săptămîni îndelungate pînă ce sultanul i-a acordat în sfîrșit o audiență. Se ia cunoștință de dorințele guvernului francez, se rostesc cuvinte frumoase și astfel trec trei ani — vorbărie inutilă, ședințe de lucru amînate *sine die*, tocmeli, tot soiul de afronturi — pînă cînd, sătul de aliatul său privilegiat, Ludovic al XIV-lea îl recheamă la Paris pe dl. de la Haye-Vantelet. Dacă regele Franței este grăbit să ajungă la un rezultat, stăpînul Constantinopolului urmărește cu răbdare peripețiile războiului pe care Ludovic al XIV-lea l-a pornit, trimițînd 50 000 de oameni în Flandra, pentru a-și valorifica, în numele soției sale spaniole, pretențiile, îndoielnice, asupra unei părți din Țările-de-Jos. Poarta otomană este cu atît mai puțin înclinată să acorde Parisului o rapidă satisfacție, cu cît „războiul devoluției" [2] a determinat coalizarea Angliei, Olandei și a Suediei, trei națiuni dintre care cel puțin două sînt clientele Mediteranei. Poarta va aștepta ca soarta să surîdă măcar odată regelui Franței, spre a-i trimite la rîndul său un ambasador extraordinar, care primise misiunea de a reînnoda relațiile amicale cu aparentul învingător într-o operație nefericită. Suleiman-Ajah a sosit cu mare pompă la Versailles, care se va amuza de pe urma acestui lucru, și Molière, al cărui geniu își culege mierea din fapte di-

---

[1] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Constantinopol, vol. 7, fol. 202, 6 august 1665.

[2] De la cuvîntul francez *dévolution* = drept de întîietate la moștenire a fiicelor dintr-o primă căsătorie. Războiul devoluției a fost întreprins la moartea lui Filip al IV-lea al Spaniei de către Ludovic al XIV-lea al Franței, care avea pretenții asupra Țărilor-de-Jos, în numele soției sale Maria-Tereza, fiica lui Filip al IV-lea din prima căsătorie. — *Nota trad.*

verse, va introduce, ca un bun autor de reviste, un intermezzo turc burlesc în *Burghezul gentilom.*

Conjunctura i se pare favorabilă lui Colbert, în urmărirea proiectelor sale și în același an — sîntem în 1670 — întemeiază în sfîrșit Compania Levantului cu ajutorul a vreo douăzeci de subscriitori parizieni și lyonezi, plus doi marsiliezi. În afară de aceasta, încredințează marchizului de Nointel misiunea foarte precisă de a pregăti împreună cu Constantinopolul un tratat, în care negocierea relativă la reînnoirea Capitulațiilor ar fi indisolubil legată de o reducere a taxelor vamale, de libera navigație a bastimentelor franceze pe Marea Roșie și de garantarea traficului comercial prin istm. Se pornește așadar din nou de la zero. Consilier în parlament, om cultivat ce se pretinde cunoscător în ale literaturii și artei, suprapunînd peste vanitatea titlului său nobiliar aceea a funcției de ambasador, tot atît de sigur pe el, pe cît de puțin pregătit pentru vicleniile arabilor, dl. de Nointel nu e departe de a-și închipui că rezultatul misiunii sale diplomatice va depinde mai cu seamă de bunele sale maniere, de fastul său și de echipa pe care o tîrăște după el : istoriografi, muzicieni, pictori, bucătari, lachei, coafori. Comportarea lui prefigurează infantilismul multor guvernatori generali, care își vor întemeia prea adesea „politica indigenă" pe efemerul prestigiu al uniformelor lor, ignorînd că impasibilitatea, ba chiar indiferența, morocănoasă sau surîzătoare, ocupă un loc de cinste în panoplia armelor silențioase ale conducătorilor musulmani. Dl. de Nointel va trăi o experiență amară. Nici tocurile sale roșii, nici bastonul înalt, nici desfășurarea fastului său nu-l impresionează pe Marele Sultan care, în cursul primei audiențe acordate, rămîne de gheață, disprețuitor, aproape mut, în limitele unei insolențe curtenitoare. Ambasadorul își desfășoară totuși foarte bine salutul reverențios, sublimează că cincisprezece nave mari de război patrulează în Marea Indiilor pentru a asigura protecția cargourilor, insistă asupra faptului că regele Franței ține foarte mult ca Marea Roșie să fie deschisă comerțului francez. El aude cum i se răspunde cu un surîs, pe care-l ghicim imperceptibil : „Cum se face că un suveran atît de mare se interesează atît de mult de niște josnici negustători ?" După cîteva luni, în care timp marchizul avea

să cunoască la rîndul său baletul discuțiilor de amănunt, promisiunile, răzgîndirile, convocările și contramandările de ultimă oră, guvernul otoman a anunțat că acordă Franței o reducere de 3% a taxelor vamale, dar că refuză trecerea prin istmul de Suez și libera navigație pe Marea Roșie... pentru că navele creștine ar putea profita de acest lucru spre a profana sau a răpi mormîntul Profetului ! La Paris Colbert reunește în cadrul unei mari consfătuiri informative pe administratorii Companiei Levantului, pe deputații Camerei de Comerț din Marsilia, pe reprezentantul Amiralității, pe înalții funcționari de la secretariatele de stat ale Afacerilor Externe și Marinei. Se merge spre ruptura brutală ? Nu, pentru că Franța trebuie să-și apere influența în Orient, oricît de firavă ar fi, dar se transmite la Constantinopol că Poarta va avea de ales între acordarea noilor avantaje prezentate de dl. de Nointel și rechemarea acestui ambasador.

O ciudată scrisoare a lui Leibniz către Ludovic al XIV-lea

În momentul în care Ludovic al XIV-lea suferă acest eșec diplomatic, dl. de Pomponne, secretar de stat la Afacerile Externe, primește un memoriu al cărui autor, un tînăr filozof german de douăzeci și șase de ani, pe nume Leibniz, protejat de electorul de Mainz, cere să fie primit personal de rege, pe care dorește să-l informeze într-o „chestiune de cea mai mare importanță". Memoriul în care i se propune lui Ludovic al XIV-lea cucerirea Egiptului ajunge la Saint-Germain în ultimele zile ale lunii martie 1672. Ideea, pe care 126 de ani mai tîrziu Bonaparte a înarmat-o cu baionete, este expusă cu o remarcabilă claritate. Ea este una din cheile istoriei moderne a Suezului.

„Sire, faima de înțelepciune pe care și-a cîștigat-o Maiestatea Voastră mă face să mă încumet să-i înfățișez rodul cugetărilor mele, la un proiect care, după aprecierea cîtorva oameni superiori, este cel mai vast ce se poate concepe și cel mai lesne de îndeplinit. Mă refer, Sire, la cucerirea Egiptului. Dintre toate regiunile globului, Egiptul este cel mai bine situat pentru a dobîndi dominația

lumii și a mărilor ; populația pe care ar putea-o cuprinde și rodnicia lui de necrezut îl sortește acestor măriri. Pe vremuri leagăn al științelor și sanctuar al minunilor săvîrșite de natură, drumul pe mare pînă la el nu este prea greu. Mai ales de cîțiva ani încoace, pentru navele franceze nu e decît un joc să străbată Mediterana, se aude rar vorbindu-se despre vreun naufragiu mai serios... Constantinopol este centrul de forțe al imperiului turc ; dar în caz de atac neașteptat, Europa este prea departe de el pentru a fi ajutată la timp. Despărțită prin imense pustiuri, ea nu poate primi deloc ajutor pe calea uscatului. Atacați dinspre mare, turcii sînt aproape lipsiți de forțe maritime. În timp de pace miliția egipteană este foare slabă : ienicerii se ocupă mai mult de negoț, decît de arme. Nu numai Egiptul, dar întregul Orient nu așteaptă pentru a se răscula decît sosirea unei forțe eliberatoare pe care să se poată bizui fără teamă. Odată Egiptul cucerit, soarta imperiului turc este pecetluită : se va nărui din toate părțile. Actualul vizir, preferînd să apere capul stăpînului său și al lui propriu în pofida supremației imperiului, s-a străduit în permanență să nimicească puterea spahiilor și a ienicerilor. Se știe în genere că Egiptul nu dispune de nici un punct de apărare care să nu poată fi cucerit după primul atac, excepție făcînd Cairo : și nici acesta n-ar putea rezista la un atacant care ar fi stăpîn pe mare. Acest adevăr mi-a fost atestat de diverși călători ; și după informațiile pe care le-am culeș, totul m-a întărit în părerea pe care mi-am format-o cu privire la succesul deplin pe care l-ar avea o expediție în această țară. La stînga sa se află arabii, la dreapta numizii, care trec de partea celor care îi cumpără. Miliția egipteană se ridică la 30 000 de oameni, dar numărul e mai mult aparent decît real deoarece, de cînd titlul de ienicer a devenit venal, vechea disciplină turcă a slăbit considerabil. Damietta și fortăreața din Alexandria nu ar putea rezista la asedii întreprinse după regulile tacticii moderne. Rosetta este lipsită de fortificații. Nu trebuie judecată valoarea hoardelor asiatice după cea pe care o desfășoară în războaiele din Candia și din Ungaria. Dar, presupunînd că acest proiect, care are toate șansele de succes de partea sa, eșuează, ce primejdie ar

putea rezulta pentru Franța din partea celor care au determinat răzbunarea ei în urma atîtor jigniri ? Stăpînirea Egiptului va deschide imediat o cale de comunicație cu bogatele regiuni ale Orientului ; ea va lega comerțul Indiilor de cel al Franței și va deschide drumul unor mari comandanți ce se vor îndrepta spre cuceriri demne de Alexandru. Dacă portughezii, ale căror forțe sînt mult inferioare celor ale Franței, ar fi putut pune mîna pe Egipt, de mult întreaga Indie le-ar fi fost subordonată : cu tot numărul lor mic, ei au știut să se facă temuți de popoarele din aceste regiuni și n-au fost îndepărtați de acolo decît de englezi și de olandezi. Aceștia, fără a putea fi pedepsiți, au băgat spaima în despoții orientali... Egiptul odată cucerit, nimic n-ar fi mai lesne decît de a pune mîna pe toate coastele din marea Indiilor și pe nenumăratele insule din vecinătăți. Interiorul Asiei, lipsit de comerț și de bogății, va trece de bunăvoie sub stăpînirea voastră. Îndrăznesc să spun că nu se poate concepe ceva mai măreț și că, din tot ce e măreț, nimic nu e mai ușor. În sfîrșit, dacă trebuie să revenim, parcă fără să vrem, la lucrurile cele mai simple și cele mai logice, susțin că Olanda va fi mai lesne învinsă prin Egipt decît direct în sînul ei : căci va fi lipsită fără greutate de ceea ce o face înfloritoare și anume, comorile Orientului... Nu va fi indiferent să se confirme zvonul deja răspîndit că veți ataca Moreea [1], sau să se insinueze cu dibăcie că ați pus ochii pe Dardanele și pe Constantinopol. În timp ce întreaga Europă va aștepta cu sufletul la gură, forțele voastre se vor abate ca trăsnetul asupra Egiptului. Maiestatea Voastră va dobîndi o faimă de cucernicie, de mărinimie și de înțelepciune cu atît mai mare, cu cît toate cugetele care sînt actualmente încredințate că pregătirile de război sînt hărăzite Olandei, vor rămîne încremenite de surpriză aflînd că le îndreptați împotriva Egiptului. O discreție profundă, Sire, va asigura reușita unei expediții deja încercată de strămoșii voștri. Iar acest succes, cu consecințe atît de îndepărtate, din moment ce-i va constrînge pe olandezi la o umilă supunere de frică, iar pe necredincioși la respect prin forța armelor voastre, va umple universul de admirație pentru persoana Maiestății Voastre."

---

[1] Denumirea romană a Peloponesului. — *Nota trad.*

Tînărul filozof era un agent secret

Nimeni nu poate afirma că Ludovic al XIV-lea ar fi avut cunoştinţă de acest vestit memoriu, care ocupă un loc deosebit în istoria istmului Suez, dar se ştie că nu i-a acordat lui Leibniz audienţa solicitată. Era momentul cînd Louvois pregătea trupele ca să cotropească Provinciile Unite şi regele însuşi era gata să părăsească Saint-Germain pentru a pleca la armata sa. Pe de altă parte, e probabil că „serviciile" franceze nu ignorau faptul că tînărul filozof nu prezentase proiectul egiptean din proprie iniţiativă, ci că electorul de Mainz îi încredinţase această misiune. De aici, la a gîndi că s-ar fi putut foarte bine întîmpla ca cineva să fi călăuzit mîna lui Leibniz cînd a redactat memoriul menit să abată atenţia lui Ludovic al XIV-lea de la Olanda, nu era decît un pas. Bănuindu-l pe Leibniz că ar fi fost un soi de agent politic, am risca, fără-ndoială, să-i impresionăm rău pe admiratorii autorului *Monadologiei ;* s-ar cuveni în acest caz să-i trimitem la unele scrisori expediate corespondenţilor săi germani de la Paris, unde a locuit patru ani : „Ar fi important să pescuiesc tot ce e mai subtil şi mai delicat în secretele lor, ceea ce se poate face uneori cu dibăcie, susţinută de vreun mic dar", sau în altă parte : „Voi găsi cîteva adrese printre oamenii d-lui de Colbert, pentru a afla particularităţile acestui mare proiect comercial şi poliţienesc şi voi avea grijă să adun ordonanţele care au legătură cu aceasta." [1] În materie de spionaj şi de mită, nici că se poate ceva mai frumos. Într-o epocă în care nu existau încă mesele de ascultare şi microfoanele, se cunoştea totuşi de minune arta de a desface peceţile scrisorilor particulare. Ludovic al XIV-lea se mulţumi să-l răspundă marelui elector de Mainz, prin intermediul secretarului său de stat la Afacerile Externe, că proiectele de război sfînt împotriva necredincioşilor „nu mai erau la modă de pe vremea lui Ludovic cel Sfînt", apoi dădu lui Condé şi lui Turenne ordinul de a se năpusti spre Rin şi de a pătrunde în Olanda, în timp ce dl. de Pomponne clasa memoriul Leibniz în dosarul „Suez". El nu a fost redeschis decît treisprezece ani mai tîrziu.

---

[1] Citat de Yvon Belaval în *La pensée de Leibniz.*

Secolul agenţilor secreţi

■

Multe se mai petrecuseră de cînd filozoful german fusese trimis la plimbare. Invadarea Olandei ridicase în Europa atîtea braţe armate în apărarea ei, încît acum era rîndul Franţei să fie ameninţată. Dar Ludovic al XIV-lea, făcînd faţă primejdiei, reluase ofensiva cu puternicele lui batalioane, cucerise în sfîrşit Franche-Comté, capturase fortăreţele din Ţările-de-Jos şi-i alungase pe germani din Alsacia, în timp ce Duquesne [1] distrugea flota lui Ruyter, acumulînd astfel victorii ruinătoare („Oamenii piereau de mizerie în acordurile *Te-Deum* [2]-urilor" avea să spună mai tîrziu Voltaire) şi o ură pe care revocarea Edictului de la Nantes [3] avea s-o facă neîmpăcată. Colbert, care muncise zi şi noapte pentru a dezvolta comerţul şi industria, murise la datorie, ceea ce nu-l apărase împotriva unui soi de dizgraţie în favoarea lui Louvois, secretar de stat la Ministerul Războiului. În sfîrşit, turcii îşi reluaseră înaintarea spre apus, iar regele Franţei, neîndrăznind să încheie cu ei un pact militar, aşa cum făcuse Francisc I, se mulţumise să-i ajute, susţinîndu-i pe ungurii răsculaţi împotriva Habsburgilor. Ajunsă sub zidurile Vienei, armata musulmană, alcătuită din 200 000 de oameni, a fost oprită de asediaţi şi biruită în cele din urmă de trupele regelui polonez Ioan Sobieski, care veniseră să apere occidentul creştin asediat de Islam. În anul următor, trupele turceşti au fost zdrobite pe toată graniţa lor occidentală.

---

[1] Abraham Duquesne, vestit marinar francez născut la Dieppe (1610—1688). Printre numeroasele sale campanii, cea mai cunoscută este cea în care a repurtat victoria asupra lui Ruyter, amiral olandez, la Stromboli şi Agosta, apoi la Palermo. — *Nota trad.*

[2] *Te Deum laudamus*, imn religios cîntat la prilejuri solemne. — *Nota trad.*

[3] Edict proclamat în 1598 de Henric al IV-lea, prin care se acorda protestanţilor libertatea religioasă în Franţa. — *Nota trad.*

La Paris, unde bobîrnacele diplomatice înghițite de marchizul de Nointel fuseseră greu mistuite, opinia publică nu s-a arătat prea amărîtă aflînd că „prietenii otomani" mîncaseră o bătaie soră cu moartea, deducînd de aici că momentul era propice pentru a se relua tratativele cu privire la istmul Suez. Seignelay, fiul lui Colbert, ajuns secretar de stat la Marină, însărcină cu acest lucru pe un alt ambasador, dl. de Girardin care, de data aceasta, ceru Marelui Sultan nu numai dreptul de liberă navigație în Marea Roșie, ci și de tranzit al mărfurilor prin istm, cu posibilitatea de a studia problema unui canal de joncțiune între Marea Roșie și Mediterana. Pentru prima oară Parisul punea Constantinopolului, în mod oficial, problema canalului. Lucrurile s-au împiedicat din nou de chestiunea religioasă, dar nimeni nu s-a lăsat păcălit, căci se știa că sultanul, slăbit de dezastrele din Europa, nu dispunea pe atunci nici de prestigiul, nici de forțele necesare pentru a impune Egiptului dreptul său de suzeranitate. Ienicerii, mamelucii, beii, adică cei pe care consulii îi numeau „puterile" se comportau ca mici căpetenii independente, deși în aparență respectau persoana guvernatorului-pașă, un fel de rezident general, prizonier al unei feudalități militare și negustorești. Într-adevăr, „puterile" deveniseră niște negustori care controlau comerțul din Marea Roșie destinat consumului intern sau exportului și erau ferm hotărîți să-și rezerve monopolul navigației.

Pe vremea aceea „la Suez și la Koseir butrele [1] arabe aduc la Surat stofe de muselină și pînzeturi de India, iar din Arabia mărfuri cu volum mic, dar de mare preț : cafeaua, al cărei consum crește din ce în ce în Europa și acel «balsam alb», nelipsit pe masa de toaletă a femeilor în secolul al XVII-lea, pe care-l folosea și «bătrîna Emilia» ce voia «să facă pe frumoasa», lucru care-l șoca pe Alceste, dar îl înveselea pe Philinte [2]. În porturile mediteraneene Alexandria, Damietta, Rosetta încep să fie descărcate mărfuri din Siria, postavuri și articole de fierărie din Marsilia și din Livorno. La Siut, pe Nil, sosesc caravane din Darfur, care depozitează în magazii colți de elefant, coarne de rinocer, lemn de abanos și pene de

[1] Butră, mică ambarcațiune arabă cu pînze. — *Nota trad.*
[2] Personaje din piesa *Mizantropul* de Molière. — *Nota trad.*

struț, produse asupra cărora se percepea o taxă de intrare. În sfîrșit, prin toate porturile maritime și fluviale trece marfa cea mai prețuită și pentru care sînt plătite cele mai mari taxe : sclavul, sclavul alb, smuls din străfundurile Mării Negre, din Georgia și din Circasia, sclavul negru, smuls din Sudan." [1]

Problema canalului este supusă opiniei publice

Atîta timp cît Marea Roșie și istmul Suez aveau să fie interzise creștinilor, negustorii stabiliți în Egipt vor trebui să se supună pretențiilor agenților comerciali arabi. În aceste condiții se înțelege mai lesne succesul pe care l-a avut o cărțulie, *Desăvîrșitul comerciant*, care, din 1679 pînă în 1713, a înregistrat șapte ediții succesive. Autorul ei, Jacques Savary conducea o mare întreprindere de import-export. El a fost delegat să preia ferma Domeniilor Coroanei, căci pe vremea aceea, sarcina treburilor publice era încredințată mai curînd celor care dăduseră dovezi în gestiunea afacerilor particulare decît economiștilor profesioniști. După ce s-a lamentat în legătură cu frîna pe care a constituit-o pentru comerțul francez drumul pe la Capul Bunei Speranțe, și după ce a evocat organizarea comercială a lumii antice prin istmul Suez, Savary a expus posibilitatea pentru Franța de a relansa traficul prin Marea Roșie : „Sînt de părere că acest comerț va putea fi practicat de francezi pe Mediterana cu tot atîtea foloase, dacă nu și mai multe, în mai puțin timp și cu mai puține riscuri decît pe ocean, pe la Capul Bunei Speranțe ; căci se cuvine să remarcăm că de la Marsilia la Alexandria nu se numără decît 800 de leghe, de la Alexandria, urcînd pe Nil pînă la Cairo sînt aproximativ 90 de leghe ; de la Cairo la Suez nu sînt decît 40 pînă la 45 de leghe de drum pe uscat, pe unde se merge cu caravanele, din portul Suez pînă la Gidda (Djeddah) aproximativ 120 de leghe, de la Gidda la Mocca, unde confluează toate mărfurile din Indiile orientale și din Arabia Felix, circa 200 de leghe, totul însumînd astfel cam 1225 de leghe sau pe aproape, dintre care numai 40—45 pe uscat ; restul

[1] Gabriel Hanotaux, *Histoire de la Nation Egyptienne.*

drumului se face, după cum am văzut, pe Marea Mediterană, pe Nil şi pe Marea Roşie ; în schimb, pentru a ajunge în Indiile orientale pe ocean, pe la Capul Bunei Speranţe, trebuie să străbaţi 4 000 de leghe. Ar fi şi mai uşor pentru francezi să practice acest comerţ dacă ar exista o cale de comunicaţie între Marea Mediterană şi Marea Roşie, căci s-ar putea merge drept din această mare pînă la Suez şi de acolo, pe toate coastele Mării Roşii şi chiar pînă la Mocca, ce se află la Oceanul Indian, la intrarea în Marea Roşie... Pentru a crea o astfel de comunicaţie între cele două mări, n-ar trebui decît să se construiască un canal de la Suez pînă mai sus de Damietta, adică pe o distanţă de aproximativ 50—60 de leghe ; sau un canal ce ar merge de la Marea Roşie pînă la punctul cel mai apropiat de pe Nil, adică aproximativ 20 de leghe."

Autorul examina în continuare problemele tehnice şi politice pe care le-ar presupune o astfel de acţiune şi conchidea cu optimism : „Dacă marele nostru monarh Ludovic cel Mare ar fi stăpînul Egiptului, cum ar fi de dorit, el ar birui, desigur, prin prudenţa şi înţelepciunea lui toate dificultăţile pe care le-am enumerat ; ar putea fi văzută curînd o populaţie fără număr muncind la acest canal, pentru a crea o cale de comunicaţie între aceste două mări şi acest ţel minunat îndeplinit în timpul domniei sale fericite..."

De rîndul acesta, problema canalului era pusă în faţa unei anumite opinii publice, dar Liga de la Augsburg [1] îi pricinuia lui Ludovic al XIV-lea griji prea mari pentru ca să poată concepe împotriva Egiptului o operaţie militară care ar fi slăbit propriile sale forţe : în acea perioadă, marii săi conducători de oşti Condé, Turenne, Luxembourg muriseră, iar comanda trupelor imperiale fusese încredinţată prinţului Eugeniu [2]. Desigur, de la

[1] Liga de la Augsburg (1686) a fost formată din Olanda, Austria, Spania, Suedia, majoritatea statelor germane şi mai tîrziu Anglia, împotriva Franţei. — *Nota trad.*

[2] Eugeniu de Savoia (1663—1736), general austriac de origine franceză, unul dintre cei mai de seamă comandanţi militari din vremea sa ; a reuşit să-i înfrîngă pe turci la Belgrad (1717). — *Nota trad.*

Francisc I încoace, alianța tradițională cunoscuse numeroase momente critice, dar nici una din cele două părți nu voise s-o rupă și, potrivit gravității ocării îndurate, regele Franței ripostase ba prin tunurile lui Tourville[1], ba prin rîsul lui Molière. La drept vorbind, politica guvernului de la Versailles nu fusese atît de proastă, întrucît situația comercianților francezi stabiliți în Scările Levantului[2] se îmbunătățise foarte mult. Nu rămînea mai puțin adevărat că demersurile diplomatice întreprinse pentru a-și asigura libera navigație în Marea Roșie, sau tranzitul mărfurilor prin istmul Suez eșuaseră unele după altele. Constatînd inutilitatea acestor tratative, Pontchartrain, devenit ministru al Afacerilor Externe, ceruse atunci consulului general din Egipt, Benoist de Maillet, să studieze posibilitatea de a stabili fluxuri comerciale cu Etiopia. Acesta ajunsese la concluzia că cel mai bun drum economic era cel al istmului: „Pentru un suveran care ar domni liniștit în Egipt, nu ar fi imposibil să despartă Egiptul de Asia printr-un canal care ar uni Marea Roșie de Mediterana", scrisese Benoist de Maillet într-un memoriu care se alăturase celorlalte. El nu a fost însă nicidecum dat uitării, căci dorința de a descoperi un drum mai scurt spre Indii rămăsese pentru Ludovic al XIV-lea tot atît de constantă ca cea de a menține alianța musulmană, în ciuda caricaturilor engleze care-l numeau „turcul prea creștin". Complicațiile juridice, diplomatice și militare iscate de succesiunea la tronul Spaniei care va ridica Europa împotriva Franței învinuită de a fi vrut să reînvie imperiul lui Carol Quintul în folosul Bourbonilor, mediocritatea glorioasă a generalilor ce vor pierde mai multe bătălii decît vor cîștiga în cursul acestui prim război mondial în care tunurile vor bubui în Spania, Țările-de-Jos, Germania, Portugalia, Italia, America și Asia, nimic, nici chiar teribila insurecție hughenotă din Ceveni nu va opri acest mare țel să-și croiască drum.

---

[1] Amiral francez care a luptat împotriva piraților nord-africani. — *Nota trad.*

[2] Denumire purtată odinioară de porturile comerciale din Mediterana supuse dominației turcilor, precum Constantinopol, Salonic, Beirut, Smirna, Alexandria, și în care francezii beneficiau de Capitulații. — *Nota trad.*

Fabuloasa impostură a Mariei Petit

În 1704, anul nefast în care prințul Eugeniu și Malborough [1] zdrobesc la Höchstädt armata franceză comandată de nefericitul mareșal Tallard, serviciul secret [2] al regelui trimite în Persia pe un anume Jean-Baptiste Fabre, spre a identifica străvechiul drum al caravanelor care, răzbind la Golful Persic, făcuse timp de veacuri concurență drumului maritim și pe care Anglia voia acum să-l readucă la viață în folosul ei exclusiv. Mulți aventurieri, războinici, oameni ai bisericii sau negustători o luaseră pe vremuri pe uscat, străbătînd Siria, Armenia, Chaldeea, Persia, pentru a ajunge în India sau în China, îndemnați de pofta de cîștig, ori impulsionați uneori de Evanghelie, riscînd să fie luați în robie sau să fie omorîți. Acești vagabonzi senzaționali, mai întotdeauna analfabeți, nu ne-au lăsat nici o mărturie : fără-ndoială, nu erau mai curioși decît marinarii și traficanții din lumea modernă, care n-au adus din periplurile lor decît amintirea comptuarelor, cafenelelor și a bordelurilor [3]. Oare afla-vom vreodată cum au ajuns la curtea Marelui Han un aurar din Paris pe nume Guillaume Boucher și micuța sa prietenă Pâquette, pe care Rubruquis, agentul secret al lui Ludovic cel sfînt i-a întîlnit în Mongolia ? Și însuși Marco Polo ar fi dictat el oare *Cartea minunăților* lui Rusta, un pisan care făcea pe scriitorul, dacă n-ar fi fost făcut prizonier pe o galeră de luptă și aruncat într-o temniță din Genova ? Odată cu misiunea încredințată de Ludovic al XIV-lea lui Jean-Baptiste Fabre, apare un nou tip de aventurier, sau mai curînd de aventurieră, al cărei personaj o prefigurează pe lady Stanhope [4] și ale

---

[1] General englez care a repurtat mari victorii în cursul Războiului de Succesiune la tronul Spaniei. Sub numele denaturat de Malbrough, a devenit eroul unui cîntec popular francez : „Malbrough pornește la război". — *Nota trad.*

[2] Inadvertență în text. *Le Secret du roi* a însemnat serviciul de demersuri diplomatice pe care Ludovic al XV-lea, interesat de politica externă, l-a condus în cea mai mare parte a domniei sale, fără știrea miniștrilor săi. Or, Ludovic al XV-lea s-a născut abia în 1710. — *Nota trad.*

[3] A. t'Serstevens, Introducere la *Cartea lui Marco Polo.*

[4] *Lady Hester Lucy Stanhope* (1776—1839), nepoata și secretara omului de stat englez William Pitt. După moartea acestuia, nemaiavînd acces la viața politică, s-a retras într-un sat de druzi,

cărei diverse întîmplări ar alimenta episoadele unui lung „foileton istoric" ce se cuvinte să fie rezumat aici în cîteva rînduri. Nimic mai oficial decît călătoria întreprinsă de acest necunoscut, după cum stă mărturie o scrisoare adresată la 13 august 1704 — chiar ziua înfrîngerii de la Höchstädt — de către Pontchartrain Camerei de comerț din Marsilia : „Regele trimite în Persia pe domnul Jean-Baptiste Fabre, spre a examina modalitățile de a introduce acolo mărfurile produse de manufacturile regatului și de a înlătura obstacolele și greutățile ce pot sta în calea acestui lucru, pentru a intra, dacă e posibil, în concurență cu comerțul pe care-l practică acolo englezii și olandezii. Îl veți pune în temă cu noțiunile pe care le aveți despre acest lucru și-i veți da lămuririle speciale de care va avea probabil nevoie pentru ca la înapoierea lui să se poată aplica acest proiect, dacă e practicabil. Maiestatea Sa a încredințat domnului Fabre cîteva daruri pentru regele Persiei. Veți face tot posibilul ca să fie îmbarcate, ca și el, pe fregata ce pleacă la Alexandretta, pe nava cea mai puternică destinată acestei Scări."

Fabre nu se mulțumește să recruteze, potrivit obiceiului, o echipă de secretari, interpreți și bucătari, căci ia cu el pe tînărul său fiu în vîrstă de șaisprezece ani și o fată frumoasă întîlnită la Paris, de care s-a înamorat și pe care nu vrea s-o părăsească. Am putea crede că această Marie Petit a fost plăsmuită de autorii *Marchizei îngerilor*. Seducătoare și dominatoare, voluntară și senzuală, călăreață curajoasă, purtînd cu plăcere haine bărbătești, pricepîndu-se să tragă sabia și să mînuiască pistolul, ea intenționează să joace un alt rol decît cel de amantă-slujnică în această misiune extraordinară.

Dar cum ar fi putut ea să-și închipuie, debarcînd în Orient, peripețiile cărora le era făgăduită și pe care avea să le dirijeze cu un anumit geniu al impostfurii ? Viața aventurierilor este alcătuită din asemenea întîlniri, prilejuri, întîmplări, încît ești ispitit să te întrebi dacă faptele lor au fost determinate de aceste împrejurări sau dacă n-au creat ei înșiși, fără voia lor, un anumit climat

---

în munții Libanului. Autoritatea ei era atît de recunoscută de populația indigenă, încît atunci cînd Ibrahim Pașa a vrut să invadeze Siria în 1832, i-a solicitat neutralitatea. — *Nota trad.*

propriu ivirii aventurii. Pe lungul drum ce trebuia să-l ducă la Ispahan, odată sosit la Erevan, în țara armenească unde călăreții parți și legionarii romani s-au înfruntat pe vremuri atît de deseori în bătălii sîngeroase, Jean-Baptiste moare subit. Marie Petit nu stă să-și plîngă iubitul ; ea pune numaidecît mîna pe scrisorile de acreditare purtînd pecetea regală, îl putifarizează[1] pe tînărul Fabre și-l seduce pe guvernatorul local, se proclamă conducătoarea misiunii, expediază la regele Persiei un sol spre a-i anunța iminenta ei sosire, pretinde că e înrudită cu familia regală a Franței, alcătuiește o escortă înarmată și se îndreaptă spre Ispahan, unde circulă deja zvonul că o prințesă regală străbate deșertul călare pe o cămilă și cu pistoale la cingătoare. La Constantinopol, ambasadorul Franței, care a luat cunoștință de năstrușnica escapadă a Mariei Petit, dar nu a împărtășit entuziasmul persanilor ce se îmbulzesc acum în calea ei spre a o aclama, îl trimite pe Michel, unul dintre colaboratorii săi, pe urmele aventurierei. Este ajunsă din urmă la Tabriz, trebuie să restituie scrisorile de acreditare, răzbește totuși pînă la Ispahan unde „face senzație", și se înapoiază în cele din urmă în Franța. Conducător fără voie al unei misiuni diplomatice, Michel nu lasă să-i scape un prilej atît de nimerit pentru a face carieră și negociază cu șahul un tratat comercial care prevede instalarea unui consul al Franței la Bassora. Drumul Indiilor va trece de acum înainte prin Golful Persic, Marea Roșie sau pe la Capul Bunei Speranțe ?

Această problemă va căpăta în cursul secolului al XVIII-lea o importanță cu atît mai mare, cu cît după grelele înfrîngeri din ultimii ani ai prea îndelungatei domnii a lui Ludovic al XIV-lea — Höchstädt, Ramillies, Torino, Audenarde, Malplaquet — și în pofida nesperatei redresări de la Denain, Franța va fi nevoită să semneze tratatul de la Utrecht (1713), care va face din Anglia arbitrul Europei. Desigur, nu era un lucru de nimic pentru Franța faptul că pînă în cele din urmă instalase la Madrid o dinastie de origine franceză, dar mai important era că rupsese legăturile care ataşau Spania de imperiul german.

---

[1] Joc de cuvinte ce vine de la Putifar, numele soției unui demnitar egiptean care, potrivit unei legende biblice, a vrut să-l ademenească pe tînărul Iosif. — *Nota trad.*

Pentru a înțelege evenimentele care au urmat și pentru a pricepe mai bine tenacitatea cabinetului de la Londra în a face din drumul Indiilor un teren de vînătoare rezervat, trebuie să ne amintim că în tratatul de la Utrecht se menționa că Minorca și Gibraltarul, două poziții-cheie în Mediterana, deveneau posesiuni engleze. De acum înainte războaiele continentale vor fi cel mai adesea dublate de teatre de operații externe și fiecare conflict va fi pentru Anglia un prilej de a-și consolida dominația maritimă și de a-și lărgi imperiul colonial. De altfel e ciudat să constatăm că guvernul englez, care mai tîrziu avea să-și apere cu atîta strășnicie drumul „său" spre Indii prin Suez considerîndu-l artera vitală a imperiului britanic, nu va începe să se intereseze cu adevărat de istm și de Marea Roșie decît spre jumătatea secolului al XVIII-lea și, lucru curios, de-abia după tratatul pe care manualele franceze de istorie îl numesc rușinosul tratat de la Paris [1]. Evenimentele considerabile, care de la moartea lui Ludovic al XIV-lea (1715) și pînă la încheierea Războiului de șapte ani (1763) au zguduit Anglia, Austria, Franța și Prusia, au „reactualizat" problema expansiunii îndepărtate atît pe planul operațiilor militare sau al speculațiilor comerciale, cît și pe cel al combinațiilor politice, ba chiar al discuțiilor filozofice — acest ultim aspect nefiind cel mai lipsit de importanță, cel puțin în Franța.

Primul război franco-englez și urmările lui

Vestitul sistem Law [2] fusese poate inventat și pus în aplicare cu un secol prea devreme, dar în pofida catastrofei finale, dăduse totuși economiei o șfichiuitură de bici care, oricît de puțin a durat, a fost de folos Companiei Indiilor, atrăgînd asupra ei interesul financiarilor, provocînd fluxuri de cumpărare necunoscute pînă atunci, dezvoltînd construcția navală și consecințele ei industri-

[1] Tratat încheiat în 1763 după un război franco-englez în urma căruia Franța și-a pierdut coloniile. — *Nota trad.*

[2] John Law (1671—1729), scoțian de origine, controlor general al finanțelor în Franța. El a fost creatorul Companiei Indiilor și în timpul Regenței a organizat un sistem bancar ce a eșuat lamentabil. — *Nota trad.*

ale în așa măsură, încît în 1720 se aflau pe șantier 300 de nave comerciale comandate de Companie. E cunoscută vorba de duh a lui Voltaire referitoare la sistemul Law : „Era ca un vomitiv pentru bolnavi ; am luat prea mult și am avut convulsii ; dar din ruinele sistemului său ne-a rămas totuși o Companie cu un capital de cincizeci de milioane." În timp ce la Paris jucătorii de bursă luau cu asalt strada Quincampoix [1], cîțiva oameni de mare merit, curajoși, plini de inventivitate, militari sau civili administrau în India întreprinderile societății sub îndrumarea guvernatorului Dumas. Nu se mulțumiseră să creeze comptuare comerciale, ci extindeau contactele politice cu Marele Mogol sau cu nababii [2] săi și reinventau, după romani, ceea ce avea să se numească mai tîrziu „politica indigenă". Dupleix, care urmase după Dumas, speculînd rivalitățile care-i opuneau pe rajahi între ei, reușise să stabilească un fel de protectorat de fapt asupra unei treimi din Hindustan și să contracareze uneltirile guvernatorului general al Companiei engleze a Indiilor, Robert Clive, care se înverșuna să sustragă prin toate mijloacele pe suveranii hinduși influenței franceze. Cele două Companii se întîlniseră în sfîrșit față-n față în 1746, fiecare dintre ele înțelegînd să-și submineze rivala cu ajutorul banilor și al armelor, chiar dacă conflictele care opuneau în Europa [3] guvernele lor respective erau deja reglementate. Ele s-au luptat timp de șaptesprezece ani cu șanse alternative, dar în cele din urmă a învins Compania engleză, pentru că a fost susținută pe plan politic, financiar, militar de cabinetul de la Londra, în vreme ce Dupleix neînțeles, părăsit, dezavuat a fost rechemat la Paris. A murit în mizerie chiar în anul în care tratatul de la Paris, ce încheia primul mare război colonial franco-englez, transfera Angliei Louisiana, Canada, Senegalul, toate cuceririle și toate stabilimentele Companiei Indiilor, cu excepția cîtorva comptuare. India va suferi influența engleză, America de Nord va fi anglo-saxonă, iar

[1] Stradă din Paris pe care se afla banca înființată de Law în 1716. — *Nota trad.*

[2] Titlu acordat în India marilor demnitari și guvernatorilor de provincii. — *Nota trad.*

[3] Războiul de succesiune la tronul Austriei (1740—1748) ; Războiul de șapte ani (1756—1763).

dominația britanică se va instala pe ruinele inițiativelor particulare ale francezilor, prost apărate de guvernul lor.

Într-adevăr, de la această dată va începe Londra să se intereseze de istmul Suez, cîtă vreme Versailles va încerca timp de cîțiva ani, deși fără un rezultat pozitiv, să înjghebeze prin Golful Persic o legătură comercială jumătate terestră, jumătate maritimă cu cele cinci comptuare ale ei dezarmate — Pondichéry, Karikal, Mahé, Chandernagor, Yanaon —, vestigii ale unui măreț vis spulberat. La drept vorbind, Anglia avea ațintită de mulți ani o privire vigilentă asupra Egiptului, nu atît pentru că se gîndea să utilizeze calea Suezului, cît pentru că era deja preocupată să interzică celorlalți accesul ei. Astfel, în 1750, cînd împărăteasa Maria-Tereza, reluînd ideile exprimate de Savary, Nointel și Girardin, expediase la rîndul ei la Cairo un agent secret ca să trateze direct cu beiul libertatea comerțului austriac, cîteva lire sterline distribuite acolo unde era nevoie făcuseră să eșueze misiunea vieneză. De cum a fost semnat tratatul de la Paris, cabinetul de la Londra a hotărît să concretizeze în folosul său opera lui Dupleix și să-și asume guvernarea directă a Bengalului, Biharului și Orissei, dar sub firma lui East India Company, spre a preveni virtuoasa indignare a supușilor Maiestății Sale, „cu atît mai mult, cu cît această etatizare era potrivnică tuturor noțiunilor epocii despre proprietate, al cărei caracter era sacru“ [1].

Jocul englez se precizează

La această gigantică acțiune întreprinsă aveau să se opună cu hotărîre unii conducători hinduși, recrutînd trupe încadrate de ofițeri europeni : germani, italieni, spanioli — care nu se rușinau să practice meseria pe care o aleseseră în schimbul unei retribuții substanțiale — și de un număr și mai mare de aventurieri francezi, ce nu se dădeau înlături să-și ia revanșa asupra lui Robert Clive, căutîndu-și norocul în țara comorilor Golcondei [2]. Era

[1] Michel Devèze, *L'Europe et le monde à la fin du XVIII-e siècle.*

[2] Capitala unui vechi regat din India numit ulterior Haiderabad, distrusă de Avrangzeb în 1687 și în care sultanii acumulaseră o cantitate imensă de pietre prețioase. — *Nota trad.*

aşadar şi mai necesar ca în trecut să se consolideze securitatea comunicaţiilor între metropolă şi India şi să se vegheze ca nici o putere europeană să nu profite de înfrîngerile suferite de turci în Basarabia şi în Crimeea ca să se instaleze în Egipt. Profitînd de noul război ruso-turc, unul dintre cei douăzeci şi patru de conducători mameluci, beiul Ali, proclamase independenţa Egiptului, luase titlul de sultan şi, înscriindu-se imediat în tradiţia milenară, lansase o expediţie militară spre Palestina şi Siria, pentru a bloca istmul Suez.

Marsiliezii instalaţi la Cairo şi în porturile din deltă, pîndind orice prilej de a readuce în Mediterana comerţul cu India, n-au pregetat să propună ducelui de Praslin — care avusese trista cinste de a-şi pune semnătura în josul tratatului de la Paris şi deţinea acum funcţia de secretar de stat la Ministerul Marinei — să trimită trei sau patru nave în Marea Roşie ca să trateze direct cu beiul Ali, fără a se sinchisi de reacţiile Porţii, dar toată afacerea a fost brusc curmată, întrucît politica regelui nu putea favoriza un mameluc răzvrătit împotriva stăpînului său, aliatul privilegiat al Franţei. Englezii, la rîndul lor, instalaseră în Egipt observatori, cu misiunea de a cîntări şansele de durată politică a beiului Ali. Cînd acesta a fost în cele din urmă silit să fugă, ei se apropiaseră repede de reprezentantul oficial turc reîntors la Cairo, pentru a cere şi a obţine libera navigaţie a navelor lor în Marea Roşie şi trecerea mărfurilor lor prin istmul Suez. Fără a aştepta ratificarea Constantinopolului, Warren Hastings, urmaşul lui Clive în postul de guvernator general al Indiei, trimisese la Calcutta un vas, urmat curînd de alte cargouri, armate de întreprinderi particulare. Acestea nu pregetau să-şi asume cele mai mari riscuri şi să plătească sume enorme vămilor egiptene, reluînd în folosul lor vechea idee a negustorilor marsiliezi în legătură cu un trafic terestru prin istm pe un „pod rulant". Îndurînd la rîndul lor ritmul sincopat al autorizaţiilor şi interdicţiilor, de care avuseseră parte vreme atît de îndelungată diplomaţii şi comercianţii francezi, englezii l-au încercat chiar pe pielea lor : atunci cînd Cairo spunea da, Constantinopolul răspundea nu, după lungi tărăgăneli.

Versailles şi Londra sporesc numărul misiunilor lor secrete

În Franţa, unde rănile anului 1763 nu se închiseseră încă, pentru prima oară se pune la cale foarte serios, nu numai în cercurile de afaceri, dar chiar la Ministerul Marinei, ca Anglia să fie lovită în însuşi izvorul prosperităţii ei : comerţul cu Indiile.

Baronul de Tott, un ungur în serviciul Versaillesului, care conduce la Constantinopol o misiune militară franceză menită să modernizeze artileria turcească, îi adresează lui Sartine [1] mesaje ultrasecrete. Prevăzînd iminenta decădere a imperiului otoman, el sugerează o debarcare în Egipt, din care s-ar putea face „depozitul comercial al universului" şi a cărui cucerire ar putea „submina în acest fel dominaţia englezilor". Ideea îşi croieşte drum, iar ministrul însărcinează tot în mare secret pe baronul Tott şi o echipă de ingineri militari cu o misiune de informare geografică, politică, economică, ale cărei rezultate ajung cîteva luni mai tîrziu la Versailles. Hărţile, schiţele, însemnările referitoare la etapele drumului Cairo—Suez, la posibilităţile de a deschide un canal, la condiţiile de navigaţie în Marea Roşie, la fortificaţiile din strîmtoarea Bab el Mandeb sînt imediat studiate, folosite în cadrul acestei misiuni şi se înmănunchează într-un plan de operaţie combinată ce se cuvine acum a fi supus lui Vergennes [2], pentru a obţine autorizaţia de a acţiona rapid.

Lucrurile se cer grăbite, căci se pare că între cele două naţiuni concurente s-a angajat o luptă bazată pe viteză, dacă ar fi să dăm crezare depeşelor consulilor francezi. Anglia, scrie Trouy, viceconsul la Cairo, „realizează ce important ar fi pentru ea să pună mîna pe o regiune care, oferindu-i dominaţia Mării Roşii, i-ar acorda exclusivitatea comerţului cu Indiile. Acest motiv, desigur, l-a îndemnat pe regele Marii Britanii să trimită rînd pe rînd

[1] Şeful poliţiei franceze pînă în 1774, apoi ministru al Marinei.
[2] Charles Gravier, conte de Vergennes (1716—1787), om de stat francez, ambasador la Constantinopol, la Stockholm, ministru al Afacerilor Externe sub Ludovic al XVI-lea, unul dintre cei mai iscusiţi diplomaţi ai vechii monarhii. — *Nota trad.*

în Egipt mai mulţi ingineri-geografi pentru a efectua descrierea coastelor şi porturilor sale şi pentru a întocmi planurile amănunţite ale principalelor sale oraşe şi ale împrejurimilor lor." [1] Zece zile mai tîrziu, consulul din Alexandria confirmă spusele colegului său şi adaugă : „Presupunînd că America de Nord se va erija în stat suveran liber şi independent de Anglia, este cert că această putere va găsi aici posibilitatea de a se despăgubi pe larg pentru pierderile sale. În plus, ea va lega posesiunile şi comerţul ei din India cu Europa printr-un lanţ foarte greu de rupt." [2] François Charles-Roux care a fost un bun istoric al diplomaţiei engleze în Orient în secolul al XVIII-lea şi a avut acces la arhivele Foreign Office-ului era de părere că consulii francezi în funcţiune în Egipt suspectau pe degeaba cabinetul de la Londra şi că ar fi procedat la o supralicitare, spre a-l îmboldi pe ministrul lor să pornească la o acţiune ai cărei partizani erau [3]. Părerea lui François Charles-Roux este interesantă în sensul că, fiind el însuşi expert în materie, ştia cum poate un diplomat, cu funcţie mare sau mică, să încerce să-şi lanseze departamentul în acţiuni al căror interes local, evident sau mai puţin evident, nu corespunde întotdeauna politicii generale a guvernului. În cazul de faţă, pare greu de tăgăduit intrigile englezilor. Desigur, răspunderea pentru ele revine mai curînd comerciantului Baldwin, om de afaceri inteligent, puţin scrupulos, veritabil precursor englez al marelui drum imperial, cîntat mai tîrziu de Kipling, decît lui Sir Ainslie. Ambasador cultivat, conştiincios şi timorat, grijuliu cu prerogativele sale, Sir Ainslie acceptă mai curînd jignirile otomane decît iniţiativele supuşilor englezi, dar nu are nici o intuiţie în legătură cu destinul imperiului britanic şi se înclină în faţa monopolului lui East India Company cu prudenta curtoazie a unui aristocrat, diplomat de carieră.

---

[1] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Corespondenţa consulară, Cairo, 8 iunie 1777.

[2] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Corespondenţa consulară, Alexandria, 17 iunie 1777.

[3] François Charles-Roux, *L'Angleterre, l'isthme de Suez et l'Egypte au XVIII-e siècle.*

Franța își ia revanșa ajutîndu-i pe „americani"

La Versailles, unde tînărul Ludovic al XVI-lea, om al vremii sale, nu e departe de a împărtăși ideile majorității francezilor care visează la „o reînnoire a omenirii și la o epocă de aur", și unde contele de Vergennes, ministru al Afacerilor Externe, a păstrat nostalgia ambasadei sale la Constantinopol, planul lui Sartine a fost respins : cei în drept s-au arătat violent ostili unei dezmembrări a imperiului otoman, fără să-și închipuie că Europa trece „printr-o perioadă a marilor carnasieri"[1]. Pentru a șterge urmările tratatului de la Paris, Franța nu va lovi Londra pe drumul Indiilor orientale, ci în Indiile occidentale. Într-adevăr, coloniile engleze din America s-au răsculat, iar opinia publică franceză s-a entuziasmat numaidecît pentru cauza insurgenților, nu din motive politice, ci antrenată de o sensibilitate a cărei modă o lansaseră niște filozofi care nici că le păsa celor două milioane de coloniști americani grupați îndărătul lui George Washington, ce știa să-l manevreze cu dibăcie pe moșulică Franklin, spre a obține de la Paris arme, material, bani, voluntari și curînd trupe regulate. Războiul Independenței se va repercuta foarte repede în Indii mulțumită lui Baldwin care, informat de ruptura diplomatică survenită între Londra și Paris (1778) și de iminența unei declarații de război, va înștiința printr-un curier rapid pe comandantul unei nave engleze, *Cormoran*, în acel moment în rada portului Suez, pentru ca acesta să ducă în cea mai mare grabă vestea guvernatorului Rumbold. Acesta avea să-i mulțumească mai tîrziu : „Informația pe care mi-ați trimis-o în legătură cu probabilitatea izbucnirii unui război... mi-a îngăduit să fac toate pregătirile în vederea evenimentului, iar vestea adusă de maiorul Mathews a autorizat guvernămîntul Indiei să angajeze imediat ostilitățile. Pondichéry a fost asediat numaidecît și după o apărare foarte îndîrjită a capitulat..."

În cursul celor șase ani ai acestui război al Independenței, în care Londra va vedea prăbușindu-se imperiul ei atlantic, cîțiva francezi încă mai visează la Indiile pier-

[1] Jacques Bainville, *Histoire de France.*

dute. Ei ar dori să le recupereze printr-o ocupație militară a Egiptului, considerat ca bază de plecare a unei recuceriri revanșarde. Victoriile navale repurtate în Oceanul Indian de Suffren [1] și a căror veste răzbătuse pînă la Versailles grație unor depeșe expediate prin istm au întărit și mai mult voința lor. Astfel, după cum e obiceiul în Franța mai mult decît în alte părți, nu trece nici o lună fără ca Sartine, Castries [2] sau Vergennes să nu primească note, înștiințări, planuri, memorii redactate de foști generali și alți consilieri benevoli, foarte încredințați de simțul lor politic, marinari sau militari în retragere și fără ocupație, magistrați, diplomați în funcțiune sau în disponibilitate, aventurieri, cititori anonimi ai *Enciclopediei.*

Moscova și Viena se interesează de Suez

De altfel, nu sînt singurii care se uită înspre Suez. Moștenitoare a gîndirii politice a lui Petru cel Mare, o prințesă germană cunoscută mai degrabă sub numele de Caterina cea Mare se interesează de mările calde, trimite subsidii beiului Ali care se pregătește să revină, expediază „voluntari" în solda ei pentru a îngroșa rîndurile armatei egiptene, concepe liniile mari ale politicii mediteraneene ce va fi urmată de toți succesorii ei. Ea face presiuni asupra Turciei cu o asemenea cantitate de armament, încît ambasadorul Franței, contele de Saint-Priest, diplomat de șoc, trimite vorbă la Versailles că, dacă mareșalul Potemkin intră în Constantinopol, trebuie ocupat numaidecît Egiptul. La rîndul său, Iosif al II-lea, care a urmat după Maria-Tereza, a reexaminat proiectul elaborat de mama sa cu treizeci de ani în urmă, luînd însă măsura de prevedere de a atrage de partea sa pe directorul vămilor egiptene, un anume Antun Cassis, copt, sensibil mai curînd la simbolistica blazoanelor decît la zornăitul talerilor și care devine, prin grația împăratului Austriei, baron al Sfîntului Imperiu și conte palatin. Re-

[1] Pierre André de Suffren de Saint-Tropez (1726—1788), viceamiral al Franței, care și-a cîștigat galoanele luptînd împotriva englezilor în Oceanul Indian. — *Nota trad.*

[2] Charles Eugène Gabriel de la Croix, marchiz de Castries, mareșal al Franței și ministru al marinei pe vremea lui Ludovic al XVI-lea. — *Nota trad.*

latiile secrete întreținute de Antun Cassis cu cei doi bei Murad și Ibrahim care guvernează pe vremea aceea Egiptul și permit trecerea prin istm a mărfurilor indiene numai să fie plătite taxe ridicate, vor ajunge ele oare la rezultatul dorit de Habsburgi ? Oricum, ele au căpătat un caracter destul de oficial din moment ce un colaborator al lui Saint-Priest, marchizul Descorches de Sainte-Croix îi semnalează lui Vergennes noul pericol austriac. El se teme că Triest ar putea deveni, ca Veneția altădată, metropola comerțului cu India, dacă Austria ar trata direct cu Egiptul, trecînd peste turci, ale căror rămășițe Europa se pregătește cam devreme să le împartă. „Libertatea Europei, scrie el ministrului Afacerilor Externe, n-a fost niciodată atît de amenințată de puterea lui Carol Quintul, cum va fi în acest caz." Manevra lui Iosif al II-lea nu va avea mai multe urmări decît cea a Mariei-Tereza. Sîntem în 1780. În cîțiva ani contele de Saint-Priest se va bate în rîndurile emigranților, în timp ce marchizul Descorches de Sainte-Croix va fi devenit cetățeanul Marie Descorches și ministrul plenipotențiar al Convenției la Constantinopol, iar contele Antun Cassis, proaspăt înnobilat și aflat sub protecția Austriei, va realiza prea tîrziu că moneda heraldică acordată de regi, dacă nu e însoțită de galbeni sunători, nu face nici două parale.

Războiul celor doi consuli

În timp ce pierderea Canadei și ruinarea speranțelor lui Dupleix fuseseră suportate cu curaj de *inteligheția*[1] franceză, este ciudat să constatăm, în anii care au precedat imediat revoluția ce avea să zdruncine Franța și Europa, îndîrjirea tenace a adepților unei debarcări în Egipt. În mintea lor, aceasta trebuia să fie prelungirea logică a înfrîngerii suferite de englezi în America. Unul dintre ei sugerează o alianță militară cu Persia, pentru a se stabili în Siria-Palestina, a apăra independența Egiptului și a amenința astfel supremația engleză în Indii ; un altul opinează pentru o asociație Franța—Olanda—Veneția în vederea ocupării istmului Suez și săpării unui canal care să lege Marea Roșie de Gaza ; iar contele de Saint-

[1] Intelectualitate (rus.) — *Nota trad.*

Priest, care a executat totuși cu absolută fidelitate directivele pro-otomane ale lui Vergennes, are curajul rar de a scrie regelui că Poarta nu va acorda niciodată lui Ludovic al XVI-lea ceea ce i-a refuzat întotdeauna lui Ludovic al XIV-lea. Dar, adaugă el, „Maiestatea Voastră poate să se lipsească lesne de consimțămîntul miniștrilor otomani. Staționarea uneia sau a două fregate franceze în Marea Roșie v-ar asigura pavilionul și v-ar face stăpîn peste acest bogat comerț." Cabinetul regelui va cere totuși noului său reprezentant la Constantinopol, Choiseul-Gouffier, să încerce încă odată să obțină pe căile cele mai diplomatice libera circulație, nu oficioasă cum era pînă atunci, ci cît se poate de oficială, a persoanelor și mărfurilor. Diplomat realist și care nu se simte bine în cușca directivelor prea precise pe care le consideră iluzorii, Choiseul-Gouffier își asumă răspunderea de a pune Poarta în fața unui fapt împlinit și de a trata direct cu Egiptul, unde beii exercită o guvernare de fapt, practic independentă.

El încredințează cavalerului de Truguet, ofițer de marină care cunoaște bine oamenii și treburile din Orient, misiunea foarte specială de a se duce la Cairo și de a negocia rapid o înțelegere cu Murad și Ibrahim, în timp ce el însuși va folosi din belșug fondurile secrete pe care le avea la dispoziție, spre a cumpăra pe miniștrii chemați să ratifice protocolul sperat. Truguet, deghizat în arab, sosește la Magallon, comerciant francez instalat de mulți ani în Egipt, bine introdus în toate cercurile musulmane, admirabil secondat de soția lui și care, la adăpostul firmei sale specializate în importul mătăsurilor din Lyon, este și un onest corespondent al Ministerului Afacerilor Externe. Treburile sale discrete sînt foarte asemănătoare cu cele exercitate în același timp, în același loc și pe lîngă aceleași terțe persoane de colegul său englez Baldwin pentru Foreign Office. Amîndoi aveau să devină ulterior consuli generali, ca răsplată pentru serviciile oficioase aduse guvernelor lor și aveau să-și poată juca atunci rolul pe față. Pentru moment, cei doi adversari se vor angaja într-o luptă ale cărei episoade țin de comedie și totodată de romanul de spionaj.

Mulțumită relațiilor lui Magallon, pricepării sale, solidei sale reputații de comerciant ireproșabil, precum și politelor în posesia cărora se află Truguet, acesta își în-

deplinește repede misiunea (ianuarie 1885) și se înapoiază imediat la Constantinopol, unde nu mai rămîne decît să se obțină ratificarea acordului încheiat. Choiseul-Gouffier și-a înmulțit darurile către membrii influenți ai Divanului, dar el nu știe că în Orient, mai mult decît în alte părți, „nu e suficient întotdeauna să-i ai pe miniștri în soldа ta, pentru a-i avea la ordinele tale."[1] Este dus cu vorba, potrivit tradiției. Marele vizir acceptă cu plăcere un diamant în valoare de 40 000 de scuzi și făgăduiește să grăbească semnarea definitivă, dar primește în același timp daruri nu mai puțin somptuoase de la ambasadorul englez prevenit de Baldwin, căruia nu i-a trebuit mult timp ca să afle textul integral al acordurilor Truguet, pe care le-a transmis direct ministrului său, insistînd asupra necesității pentru Anglia de a ocupa Egiptul, „verigă necesară în lanțul jonctiunii noastre cu India". Este rîndul cabinetului din Londra de a prinde mingea, ceea ce face imediat — cu acea rapiditate de reflexe care va fi marca politicii britanice în cursul secolului al XIX-lea —, însărcinînd pe Baldwin să obțină de la Cairo aceleași avantaje ca cele ce i-au fost acordate lui Truguet, fiind de la sine înțeles că ambasadorul de la Constantinopol va trebui să se străduiască să obțină ratificarea lor. Sir Robert Ainslie nu-și iese din fire. Aflîndu-se în acest post de prea multă vreme, rămîne pătruns de importanța funcției sale, deși e puțin eficace, și nu prea suportă ca un Baldwin oarecare lipsit de educație să fie însărcinat cu o misiune pe care zadarnic încearcă el însuși s-o ducă la bun sfîrșit. Conștiincios în continuare, dar devenit sceptic, el primește de la Compania Indiilor fonduri destul de considerabile spre a-i permite să se dovedească mai generos decît colegul său francez. Cu buzunarele doldora de lire sterline, ceasuri de aur și diamante, el reia căile bătute ieri de Choiseul-Gouffier, care duc la ceea ce s-a convenit astăzi să se numească „palat". Cere audiență, i se opune pretextul călătoriilor și al sărbătorilor religioase, sporește darurile și cererile și, în sfîrșit, e primit de marele vizir, care îi dă asigurări că Turcia nu are intenția să ratifice promisiunile făcute Franței și că ea nu are o prietenă mai bună decît Anglia...

[1] François Charles-Roux, *op. cit.*, a cărei cunoaștere e indispensabilă pentru tot ce se referă la politica engleză în Egipt în secolul al XVIII-lea.

Lovituri sub centură...

Londra, care aşteaptă cu disperare să-şi poată trece mărfurile prin Marea Roşie şi istmul Suez, este totuşi absolut hotărîtă să utilizeze această cale pentru t ansmiterea rapidă a depeşelor către Bombay şi Calcutta. Un colonel din armata Indiilor, James Capper, tocmai a reamintit Amiralităţii că în ultimul război franco-englez, Madras a aflat vestea preliminariilor de pace abia cîteva luni după încetarea ostilităţilor, luptele au continuat şi 2 000 de oameni, dintre care 80 de ofiţeri, au murit zadarnic.

În timp ce ambasadorul său e amînat la sfîntu-aşteaptă, îşi epuizează fondurile şi împărtăşeşte în această privinţă soarta lui Choiseul-Gouffier, guvernul englez ordonă administraţiei Poştelor să instaleze dispozitivul necesar în istm şi să fixeze detaliile : alegerea navelor, data plecărilor, implantarea unor releuri terestre, cuantumul taxelor poştale etc. pentru ca o cale de comunicaţie regulată să poată funcţiona pînă într-un an. Aflînd despre această hotărîre ce riscă să se concretizeze cu atît mai rapid, cu cît Baldwin acţionează la faţa locului cu o eficacitate de temut, iar dărniciile lui Sir Ainslie ar putea grăbi hotărîrea favorabilă a Porţii, ambasadorul Franţei aude totodată că un nou război a izbucnit între ruşi şi turci. Dispunînd de o bună reţea de informaţii, Choiseul-Gouffier aduce marelui vizir dovada că Anglia a făgăduit să furnizeze Rusiei material de război şi tehnicieni. În aceste condiţii, cum ar putea Poarta acorda privilegiul Suezului unor prieteni atît de perfizi ? Tratativele anglo-otomane sînt brutal sistate a doua zi după această dezvăluire, dar Poarta îi comunică lui Sir Ainslie că discuţiile ar putea fi reluate dacă guvernul de la Londra ar binevoi să-şi asume apărarea coastelor turce... Obosit după optsprezece ani de tîrguieli inutile, diplomatul englez abandonează partida şi se înapoiază la Londra. Eschivările turco-arabe învinseseră provizoriu tenacitatea britanică. Fără pică, Foreign Office va transmite totuşi la Constantinopol, în cel mai mare secret, o informaţie potrivit căreia o forţă maritimă rusă alcătuită din opt nave de război se pregătea să pornească spre a distruge Djeddah şi a profana mormîntul lui Mahomed ! Dar serviciile speciale

engleze, vigilente totuşi şi bine informate se înşelaseră. Va trece mai bine de un secol pînă cînd o flotă rusă va înconjura Africa, va străbate Oceanul Indian şi va pieri în dezastrul de la Ţusima [1].

Generalul Bonaparte primeşte ordinul de a tăia istmul „Suez"

■

La Paris, unde de un secol şi jumătate se păstraseră cu sfinţenie toate memoriile, înştiinţările, notele şi diversele comunicări adresate miniştrilor Afacerilor Externe, Marinei, sau Consiliului regelui, dosarul „Suez" devenise voluminos, fiind considerat ca şi mai înainte, periculos ca praful de puşcă bine uscat. După Vergennes urmase Montmorion, care continua politica pro-otomană a predecesorului său în aşa măsură, încît nu intenţiona să tragă vreun profit de pe urma documentului obţinut de cavalerul Truguet. Chiar dacă ar fi avut această intenţie, adevăratul grup de presiune alcătuit din Compania franceză a Indiilor l-ar fi împiedicat, întrucît aceasta beneficia de privilegiul navigaţiei pe drumul de la Capul Bunei Speranţe şi nu i-ar fi convenit ca o parte din traficul ei să fie deviat spre Mediterana. Opinia publică urmărea totuşi chestiunea cu interes, dacă ţinem seama de succesul, considerabil pentru acea epocă, repurtat de lucrările lui Volney [2], în care autorul expunea posibilităţile tehnice de

[1] Arhipelag în Strîmtoarea Coreei unde a avut loc o mare bătălie navală (1905) în cursul războiului ruso-japonez şi unde flota japoneză comandată de amiralul Togo a provocat o serioasă înfrîngere flotei ruse comandată de amiralul Rodjestvenski. — *Nota trad.*

[2] *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs. Voyages en Egypte.*

realizare a unui canal de joncțiune între Marea Roșie și Mediterana. În legătură cu Egiptul, scria negru pe alb: „El este la îndemîna Franței și în zece zile flotele noastre ar putea ajunge de la Toulon la Alexandria; este slab apărat, ușor de cucerit și de menținut... Prin Egipt vom ajunge în India, vom restabili vechea cale de circulație prin Suez și vom determina părăsirea drumului pe la Capul Bunei Speranțe."

Aceste rînduri au fost publicate în 1789, cu cîteva săptămîni înainte de luarea Bastiliei, cu cîteva luni înainte de promulgarea unui vestit decret al Adunării Constituante, potrivit căruia „Națiunea franceză renunță să întreprindă vreun război în scopuri de cucerire și nu va folosi niciodată forțele sale împotriva libertății vreunui popor."

Republica nu va refuza moștenirea lăsată de dosarul „Suez"

Cîțiva ani mai tîrziu, cînd Republica va fi pusă în situația de a arunca pe coastele egiptene trupe de debarcare, ea se va strădui, pentru a nu renega primele entuziasme ale primăverii ei ideologice, să-l încredințeze pe sultanul de la Constantinopol că expediția franceză pornită numai împotriva mamelucilor are drept scop restaurarea autorității turce la Cairo și va încerca să-i convingă pe egipteni că armata franceză e o armată de eliberare. Nimeni nu s-a lăsat amăgit, nici măcar felahii, care de milenii văzuseră revărsîndu-se destui cuceritori pentru a ști că, la urma urmelor, de toate eliberările din cursul îndelungatei lor istorii nu profitaseră decît cotropitorii. Marsiliezii, tot atît de buni revoluționari ca și parizienii, nu pierduseră totuși simțul afacerilor. Încă din 1790 Camera de comerț înregistrase două memorii redactate de reprezentanții din Alexandria ai unor mari firme de import-export, care insistau asupra necesității iminente de a se întreprinde o expediție militară împotriva Egiptului. „Cairo ar oferi o cale de comunicație lesnicioasă cu Indiile orientale, iar ocuparea portului Suez ar fi fatală pentru comerțul englezilor... Ce facem noi și cît putem fi de orbi? Dacă vrem să doborîm puterea rivalilor noștri în Bengal, dacă vrem să participăm la comerțul pe care-l fac ei în aceste bogate ținuturi, trebuie să ne întoarcem privirile spre Suez și

spre Marea Roşie." Iar la 6 iulie în acelaşi an, dl. de Sinety, deputat provensal în Adunarea naţională declara: „Comercianţii din Marsilia vor putea în curînd să-şi croiască un drum nou spre India, care va conferi naţiunii franceze în exclusivitate întregul comerţ din această vastă zonă a lumii. Acest proiect, domnilor, nu e deloc himeric..."

Acest proiect copt pe încetul, discutat, studiat, elaborat de la periplul lui Vasco da Gama din generaţie în generaţie de atîţia diplomaţi, filozofi, economişti, negustori, marinari şi militari, dar pe care Ludovic al XIV-lea îl împiedicase, Ludovic al XV-lea îl înlăturase, iar Ludovic al XVI-lea îl amînase. a fost preluat în chip de moştenire de viitoarea Republică. Ea nu-l va duce la îndeplinire decît din momentul cînd Turcia, resimţind loviturile pe care i le dădea armata rusă şi ameninţată de descompunere internă, nu va mai reprezenta pentru Franţa un partener în stare să contrabalanseze presiunea austriacă. Pentru ca să se hotărască realizarea acestui proiect şi să se rupă fidelitatea faţă de alianţa otomană, va trebui totuşi ca multe circumstanţe politice, economice, sociale să apară, să se înnoade şi să se desnoade. Expediţia în Egipt ar putea fi considerată, de fapt, ca un simplu episod al luptelor îndîrjite în care Europa şi Franţa se vor înfrunta din 1792 pînă în 1815, dar ale cărei consecinţe vor fi incalculabile. Într-adevăr, la istmul Suez va fi scris primul capitol al rivalităţii franco-britanice în Orientul Apropiat, lung război tăcut ce nu se va potoli decît în momentul cînd cei doi adversari, împăcaţi, vor fi făcut din această parte a lumii, unde îşi dăduseră cele mai cumplite lovituri sub centură, arena închisă a înfruntărilor moderne prevestite de Ernest Renan.

Dar Anglia este în primul rînd preocupată de Rusia

Este cazul să amintim aici urmarea evenimentelor ce aveau să facă din Suez un mare şi nou punct de întîlnire al istoriei. După ce a declarat pace naţiunilor, şi-a proclamat principiile umanitare şi a dat dovadă de un cosmopolitism luminat, Franţa revoluţiei nu are de gînd să se contrazică, afişînd un furibund orgoliu naţional care s-o ducă direct la război. Desigur, prezenţa la graniţele ei a

armatei emigranților sprijinită de trupe străine, constituirea unui guvern în exil la Coblentz, manifestul provocator al ducelui de Brunswick, tratativele secrete duse de Ludovic al XVI-lea cu cumnatul său austriac, presiunea girondinilor care propovăduiesc „războiul patrioților contra regilor" constituie suficiente motive pentru ca soldații lui Dumouriez și Kellerman — doi valoroși ofițeri înaintați de Ludovic al XVI-lea feldmareșali — să se năpustească asupra celor care amenință „să nimicească Franța și s-o slăbească pînă la istovirea forțelor ei." [1]

Dar, cînd după victoriile de la Valmy și de la Jemmapes, Republica dă ordin armatelor ei să treacă granițele, de la Dunkerque și pînă la Nisa, cînd pune mîna pe Belgia și anexează Savoia, sîntem nevoiți să admitem că, îmbătată de succesele ei militare, Revoluția a devenit belicoasă. Sau, că are intenția să cucerească „frontierele ei naturale", conform celor mai bune tradiții ale lui Richelieu și, o dată dobîndite, să continue războiul spre a le păstra.

E destul de interesant să constatăm că exact în momentul cînd Franța revoluționară pătrunde în Flandra și se instalează acolo, Caterina a II-a, ale cărei pofte teritoriale sînt tot atît de nesățioase ca și celelalte necesități ale ei, invadează Polonia: două evenimente care dau destule emoții cabinetului de la Londra, întrucît cele două politici expansioniste, rusă la Est și franceză la Vest, riscă și una, și cealaltă să amenințe economia britanică. Or, această economie, prima din lume, se întemeiază pe o dezvoltare industrială și pe un curent de import-export (40 de milioane de lire sterline) care necesită libertatea navigației sale pe toate mările. Înaintarea armatelor ruse îl îngrijorează pe William Pitt, întrucît Rusia ar putea să se îndrepte spre drumul pe uscat ce duce către Indii, acolo unde trupele britanice se bat cu îndîrjire împotriva celor ale lui Tippoo Sahib [2], conducătorul rezistenței hinduse, care întreține multe relații confidențiale cu Potemkin și e înconjurat de consilieri militari francezi. Cabinetul de la Londra nu ignoră lucrul acesta. Dacă serviciile sale speciale l-au informat greșit anunțîndu-l că o escadră rusă

---

[1] Prințul de Ligne, citat de Jean Albert-Sorel în *Histoire de France et d'Angleterre.*

[2] Ultimul sultan al statului Mysore, dușman al englezilor. — *Nota trad.*

este gata să ridice ancora avînd direcţia Indii, ştirea nu e totuşi lipsită de temei, întrucît statul major rus pregăteşte în taină o expediţie prin regiunile caspice, iar premierul britanic a dobîndit clar conştiinţa primejdiei pe care ar reprezenta-o apariţia unei escadre ruse în Mediterana. Lui William Pitt nu i-a trecut nici un moment prin minte că pericolul ar putea veni din partea francezilor. „Salutase cu plăcere tulburările de la Paris şi mai cu seamă răscoalele izbucnite pe vase şi în porturile noastre, de care, pare-se, agenţii săi nu erau întotdeauna străini. Sperase că aceste dezordini, istovind Franţa, îi vor permite să-şi ia paşnic revanşa asupra războiului din America." [1] Pericolul iminent i se dezvăluie cînd îşi dă seama că trupele lui Dumouriez ocupă Anvers şi Ostende, că sînt ferm hotărîte să rămînă în Belgia, la porţile Provinciilor Unite, şi cînd Danton declară de la tribuna Convenţiei : „Graniţele Franţei sînt însemnate de natură — oceanul, Rinul, Alpii, Pirineii. Nici o putere nu ne poate opri. Degeaba sîntem ameninţaţi cu mînia regilor. Le-aţi aruncat mănuşa. Şi mănuşa asta este capul unui rege !"

Cruciadele nu mai sînt la modă

Ludovic al XVI-lea a fost decapitat. De data aceasta, Londra reacţionează prompt şi-l încunoştinţează pe Talleyrand, în misiune pseudodiplomatică, că va trebui să se înapoieze imediat în ţara lui. Aceasta înseamnă război. Executarea regelui Franţei a grăbit probabil hotărîrea lui Pitt, dar dispoziţiile sale militare şi diplomatice sînt deja luate. Acţionînd astfel, Anglia proclamă oroarea sa faţă de regicid — uitînd că ea însăşi l-a dat pe Carol I pe mîna călăului —, apără gurile Escaut-ului, vitale pentru comerţul City-ului, determină un pact militar european şi preia conducerea lui, pact care nu va lăsa din mînă armele decît în seara bătăliei de la Waterloo. „Capitalismul industrial englez poate să-şi asume sarcina să aprovizioneze cu arme, uniforme şi echipament regimentele tuturor coaliţiilor." [2]

---

[1] Pierre Gaxotte, *op. cit.*

[2] André Fugier, *Histoire des relations internationales*, vol. IV.

Ne aflăm în anul 1793. Chibzuind că un cap valora mai mult decît un titlu nobiliar văduvit de rentă, fostul marchiz Descorches de Sainte-Croix obţinuse de la Convenţie un post diplomatic la Constantinopol, pentru a supraveghea lenta descompunere a Imperiului otoman; Magallon, care tocmai fusese numit consul general la Cairo, trimite la Paris note din ce în ce mai presante, în care cere o intervenţie militară, în timp ce colegul şi adversarul său Baldwin transmite pentru a doua oară guvernatorului general al Indiilor un mesaj, încredinţat unui slup [1] staţionat la Suez, prin care îi aduce la cunoştinţă starea de război anglo-franceză, ceea ce va permite trupelor britanice să recucerească Pondichéry, luat prin surprindere. Dl. de Talleyrand, considerînd că nu e nici o grabă să se reîntoarcă la Paris, se îmbarcă pe un vas cu direcţia Statele Unite unde, timp de trei ani, se va ocupa cu succes de afaceri imobiliare. La Marsilia, un tînăr de douăzeci şi patru de ani, ambiţios şi cultivat, pe nume Bonaparte, avansat de curînd căpitan de artilerie, recită cu voce scăzută pagini întregi din Plutarh, pe care-l ştie pe de rost, visează cu voce tare că Orientul este necesar înfloririi marilor destine şi socoteşte că, pentru moment, este util să-şi facă relaţii politice şi să se dovedească un bun ofiţer iacobin.

Oceanul îi separă pe Talleyrand şi pe Bonaparte. Peste cinci ani se vor întîlni la Paris, primul, ministru al Relaţiilor externe ale Directoratului, al doilea, general victorios în armata din Italia. Ei vor hotărî împreună să lovească Anglia în Mediterana, ocupînd Egiptul, deviind comerţul cu Indiile prin Marea Roşie. Dosarul „Suez" îi aşteaptă, căci arhivele regelui au fost riguros clasate. Ei vor studia cu grijă, scrupulos, metodic, toate implicaţiile sale geografice, istorice, politice, comerciale, militare. Ne putem imagina uşorul surîs ironic care ar fi lunecat pe buzele fostului episcop de Autun [2] şi pe cele ale viitorului împărat citind însemnările generoase scrise cu un secol şi jumătate în urmă de marchizul de Argenson: „Ar fi un proiect măreţ acela de a cuceri aceste ţări punînd mînă de la mînă, de a întemeia acolo creştinismul, de a restaura

[1] Ambarcaţiune cu un singur catarg. — *Nota trad.*
[2] Talleyrand. — *Nota trad.*

locurile sfinte și de a pune pe tron suverani europeni și civilizați... În proiectul meu de cruciadă, nu contează oare deloc prodigioasele avantaje comerciale, de exemplu acela de a construi un frumos canal de comunicație de la Marea Levantului pînă la Marea Roșie, canal care să aparțină întregii creștinătăți ?"

Acum s-a sfîrșit cu generozitatea. Nu-i răspunsese oare însuși Ludovic al XIV-lea lui Leibniz că cruciadele nu mai erau la modă de pe vremea lui Ludovic cel sfînt ?

Talleyrand și Bonaparte

Oricît ar fi fost de deosebiți prin fire și educație, se potriveau de minune, așa încît se înțelegeau, se apreciau la justa valoare, se admirau și se disprețuiau reciproc ; ciudate complicități aveau să asocieze destinele lui Napoleon și Talleyrand. Numele lor vor deveni inseparabile, în pofida furtunilor și trădărilor, din momentul în care Suezul avea să plaseze între ei o primă trăsătură de unire. Deși istoria acelor timpuri încîlcite și înfrigurate rămîne, în ciuda unei enorme documentații, bazată pe aparențe sau probabilități și solicitată de analiști pasionați, nu ne oprește nimeni să încercăm să descîlcim rolul care revine celor ce au gîndit, au conceput, au îngăduit, au realizat această expediție în Egipt, al cărei promotor inițial apare și astăzi, pentru majoritatea publicului, Bonaparte.

De la Filadelfia, unde se exilase cu prudență, Talleyrand urmărise cu cel mai mare interes episoadele Revoluției, așteptînd cu răbdare ca extremiștii să se sugrume între ei și ca revenirea unei anumite păci sociale să-i permită reîntoarcerea în Franța, unde nu ducea lipsă de prieteni încă în viață și ocupînd posturi importante. Așa cum prevăzuse, reacțiunea termidoriană pusese capăt regimului Terorii și așezase în funcții înalte oameni din societatea sa : contele de Barras, marchizul de Barthélemy, contele Boissy d'Anglas, marchizul de Caulaincourt... Oameni ai timpurilor lor, uneori regicizi, avuseseră talentul să se angajeze repede pe calea ideilor noi, să-și salveze capul și să-și păstreze bunele maniere. Dar dl. de Tal-

leyrand nu ar fi putut ghici că 9 termidor[1] va provoca o mișcare contrarevoluționară condusă de monarhiștii din Paris, care aveau să fie mitraliați într-o zi de vendemiar[2] de către un tînăr general de brigadă protejat de frații Robespierre și că acest Bonaparte își va face o trambulină din treptele bisericii Saint-Roch, spre a obține la douăzeci și șase de ani o situație militară pe puțin egală cu cea a celor mai mari generali ai Republicii. Acei Kellerman, Hoche, Moreau, Joubert, Kléber se bătuseră la granițe pentru a respinge pe cotropitori, în timp ce micuțul corsican nu dăduse măsura capacității lui decît în luptele războiului civil.

Izbutind ca numele lui să fie șters de pe lista emigranților, Talleyrand se înapoiază la Paris la sfîrșitul lui septembrie 1796. Cum să nu se intereseze de prodigioasele victorii repurtate de cinci luni încoace de comandantul șef al armatei din Italia, care inundă Directoratul cu milioane și-l acoperă de drapele cucerite de la inamic? Montenotte, Millesimo, Mondovi[3] au deschis lui Bonaparte în două săptămîni drumurile Piemontului și ale Lombardiei. După ce ofensiva lui s-a dezlănțuit de-abia la 9 aprilie, i-a zdrobit pe austrieci la Lodi la 10 mai și patru zile mai tîrziu a intrat în Milano. Marele duce de Toscana a trebuit să se dea bătut cîteva săptămîni mai tîrziu, Statele papale și republica Veneția au fost invadate și cînd în luna iulie austriecii au reușit să reia inițiativa operațiilor, Bonaparte i-a bătut din nou la Lonato și la Castiglione. În ziua în care Talleyrand se întoarce la Paris, sosesc și douăzeci și două de drapele cucerite în lupte, precedînd știrea că feldmareșalul Wurmser este încercuit în Mantova. Vrînd să știe mai multe despre tînărul învingător, Talleyrand se informează și află că entuziasmul popular nu este întotdeauna împărtășit de cei de la putere, ale căror directive politice nu sînt cîtuși de puțin

[1] Termidor, a unsprezecea lună a calendarului introdus de Revoluția franceză. Ziua de 9 termidor anul II echivalează cu 27 iulie 1794, cînd a fost răsturnat Robespierre. — *Nota trad.*

[2] Prima lună a calendarului republican (22 septembrie — 21 octombrie). — *Nota trad.*

[3] Localități din Italia. — *Nota trad.*

urmate. Generalul Bonaparte nu se mai mulțumește să cîștige bătălii, el îndeplinește paralel și o imensă muncă de diplomat și de conducător administrativ, fără a ține seama de instrucțiunile pe care i le transmite generalul Clarke, un soi de comisar militar pus pe lîngă el spre a-l supraveghea. Săptămînile trec, Bonaparte obține noi victorii la Arcole și la Rivoli, cucerește Mantova, înaintează spre pasul Brenner, impune arhiducelui Carol semnarea unui armistițiu (Leoben, 18 aprilie) pe care-l negociază singur.

Comunicare la Institut și program politic

Talleyrand, care înregistrează concomitent delirul Parisului și îngrijorarea Directoratului, nu ignorează nici dificultățile financiare și politice în care se zbate guvernul, nici ceea ce se vorbește — la limita rebeliunii — la statul-major al armatei din Italia, nici comploturile regaliste ale căror fire ajung pînă în inima Directoratului — Barthélemy, Carnot — și la Consiliul celor Cinci-Sute. Nevoind să se compromită, dar nici să rămînă inactiv, el alege calea ocolită de a se face ales la Institut[1], spre a dispune de o inofensivă tribună, de unde să poată lansa cîteva idei în stare să-l situeze, dacă nu pe bulevardele puterii, cel puțin într-o anumită lumină publică și totodată puțin compromițătoare. Cîteva săptămîni mai tîrziu (iulie 1797), prezintă acolo un *Eseu despre foloasele ce se pot trage de pe urma unor noi colonii în condițiile actuale.* Într-o abilă cuvîntare ce nu și-a pierdut actualitatea, omul care s-a întors din Statele Unite compară rezultatele psihosociale obținute de cele două revoluții, franceză și americană. După părerea lui, prima ar fi lăsat în inimi sentimente de ură inexplicabilă, îzuri de răzbunare, dorințe ambițioase, o nevoie permanentă de agitație și o îngrijorare generală, cîtă vreme a doua n-ar fi lăsat nici una din aceste urme în sufletele americanilor. De ce? Pentru că în Statele Unite imensitatea unei țări noi oferea nenumărate posibilități de aventuri pionierilor libertății, care se treziseră deodată în vid, nemaiavînd a se bate

[1] Ansamblul celor cinci academii: franceză, de beletristică, de științe, de arte, de științe morale și politice. — *Nota trad.*

pentru a cuceri drepturi politice, dar a căror energie rămăsese intactă, ba chiar înzecită, spre a cuceri pămînturi necultivate şi a întemeia acolo întreprinderi bogate. Continuîndu-şi demonstraţia, care se situa la antipodul concepţiilor anticolonialiste publicate liber de abatele Raynal cu trei decenii în urmă, dl. de Talleyrand admitea că Franţa continentală nu dispunea de aceleaşi resurse ca America, dar susţinea că ar putea să le găsească şi să le exploateze în „colonii noi, alese şi stabilite cu discernămînt". Printre ţările numai bune de cucerit el cita Egiptul şi într-o elocventă peroraţie adresată tuturor celor care fuseseră în mod mai deosebit marcaţi de Revoluţie, cei care pierduseră totul, cei care erau chinuiţi de remuşcări, oamenii cu imaginaţie, speculanţii, aventurierii, oamenii de acţiune — oferind propriul său exemplu fără însă a spune lucrurilor pe nume, el proslăvea „influenţa pe care o exercită asupra sufletelor celor mai sensibile timpul, spaţiul, o ţară nouă, obiceiurile pe care trebuie să ţi le însuşeşti, piedicile de biruit"... Acest discurs avea să provoace în toate cercurile ecouri considerabile. Mai curînd decît o comunicare la Institut, el era un program politic. Două săptămîni mai tîrziu, Talleyrand era numit ministru al Relaţiilor externe. În aceeaşi seară, proaspăta excelenţă scria generalului Bonaparte pentru a-i exprima, cu toată modestia, spaima sa în faţa poverii noilor funcţii şi nevoia sa de a se întări „cu ajutorul sentimentului că gloria voastră oferă mijloace şi înlesniri în ducerea tratativelor". De la cartierul său general de la Mombello, unde făcea pe proconsulul, comandantul suprem răspunse numaidecît că perspectiva de a trebui să corespondeze des cu noul ministru îl măgulea şi că guvernul procedase bine numind la departamentul respectiv „un om străin de rătăcirile care au dezonorat Revoluţia".

„Trebuie să punem mîna pe Egipt"

Foarte dornic să negocieze el însuşi clauzele viitorului tratat care avea să fie semnat la Campoformio şi să nu procedeze decît aşa cum îl taie capul, Bonaparte, care manevrează tot atît de bine în sectoarele civile ca şi în statele-majore şi în rîndul trupelor, are totuşi grijă să

întreţină cele mai bune relaţii cu guvernul şi chiar să-i împărtăşească ideile ce zumzăie în mintea sa fremătînd de ţeluri măreţe. Oare chiar în această perioadă se situează convorbirile pe care mareşalul Marmont pretinde că le-a avut cu el ? „Din acea epocă datează primul proiect cu privire la Egipt. Generalul Bonaparte vorbea bucuros despre această ţară clasică ; mintea sa era adesea plină de amintiri istorice şi-i plăcea să-şi întreţină ideile cu planuri mai mult sau mai puţin realizabile referitoare la Orient." Cunoscînd abilitatea unui om ca Talleyrand şi priceperea lui de a difuza anumite lucruri, nu ne putem imagina că noul academician-ministru nu i-a comunicat imediat lui Bonaparte textul discursului său rostit la Institut. Într-adevăr, într-o scrisoare adresată de general Directoratului o lună mai tîrziu, găsim un perfect ecou al acestui discurs : „Nu e departe timpul cînd vom simţi că, pentru a distruge cu adevărat Anglia, va trebui să punem mîna pe Egipt. Vastul imperiu otoman care pe zi ce trece se îndreaptă spre pieire ne obligă să reflectăm din vreme la măsurile pe care va trebui să le luăm pentru a ne păstra comerţul cu Levantul."

Cîteva săptămîni mai tîrziu, el scrie ministrului Relaţiilor externe : „Ar trebui să punem mîna pe Egipt. Am putea pleca de aici cu 25 000 de oameni escortaţi de 80 sau 100 nave de linie, sau fregate veneţiene şi să punem mîna pe el. Egiptul nu aparţine Marelui Sultan. Aş dori, cetăţene ministru, să vă informaţi la Paris şi să-mi aduceţi la cunoştinţă care ar fi reacţia Porţii la o expediţie *a noastră* în Egipt."

Bonaparte scrie *a noastră*, ca şi cum ar fi fost vorba despre o treabă deja discutată între ei, fie prin corespondenţă, fie printr-un emisar, şi care îşi va urma cursul, pînă cînd cei doi se vor întîlni, în sfîrşit, la Paris. Pentru moment, Talleyrand este prudent şi se menţine la proiectul său colonial, insistînd totuşi asupra necesităţii de a nu-şi îndepărta Turcia, cîtă vreme Bonaparte se aprinde, îi şi expune lui Desaix un plan de cucerire şi-i cere lui Monge să-i trimită o culegere de numeroase memorii referitoare la această regiune a lumii, depuse la arhivele Ministerului Marinei şi Ministerului Afacerilor Externe. Urmează acum ca cei doi corespondenţi să facă cunoştinţă, să se sfătuiască, să-şi apropie punctele de

vedere, să-şi pună la punct proiectul şi să determine Directoratul să-l accepte.

În ultimele zile ale lunii decembrie 1797 Bonaparte se înapoiase în Parisul fremătînd încă în urma victoriilor armatei din Italia şi îmbulzindu-se să-l vadă pe erou trecînd. Chiar a doua zi după sosire, a avut o lungă întrevedere cu Talleyrand : cei doi s-au pus imediat pe treabă, admiţînd ambii că problema Egiptului era inseparabilă de cea a unei căi de comunicaţie cu Indiile prin Marea Roşie. Din diferite rapoarte ajunse în ultimi anii la Ministerul Marinei, la Ministerul Afacerilor Externe sau la Camera de comerţ din Marsilia, reieşea că situaţia francezilor stabiliţi în Egipt se deteriorase în mod ciudat. Nu numai că beii-mameluci se gîtuiau între ei care mai de care şi nici nu mai respectau persoana reprezentantului turc, dar puterea de fapt era exercitată de doi rebeli, Ibrahim şi Murad, cărora nu le trebuise mult timp să înţeleagă că Comitetul Salvării Publice avea alte griji decît cea a securităţii supuşilor lui în străinătate, astfel că începuseră să se lege de aceştia din urmă, potrivit celor mai bune metode arabe : împrumuturi forţate, înmulţirea diverselor taxe, interdicţia de a călări un cal sau un măgar în prezenţa unui musulman şi alte vexaţiuni. Colonia franceză era pe atunci atît de ameninţată în viaţa ei de zi cu zi, încît fusese constrînsă, în momentul cînd pe teritoriul naţional se înălţau eşafoduri, să implore „pe legislatorii atît de umani ai Convenţiei" să vină repede în ajutorul ei. Trebuie spus că aceşti „colonişti" erau ei înşişi divizaţi sub raport politic. Abili şi prompţi în materie de supralicitare revoluţionară, plantînd ici-colo arbori ai libertăţii, alcătuind plutoane armate, denunţîndu-se unii pe alţii, acuzîndu-şi consulul de a fi un om al vechiului regim şi cerînd să le fie trimis un patriot, ei se făceau de rîs faţă de indigeni.

Comandant suprem al armatei din Orient

Numit curînd la comanda supremă a unei noi armate, menite să opereze o gigantică debarcare pe coastele engleze, Bonaparte întreprinsese încă din luna ianuarie o con-

ştiincioasă inspecţie a porturilor Mării Mînecii, în special Dunkerque şi Boulogne. Era una din acele comedii ale supunerii, pe care militarii se pricep atît de bine să le joace în faţa puterii civile, asigurînd-o totodată de lealitatea lor. Captivat de ideea egipteană, ştiind de pe acum că nu-şi va asuma răspunderea unei debarcări în Anglia, el înştiinţă curînd Directoratul (23 ianuarie 1798) că o asemenea operaţie presupunea o dominaţie a mărilor care nu avea să fie dobîndită înainte de cîţiva ani şi că, aşadar, ar fi fost bine să se renunţe la expediţie... sau să se pună la cale ceva în Orient spre a ameninţa comerţul englez cu India. Era părerea categorică a învingătorului din Italia, căruia îi fuseseră atribuite mai multe funcţii, ce făceau din el un soi de inspector general al armatei şi consilierul militar al guvernului. Un alt raport, de rîndul acesta emanînd de la ministrul Relaţiilor externe, ajunse la Directorat cu douăzeci de zile mai tîrziu : era concluzia muncii de ansamblu efectuată de Talleyrand şi Bonaparte în vederea cuceririi Egiptului. Memoriul relua aproape cuvînt cu cuvînt anumite depeşe adresate departamentului de către Magallon. După ce insista asupra necesităţii de a se război cu conducătorii mameluci şi nu cu Turcia, Talleyrand întocmea lista mijloacelor de înfăptuire necesare pentru ca treaba să fie dusă la bun sfîrşit, trasa liniile mari ale planului de operaţii şi insista asupra lucrărilor ce trebuiau întreprinse pentru a deschide canalul Suez, prin care urma să se ducă lupta împotriva englezilor în Indii.

Prins între tirul convergent al generalului lor şef şi cel al ministrului Afacerilor Externe, directorii şovăiseră la început să trimită o armată într-o asemenea aventură, dar în faţa precizărilor tehnice aduse de primul într-o şedinţă secretă şi în faţa promisiunii făcute de al doilea că se va duce personal la Constantinopol să reglementeze aspectele diplomatice ale chestiunii, guvernul s-a lăsat ademenit. Şi aceasta cu atît mai lesne, cu cît fiecare din expediţiile lui Bonaparte umpluse, dacă nu lăzile statului, cel puţin cuferele personale ale stăpînilor săi, iar Orientul încă mai fascina pe marii funcţionari de stat şi pe militari, ca pe vremuri pe generalii romani şi aparatul lor de financiari. La 12 aprilie un decret, nepublicat oficial,

hotăra crearea unei armate pentru Orient şi-l numea pe Bonaparte la comanda ei, cu instrucţiuni foarte precise : „Generalul şef al armatei pentru Orient va îndrepta asupra Egiptului forţele de uscat şi maritime a căror comandă îi este încredinţată şi va cuceri această ţară. El îi va alunga pe englezi din toate posesiunile din Orient unde va putea ajunge şi îndeosebi va distruge toate comptuarele lor de la Marea Roşie. Va pune să se taie istmul Suez şi va lua măsurile necesare pentru a asigura libera şi exclusiva posesiune a Mării Roşii de către Republica franceză. El va îmbunătăţi prin toate mijloacele care stau în puterea sa soarta băştinaşilor din Egipt şi va menţine relaţii bune cu Poarta..."

De ce atîta grabă ? Evident, Directoratul e tot atît de nerăbdător să-l vadă pe general plecînd, pe cît e acesta să plece. Barras şi colegii săi îl găsesc stînjenitor pe acest „bufon care duhneşte a pucioasă" şi care a avut pretenţia, imediat după ce s-a înapoiat de pe frontul italian, să fie numit director, cu unsprezece ani înainte de a fi împlinit vîrsta cerută de lege, — aşa că vor să se descotorosească de el cu orice preţ. Bonaparte, care şi-a păstrat încă sensibilitatea emotivă a micuţului mediteranean luat în rîs la Brienne, simte foarte precis că popularitatea lui îl stinghereşte pe Barras — căruia îi datorează totul, începînd cu Iosefina — şi pe ceilalţi. „Totul se uzează aici, spune el unuia dintre cei mai apropiaţi confidenţi[1] ai săi, deja nu mă mai bucur de glorie. Mica Europă nu-mi mai aduce destulă. Trebuie să plec în Orient. Toate marile glorii pornesc de acolo !" După părerea anumitor istorici, Bonaparte concepuse un plan vast, care întrecea cu mult pe cel pus la punct împreună cu Talleyrand. Din Egipt urma să se năpustească asupra Siriei, să cotropească Mesopotamia, apoi Persia şi să înainteze spre India, spre a-i da o mînă de ajutor lui Tippoo Sahib, care se răsculase împotriva dominaţiei engleze. Faptul că luase cu el pe un anume Piveron, care fusese pe vremuri agentul secret al lui Ludovic al XVI-lea în Indii, poate prezenta interes pentru această analiză pe care o regăsim între rîndurile

[1] Bourienne.

Memorialului[1]. Dar Napoleon va spune de asemenea că, după cucerirea Siriei, s-ar fi aruncat asupra Turciei, ar fi trecut Dardanelele, Balcanii, Dunărea și i-ar fi luat pe austrieci pe la spate, refăcînd astfel în sens invers o parte a drumului lui Alexandru, a cărui legendă tîrcolea geniul său romantic, dar totodată organizat. „Toate acestea par destul de fantastice și nu sînt poate decît una din acele prodigioase mistificări de la Sfînta Elena, cu ajutorul căreia voia să-și sporească prestigiul, deja atît de extraordinar, în ochii posterității." [2]

Indiferent dacă expediția din Egipt a fost în cele din urmă pentru Directorat un mijloc de a îndepărta un condotier periculos, pentru Bonaparte, un vis fabulos, ori un pretext de a-și încerca norocul în altă parte, pentru Talleyrand, plătit din fondurile secrete ale Londrei, o splendidă combinație care avea să îndrepte spre Orient forțele franceze destinate unei debarcări pe coastele Angliei — ea va eșua din motive evidente : superioritatea incontestabilă a marinei britanice, defecțiunea lui Talleyrand, al cărui refuz de a se duce la Constantinopol va determina Turcia să contracteze cu Europa o alianță militară ce va distruge tradiționala politică a contraponderii orientale, abandonarea de către generalul ei a armatei prinse în capcana efemerei sale aventuri, consolidarea blocului musulman, al cărui ciment inițial turnat de Mahomed fusese întărit de cruciade. Dar ea va permite Franței, Angliei, Germaniei și Rusiei să înțeleagă mai bine imensa importanță economică și strategică a istmului Suez. Culoarea specială pe care o vor da acestei expediții Bonaparte, ca și soldații și inginerii săi, va face din ea un soi de epopee modernă. Fără această expediție, Ferdinand Lesseps n-ar fi izbutit poate să concretizeze ideea viitorului canal și dl. Renan n-ar fi găsit, desigur, prilejul de a face o profeție în legătură cu amplasamentul cîmpurilor de bătălie ale viitorului.

Dacă expediția din Egipt este la origine rodul unei fanteziii înflăcărate, „teleghidate" cu dibăcie de Talleyrand, visul devine brusc o remarcabilă operație organizată, de

---

[1] *Memorialul de la Sfînta Elena*, opera lui Las Cases (1823) ; jurnalul convorbirilor lui Napoleon cu secretarul său, despre toate episoadele care au constituit istoria sa. — *Nota trad.*

[2] Louis Madelin, *Histoire du Consulat et de l'Empire*.

îndată ce Bonaparte primește numirea sa la comanda armatei. În șaptezeci și șase de zile el își pune la punct operația în cele mai mici detalii privind înarmarea unei flote de 400 de nave, repartizate în porturile Toulon, Marsilia, Genova, Ajaccio, Livorno și Civitavecchia și strîngerea unei armate de 30 000 de oameni, a cărei comandă o încredințează generalilor de divizie Bon, Baraguey d'Hilliers, Desaix, Kléber și Reynier. Vrea să se ocupe personal de aprovizionarea cu hrană și muniție a artileriei, geniului, spitalelor și redactează aproximativ o sută de scrisori, note, diverse instrucțiuni, ce sînt tot atîtea ordine precise și imperative, unde nimic nu e lăsat la voia întîmplării și pe care destinatarul nu se vede nevoit să le interpreteze. În același timp, el face cunoscută guvernului turc poziția Directoratului și insistă asupra caracterului cu totul deosebit al acestei „descinderi", care n-ar avea, chipurile, ca scop decît salvgardarea drepturilor Constantinopolului, actualmente batjocorite de mameluci. Utilizînd argumente simpliste, a căror viclenie rudimentară nu avea să înșele pe nimeni, și cu atît mai puțin pe orientali, el afirmă că Egiptul odată ocupat, dar nu cucerit, de trupele franceze, sultanul va continua să domnească aici în mod oficial, că va beneficia de o listă civilă alimentată prin grija guvernului francez, că legile vor fi promulgate în numele său, iar religia musulmană va fi pretutindeni respectată. Directoratul își va rezerva însă comanda forțelor armate, perceperea impozitelor și dirijarea politicii externe. Este formula protectoratului, folosită deja de Memfis, Teba sau Roma și îndrăgită în mod deosebit de Europa secolului al XX-lea.

Pentru a atenua evidentul caracter militar al expediției și în amintirea legendelor care-l entuziasmaseră în tinerețe, Bonaparte ia cu el o comisie de oameni de știință, ingineri, literați și artiști : 167 de persoane, printre care Monge, Fourier, Berthollet, Le Père, Conté, Arcault, Venture de Paradis, Geoffroy Saint-Hilaire, Méchin, Rédouté... El transportă o întreagă bibliotecă, unde se găsesc *Iliada* și *Odiseea*, Coranul și Biblia, *Eneida* și *Ierusalimul eliberat*, opere de Polibiu, Tacit, Tucidide, Titus Livius, Plutarh, Xenofon, precum și poemele lui Ossian, lucrările abatelui Prévost și ale lui Rousseau, *Werther* și *Spiritul legilor*.

Bonaparte se pretinde eliberator...?

Peripețiile aventurii sînt cunoscute, astfel că nu vom sublinia aici decît unele aspecte ale ei. În drum spre coastele Egiptului, Bonaparte cucerește Malta și lasă acolo o garnizoană de 3 000 de oameni, înțelegînd rolul primordial pe care avea să-l dețină această poziție fortificată în ziua în care calea maritimă a Indiilor va trece din nou prin Mediterana, deci prin Suez. Cu același prilej, eliberează 2 000 de turci sau arabi, pe care cucernicii cavaleri ai ordinului prea creștin îi țineau în robie pe galerele lor, săvîrșind astfel un gest mărinimos, conform cu spiritul „secolului luminilor" și o acțiune diplomatică de care sultanul de la Constantinopol avea să fie informat. La Alexandria trupele au debarcat lesne și orașul a fost cucerit după un asalt foarte rapid. De fapt, cei mai surprinși nu au fost arabii, sau mamelucii, ci înșiși ostașii lui Bonaparte, cărora le fusesră fluturate pe dinaintea ochilor splendorile unui Orient imaginar depășind pe cele de care rămăseseră uluiți în Italia, și care au descoperit deodată un tîrgușor de 10 000 de locuitori, în paragină, mizer, strivit de lumina soarelui, răsunînd de ciorovăieli și unde alergau copii pe jumătate goi, cu ochii plini de muște. A fost o mare dezamăgire. Napoleon avea să-i spună mai tîrziu lui Gourgand : „Toată armata era pe picior de răzvrătire văzînd o țară în care nu se găseau nici pîine, nici vin... nici furculițe, nici contese, ca la Mombello." El personal nu se uita nici la felahii în zdrențe, nici la colibele din chirpici, ci privea lumina, minaretele și, mai mult, ruinele fabuloase care-i suflau în obraz 4 000 de ani de istorie ; atunci cînd cizmele lui se împiedicau de coloane de marmoră, sau de umeri de zeiță abia acoperiți de nisip, ce sentiment de mîndrie amestecată cu superstiție trebuie să fi încercat, purtîndu-și pașii pe acolo, pe unde Alexandru lăsase urmele marșului său.

Totuși, după ce mamelucii au fost izgoniți din Egipt, cel puțin din deltă, în urma bătăliei de la Piramide, moralul armatei s-a îmbunătățit, cu atît mai mult, cu cît soldații au găsit pe leșurile dușmanilor bijuterii, suluri de aur, săbii și cingători încrustate cu pietre prețioase, iar în tabăra părăsită, lăzi burdușite de covoare scumpe, caftane brodate cu perle, piese lucrate din aur, de care

mamelucii nu se despărțeau niciodată, ca și Darius, ce-și tîra tezaurul după dînsul. Regimul turc impus în 1517 de Selim I — paşă turc, bei-mameluci, conducători de miliții — este nimicit pentru totdeauna în Egipt. După ce-i încredințează lui Desaix comanda unui detaşament de armată cu ordinul de a înainta spre sud pînă la Assuan, Bonaparte își face intrarea solemnă în Cairo, se înclină în fața conducătorilor religioşi şi, înconjurat de membrii statului său major ce se străduiesc să păstreze o mină serioasă, se înfățişează ca un eliberator, declară că nutreşte cel mai profund respect pentru Dumnezeu, că Mahomed este profetul său şi că „principiile Coranului sînt singurele adevărate şi care pot aduce fericirea oamenilor". Pentru a ilustra buna sa credință survine un eveniment fortuit, aşa cum li se întîmplă eroilor norocoşi. Aflînd că o caravană de 2 000 de pelerini ce venea de la Mecca şi debarcase la Suez se îndreaptă spre Cairo, Bonaparte dă ordin generalului Morand să ia sub protecția lui pe cucernicii musulmani, însoțiți de o escortă şi o fanfară reglementară. Nimeni nu ne opreşte să ne gîndim că, o sută douăzeci de ani mai tîrziu, mareşalul Lyautey a avut cunoştință de raportul pe care l-a adresat atunci generalul Morand comandantului său suprem : „Era foarte important ca această caravană să ajungă la Cairo, să descarce mărfurile pe care le aducea, ca arabii occidentali ce se găseau în mare număr acolo să fie tratați astfel încît la înapoierea în patria lor să-şi îndemne compatrioții să considere fără teamă cucerirea noastră şi să mențină cu noi relații comerciale pe care le întreținem din timpuri imemoriale cu Egiptul ; era important să-i convingem pe şarif[1] de la Mecca şi pe arabii din Yemen şi din Djeddah că stabilirea francezilor pe drumul caravanelor nu va seca aceste izvoare sfinte de bogăție şi că schimburile lor cu egiptenii se vor înfăptui în siguranță."

...şi administrează Egiptul

În timp ce Bonaparte inventează spiritul şi formele a ceea ce se va numi într-o bună zi „politica indigenă", — împărțirea țării în regiuni comandate de un general,

[1] Nobil, socotit descendent al lui Mahomed. — *Nota trad.*

asistat de un consiliu consultativ alcătuit din personalităţile locale cele mai reprezentative, organizare financiară şi juridică controlată de administratori civili francezi, colaborare aparentă în tot ce priveşte poliţia şi aprovizionarea pieţelor — el află că flota care i-a transportat armata în Egipt a fost nimicită la Abukir (1 august 1798) de o escadră engleză comandată de amiralul Nelson. În faţa stupoarei şi spaimei ce-i cuprinsese pe ofiţerii cei mai apropiaţi de el — Kléber, Berthier, Lannes, Marmont, Murat, Cafarelli —, care înţeleseseră imediat că de acum înainte erau rupţi de metropolă şi nu mai puteau conta pe sosirea unor întăriri, legenda pretinde că Bonaparte ar fi făcut această apreciere lapidară : „Nu ne mai este dat decît să rămînem prin părţile astea, sau să ieşim de aici măreţi ca cei din antichitate !" Fără-ndoială, pe atunci încă nu ştia în ce fel puţin glorios va ieşi din această ţară, dar reacţionează cu promptitudine, eficacitate, cu fantezia oamenilor care nu pot să dea cu adevărat toată măsura geniului lor decît atunci cînd se întrunesc două condiţii : supremaţia totală a răspunderii comandamentului şi un anumit climat de catastrofă. Avînd grijă de armata sa, din care unele efective sînt scoase din luptă, el organizează batalioane de ostaşi supletivi alcătuite din greci, care sînt poate urmaşii îndepărtaţi ai mercenarilor ce luptaseră odinioară în deltă, întemeiază primele companii de meharişti, amenajează baze militare pe coastele Mediteranei şi ale Mării Roşii şi reia cît se poate de exact politica de apărare naţională practicată de faraoni, începînd cu dinastiile a XII-a şi a XIII-a, construind o reţea din linii fortificate în istmul Suez, vechea poartă pe care pătrundeau cotropitorii asiatici.

Dacă aveau să fie nevoiţi să rămînă în această ţară, atunci, s-o administreze, să creeze ateliere industriale pentru fabricarea de arme, praf de puşcă, textile şi uniforme, să-i determine pe arabi să practice o politică de colaborare încrezătoare, să celebreze cu tot atîta fast sărbătorirea lui Aid-el Kebir[1], ca şi comemorarea zilei Re-

[1] Marele sultan, poreclă dată de localnici lui Bonaparte. — *Nota trad.*

publicii, să înalțe arcuri de triumf pe care să scrie pe o parte : „Libertate, Egalitate, Fraternitate", iar pe cealaltă : „Unul este Dumnezeu și Mahomed e profetul său" și, după pilda lui Ptolemeu Soter, care-și stabilise Academia la Alexandria, să întemeieze un Institut al Egiptului. Armata franceză se instalează ca o armată de ocupație, iar generalului ei i se pare potrivit să poarte din cînd în cînd un turban și să adreseze saluturile sale beiului din Tunis sau sultanului din Maroc. Se gîndește chiar să convertească la islamism o parte din trupele sale, dar se ciocnește de refuzul celor mai mulți dintre ostași, care nici nu vor să audă de circumcizie sau de interdicția de a bea vin, în pofida exemplului unui general, ce se supusese acestor două condiții pentru ochii frumoși ai unei anumite Zobeida, și luase numele de Abdallah Menou.

Neprevăzutul „politicii indigene"

Bonaparte și însoțitorii săi își închipuie că din moment ce cucerirea lor militară a fost încununată de succes, au cîștigat totodată și inimile și spiritele localnicilor. Dar *ulema*, doctorii în teologia islamică, nu luaseră niciodată în serios palinodiile spectaculoase ale comandantului suprem francez, deși clătinaseră cu gravitate din cap în semn de aprobare, ascultînd declarațiile sale și văzîndu-l cum se îmbracă după moda musulmană. Pentru ei, învingătorii de astăzi sînt tot niște necredincioși, ce trebuie măcelăriți imediat, cu cel dintîi prilej. Adepți oficiali ai colaborării, *ulema* subminează în ascuns politica lui Bonaparte, rostesc în umbra minaretelor vorbe de ocară la adresa armatei de ocupație, alcătuiesc mici grupuri de contestatari și agitatori, ce vor deveni tot atîtea grupuri de luptă atunci cînd muezinii din Cairo vor lansa apelul lor la războiul sfînt (21 octombrie 1798). În acea zi, aținați de chiotele stridente ale femeilor adunate pe terase, mii de musulmani fanatizați se vor năpusti în moschei, unde în taină fuseseră ascunse arme, și se vor prăvăli pe străzi urlînd, ca să gîtuie pe toți creștinii întîlniți în cale, să prade și să incendieze casele lor. Timp de treizeci și șase de ore Cairo va trăi tragedia unei insurecții arabe,

a cărei violenţă nu se va potoli decît prin bombardarea marii moschei Al Azhar, unde se refugiaseră 15 000 de rebeli. 300 de cetăţeni francezi civili sau militari, printre care mai mulţi membri ai Institutului Egiptului, generalul Dupuy şi tînărul colonel Shulkowski, aghiotantul preferat al lui Bonaparte, făgăduit celor mai înalte grade, zăceau pe stradele, doborîţi de gloanţe, de lovituri de sabie, de pumnal sau de ciocan. După ce în sfîrşit s-a restabilit ordinea, Bonaparte s-a „mulţumit" să reteze capetele a şase şeici şi ale tuturor prizonierilor ce fuseseră prinşi în flagrant delict de omor sau de prădăciune. El va spune că, începînd de atunci, n-a mai crezut ca şi Rousseau că omul este bun de la natură, întrucît insurecţiile musulmane i-au dovedit „că nu era decît un cîine". El a mai aflat că oraşele arabe cele mai calme în aparenţă pot fi deodată zguduite de cele mai teribile furtuni, la care castelele de nisip ale „politicii indigene" rezistă cu greu.

Crăciunul la Suez

Fidel instrucţiunilor Directoratului, Bonaparte ocupase Suezul. El a hotărît să-şi petreacă acolo noaptea de Crăciun, împreună cu generalul Cafarelli, comandantul geniului din armata pentru Orient, şi cîţiva membri ai Institutului : matematicianul Monge, chimiştii Berthollet şi Descotils, geograful Costaz, inginerul Le Père şi desenatorul Dutertre. Ducea de asemenea cu el amintirile sale literare, pe eroii tinereţii lui, o întreagă lume minunată care l-a însoţit pînă la izvoarele lui Moise ; la întoarcerea din această excursie, cînd a fost cît pe ce să fie măturat de un mascaret, a crezut că găsise explicaţia firească a miraculosului biblic potrivit căruia Iehova ar fi împins apele Mării Roşii peste armata faraonului, spre a mîntui poporul său ales. Apoi, înconjurat de echipa sa de savanţi, a pornit în recunoaştere, pe urmele vechiului canal care lega pe vremuri Mediterana de Marea Roşie prin Nil şi a regăsit vestigiile lui. Care alt om ar fi putut vedea atunci mai mult decît acest zvelt călăreţ înălţîndu-se pe dunele de nisip pe care le străbătea atîtea umbre măreţe, al căror

cortegiu va bîntui nopțile sale de la Sfînta Elena ? Ceea ce nu reușiseră decît pe jumătate Necao, Darius, Traian și Omar va fi întreprins din nou de el ; va remodela geografia, va face să treacă nave cu puntea înaltă prin pustiu, pe acolo pe unde triremele romane transportau odinioară mătăsurile și porțelanurile din China, perlele din Mascat, tămîia din țara Punt, sclavii negrii din Nubia și tigrii de Bengal. El a dat ordin lui Le Père să facă o cercetare metodică a istmului și un releveu al curbelor de nivel, muncă considerabilă, meticuloasă, care a fost executată în condiții foarte grele, cu colaborarea tinerilor politehnicieni ce participaseră la expediția blocată în Egipt. Rezultatele au fost expuse în remarcabila *Descriere a Egiptului*, publicată mai tîrziu. Lucrările lui Le Père confirmau vechea eroare colportată de la Herodot încoace, și anume că nivelul Mării Roșii ar fi inferior celui al Mediteranei. Dar, de data aceasta, eroarea istorică lua aspectul unui adevăr științific, întrucît beneficia de prestigiul și de certitudinile pe care le conferă matematica celor care, lipsiți de modestie, fac profesiune din ea. A trebuit să mai treacă încă o jumătate de veac pentru a afla că diferența de nivel dintre cele două mări, stabilită foarte exact la 9,90 metri de către Le Père, practic nu exista.

Calea militară a faraonilor

În timp ce Bonaparte se instala în cucerirea lui și se străduia să reducă dificultățile care ofereau poftei sale de comandă și de organizare un aliment cotidian, ambasadorii englezi și ruși nu-și pierdeau timpul la Constantinopol. Talleyrand s-a ferit cu strășnicie să se ducă acolo, așa cum făgăduise Directoratului, ai cărui membri își dădeau seama că debarcarea francezilor în Egipt avea să provoace cu siguranță deschiderea unui front diplomatic greu de susținut. În această situație, reprezentanților Londrei și Petersburgului nu le-a venit greu să-l convingă pe sultan că, încălcîndu-și încă odată declarațiile solemne de a nu-și extinde vreodată posesiunile, guvernul Republicii franceze, în disprețul drepturilor omului, cotropise Egiptul, cea mai de preț provincie a imperiului

otoman, nu pentru a alunga de acolo pe mameluci, ci pentru a face din ea o colonie.

La mai puțin de două luni după dezastrul de la Abukir, armata franceză pentru Orient află că la Constantinopol s-a semnat un pact militar anglo-ruso-turc și că două armate turce se pregăteau să pornească împotriva deltei. Bonaparte nu vădi mirare și hotărî imediat să pornească în întîmpinarea dușmanului. Cunoscîndu-i bine pe autorii clasici, el nu ignora imperativele strategice care se impuseseră faraonilor și urmașilor lor, adică nevoia de a acoperi istmul Suez prin ocuparea rapidă a zonei de apărare siro-palestiniene. Trebuia așadar să iasă în întîmpinarea turcilor. Dealtfel, pe nava care îl purta spre Orient, își exprimase deja gîndul într-o convorbire cu Marmont: „Am hotărît să mă îndrept către Siria. În sistemul de colonizare, Siria și Egiptul trebuie să țină de aceeași cîrmuire." Un corp expediționar alcătuit din 13 000 de oameni, aleși dintre cei 24 000 rămași disponibili, urma să se pună în mișcare în primele zile ale lunii februarie pe drumul care mergea de-a lungul țărmului și unde răsunase în cursul mileniilor zăngănitul grelelor săbii de bronz și huruitul primelor care de luptă. Plutoanele de mehariști proaspăt înființate primiseră misiunea de a cerceta drumul pentru grosul armatei și de a ocroti ariergarda împotriva beduinilor care, țîșnind deodată din nisipuri, se învîrtejeau cu caii lor, cu săbiile lor încovoiate și cu strigătele lor în jurul unor vajnici flăcăi născuți pe undeva între Pirinei și Ardeni și care s-ar fi lăsat duși pînă la capătul lumii în răpăitul tobei, cu chipiurile lor, cu tunicile strînse pe trup, cu jambierele lor încheiate cu nasturi și puștile lor lungi. Artileria și materialul de asediu fuseseră îmbarcate pe nave de transport, ce urmau să ajungă din urmă armata de uscat în fața Acrei. S-a încercat să se adapteze niște jante late de fier la roțile tunurilor pentru a evita împotmolirea în nisip, dar rezultatele fuseseră dezastruoase. Va mai trebui să treacă încă mult timp pînă să se poată manevra piese de artilerie în deșert... El Arish, Gaza, Jaffa, unde 3 000 de prizonieri fuseseră măcelăriți cu baioneta pentru a se face economie de alimente și de pulbere, au căzut una după alta, și astfel detașamentul respectiv al armatei

pentru Orient ajunse sub zidurile întărite ale Acrei. Acolo unde pe vremea lui Filip August și Richard Inimă de Leu pierise „floarea cavaleriei", trupele musulmane aveau acum în calitate de consilieri militari pe comandorul Sydney Smith și un emigrant francez, contele de Phelippeaux, strălucit ofițer de artilerie, care fusese inamicul intim al lui Bonaparte la școala de la Brienne. Dar adevăratul comandant al Acrei era un turc, Djezzar, războinic priceput, energic și feroce, care luase măsuri inteligente pentru a rezista la un asediu îndelungat și a aștepta ca pașalele de la Tripoli, Alep și Damasc să vină să-l despresoare.

Eșec în fața Acrei

Lipsit de artileria sa grea care fusese interceptată de marina britanică, după ce lansează mai multe asalturi distrugătoare dar ineficiente împotriva zidurilor vechii fortărețe, Bonaparte află că e amenințat să fie încercuit de o armată turcă ce se desfășoară în Galileea. Dacă dușmanul reușește manevra și-l blochează între marea la care nu are acces și fortăreața de necucerit, armata pentru Orient este amenințată să fie nimicită. Nu pregetă, alege trei generali cu prestigiu și care se bucură totodată de popularitate : Junot, Kléber, Murat și-i aruncă, împreună cu cîteva mii de oameni aleși din trupele sale de asediu, în întîmpinarea turcilor. Surprinși de rapiditatea ofensivei, aceștia sînt zdrobiți la muntele Tabor, ceea ce dă învingătorului prilejul să asiste la o slujbă solemnă la Nazaret, cu aceeași fervoare cu care proclama ieri, la Cairo, credința sa musulmană. Desigur, noua sa victorie este destul de strălucită și bogată în pradă pentru a reînsufleți curajul cam pierit al însoțitorilor săi și pentru a-l ispiti pe el însuși să se năpustească asupra Damascului, dar nu poate lăsa în urmă Acra, de unde sosesc vești atît de rele, încît se vede nevoit să-și adune corpul expediționar, spre a încerca noi atacuri. Toate vor fi zdrobite. „Măreața năzuință", născută în seara unei bătălii din Italia, se va pierde oare în nisipuri ? Dîndu-și seama de inutilitatea eforturilor sale — Bonaparte e făcut pentru

războiul de mişcare ce necesită imaginaţie şi rapiditate de execuţie, nu pentru încetinelile unui război de asediu, care pretinde în primul rînd superioritatea materialului —, calculînd pierderile imense suferite de batalioanele sale, el exploatează evenimentul cel mai fericit pentru a-şi camufla păţania. Redactează un buletin de victorie, în care proclamă succesul de la muntele Tabor, şi în acelaşi timp ridică asediul din faţa Acrei şi ordonă reîntoarcerea în Egipt.

Jaffa, Gaza, El Arish. Totul fusese incendiat şi prădat la ducere, aşa că la întoarcere, regăsesc pămîntul pîrjolit. Duceau lipsă de hrană şi se năpusteau cu arma în mînă asupra rarelor izvoare, ciuma secera companiile, bolnavii şi cei care rămîneau în urmă erau măcelăriţi de beduini. Nisipul îi devora pe soldaţii lui Bonaparte, aşa cum treisprezece ani mai tîrziu zăpada va înghiţi Marea Armată a lui Napoleon. Acesta, îngrijorat, superstiţios (avea să spună foarte adesea : „La Acra norocul s-a întors împotriva mea"), ajungînd în sfîrşit la graniţele deltei, mereu urmărit de eroii lui Plutarh, s-a oprit cîteva clipe în apropiere de Pelusium, acolo unde capul marelui Pompei se rostogolise pe nisipul umed. Cu amărăciune i-a spus generalului Andréossi, care-l însoţea : „Călcăm pe cenuşa lui Pompei. A fost asasinat, ca şi Caesar. Toţi sfîrşesc în felul acesta."

O bătălie cîştigată nu înseamnă victoria

La Cairo, unde sosise buletinul victoriei, lucrurile nu erau prea bine înţelese în legătură cu rezultatul negativ al campaniei întreprinse de francezi în Siria. O propagandă arabă dibace transformase eşecul suferit într-un dezastru, astfel că musulmanii care beneficiau de cele mai multe onoruri şi de bani trădau unii după alţii, preocupaţi să ia contact cu englezii, ca să nu poată fi acuzaţi de „colaborare". În moschei, ca şi în pieţe, parole misterioase erau transmise din gură în gură şi nu odată patrula de poliţie găsea la colţul cîte unei stradele cadavrul mutilat al unui soldat imprudent. Oricît de crîncen ar fi fost bătute cu foc, cu fier sau de ciumă, trupele din Siria n-au fost ni-

micile, din moment ce din 15 000 de oameni ai expediției s-au întors aproximativ 6 000, în stare să poarte arme. Burghezii din Cairo au rămas destul de surprinși, așa că s-au grăbit să împletească cununi pentru învingătorul armatei turce, amînînd pentru mai tîrziu înfăptuirea unui nou plan de rebeliune. În timpul acesta, înțelegînd că partida nu mai putea fi jucată decît cu cooperarea țării ocupate, Bonaparte și-a dat ostenceala să practice o politică net antiotomană. El zădăra astfel, fără să bănuiască ce consecințe va avea lucrul acesta, vechile sentimente populare îngropate în străfundul vremilor, dar care aveau să revină la suprafața conștiințelor sub forma unui nou naționalism egiptean. Nu a avut timp să cîștige această bătălie politică. La 12 iulie 1799 o flotă anglo-turcă de 50 de nave de război și 80 de bastimente de transport a debarcat pe plajele de la Abukir 20 000 de soldați turci, care au creat acolo un solid cap de pod. Numeroși istorici afirmă că Bonaparte nu s-a arătat surprins, ba chiar că aștepta această operație, ce putea pune un punct final aventurii sale. Era evident că singura sa șansă de a domina noua armată turcă lansată împotriva lui era să o lase să debarce, apoi să o constrîngă să dea una din acele bătălii nimicitoare al căror secret îl poseda — secret care a rămas al său pînă în clipa cînd i-a căzut el însuși victimă.

Nelăsînd în orașele egiptene decît cîteva sute de oameni — cel mai adesea greci sau tiraliori negri cumpărați în Sudan — spre a sigura o ordine ce știe că e amenințată, mizează totul pe o singură carte. Reușește să-și adune armata ale cărei batalioane se înșiruie de la Damietta pînă la Assuan și o aruncă într-un timp record împotriva inamicului, care a comis eroarea de a nu porni o ofensivă rapidă asupra pozițiilor-cheie ale istmului Suez. La 25 iulie, adică treisprezece zile după debarcarea lor reușită, turcii sînt măcelăriți pe loc și aruncați în mare, fără ca aliații lor să se fi încumetat să intervină, în fața celor cîteva mii de oameni curajoși și bine încadrați, care erau pe atunci cei mai buni ostași din lume. Dacă pentru învingătorii în bătălia terestră de la Abukir, dezastrul maritim din anul trecut este șters, ei rămîn totuși prizonierii victoriei lor... și ai Egiptului, ale cărui coaste sînt blocate de flota britanică ce s-a menținut intactă. De fapt, turcii

au pierdut această a doua bătălie de la Abukir, şi nu englezii. Aceştia din urmă nu au intervenit pe uscat spre a-i ajuta pe aliaţii lor provizorii, întrucît au de gînd să utilizeze alte arme pentru a lichida prezenţa francezilor în Egipt : blocada, banii, serviciile de informaţii... şi armata celorlalţi. În timp ce statul major turc nu terminase încă să-şi numere morţii şi înecaţii, comandorul Sydney Smith i-a trimis lui Bonaparte printr-un parlamentar cîteva ziare relativ recente, a căror lectură l-a pus la curent cu gravele evenimente ce zguduiau Europa : în faţa armatelor coalizate care reluaseră ofensiva, armatele Republicii dădeau înapoi pretutindeni, Jourdan pe Dunăre, Moreau pe Adda, Schérer pe Adige, iar frontiera Alpilor răsuna de galopul cazacilor lui Suvorov, în timp ce în interiorul ţării Vandeea se răsculase, pe mare toate porturile erau practic închise de marina engleză, iar Malta ea însăşi era încercuită de Nelson.

Un general care îşi părăseşte soldaţii

Unui general care a exercitat funcţii înalte nu-i prea convine să se vadă deodată dirijînd un teatru de operaţii de mîna a doua. Tocmai acest lucru i s-a întîmplat lui Bonaparte la acest sfîrşit al lunii iulie 1799, cînd ziarele trimise de comandorul Smith l-au făcut să înţeleagă că adevărata partidă se juca pe Rin şi în Piemont şi că Anglia, după ce o va fi cîştigat în Europa, nu va mai avea decît să debarce în tihnă trupe în istmul Suez şi să constrîngă armata pentru Orient la capitulare. Această situaţie e cu atît mai puţin acceptabilă pentru Bonaparte, cu cît acum nu mai ignoră că Directoratul, ce se zbate în cele mai mari dificultăţi, caută o sabie republicană care, asigurînd ordinea interioară, să-l oprească totodată pe duşman la frontiere. El mai ştie că Republica nu duce lipsă de generali ambiţioşi, că fabricase chiar un număr atît de mare, încît trebuise adesea să le confere funcţii publice, sau să-i numească în posturi diplomatice pentru a se descotorosi de ei, întrucît fiecare se simţea persecutat, dacă nu promova repede într-un grad superior. Ce s-ar întîmpla cu el dacă Directoratul ar încredinţa de-

pline puteri lui Jourdan sau Moreau, Schérer sau Augereau, Bernadotte sau chiar Joubert ? Se hotărăşte repede. Încă odată va ieşi în întîmpinarea duşmanului, acest ultim cuvînt putînd să-l desemneze în acelaşi timp pe arhiducele Carol şi pe Suvorov, pe Sieyès şi pe Barras, sau pe unii camarazi ai săi de la statul major general al armatei. La urma urmei, nu a încercat aventura cu Suezul decît în aşteptarea unei ocazii favorabile. Dacă aventura s-a soldat prost, ar putea şi acum să acuze Directoratul şi să pretindă că acesta l-a aruncat cu bună ştiinţă, pe nedrept, într-un viespar, pentru a se descotorosi de el. Plecînd, ar însemna să-şi părăsească soldaţii care au o încredere oarbă în comandantul lor, rămînînd, ar însemna să-şi zdrobească propria carieră şi, mai mult încă, destinul său. Nu stă pe gînduri decît cîteva zile, tocmai cît să reglementeze amănuntele necesare spre a camufla mai bine plecarea sa. Are intuiţia că la Paris vor avea imediat nevoie de el pentru a redresa situaţia militară şi cu harul său prodigios de a utiliza evenimentul în folosul său, îi spune lui Marmont : „Franţa va afla aproape concomitent de zdrobirea armatei turce la Abukir şi de sosirea mea." În noaptea de 22 august se îmbarcă pe furiş. Nu ştie că Joubert a căzut în luptă.

Londra pretinde o predare fără condiţii

Kléber nu află decît douăzeci şi patru de ore după plecarea lui Bonaparte că fusese desemnat spre a-i succeda la comanda supremă a armatei pentru Orient. Alsacian robust şi nu cine ştie ce subtil, el nu avea încredere în meandrele politicii musulmane practicată de Bonaparte, nu credea în colonizarea Egiptului, considera de mult că Franţa trebuia apărată pe Rin şi nu pe urmele canalului faraonilor, unde inginerul Le Père şi tinerii săi politehnicieni continuau operaţiile de nivelare. Aflînd că o nouă armată turcă se adună la est de deltă şi ştiind că escadrele engleze supravegheau coastele Mediteranei, ca şi ale Mării Roşii, nu a refuzat avansurile lui Sydney Smith, atunci cînd comandorul l-a informat că „evacuarea" trupelor franceze ar înlesni negocierile guvernelor francez

şi turc în vederea unei păci generale. Generalii Desaix, Savary, Rapp şi administratorul Poussiègle au urcat la bordul navei *Tigrul*, unde au fost primiţi cordial de marinarii care ştiau să aprecieze curajul inamicilor lor. S-a făcut schimb de daruri, s-a stat de vorbă — un soi de prefigurare a convorbirilor care, un secol mai tîrziu şi după atîtea bătălii, în mod inutil pierdute sau cîştigate, aveau să ducă la acordurile franco-britanice generate de problema Egiptului. Între timp, armata turcă trecuse la ofensivă, cucerise El Arish şi executase mica garnizoană franceză ce se afla acolo, ca represalii pentru măcelărirea prizonierilor de la Jaffa. Tratativele au continuat totuşi, iar plenipotenţiarii desemnaţi de cele trei părţi sfîrşiră prin a pune cu chiu cu vai la punct o „convenţie pentru evacuarea Egiptului", ce prezerva onoarea combatanţilor, deoarece nu pretindea o capitulare fără condiţii. După ce a semnat documentul care reglementa dispoziţiile privind repatrierea soldaţilor săi, Kléber a scris aceste cuvinte : „Cu cît chibzuiesc mai mult la operaţia pe care am încheiat-o, cu atît sînt mai încredinţat că posteritatea îmi va decerna o cunună pentru a fi avut curajul să pun capăt în mod rezonabil unei acţiuni extravagante şi abandonate cu laşitate de autorul ei." Dar, aşa cum se întîmplă cel mai adesea atunci cînd un comandant suprem îşi asumă răspunderea de a sista o luptă lipsită de speranţă, s-au găsit cîţiva ofiţeri care să strige că au fost trădaţi.

În aşteptarea navelor turce care trebuiau să readucă în Franţa corpul expediţionar francez, Kléber dădu ordin să se evacueze Egiptul de Sus, să fie dezarmate forturile şi taberele instalate în istmul Suez, să fie distrus tot materialul care nu putea fi îmbarcat. În timp ce trupele sale se îndeletniceau cu această tristă treabă, generalul află că guvernul de la Londra refuza să ratifice acordurile ale căror preliminarii fuseseră studiate la bordul navei *Tigrul* între militari şi pretindea pur şi simplu o capitulare. Scrisoarea prin care i se notifica hotărîrea guvernului de la Londra, semnată de amiralul Keith, fu imediat comunicată trupelor, cu acest singur comentariu în stilul eroic şi concis al formulelor la modă : „La o asemenea obrăznicie, nu se răspunde decît cu victorii. Soldaţi, pregătiţi-vă

de luptă." Nu exista altă soluție, căci Kléber știa și el că dacă ostașii săi s-ar fi reîmbarcat, ar fi fost atacați pe mare, scufundați sau capturați, din ordinul unui guvern pentru care rațiunea de stat rămînea suficientă spre a îngădui orice lovitură sub centură. Întrucît distrugerea rețelei de fortificații din istm a permis turcilor să încerce încă o dată invadarea deltei egiptene unde nimic nu-i mai putea opri, aceștia s-au năpustit într-acolo și au răzbit lesne pînă în apropiere de Cairo, la Heliopolis, unde Kléber adunase în semi-brigăzi cu rîndurile rărite cîteva mii de supraviețuitori din ceea ce fusese pe vremuri armata pentru Orient, hotărîți să-și vîndă scump ultimele clipe ale aventurii lor.

Asasinarea lui Kléber și înlocuirea lui cu un general birocrat

Miracolul se reeditează încă odată. Incapabilă să reziste manevrelor de învăluire și asalturilor temerare ale acestor oameni ce dobîndiseră o tehnică savantă în lupta corp la corp și pe care nimic nu-i mai sperie, armata otomană fuge în pustiu, lăsînd în urma ei o pradă imensă. În primul moment escadra britanică din Marea Roșie reușește să debarce un corp de armată pentru a pune mîna pe Suez, a cărui poziție strategică o interesează în cel mai înalt grad, dar orașul e recucerit cu brutalitate și navele engleze trebuie să se îndepărteze în largul mării. La Cairo, populația răsculată, crezînd că poate sugruma și prăda fără teamă de represalii, a rămas surprinsă de reîntoarcerea lui Kléber în fruntea trupelor sale. Generalul, care se aruncase în bătălie cu vitejia ce făcuse din el eroul legendar al armatei de pe Rin, sub comanda lui Custine, nu ignoră că acest succes nesperat nu rezolvă foarte grelele probleme care stau în fața lui: insecuritatea permanentă a soldaților săi, nici o nădejde să primească întăriri, întinderea epidemiei de ciumă, reaua credință a britanicilor. Reflectează să reia tratativele de armistițiu și să reînnoade contactele cu Sydney Smith, dar cade sub loviturile de pumnal ale unui „Ravaillac[1] musulman",

[1] Asasinul regelui Franței Henric al IV-lea. — *Nota trad.*

în aceeași zi în care acolo, departe, în Europa, fostul său comandant suprem îi dă peste cap pe austrieci la Marengo (14 iunie 1800), sătuc din Piemont situat la cîțiva kilometri de un oraș italian numit Alexandria și unde camaradul său Desaix își găsește moartea.

Straniile condiții în care se desfășurase plecarea lui Bonaparte înmărmuriseră armata lui, dar ea își revenise repede în fața personalității indiscutabile a succesorului desemnat. De data aceasta a rămas ca lovită de trăsnet. Regulamentul militar cerea ca ofițerul cel mai în vîrstă, în gradul cel mai înalt să preia comanda ; generalul Menou și-a asumat răspunderea. Acest fost baron pe care Ludovic al XVI-lea îl numise pe vremuri feldmareșal, era un om ciudat. Dibaci în a simți încotro bătea vîntul, el părăsise rîndurile nobilimii, dintre reprezentanții căreia făcea parte în Statele generale, pentru a se înscrie în rîndurile stării a treia, apoi, numit general de divizie de către Convenție, luptase împotriva vandeenilor și-i mitraliase pe parizienii răsculați din foburgul Saint-Antoine, în 1795. La cîteva luni după sosirea sa în Egipt, unde Bonaparte îl luase cu el nu se prea știe pentru ce, se convertise la islamism, își spunea Jacques Abdallah și făcea cu sfințenie temenele de cinci ori pe zi cu fața la răsărit. Foarte sîrguincios, cunoscînd pe de rost multe cărți, vădind mai multă înclinație pentru reglementarea regimului canalelor și pentru regulamentul militar decît pentru operațiile de război, el făcea parte dintre acei militari care adresează întotdeauna felicitările lor marcate de un călduros respect politicienilor la putere. Astfel, atunci cînd vestea noii lovituri de stat de la 18 brumar[1] a ajuns în Egipt, Menou a încredințat unei goelete străine ditiramba ce se cuvenea trimisă de urgență primului consul. Bun administrator, noul comandant suprem a încercat să reia metodele politice și economice pe care Bonaparte le aplicase în Egipt, ca și cum Franța ar fi urmat să rămînă acolo pentru totdeauna : repunerea în funcțiune a atelierelor, consultarea permanentă a nota-

[1] Potrivit calendarului republican francez, ziua de 9 noiembrie 1799, cînd Bonaparte a obținut ca Barras, Moulins și Gothier să demisioneze. A doua zi a pus capăt Directoratului și a înființat Consulatul — *Nota trad.*

bilităţilor, controlul veniturilor de pe urma impozitelor, stabilirea unor cordoane vamale la Suez, reuniuni ale membrilor Institutului. S-a crezut pentru o clipă că zilele frumoase se întorseseră. Dar ceea ce-i convenea generalului Menou nu le convenea camarazilor săi generali de divizie, de brigadă şi ofiţeri de toate gradele, care-şi vînturau în mod inutil sabia pe străzile Cairoului, în timp ce alţii luptau pe Rin şi în Italia şi cîştigau decoraţii şi galoane. La un moment dat se gîndiseră chiar să-l demită, dar fuseseră împiedicaţi de sosirea unui mesaj consular care îl confirma pe Menou în atribuţiile sale, răsplată pentru linguşirea sa. De atunci, moralul oamenilor care se bătuseră atît de mult s-a deteriorat rapid. Bonaparte se bucurase de încrederea oarbă a acestei armate pierdute, Kléber reprezentase coloana ei vertebrală. Şi unul şi celălalt fuseseră, indiscutabil, comandanţi militari, în timp ce Menou, om fără prestigiu şi general fără victorii, ale cărui manifestări religioase îi făcea pe unii să zîmbească, iar pe alţii să rîdă, rămăsese un soi de revoluţionar penibil, funcţionar chiţibuşar, incapabil de a deveni numitorul comun al celorlalţi comandanţi care, trăind de prea multă vreme izolaţi, ajunseseră să se spioneze, să se invidieze, să se urască. Armata de eroi se descompunea în meschinele rivalităţi ale meseriei armelor. Totuşi, pentru a-şi umfla din nou efectivele, generalul Menou a recrutat copţi şi sudanezi, *harki*[1] ai anului VIII, pe care-i va părăsi peste cîteva luni, pradă furiei sîngeroase a fraţilor săi musulmani.

Bonaparte propune ţarului să străpungă împreună istmul Suez

În Europa, victoriile de la Marengo şi de la Hohenlinden au răsturnat situaţia, în favoarea Franţei. După ce Austria a fost scoasă din joc, Rusia a abandonat imediat partida, lăsînd Anglia izolată, dar mai hotărîtă ca oricînd să continue lupta împotriva unei revoluţii expansioniste şi purtătoare de cască, al cărei nou stăpîn avea ferma intenţie de a păstra moştenirea belgiană. Bene-

[1] Ostaşi supletivi în armata franceză din Africa de Nord — *Nota trad.*

ficînd de noroc pe toate tablourile pe care juca, Bonaparte s-a apropiat în secret de țarul Pavel I, ajungînd chiar să-i ofere realizarea unui vechi vis al rușilor, acela de a se instala în Mediterana, la Malta, și să-i propună să-l asocieze la străpungerea istmului Suez: „Englezii pregătesc o debarcare în Egipt. Interesul tuturor puterilor din Mediterana, ca și din Marea Neagră, este ca Egiptul să rămînă al Franței. Canalul Suez, care ar lega mările Indiei de Mediterana, este deja trasat (?). Este o treabă ușoară, care necesită puțin timp (?) și care poate aduce avantaje incalculabile comerțului rus. Dacă maiestatea voastră se mai menține la părerea pe care a exprimat-o adesea, că ar intenționa să realizeze o parte a comerțului din nord prin sud, ea poate să-și lege numele de o acțiune extrem de măreață, care va avea o imensă influență asupra situației viitoare a continentului, intervenind pe lîngă Poartă în problemele Egiptului."

Cabinetul de la Saint-James, care dispune de excelenți agenți secreți, a înțeles repede că instalarea unei alianțe franco-ruse în istmul Suez ar însemna o teribilă amenințare împotriva Indiilor. Reacția lui a fost instantanee. Scrisoarea adresată de Bonaparte lui Pavel I este datată din 27 februarie 1801. În 8 martie 15 000 de grenadiri englezi debarcă la Alexandria și la Suez, la 29 martie țarul este sugrumat la Petersburg, la 2 aprilie o escadră britanică distruge flota daneză și bombardează Copenhaga al cărei guvern tocmai încheiase o alianță militară cu Rusia.

Sfîrșitul armatei pentru Orient

Londra a învins Parisul prin rapiditate. De data aceasta, ea intervine în Egipt nu numai cu marina, ci și cu două corpuri de debarcare britanice, care vor deschide simultan două fronturi, unul pe plajele mediterancene și celălalt pe țărmurile Mării Roșii, în timp ce o nouă armată turcă se va năpusti din nou asupra Cairoului. În momentul cînd la Londra se duc tratative anevoioase în

legătură cu preliminariile viitoarei „păci de la Amiens", este vădit că englezii urmăresc un succes militar care să le permită să pretindă evacuarea Egiptului. „Armata pentru Orient" nu mai posedă un comandant militar, aceasta însemnă sfîrșitul ei. În loc să se arunce imediat asupra dușmanului și să mături capul de pod stabilit la Abukir, Menou lasă englezilor timp să-și consolideze pozițiile și intervine de abia după două săptămîni, închipuindu-și poate că Bonaparte va izbuti să le trimită la timp întăririle promise de atîta vreme. În cele mai proaste condiții posibile el atacă tranșeele unde se adăpostesc soldații lui Abercromby, pierde în aceeași zi 4 000 de oameni, dintre care cinci generali uciși în bătălie și nu mai are altă soluție decît să se închidă în Alexandria. În acest timp, englezii se grăbesc spre sud și reușesc să opereze joncțiunea lor cu trupele turce ajunse în fața Cairoului, unde generalul Belliard este constrîns să capituleze. Blocat în Alexandria, Menou evocă fără-ndoială trecutul fabulos al cetății mediteraneene, pe vremuri capitală rîvnită a Orientului, iar astăzi mic cartier general al unui comandant meschin și bănuitor, a cărui încăpățînare de a refuza orice tratative de armistițiu întîrzie negocierile de la Londra, căci cabinetul de la Saint-James nu avea niciodată să consimtă la semnarea preliminariilor de pace, atîta vreme cît un francez mai rămînea aținti asupra căii Indiilor.

Francezii au fost nevoiți să se plece în fața condițiilor inamicului și să accepte ca armata pentru Orient să fie repatriată „cu arme și bagaje și numai unsprezece piese de cîmp". La Constantinopol s-au aprins multe focuri de artificii. Două săptămîni mai tîrziu (1 octombrie 1801) a fost semnată pacea de la Amiens, dar Anglia înțelesese în sfîrșit importanța strategică a Egiptului. De abia șterse vîntul urma pașilor soldaților lui Bonaparte de pe nisipul Suezului, că Chateaubriand profetiza : „Aceleași pustiuri au văzut mărșăluind armatele lui Sesostris, Cambise, Alexandru, Caesar : veacuri viitoare, veți readuce aici armate nu mai puțin numeroase, războinici nu mai puțin vestiți." [1]

[1] *Les Martyrs.*

Chestiunea Orientului

■

Evacuarea trupelor franceze nu a adus egiptenilor nici pacea, nici libertatea. La drept vorbind, celor trei forțe rămase la fața locului și preocupate exclusiv de interesele lor nici nu le păsa de soarta acestora din urmă. Englezii, care făgăduiseră turcilor restabilirea autorității otomane, voiau acum să instaleze unități militare în istmul Suez și să controleze ansamblul apărării egiptene ; turcii intenționau să-și afirme deplina lor hegemonie ; mamelucii nădăjduiau în reîntoarcerea frumoaselor vremuri dinaintea lui Bonaparte, adică în realitatea unei puteri de oprimare, sub suveranitatea nominală a Constantinopolului. Divizînd spre a putea domni mai bine, generalul Hutchinson îi favoriza în ascuns pe mameluci împotriva turcilor și nu părea grăbit să-și reîmbarce corpul expediționar ; în cele din urmă, totuși, după doi ani de ocupație, a trebuit să se hotărască să plece, lăsînd cele două tabere față în față.

Un Bonaparte musulman ?

Cine va repurta victoria, turcii sau mamelucii ? Chiar cel mai puțin atent observator s-ar fi putut gîndi atunci că trebuia să se țină seama și de o a treia forță, corpul de albanezi, ce făcea parte din armata otomană și constituia unitatea cea mai puternică a trupelor pașalei turce, un soi de rezident general lipsit de autoritate și împodobit cu titlul de viceregе al Egiptului. Dar cine și-ar fi putut închipui că, trei luni după plecarea ultimului soldat englez, albanezii se vor răscula, îl vor asasina pe pașa turc și vor instala la Cairo pe unul dintre conducătorii lor, Mehmet Ali, personaj de foarte largă suprafață, de care cele mai mari cancelarii europene vor trebui să țină seama timp de aproape cincizeci de ani și care va deveni factorul principal în chestiunea Orientului. Oare cine ar fi putut prezice uluitorul viitor al acestui mic negustor

de tutun, menit să întemeieze o dinastie de regi ai Egiptului [1], care a ţinut piept în 1840 coaliţiei a cinci state : Anglia, Austria, Prusia, Rusia, Turcia, şi care a fost promotorul Egiptului modern, deşi s-a născut în Macedonia, ca Alexandru, şi în 1769, ca Napoleon ? Priceperea lui în a utiliza împrejurările, lipsa de scrupule, gustul riscului calculat şi al dominaţiei, spiritul de organizare, toate acestea au făcut ca el să fie adesea comparat cu un soi de Bonaparte de partea cealaltă a Mediteranei, un Bonaparte musulman, a cărui filiaţie va fi regăsită în „analizarea modului în care albanezul a pus mîna pe putere, în metodele folosite, în excesele centralismului promovat de el, în capitalismul său de stat, în efortul său militar, în maniera aventuristă şi totodată realistă în care concepea istoria şi într-un patriotism importat şi fervent" [2] pe de altă parte, remarcînd că Mehmet Ali avea obiceiul să vorbească despre el la persoana a treia, François Charles-Roux consideră că „acest detaliu mărunt marchează poate o trăsătură de caracter : locul pe care-l rezervă propriei sale personalităţi în proiectele care îl preocupă." [3]

Fără puciul militar care-l adusese pe Mehmet Ali la putere, chestiunea Suezului s-ar fi maturizat oare atît de repede şi Ferdinand de Lesseps ar fi fost promotorul canalului ? În Orient, ca şi în alte părţi, *pronunciamento* [4]-urile presupun cîteva operaţii energice şi sumare : albanezul n-a precupeţit nimic, nu numai pentru a lua locul reprezentantului otoman şi a fi recunoscut de Constantinopol în calitate de vicerege al Egiptului, ci şi pentru a reglementa odată pentru totdeauna problema beilor-mameluci, pe care i-a invitat la o mare serbare de împăcare în palatul său, unde a pus să fie împuşcaţi de aproape. A proceda astfel, după sisteme verificate ce au fost practicate şi în unele ţări musulmane în epoca modernă, însemna în fond a desăvîrşi opera începută cu bătălia de la Piramide

---

[1] Ea avea să dureze pînă în 1952 (abdicarea lui Faruk). — *Nota trad.*

[2] Jean şi Simone Lacouture, *L'Egypte en mouvement.*

[3] François Charles-Roux, *Thiers et Méhémet Ali.*

[4] *Pronunciamento*, act de rebeliune organizat de militari împotriva guvernului. Termenul este de origine spaniolă, răspîndit în ţările Americii Latine. — *Nota trad.*

de către Bonaparte care, instalat în Europa, unde acumula victorii repurtate asupra unor popoare încovoiate, nu dăduse uitării visul său oriental și molipsea întreaga lume de gustul propriei sale aventuri. De fapt, nisipul nu acoperise cu totul urmele pașilor corpului expediționar francez, a cărui „valoare fecundatoare și revoluționară" nu poate fi negată, în pofida jafurilor, violurilor, răscoalelor și a altor fleacuri mai mult sau mai puțin inerente oricărei ocupații militare. Sub acțiunea acestui factor efervescent, Egiptul, închis în el însuși de trei veacuri, se deschisese la lumea din afară și, fără a uita amintirile proaste lăsate de cruciați, aflase că creștinii din secolul al XVIII-lea, chiar îmbrăcați într-o uniformă și cu arma în mînă, nu sînt neapărat niște fanatici exterminatori. Ecoul lungilor convorbiri ale membrilor Institutului cu literații arabi încă mai răsuna în surdină pe sub bolțile marii moschei Al Azhar și, cu toate că nu se lăsaseră niciodată amăgiți de palinodiile înnodate în turban ale lui Bonaparte, burghezii islamiști înțeleseseră că religia lor monoteistă și lipsită de cler fusese apreciată de tînărul lor învingător, anticlerical și deist. Mai mult, „Bonaparte făcuse pretutindeni ordine în dezordinea existentă, făurise o administrație, începuse niște lucrări măreți și, pe de altă parte, inspirîndu-se din trecutul cel mai îndepărtat, în fața mormîntului faraonilor, chibzuise și pregătise străpungerea istmului Suez, cea mai mare schimbare ce putea fi visată în viitorul lumii." [1]

Mehmet Ali organizează o armată națională și devine vicerege al Egiptului

Aventurier genial, ajuns prin forța sabiei la cîrma unei țări despre care habar nu avea înainte de a fi fost aruncat acolo de hazardurile recrutării și ale războiului, Mehmet Ali va culege toate roadele semințelor sădite de Bonaparte, va reinventa naționalismul egiptean și se va identifica cu noua sa țară, pe care o va lansa în vîrtejul politicii internaționale. Dîndu-și seama de rutina, încetinelile, falsa înțelepciune a lungilor vorbării în care se

[1] Louis Madelin, *op. cit.*

împotmolește lumea orientală, în timp ce Occidentul imaginează, hotărăște și acționează, el reorganizează armata, marina, învățămîntul, finanțele, diplomația făcînd apel la europeni, cel mai adesea la francezi, foști ofițeri sau administratori ai lui Napoleon. Înconjurîndu-se de ingineri realiști și eficace : Linant de Bellefonds, Mougel, Lefebvre de Cerisy și de ofițeri buni : Boyer, de Livron, Rey, Sève, el dezvoltă administrația canalelor, construiește baraje, creează șantiere de construcții navale, deschide drumuri noi, înființează școli tehnice, renunță la trupele negre care se adaptează greu la armamentul modern și organizează o armată națională bazată pe serviciul militar. Ultima măsură avea să fie foarte puțin apreciată pe cuprinsul țării, dar tocmai această armată va deveni creuzetul în care se va forma încetul cu încetul naționalismul egiptean. Ansamblul acestor hotărîri, materializate rapid în tot atîtea realizări, vor determina curînd interesul entuziast al unui grup de economiști și de ingineri francezi — saint-simonienii — dintre care unii aveau să vadă în Egipt cel mai bun teren de concretizare a formulelor și visurilor lor. Dar dacă în 1804 contele de Saint-Simon înscrisese deja istmul Suez în programul său de regenerare socială prin muncă, cel ce se va proclama succesorul său spiritual și va face carieră din acest lucru, Prosper Enfantin, nu este încă decît un băiețaș de opt ani, ce se gîndește mai mult să se joace cu bilele decît să-și pregătească admiterea la Școala politehnică și să lege Mediterana de Marea Roșie.

1804 este anul în care un *senatus-consultum* [1] îl proclamă pe Bonaparte împăratul ereditar al francezilor, precum și anul în care Mehmet Ali primește de la Constantinopol investitura prin care devine vicerege al Egiptului. Dar, în timp ce albanezul va domni patruzeci și cinci de ani, unsprezece vor fi deajuns ca să-l istovească pe Napoleon, condamnat de la început să cîștige toate bătăliile și să plătească în victorii polițele semnate de Convenție. În cursul acestor unsprezece ani care au entuziasmat lumea

[1] *Senatus-consultum* (lat.), inițial, hotărîre a senatului roman, prin extinderea sensului, orice document emanînd de la un senat. — *Nota trad.*

și care încă mai înflăcărează imaginațiile, Napoleon nu încetează să se gîndească la Egipt, adică la Suez. Englezii așijderea. Cînd în 1806 Parisul se apropie de Constantinopol și reușește să-l determine să declare război Rusiei, Londra înțelege imediat că această alianță franco-turcă constituie preliminariile unei reveniri a trupelor franceze în istm și, pentru a preveni acest eveniment ce ar risca să ducă de rîpă securitatea căilor sale de comunicație orientale, cabinetul de la Saint-James îndreaptă spre Suez două expediții militare, ce s-au lăsat zdravăn scărmănate de Mehmet Ali, ai cărui consilieri militari nu sînt necunoscuți de serviciile franceze. În anul următor, pentru a apăra ceea ce s-a convenit să se numească interesele superioare ale politicii sale, Napoleon îi va părăsi pe turci, spre a face la Tilsit schimburi de jurăminte de prietenie cu Alexandru I, visînd la o expediție comună spre India și la o împărțire a Imperiului otoman. „Englezii, avea să spună împăratul la Sfînta Elena, s-au cutremurat văzîndu-ne că ocupăm Egiptul. Noi arătam Europei adevărata modalitate de a-i lipsi de India." După ce Napoleon a fost scos din joc, Londra nu avea să se sinchisească mai puțin de această regiune a lumii, a cărei importanță strategică va guverna politica sa externă în cursul întregului secol al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Aceasta, din cauză că Mehmet Ali devenise tot atît de periculos pentru liniștea Orientului Apropiat, pe cît putuse să fie Napoleon Bonaparte pentru cea a Europei.

Uluitoarea ascensiune

Presat de Constantinopol să plece în Arabia, spre a potoli o răscoală de origine religioasă — wahabismul — care, practic, devenise stăpînă pe Medina și Mecca, viceregele izbutise să pacifice regiunile Nedj și Hedjaz, unde noua sa armată, instruită după modelul european, găsise un bun prilej de a-și verifica materialul modern. Devenit personajul ce eliberase orașele sfinte ale Islamului, dintr-odată l-a cuprins pofta de cuceriri, care nu-l va mai părăsi. Înalt reprezentant al sultanului, dar acționînd ca un adevărat șef de stat, el va înmulți expedițiile de con-

trol, operațiile de represiune, va cuceri Sudanul de pe Nil, va ocupa porturile de la Marea Roșie și va supraveghea relațiile comerciale dintre Sudan și Arabia. Cum ar putea cabinetul de la Londra să nu se simtă îngrijorat de dinamismul unei tinere puteri care, stăpînă pe calea Suezului, unde există un trafic de pe acum remarcabil, cu toate constrîngerile impuse de transbordarea mărfurilor prin istm, se instalează dintr-odată în strîmtoarea Bab el Mandeb ? Palmerston nu se înșală : „Adevărata năzuință a lui Mehmet Ali este să făurească un regat arab care să cuprindă toate țările de limbă arabă." Credincios deocamdată suzeranului turc, Mehmet Ali va ajuta mai tîrziu Constantinopolul să reprime serioasele mișcări de independență care frămîntau Creta și Grecia continentală, dar flota musulmană va fi distrusă la Navarin (1827) de către o forță navală anglo-franco-rusă. De data aceasta s-a isprăvit cu loialismul egiptean. Viceregele este cu atît mai hotărît să acționeze de acum înainte pe cont propriu, cu cît n-a fost răsplătit pentru intervenția sa în Grecia, el așteptîndu-se să primească pașalîcul Siriei, unde druzii și maroniții deja nu mai ascultă de funcționarii turci. Ca și predecesorii săi cei mai îndepărtați, Mehmet Ali are nevoie de cheresteaua libaneză pentru șantierele sale navale și trebuie să se supună vechii legi ce i-a împins pe faraoni să caute teritorii de expansiune dincolo de istm, spre Palestina și Siria. Teritoriile pe care nu le-a căpătat ca răsplată pentru bunele sale servicii le cucerește cu forța ; el pune mîna pe Acra, Damasc, Ierusalim, Horus, Alep, pătrunde în Asia Mică, cucerește Cilicia, intră în Anatolia și se îndreaptă spre Constantinopol, de care se află la distanță de numai șase zile de marș. O demonstrație a flotei ruse în Bosfor îi oprește înaintarea, dar nu zdrobește succesul său, căci Mehmet Ali știe să exploateze admirabil divergențele de interese între Franța, Anglia și Rusia. Parisul îl sprijină, pentru a nu pierde beneficiul influențelor de care se bucură în Egipt, dar se teme de complicațiile pe care le-ar stîrni prăbușirea imperiului otoman ; Londra dorește în primul rînd să-și asigure securitatea comunicațiilor pe ruta Suez ; Petersburg consideră că e mai puțin primejdios să aibă ca vecin un

imperiu viermănos, decît unul puternic și victorios. În cele din urmă, sub presiunea diplomatică exercitată de cele trei mari puteri, sultanul va fi nevoit să recunoască starea de fapt impusă în Siria de armele vasalului său, dar nici o țară europeană nu va voi să o consacre sub raport juridic. Rămînînd vicerege al Egiptului, Mehmet Ali reușise să constituie un stat avînd dimensiunile și organizarea unui imperiu și ale cărui provincii aparțineau de drept Imperiului otoman (1831).

Un aventurier preocupat de legitimitate

Ajuns pe culmile acestei uluitoare ascensiuni, bătrînul aventurier devenise, în mod straniu, unul dintre personajele cele mai admirate de contemporanii săi. Mai cu seamă în Europa, unde stîrnește entuziasmul inginerilor, militarilor și diplomaților, căci în Egipt, unde a instituit un sistem de constrîngere și de monopol, care a făcut fără-ndoială să sporească tezaurul, dar a agravat mizeria felahilor, Mehmet Ali nu e popular. Extinderea limitelor teritoriale nu a fost profitabilă decît gloriei sale personale, dezvoltarea economică s-a efectuat numai în folosul său personal, iar marile lucrări publice pe care le-a întreprins au îmbogățit cîteva mii de greci și cîțiva experți francezi acoperiți de aur și de titluri, dar nu pe muncitorii egipteni. Pe scurt, transformările pe care le-a impus n-au avut în ultimă instanță alt țel decît acela de a-i furniza mijloacele necesare unei politici de forță și de prestigiu. Vulpoi bătrîn, brutal și totodată viclean, stăpînul unui imperiu și stat pe care nu-l posedă decît cu titlu viager, el socotește, în amurgul vieții, că „a trăit destul ca să nu moară" și că nu a realizat atîtea cuceriri, nu a cîștigat atîtea bătălii, nu a construit atîtea manufacturi, baraje, canale sau drumuri, nu a organizat atîtea administrații, nu a instruit atîția soldați, pentru a lăsa ca după moartea lui să se bucure de toate acestea un pașă turc, iar nu fiul său Ibrahim, care a comandat atît de bine armatele sale și le-a dus la victorie. Ca toți aventurierii ajunși la putere, e preocupat de legitimitate și de succesiunea lui.

Cu dibăcie, dă de înțeles ambasadorilor acreditați pe lîngă el că e gata să-și proclame independența, pentru a consacra *de jure* [1] situația în care se află *de facto* [2]. Degeaba. Se ciocnește de opoziția unanimă a Berlinului, Londrei, Parisului, Petersburgului și Vienei, care se tem de desmembrarea Imperiului otoman, deși fiecare dintre aceste puteri dorește o halcă zdravănă din el, dîndu-și seama totuși că această îmbucătățire riscă să incendieze părțile ce se vor înfrupta la acest ospăț. Dar, iată că deodată, cînd nimeni nu se aștepta, în vreme ce cele cinci capitale europene se străduiesc să mențină în Orient un *statu quo* care să apere „achizițiile" lui Mehmet Ali și totodată ficțiunea unității otomane, se produce un eveniment imprevizibil, despre care încă nu se poate spune dacă a fost „aranjat" de serviciile engleze sau de cele ruse. În luna aprilie 1839, o armată turcă de 150 000 de oameni invadează Siria de nord. Ea este zdrobită de Ibrahim care, asemenea atîtor comandanți militari din trecut și din viitor, nu-și exploatează imediat succesul năpustindu-se asupra Anatoliei, deși flota turcă s-a predat fără luptă și arborează pavilionul egiptean, împinsă la trădare fie de aurul lui Mehmet Ali, fie de o dinamică a victoriei a cărei forță e mai mare în Orientul emotiv și instabil decît în altă parte.

Admițînd că ofensiva turcă a fost dacă nu montată, cel puțin sugerată de Londra sau de Petersburg, trebuie să fim de acord că jalnicul ei rezultat a pus în încurcătură pe cei doi mari miniștri ai Afacerilor Externe, Palmerston și Nesselrode, ale căror nume rămîn atașate de această chestiune a Orientului, strîns legată de cea a Strîmtorilor și care va deveni în anii următori cea a Suezului. E lesne de înțeles, trădarea căpitanului-pașă care-și condusese navele de război la Alexandria stîrnise mare emoție în Anglia, unde se vorbea nici mai mult, nici mai puțin, decît de a trimite o escadră în Mediterana spre a le distruge. Același lucru și în Rusia, flota din Marea Neagră

[1] De drept (lat.). — *Nota trad.*
[2] De fapt (lat.). — *Nota trad.*

neputînd pierde o asemenea ocazie de a se îndrepta încă odată spre mările calde. Pentru a evita o înrăutățire a situației, Metternich, al cărui prestigiu rămăsese intact și care căpătase deja porecla de „marele jandarm al Europei", a luat inițiativa ca conflictul dintre egipteni și turci să fie arbitrat de cele cinci puteri — Anglia, Austria, Franța, Prusia, Rusia —, dar conferința întrunită la Londra pentru a dezbate această problemă s-a încheiat fără vreun rezultat pozitiv. Reprezentantul francez primise de la guvernul său instrucțiuni în sensul de a tărăgăna lucrurile, pentru a da celor doi adversari răgazul de a reglementa diferendul între ei.

Domnul Thiers se joacă de-a soldații

Dl. Thiers, primul ministru al regelui Ludovic-Filip, nu are de gînd să tolereze ca tînărul stat egiptean, modernizat grație colaborării tehnice și financiare acordate de Franța, să sufere în viitor o altă influență decît cea a Parisului. Istoric pătimaș, cu mintea vibrînd de ecouri napoleoniene, ca majoritatea celor din generația romantică, el l-a convins în taină pe Mehmet Ali să revendice nu numai pur și simplu independența, ci și recunoașterea titlului ereditar de vicerege al Egiptului și Siriei. Palmerston, cumplit dulău de pază pe drumul Indiilor, care va mai avea prilejul să-și arate colții, nu s-a înșelat atunci cînd l-a convocat pe ambasadorul Franței, dl. Guizot și l-a întrebat cu amabilitate diplomatică : „Ne spunem totul, nu-i așa ? Oare Franța nu ar fi bucuroasă văzînd că se întemeiază în Egipt și Siria o putere nouă și independentă, care ar fi aproape creația ei și i-ar deveni necesarmente aliată ? Aveți regența Algerului. Între dumneavoastră și aliatul dumneavoastră, Egiptul, ce ar rămîne ? Mai nimic : aceste biete state, Tunisia și Tripolitania. Toată coasta Africii și o porțiune din coasta Asiei în Mediterana, din Maroc și pînă la Golful Alexandretta ar fi astfel în puterea dumneavoastră și sub influența dumneavoastră. Lucrul acesta nu poate să ne convină." [1] Este

[1] Guizot, *Mémoires.*

un avertisment serios, dar dl. Thiers nu ține seama de el, susținut de o opinie publică cocardieră și bucuros revanșardă, copleșită încă de amintirile neplăcute din 1815. Cîtă vreme treizeci de ani mai tîrziu, în 1870, în momentul depeșei de la Ems[1] îl va implora pe Emile Ollivier[2] să nu săvîrșească nici un act ireparabil, în 1840 se comportă ca un istoric ce are în minte mai curînd trecutul decît viitorul, nu ca un om politic, și face pe fanfaronul : „Dacă Europa vrea să aibă de-a face cu noi, să încerce !" E drept că tot atunci se poate citi în *Le Temps* : „N-are decît Europa să se joace cu noi de-a războiul, un joc teribil — noi ne vom juca cu ea de-a revoluțiile, un joc formidabil !" Și dl. Thiers, depășind escaladele verbale, se joacă de-a soldații, convoacă statul major, se apleacă asupra hărților, extinde fortificațiile Parisului și-l informează foarte confidențial pe Mehmet Ali asupra planurilor sale de bătaie : în caz de conflict generalizat, armata franceză se va îndrepta spre Rin și spre Alpi ! Sau dl. Thiers își face iluzii asupra capacităților războinice ale Egiptului, sau pune la cale un enorm bluf, dar, în cazul din urmă, Palmerston, mai bun jucător de poker, nu se lasă impresionat de relansurile măruntului marsiliez. El se înțelege în ascuns cu Austria, Prusia și Rusia ca să-i adreseze un ultimatum lui Mehmet Ali, prin care îi cere să restituie Creta, Yemenul, Hedjazul și Siria, în schimbul asigurării unei domnii ereditare numai asupra pașalîcului Egiptului.

Nefiind consultat, Parisul e scos din joc.

---

[1] Un raport telegrafic adresat de la Ems lui Bismarck, la 18 iulie 1870 de către consilierul Abeken, în care acesta îl înștiința că regele Wilhelm I, într-o ultimă întrevedere cu ambasadorul francez Benedetti, refuzase să-și asume noi angajamente în legătură cu candidatura lui Hohenzollern la tronul Spaniei, candidatură deja retrasă de cel interesat. Înainte de a comunica acest raport presei, Bismarck l-a trunchiat, după cum avea să mărturisească în 1892, astfel încît să dea răspunsului regelui aparența unei jigniri insuportabile pentru demnitatea Franței și să facă războiul inevitabil. — *Nota trad.*

[2] Președinte al Consiliului de miniștri în Franța, în 1870. — *Nota trad.*

Acolo unde poetul vede mai limpede decît istoricul

Era o lovitură teribilă dată politicii d-lui Thiers. Franța nu mai făcea parte din „concertul european" și se afla izolată, în fața acelorași adversari care puseseră capăt, cu douăzeci și cinci de ani în urmă, aventurii sale napoleoniene. La Paris, sensibil la afront, presa se dezlănțui și primul ministru, surprins și încăpățînat, îl sfătui pe protejatul său să-și maseze trupele pe litoralul egiptean și să se mențină pe pozițiile sale din urmă în ceea ce privește domnia ereditară asupra pașalîcului Egiptului și Siriei. Europa avea oare să se coalizeze încă odată, sub conducerea Londrei, împotriva Franței, astăzi pentru delta Nilului, ca odinioară pentru gurile Escautului? Thiers nu credea lucrul acesta, ci, dimpotrivă, își închipuia, fără a ști nici el însuși pînă unde putea împinge lucrurile, că hotărîrea lui va frînge voința Angliei. Majoritatea opiniei naționale îl urma cu voioșie, în pas cadențat. Un singur om văzuse limpede și se exprimase lămurit. Nu un politician, un diplomat sau un militar, ci un poet, Lamartine : „Anglia va accepta mai curînd un secol de război în Mediterana împotriva noastră și a întregii lumi, decît să cedeze cheile Suezului unui suveran legitimat și constituit cu ajutorul influenței ostile a Franței în Egipt. De ce ? Pentru că Anglia, fiind stăpînă peste 75 de milioane de supuși în Indii, și Suezul fiind astăzi și în viitor poarta imensului său imperiu indian, ea nu poate îngădui să i se ia această poartă a puterii sale, a politicii sale și a comerțului său, fără a o apăra pînă la istovirea forțelor sale... Anglia își va arde și ultima pînză înainte de a îngădui puterii franceze să-i închidă direct sau indirect Suezul... Egiptul înseamnă Suezul ; Suezul înseamnă Indiile ; Indiile înseamnă Anglia. Înainte de a ne exercita dominația în Egipt, ar trebui să începem prin a nimici Anglia. E greu..."

Aceste rînduri datează din august 1840, adică dintr-o perioadă cînd o voluminoasă corespondență diplomatică circula între consulatul general al Franței de la Alexandria și departamentul francez, care deci nu putea să ig-

nore însemnătatea pozițiilor stabilite de Londra în istm în cursul secolului al XVIII-lea, mulți ingineri și ofițeri englezi realizaseră acolo importante lucrări, pentru a sublinia interesul de a se relua vechea cale egipteană spre Extremul Orient, care scurta cu 6 000 mile (11 400 km) drumul Londra—Bombay.

Overland Route [1]

Locotenentul Waghorn, ofițer în armata Indiilor, susținut de Mehmet Ali, obținuse de la lordul Ellenborough, directorul Companiei Indiilor, dreptul de a transporta pe socoteala lui duplicatele depeșelor expediate în Indii de către Foreign Office, via Capul Bunei Speranțe (1829). Călător rapid și neobosit, prefigurîndu-l pe Phileas Fogg [2], înarmat cu o valiză de piele în care ținea documentele oficiale, el trecea Marea Mînecii, sosea la Calais, utiliza drumul regelui și popasurile sale de poștă spre a ajunge la Marsilia, Genova sau Livorno, în funcție de data prevăzută pentru plecarea vaselor cu destinația Alexandria, se îmbarca numaidecît, ajungea în Egipt, călătorea pe uscat pînă la Suez, pe unde trecea cu primul vas al Companiei Indiilor ce se îndrepta spre Bombay și în sfîrșit înmîna valiza guvernatorului, ce deținea cheia și cunoștea combinațiile secrete pentru a o deschide. Desigur, asemenea călătorii nu se petreceau fără așteptări, uneori lungi, și alte incidente pe parcurs, dar Waghorn reușise să realizeze o asemenea organizare, încît valiza engleză care înconjura Africa sosea întotdeauna la cîteva zile, și mai adesea la cîteva săptămîni, după el. Vechiul drum milenar al Suezului, numit de acum înainte Overland Route își lua revanșa asupra lui Vasco da Gama, iar la Londra, foarte serioasa *Foreign Quaterly Review* aprecia că era urgent să se sape un canal de joncțiune, spre a lega direct Mediterana de Marea Roșie. Zece ani mai tîrziu, adică în perioada cînd criza egipteană atingea punctul ei cel mai critic și preocupa cancelariile europene, marea

[1] Drumul pe uscat (engl.). — *Nota trad.*

[2] Eroul romanului lui Jules Verne, *Ocolul pămîntului în optzeci de zile*. — *Nota trad.*

întreprindere engleză de armament *Peninsular and Oriental Company*, numită îndeobște *P. and O.* preluase pe cont propriu inițiativa lui Waghorn, modernizase dispozitivele foarte rudimentare ale pionierului, abandonase interminabilul drum pe la Capul Bunei Speranțe, organizase un serviciu regulat între Southampton și Bombay prin Mediterana și Marea Roșie, care comporta așadar un tranzit prin delta Nilului și istmul Suez. Putem citi în arhivele societății *P. and O.*: „După debarcarea la Alexandria, prima parte a călătoriei se efectua pe canalul Mamoudieh, cea dintîi lucrare de anvergură executată de Mehmet Ali, pe care se ajungea la acel braț al Nilului ce servește drept cale de transport produselor din deltă, pînă în portul Rosetta, vechi antrepozit comercial. Această călătorie pe o distanță de 48 de mile se realiza pe un vas mare de canal, fără catarge, asemănător *dahabieh*-urilor folosite pentru a urca pe Nil în sus. Era tras de un remorcher, cu o viteză de cinci mile pe oră... Vasele coborau spre Cairo și încheiau călătoria după aproximativ șaisprezece ore. Călătorii erau nevoiți să-și petreacă noaptea la Cairo, iar uneori așteptau acolo două și trei zile... La Cairo, drumul străbătea deșertul pe o distanță de 90 de mile, călătoria săvîrșindu-se în niște vehicule pe două roți, în care încăpeau șase persoane, și trase de patru catîri sau cai. Întrucît drumul era marcat doar pe nisip, în cursul nopții nu putea fi deosebit de însuși pustiul. Așa că deseori atelajele se rătăceau... Transportul încărcăturilor cu aceste metode primitive era chiar mai greu decît al pasagerilor. Între Cairo și Suez, unde fiecare ambalaj trebuia transportat cu cămile, distanța e de aproape o sută de mile. Erau folosite mii de animale la această muncă, ce comporta nu numai transportarea valizelor și bagajelor, dar și a apei din Nil pentru cîteva popasuri în deșert și pentru Suez. Și, lucrul care pare astăzi cel mai straniu, cărbunele pentru vasele din Marea Roșie era transportat prin istm în același mod. Era mai ieftin să trimiți cărbunele la Alexandria prin pustiu, decît să-l faci să treacă pe la Capul Bunei Speranțe pe vase ce navigau spre Suez..."

Rapizi în a înțelege că inventarea mașinii cu abur va duce la o profundă revoluționare a transportului pe mare,

inginerii și marinarii din bătrîna Anglie și din tînăra Americă se lansaseră cu hotărîre într-o politică de adaptare, bazată pe existența minelor de cărbuni, considerate pe atunci inepuizabile. În 1816 micul vapor *Elise* a traversat Marea Minecii iar douăzeci și doi de ani mai tîrziu (1838) *Sirius* străbătea Atlanticul, urmat curînd de vestitul *Great-Western*. Între timp se stabiliseră curse regulate în Mediterana, în Marea Mînecii și în Marea Nordului, sub pavilioane germane, franceze, olandeze, dar englezii beneficiau de un avans serios și șantierele lor navale se situau în avangarda revoluției industriale. În același timp, ei încercau să obțină de la Mehmet Ali concesiunea unei linii de cale ferată care să lege Alexandria de Suez, pe cînd discipolii contelui de Saint-Simon „visau la un canal frumos", ca răposatul marchiz d'Argenson, și fără nici un gînd ascuns imperialist.

Ludovic-Filip îl dezavuează pe dl. Thiers

Evenimentele i-au dat dreptate lui Lamartine cînd la 11 septembrie 1840 o escadră britanică a bombardat Beirutul și a debarcat pe plajele sale cîteva mii de soldați englezi, austrieci și turci, care au fost întîmpinați ca niște eliberatori de către sirienii ce deveniseră dizidenți, sub îndrumarea unor foarte speciali agenți ai Foreign Office-ului. Printr-o depeșă ultrasecretă adresată consulului său general din Alexandria, dl. Thiers îl sfătui pe Mehmet Ali să reziste, spre a-i permite să cîștige timp... întrucît armata franceză nu era încă suficient de pregătită pentru a acționa. În telegramă se citește clar : „Vom avea în curînd 484 000 de oameni, iar în aprilie viitor, prin eforturi tenace, 639 000." Să reziste, era lesne de închipuit și de spus de la Paris, dar cum ar fi putut face practic lucrul acesta Mehmet Ali într-o țară în plină insurecție ? Dealtfel, armata egipteană nu mai era cea din 1832, iar comandamentul[1] ei începea să se îndoiască puternic de eficacitatea sprijinului făgăduit de dl. Thiers și de sta-

[1] Consilierul comandamentului era colonelul Selves, sub numele de Soliman Bei.

tul său major. Întrucît situația se înrăutățea pe frontul siriano-libanez, contele Walewski, însărcinat cu misiunea diplomatică la Alexandria, ceru atunci ministrului său să expedieze rapid în Egipt o forță navală, mecanici, 800 de artileriști, un general de brigadă și, pentru a-l însufleți pe Mehmet Ali, îngrijorat de a se vedea decăzut din toate drepturile la pașalîcurile lui de către sultanul din Constantinopol, să învelească totul în marele cordon al Legiunii de onoare! Din fericire, depeșa lui Walewski ajunse la Paris în momentul cînd Ludovic-Filip — rege înțelept și prudent, care nu intenționa să dea foc Europei lansîndu-și trupele pe Rin spre a-i păstra lui Mehmet Ali dominația asupra Siriei — tocmai îl dezavuase pe dl. Thiers, îl trimisese înapoi la fișele sale și-l rugase pe Guizot să reînnoade clar cu Anglia relații cordiale. Dealtfel el însuși menținuse oficios asemenea relații, întreținînd o corespondență personală cu regina Victoria care, la rîndul ei, se străduise să calmeze exigențele lui Palmerston. Citeva luni mai tîrziu, Franța putea să-și execute din nou partitura în concertul european, de unde fusese exclusă, și-l sfătuia pe bătrînul ei protejat să se comporte cu Sublima Poartă „ca un vasal cinstit și conștiincios față de autoritatea stăpînului său". Bonaparte musulman, el a fost nevoit să înapoieze Constantinopolului flota ce se răzvrătise, Creta, Arabia și Siria, dar căpătă în cele din urmă titlul ereditar de pașă al Egiptului. Împăcarea celor doi orientali a fost cu atît mai spectaculoasă — jurăminte, sărutări, covoare și focuri de artificii — cu cît lungul drum al certei lor fusese presărat cu capcanele cele mai perfide. Nu s-ar fi putut spune același lucru despre împăcarea dintre cei doi occidentali, a căror înțelegere fragilă avea să fie curînd zguduită de alte furtuni.

Nici dosarul chesiunii Orientului, nici cel al contenciosului franco-englez nu s-au închis cu acest prilej. Fără-ndoială, Palmerston izbutise să determine Turcia să treacă de sub tutela rusă sub tutela celor cinci mari puteri, să pună bețe-n roate dezvoltării imperiului egiptean, să frîneze extinderea influenței franceze și „să dobîndească în Levant un prestigiu pe care nu-l poseda pînă atunci" [1], dar Mehmet Ali, care se despotmolise din această

[1] Jean Albert-Sorel, *op. cit.*

aventură determinînd puterile europene să recunoască oficial drepturile sale ereditare asupra Egiptului, tot mai controla calea Indiilor prin Suez. Or, survenise momentul cînd progresele navigației cu abur obligau Anglia să reconsidere problema legăturilor sale maritime. Sarcină de lungă respirație, pe care n-a pregetat să o întreprindă și pe care o va urmări pe plan tehnic, creînd noi șantiere de construcții navale, iar pe plan politic, stabilind baze și puncte de sprijin în Marea Roșie, pentru a asigura exportul produselor sale industriale și securitatea transporturilor sale militare [1].

Ferdinand de Lesseps

■

Dacă, așa cum se știe astăzi, canalul Suez nu poate fi despărțit de numele lui Ferdinand de Lesseps, nu-i putem deloc da uitării pe saint-simonieni, care au fost niște filozofi ciudați și totodată afaceriști pricepuți. Doctrina lor fusese creată de contele de Saint-Simon, coborîtor dintr-o foarte aristocratică familie franceză și care, născut fiind în 1760, împărtășea ideile progresiste ale majorității tinerilor inteligenți ai vremii sale. Voluntar în Războiul de independență american, colonel la douăzeci și trei de ani, se înapoiase în Franța odată cu Rochambeau [2], dar părăsise numaidecît armata, întrucît nu era dintre cei pe care să-i intereseze meseria armelor în afara cîmpului de bătaie. Se aruncase atunci cu un soi de frenezie în studii de matematică, biologie, economie, precum și în afaceri, combinînd în mod ciudat speculațiile filozofice cu cele imobi-

[1] Ocuparea Adenului datează din 1839, a Perimului, din 1849, a Coastei Somaliei, din 1884, a Socotrei, din 1886.

[2] Jean-Baptiste Donatien de Vineur conte de Rochambeau, mareșal al Franței. În tinerețe a luat parte la Războiul de independență american, colaborînd îndeaproape cu George Washington. — *Nota trad.*

liare. Promotor al unor idei generoase, teoretician îndrăzneț, își manifestase entuziasmul pentru revoluție, pe care o considera o acțiune de regenerare umană, dar se mulțumise numai să publice cîteva lucrări științifice în așteptarea căderii imperiului, spre a putea dezvolta liber sistemul său de îmbunătățire a situației clasei celei mai numeroase și mai sărace, prin organizarea unei noi societăți ierarhizate, în vîrful căreia avea să plaseze pe savanți și pe ingineri.

Saint-Simon preconiza obligativitatea muncii pentru toată lumea, repartizarea avuțiilor exclusiv după meritul indivizilor, abolirea proprietății care consfințește exploatarea omului de către om și proclama cultul producției industriale. Într-o vreme cînd „poezia, filozofia, istoria, critica morală și literară, toate genurile de exerciții ale gîndirii primiseră un impuls nou și îndrăzneț" [1], cînd lumea începuse să creadă că știința va aduce fericirea indivizilor, era firesc ca tineri ingineri, economiști, financiari, universitari, medici, ziariști precum Armand Carrel, Auguste Comte, Olinde Rodrigue, Bazard, Raynaud, Arlès-Dufour, Augustin Thierry, Duveyrier, Fournel, d'Eichtal, Le Play, Michel Chevalier, Emile Pereire, Talabot..., să urmeze cu pasiune învățămintele bătrînului dascăl. În cursul vieții lui, reuniunile acestor tineri, dintre care majoritatea fuseseră recrutați din elita intelectuală, nu au avut alt obiect decît discuții filozofice, puțin destinate marelui public. Dar la moartea lui Saint-Simon, discipolii acestuia, sub influența unuia dintre ei, Prosper Enfantin, s-au organizat ca o sectă religioasă și au publicat o serie de articole în presă, în care readuceau în discuție structurile tradiționale ale societății și asociau în mod ciudat metafizica cu economia.

Politehnician foarte atașat de prestigioasa lui școală, inteligent și vindicativ, vanitos și cultivat, flecar pătimaș și superficial, Enfantin se considera păstrătorul gîndirii dascălului dispărut și deveni un soi de profet al unei noi biserici, etichetate curînd de Benjamin Constant [2] drept „papism industrial". Tributari extravaganței vestimentare

[1] Guizot, *op. cit.*
[2] Om politic și scriitor francez (1767—1830). — *Nota trad.*

și de limbaj a celui pe care-l numeau cu seriozitate „părintele", saint-simonienii, aflați curînd în dezacord, s-au risipit care-ncotro prin 1833. Astăzi se recunoaște că, pe planul ideilor, acești oameni au suscitat două curente spirituale care au irigat întregul secol al XIX-lea, socialismul și pozitivismul, și că unii dintre ei au imprimat un avînt considerabil creării sau dezvoltării companiilor de navigație, căilor ferate, drumurilor, uzinelor, minelor, societăților de credit. Ei au determinat astfel revoluția industrială în Franța care, după cea din Anglia, a generat în cele din urmă noi dinastii burgheze, ale căror metode de îmbogățire și egoism social au trădat sistematic generoasele iluzii ale contelui de Saint-Simon.

Adepții lui Saint-Simon în Egipt

Aceste cîteva rînduri mi s-au părut indispensabile pentru a clarifica mai bine rolul pe care l-au deținut saint-simonienii în chestiunea canalului Suez, rol a cărui importanță deloc neglijabilă a fost prea adesea exaltată de ei înșiși sau de cei care-i tămîiau, dar care, dimpotrivă, a fost în mod voit ignorată de Ferdinand de Lesseps. Întrucît contele de Saint-Simon înscrisese problema istmului Suez în programul său de regenerare socială prin muncă — într-o vreme cînd însuși Charles Fourier profetiza domesticirea balenelor, prelungirea speranțelor de viață pînă la 140 de ani, transmiterea de știri prin relee astrale, străpungerea istmurilor Panama și Suez —, Prosper Enfantin voi să devină entuziastul executor testamentar al marelui țel. El plecă spre Egipt cu cîțiva dintre discipolii săi, credincioși, după ce adresase unuia dintre colegii săi o scrisoare, sub formă de poem, care dezvăluie multe despre psihicul autorului ei : „Suez — Este centrul muncii noastre — Acolo vom săvîrși acțiunea — Pe care o așteaptă lumea — Pentru a vădi cine sîntem noi — Bărbați." În mintea sa, era vorba într-adevăr de a uni Occidentul cu Orientul, așa cum îl invita în *Le Globe* „Ch. Duveyrier într-un soi de delir biblic invocînd glasul lui Dumnezeu" [1]. Îmbrăcați într-o costumație ca de teatru

[1] Citat de Georges-Edgar Bonnet în remarcabila biografie a lui Ferdinand de Lesseps pe care a scris-o.

— pantalon alb, vestă roşie, mantie violetă — şi cîntînd imnuri în care proslăveau religia industrială, membrii micii echipe s-au îmbarcat la Marsilia la 29 august 1833, în bătaia de joc a publicului, dar şi sub ocrotirea poliţiei : aventura egipteană a saint-simonienilor era cît pe ce să se încheie în bazinul Joliette, chiar înainte de a începe.

Totuşi nu toţi călătorii erau nişte exaltaţi. Unul dintre ei, Fournel, inginer de mine, tocmai scrisese lui Arlès-Dufour o scrisoare remarcabilă prin viziunea sa asupra viitorului geopolitic, la care am putea medita astăzi. După ce a reamintit programul expediţiei proiectate — „să străbată pustiul care desparte cele două mări, să completeze studiile făcute în cursul campaniei din Egipt, să lămurească lumea asupra celei mai bune modalităţi de adoptat pentru a stabili o cale de comunicaţie între Suez şi Mediterana şi a pune astfel în contact India cu Europa" —. Fournel se întreba ce atitudine ar putea lua Londra în problema aceasta. El prevedea că, într-o bună zi, se vor produce schimbări profunde în ierarhia naţiunilor, în care Anglia şi Franţa mai deţineau încă locul întîi. „Cînd rostesc cuvintele : putere terestră şi maritimă a globului, privirea mea se îndreaptă involuntar asupra Rusiei şi asupra Americilor. Oricare ar fi actuala forţă maritimă a Angliei, nu văd cum ar putea să nu fie depăşită într-o bună zi de flotele acestei insule uriaşe care, agăţată de pol, împarte însuşi oceanul în două ; şi sînt mult mai interesat să trasez o linie lungă care să treacă prin Panama şi Suez, decît să meditez la interesele particulare ale Companiei Indiilor. Marina americană va deveni, în raport cu cea a Angliei, ceea ce a fost marina Angliei în raport cu cea a Olandei... De asemenea, cînd îmi arunc ochii asupra acestui spaţiu imens supus autocratului (ţarului) şi care scaldă ca un ocean aproape toate ţările Europei, văd Rusia cu tătarii, cazacii şi başkirii săi, ajutată de însăşi structura ei, transformînd la un singur semn numeroasele sale batalioane în braţe producătoare şi brăzdînd pămîntul său cu drumuri de fier care ar porni de la statuia lui Petru cel Mare şi ar ajunge pînă în China, Persia, Turcia şi Germania."

Acest text, care datează din 1833, se opune din feri-

cire, prin luciditatea sa, himerelor lui Prosper Enfantin și îi reașează pe saint-simonieni în cel mai bun climat intelectual al lor.

Ajungînd la Alexandria, misionarii au avut parte de un debut dificil. Acționînd ca un desăvîrșit funcționar al ministerului Afacerilor Externe, care instinctiv nu are încredere în călătorii ce nu i-au fost recomandați, consulul general Mimaut îl primește cu multă răceală pe Enfantin, pe care guvernul lui Casimir Perier îl trimisese pe vremuri cu o totală lipsă de tact la Sainte-Pélagie, pentru „acte imorale". „Noul mesia" nu a avut mai mult noroc nici cu Linant de Bellefonds, fost ofițer de marină francez, ajuns director general la ministerul Lucrărilor publice al guvernului egiptean, bun tehnician, ce nu se mulțumea cu vorbe și realiza de cîțiva ani studii aprofundate asupra posibilităților unui canal prin istm, studii asupra cărora veghea cu strășnicie și despre care nu le-a suflat o vorbă noilor debarcați. Prosper Enfantin a hotărît atunci să plece ca să efectueze o cercetare a terenului, lăsîndu-i lui Fournel, care era un adevărat inginer, sarcina de a expune lui Mehmet Ali obiectul misiunii lor. Era epoca în care pe aventurierul albanez începea să-l mănînce rîia marii ambiții și-l preocupa în aceeași măsură modernizarea armatei sale, cît și realizarea vastelor lucrări publice programate de consilierii lui străini. După ce l-a făcut să aștepte mult timp, așa cum se cuvenea unui șef cu cort mare, îi acordă lui Fournel audiența solicitată, dar respinse categoric ideea canalului, așa cum refuzase cu cîteva zile înainte un proiect de cale ferată prezentat de englezi. Dimpotrivă, viceregele hotărî să construiască un mare baraj pe Nil, a cărui conducere fu încredințată lui Linant de Bellefonds care, pentru a îndulci dezamăgirea compatrioților săi, angajă imediat pe șantierele sale cîțiva saint-simonieni în căutare de lucru. Între timp, Prosper Enfantin hotărîse să se consoleze făcînd turism în Egiptul de Sus : „Am să mă distrez, să vizitez țara, să mă zbenguiesc cu vreo africană, beduină, negresă, abisiniană..." [1] Se va reîntoarce în Franța de abia în 1837,

[1] G-Edgar Bonnet, *op. cit.*

cu mîinile goale, dar cu capul tot atît de plin de himere, cu inima însufleţită de un curaj şi o credinţă în acţiunea visată ce nu pot să nu forţeze o simpatie amuzată.

Încercările prin care a trecut o societate de studii

Se ştie că anii care au urmat după această nu prea triumfală întoarcere au fost marcaţi de criza egipteano-turcă, ce aproape a degenerat într-un conflict european. Apărîndu-şi cu înverşunare integritatea paşalîcului şi dorind să determine Europa să-i recunoască drepturile asupra teritoriilor pe care le cucerise prin forţă, Mehmet Ali, copleşit de preocupări militare şi politice, a trebuit să aştepte ca ereditatea funcţiei sale de vicerege să fie garantată de cele cinci mari puteri şi de Constantinopol, pentru a da un nou avînt programului său de ample lucrări publice. Nerăbdător, încurcă-lume şi uşuratic, Prosper Enfantin, considerînd că albanezul era „pe drojdie", se lansase într-una din vastele lui antreprize epistelare al căror gust îl va păstra întotdeauna, în vederea constituirii unei societăţi de ingineri şi financiari europeni, fără a lua precauţiunea de a anunţa despre aceasta guvernul de la Cairo.

La drept vorbind acum, cînd problema turco-egipteană părea provizoriu reglementată, cînd navigaţia cu ajutorul vaselor cu abur progresa în Mediterana, iar traficul comercial cu Indiile şi cu Extremul Orient se înviora, chestiunea istmului Suez interesa pe toată lumea. Linant de Bellefonds îşi terminase studiul şi consemnase concluziile sale într-un memoriu voluminos, din care trimisese cîteva exemplare nu numai lui Mehmet Ali, ci şi companiei *Peninsular* şi viceregelui Indiilor. La Viena, Metternich, luînd cunoştinţă de acest memoriu, înţelesese repede că realizarea canalului Suez ar fi „de natură să asigure Austriei un viitor în care imperiul ar fi chemat să ia loc printre statele comerciale" [1] şi însărcinase pe consulul său general să urmărească chestiunea de aproape. De fapt, toţi

[1] Scrisoarea lui Metternich către Kubeck (28 aprilie 1843) ; vezi G. Edgar Bonnet, *op. cit.*

diplomații acreditați în Egipt în afară de englezi îl asediau pe Mehmet Ali și tocmai această „solicitudine" practicată de pe atunci de națiunile bogate față de popoarele mai puțin dezvoltate îl îngrijora pe Mehmet Ali. Bătrînul vulpoi era foarte conștient de rolul pe care l-ar avea pentru țara sa un canal ce ar trece prin istm și nu se opunea deschis la străpungerea lui, după cum nu se opunea nici construirii unei căi ferate, preconizată de englezi, dar șovăia și era neîncrezător în toate aceste propuneri. El știa foarte bine că ambele camuflau voința de implantare pe un drum necesar nevoilor Europei, drum al cărui unic și legitim proprietar se considera. El își reprezenta canalul, spune pe un ton glumeț François Charles-Roux „ca pe un fel de coridor acvatic a cărui construcție, exploatare și stăpînire aveau să-i fie rezervate, a cărui intrare și ieșire le va controla, și de-a lungul căruia vase ale lui sau navigînd sub controlul lui, vor transporta călători și mărfuri descărcate de pacheboturile din Europa și din Indii".

La Paris, Prosper Enfantin, a cărui gîndire și comportare prinseseră formă odată cu vîrsta, reușise să-i stîrnească din nou pe primii discipoli, care o rupseseră cu „școala" atunci cînd aceasta devenise o „biserică". Linant de Bellefonds, dornic și el să vadă materializîndu-se eforturile sale, prezentase o comunicare asupra ansamblului lucrărilor, astfel că saint-simonienii nu au putut găsi un sprijin mai bun pentru crearea unei societăți de studii [1]. Trei grupuri de fondatori — englez, austriac, francez — erau reprezentate tehnic în această societate cu trei ingineri care făcuseră deja dovada capacității lor: Stephenson, Negrelli, Talabot. Cîteva zile mai tîrziu, camerele de comerț din Lyon, Marsilia, Triest și Veneția aderau la noul organism, fără ca Mehmet Ali să fi fost consultat în legătură cu temeiul juridic al acestor demersuri. Fondatorii socotiseră că în primul rînd trebuiau adunate ceva capitaluri și, după ce vor fi fost obținute, să fie utilizate spre a influența cercurile politice și a obține în cele din urmă concesiunea din partea Egiptului și a guvernului otoman. Era o manevră greșită. Mehmet Ali, furios că nu fusese nici măcar informat, aduse la cunoștința consulului general francez, cînd acționarii se aștep-

[1] 11 ianuarie 1847.

tau mai puțin, nu numai că nu va acorda sprijinul său unei asemenea acțiuni, dar că i se va opune din toate puterile. A fost nevoie de intervenția și de cauțiunea personală a lui Linant de Bellefonds pentru ca cei trei ingineri ai societății să obțină autorizația de a veni la fața locului spre a cerceta malurile golfurilor Pelusium și Suez și a proceda la nivelările necesare în regiunea istmului. Cîteva luni mai tîrziu, jignit de a-i tot auzi pe saint-simonieni spunînd că lor le revenea întregul merit al lucrărilor, Linant avea s-o rupă definitiv cu ei.

Operațiile preliminare au continuat totuși, au fost bine dirijate și au dus la concluzii care dărîmau vechea legendă consacrată științific de către Le Père în cursul campaniei din Egipt (1799), potrivit căreia între Marea Roșie și Marea Mediterană ar exista o mare diferență de nivel; în realitate, aceasta se reducea la cîțiva centimetri. La înapoierea în Franța, Talabot dădu socoteală de misiunea sa și declară cu autoritatea de care se bucura datorită titlului și competențelor sale că rezultatele noilor calcule creau obligația de a abandona vechiul proiect al unui traseu direct de la o mare la cealaltă, propus de Linant de Bellefonds, și de a-l înlocui cu traseul Suez—Alexandria pe care îl preconiza. Revoluția din 1848 avea să pună capăt acestor divergențe pe teme tehnice, dar doi ani mai tîrziu Stephenson, primind misiunea de a pleca în Egipt spre a încerca să obțină de la vicerege concesiunea atît de mult așteptată, a făcut deodată stînga-împrejur, a expus interesul pe care-l prezenta construirea unei căi ferate care ar lega Alexandria de Cairo și s-a înapoiat la Londra cu o concesiune în buzunar. Cîștigător pe ambele planuri, fiul celebrului constructor de locomotive reușise să sisteze străpungerea unui canal care displăcea propriului său guvern și adusese un contract frumos întreprinderii familiale. Această ultimă lovitură puse un punct final activităților societății de studii, lăsîndu-i pe saint-simonieni să nădăjduiască viitoare revanșe pe alte terenuri, în momentul în care Napoleon al III-lea — care elabora un program măreț de lucrări publice, considerate ca elemente de prosperitate și factori de progres — prefera să nu i se vorbească prea mult despre Suez, a cărui simplă menționare risca să compromită negocierile sale cu Anglia. Chestiunea părea din nou a fi amînată *sine die*, cînd ea reapăru brusc, în urma unei înlănțuiri de circumstanțe neprevăzute. Un om înzestrat cu o extraordi-

nară capacitate de însufleţire, Ferdinand de Lesseps, al cărui nume avea să fie de acum înainte inseparabil legat de al canalului Suez, o va rezolva cu succes.

Un tip de diplomat excepţional

Viaţa, lucrările, gloria, apoi nenorocirile lui Lesseps au dat naştere unei abundente literaturi, în care găsim tot ce e mai bun şi mai rău, aşa cum se întîmplă cu aceste personaje ieşite din comun, ce aparţin încă din cursul vieţii lor istoriei şi legendei. Dintre numeroasele pagini ce i-au fost consacrate, vasta biografie elaborată de dl. Georges-Edgar Bonnet rămîne fără îndoială cea mai serioasă, atît prin bogăţia unei documentaţii extrasă din surse încă nefolosite, cît şi prin larga sinteză a evenimentelor politice prezentată cititorului. Aşadar, la această lucrare se vor referi cel mai adesea paginile ce privesc „perioada Lesseps", adică cea care separă anul 1854, cînd a fost acordată concesiunea, şi anul 1869, în care cincizeci de nave arborînd marele pavoaz au străbătut istmul Suez pe o cale acvatică, pe care oamenii visaseră de milenii s-o construiască.

Nici inginer, nici militar, nici marinar, nici negustor, Lesseps a dat de la începuturile activităţii lui dovada gustului său pentru răspunderi, a tenacităţii, a capacităţii sale de muncă, ba chiar a unei anumite independenţe de spirit, dar, de asemenea, şi a devotamentului său curajos în a-şi ocroti compatrioţii şi, la nevoie, a-i apăra : el este aşadar un tip de diplomat destul de rar. Născut în 1805, într-o familie cu tradiţii consulare, a început el însuşi să facă carieră, dînd repede dovadă de însuşirile potrivite pentru a fi numit la vîrsta de douăzeci şi şapte de ani viceconsul la Alexandria, unde tatăl lui fusese consul general pe vremea primului imperiu, în perioada cînd Mehmet Ali pusese mîna pe putere. În 1832 acesta este un post important. Într-adevăr, prodigioasa ascensiune a albanezului îngrijorează cancelariile europene, în afară de cea de la Paris, care susţine politica lui şi-i pune la dispoziţie numeroşi tehnicieni civili şi militari, pentru a-l ajuta să facă din bătrînul Egipt o putere modernă. Timp de patru ani, cît a stat acolo, Lesseps avea să fie desigur sedus de priveliştile ce nu puteau părea decît fabuloase tinerilor din vremea aceea, dar, mai mult încă, se va lăsa

pasionat de problemele ridicate de chestiunea Orientului, pe care o va studia la fața locului. El va izbuti să devină consilierul ascultat al lui Mehmet Ali și prietenul tînărului său fiu, Mohamed Said, căruia îi dă lecții de franceză, de tir și de călărie. Mai tîrziu va spune că, beneficiind de prilejul de a citi raportul lui Le Père în vestita *Descriere a Egiptului*, publicată de oamenii de știință din expediția lui Bonaparte, avusese ca printr-o lovitură de trăsnet revelația că într-o zi va fi realizatorul acestui canal.

Vom surprinde de mai aproape adevărul urmărind desfășurarea gîndirii lui Lesseps și situînd personajul în contextul lui istoric. Tînărul consul al monarhiei din iulie nu se putea afla în afara ideilor generoase ce colorau viața contemporanilor săi : știința inginerilor va rezolva toate problemele, lumina învățăturii va străluci pentru toți și un viitor foarte apropiat va consfinți alianța democrațiilor cu libertatea. Acest romantism economic și social exprimă fără-ndoială ceea ce a avut mai bun secolul al XIX-lea, întrucît fiecare epocă are iluziile sale, și este neîndoielnic că Lesseps a fost influențat, deși el a protestat împotriva acestui lucru, de propaganda și activitatea saint-simonienilor. Lesseps a văzut sosind echipa lui Prosper Enfantin pe cînd se afla la consulatul din Alexandria. Ne putem imagina lungile convorbiri pe care trebuie să le fi avut ba cu unii, ba cu alții, destul de iscusit spre a se înprieteni cu cei mai buni, destul de perspicace spre a sesiza importanța capitală a proiectului lor, destul de subtil spre a înțelege că Linant de Bellefonds, ale cărui lucrări le cunoștea, nu va sprijini acțiunea lor. Arătîndu-se foarte interesat de experiența locotenentului Waghorn, tînărul diplomat știe că Europa, ajunsă marea uzină a lumii, reclamă transporturi rapide și că îngrozitoarea încetineală a călătoriei din Indii pe la Capul Bunei Speranțe nu mai corespunde necesităților economice. Cînd va părăsi Egiptul, în 1836, spre a ocupa un nou post, în Olanda, va lua cu el un voluminos dosar, înțesat cu însemnări, cifre, grafice și hărți, pe care-l va folosi la momentul potrivit.

Timpul trece. Ferdinand de Lesseps continuă la Rotterdam, Malaga, Barcelona ceea ce în mod obișnuit se numește o carieră frumoasă, slujind rînd pe rînd și cu aceeași

conştiinciozitate pe Thiers, Guizot şi Lamartine, care îl numeşte ministru al Franţei la Madrid în 1848. Funcţionar disciplinat, i s-a întîmplat adesea să aibă iniţiative curajoase în împrejurări dificile, dar niciodată nu i-a trecut prin minte să nu respecte directivele departamentului său. Şi iată că, deodată, se găseşte în dezacord cu noul guvern al celei de-a II-a Republici, care a hotărît să pornească o expediţie militară împotriva Romei, pentru a-l restabili pe papa alungat din statele sale de o revoluţie. Pus în disponibilitate, se retrage la o moşie din provincia Berry. Timp de cîteva săptămîni, duce viaţa unui gentilom de ţară, clasează însemnările şi documentele pe care n-a încetat să le redacteze sau să le adune asupra canalului Suez, în realizarea căruia tot mai crede ; el scrie scrisori şi memorii, al căror ton precis şi argumente pozitive se situează la polul opus, în comparaţie cu reveriile de odinioară lirice şi diluate ale lui Enfantin şi Duveyrier. El expediază aceste comunicări prietenilor săi egipteni, la Londra, la Constantinopol, la Paris, saint-simonienilor, dintre care unii ocupă acum funcţii importante în domeniul băncilor. Şi de la unii şi de la alţii nu primeşte decît nişte politicoase scrisori de răspuns, aşa cum se obişnuieşte să se trimită înalţilor funcţionari militari sau civili ajunşi la limita de vîrstă sau loviţi de disgraţie, dar care ei înşişi se mai iau în serios. Recenta căsătorie a verişoarei sale Eugenia de Montijo cu Napoleon al III-lea ar putea, desigur, să-i înlesnească revenirea la ministerul Afacerilor Externe, lucru la care nu e exclus să se fi gîndit, cînd are loc evenimentul care va zgudui viaţa acestui om de cincizeci de ani, văduv cu cinci copii şi aproape retras din viaţa socială.

30 noiembrie 1854 : acordarea concesiunii

Răsfoind ziarul din 15 septembrie 1854, Lesseps află că Mohamed Said, fostul său elev şi prieten, cel mai mic fiu al lui Mehmet Ali, fusese proclamat vicerege al Egiptului. Îi trimite imediat o scrisoare de felicitare şi primeşte în chip de răspuns o cordială invitaţie de a veni la Cairo. Animal de acţiune care de cinci ani îşi roade zăbala şi nu se poate mulţumi să facă pe notabilul într-un ungher pierdut de provincie, el se năpusteşte asupra prilejului, debarcă la Alexandria şi-i expune lui Mohamed

Said concluziile la care a ajuns după ce a studiat diversele proiecte în legătură cu canalul. Ele se întemeiază pe cîteva idei simple : unirea Mediteranei cu Marea Roşie printr-un canal navigabil este o treabă ce a trezit atenţia tuturor oamenilor de seamă care au domnit sau au trecut prin Egipt ; acest canal trebuie să fie realizat printr-o străpungere directă a istmului ; concesiunea lucrărilor ce urmează a fi întreprinse va fi solicitată de la vicerege le Egiptului, acestea, împreună cu exploatarea urmînd a fi încredinţate unei companii universale, administrată de reprezentanţii tuturor naţiunilor care vor fi acordat ajutorul lor financiar acestei acţiuni.

Diplomat care cunoaşte istoria, Lesseps nu ignoră că numeroase demersuri, dacă nu identice, cel puţin similare au fost formulate de două secole încoace şi că au fost toate ba respinse, ba acceptate cu bunăvoinţă, fiind însă întotdeauna străbătute de intervenţii viclene. Astăzi, situaţia nu mai este aceeaşi. Pe plan local, Egiptul beneficiază de o autonomie de fapt, garantată de puterile europene, iar viceregele este prietenul personal al solicitantului ; pe plan internaţional, Paris, Londra şi Constantinopol au încheiat de curînd o alianţă militară împotriva Rusiei şi trupele lor se bat umăr la umăr în Crimeea. Cîteva zile mai tîrziu, Mohamed Said convoacă pe consulii generali şi le anunţă solemn hotărîrea sa de a deschide istmul, încredinţînd lucrările unei companii de capitalişti aparţinînd tuturor naţiunilor, companie cu constituirea căreia este însărcinat dl. de Lesseps. Se aplaudă cu entuziasm. Numai consulul englez adoptă mina afectată a diplomatului ce nu a primit instrucţiunile necesare care să-i îngăduie să-şi manifeste reprobarea sau bucuria. În săptămîna următoare (30 noiembrie 1854), un firman semnat de Mohamed Said precizează că concesiunea e acordată personal lui Lesseps, care capătă astfel puterea exclusivă de a constitui şi a conduce o societate internaţională pentru străpungerea şi exploatarea unui canal ale cărui beneficii vor fi împărţite în următoarea proporţie : 15% guvernul egiptean, 10% fondatorilor, 75% acţionarilor. Durata concesiunii este fixată la 99 de ani începînd de la deschiderea canalului, urmînd ca guvernul egiptean să se substituie atunci societăţii, plătind o indemnizaţie pentru materialul existent. Totul este prevăzut. Dar la document este anc-

xată o rezervă serioasă : lucrările nu vor putea fi începute decît după ratificarea concesiunii de către Constantinopol, suzeranul, cel puţin teoretic, al Egiptului.

Pentru a duce la bun sfîrşit partida în care a cîştigat doar preliminariile cele mai uşoare, Lesseps va cunoaşte cincisprezece ani de muncă îndîrjită, de entuziasme şi deceptii, de călătorii, convorbiri politice, consultaţii juridice, conferinţe, campanii de presă. Nu va fi cruţat nici de dificultăţi tehnice, nici de crize financiare ce aveau să împingă societatea pînă în pragul falimentului, nici de intrigi diplomatice, ocări, calomnii. Cîtă vreme ne-am fi putut aştepta ca oameni ca Prosper Enfantin, şi mai cu seamă Talabot, care ajunsese director general la *P.L.M.*, să se bucure de succesul repurtat la Cairo, aceştia, dimpotrivă, s-au purtat ca nişte rivali meschini. Unul propune ca „dl. de Lesseps să fie lăsat să bîjbîie" şi să se aştepte ca el „să se împotmolească definitiv", celălalt intervine pe lîngă împărat şi ameninţă că-l „va împiedica pe acest nebun periculos să devină dăunător". Ambii reflectă ostilitatea generală a ultimilor saint-simonieni, care se încăpăţînează să refuze orice credit lui Ferdinand de Lesseps, fiindcă nu e inginer şi încă mai puţin politehnician. La început amuzat, apoi răbdător, Lesseps le va păstra pînă în cele din urmă o ranchiună destul de persistentă pentru a se preface că-i ignoră şi pentru a nu invita pe nici unul dintre ei la serbările de inaugurare a canalului, în 1869. Dar cîte griji, cîte ameninţări şi lovituri sub centură înainte de triumf !..

Opinia publică engleză spune „da"...

Cu concesiunea în buzunar, s-a pus imediat pe lucru, după ce a avut grijă să-şi ia drept colaboratori pe Linant de Bellefonds şi pe adjunctul acestuia, Mougel, inginer de poduri şi şosele, pe lucrările căruia se întemeiase întotdeauna. La Constantinopol s-a întreţinut îndelung cu marele vizir, pentru a obţine de la guvernul turc ratificarea pretinsă de vicerege, dar se ciocnise de ambasadorul englez care, prevenit de consulul său general de la Cairo, se grăbise să facă presiuni asupra sultanului pentru ca să nu se semneze nimic înainte de a fi consultată Londra. Lesseps pornise în mare viteză spre Anglia, dar trecînd prin Alexandria, unde-l întîlnise pe Mohamed Said, im-

permeabil la manevrele de intimidare care deja se dezvoltau — „Franța nu vă poate face nici un bine, dar Anglia poate să vă facă mult rău..." — și prin Paris. Împăratul, destul de nebulos, îi promisese sprijinul său... pentru mai tîrziu, sfătuindu-l să fie foarte prudent cu noii aliați care, în pofida frăției de arme pecetluită la Sevastopol, păstraseră foarte vii în amintire războaiele napoleoniene. De cum a sosit la Londra, a luat contact cu Parlamentul, cu City, cu societățile de navigație, cu marii industriași, cu Compania Indiilor. A organizat întruniri asemănătoare cu ceea ce numim astăzi conferințe de presă, cu o mare desfășurare de grafice și hărți, a acordat interviuri ziarelor. A fost văzut la Manchester, Birmingham, Belfast, Hull, Dublin, Edinburg, Newcastle, Liverpool, unde membrii camerelor de comerț l-au întîmpinat cu entuziasm. A fost întîlnit pe la bănci, în redacții, saloane, pe la dineuri, pe la cluburi. A fost primit de regina Victoria, de Palmerston și de Gladstone. Forța lui de convingere, claritatea cuvîntărilor sale, farmecul lui personal făcuseră din el persoana cea mai căutată în acel sezon monden. Totul îndemna să se creadă că va convinge Anglia, întrucît comisia internațională de tehnicieni, pe care luase precauțiunea s-o întrunească, trăsese concluzii favorabile proiectului său, adică celui al lui Linant — legătura directă între o mare și cealaltă — despre care Talabot pretindea că este irealizabil.

.dar cabinetul de la Londra spune „nu" !

La această campanie triumfală, Palmerston răspunsese personal printr-o contraofensivă de denigrare sistematică ce punea în cauză însăși cinstea lui Lesseps. Pentru ireconciliabilul adversar al francezilor, considerați drept cotropitori, agresivi, provocatori — „Cum am putea trăi împreună cu oamenii ăștia ?" —, afacerea cu canalul nu era decît o capcană întinsă credulității capitaliștilor gură-cască. „Este una din cele mai remarcabile tentative de înșelătorie ce au fost puse în practică în timpurile moderne". Bătrînul lord adăuga că proiectul prezentat era „impracticabil din punct de vedere fizic" și că, în orice caz, Anglia trebuia să apere orice ar fi putut știrbi integritatea Imperiului otoman. Vorbe care nu înșelau pe mulți, dar sfîrșeau prin a se infiltra într-o opinie publică

sensibilizată istoriceşte. Nimeni nu ignora că primul ministru se sinchisea destul de puţin de apărarea intereselor viitorilor acţionari, sau chiar de cele ale Porţii otomane, dar oricine ştia că drumul pe la Capul Bunei Speranţe, chiar prea lung, era sigur, întrucît era controlat de redutabila flotă britanică. Se ştia de asemenea la cabinetul din Saint-James, în Parlament şi în City că dacă drumul Indiilor urmează să treacă mîine prin Suez, Egiptul, cheie a acestei noi căi maritime, riscă să încapă pe mîinile aceleiaşi Franţe care, cu cincizeci de ani în urmă, fusese cît pe ce să taie acest drum oriental, cu prilejul expediţiei generalului Bonaparte. Londra va acţiona asupra Constantinopolului cu toată ponderea sa, cu tot aurul său, spre a împiedica ratificarea concesiunii. Dar Lesseps îşi va înmulţi călătoriile prin Europa şi va reuşi să obţină călduroasa adeziune a Austriei, Olandei, Italiei, Germaniei, Rusiei şi chiar a Vaticanului care a iertat — este rolul său — poziţiile antiromane adoptate în 1849 de ambasadorul celei de-a II-a Republici.

În Franţa, opinia publică a devenit favorabilă proiectului, pentru că e sensibilă la aspectul sentimental al unei acţiuni măreţe, menite, după cum crede ea cu sinceritate, să apropie sub raport intelectual şi moral popoarele ; de asemenea, poate pentru că la Paris lumea e mai puţin anglofobă decît e francofobă la Londra, cu deosebirea că ostilitatea engleză se manifestă mai cu seamă în cercurile guvernamentale, în timp ce la Tuilerii se consideră că din moment ce Antanta cordială trebuie menţinută, atunci poziţiile britanice trebuie înţelese şi apărate. Aşa că, ambasadorul Franţei la Londra, Persigny, care fusese unul din promotorii loviturii de stat din 1851 şi a cărui influenţă asupra lui Napoleon al III-lea rămăsese eficace, a devenit campionul „anticanaliştilor", încredinţîndu-i pe englezi că străpungerea istmului egiptean va avea pentru Anglia consecinţe tot atît de dezastruoase pe cît a avut odinioară periplul lui Vasco da Gama pentru Veneţia.

Gobineau se înşală asupra secolului

Se cuvine să notăm că în momentul în care polemica franco-engleză, sau mai curînd Palmerston—Lesseps risca să la proporţii ameninţătoare pentru pacea regăsită, na-

vele cu pînze engleze, cu destinația Indii, transportau anual aproximativ 900 000 de tone de mărfuri, în timp ce istmul Suez nu tranzita decît 30 000, cu costisitoarele transformări cunoscute. Numit secretar principal al unei misiuni diplomatice la Teheran, un anume Gobineau observase, în drum spre postul său, trecînd prin Alexandria și prin Suez, prezența a numeroase vase engleze, a căror încărcătură îi sugerase niște reflecții, ce aveau să capete mai tîrziu valoarea unei profeții. „India nu mai este atît de rentabilă ca pe vremuri. Metropola s-a văzut obligată s-o condamne la sterilitate în multe privințe, pentru a asigura debușee propriilor sale manufacturi ; de exemplu, a desființat pe cît posibil toate fabricile de indian și muselină, care i-ar fi făcut o concurență la care n-ar fi putut rezista... Cînd într-o bună zi India își va relua activitatea sa liberă, sub acest raport, întrucît posedă din abundență materie primă și mînă de lucru ieftină, Anglia nu va putea face față acestei rivalități."

Contele de Gobineau trăsese o concluzie gravă : „Asia e o mîncare foarte ispititoare, dar otrăvitoare pentru cei ce o consumă." [1] Pentru moment însă, Anglia e cea care ruinează India, iar Gobineau dă dovadă de lipsă de bună credință sau de judecată atunci cînd scrie în același jurnal de călătorie : „Nimeni nu va ști vreodată exact cîte din bogățiile lumii sînt în stăpînirea asiaticilor, dar Europa își va putea face o idee înspăimîntătoare asupra acestui lucru în ziua în care va calcula cu aproximație în primul rînd suma pe care de un secol i-au adus-o victoriile din Asia și apoi suma care, anual, părăsește porturile ei și pornește într-acolo, pentru a nu se mai întoarce."

Desigur, timp de secole, India a adunat pietre și metale prețioase în schimbul mirodeniilor, mătăsurilor, țesăturilor de bumbac, zahărului și opiului pe care se băteau negustătorii din Orient și din Occident, dar de cînd se instalaseră englezii acolo, agenții Companiei Indiilor recuperaseră rapid o mare parte din aceste bogății care, în secolul al XVIII-lea, permiseseră dezvoltarea mașinismului și instaurarea revoluției industriale. Vechiul curent își schimbase direcția. În vremea cînd Gobineau pleca la Teheran pe calea Indiilor, Anglia nu numai că nu mai

[1] J.-A. de Gobineau, *Trois ans en Asie.*

cumpăra țesături de bumbac din Bombay, ci le vindea pe ale ei pe piața indiană, ducînd la sapă de lemn pe țesătorii indigeni, în timp ce industriașii din Manchester „digerau milioanele din Bengal", dîndu-și aere de apărători ai liberalismului economic.[1] În aceste condiții înțelegem mai bine dorința Angliei de a întări securitatea căilor sale maritime. Nu găsim totuși scuze înverșunării injurioase a lui Palmerston față de Lesseps, a doua zi după cumplita „revoltă a șipailor"[2], cînd puterea Angliei în Indii fusese pe punctul de a fi înghițită, din lipsa unui drum mai scurt decît cel pe la Capul Bunei Speranțe pentru a trimite întăriri.

25 aprilie 1859 : prima lovitură de tîrnăcop

Ferdinand de Lesseps își continua totuși propaganda, știind bine că teribilele întîmplări de la Delhi puseseră pe gînduri pe membrii opoziției de la Londra și chiar îi îndemnaseră să acționeze. Prefigurînd pe acei foarte activi ambasadori itineranți care, în zilele noastre, sar dintr-un avion în altul în momentele de criză politică, acest om neobosit mergea din capitală în capitală pentru a răspunde la multiplele întrebări de ordin tehnic, financiar și diplomatic puse de cei mai înflăcărați partizani ai săi, de cînd aflaseră că Lesseps, sătul de a mai aștepta un răspuns pozitiv de la Sublima Poartă și din ce în ce mai iritat de lectura ziarului *Times* („Literatura de ficțiune nu a pierit într-o țară în care trăiesc d-nii Alexandre Dumas și Ferdinand de Lesseps"), îl hotărîse pe Mohamed Said să nu mai aștepte acest răspuns și să treacă la constituirea Companiei universale a Suezului. Londra și Constantinopol s-au trezit în fața faptului împlinit.

Capitalul Companiei fiind fixat la 200 milioane de franci împărțiți în 400 000 de acțiuni de cîte 500 franci, subscripția a fost deschisă la 5 noiembrie 1858 și închisă la sfîrșitul aceleiași luni. Lipsindu-se de serviciile baronului de Rotschild care era dispus să-i împrumute ghișeele în schimbul unui comision de 5%, Lesseps a închiriat un local modest în piața Vendôme, unde 21 000 de

[1] Vezi Pierre Meile. *Histoire de l'Inde.*

[2] Război care a opus pe englezi în India, în 1857 șipailor, soldați autohtoni ai Companiei Indiilor. — *Nota trad.*

depunători franceji, de condiţie în general modestă, vor subscrie 207 000 acţiuni, adică mai mult de jumătate din capital. Ceea ce va determina ziarul *Times* să scrie: „Cei care au subscris în principal sînt chelneri de cafenea sau băieţi de prăvălie, amăgiţi de ziarele lor... Întreaga afacere este un furt vădit în detrimentul oamenilor simpli care s-au lăsat înşelaţi, căci niciodată nu vor încasa vreun bănuţ din taxa de trecere pe un canal imposibil." Într-adevăr, bancherii şi agenţii de schimb parizieni nu cumpăraseră decît 369 de acţiuni, rezervîndu-se să cîştige mai mult din girarea portofoliului deponătorilor mai îndrăzneţi. În afară de Turcia, care subscrisese 46 517 acţiuni, celelalte naţiuni nu interveniseră cel mai adesea decît cu cîteva „cărţi de vizită", dar nici un englez, austriac, rus sau american nu participase la subscripţie, defecţiune care slăbea caracterul internaţional al operaţiei şi lăsa pe umerii lui Lesseps cele 85 000 de acţiuni rezervate celor care trăseseră chiulul în ultima clipă. Mereu fidel, Mohamed Said le-a trecut în contul său personal.

Fără ca Constantinopolul să fi acordat autorizaţia, prima lovitură de tîrnăcop a fost dată de Lesseps la 25 aprilie 1859. Ea a răsunat la Londra ca un fel de sfidare, ce a provocat şedinţe furtunoase în Parlament. În special lordul Ellenborough a cules multe aplauze, prefăcîndu-se a se teme ca viitoarele mii de muncitori de pe marele şantier să nu fie dintr-odată transformaţi în soldaţi, în stare să se opună unei eventuale intervenţii a unei armate turce, şi mai cu seamă declarînd că utilizarea canalului va permite unei forţe navale franceze să ajungă în Indii în mult mai puţin timp decît escadrele engleze, nevoite să ocolească pe la Capul Bunei Speranţe. Ingrijorat, cabinetul de la Saint-James a trimis atunci cîteva bastimente de război să patruleze în faţa Alexandriei, pentru a susţine acţiunea ambasadorului ei pe lîngă Sublima Poartă, care curînd dădu ordin să se sisteze lucrările.

Susţinut cu oarecare reticenţă de Mohamed Said, care se afla astfel în stare de rebeliune, aşa cum fusese pe vremuri nedomolitul Mehmet Ali, Lesseps nu ţinu seama de ordin şi continuă lucrările. Era o sarcină imensă să lucrezi în acest pustiu uitat de lume, ale cărui nisipuri se depuseseră peste atîtea civilizaţii, atîtea popoare, atîţia eroi fabuloşi şi care trebuiau acum scormonite cu unelte

derizorii. Incónjurat de cîţiva tehnicieni conduşi de doi buni ingineri de poduri şi şosele, Laroche şi Mougel, Lesseps se instalase la faţa locului, rezolvînd cu ajutorul fanteziei, energiei şi tenacităţii nenumăratele probleme puse de recrutarea mîinii de lucru, amplasarea şantierelor, aprovizionarea muncitorilor, concretizarea studiilor, transporturile, achiziţionarea de material. Supraveghea totul, bruscîndu-şi sau complimentîndu-şi oamenii, refuzînd de a se lăsa frînat de probleme de ordin tehnic, neomiţînd deloc publicitatea necesară continuării operei sale, redactînd în cort o voluminoasă corespondenţă, modelînd pentru viitor un personaj fascinant; unele trăsături ale lui vor fi regăsite mai tîrziu în persoana lui Lyautey, care a construit Marocul modern cu o mică echipă de oameni înzestraţi cu imaginaţie şi pasiune.

Virtuoasa indignare a Londrei

Organizarea, care a durat prea mult, a unui asemenea şantier, a depăşit previziunile, din lipsa unei metodologii practice, căreia nu puteau să i se substituie intotdeauna fantezia şi voinţa promotorului. Au fost necesari doi ani pentru a construi un canal mic de 36 km care să ducă apa dulce a Nilului în inima istmului, unde lucrau acum 20 000 de muncitori, şi trei ani pentru ca apele Mediteranei să intre în lacul Timsah. Aceste intervale nu corespundeau cu cele pe care Lesseps şi inginerii săi le fluturaseră pe dinaintea subscriitorilor şi prelungirea duratei lucrărilor ameninţa să înghită toate fondurile Companiei. Londra nu se mai mulţumea să-l insulte pe Lesseps şi să „dovedească" imposibilitatea proiectului său, deoarece, cu toate întîrzierile în raport cu calendarul fixat de întreprindere, unii observatori începeau să creadă că nu era irealizabil. Realişti, englezii înţelegeau că o etichetă franceză pusă peste canal era un lucru mult mai grav decît construirea acestui bulevard acvatic de care pînă la urmă tot vor profita, aşa că ar fi mai bine să fie terminat de alţii. Trebuiau să schimbe metoda. În această mare ţară industrială care nu se preocupase niciodată de soarta îngrozitoare rezervată sclavilor negri din America sau de condiţiile de muncă impuse ucenicilor

englezi, și dezvăluite de un scriitor foarte popular [1], Parlamentul și presa au început deodată să compătimească soarta bieților felahi egipteni, recrutați pentru a munci pe șantierele canalului, și s-au lansat într-o violentă campanie de protest moral care, de fapt, a dus la desființarea muncii obligatorii, măsură ce a redus cu două treimi efectivul lucrătorilor. Anglia a putut repurta această victorie care amenința să-l paralizeze pe Lesseps pentru că Mohamed Said, prietenul care-i dăduse atîtea dovezi de credință curajoasă, murise. Fusese înlocuit cu un nou vicerege, nepotul său, Ismail Pașa, care se grăbise să declare : „Nimeni nu e mai mult decît mine partizan al canalului, dar vreau ca acest canal să aparțină Egiptului, iar nu Egiptul, canalului" ; cuvintele unui suveran, în care apăreau poate primele indicii ale unui naționalism egiptean ce se deștepta. Londra profitase imediat de prilej pentru a-și multiplica presiunile la Constantinopol, la Cairo și chiar la Paris, unde se pare că Morny a jucat un rol destul de dubios în treaba aceasta. Noul vicerege, preocupat să vadă canalul terminat fără a displace nici la Saint-James, nici la Poartă, nici la Tuilerii, a făcut apel în cele din urmă la arbitrajul lui Napoleon al III-lea, care cunoștea întregul preț al alianței britanice și a cărui poziție internațională se consolidase de cînd armatele imperiului învinseseră Austria la Magenta și la Solferino.

Care e părerea lui Napoleon al III-lea și ce-l sfătuiește el pe Lesseps ? „Ar fi mai bine să nu ne încăpățînăm asupra acestui punct, care nu constituie un foarte bun cîmp de bătaie. Ingeniozitatea franceză va trebui să substituie omului mașina, iar experiența dobîndită în acest domeniu în Egipt va fi profitabilă pentru Franța, unde lucrări gigantice așteaptă să fie întreprinse. La început va costa scump, dar ulterior se va merge mai repede. Fondurile Companiei vor fi suficiente pentru aceste cumpărături noi și neprevăzute ? Foarte probabil, nu. Ei bine, vom face un nou apel la economiile publice și asta e tot. Important este să dezarmăm vechea și tenacea neîncredere engleză. Nu se va mai putea spune la Londra că lucrătorii de la canal sînt viitorii rezerviști ai unei ipotetice armate în vederea reînnoirii cuceririlor lui Mehmet Ali." [2]

---

[1] Desigur, Dickens în *David Copperfield* (1849).
[2] Generalul Spillmann, *Napoléon III, prophète méconnu.*

Lesseps cîştigă lunga sa bătălie

Napoleon al III-lea, despre care se constată astăzi că era fără-ndoială — dar după Bismarck — un bun cap politic al timpului său, a avut o viziune justă, căci desfiinţarea muncii forţate avea să-i impună lui Lesseps metodele moderne de planning, folosirea dragelor, excavatoarelor, maşinilor de nivelat şi a altor unelte mecanice, după cum îl va obliga şi să recurgă la cei mai mari antreprenori de lucrări publice din Europa. Couvreux, Dussaud, Aiton şi mai cu seamă Borel şi Lavalley vor folosi ei singuri concomitent peste 22 000 de lucrători, care nu mai erau recrutaţi în Egipt, ci liber angajaţi din Franţa, Italia, Grecia, Spania, Maroc, Algeria, Siria, pretutindeni unde existau tîmplari, fierari, dulgheri, muncitori la terasamente atraşi de o plată bună pe un şantier de lungă durată. Borel şi Lavalley, ingineri de poduri şi şosele care abandonaseră o funcţie publică spre a se asocia, primul, remarcabil organizator şi mare constructor de căi ferate europene, al doilea, inventatorul dragelor cu braţ lung, vor asuma două treimi din totalitatea lucrărilor, pe care le vor duce pînă la capăt, în timp ce Lesseps avea să se poată în sfîrşit consacra problemelor politice şi financiare, fără a da uitării *public relations* [1] a căror importanţă o ghicea şi care-i plăceau. Astfel, în luna aprilie 1865, peste o sută de armatori, industriaşi, financiari din toate punctele globului vor fi poftiţi să viziteze şantierele de la Port Said la Suez, unde cincizeci de drage care lucrau zi şi noapte extrăgeau lunar două milioane de metri cubi de nisip şi de nămol, unde circulau trenuri şi şalande, unde se înălţau cetăţi noi. Excavatoarele scoteau la suprafaţă amfore romane pe care se descoperea însemnul marilor neguţători din Ostia şi nasturi de aramă împodobiţi cu boneta frigiană înconjurată de lauri. Cyrus Field, delegatul Statelor Unite va regăsi acolo atmosfera imenselor întreprinderi ale societăţii Union Pacific şi toţi invitaţii vor fi tot atît de entuziasmaţi de rezultatele obţinute, cît şi de ospitalitatea regizorului.

[1] Relaţiile cu publicul (engl.). În zilele noastre, reprezentantul unei firme care are contact cu publicul poartă această denumire. — *Nota trad.*

Începînd de atunci, vizitarea şantierelor egiptene va deveni „voiajul la modă", dar va mai fi nevoie să se aştepte luna martie 1886 pentru ca sultanul din Constantinopol să semneze în sfîrşit firmanul care acorda creării canalului Suez sancţiunea oficială a guvernului suzeran: Palmerston murise, iar Napoleon al III-lea intervenise cu fermitate pe lîngă sultan. A fost văzut atunci prinţul de Wales, viitorul Eduard al VII-lea, venind să asiste la umplerea Lacurilor Amare de către Marea Roşie, iar ziarele engleze au exprimat urarea ca „acest canal ce se cheamă Suez, să ia numele gloriosului său creator şi să se cheme pe veci canalul Lesseps". Se terminase cu gravele probleme politice şi tehnice întîmpinate vreme de atîţia ani. Canalul avea să fie inaugurat în mod solemn la 17 noiembrie 1869 de împărăteasa Eugenia, în prezenţa împăratului Austriei, a prinţului de Wales, a prinţului regal de Prusia, a prinţului Ţărilor-de-Jos, a reprezentanţilor a patruzeci de naţiuni şi a unei imense mulţimi de invitaţi, în care se amestecau savanţi, artişti, oameni de litere: Balard, Berthelot, Broca, Théophile Gautier, Fromentin, Pelletan, Louise Colet, Ibsen, Victor Duruy..., în timp ce telegraful anunţa lumii întregi că se deschisese un nou drum al Indiilor.

Ferdinand de Lesseps, acum în vîrstă de şaizeci şi cinci de ani, ajuns erou internaţional, omul cel mai iubit, cel mai decorat, cel mai aclamat din lume şi-a găsit cea mai bună răsplată, căsătorindu-se cu o tînără de douăzeci şi unu de ani. La Londra, *Times* scria cu gravitate: „Acest canal dă de gîndit..."

Drumul imperial

■

Cînd se încheie veacul al XIX-lea — cel puţin pe calendar, căci aspectele sale social-economice se prelungesc pînă la Marele Război — treizeci de ani se vor fi scurs de la inaugurarea canalului Suez şi cincisprezece de cînd dl. Renan, primindu-l pe Lesseps la Academia fran-

ceză, i-a declarat ritos că un singur Bosfor era destul pînă în prezent pentru a pune lumea în încurcătură. În spatele iahtului împărătesei Eugenia și al celor cincizeci de nave pavoazate care legaseră Mediterana de Marea Roșie, năvăliseră imediat politica, strategia, finanțele și comerțul. De atunci, istoria acestui „continent intermediar" unde se află cheile cu ajutorul cărora se pot deschide sau închide astăzi căile maritime, iar mîine pipelinurile, va cunoaște noi capitole, ce se vor confunda adesea cu cele ale canalului și ale căror paragrafe esențiale vor fi scrise cu cerneală engleză. Căci Londra jurase să facă din noua cale a Indiilor șira spinării Imperiului britanic și să instaleze pe parcursul său poziții, baze navale, puncte de aprovizionare cu apă și cărbune, comptuare, posturi de observație, depozite, bănci, misiuni militare și religioase ce vor exercita o egală influență asupra sensibilității membrilor Parlamentului, negustorilor din City și d-lui Rudyard Kipling.

Alte capitole vor fi scrise cu cerneală arabă, căci legînd direct Occidentul de Extremul Orient, Lesseps răsturnase situația de fapt creată de Vasco da Gama, care lăsase în afara marelui trafic mondial drumurile milenare străbătute odinioară de cuceritori neobișnuiți, rîvnite de proconsulii romani, călcate sub copitele cailor de călăreții pustiului, organizate de negustorii venețieni, visate de cruciați, trasate de caravanierii din Hedjaz, supravegheate de agenții lui Colbert. De acum înainte, traficul va traversa lumea ce va fi curînd numită arabă, iar schimbările aduse de această răsturnare a relațiilor comerciale vor provoca în Orientul Mijlociu zguduiri politice, intelectuale și social-economice care, ele însele vor pune probleme noi, dintre care nu cea mai puțin acută e apariția și dezvoltarea naționalismului.

„Un gentleman nu procedează astfel !"

În 1900 anumite trăsături ale marilor puteri europene au suferit modificări în urma unor evenimente externe deja previzibile în 1869. Desigur, nu toate au fost provocate de străpungerea istmului Suez, dar cele mai importante se află adesea în strînsă legătură cu reușita acestei acțiuni. Succesul se poate înscrie numai în aceste cifre : în 1870, primul an de exploatare, Compania înregistrează

486 nave în greutate de 630 000 tone bruto și 26 759 pasageri ; în 1900, 3 441 nave, 13 700 000 tone, 282 500 pasageri. De la deschiderea canalului pentru navigație, 78% din tonajul tranzitat aparține Angliei, care oferă astfel lumii o nouă dovadă a ceea ce s-a convenit să se numească „realismul ei politic". Din moment ce nu reușise să împiedice înfăptuirea canalului, și-a dat osteneală nu numai să profite de el mai mult ca oricare altă țară grație superiorității flotei sale comerciale — poseda singură peste jumătate din tonajul mondial —, stabilității monedei sale, organizației tehnice a City-ului, unde Midland Bank sau Lloyd's se specializaseră în contracte de import-export și în transporturi internaționale, dar a manevrat de asemenea spre a-l cuceri prin toate mijloacele, chiar cele în aparență legale. Astfel, în 1875, cînd de abia fusese numit în funcția de prim-ministru, Disraeli, grăbindu-se să repare greșeala comisă de Palmerston, cumpărase pe sub mînă, fără autorizația Parlamentului și, evident, fără să prevină Franța, acțiunile viceregelui Egiptului, pe care o viață fastuoasă, un anturaj de șarlatani ce năvăliseră din Europa, o politică de falsă grandoare națională și militară îl puseseră în situația de a-și înceta plățile. Deținător de acum înainte a 177 000 de acțiuni ale lui Moulay Ismael, reprezentînd aproape jumătate din capitalul total al Companiei, guvernul englez devenise principalul acționar al canalului Suez. Cititorii revistei *Punch* se delectaseră cu o caricatură în care John Bull apărea în umbra piramidelor, încredințînd unui arab cu fes pe cap un sac cu lire sterline, în timp ce leul britanic punea greoaia lui labă pe o cheie enormă, cheia drumului Indiilor. Totuși, în Camera Lorzilor, cîțiva baroneți cărora nu prea le plăcea primul lor ministru, își potoliseră rasismul lor vigilent și totodată rușinos murmurînd : „*I don't like it. Not of a gentleman !*" [1], felicitîndu-se totodată pentru o afacere purtată cu atîta succes.

„Urmărind cu o remarcabilă stăruință ceea ce consideră că sînt interesele lor bine înțelese, englezii aplică bucuros în relațiile lor cu celelalte puteri concepțiile unor oameni de afaceri." [2] Disraeli dovedise acest lucru, căci acțiunea rapidă pe care reușise s-o ducă la capăt cu co-

[1] Nu-mi place. Un gentleman nu procedează astfel (engl.). — *Nota trad.*

[2] Jean Albert-Sorel, *op. cit.*

laborarea băncii Rotschild nu era numai „o lovitură norocoasă" care îngăduise țării sale să obțină trei și în curînd zece fotolii în administrația Companiei canalului. ci se situa foarte exact în tradiția unei politici imperialiste în care credea din toate puterile. Era prima măsură din marele țel a cărui realizare avea să fie urmărită implacabil, după vestita formulă potrivit căreia Anglia „nu cunoaște nici prietenii. nici dușmanii, ci numai interesele sale imuabile" [1]. De fapt, proasta dispoziție provocată în Franța de răscumpărarea acțiunilor viceregelui s-a risipit repede și ambele guverne, cel de la Londra și cel de la Paris, s-au înțeles spre a impune Egiptului o „Casă a datoriei publice". Pasivul exigibil atingea în 1876 suma de două miliarde și jumătate, reprezentînd fondurile înghițite de o serie de operații — lucrări publice, dar și risipă, misiuni diplomatice, expediții în Sudan, împrumuturi cu dobînzi cămătărești — pe care financiarii din Londra și Paris nu le disprețuiseră. Astfel, anumite societăți, Anglo-Egyptian Bank, Oppenheim, Rotschild, Société générale Crédit foncier, Mallet, Pillet Will, Crédit lyonnais, Comptoir national de l'escompte, posedau polițe destul de mari asupra tezaurului egiptean pentru a încerca să le acopere încasînd direct o bună parte din veniturile bugetare ale lui Moulay Ismael. În calitate de organism internațional, „Casa" controla întreaga administrație a finanțelor, căile ferate, porturile. Ea deveni curînd un condominiu anglo-francez efectiv care, depășindu-și rolul lichidator, avea să sfîrșească prin a ajunge o adevărată tutelă, silind cabinetul egiptean să accepte doi miniștri trimiși de Londra și Paris, ale căror prime măsuri de guvernămînt au fost desființarea unei părți din armată, punerea în disponibilitate cu jumătate de soldă a 2 500 de ofițeri de origine egipteană, cu excepția cadrelor turce și circasiene.

Orabi și partidul coloneilor

Această măsură va avea urmări grave. Ea va determina o insurecție armată, instalarea permanentă a trupelor engleze, internaționalizarea canalului Suez și creș-

[1] Lord Palmerston.

terea unui naționalism ce se va potoli poate, dar nu se va stinge niciodată și care va țîșni mai tîrziu în vîlvătăi. De cînd Mehmet Ali decretase serviciul militar obligatoriu pentru a putea dispune de o armată națională, militarii erau recrutați din păturile sociale cele mai modeste. Oameni robuști, viguroși, conștienți de forța lor, simțindu-se trup din trupul poporului acestei bătrîne țări în care atîtea invazii depuseseră sedimentele cele mai diverse ce se egiptenizaseră cu timpul, ofițerii sacrificați, foști oameni din trupă, resimțeau acut umilința impusă de străini. Ei suportau greu amestecul financiarilor internaționali, delapidările comise de înalții funcționari, fastul de la palat, cîtă vreme părinții lor încă se mai încovoiau deasupra mîlului milenar. Aveau să se răzvrătească, așa cum pentru motive similare se ridicaseră odinioară, cu 250 de ani înainte de era noastră, ofițerii lui Ptolemeu al IV-lea, jucînd pentru prima oară rolul pe care-l va avea mai tîrziu în Orientul Mijlociu și în Maghreb armata provenită din popor, cînd se va întîmpla ca puterea legală să încapă pe mîinile unor afaceriști prea lipsiți de scrupule.

La început se mulțumiră să organizeze manifestații de stradă spre a protesta împotriva prezenței miniștrilor străini și poate pentru a-l ajuta pe viceregele Ismael să redobîndească o oarecare libertate de acțiune; sub presiunea ostașilor puși în disponibilitate cu jumătate de soldă, ministrul englez și cel francez au fost trimiși înapoi, iar angajamentele luate față de creditori au fost declarate nule și neavenite. Dar lucrul acesta dovedea o lipsă de cunoaștere a puterii politice a acestora din urmă. Cîteva săptămîni mai tîrziu, guvernul otoman, la „sugestia" ambasadorului britanic, l-a demis pe Moulay Ismael printr-o telegramă, așa cum se procedează astăzi cu un prefect, înlocuindu-l cu fiul său mai mare, Taufik (1879), personaj șters, a cărui docilitate cel puțin avea să fie răsplătită de Compania canalului prin atribuirea numelui său unui micuț port situat în fundul golfului Suez. Din acel moment, nemulțumirea militarilor se va extinde în rîndurile studenților, micilor burghezi, clerului, țăranilor, elitei intelectuale[1], va lua formele verbale și tipărite

[1] În special Mohamed Abdou.

ale indignării, se va cristaliza în jurul unui partid al coloneilor. Unul dintre ei, Orabi, fiul unui umil fellah, om de şoc şi bun orator ce căpăta chipul şi tonul unui erou naţional, va determina alegerea unui nou parlament, ostil controlului străin, şi va deveni ministru al departamentului războiului (1882).

Cincizeci de creştini sugrumaţi la Alexandria

Europenii stabiliţi în Egipt au simţit ce avea să se petreacă şi au început să-şi facă bagajele. Atunci, pentru a-i apăra, cît şi pentru a consolida poziţia nesigură a lui Taufik ameninţat să fie răsturnat de colonelul Orabi, o mică forţă navală franco-britanică — şase nave — a aruncat ancora în faţa Alexandriei, iar alte două vase de război, la Suez. Prezenţa flotei „aliate" nu a împiedicat însă ca la 11 iunie 1882, în urma unei încăierări banale care a opus nişte muncitori maltezi unor arabi, o bandă alcătuită dintre aceştia din urmă să se năpustească spre cartierul european din Alexandria, să sugrume cincizeci de creştini, să rănească optzeci şi să prade casele lor.

Guvernul britanic nu avea să lase să-i scape nici această a doua ocazie de a interveni în Egipt, după cum nu lăsase nici prima, dar el va acţiona cu mai puţină rapiditate, căci primul ministru atunci în funcţiune [1], liberalul şi paşnicul Gladstone, era puţin înclinat spre măsurile reclamate de o opoziţie conservatoare dezlănţuită şi care intenţiona cu fermitate să fie executoarea testamentului politic al lui Disraeli. Dispoziţiile constituţionale cer ca regele Angliei să domnească, dar nu să guverneze, însă Victoria, ce fusese proclamată împărăteasă a Indiilor în 1876, se face totuşi interpreta sentimentului profund al opiniei publice scriind : „Dacă se va întîmpla ca Egiptul să fie smuls Turciei, nu va trebui să cadă în alte mîini decît în ale noastre." Mai ieri susţinuse cu tot prestigiul ei pe „dear Dizzy", cînd acesta frînase trupele ruse în marş spre Constantinopol (1878), adică spre Mediterana şi Suez. Astăzi îl va împinge pe bătrî-

[1] Disraeli murise în 1881.

nul Gladstone să dea ordinul de bombardare a Alexandriei și, fără îndoială, de a merge mai departe. Guvernul francez, dimpotrivă, va recomanda celor trei nave de război ale sale să se abțină și chiar să se îndepărteze, hotărîre care a fost probabil pe placul cabinetului de la Saint-James, întrucît îi dădea prilejul să acționeze în sfîrșit singur într-o zonă al cărei control direct era socotit necesar de către Amiralitate. Formațiunea navală britanică a tras așadar cu tunul asupra Alexandriei, în timp ce navele franceze aruncau ancora la Port Said. Afacerea de-abia începea.

Anglia va acționa singură

Colonelul Orabi a răspuns la obuzele reginei Victoria prin crearea unui guvern insurecțional, care declară imediat război Angliei, și decretează mobilizarea generală. Destituit de Taufik, el preia totuși comanda supremă a armatei egiptene și concentrează grosul trupelor sale în deltă, între coastă și Cairo. Mai bun agitator decît comandant militar, colonelul Orabi nu are suficientă suprafață pentru a-și asuma un destin național, dar popularitatea sa îi va permite să realizeze o ridicare masivă a populației pentru apărarea a ceea ce nu se mai poate numi altfel decît patria egipteană. Cuvîntările sale vor avea destul răsunet în lume pentru ca la statele majore franco-britanice să se angajeze imediat discuții în legătură cu protecția canalului. La Paris unde, în pofida puterilor sale constituționale, dl. Freycinet guvernează mai puțin decît regina Victoria la Londra, Adunarea națională refuză creditele de care ar fi nevoie pentru trimiterea unui corp expediționar. Gambetta a încercat s-o antreneze : „Nu pentru națiunea egipteană, nici de dragul partidului național egiptean trebuie să ne ducem în Egipt, ci pentru națiunea franceză...", dar Clemenceau a intervenit în mod dramatic, făcîndu-i pe colegii săi disprețuiți să simtă umbra cancelarului Bismarck, de al cărui pumn de fier se teme oricine : „Într-adevăr, se pare că undeva o mînă fatală pregătește o explozie teribilă... Europa este înțesată de soldați, toată lumea aș-

teapta, toate puterile își păstrează libertatea de acțiune : păstrați libertatea Franței !"

Anglia va acționa așadar singură. La 2 august 1882 un prim contingent al armatei Indiilor debarcă la Suez și, cîteva zile mai tîrziu, grosul trupelor plasat sub ordinele generalului Wolseley se instalează la Port Said, spre a lua canalul drept bază de operații pentru a împresura pozițiile amenajate în deltă și a se năpusti asupra orașului Cairo. Potrivit legendei cavalerești și cocardiere țesute pe seama lui Ferdinand de Lesseps, președintele Companiei n-a pregetat să se ducă la fața locului pentru a apăra singur neutralitatea canalului, dar și pentru a prezerva influența franceză, de al cărei sfîrșit apropiat se temea. Dacă e să dăm crezare anumitor informații încredințate verbal lui Jacques Chastenet de către amiralul Lacaze, Lesseps ar fi exclamat : „Am să-l împușc pe primul englez care va debarca" [1], la care, amiralul Seymour ar fi replicat că, în acest caz, gentlemanul francez se expune la a fi trimis în fața plutonului de execuție. Limbajul eroilor odată domolit, soldații au debarcat fără incidente, generalul Wolseley și-a instalat cartierul general la Ismailia și și-a îndreptat corpul expediționar spre Tell el Kébir, unde era concentrată o mulțime nedisciplinată de patrioți, mai curînd entuziaști decît eficienți. Lupta (13 septembrie 1882) a fost foarte rapidă și s-a încheiat prin deruta egiptenilor, voluntarii de la Tell el Kébir neavînd tăria celor de la Valmy, și nici colonelul Orabi, priceperea lui Kellermann sau a lui Dumouriez. Imediat trupele engleze au ocupat valea Nilului, în timp ce funcționarii britanici puneau mîna pe toate posturile cheie din administrația egipteană, iar la Londra ziarele luau în derîdere jalnicul sfîrșit al aventurii orabiste, a cărei profundă semnificație nu a înțeles-o nimeni atunci. Într-adevăr, acest episod făcuse să apară trei date esențiale ale vieții publice în Orient, ale cărei resurgențe aveau să fie numeroase : „În primul rînd, importanța politică a armatei indigene, legătură între popor și pu-

[1] Vezi Jacques Chastenet, *Histoire de la III-e République*, vol. II.

tere și mijloc de acțiune a maselor; apoi, apariția unei conștiințe naționale și sociale pînă și la populația de la țară; în sfîrșit, reconcilierea între Islam și unele aspecte ale vieții moderne, căreia rezistența patriotică îi pune o bază, prin intermediul intelectualilor angajați în luptă" [1].

La Paris lumea a reacționat cu oarecare acreală cînd cabinetul de la Saint-James a adus la cunoștință, cu precauțiunile diplomatice de rigoare, că situația recent creată în Egipt necesita o reconsiderare a acordului franco-englez referitor la „controlul Datoriei". Era limpede că Londra voia să termine cu condominiul și să-l înlocuiască printr-o tutelă engleză de fapt, punct terminus al unei politici coerente care, din secolul al XVIII-lea se străduise, mai mult în ascuns decît pe față, să submineze, să uzeze, să descurajeze prezența, influența, comerțul francez în Egipt. Întrucît străpungerea istmului Suez așezase în teritoriu egiptean cheia legăturilor Angliei cu India și cu Extremul Orient, și întrucît împrejurările au vrut ca Egiptul să fie ocupat pe plan militar de trupele britanice care, procedînd astfel, își asumaseră un risc internațional. Londra socotea că nu-l repusese în drepturi pe viceregele Taufik pentru a înapoia Cairo Turciei și nici nu zdrobise răscoala lui Orabi pentru ca Franța să continue să joace în Egipt rolul important pe care-l deținea de la trecerea pe aici a lui Bonaparte și de la deschiderea canalului. Pe de altă parte, Foreign Office păstra Companiei canalului ranchiună pentru atitudinea ei, considerată neamicală, de opoziție față de trecerea navelor britanice. Susținut de o campanie de presă, el a lansat ideea străpungerii unei noi căi acvatice, de rîndul acesta, engleză; cît despre francezi „iertînd cu greu foștilor lor parteneri faptul că nu împărtășesc nevolnicia lor" [2], erau sfîșiați între resentimentul față de „perfidul Albion" și grija de a menține relații bune cu vecinii lor.

În acest timp, în Europa lumea era îngrijorată de această tensiune și se temea de tot ce putea fi mai rău.

[1] Jean și Simone Lacouture, *op. cit.*
[2] Jacques Chastenet, *op. cit.*

In afară de Berlin, unde cancelarul Bismarck — întotdeauna ispitit să izoleze sub raport diplomatic Franța, a cărei rapidă ridicare îl îngrijora, și să tragă foloase din inevitabilele litigii care ar opune Londra Parisului — se bucura văzînd cum neînțelegerea se substituie înțelegerii visate de Gambetta, dar tot se mai temea ca un acord între cele două țări să nu împiedice preponderența continentală a Germaniei. Crezînd că descoperise prilejul care ar provoca inevitabil ruptura, cancelarul i-a transmis lui Gladstone că nu s-ar opune ca Anglia pur și simplu să anexeze Egiptul. Fie din credință față de idealul său, fie din abilitate și tact politic, bătrînul liberal, care jertfise de multă vreme scrupulele sale pe altarul intereselor superioare ale Imperiului, n-a căzut în capcana întinsă de germani. El s-a mulțumit să desființeze postul reprezentantului englez la „controlul Datoriei", punînd astfel capăt condominiului franco-britanic și a notificat la Berlin, Roma, Viena, Petersburg și Paris că Anglia își va menține în Egipt trupele de ocupație pentru a asigura ordinea publică și că le va retrage de îndată ce împrejurările i-o vor permite. De fapt, ultimul soldat englez va părăsi zona canalului abia șaptezeci și cinci de ani mai tîrziu.

Lordul Cromer

Nici anexiune, nici protectorat, Angliei îi convine să mențină ficțiunea continuității puterii politice pe care o exercită legal prea docilul Taufik, pe lîngă care Londra a acreditat un funcționar, al cărui titlu modest de consul general este asemănător cu cel al oricărui reprezentant al oricărui alt stat european la Cairo. Dar sir Evelyn Baring, mai cunoscut sub numele de lord Cromer, nu e un oarecare. Om cu tradiție colonială și financiară care și-a făcut practica în Indii, cu mare capacitate de muncă, energic, trăgător de sfori, încredințat de superioritatea intelectuală și morală a rasei albe, mîndru de a fi un supus al reginei Victoria, el va fi timp de douăzeci și patru de ani adevăratul suveran efectiv al Egiptului și inspiratorul Foreign Office-ului în această parte a lumii. Resentimentul francez și naționalismul egiptean au vrut să

facă din el un proconsul și un faraon, uitînd prea adesea că îndelungata sa gestiune a fost cea a unui mare administrator, scrupulos și integru, și care a avut meritul deosebit de a fi determinat desființarea regimului de corvoadă, practicat din timpuri imemorabile. Preocupat de progresul material, lordul Cromer prefigurează pe tehnocrații din secolul al XX-lea care înțeleg să organizeze fericirea oamenilor numai prin stabilirea structurilor economice și să planifice etapele acesteia pe hîrtie milimetrică. Este cert că sub îndrumarea sa personală, care se întemeia numai pe prezența unui corp de ocupație permanent și pe o nouă armată instruită și comandată de ofițeri englezi, a văzut Egiptul dispărînd pe aventurierii europeni, dar spre profitul exclusiv al financiarilor din City ; a văzut reorganizarea pe baze moderne a administrației sale, dar spre beneficiul înalților funcționari englezi numiți la conducerea ministerelor de Justiție, Interne, Lucrări publice, Sănătate, a Jandarmeriei ; extinderea considerabilă a rețelelor de irigație, dar pentru aprovizionarea cu bumbac a filaturilor din Lancashire, ce-l vor revinde egiptenilor sub formă de țesături prelucrate ; dezvoltarea căilor ferate și a telefonului, dar pentru uzul unui cerc foarte restrîns. Fără-ndoială, felahul va fi mai bine ocrotit împotriva cămătarilor arabi, iar lordul Cromer, ajuns la sfîrșitul carierei, își va da seama că popoarele pot avea niște năzuințe ce ignoră măsurile de securitate pretinse de o anumită ordine publică. Atunci proconsulul va însărcina pe unul dintre liderii partidului naționalist, Zaghloul Pașa să treacă în fruntea Ministerului instrucțiunii publice, creat de-abia în 1906, „învățămîntul" nefiind pînă la acea dată decît o secție în Ministerul lucrărilor publice.

Goana după teritorii noi

Lordul Cromer nu a fost trimis la Cairo spre a face fericirea egiptenilor, ci pentru a asigura implacabil apărarea căii Indiilor, a menține integritatea teritoriului de care răspundea și a organiza o pază riguroasă pe malu-

rile canalului Suez. Cele două decenii care preced secolul al XX-lea corespund epocii coloniale, epifenomen al dezvoltării producției industriale, ea însăși inseparabilă de căutarea de noi piețe. Această voință imperialistă nu mai e exclusiv victoriană, ea a trecut Marea Mînecii și se amestecă, cel puțin în Franța, cu un anume gust pentru aventură și panaș care colorează preocupările mercantile ale unora, strategice ale altora. „Credința în superioritatea atît materială, cît și morală a civilizației occidentale este generală. Niciodată marile puteri europene n-au fost mai convinse de dreptul lor de a ocupa teritoriile oamenilor de culoare, a exploata materiile lor prime și a exporta acolo produse fabricate. Acest drept are în chip de compensație datoria de a răspîndi în rîndurile populațiilor binefacerile civilizației occidentale. Este momentul cînd Rudyard Kipling proslăvește solemn «povara omului alb» [1]. În această perioadă, în cursul căreia canalul absoarbe o medie anuală de 130 000 de pasageri și 3 000 de nave, numai partea Indiei reprezintă 54% din traficul total, cu exporturile sale de grîu și orez, semințe oleaginoase, iută și bumbac, importurile sale de țesături de bumbac, mașini și metale prelucrate, contingentele sale de militari și funcționari. Dar Union Jack [2] nu este singurul pavilion care poate flutura în vînt pe drumul Indiilor : Franța s-a instalat în Madagascar, la Djibouti, în Indochina, în Oceania ; Italia, la Massaua — și în Etiopia, unde trupele sale au fost zdrobite [3] — ; Olanda s-a apucat direct să exploateze Indonezia ; însuși Bismarck s-a lăsat antrenat spre sud-vestul Africii și arhipelagurile din Pacific ; iar Japonia, care imită străinătatea, importă un material imens, cumpărat în uzinele europene. Temîndu-se să nu ajungă prea tîrziu în această goană după teritorii noi, care nu se află numai la est, fiecare se grăbește, își așază pionii, obține succese ce irită și mai mult Anglia victoriană, prima națiune industrială din lume, stăpîna mărilor, roșie de trufie și încruntată, de cum bănuiește că diplomația unui alt stat dă tîrcoale în regiuni pe care le

[1] Jacques Chastenet, *op. cit.*
[2] Pavilion englez cu dungi de diverse culori. — *Nota trad.*
[3] Dezastrul de la Adua, din 1896.

consideră ca pe rezervaţii ale ei. Astfel, ocupînd poziţii în Birmania, ea s-a ridicat împotriva năvalei ruse spre Afganistan, întrucît nu putea îngădui ameninţarea unei presiuni la frontierele de nord-est ale Indiei. Din lungul lanţ care leagă Londra de Hong-Kong, trecînd prin Gibraltar, Malta, Marsa Matruh, Cipru, Alexandria, Suez, Perim, Aden, Colombo, Rangoon şi Singapore, verigа principală se află în mîinile lordului Cromer. La 25 octombrie 1894, îndreptîndu-se spre postul său de la Tonkin şi traversînd Marea Roşie, colonelul Lyautey notează în carnetul său de călătorie : „Dacă de cînd datează povestea cu Egiptul am sentimentul crescînd că aici se află duşmanul nostru veşnic şi cel mai nemilos, odată cu admiraţia mea pentru el creşte şi convingerea că avem multe de învăţat de aici."

Prin istmul Suez nu treceau numai cargouri şi paceboturi, ci şi bastimente de război şi convoaie de trupe. Lesseps încercase în mai multe rînduri să consacre principiul *neutralităţii canalului* într-un document internaţional, dar a trebuit să se aştepte aproape douăzeci de ani pentru a obţine *internaţionalizarea* lui : „Canalul maritim Suez va fi întotdeauna liber şi deschis în timp de război, ca şi în timp de pace tuturor navelor comerciale sau de război, fără deosebire de pavilion." [1] Întrucît se pusese întrebarea cine va fi însărcinat să menţină respectarea unor asemenea dispoziţii, Londra a reuşit să facă celelalte ţări să admită că acest rol revenea în mod logic viceregelui Egiptului. Acest lucru însemna consacrarea oficială a controlului şi prezenţei militare a Angliei. Cu acest prilej, în toate popotele regimentelor britanice staţionate în întreaga lume, a fost aranjată pe mese de mahon argintăria de zile mari şi s-a închinat cu solemnitate în cinstea reginei.

Sudanul pierdut şi recucerit

Forţele engleze care stăteau de strajă la canal nu erau folosite numai pentru a chezăşui o convenţie internaţională. Cînd în urma unei grave răscoale prezenţa egip-

[1] Convenţia de la Constantinopol semnată de Anglia, Germania, Austro-Ungaria, Spania, Franţa, Italia, Ţările de Jos, Rusia, Turcia (28 octombrie 1888).

tenilor fusese măturată din Sudan, acolo, în acele provincii nubiene care pe vremuri fuseseră rezervorul celor mai buni soldați ai faraonilor și pe care Mehmet Ali, mai recent, le anexase pînă la urmă, trupele de întărire britanice nu putuseră să vină de hac dervișilor fanatizați de vocea profetului musulman, iar generalul Gordon fusese masacrat la Khartum (1885). În cele din urmă Sudanul fusese pierdut, iar armata egipteană, sub ordinele a doi generali britanici, fusese pusă pe fugă de războinicii în picioarele goale, ceea ce a produs o mare plăcere publicului francez. Afacerea era serioasă pentru Anglia, care risca să-și piardă fața înaintea „protejaților" ei și care acum se vedea constrînsă să supravegheze frontierele de sud ale Egiptului. Încercarea de a redobîndi teritoriul pierdut presupunea o îndelungată pregătire militară, dublată de o delicată negociere diplomatică, întrucît dacă Navy rămînea stăpîna incontestabilă a oceanelor, în schimb armata engleză de uscat se bucura de o reputație mai puțin strălucită, iar cancelariile europene nu erau întotdeauna de acord cu metodele Foreign Office-ului.

Pentru a salvgarda ficțiunea unui Egipt independent, lordul Cromer socotea necesar ca recucerirea Sudanului să fie încredințată unor trupe egiptene, fiind de părere că acestea ar ști să se bată cu vitejie dacă ar fi bine instruite, bine comandate... și sprijinite de elemente specific britanice. Locotenent în armata Indiilor înainte de a intra în serviciile administrative, el a putut cîntări de aproape slăbiciunile comandamentului, la o vîrstă cînd nu ești niciodată indulgent cu generalii. Acum, cînd practic deținea puteri civile și militare cvasiabsolute, avea să dea peste cap vechile rutine, să se ocupe personal de instruirea și încadrarea soldaților destinați viitoarei campanii din Sudan, al cărei comandament urma să fie încredințat generalului sir Herbert Kitchener. Pregătirea a durat zece ani. Era mult. Dar lordul Cromer aștepta să se ivească un prilej fericit, iar acțiunile diplomatice inițiate de Foreign Office să se încheie cu bine. Acestea prezentau mai multe dificultăți decît era de presupus, întrucît cabinetul de la Saint-James reușise să determine

Germania (1890) să admită ca zona de influență engleză să se întindă asupra întregii văi a Nilului, dar nu reușise să obțină ca Leopold al II-lea, regele Belgiei și suveran al statului independent Congo, să-i lase mînă liberă într-o regiune numită Bahr el Ghazal, situată între Congo francez și cursul superior al Nilului. Mai mult, sub abila presiune exercitată de Quai d'Orsay, Leopold al II-lea renunțase la Bahr el Ghazal, ale cărei mlaștini nu prezentau pentru el nici un fel de interes, permițînd astfel Franței, căreia nu-i trecuse supărarea prilejuită de înlăturarea ei din Egipt, să se instaleze în valea superioară a Nilului, să taie drumul ce ducea de la Cairo la Capul Bunei Speranțe și în orice caz să oblige Anglia să reconsidere în ansamblu chestiunea egipteană. Din această rivalitate furibundă, ascunsă și totodată răsunătoare, va lua naștere în cele din urmă Antanta cordială care, în grelele zile ale marelui război va apăra Europa, cel puțin provizoriu, împotriva hegemoniei germane. Ce s-ar fi întîmplat cu acești doi concurenți, dacă în luna septembrie 1898, după ce se strînseseră atîția nori de furtună, ar fi căzut trăznetul din cerul de la Fașoda ?

Cum a survenit vestitul incident, care a dezlănțuit niște pasiuni șovine ale unei opinii publice la fel de supravoltate de ambele părți ale Mării Mînecii ? La Cairo, pregătirea militară fiind încheiată, Kitchener nu mai așteaptă decît ordinul de a-și conduce trupele spre sud. Prudent, lordul Cromer mai temporizează, deoarece cunoaște semieșecul Foreign Office-ului și încă mai așteaptă ocazia, dacă nu pretextul, de a lansa o operație de mare anvergură, care să spele afrontul îndurat cu zece ani în urmă și totodată să împingă pînă dincolo de Nilul alb o frontieră periculoasă. Om cultivat și în același timp de acțiune, el știe că istmul Suez, a cărui pază i s-a încredințat, nu prezintă o valoare strategică decît în măsura în care este bine acoperit dinspre sud și dinspre est. Astfel, atunci cînd dă ordin să se pună șaua pe cai, ne putem imagina că întrevede necesitatea imperioasă pentru Anglia de a se instala într-o bună zi în Palestina și în Siria. O armată italiană fiind complet zdrobită în primele zile ale lunii martie 1896 la

Adua, pe cînd se îndrepta spre Addis-Abeba, guvernul de la Roma solicită Londra, în numele solidarității europene, să pornească în Sudan o acțiune militară de sprijinire. Presat de Cromer și de Kitchener, cabinetul britanic își dă consimțămîntul, nu atît pentru a încerca o diversiune a cărei utilitate practică nu o vedea — dintre cei 17 500 soldați ai generalului Baratieri, 12 000 fuseseră uciși și 4 000 luați prizonieri — cît pentru a prinde din zbor prilejul de a recuceri Sudanul și de a înfige drapelul englez deasupra Khartumului, împăcîndu-și totodată conștiința că preia partea sa frățească din „povara omului alb", temă scumpă bardului oficial al Imperiului. De data aceasta, armata anglo-egipteană va face dovada capacității ei de luptă, va purta și va cîștiga grele bătălii timp de mai bine de doi ani, va cuceri Khartum, unde Kitchener își va organiza postul de comandă, ignorînd că cu 600 km mai la sud, pe Nilul alb se înalță un mic fort pe care flutură drapelul tricolor al Franței și în care sînt instalați opt ofițeri francezi și o sută douăzeci tiraliori senegalezi sub comanda căpitanului Marchand [1].

Fașoda nu merită un război

În vreme ce cei 25 000 de oameni ai lui Kitchener urcau încet valea Nilului luptînd și, pe măsură ce înaintau, construind o cale ferată dublată de o linie telefonică, o modestă misiune franceză a pornit din Loango, mic port în Congo, s-a înfundat în pădurea ecuatorială, a mers de-a lungul fluviului Oubangui, a străbătut Bangui, Bengassou, Tamboura, a trecut cu prețul a mii de greutăți terenurile mlăștinoase de la Bahr el Ghazal și a ajuns optsprezece luni mai tîrziu la Fașoda, pe Nilul alb, după ce a parcurs 4 000 km în plină aventură. Drumul spre Capul Bunei Speranțe era tăiat. Ne putem imagina reacția sirdarului [2] care, urcînd pe Nil la bordul unei canoniere, s-a aflat

[1] Avînd ca adjunct pe locotenentul Mangin.

[2] Denumire provenind din limba persană, atribuită între anii 1882—1925 generalului englez care comanda o armată egipteană, în speță generalului Kitchener. — *Nota trad.*

deodată în fața unui drapel francez, desfășurat ca o sfidare la adresa imperialismului britanic. Este cunoscută scena, care a fost de atîtea ori povestită și înfățișată grafic. Așa cum se cuvine, căpitanul se prezintă în fața generalului ; acesta, un uriaș blond, cu ochi deschiși la culoare, îmbrăcat într-o uniformă elegantă ; francezul, cu obrazul ars de soare, ochi de jar, bărbos, zdrențăros. Știind să aprecieze situația, Kitchener îl felicită pe Marchand — whisky, —, dar îl roagă să aducă drapelul și să abandoneze fortul, care se află situat într-o zonă ce e recunoscută a fi sub influență engleză. Marchand răspunde că numai guvernul francez poate să-i dea directive. Lordul Kitchener rămîne surprins, deși nu fusese luat pe neașteptate. Serviciile engleze știau de multă vreme că francezii aveau intenția să urce pe valea fluviului Oubangui și înștiințaseră Foreign Office-ul că se organizează o misiune care va încerca un asemenea raid. Supărat, cabinetul de la Saint-James anunțase atunci Quai d'Orsay că dacă se va înfăptui o asemenea acțiune, guvernul englez o va considera ca un gest neprietenesc ; dar Franța era sătulă de asemenea amenințări abia camuflate și căuta în descoperirea unor regiuni noi un balsam pentru rana sa alsaciană, chiar dacă se lansa cu ușurință în manevre îndrăznețe, fără să aibă cea mai mică acoperire diplomatică.

Așa cum era de așteptat, guvernul englez, prevenit telegrafic de Kitchener, a cerut numaidecît la Paris rechemarea misiunii Marchand. Fermitatea cererii engleze, ca și tonul ei amenințător, au provocat în Franța reacții verbale de cea mai mare violență, dar care s-au vădit a nu fi decît fanfaronadă. Londra, dimpotrivă, a luat în serios această afacere, a mobilizat Home Fleet [1], iar la War Office [2] s-au dat dispoziții care au determinat ele însele anumite măsuri de securitate în porturile coloniale franceze. Se crede cu adevărat că va izbucni un război ? Desigur, sînt destui atițători militari sau civili, dar cei care spun sau scriu că trebuie să ne batem în numele onoarei naționale, măcar se gîndesc ei la aceste adevăruri totuși

[1] Flotă însărcinată cu apărarea directă a Angliei (engl.). — *Nota trad.*

[2] Ministerul de război britanic (engl.). — *Nota trad.*

orbitoare : că Franța e sfîșiată de afacerea Dreyfus și de certurile religioase, că statul ei major e contestat cu vehemență, că marina ei este cu totul inferioară marinei engleze, că țărmurile sale sînt slab apărate, că granița ei de răsărit încă mai sîngerează, iar noua sa aliată rusă nu are de gînd să tragă cu tunul împotriva Angliei ? Nu cu articole de presă trompetarde, nici cu retrageri cu torțe, nici cu caricaturiști ce se întrec care mai de care în a ridiculiza formele pline ale bătrînei regine Victoria se va reglementa problema acestei curajoase, dar destul de stupide misiuni Marchand. Ea ține mai curînd de domeniul explorării decît de politică și se ciocnește astăzi de o voință engleză cu atît mai irreductibilă, cu cît guvernul francez fusese prevenit. Înțelept, Delcassé, noul ministru al Afacerilor Externe, mai preocupat de „linia albastră a Vosgilor", decît de o ceartă cu englezii care nu merită un război, dă ordinul să se evacueze Fașoda, oraș sudanez și, prin urmare, anexat la Egipt, unde există un protectorat britanic de fapt.

Abandonînd definitiv cheia Orientului în mîinile englezilor, Delcassé începe atunci cu Londra niște convorbiri menite să lichideze frițiunile din trecut. Se știe că ele aveau să ducă în curînd la angajamentul luat de Franța să nu mai stînjenească niciodată acțiunea englezilor în Egipt, și la cel luat de Marea Britanie, să lase Franței mînă liberă în Maroc. Între timp, căpitanul Marchand s-a înapoiat la Paris, aclamat de o mulțime în delir : „Trebuia să fi văzut pe bulevard femeile aruncînd buchete de violete calmului erou de la Fașoda, pentru a înțelege că acest mîndru soldat — dealtfel republican și respectînd puterea instaurată — cucerise toate inimile." [1] Cîțiva ani mai tîrziu, același Paris avea să-l aplaude pe Eduard al VII-lea și Antanta cordială cu același entuziasm.

Calea Indiilor

Dacă în zorii dintîi ai secolului al XX-lea, la numai treizeci de ani după inaugurarea canalului Suez, aproape 3 500 de nave și 280 000 de pasageri au străbătut cei 150 de

[1] Léon Daudet, *Salons et journaux.*

kilometri ai lui, aceasta s-a întîmplat pentru că Europa s-a năpustit într-acolo cu marinarii, soldaţii [1], funcţionarii şi negustorii ei, în vederea cuceririi de noi pieţe, poziţii strategice şi uneori chiar din simple motive de prestigiu. Dispunînd numai ei de jumătate din tonajul globului, cu 14 milioane de tonouri în care se numără deja 5 450 vase cu abur, englezii şi-au continuat metodic drumul spre Extremul Orient, zdrobind pe unii şi căzînd la înţelegere cu alţii, cu o îndărătnicie care a determinat pe unul dintre ei să spună : „Imperiul nostru nu se datorează nici ambiţiei regilor, nici geniului generalilor, nici chiar vreuneia din aceste crize de înflăcărare militară prin care neapărat trec toate naţiunile, ci acţiunii constante, tăcute a instinctelor, lăudabile sau nu, care au umplut lumea cu limba engleză" [2].

Trăgînd învăţăminte din serioasa revoltă a şipailor, cînd totul a fost la un pas de catastrofă (1857), ei au izbutit, cu un foarte mic număr de funcţionari, să înzestreze imensul subcontinent cu primele echipamente moderne, să impună reforme administrative de care se sinchisise foarte puţin Compania Indiilor, să creeze o armată din care se va recruta o nouă aristocraţie, dar fără a reuşi să pună în mişcare masa enormă de 325 milioane de hinduşi, muncă supraomenească pe care vor încerca totuşi s-o întreprindă viceregii — lorzii Canning, Lytton, Dufferin, Landswone, Curzon printre alţii — despre a căror administraţie, sprijinită de agenţii vestitului Indian Civil Service, s-a putut spune că amintea de cei mai buni ani ai Imperiului roman.

După ce s-a străduit să apere principiul integrităţii Chinei, aşa cum apărase cu străşnicie pe cel al integrităţii Turciei pentru a împiedica pe ceilalţi să-şi dispute bucăţile imperiului otoman, Londra a hotărît în cele din urmă să-şi ia şi ea partea ei cu prilejul zdrobirii Chinei, cînd dinastia manciuriană, după un război nefericit împotriva Japoniei (1895) a cerut ajutorul financiar al occidentalilor pentru a plăti la Tokio preţul înfrîngerii sale, în

[1] În special, în 1895, expediţia din Madagascar ; în 1896, expediţia din Abisinia ; în 1899, expediţiile din China.
[2] Citat de Robert Escarpit în *Rudyard Kipling*.

schimbul unor „teritorii de arendat" şi al unor concesiuni feroviare. Poziţiile deja cucerite ale englezilor în zona fluviului Iantse au fost consolidate, dar cabinetul de la Saint-James nu a putut împiedica Rusia să se instaleze la Port-Arthur şi în Manciuria, germanii la Ţindao şi Cianton, francezii în Iunnan şi Guandun. Negustorii din City nu vor pregeta să spună că au găsit aici un „Eldorado comercial".

Calea Indiilor a redevenit ca odinioară drumul Extremului Orient, dar cargourile şi pacheboturile societăţilor Peninsular, Messagéries, Biby Line, Rotterdam Lloyd, Norddeutsche Lloyd, Nippon Yusher Kaisha, care treceau prin istm, nu se mai opreau acolo decît cîteva ore pentru a-şi face plinul de cărbune, a-şi umple rezervoarele cu apă sau a debarca turiştii. În trecut, precum şi mai recent, intermediarii fenicieni, greci, arabi, veneţieni făcuseră avere la Arsinoe, Pelusium, Naucratis sau Alexandria, cînd mărfurile încărcate în Indii erau aduse cu vasele pînă în fundul Mării Roşii, de acolo, pe cămile, sau pe Nil şi pe micul canal, pînă în Mediterana şi reexpediate spre Roma, Corint, porturile Asiei Mici şi mai tîrziu Veneţia, Franţa sau Flandra. Egiptul era pe vremea aceea un vast antrepozit de mirodenii, vin de palmier, perle, ţesături de mătase, tămîie, sclavi şi — încă de pe atunci — buruieni interzise care te fac să visezi, fiecare dintre aceste produse conferind dreptul la taxe enorme de curtaj. De acum înainte căpitanii vaselor gemînd de grîne, zahăr, iută, arahide, orez, copra, mangan, încărcate la Bombay, Batavia, Bangkok, Penang, Singapore, Macassar, Manilla şi chiar Melbourne trec prin canal, dar debarcă direct încărcătura lor la Genova, Marsilia, Bordeaux, Le Hâvre, Londra, Liverpool, Anvers, Amsterdam sau Hamburg fără transbordare. Agentul comercial arab sau veneţian de odinioară şi-a schimbat numele şi chipul. Acum se numeşte „măsurătorul" şi se prezintă cu curtoazia tehnică pe care Compania canalului o impune tuturor funcţionarilor săi. Cu toate că aceasta îşi umple lăzile punîndu-i pe navigatorii ce nu vor să ocolească pe la Capul Bunei Speranţe să plătească taxe de acostare mereu contestate, dar întotdeauna acceptate, nici cel mai mic ban de aur nu nimereşte în tezaurul egiptean, de cînd kedivul Moulay Ismael nu numai că i-a

vîndut lui Disraeli acțiunile pe care le deținea, dar a cedat Creditului funciar al Franței participația la cele 15% din beneficiile acordate guvernului egiptean prin statutele Societății [1]. Desigur, implantarea și buna funcționare a unei asemenea întreprinderi au provocat efecte secundare ce nu pot fi nesocotite, care nu au adus foloase numai agenților de aprovizionare, ci și economiei egiptene, deși profitul este încă neînsemnat la acest nivel. [2]

Canalul vehiculează și idei

În sens invers, cargourile europene care coboară spre sud avînd calele burdușite cu șine de cale ferată, vagoane, locomotive, dinamuri, armament sau textile prelucrate nu se opresc nici ele mai mult. Enormul tub digestiv artificial al lumii moderne nu alimentează corpul egiptean. Totuși, dacă Egiptul a încetat de a mai juca rolul său de antrepozit al Orientului, el va deveni curînd un loc de întîlnire foarte frecventat, unde vor răsuna filozofiile politice ale noului secol și visurile lumii islamice sau arabe în căutarea coeziunii, în timp ce rivalitățile europene se vor înăspri și mai mult. Vapoarele care străbat canalul sau fac scurte escale tehnice la Port Said vehiculează de asemenea ziare, cărți, reviste — și pe unii studenți orientali care au descoperit Cambridge și Sorbona. În 1900 s-a format un „partid național egiptean" sub impulsul unui tînăr intelectual, Mustafa Kamal, favorit al saloanelor pariziene, conducătorul burghezilor moderniști din Cairo și Alexandria, nerăbdători să participe la guvernarea propriei lor țări : naționalismul egiptean nu mai înnobilează „colonei" în stilul lui Orabi și nu trece încă prin masele populare sau cadrele subalterne ale armatei. La Port Said a fost înălțată o statuie a lui Lesseps. În ziua inaugurării, prietenii lui

[1] În 1949, Compania va restitui guvernului egiptean calitatea sa de asociat la întreprindere, cu un drept de 7% asupra beneficiilor.

[2] „Nu ar trebui să așteptăm din partea reprezentantului reginei să susțină un proiect de care să beneficieze consumatorul egiptean și care ar risca să ruineze industriile engleze." (*Times*, 1899).

Mustafa Kamal s-au gîndit că dacă marele om „deschisese națiunilor pămîntul", canalul lui le arunca acum în obraz imaginea simbolică a subordonării lor. „Ar fi fost mai bine pentru noi, au spus cîțiva, ca istmul să nu fi fost străpuns niciodată." Încă nu știau că Ferdinand de Lesseps săpase tranșeea pentru viitoarele războaie.

1915: turcii lansează un atac asupra canalului

■

În lucrarea sa *Histoire de la III-e République*, Jacques Chastenet reamintește că la 1 ianuarie 1914 ambasadorul Angliei, adresînd urările sale președintelui Poincaré, a declarat : „În anul care s-a scurs am văzut restabilindu-se pacea și totul ne permite să nădăjduim că ea nu va mai fi tulburată."

Războiul balcanic care, practic, a pus capăt desmembrării Turciei europene, s-a încheiat într-adevăr prin tratatul de la București. În această zonă geografică se va aprinde, opt luni mai tîrziu, scînteia care va face să explodeze primul război mondial, în care vor fi uciși 9 milioane de oameni, iar 21 milioane vor fi răniți. Departe de a realiza uniunea sufletelor, atît de visată de saint-simonieni, căile de comunicații materiale mai lesnicioase au oferit națiunilor occidentale mijlocul de a-și făuri noi imperii, de a controla exploatarea lor și de a se întrece în viteză pentru acapararea pieților, dar tot ele au ascuțit în cele din urmă în mod periculos rivalitatea dintre imperialisme și economii. Aceste căi de comunicații lesnicioase vor permite acum navelor grele ale națiunilor inamice să ajungă pînă în teritoriile lor coloniale sau în zonele lor de influență, spre a încărca de acolo materiale strategice pentru a alimenta uzinele de război și un anumit sprijin

material uman, care va fi aruncat pe cîmpurile de bătaie deschise în Europa, Africa şi Asia. De-abia trecuseră douăzeci de ani de cînd Ernest Renan, primindu-l pe Lesseps în Academia franceză în prezenţa lui Victor Hugo, Taine, Pasteur, Alexandre Dumas, declarase că amplasamentul viitoarelor bătălii fusese deja indicat. Este destul de savuros să asociem astăzi la profeţia bătrînului sceptic, căreia i-a trebuit atît de puţin timp ca să se realizeze, teama exprimată în 1905 de către doctrinarul naţionalismului integral: „Tot secolul al XIX-lea n-a fost decît un efort ştiinţific, industrial, comercial, în scopul extinderii puterii omului, amenajării întregului glob, dezvoltării civilizaţiei graţie devotamentelor mîinii de lucru barbare... Imprudenţele, miopiile se vor plăti aşa cum se plătesc în istorie, cu preţul sîngelui." [1]

2 august 1914 : sfîrşitul secolului al XIX-lea

În această tragedie ce încheie definitiv secolul al XIX-lea şi în care Europa îşi pierde cei mai buni fii şi aruncă în foc 235 de milioane de dolari pentru a se sinucide în momentul în care se pare că e stăpîna lumii, Suezul va juca un rol foarte important. El nu va ocupa, desigur, în comunicatele oficiale acelaşi loc ca nu ştiu ce zone situate între Atlantic şi Vosgi, dar rolul său nu va fi mai puţin considerabil. Istmul şi milenara sa zonă de apărare — Sinaiul —, coridorul siro-palestinian, Mesopotamia vor fi teatrul unor lupte sîngeroase, ce nu se vor compara totuşi cu măcelurile din Artois, Champagne şi de la Verdun ; acolo se vor înnoda însă intrigile anglo-arabe ce vor duce la prăbuşirea Imperiului otoman, la implantarea efemeră a unui control franco-britanic, la naşterea noilor state arabe, la trezirea dinamismului islamic, la dezvoltarea sionismului. Locul vechii „chestiuni a Orientului", ajunsă materie de curs în programul de bacalaureat, va fi luat de „problemele Orientului Mijlociu".

S-a spus că curbele statistice sînt foile de temperatură ale lumii moderne. O simplă privire aruncată pe graficele

[1] Charles Maurras, *Kiel et Tanger.*

Companiei canalului Suez ar fi suficientă pentru a preciza sensul acestei imagini. În anul 1900, birourile din Ismailia notaseră în registrele lor tranzitul a 3 441 de nave, reprezentînd 13 700 000 de tone bruto și a 282 500 pasageri. În 1914, aceste cifre deveniseră următoarele : 4 500 de nave, 23 000 000 de tone, 450 000 de pasageri. Mărfurile care intrau prin orificiul de sud proveneau din Indii, China, Japonia, Siam, Indochina, Malaysia, Australia, Noua-Zeelandă, Africa orientală, Persia. India engleză deține ea singură 49% din trafic, China și Japonia, 22%. Produsele nu s-au schimbat : cereale, plante oleaginoase, minereuri, textile, în afara unui nou venit, încă foarte timid, petrolul din Golful Persic. Deocamdată nu reprezintă decît 300 000 de tone, dar e făgăduit unui viitor destul de strălucit, din moment ce Amiralitatea britanică a achiziționat 51% din capitalul societății Anglo-Persian Oil Comp. Dacă marile pacheboturi ale companiei *Peninsular* și cargourile societății *Blue Fannel* mai păstrează în 1914 o incontestabilă supremație pe drumul Indiilor, ele sînt urmate de aproape de *Messageries maritimes* care tocmai au lansat la apă nave uriașe de cîte 13 000 de tone, de societatea germană *Hapag* și de cea japoneză *Sknyo Maru.* Întrucît deplasamentul cuirasatului *Orion* sau *Colossus,* sau al crucișătorului de război *Kaiser* nu le permitea acestora să utilizeze canalul, eventualul lor teatru de operații este situat mai la nord. Din aceleași motive, în 1904, amiralul Rodjestvenski și-a condus escadra spre golful Along, înconjurînd pe la Capul Bunei Speranțe, în timp ce întăririle mai ușoare ale amiralului Negobatov au trecut istmul, alergînd cu pavilionul în vînt spre dezastrul de la Țușima, ale cărui unde de rezonanță vor străbate drumul Indiilor ca gongul vestitor al redeșteptării Orientului.

Toate aceste nave care și-au încrucișat drumurile între Suez și Port Said în cursul primilor paisprezece ani ai noului secol au fost deopotrivă martorii și protagoniștii evenimentelor internaționale ce au modelat puțin cîte puțin chipul Meduzei pe care l-a luat lumea contemporană. Respinsă pe plan diplomatic din Mediterana și din Golful Persic, Rusia țaristă s-a întors către Pacific, a ocupat

Manciuria şi, supraestimîndu-şi forţele, în Coreea a provocat Japonia, devenită putere navală şi industrială. Înfrîngerea Rusiei a determinat coacerea ca într-o seră pentru culturi timpurii a mişcărilor revoluţionare ce o frămîntau din 1898 [1], dar violenţa reacţiunii, populaţia ei în creştere, o scurtă şi aparentă perioadă de prosperitate economică datorată unei politici de împrumuturi internaţionale au făcut din ea din nou sperietoarea Europei. Toate aceste lucruri îi permit să reînnoiască convenţiile militare cu Franţa şi să încheie în 1907 un acord cu Londra, fără a pierde deloc din vedere vechile obiective ale falsului testament al lui Petru I. Pentru a avea mînă liberă în Maroc, Franţa nu s-a mai încăpăţînat să taie Angliei drumul Indiilor şi a semnat cu ea un pact, cunoscut sub numele de Antanta cordială, aranjament la care cele două guverne au subscris cu atît mai bucuros, cu cît politica expansionistă militară şi navală a Germaniei le îngrijora.

Căci de dincolo de Rin răzbate un zgomot ameninţător şi destul de teatral de săbii şi furnale. Sub conducerea personală a împăratului Wilhelm al II-lea, înconjurat de militari (amiralul Tirpitz, generalul Schlieffen) şi de industriaşi (Krupp, Thyssen, Manesmann), Germania cunoaşte o epocă de dezvoltare economică intensă, graţie densităţii populaţiei sale, cărbunelui, potasiului său, porturilor, uzinelor, şantierelor sale maritime, produselor sale chimice, maşinilor, oţelului său — 17 milioane tone în 1913 —, care toate au nevoie de debuşee externe într-o lume rapace unde ea a intervenit tîrziu, dar unde înţelege ca de acum înainte să fie prezentă peste tot. Şi-a înfipt drapelul negru-alb-roşu în sud-estul african, în Togo, Camerun, Africa Orientală, în Guineea şi în insulele Caroline. Este înţesată de ofiţeri şi de profesori, de agenţi comerciali şi de ingineri. „Era industrială, victoria, puterea o zgîlţîie cu zvîcniri de o violenţă necunoscută" [2]. Poporul german este cuprins atunci de mistica ciocanului prin cădere şi a uniformei militare, în timp ce se înalţă cîntul lui Siegfried făurindu-şi sabia; chiar în Franţa se în-

[1] Naşterea partidului social-democrat rus.
[2] Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne.*

tîlnesc discipoli ai lui Fichte și Gobineau, care gîndesc în sinea lor că germanul trebuie să-și asume cucerirea și puterea, întrucît face parte din rasa superioară. Pe plan diplomatic, Berlinul a încheiat acorduri militare cu Viena, Roma și Constantinopol. Rivalitatea dintre imperialisme, mecanismul alianțelor, competițiile economice, cursa înarmărilor au devenit tot atîtea motoare gata să pornească și, la toate acestea, trebuie să adăugăm o anumită „dorință de revanșă care înfrigurează o parte din opinia publică germană. Amestecîndu-și în soare și vînt pavilioanele colorate ale companiilor lor, navele marilor puteri europene pot să-și înalțe mult și bine marele pavoaz și să lanseze trei sunete de sirenă trecînd pe lîngă statuia d-lui de Lesseps turnată într-un bronz emfatic, norii se îngrămădesc totuși deasupra Europei, unde se răspîndește o atmosferă tulbure.

Lovitura de pistol cu care bosniacul Princip l-a ucis la 28 iunie 1914 pe arhiducele moștenitor al Austriei la Sarajevo nu va fi ultimul ecou al harababurii balcanice, ci primul foc al războiului mondial, întrucît va declanșa primejdiosul automatism al alianțelor și al altor acorduri încheiate între capitalele europene. Se știe că deoarece Austria declarase război Serbiei, Rusia mobilizase și ea, determinînd astfel reacția Germaniei. Franța a mobilizat la rîndul ei, Berlinul i-a declarat război și a cotropit numaidecît Belgia. Anglia a intervenit și ea, întrucît garantase neutralitatea teritoriului belgian și pentru că nu putea, din punct de vedere istoric, să admită eventualitatea unei prezențe germane la gurile Escautului, mai cu seamă atunci cînd amiralul Tirpitz dispunea de cuirasate și crucișătoare de război a căror calitate egala pe cea a bastimentelor din Royal Navy : așa cum făgăduise, împăratul Wilhelm „pusese mîna pe tridentul lui Neptun". Italia nu a făcut nici o mișcare, căci după eșecul său din Etiopia semnase un acord de apărare cu Franța, rămînînd totuși în cadrul Triplei Alianțe, ceea ce-i conferea o poziție internațională cel puțin ambiguă. În schimb, la 2 august 1914 a fost semnat un pact militar germano-turc, care a situat dintr-o dată Imperiul otoman, rămas suzeranul teoretic al Egiptului, printre beligeranți. Istmul Suez a

devenit în acest fel una din poziţiile strategice esenţiale ale războiului şi un virtual cîmp de bătălie întrucît, de la începerea ostilităţilor, armata turcă a căpătat instructori şi material german. Căci istmul nu e numai punctul de sudură a trei continente, el este poarta pe care au pătruns odinioară călăreţii Islamului.

Islamul în 1914

Ce reprezintă Islamul în 1914 ? De la Oceanul Atlantic la cel Pacific, domeniul său acoperă o imensă suprafaţă. În Africa : Maghrebul şi Africa Neagră pînă la Fouta-Djalon şi lacul Rudolf ; în Europa : cîteva insule balcanice, Crimeea şi sud-estul Rusiei ; în Asia Centrală se întinde de la Oceanul Indian pînă la Transsiberian ; în Indii, cuprinde toate ţările din nord-vest şi Bengalul ; în China e răspîndit în Tibet, Iunnan şi Kansu ; în Indonesia ocupă Java. Cele 300 milioane de oameni care populează în acea vreme regiuni atît de diferite sînt, desigur, tot atît de împărţiţi, pe cît de diverse sînt neamurile din care fac parte. Ce este comun între locuitorii Dakarului şi cei ai Cairoului, între chinezi, afgani, turci, persani şi hinduşi ? În afară de Turcia, Afganistan şi Persia, în 1914 nu există vreun alt stat politic musulman, dar ansamblul teritoriului islamic este patria fiecărui musulman, unde el se bucură de un statut personal şi social identic. Solidaritatea care-l uneşte pe credincios de toţi coreligionarii săi conferă acestei mulţimi ecumenice un viguros spirit de grup, ca un soi de mîndrie de a poseda o cetăţenie spirituală de excepţie. E un sentiment foarte greu de înţeles pentru occidentali, a căror concepţie despre patrie, legată de teritoriu, este fundamental bazată pe noţiunea de frontieră. Aparentă sau invizibilă, religia este axa de cristalizare a lumii islamice, dar această lume nu e mai unită sub autoritatea unui singur conducător decît era creştinătatea pe vremea lui Carol cel Mare. Rivalităţile cele mai îndîrjite, interesele cele mai divergente, ereziile cele mai flagrante, manevrele de divizare cele mai subtile sau cele mai grosolane îi despart, aşa cum, pe vremuri, antagonisme similare îi opuneau între ei pe unii conducători ai cruciaţilor, care se răsculau uneori împotriva autorităţii Sfîntului Părinte.

Conştient de puterea şi de contradicţiile Islamului, un profesor de teologie de la universitatea Al Azhar din Cairo, pe nume Djemal el Din el Afghani, s-a apucat în ultimii ani ai secolului al XIX-lea să facă educaţia politică a coreligionarilor săi. El izbutise să exercite asupra lor o influenţă hotărîtoare, trasîndu-le două obiective : eliberarea Islamului de sub dominaţia străină şi unirea tuturor ţărilor musulmane sub aceeaşi putere politică. Discipolul său preferat, Mahomed Abdou, reuşise să demonstreze tinerelor generaţii de intelectuali egipteni că exercitarea religiei era compatibilă cu practicarea ştiinţelor occidentale şi a tehnicilor moderne, dar bătrînul maestru, alungat din Cairo de englezi, fusese nevoit să se refugieze la Constantinopol, unde îl convertise repede la panislamism pe sultanul Abdul Hamid, al cărui imperiu putred se dezagrega. Ce strălucire ar căpăta revanşa califului asupra naţiunilor occidentale dacă ar izbuti să trezească Islamul din îndelungatul său somn şi să regrupeze, sub autoritatea lui, cele 300 milioane de mahomedani, ale căror mase anarhice sau toropite populau regiuni imense ! Pornise imediat o campanie de propagandă care stîrnise, ce-i drept, ecouri entuziaste în ţările cele mai îndepărtate, dar suscitase reacţii violente în teritoriile propriului său imperiu : arabii nu prea suportau despotismul „sultanului roşu", iar turcii erau ei înşişi frămîntaţi de un naţionalism ce se opunea imperialismului religios al unui bătrîn dascăl. Berlinul nu pregetase să tragă concluzii din aceste idei noi. Chiar în 1898 Wilhelm al II-lea îi făcuse o vizită oficială lui Abdul Hamid, pe care-l salutase ceremonios, ca pe şeful tuturor musulmanilor din lume, în cursul unei recepţii fastuoase, organizate nu la Constantinopol, ci la Damasc, vechiul oraş al califilor. Împăratul creştin al Germaniei aruncase totodată o punte spre Golful Persic, peste Balcani şi peste Irak, sugerase bazele unei colaborări germano-turce şi se proclamase pentru vecie protectorul şi prietenul musulmanilor. Londra reacţionase într-un mod puţin spectaculos şi mai puţin brutal, mai pe tăcute şi mai subtil, încurajînd în regiunile arabe ale imperiului otoman mişcări separatiste. Cele două acţiuni, a Wilhelmstrasse [1]-i şi a Foreign-Office-ului, nu vor întîr-

[1] Ministerul Afacerilor Externe al Germaniei, numit astfel după strada pe care-şi avea sediul. — *Nota trad.*

zia să-şi afle concluzia logică pe malurile canalului Suez, cheia de boltă a construcţiei politice imaginate la Berlin şi la Londra.

„Junii turci"

Abdul Hamid nu-şi va înfăptui visul panislamic. În 1914, bătrînul sultan îşi încheie zilele undeva, prin împrejurimile Constantinopolului, după ce cu şase ani înainte fusese alungat de pe tron de conducătorii mişcării naţionaliste „Junii turci". Fratele său Mahomed al V-lea, care i-a urmat, practic a abandonat puterea în mîinile unui triumvirat dictatorial, din care se desprinde în prim plan figura lui Enver Paşa, tînăr ofiţer de treizeci şi doi de ani, poreclit cu plăcere Napoleonik pentru că realizase 18 Brumar al său jucînd rolul principal în răsturnarea sultanului şi se promovase singur ministru al războiului şi şeful statului major general. De şase ani de cînd cîrmuiesc Imperiul otoman cu mîinile lor viguroase, „Junii turci" au încercat să scuture prin violenţă somnolenţa sau dezordinea ce domnesc în el. Ei s-au lansat într-o politică de „turcificare" sistematică, ce nu a avut alt rezultat decît acela de a determina coaliţia balcanică (1912), armatele turceşti fiind înfrînte, şi de a ridica împotriva lor un particularism arab aţiţat cu dibăcie de agenţi speciali ai Londrei, recrutaţi din cercuri prin tradiţie puţin înclinate spre aventură, şi pe care îi vom regăsi curînd în birourile Intelligence Service-ului din Ismailia. Înconjurat de ofiţeri şi de funcţionari ambiţioşi, lipsiţi de scrupule, bucuros atei, conştienţi că structurile sclerozate ale bătrînei Turcii ar fi incapabile să reziste la asaltul noului veac ce se anunţa feroce, triumviratul grăbeşte pasul. Trebuie procedat repede. Războiul înroşeşte deja zarea şi imperiul este foarte vulnerabil cu frontiera lui de 19 000 km, ameninţată de numeroşi duşmani, dintre care Rusia rămîne istoriceşte cel mai periculos. Enver Paşa şi cei doi acoliţi ai săi Djemal şi Talaat nu ignoră munca discretă efectuată de Anglia, care a substituit în Egipt controlul ei de fapt suzeranităţii turce şi care consideră anumite regiuni din Golful Persic, Shott-el-Arab unde a cumpărat concesiuni petrolifere,

ca depinzînd de administrația Indiilor. Ei știu de asemenea că Franța, deși a dus față de Turcia politica sa tradițională de prietenie — acordarea unor împrumuturi, construirea unor porturi, căi ferate și baraje, întreținerea a 175 de școli, vînzarea de obuze care vor exploda curînd în Dardanele în capul ostașilor francezi —, susține totuși politica aliaților săi ruși și englezi, pentru a stăvili înaintarea germanilor.

De la vizita efectuată de împăratul său, Berlinul s-a instalat cu atît mai temeinic în Turcia, cu cît tînărul general Enver Pașa este foarte impresionat de personalitățile ce alcătuiesc marele stat major german și cele care conduc marile cartele industriale : generalul Liman von Sanders și vreo sută de ofițeri instruiesc armata turcă, iar inginerii lui Manesmann construiesc marea linie transversală numită Bagdad-Bahn care, pornind de la Bosfor, pătrunde în inima Anatoliei, spre a se îndrepta prin Mesopotamia, spre Shott-el-Arab. La Berlin, unde s-au înmulțit centrele de cercetări orientale de cînd prevăzătorul Bismarck întemeiase (în 1887), instituția *Seminar für Orientalische Kunst* [1], se crede că Turcia ar putea văduvi Egiptul, adică Anglia, de rolul său de răspîntie : Golful Persic ar lua în acest caz locul Suezului, așa cum s-a întîmplat uneori pe vremea nenumăratelor și lentelor caravane.

„Onorabilii corespondenți" la lucru

În același timp însă, Londra imaginase crearea unui imens imperiu care să unească Indiile cu Mediterana prin Afganistan, Persia, Mesopotamia, Arabia, Siria-Palestina și Egipt : plan vast, care presupunea o muncă migăloasă de multiple informații, felurite contacte, călătorii, însemnări, relații amicale întotdeauna interesate, rapoartele despre toate acestea ajungînd în cele din urmă în birourile Intelligence Service-ului, Colonial Office-ului, War Office-ului, Amiralității, Foreign Office-ului. Fie ei consuli, negustori, turiști placizi sau curioși, pastori anglicani, geografi, arheologi, ingineri, englezii care se consacră acestei munci de

[1] Seminar pentru arta orientală (germ.). — *Nota trad.*

sobol sînt cel mai adesea foarte „onorabili corespondenți", care nu se gîndesc decît la măreția imperiului lor, căruia i se devotează în mod periculos. Așa au fost Shakespeare în Arabia, Percy Cox și Gertrude Bell în Irak, Hogarth și tînărul Lawrence în Siria, printre atîția alții.

Nevoită să facă față forțelor centrifuge ale unui imperiu care semăna mai mult cu un mușuroi de furnici decît cu o organizație politică, Turcia fusese constrînsă să-și părăsească provinciile europene și în timp ce se zbătea în mijlocul problemelor sale interne și al războaielor balcanice, Anglia organizase metodic în Egipt protectoratul de fapt. Kedivul Abbas, care nu tăinuia sentimentele sale antibritanice și simpatia sa pentru tinerii naționaliști egipteni, întreținea cele mai bune relații cu Constantinopolul și administra patrimoniul său reconstituit de Londra cu prețul unei docilități aparente. Încredințați că ei cunosc mai bine decît egiptenii nevoile și capacitățile țării acestora din urmă, succesorii lordului Cromer guvernau Egiptul direct, menținînd o adunare parlamentară alcătuită din burghezi pîntecoși și notabilități și lăsînd Franței grija de a continua lucrările sale de egiptologie. De drept, continua să domnească kedivul, iar drapelul englez nu flutura deasupra clădirilor publice. Londra prefera realitatea puterii, aparențelor ei : regimentele sale scoțiene, staționate în zona canalului, nu defilau decît la marile sărbători în sunetul cimpoiului, dar în fața fortăreței din Cairo schimbarea gărzii se înfăptuia în fiecare zi cu același ceremonial ca la Buckingham Palace, spectacol la care nu renunțau turiștii, acum foarte numeroși, ce se înscriau în registrele hotelelor *Shepheard's* și *Savoy*, unde în ajunul războiului, puteau fi citite numele ducelui de Connaught, al prințesei moștenitoare a Germaniei, ale lui Pierre Loti, Rudyard Kipling, Saint-Saëns, Theodore Roosevelt, ducele de Orléans, Voronoff, Joseph Caillaux. Sau chiar al colonelului Wingate, pe vremea aceea șeful Intelligence Service-ului, căruia, la ora ceaiului, nu-i displăcea să-i asculte pe intelectualii din Cairo, sfîșiați între naționalismul burghez, reformismul social și puritanismul islamic, dar care se lăsau duși de toate aceste trei curente. Trebuie să notăm totuși că, în 1911, cînd Italia

se instalase cu forța în Tripolitania și Cirenaica, presa naționalistă din Cairo publicase articole atît de violent antieuropene, încît regele George al V-lea și regina Mary, ce se înapoiau din India și făcuseră escală la Port Said, refuzaseră să coboare de pe vas.

Colonelul Wingate, care avea să fie curînd numit sirdar în Sudan și, mai tîrziu, înalt comisar în Egipt știa că fractura geografică pe care o reprezenta istmul Suez stîrnise întotdeauna cele mai aprige pofte și se gîndea că, în caz de război, forțele turce vor încerca fără doar și poate o operație împotriva canalului, arteră esențială a căilor de comunicație ale imperiului. Din ordinul lordului Kitchener, pe vremea aceea rezident englez în Egipt, se îngrijise să fie alcătuit un dosar cu privire la pustiul Sinai, despre care nu se știa aproape nimic, și încredințase căpitanului Newcombe misiunea de a face un releveu geografic al acestei regiuni, luînd însă măsurile elementare de acoperire uzitate. Newcombe fusese așadar însărcinat oficial de societatea Palestine Exploration Found cu misiunea științifică de a descoperi itinerarul evreilor care s-au învîrtit în jurul lui Moise timp de patruzeci de ani, înainte de a intra în Palestina. Doi oameni fuseseră destinați să-l însoțească, doi pașnici arheologi care, în aparență, nu țineau de Intelligence Service, ci conduceau săpăturile întreprinse de British Museum la Karkemiș, undeva pe malurile Eufratului, nu departe de Tell Amara și de Doura Europos : unul se numea Leonard Wooley, iar celălalt, Thomas Edward Lawrence. Cîteva luni mai tîrziu, cînd cei trei s-au înapoiat la Londra să-și întocmească raportul și să-și deseneze hărțile, a izbucnit războiul mondial. În decembrie 1914, îi regăsim numiți la statul major din Cairo, chiar în perioada cînd guvernul britanic hotărîse să stabilească oficial protectoratul englez asupra Egiptului și să-l scoată din funcțiuni pe viceregele Abbas, socotit indezirabil și periculos. „Era legea stării de fapt." [1]

Statul major de la Cairo

În fața lui sir Mac Mahon, numit înalt-comisar după plecarea lordului Kitchener, desemnat ministru al departamentului războiului la Londra, și a generalului Maxwell,

[1] Nadia Tomiche, *L'Egypte moderne.*

comandant suprem al forțelor britanice, se ridicau două imperative: menținerea ordinii și securitatea canalului, sarcini care presupuneau și necesitau mijloace mai importante decît cele puse la dispoziția lor de cînd fusese nevoie să fie trimise de urgență în Europa trupele regulate staționate în Egipt. Anglia intrase în război numai cu cele cinci divizii care formau Regular Army — 80 000 de oameni — și trebuia să alcătuiască în grabă alte paisprezece mari unități cu voluntari din metropolă și cu concursul batalioanelor australiene, indiene, neozeelandeze și canadiene chemate în ajutor. Dar ea putea conta pe Royal Navy — 105 nave mari de război, 568 nave ușoare — și pe marina sa comercială — 20 431 743 tone — care singură reprezenta 43% din tonajul mondial. Franța resimțise primul șoc produs de o armată ofensivă mai bine utilată decît a sa și nu era în stare să întreprindă mari operații pe teatrele din afară, arătîndu-se mai puțin interesată de Mediterana orientală, decît de zona occidentală a acesteia ce scălda Africa de Nord. De altfel, nici o convorbire franco-britanică de stat-major nu prevăzuse măsuri de apărare comune, spre a face față eventualității unui atac germano-turc. În ultimele zile ale anului, Maxwell întîmpinase trei divizii de teritoriali[1] și întăriri din Indii, cu care a creat numaidecît Eastern Force[2] — 35 000 de oameni — în fruntea căreia a pus pe generalul Wilson. Între Port Said și Suez patru brigăzi s-au înșiruit ca un brîu pe malul de vest al canalului, ceea ce-i făcea pe egiptenii răi de gură să spună că nu englezii apărau canalul, ci canalul îi apăra pe englezi.

La începutul fiecărui război, statele majore sînt foarte adesea înțesate de comandanți bătrîni, cu faimă și care se bucură de admirația respectuoasă a unor tineri camarazi, cărora preocupările carieristice le paralizează imaginația sau simțul critic. Cartierul general de la Cairo, care nu se abătea de la această regulă, primise cu multă răceală mica echipă trimisă de Londra: Newcombe, Wooley, Lawrence, Graves, redactor la *Times* și Aubrey, deputat în Camera Comunelor. Ofițerii care făcuseră cam-

[1] Înainte de 1914, rezerviști din contingente mai vechi, alcătuind o parte a armatei active în țările occidentale. — *Nota trad.*

[2] Armata din răsărit (engl.). — *Nota trad.*

pania în Transvaal, Sudan sau Bengal și a căror siluetă semăna cu cele mai cumplite caricaturi din *Punch* acceptau foarte anevoie că niște civili ar putea să le sugereze idei asupra conducerii operațiilor, dar trebuie să admitem că aceștia din urmă nu erau niște oameni cu care te puteai lesne înțelege, îndeosebi sublocotenentul Lawrence. „Avea un fel de a fi care îi scotea din sărite pe superiorii săi, datorită unui respect exagerat, contrazis de o privire în care pîlpîiau sarcasmul și ironia..." [1] Pus mereu pe șotii, reușise să-i facă pe camarazii lui să-și bată joc de amarele deziluzii stîrnite de tabelul de avansări generator de infarcturi, ponderate totuși, din fericire, de efectul vasodilatator al whisky-ului. Întrucît înaltul comisar înțelesese repede că „intrușii", după cum se intitulau ei înșiși, nu puteau fi puși sub ordinele ofițerilor tradiționaliști, tributari lecțiilor învățate la Școală, sau la buri și care nu glumeau cu însemnele exterioare ale respectului, îi încredințase maiorului Clayton, ce preluase conducerea Inteiligence Service-ului civil și militar din Egipt, înlocuindu-l pe Wingate, avansat general și numit sirdar în Sudan.

Om remarcabil prin inteligența sa subtilă, puterea sa de muncă și fantezia sa intelectuală, cu totul englezească, nepăsător față de ierarhie și neconfundînd cultura cu papagaliceala școlărească, mare specialist în materie de oameni și de lumi ale Islamului, Clayton scosese imediat din birourile statului major pe „băieții cei răi", instalîndu-i la hotelul *Savoy*. Aubrey urma să se ocupe de poliția politică, Newcombe și Graves, de propagandă, Lawrence, de interogarea prizonierilor și de legăturile cu agenții plasați în Siria, dar principala sarcină a acestui *braintrust* era de a imagina, de a concepe, de a inventa într-un spirit liber, asupra căruia tradițiile, sistemele și alte tabu-uri nu exercitaseră nici o constrîngere.

Treizeci și opt de divizii turce

Forțele inamice nu erau deloc neglijabile. De la începutul războiului, Turcia aruncase în foc 400 000 de ostași instruiți, gata de luptă, repartizați în 38 de divizii :

[1] Jean Beraud Villars, *Le Colonel Lawrence.*

infanterie excelentă, cavalerie mediocră, artilerie bătrînicioasă, făurită de Schneider și Krupp, geniu foarte slab și transmisiuni aproape inexistente. Ansamblul era valoros mai ales prin curajul, vigoarea și „rusticitatea" soldaților și ofițerilor, deși pe unii dintre ei, originari din regiunile arabe, nu te puteai bizui întru totul. Enver Pașa, mai Napoleonik ca oricînd, intenționa să atenueze lipsurile armatei sale, declanșînd o serie de ofensive pe toate fronturile, spre a atrage și a fixa cît mai multe forțe occidentale. General aventuros, el știa că războiul impune mișcare, manevră, îndrăzneală și că bătăliile nu se cîștigă cu muncitori necalificați comandați de ofițeri buni la teorie. Cu colaborarea unor ofițeri de stat major germani — care nu scăpaseră ocazia nici unui război — puși la dispoziția sa, Enver Pașa pregătise ordinele pentru două operații, una în direcția Caucazului și cealaltă împotriva canalului, care urmau să fie cuprinse într-un plan mai ambițios : în Africa, după ce vor fi cucerit istmul Suez, aveau să stabilească legături lesnicioase cu Libia și cu Sudanul ; în Asia, după ce aveau să ralieze Persia și Afganistanul, urmau să treacă defileurile din nord-vestul Indiei și să vină repede de hac lăncierilor din Bengal. Era un plan gigantic, de inspirație fără-ndoială germană și de care n-ar fi cazul să ne amuzăm astăzi, căci el prefigura marea manevră strategică concepută în 1942 de O.K.W., prevăzînd joncțiunea în Orientul Mijlociu a unității comandate de Rommel, Afrikakorps, cu grupul de armate comandat de von Bock și care se năpustise asupra Caucazului.

Un raid la un pas de reușită

La început, din lipsa unor mijloace considerabile și a pregătirii politice pe care le necesitau o asemenea acțiune, s-a stabilit că turcii se vor limita la organizarea unui raid de mare anvergură pe canal, spre a lovi Anglia în punctul nevralgic al căilor sale de comunicație și a provoca totodată o răscoală în Egipt. Studierea acestei acțiuni a fost încredințată colonelului Kress von Kressenstein, șeful statului major al Corpului 8 de armată turc, cu baza la

Damasc. Asistat de șase ofițeri germani, Kress a pus să fie cercetat terenul străbătut cu un an înainte de nevinovata misiune organizată de Palestine Exploration Found și a recomandat inginerilor de la Bagdad Bahn, mobilizați pe loc, să instruiască soldații în vederea lansării unor poduri de vase. Comandamentul expediției avea să fie exercitat de Djemal Pașa, unul dintre triumviri, șeful Armatei 4 turce, alcătuită din 50 000 de oameni și în cadrul căreia două treimi erau trupe regulate și o treime, ostași supletivi recrutați din rîndurile druzilor, kurzilor și cerchezilor. Neputîndu-se aduna 40 000 de cămile de povară, considerate necesare de către colonelul Kress, s-au mulțumit să rechiziționeze 15 000 și s-au hotărît să fracționeze operația în doi timpi : de îndată ce elementele de șoc vor fi trecut canalul prin surprindere și vor fi instalat acolo dispozitivele necesare, o divizie de infanterie va trece la rîndul ei — iar celelalte două ulterior, dacă succesul și logistica vor îngădui lucrul acesta.

Primul eșalon, concentrat la sud de Gaza, s-a pus în mișcare la 14 ianuarie 1915 și a început să străbată cei 230 de kilometri ai deșertului ce se întindeau pînă la canal, în fața Ismailiei, obiectiv desemnat. Fiecare ostaș purta rația sa de apă și hrană, cămilele cărau materialul și munițiile, atelaje cu boi trăgeau cîteva baterii. Se mergea noaptea, pentru a se evita căldura, ziua se ascundeau printre dune. Cu toate că fuseseră luate cele mai strașnice măsuri de pază, la 31 ianuarie turcii au fost reperați totuși de un pilot francez detașat în Egipt și care patrula cu hidroavionul său pe deasupra Sinaiului. Locotenentul Assolant, al cărui nume avea să devină celebru mai tîrziu, înștiință numaidecît comandamentul lui Eastern Force. Refuzind cu o energie absolut militară să-i dea crezare, generalul Wilson aprecie că era cu neputință ca o armată modernă să se încumete să traverseze un asemenea pustiu și nu dădu nici un ordin de a se întări dispozitivele de apărare imediată. Oricît ar părea de necrezut, forțele lui Djemal, în care fuseseră integrate cîteva companii germane comandate personal de colonelul Kress, au ajuns pe malurile canalului în noaptea de 2 spre 3 februarie și, în cea mai mare tăcere, fără a fi stînjenite de nimeni, au lansat poduri de vase, pontoane și plute, pe care au trecut

600 de luptători. Alarma a fost dată ca prin minune de o vedetă a Companiei canalului ce cobora spre Suez, astfel că micul cap de pod germano-turc a fost zdrobit de soldații englezi în sfîrșit deșteptați din somnul lor. Dezamăgit, întrucît timp de două ore crezuse că ținea victoria în bătaia puștilor sale, Djemal, care izbutise să împingă și să adune două divizii între El Kantara și Ismailia, hotărî să reia acțiunea în zori și să încerce să forțeze trecerea canalului. De rîndul acesta, operația nu mai putea beneficia de efectul surprizei, dar curajul și avîntul oamenilor ce străbătuseră totuși peste 200 km prin pustiu erau atît de mari, încît probabil ar fi reușit dacă crucișătorul englez *Hardingue* și două vase franceze mai ușoare, *Requin* și *D'Entrecasteaux*, ancorate în canal, n-ar fi deschis focul asupra atacanților. După cîteva ore de luptă, aceștia au fost nevoiți să bată în retragere și s-o apuce fie pe vechiul drum al profeților, fie pe drumul de coastă pe care atîția năvălitori asiatici se revărsaseră prin acest Sinai legendar, unde aveau să mai răsune și alte vuiete de bătălie. Comandamentul englez, care dispunea totuși de Eastern Force și de o brigadă de cavalerie australiană, nu profită de ocazie pentru a se lansa în urmărirea dușmanului. Dar, războiul în pustiu nu se improvizează.

Colonelul Lawrence și revolta din pustiu

■

Deși eșuase, tentativa germano-turcă împotriva Suezului dăduse de gîndit marilor conducători de la Cairo. Ea provocase sarcasmul micii echipe de la *Savoy*, sosite de cîteva săptămîni în Egipt. Atunci Clayton a creat în cadrul Intelligence Service-ului o secție specială, *Arab Bureau*, însărcinată să urmărească îndeosebi mișcările naționaliste arabe

pe cuprinsul Imperiului otoman. Această preocupare nu era nouă, deoarece Londra înțelesese — încă de cînd mișcarea panislamică patronată de Abdul Hamid amenințase să ia proporții îngrijorătoare — că nu trebuia acționat atît asupra „omului bolnav" [1], cît asupra țărilor arabe, ale căror tendințe separatiste se precizau în armată și în sectorul funcțiilor publice, de unde se recrutau membrii societăților secrete cu finanțe întotdeauna deficitare. Pentru a tăia calea expansionismului german în această regiune a lumii — misiune militară. Bagdad-Bahn, Deutsche Orient Bank —, a fost întinsă o imensă rețea de spionaj în Siria, Palestina, Mesopotamia, Arabia. Era logic ca firele sale invizibile să ducă în acea perioadă la Biroul arab al maiorului Clayton, care el însuși depindea de direcția Afacerilor politice încredințate lui Ronald Storrs, sub controlul direct al lui sir Mac Mahon. Începînd din luna octombrie, presat de Wilhelm al II-lea și de Enver Pașa, sultanul de la Constantinopol, în calitatea sa de comandant al credincioșilor, declarase războiul sfînt, în cursul unei ceremonii jumătate religioase, jumătate patriotice, la care fuseseră scoase vechile stindarde verzi și tuiuri ale conducătorilor selgiucizi. Lucrul acesta s-a petrecut în marea moschee iluminată, în prezența miniștrilor proveniți din rîndurile „Junilor turci", liber-cugetători deveniți credincioși de circumstanță. Desigur, împăratul Germaniei se înșelase atunci cînd profetizase că 300 milioane de musulmani vor pune mîna pe sabie — nici un regiment hindus sau nord-african nu avea să treacă de partea turcilor —, dar toți marii emiri arabi hotărîseră să colaboreze cu turcii și le trimiseseră voluntari. Djemal îi utilizase imediat pentru mici operații de comando îndreptate împotriva localităților Perim, Șeic Said, Aden, de-a lungul întregii coaste orientale a Mării Roșii, unde era atît de important pentru Anglia să poată dispune de puncte de sprijin făurite printr-o lungă răbdare politică. La rîndul său, Berlinul furnizase Turciei un număr mai mare de „tehnicieni", ofițeri, muniție și material camuflat în trenuri speciale care treceau prin România și Bulgaria, încă neutre.

[1] Denumire dată imperiului turc încă în pragul războiului Crimeii, în convorbirile dintre Rusia și Anglia. — *Nota trad.*

Londra făgăduieşte libertatea popoarelor arabe

Clayton se apucase atunci să-l ademenească pe emirul Hussein, care administra în numele sultanului Mecca şi Medina şi purta titlul de şerif, întrucît, spunea în glumă un istoric musulman [1], „prin graţia lui Mahomed, există cîteva zeci de mii de şerifi bruni, negri sau albi, al căror arbore genealogic urcă pînă la Mahomed". Acest şerif Hussein, în vîrstă de şaizeci de ani, se ocupa mai cu seamă de pelerinaje, primea daruri substanţiale şi colecţiona acest gen de decoraţii ezoterice care înstelează adesea pieptul directorilor de circ şi al diplomaţilor. Răspunzînd la prima chemare a războiului sfînt, primise de la Constantinopol 60 000 de lire sterline de aur pentru a furniza armatei lui Djemal un contingent de 1 500 de călăreţi, dar întrucît efortul lui se situase la un nivel mult inferior faţă de preţul plătit, Djemal suspecta pe bună dreptate loialismul, dacă nu chiar probitatea şerifului. Pe de altă parte, agenţii lui Clayton îi făgăduiau lui Hussein — pe care îl momeau cu subsidii mărunte — arme, provizii şi aur, dacă se răzvrătea împotriva autorităţii otomane, fluturîndu-i pe dinaintea ochilor crearea unui mare stat arab care s-ar întinde din Persia pînă la Golful Persic la est, Oceanul Indian la sud, Marea Roşie şi Mediterana la vest. Se ştie că discuţiile de acest gen sînt interminabile, întretăiate de tăceri grele, de rupturi şi de reluări. În momentul în care Clayton avea impresia că-l dovedise, Hussein clătina din cap, suspina, se eschiva şi amîna hotărîrea pînă a doua zi. Pentru un arab care nu vrea nici să semneze un contract, nici să primească un vizitator creştin, există întotdeauna un ramadan sau o sărbătoare religioasă care soseşte la timp.

Desigur, era ispitit, îşi imagina, se şi vedea ridicat la rangul de conducător al unui imperiu imens, ca pe vremea califilor, zdrobindu-şi rivalii, împărţind regate celor trei fii ai săi : Ali, Feisal, Abdallah, mîndria sa, şi umplîndu-şi lăzile cu aurul Băncii Angliei. Dar şovăia, temîndu-se de riposta diviziei turce instalate între Mecca şi Djeddah şi

[1] Mohamed Essad Bey, *Allah est grand.*

mai mult încă, de reacţia periculosului său vecin, cumplitul Ibn Saud, care avea să fie, incontestabil, violentă. Jucînd pe ambele planuri, cel albastru şi cel verde, el ceru Constantinopolului să-i acorde demnitatea ereditară, de emir, aşa cum procedase la bătrîneţe Mehmet Ali cu paşalîcul lui. Refuzul brutal al lui Enver Paşa îl aruncă în cele din urmă pe Hussein în braţele aliaţilor, mai precis, ale Angliei. La 24 octombrie 1915, sir Mac Mahon se angajă solemn, în numele guvernului său, să înlesnească, după victoria comună, formarea unui stat arab şi să semneze o alianţă defensivă cu viitoarea putere. Cîteva săptămîni mai tîrziu, înaltul comisar i-a adresat lui Hussein o scrisoare, prin care Anglia se angaja să nu încheie pacea dacă nu se asigura prin ea „libertatea popoarelor arabe".

Se punea acum problema de a organiza cu cele mai mari precauţiuni revolta în pustiu, de a debarca armele şi muniţiile necesare, de a plăti fondurile făgăduite : o sumă iniţială de 8 milioane lire sterline, o subvenţie lunară pînă la încheierea ostilităţilor de 200 000 lire lui Hussein, 47 000 lui Ali, 65 000 lui Abdullah şi 120 000 lui Feisal. Ali era aşadar cel mai puţin favorizat : totuşi el stabilise primul contact cu englezii, nu în Hedjaz, ci la Cairo (înainte de 1914 !), în biroul colonelului Wingate, pe vremea lordului Kitchener ! Numai că vicleanul negociator nu era deloc un războinic, or acum praful de puşcă avea cuvîntul.

Arab Bureau

Desfăşurarea „operaţiei Hussein" fusese pusă sub controlul aceluiaşi Wingate, ajuns după cum se ştie sirdarul Sudanului. În cursul acestui lung an de discuţii, Arab Bureau îşi lărgise cadrul, se instalase la Ismailia, pe canal, şi nu stătuse cu mîinile în sîn. Echipa lui Clayton, în care colaborau umăr la umăr universitari şi ziarişti, arheologi, diplomaţi şi agenţi de la Colonial sau India Office, nu ducea lipsă de lucru. Sosise acolo profesorul Hogarth care, categoric, nu era făcut pentru funcţia de conservator la Ashmoleum Museum din Oxford, trecuse pe acolo maiorul Philby, funcţionar desemnat de Foreign Office pentru a-i

prezenta lui Ibn Saud aceleași propuneri ca cele făcute lui Hussein, Mark Sykes, parlamentar și machiavelic, Percy Cox, care dirija „Serviciile" în Mesopotamia, Gertrude Bell, exploratoare deja celebră, extrem de „fată bătrînă englezoaică" și imbatabilă în meseria de informatoare... Comploturile urzite la Cairo sau Alexandria de unii egipteni ce credeau, cu oarecare temei, în superioritatea formidabilului aparat german, erau întotdeauna dejucate de căpitanul Newcombe, ofițer de geniu la origine, care abandonase repede podurile sale de vase pentru lucrături mai subtile : conjurații, ale căror rînduri erau dibaci „împănate" cu oameni ai lui, îl avertizau pe ascuns și de-abia pridideа „să-i împiedice de a se întîlni la ușa lui" [1]. Cît despre locotenentul Lawrence, i se încredințau misiuni a căror importanță dădea de presupus că nu beneficia numai de protecția înaltului comisar, ci și de a unui personaj foarte important de la Londra (War Office, statul major imperial, Colonial Office ?), cu care coresponda direct. Altfel cum s-ar putea explica misiunea ce-i fusese încredințată, aceea de a redacta o notă despre posibilitățile unei debarcări la Alexandria, în momentul în care comandamentul aliat reflecta să atace Turcia, spre a-i interzice o nouă acțiune împotriva Suezului ?

Lui Lawrence i se pare de primă importanță ca nici o forță franceză, maritimă sau de uscat, să nu participe la operație. O scrisoare adresată atunci lui Hogarth, care nu se reintegrase încă în echipa „intrușilor", este revelatoare în multe privințe : „Dacă Alexandretta ajunge în mîna Franței, ea va constitui un punct de sprijin sigur în cazul unui atac naval împotriva Egiptului. Și nu uitați că, aflîndu-se în Siria, ea va putea lansa în orice moment 100 000 de oameni împotriva canalului... Puteți să convingeți pe cineva să-l facă pe Winston să înțeleagă că există pe țărm o sursă de petrol, zăcăminte imense de fier și de cărbune ?"

Lawrence raționează ca un contemporan al lui Palmerston, iar camarazii săi, la fel. De cînd a fost străpuns istmul Suez, Orientul Apropiat a devenit un teren de vînă-

[1] Jean Béraud-Villars, *op. cit.*

toare rezervat, iar tovarășii de arme din marele război nu uită, nici unii, nici ceilalți, rivalitățile care i-au opus, loviturile sub centură primite sau date, capcanele. Nu le vor uita nici în 1919, în 1942, în 1946, pînă cînd Anglia și Franța vor trebui să părăsească amîndouă definitiv aceste țări arabe, pe care și le disputaseră cu o ferocitate amabilă. În toate misiunile, tînărul arheolog joacă un rol care nu depășește extraordinara lui personalitate, dar care nu are nici o legătură cu gradul subaltern și cu vîrsta lui. Este trimis în Grecia, în Libia, unde revolta senușilor [1] i-a aruncat pe italieni pe coastă. Mai tîrziu va pleca chiar în Irak, unde 3 000 de englezi, 7 000 de indieni și cinci generali sînt încercuiți la Kut el Amara de grupuri turce, și va oferi fără succes două milioane de lire generalului dușman ca să ridice asediul.

Cartierul general de la Cairo căpătase o importanță politică și militară cu atît mai mare, cu cît trupele engleze și franceze aruncate în bătălii improvizate băteau pasul pe loc în noroiul însîngerat din Artois și Champagne, iar guvernele de la Londra și Paris se întrebau dacă nu cumva ar trebui „căutată dezlegarea" pe un alt teatru de operații. O expediție navală pentru a încerca forțarea Strîmtorilor eșuase, o debarcare la Gallipoli nu se încheiase decît cu un morman de cadavre pe plajele peninsulei și iată că spre a da ajutor sîrbilor fusese creată o mică armată pentru Orient de 80 000 de oameni [2], destinată a fi imobilizată în mod inutil timp de îndelungate luni și secerată de paludism și de holeră, înainte de a se putea, în sfîrșit, lansa asupra pozițiilor inamice de pe Vardar și Cernia. Instalat temeinic pe frontul de vest, ținînd în șah trupele lui Brusilov pe frontul de est, victorios la Dardanele, la Gallipoli și în Mesopotamia, statul major german căuta și el să-și dezvolte teatrul său de operații în Orient. Se încercaseră și alte lovituri împotriva canalului, unde fu-

[1] Grup musulman originar din Algeria. În cursul primului război mondial s-au produs ciocniri între senuși și italieni, care în 1931 și-au instaurat dominația în Cirenaice. — *Nota trad.*

[2] Efectivul acesteia, alcătuit din francezi, englezi, sîrbi, greci va atinge 400 000 de oameni în 1918.

seseră scufundate mine, iar între Berlin și Constantinopol funcționa acum o adevărată *norie* [1] ferată : douăzeci de trenuri pe săptămînă înțesate cu provizii, armament, diverse materiale, muniții, uniforme pentru a echipa o armată de 52 de divizii. Mai mult încă, Arab Bureau aflase că agenții din Africa Orientală germană împărțeau și ei arme și aur în Sudan și în Abisinia, pentru a lua canalul pe la spate.

O fantasia [2] fără viitor

În fața unei conjuncturi cu aspecte atît de deseori dramatice, era necesar ca șeriful Hussein să treacă, în sfîrșit, urgent la acțiune. I se făcu un dar de 10 000 lire de aur în 4 iunie 1916, iar a doua zi, 50 000 de beduini se răsculau în Hedjaz sub ordinele celor trei frați : Ali, Abdallah. Feisal. Începuse revolta din pustiu. Dar ea nu a ajuns prea departe. „Arabii, avea să scrie mai tîrziu colonelul Lawrence, au întotdeauna starturi frumoase." Uluite, garnizoanele turce din Mecca, Djeddah, Taif și alte localități mai puțin importante s-au bătut cu curaj, dar curînd au fost nevoite să cedeze în fața numărului asediatorilor. Îmbătați de aceste prime succese, datorate atît avîntului, cît și surprizei, oamenii din Hedjaz începuseră deja să strige „victorie", dar au rămas descumpăniți în fața rezistenței Medinei și a focului ucigător al apărătorilor ei. Oamenii pustiului erau nomazi și fiecare din ei acționa pe cont propriu, liberi în mișcări și decizii, fericiți să mînuiască o pușcă atunci cînd nu o revindeau turcilor.

Sir Mac Mahon, Wingate, Clayton, Ronald Storrs și toți specialiștii lor în materie de acțiune politică au rămas profund dezamăgiți, în timp ce la statul major din Cairo, unde lumea nu avea încredere în înaltele combinații a căror comandă era de altfel exclusă, generalul Murray triumfa cu modestia ce se cuvine unui gentleman, iar la

---

[1] *Noria*, cuvînt de origine arabă și care indică un dispozitiv hidraulic alcătuit dintr-un lanț continuu, prevăzut cu găleți ce se cufundă și ies la suprafață pline. — *Nota trad.*

[2] Divertisment ecvestru executat de călăreți arabi. — *Nota trad.*

Riad, maiorul Philby repeta că ar fi fost preferabil să fie susținut candidatul său Ibn Saud. La Londra s-a apreciat totuși că era necesar să se alcătuiască o adevărată „armată arabă", pentru a evita amenințările la adresa istmului Suez și în același timp să se sporească foarte mult efectivele, puterea de foc și materialul lui Eastern Force. Aceasta va instala un dispozitiv ofensiv în fața istoricei zone de apărare, de unde va putea într-o bună zi să se năpustească asupra Palestinei și Orontelui, pe urmele lui Tuthmosis și a faraonilor din dinastia Ramsesizilor, va putea ocroti Suezul și ajuta totodată forțele britanice din Mesopotamia care, pentru a răzbuna dezastrul de la Kut el Amara, se îndreptau cu îndrăzneală spre Bagdad. Dacă la Constantinopol Enver Pașa imaginase un plan gigantic care să-l ducă în Indii, și la Londra se găseau unii ce visau să lege Calcutta de Bagdad și de Haifa printr-o mare cale transversală asiatică și să reînvie drumul comercial de uscat care, în timpurile de odinioară, făcuse concurență drumului prin Marea Roșie ce răzbea la Suez.

Lawrence șef de bandă

În acest context se cuvine să situăm prima întîlnire între Lawrence și emirul Feisal. Ferm hotărît să obțină de la Hussein ca acesta să-și organizeze trupele după modelul european, cu o masivă încadrare britanică, Ronald Storrs pleacă spre Mecca luînd cu el pe locotenentul Lawrence, expune șerifului planurile guvernului său și se înapoiază singur la Cairo, lăsînd pe însoțitorul său în Hedjaz, ca să inspecteze taberele și campamentele beduinilor. Camuflîndu-și uniforma sub un caftan, călare pe un mehari de curse, însoțit de o singură călăuză, Lawrence străbate pustiul, se întîlnește cu Abdallah, apoi cu Ali și, în sfîrșit, cu Feisal. Trebuie să recitim acest portret: „Tafas [1] spuse cîteva cuvinte unui sclav ce păzea ușa, ținînd în mînă o sabie damaschinată cu mînerul de argint. Apoi, mă conduse într-o curte interioară. Am observat atunci, în ancadramentul întunecat al unei porți, un per-

[1] Numele călăuzei.

sonaj învesmîntat în alb, care se uita la mine. Dintr-o privire am înțeles că el era conducătorul pe care-l căutam în Arabia — cel ce avea să poarte revolta arabă pe culmile gloriei. În lungile sale veșminte de mătase albă, pe cap un văl cafeniu prins cu o frînghiuță de purpură și aur, Feisal părea asemenea unei coloane foarte înalte și foarte zvelte. Stătea cu pleoapele plecate ; barba sa neagră și chipul lipsit de expresie alcătuiau o mască ce ascundea cu greu strania vigilență imobilă a trupului." [1]

Lawrence se înapoie la Cairo după ce dobîndi două certitudini : comanda „revoltei" trebuia încredințată numai lui Feisal, excluzîndu-i pe frații acestuia, ce urmau să fie utilizați la operații de mîna a doua ; trebuia abandonată ideea unei armate, ce ar fi presupus un minimum de disciplină și de coeziune, și alcătuite grupuri de luptă mici, autonome, ușoare și rapide, pregătite pentru intervenții brutale, distrugeri, dispariția în nisipuri — operații și mișcări în care aveau să înflorească cele mai bune însușiri ale acestor oameni. El expune planul său generalului Murray : să fie interzisă orice debarcare aliată, spre a se evita prezența contingentelor franceze, să nu fie folosite decît cîteva cadre engleze, să se ducă un război de guerilă, să se trimită în Hedjaz un mare număr de arme automate, cîteva tunuri ușoare și mulți bani de aur. Murray nu sperase ca acest tînăr neliniștitor și totodată protejat să facă atîta treabă. Nu ignora că dramaticele evenimente de pe frontul occidental — bătălia de la Verdun, ofensiva engleză pe Somme — interziceau înaltului comandament să disloce trupe în Orient. El însuși nu putea scoate suficiente unități pentru a duce o campanie în Arabia, căci fusese nevoit să împingă apărarea canalului cu 20 km la est de El Kantara, să construiască o cale ferată de-a lungul coastei, să instaleze o conductă de apă dulce și să îndure un raid înspăimîntător comandat de îndărătnicul colonel Kress, veritabil precursor al lui Rommel, care distrusese șantierele și măcelărise cele patru escadroane engleze însărcinate cu apărarea lor. Toată lumea a fost așadar de acord la statul major de la Cairo ca să se trimită în Hedjaz

[1] T. E. Lawrence, *Cei șapte stîlpi ai înțelepciunii.*

mitraliere, lăzi cu guinee, iar locotenentul Lawrence să fie numit consilierul militar al emirului Feisal.

Lawrence nu se va limita la rangul de consilier militar : va lua parte el însuși la numeroase operații de comando, în care se va dezvălui ca un necruțător luptător de șoc. Numeroasele lui acțiuni, atacări de trenuri, dinamitări, prădarea ariergărzilor inamicului au inspirat o abundentă literatură în care „acest Orient de capă și spadă fastuos și crud, senzual și mistic exercită și astăzi încă o invincibilă fascinație asupra europenilor" [1]. Aceste isprăvi, căci nu putem să le numim altfel, au fost povestite de autorul lor cu un lirism strălucitor în *Cei șapte stîlpi ai înțelepciunii,* relatare indispensabilă pentru oricine dorește să cunoască istoria anilor 1916—1918 în țările Orientului Mijlociu, dar care rămîne mai mult opera unui artist, decît cea a unui istoric scrupulos. Este întotdeauna foarte greu de apreciat exact valoarea tactică a acțiunilor întreprinse de ceea ce s-a convenit să se numească „rezistența" ; fără a fi însă de acord aici cu certurile anumitor ofițeri englezi și francezi care s-au pripit calificînd drept impostură revolta din pustiu, este știut că inginerii germani au izbutit întotdeauna să-și repare căile ferate și că nici Feisal, nici frații săi nu au putut cuceri Medina, ce nu a capitulat decît la 10 ianuarie 1919 ; în acea zi, refuzînd să predea armele, generalul turc Fakhri își va depune sabia pe mormîntul Profetului. În schimb, e cît se poate de cert că războinicii lui Feisal au adus servicii de neprețuit armatei regulate britanice atunci cînd, urcînd de la Akaba spre nord-est, au operat joncțiunea în Sinai cu forțele generalului Allenby.

Primăvara anului 1917 : ofensiva generalului Allenby

Acesta era un militar inteligent și totodată un războinic adevărat. Statele majore fuseseră complet reînnoite. După mediocrul Maxwell și insuficientul Muray, acest Allenby, norocos militar colonial care comandase tot atît de bine

[1] J. Benoist-Méchin, *Le Roi Saïd.*

o armată în fața Arras-ului, avea să conducă Eastern Force pînă la victorie, cu o anumită cutezanță, în sensul bun al cuvîntului. Abandonînd planurile cam simpliste ale predecesorului său, care se ciocnise pieptiș de pozițiile întărite de la Gaza, fără a le putea stîrbi, el avea să manevreze spre sud, în Sinai și să se replieze spre nord-est, adică spre Siria și Palestina. Deprins cu exigențele logistice ale unei armate moderne, trăgînd învățăminte utile din experiențele adesea încununate de succes ale îndrăzneților strategi dinaintea lui, el se adaptase repede la războiul din pustiu, atît de nou pentru un ofițer superior ce comandase în Transvaal și în Picardia, și nu pregetase să adune mult material, chiar și grătare metalice care urmau să fie instalate pe piste, spre a face să treacă artileria și unitățile grele ale aprovizionării necesare celor 200 000 de oameni.

Este perioada cînd Europa bate pasul pe loc în băltoace de sînge, cînd fiecare dintre beligeranți își intensifică efortul gigantic, fără a reuși să repurteze victoria. Statele Unite au intrat în război, dar Nivelle a eșuat la Chemin des Dames [1], ca și Joffre în Somme, ca și Falkenhayn la Verdun și Brusilov în Carpați, înainte de dezagregarea totală a armatei ruse după abdicarea țarului (martie 1917). Totuși trupele britanice din Mesopotamia au intrat în Bagdad, iar acest succes a galvanizat energia Angliei, care dispune în acest moment de 70 de divizii și de un milion de auxiliari indigeni mobilizați pe cuprinsul imperiului. Cînd Allenby declanșează ofensiva sa în primăvara anului 1917, superioritatea forțelor sale se datorește mai ales numărului lor, însă el are de-a face cu adversari redutabili, mai din topor decît ostașii lui sau decît călăreții Anzac [2], dar mai cu seamă aflați sub comanda unor adevărate căpetenii războinice, precum Falkenhayn, fostul șef al statului major al armatei germane pînă în 1916, Kress, ce nu a renunțat la Suez, von Seeckt, care va reconstitui ulterior armata germană, Liman von Sanders și un general implacabil, care va da curînd prilej să se

[1] Drum de creastă în departamentul Aisne (Franța), teatrul unor grele lupte în 1917. — *Nota trad.*

[2] Cuvînt format din inițialele cuvintelor Australian (and) New Zeeland Army Corps — australienii și neozeelandezii care au servit în armata britanică. — *Nota trad.*

vorbească despre el, Mustafa Kemal. Eastern Corps a devenit o adevărată armată, cu cele zece divizii ale sale, cele 400 de tunuri și cîteva avioane, plus o brigadă franceză și chiar o companie italiană, ce au fost acceptate, și una, și cealaltă, în virtutea unor acorduri interaliate despre care vom pomeni mai departe.

Colonelul Lawrence nu se mai bate pentru Anglia

În fruntea acestui mare ansamblu, Allenby nu disprețuiește totuși efortul celor 5 000 de partizani grupați în jurul lui Feisal, care s-a declarat general suprem al armatei arabe, în timp ce fratele lui s-a proclamat el însuși rege al Hedjazului ; acești beduini îi vor servi drept flangardă, își vor asuma apărarea dispozitivului său pe dreapta și vor fi utilizați eventual pentru operații de hărțuire executate de cavalerie. De fapt, nu vor juca decît un rol secundar în vasta ofensivă pe care o va conduce Allenby la Jaffa, Ierusalim, Nablus, Damasc, Haifa și Alep, dar Lawrence își va fi atins scopul : crearea unei armate naționale arabe, mai bine-zis, siriene. Unitățile de cavalerie regulate puse la dispoziția sa de către comandantul lui Eastern Force spre a alcătui un corp de urmărire îi vor îngădui chiar să intre primul, în triumf, la Damasc, unde sirienii, transiordanienii, druzii și cerchezii, rămași credincioși pînă la capăt Constantinopolului, nu vor fi ultimii care să arboreze stindardul verde al lui Feisal. „În acest oraș a cărui populație atingea un sfert de milion, toată lumea, bărbați, femei, copii păreau să fi coborît în stradă și să nu fi așteptat decît scînteia apariției noastre, spre a exploda de entuziasm. Damascul era nebun de bucurie. Bărbații își aruncau în sus turbanele, femeile își sfîșiau vălurile. Locuitorii, de la ferestre aruncau în calea noastră flori, așterneau draperii, covoare ; iar soțiile lor, aplecîndu-se în hohote de rîs îndărătul zăbrelelor, ne stropeau cu parfumuri. Sărmani dervișii se prefăceau în slujitori ai noștri, alergînd în fața și îndărătul trăsurii și scrijelindu-și trupul cu frenezie ; totuși, din

exploziile locale de entuziasm şi din urletele femeilor urca necontenit melopeea de tunet a vocilor bărbăteşti : «Feisal...», în valuri ce luau naştere sub paşii noştri, se rostogoleau de-a lungul locurilor virane, străbăteau piaţa, alergau de-a lungul străzilor pînă la poarta orientală, ocoleau zidul şi se întorceau, ridicînd în jurul nostru, aproape de fortăreaţă, o barieră de strigăte." [1]

De multă vreme Lawrence, înaintat colonel şi propus pentru Ordinul Băii [2], nu se mai bate pentru Anglia, ci pentru Feisal, pe care-l şi vede proclamat rege al Siriei independente. Mai ieri agent special, astăzi şef de bandă, bun dinamitor şi visător politic ce găsise la arabi un climat sentimental favorabil, tînărul arheolog ignoră deocamdată că aliaţii au încheiat între ei o serie de acorduri secrete, ale căror dispoziţii se opun făgăduielilor făcute şerifului Hussein.

O rea credinţă care avea să fie scump plătită

Temîndu-se să nu piardă canalul Suez şi controlul asupra căii Indiilor, guvernul englez făgăduise, într-adevăr, şefului familiei haşemite crearea unui regat arab liber dar, în acelaşi timp, recunoscuse principalului ei aliat, Franţa, o zonă de influenţă în Siria şi în Liban, în Cilicia şi în Armenia mică (Beirut, Damasc, Alep, Mosul) [3]. Anglia îşi rezervase Palestina, Arabia şi Mesopotamia, iar în anul următor, avînd nevoie de presa şi de finanţele israelite, cabinetul de la Londra adusese solemn la cunoştinţa Federaţiei sioniste că anvizaja favorabil crearea unui Cămin naţional evreiesc în Palestina. Se cuvine să precizăm aici că pentru a reda rusilor înfrînţi la sfîrşitul anului 1917 încrederea, li se făgăduise Constantinopolul, Strîmtorile, Tracia răsăriteană, Trapezunt, Erzurum şi chiar Sivas, unde legiunile lui Lucullus repurtaseră pe vremuri vestita victorie asupra lui Mitridate, şi pe care mongolii lui Tamerlan îl răseseră mai tîrziu de pe

[1] T. E. Lawrence, *op. cit.*

[2] Distincţie înfiinţată în 1399 de Henric al IV-lea al Angliei. — *Nota trad.*

[3] Acordurile Sykes-Picot.

fața pămîntului, înainte de a se arunca asupra Bagdadului. În sfîrșit, printre alte avantaje teritoriale, Smirna fusese cedată Italiei, ca o răsplată pentru faptul că trădase Tripla alianță. Cele mai teribile încurcături aveau să ia naștere de pe urma acestor făgăduieli nesăbuite.

Nouă milioane de morți...

După cincizeci de luni de bătălii sîngeroase, adesea inutile, în care soarta incertă părea să oscileze între diferitele fronturi de război, coaliția dușmană avea în sfîrșit să se dezagrege în cîteva săptămîni. În Franța, ofensivele calculate ale lui Foch i-au dat peste cap pe germani de la Meuse și pînă la mare ; în Balcani, Franchet d'Esperay a ajuns pînă la Dunăre ; în Orient, englezii au ocupat Alep și s-au grăbit să se instaleze la Mosul, considerat de atunci posesiune britanică, cu toate acordurile secrete din 1916 care rezervau Franței această zonă. La 28 octombrie, amiralul turc Reuf Bei s-a deplasat la Mudros (insulă din arhipelagul Lemnos) la bordul cuirasatului englez *Agamemnon*, spre a solicita un armistițiu, pe care amiralul Calthorpe i l-a acordat cu atît mai repede, cu cît pentru Anglia se punea problema să acționeze prompt, înainte ca un reprezentant francez să poată participa la negocieri ; Strîmtorile, Constantinopolul, Caucazul, toate țările arabe, porturile, căile ferate și liniile telegrafice au fost livrate aliaților, enormă pradă din Imperiul otoman, din care cabinetul de la Londra intenționa să-și aloce partea leului. Cîteva zile mai tîrziu — Bulgaria depusese prima armele (29 septembrie 1918) — Austro-Ungaria a abandonat partida și Germania s-a prăbușit. Dintre cei 65 milioane de oameni mobilizați, 9 milioane de tineri fuseseră măcelăriți. Nu le mai rămînea bătrînilor și politicienilor decît să pregătească condițiile pentru un al doilea război mondial.

...de dragul principiilor wilsoniene ?

A duce un război înseamnă a te adapta întotdeauna la niște evenimente imprevizibile. Înseamnă a vedea năruindu-se, fără a-ți pierde sîngele rece, copilărești castele

din cărți de joc înălțate cu trudă de funcționari în uniformă ; înseamnă a imagina pe nepusă masă, a hotărî prompt, a organiza în mijlocul dezordinii, a lucra pe termene scurte. Înseamnă totodată a pune în joc cariera ta și viața altora. Pentru „a încheia pacea" învingătorii, care se întruniseră la Paris unde erau reprezentate douăzeci și șapte de state, s-au aflat cu brutalitate puși în fața unor dificultăți ce nu necesitau o rezolvare imediată, ci erau de un ordin intelectual mai complicat. Nu mai era vorba de a distruge sau de a ucide, de a sacrifica un batalion pentru a recuceri un sat, de a improviza în mijlocul furtunii, de a cîrpăci niște organizații depășite de fapte, ci de a reconstrui și de a asigura securitatea mai multor generații. Strategia ceda locul politicii, economiei, sociologiei, etnologiei. Cei care văzuseră cîmpurile de bătaie nu vor fi consultați pentru a remodela geografia și a desena pe harta lumii frontiere noi, ale căror cruciulițe vor ajunge foarte repede să semene cu niște cicatrice gata să se redeschidă. În cursul războiului fuseseră făgăduite multe piei ale ursului. Acum, că fiara era doborîtă, aliații trebuiau să se execute fără să crîcnească, întrucît toți participanții la Conferința de pace admiseseră principiile wilsoniene, ce corespundeau — după cum se afirma fără a rîde — idealului pentru care luptaseră atîția oameni, principii printre care figura un anume punct XII ce asigura „autonomia tuturor naționalităților din Imperiul otoman". Uluiți de victoria la care contribuiseră, îmbătați de a fi dat glas pulberii cu ajutorul puștilor Remington, exagerînd importanța rolului lor în gigantica bătălie purtată de aliați împotriva imperiilor centrale, căpeteniile musulmane așteptau cu nerăbdare crearea Federației arabe și trimiteau la Paris delegații. Problema Orientului Apropiat constituia o mare bătaie de cap, întrucît dispariția Imperiului otoman, a cărui slabă putere de coagulare avusese cel puțin meritul că existase, dăduse naștere unor popoare ale căror nume nu erau cunoscute decît de etnologi — druzii, kurzii, cerchezii, chaldeenii, asirienii și alte triburi nomade — și care revendicau acum drepturi istorice. „Ei își construiau cu promptitudine regate și republici, care dispăreau în cursul unei nopți. Guvernele se

rostogoleau la pămînt. Cei ce se aflau la putere și-și trimiteau dușmanii la spînzurătoare se legănau ei înșiși a doua zi, atîrnați de o funie, în fața porții lor." [1] Și același istoric arab, martorul epocii, adaugă : „Cînd Orientul se trezește, pune mîna pe pumnal."

Nașterea „Wafd"-ului

Londra, ale cărei căi de comunicație sînt acum în afara oricărui pericol, nu se grăbește. Foreign Office își dă seama că „revolta din pustiu" a avut ca urmare directă dezvoltarea la arabi a unui simț național, pînă atunci incert și rezervat unor elite foarte reduse ca număr. Gruparea acestor forțe latente spre a hărțui armatele turce a putut fi o formulă satisfăcătoare — un expedient ca atîtea altele — pentru vremea războiului, dar acum riscă să se transforme într-o amenințare permanentă. Trebuie găsit altceva, și repede ; deși guvernul englez nu e grăbit, egiptenii în schimb nu se mulțumesc să vadă trecînd în triumf, cu pavilionul înălțat, pe canalul Suez, nave engleze care se înapoiază la Bombay, în Ceylon sau la Singapore cu mii de gurkhi [2] și sikhi [3] repatriați în Indii. Conștienți că și-au jucat rolul lor în apărarea canalului — în mod pasiv, prin loialismul lor, în mod activ, prin faptul că au răspuns la recrutările de muncitori sau chiar s-au angajat în Canal Corps al lui Allenby —, ei își revendică independența, alcătuiesc o organizație politică „Wafd" și încearcă o minirevoluție de stradă, ce e reprimată în manieră englezească. Neavînd nici un chef să-și respecte vreuna din făgăduielile făcute, Londra este hărțuită totodată de sioniști, care fac caz de „declarația Balfour" [4], precum și de fiii lui Hussein, care au luat cunoștință de acordurile interaliate din 1916, ce nu mai sînt

---

[1] Mohamed Essad Bei, *op. cit.*

[2] și [3] secte hinduse din Nepal și respectiv Punjab din care englezii recrutau pe vremea stăpînirii lor în India soldați de elită. — *Nota trad.*

[4] Declarație dată în noiembrie 1917 de lordul Arthur James Balfour, pe atunci ministru de externe britanic, prin care guvernul său făgăduia înființarea în Palestina a unui Cămin național evreiesc. — *Nota trad.*

secrete, întrucît au fost dezvăluite de noul Kremlin. Steagul englez filfîie în continuare pe clădirile publice și pe campamentele din Cairo, Bagdad, Alep, Damasc, Bassora, Ierusalim, dar marele vis victorian nu este aproape de realizare, căci ar trebui menținute la fața locului importante trupe de ocupație, pe cînd metropola reclamă întoarcerea flăcăilor săi, ei înșiși nerăbdători să cînte *„Good day, Picadilly !"*

Londra și Paris născocesc noi Balcani

Demobilizat, colonelul Lawrence a ajuns consilier pentru Afacerile arabe la Ministerul coloniilor. „Exploatînd aureola de legendă conferită de luptele sale începute la poalele Sinaiului și încheiate în apoteoza Damascului, «regele neîncoronat al Arabiei» se plimba prin Hyde Park în burnus și cizme roșii, cu dauritul hanger al suveranilor Meccăi prins într-o doară la cingătoare și purtînd pe cap un agual legat cu frînghiuțe de mătase. Santinelele în post la palatul Buckingham prezentau cu uluire arma acestui beduin cu ochi albaștri care purta cele mai înalte decorații engleze și se exprima cu cel mai impecabil accent oxfordian." [1] Era văzut de asemenea la Paris și la Versailles, delectîndu-i pe unii, deranjîndu-i pe alții, pentru ca prietenilor săi să li se dea în sfîrșit satisfacție, dar fără alt rezultat decît acela de a ridica împotriva pretențiilor lui pe miniștrii delegați. În cele din urmă, cînd conferința întrunită la San Remo s-a încheiat (aprilie 1920), Palestina, Irak, Transiordania, Hadramaut, Moscato, Bahrein și alte mici emirate din Golful Persic s-au aflat plasate sub mandat britanic, în vreme ce Siria și Libanul au devenit „mandate franceze". Egiptul își văzuse soarta reglementată încă din 1914 și nici unul dintre participanții la conferință nu acceptase să revină asupra chestiunii protectoratului britanic la Cairo. Astfel, Federația arabă a ajuns la un fel de balcanizare a fostului Imperiu turc și la un sistem politic ce se întemeia pe puterea aparent acceptată a familiei hașemite : Hussein

[1] Benoist-Méchin, *Ibn Séoud.*

domnea în Hedjaz cu titlul iluzoriu de „rege al arabilor", ce nu era recunoscut de nimeni, iar doi dintre fiii săi, Feisal și Abdallah fuseseră plasați unul în Siria, celălalt în Transiordania, sub protecția vigilentă acordată de Foreign Office și de Quai d'Orsay.

Cruntă a fost dezamăgirea șefilor cu cort mare și mai cruntă cea a intelectualilor, ce nu primiseră compensațiile cu care fondurile secrete nu sînt totuși deloc zgîrcite. Lovitura era cumplită pentru Lawrence. Temîndu-se să nu apară în ochii prietenilor săi drept un vîndut și un impostor — dar parcă se va ști vreodată exact ce rol a jucat ? —, a refuzat să fie decorat de rege cu Ordinul Băii. Într-o prefață, rămasă inedită pînă în 1944, a lucrării sale *Cei șapte stîlpi ai înțelepciunii*, el definește astfel gîndirea sa politică : „Am vrut să creez o națiune nouă, să readuc la suprafață o influență pierdută, să ofer celor douăzeci de milioane de semiți temelia pe care să ridice un castel de vis inspirat de gîndirea lor națională... Dar atunci cînd am cîștigat, am fost învinuit că am compromis dividendele petrolului englez în Mesopotamia și că am dus de rîpă politica franceză în Levant. Îndrăznesc să spun că sper să fi făcut lucrul acesta." Fără-ndoială, aceeași stare de spirit l-a determinat să agațe Crucea de război franceză la zgarda cîinelui său.

Creșterea primejdiilor văzută din Orientul Mijlociu

■

In lucrarea, devenită clasică, consacrată aspectelor economice ale canalelor Suez și Panama, André Siegfried reamintește un vechi proverb din regiunea Quercy : „Rîurile și drumurile mari sînt întotdeauna vecini răi." [1] Ce

[1] André Siegfried, *Suez et Panama*.

puteau gîndi despre canal locuitorii de pe malurile sale, popoarele din Orientul Apropiat, puterile care de acum încolo le controlau şi cele ce se interesau în modul cel mai viu de această parte a lumii ? Sau pur şi simplu armatorii ce aveau de plătit taxe substanţiale pentru a putea străbate bulevardul acvatic care lega Mediterana de Oceanul Indian în cursul perioadei (1919—1939) ce a fost numită „dintre cele două războaie" ?

Prezenţa submarinelor germane care operaseră între Gibraltar şi Dardanele — nave scufundate în greutate de 5 milioane de tone — obligaseră numeroase bastimente aliate sau neutre să reia vechiul drum pe la Capul Bunei Speranţe, determinînd astfel prăbuşirea traficului prin canal. Cînd pacea a readus securitatea, dezvoltarea industrială şi schimburile comerciale, Suezul a devenit din nou repede principalul drum între Europa şi Orient. El se va menţine ca atare în cursul celor douăzeci de ani ce despart tratatul de la Versailles de cel de-al doilea război mondial. Examinarea foii de temperatură este instructivă. De la aproximativ 20 milioane tone în 1913, traficul scade la 9 milioane tone în 1918, dar urcă din nou la 16 milioane tone în 1919, atinge 27 milioane tone în 1926, 33 milioane tone în 1929, pentru a coborî la 28 milioane tone în 1932 — consecinţă a crizei financiare declanşată în Statele Unite şi care s-a abătut asupra Europei —, şi îşi reia curînd urcuşul spre culmea de 26 milioane tone în ajunul războiului. La această imensă mişcare de mărfuri şi călători, Anglia participă cu 50%, Italia cu 13%, urmată îndeaproape de Germania şi Olanda, 9 şi 8,7%. Franţa nu figurează decît pe locul al cincilea, 5%, exact înaintea Norvegiei. Dacă Anglia s-a menţinut — la mare distanţă — pe primul loc, ea e totuşi departe de nivelul din 1870 (76%), epoca victoriană ce făcuse din lume „un fel de republică internaţională care trăia de fapt sub pavilionul şi protecţia britanică". Monopolul ei de fapt nu a putut rezista la asalturile Europei îndreptate spre Africa şi Asia, dar Imperial Shipping Committee va putea preciza în raportul său publicat în 1939 că flota comercială obţine din negoţul ei cu Orientul 33 milioane de lire, adică jumătate din totalul încăsărilor sale brute. Ansamblul

Europei exportă în continuare produse manufacturate şi funcţionari civili sau militari şi importă produse grele, dar exporturile sale de cărbune de 1,2 milioane tone au scăzut la 0,2 milioane tone, căci acum ea foloseşte foarte multe nave cu păcură, astfel că a închis escalele ei de cărbune. Importurile ei de produse petrolifere, dimpotrivă, cresc de la 300 000 tone la 5 milioane tone. Schimburile cu cereale, textile neprelucrate, minereuri, metale au scăzut de asemenea, deoarece Indiile şi Extremul Orient îşi încep dezvoltarea lor industrială, iar Pacificul a devenit o piaţă activă de schimburi în folosul dinamicii Japoniei. Simplele cifre nu relatează numeroasele evenimente ce s-au petrecut pe drumul Indiilor, între Londra şi Şanhai, tocmai în anii în care Daniel Halévy [1] presimţise „accelerarea istoriei", dar ele explică o bună parte din crizele politice şi economice care au zguduit lumea, înainte de a o arunca în flăcările ce parţial mai pîlpîie încă în regiunea Suez.

Port Said, Suez şi Ismailia

Călătorul din 1939 care, sosind din Europa, descoperea canalul la Port Said nu lua deloc contact cu Egiptul. De pe vaporul care-l ducea spre Extremul Orient, el zărea o învălmăşeală de clădiri trandafirii şi verzi, o arhitectură de şerbet pe care străluceau firme adormenitoare — wiskyuri, dancinguri şi varieteuri Indian and Oriental — şi vitrine în care se stingeau de plictiseală mici elefanţi de abanos fabricaţi în serie de Phommuls Brothers şi meşteşugarii lor malaezi. Lăfăindu-se în litere gigantice, mai asemănătoare cu macaroanele decît cu caracterele latine, numele venerabilului Maspero nu indica decît o marcă de ţigări ce sărea în ochi turistului, prins dintr-odată în harponul valurilor de paciuli, al muştelor cantaride şi smockingurilor de gata, căci obiceiul cerea, la bordul vaselor societăţii Messageries, ca lumea să se îmbrace în ţinută de seară pentru primul dineu pe Marea

[1] Scriitor francez de la începutul secolului al XX-lea. — *Nota trad.*

Roşie. Adevăratul spectacol era însă oferit la babord, pe un imens plan de apă pe care jucau toate liniile, toate culorile şi zgomotele maritime pe care le poate visa imaginaţia : bărci cu motor rapide în jerbe de apă însorită, şlepuri încărcate cu bitum, tancuri petroliere, cargouri lăsînd o dîră sîngerie de miniu, macarale şi drage, coşuri de nave împodobite cu dreptunghiuri, cuburi, stele, paralele, vapoare cu turbine, ambarcaţiuni petroliere cu motoare Diesel, petroliere suedeze înapoindu-se din Golful Persic, vase ale Societăţii Nipponokhaya cu comandanţi micuţi şi mieroşi, ale societăţii Peninsular, pe care se spune că maharajahii se bărbieresc cu apă de Evian [1], ale societăţii Lloyd Triestino pe care personalul era îmbrăcat în uniforme evocînd operetele lui Franz Lehar, ale societăţii Haviland cu cruci încîrligate ca o sfidare, distrugătoare italiene, cuirasate de buzunar, minuscule vedete ale Amiralităţii britanice, fine şi albe ca nişte porumbiţe, dar purtînd o torpilă în cioc şi sus pe cer, agăţînd lumina cu aripile lor, o escadrilă de Hurricane, acoperind cu vuietul motoarelor lor dezlănţuite, tunetul catenelor rostogolindu-se în jos, pe cabestane.

La Suez, acolo unde Marea Roşie se închide ca un mic lac liniştit la poalele munţilor Akaba şi Sinai, se regăseşte toropeala însorită a lumii arabe cu cafegiii ei, cu vînzătorii ei de curmale, cu sacagii, cu negustorii ei de frigărui şi de lipii. Doborît de haşiş, învăluit în duhorile lui Asiatic Petroleum, legănat de gîlgîitul narghilelelor şi de neagra mişcare giratorie a discurilor Polydor, specializate în muzică orientală, Suezul uita în fatalitatea coranică fabuloasa epocă în care antica Arsinoe dirija spre Roma sclavi şi tigri, calcedoniu şi safire, miere şi sidef. Dacă cumva călătorul beneficia de unele relaţii la Ismailia, el pleca într-acolo cu un automobil şi vizita marea sală a traficului, unde funcţionarii de la mişcare, cu receptorul la urechi, cu creionul în mînă, încovoiaţi pe foi de hîrtie milimetrică urmăreau deplasarea navelor pe canal. Pe pereţii tapetaţi cu schiţe, el vedea cen-

[1] Localitate din Franţa, renumită pentru apă minerală bună în bolile digestive. — *Nota trad.*

trale telefonice unde săgeți roșii și verzi executau un du-te vino în minuscule golfuri de umbră, mici pîrghii de ebonită, chei rotative, cadrane cifrate. Deîndată ce un vas era semnalat, aceste fragile instrumente, clape, soneții, lămpi începeau să freamete, iar mașinile de calculat înmulțeau 5,9 șilingi cu numărul pasagerilor și al tonelor comunicat prin radio, pentru a obține tonajul net, adică materia impozabilă, numită și tonă-canal și care reprezenta ceva mai mult de jumătate din tonajul brut.

Situată la nord de lacul Timsah, imediat la est de regiunea Goschen, unde pe vremuri faraonul îi adunase pe evrei, de unde aceștia plecaseră pe urmele lui Moise și unde în octombrie 1973 avea să se decidă soarta războiului din ziua de Kipur, Ismailia era pe atunci o cetate de flori și apă, de vile acoperite cu plante exotice agățătoare și liane aurii, creată în plin pustiu de francezii din Companie, care aduseseră cu ei gustul pentru intimitate, logică, serbări de caritate, comedii de amatori și femei frumoase. Ismailia avea de asemenea o stradă mare, numită Negrelli — în amintirea inginerului austriac ce luase parte la primele studii asupra canalului —, și care era poreclită satul grecesc. De fapt, dl. Poseidon avea o prăvăile alături de dl. Pericle, care — el însuși rivaliza cu d-na Cypris, ce deschisese un magazin superb în fața restaurantului Thassos, între coaforul Alcibiade și opticianul Metaxa și lîngă micuța cafenea, unde dl. Venizelos vindea cu amănuntul rachiu, în pahărușe de sticlă fină, cît degetarele. Seara, valuri de muzică de jaz se revărsau din localurile *Red Lion* și *O.K.*, unde domnișorele destul de accesibile distrau și îmbătau pe soldații britanici cu uniforme bine croite : garda canalului. În 1939, canalul era un soi de putere a cărei administrație era franceză, armata engleză, șefii de gară italieni, piloții internaționali și muncitorii greci. Era poate un stat în statul egiptean, dar cu particularitatea că guvernul regelui Faruk participa la administrarea lui și încasa, indiferent dacă anul era bun sau prost, o redevență de 300 000 de lire sterline. Căci Egiptul devenise independent din anul 1922, iar

Irakul, Siria, Libanul și Iordania fuseseră proclamate state suverane cîțiva ani mai tîrziu.

Vremea abandonurilor

Revolta din pustiu fusese pentru arabi un război de independență. Ei orchestraseră cu dibăcie rezultatele unor acțiuni minore, care avuseseră ca prim rezultat dezvoltarea unui anumit simț național, rezervat pînă atunci unor elite puțin numeroase. Amărăciunea ce a urmat după revoltă conferise acestui resentiment coloratura unui naționalism xenofob care, în cursul celor douăzeci de ani ce au precedat cel de al doilea război mondial, avea să se extindă asupra unor pături sociale din ce în ce mai largi și să oblige Anglia și pe urmă Franța la înstrăinări succesive, în schimbul unor „alianțe veșnice". Instaurarea și apoi alianța fascismului cu nazismul, stabilirea italienilor în Libia și în Abisinia impuneau mai mult ca oricînd asigurarea unei ocrotiri a căii Indiilor, devenită curînd calea petrolului, pe unde treceau tancurile petroliere din Indonezia și Golful Persic, precum și conductele din Mosul. Pe de altă parte, instalarea masivă a evreilor în Palestina provocase în rîndurile arabilor un resentiment care trebuia potolit.

Poziția Angliei pare mai puternică, întrucît ea e instalată în Gibraltar, Malta, Cipru, Suez, în Palestina și în Mesopotamia. Dar Turcia, condusă cu o mînă de fier de generalul Mustafa Kemal, a obținut foarte repede evacuarea Constantinopolului, a Ciliciei și a Smirnei, care au însemnat tot atîtea revizuiri ale tratatului de la Sèvres obținute de ghazi [1] în detrimentul Londrei, întrucît nici Parisul, nici Roma nu au mai socotit util să intre din nou în luptă pentru a apăra pozițiile strategice sau alte interese ale aliatului lor englez și ale satelitului său grec.

Am putea încerca să găsim și alte explicații la aceste abandonuri. Există una care le domină pe toate : a doua

[1] În limba arabă *ghaza* = a lupta. Titlul de onoare dat conducătorilor musulmani, în special celor care luptau împotriva nemusulmanilor. — *Nota trad.*

zi după tratatul de la Versailles, Europa, epuizată sub raport uman, material, moral, vede cum se îndepărtează definitiv puterea indiscutabilă care pînă atunci îngăduise şi asigurase politica sa imperialistă. Într-o anumită zi a anului 1850, toţi englezii, oricine ar fi fost, chiuiseră de bucurie şi de mîndrie citind în ziarul lor discursul rostit de lordul Palmerston în Camera Comunelor în apărarea drepturilor unui oarecare domn Pacifico, supus britanic născut la Gibraltar : „Chestiunea pe care trebuie să o rezolve Camera este de a şti dacă, asemenea romanului din antichitate care se socotea la adăpostul oricărui afront atunci cînd putea spune «*Civis romanus sum*» [1], un supus britanic, oriunde s-ar afla, poate să fie sigur că ochiul vigilent şi braţul redutabil al Angliei îl vor apăra împotriva ocării şi nedreptăţii." Răstimpul a trei generaţii fusese suficient pentru ca nişte studenţi egipteni să poată nu numai să ia la bătaie, fără a fi pedepsiţi, nişte supuşi britanici, dar şi să obţină rapid abolirea protectoratului. Desigur, pretutindeni se dansa, uzinele lucrau din plin, produsele engleze şi franceze beneficiau de publicitatea oferită de victorie, dar pierderile omeneşti fuseseră imense, numeroase mijloace de producţie industrială şi agricolă dispăruseră, transporturile maritime şi feroviare erau dezorganizate, pieţele externe pierdute, datoria publică crescuse în proporţii considerabile, iar creanţele pe care cutare state le posedau asupra altora trebuiau trecute la profituri şi pierderi. În schimb, Statele Unite se introduseseră în Europa prin breşa creată de război, fiind pe cale să devină prima putere economică şi financiară din lume datorită producţiei lor carbonifere, petroliere, metalurgice, tonajului flotei lor comerciale şi rezervelor lor de aur. În timp ce Europa se sinucidea în bătălii titanice, Japonia devenise o mare naţiune industrială.

Islamul patriilor se concretizează

Nu a trecut mult timp şi construcţia cu greu ridicată de Conferinţa de la Paris a început să sufere ceea ce se

[1] Sînt cetăţean roman (lat.). — *Nota trad.*

numește în mod pudic „retușări". Dacă pentru a-și valorifica drepturile asupra Siriei, Franța fusese nevoită să-l alunge pe emirul Feisal, care se proclamase rege a doua zi după intrarea sa triumfală în Damasc, în schimb Anglia, recunoscînd suveranitatea egipteană [1], a autentificat prima victorie obținută de un popor asupra colonizatorului din secolul al XIX-lea. „Și iată că acest Egipt, care ni se părea pe vremea aceea exclusiv o masă inertă, sublimă necropolă pentru arheologi sau cîmpuri de bumbac pentru proprietarii de filaturi, dă peste cap jandarmii și structurile tradiționale, se afirmă ca o națiune." [2] Fie. Dar o națiune incomplet emancipată, întrucît Londra și-a rezervat controlul asupra a patru puncte pe care le consideră esențiale : securitatea căilor de comunicație între Egipt și Imperiul britanic, apărarea națională, apărarea intereselor străine... și Sudanul. În Irak, devenit monarhie prin grația Foreign Office-ului, spre a-l caza pe Feisal alungat de la Damasc de generalul Gouraud, mandatarii britanici încearcă cele mai mari dificultăți cu toți kurzii, asirienii, turcii, armenii, șiiții, suniții, pe care tratatul de la San Remo i-a condamnat să trăiască laolaltă. Bagdadul va aștepta anul 1932 pentru ca mandatul să fie înlocuit printr-o alianță anglo-irakiană. În Transiordania, Abdallah visează la unificarea regatului său cu Irakul și cu Siria, dar marile familii din Damasc și din Bagdad sînt adversare hotărîte ale aspirațiilor hașemite. Cît despre Londra, ea ține foarte mult la creația și la creatura sa, pentru a controla conducta ce leagă Golful Persic de Mediterana și pentru a supraveghea regiunea de la vest de Iordan, adică Palestina.

În Arabia bătrînul Hussein nu și-a păstrat mult timp regatul, căci Ibn Saud l-a cotropit (1922) cu forțe armate, cucerind rînd pe rînd Nejídul, Hedjazul, Asirul și Hasa și extinzîndu-și suveranitatea asupra tuturor teritoriilor numite astăzi Arabia Saudită. În loc să vină în ajutorul celui pe care se întemeiase revolta din pustiu, Londra, rămînînd credincioasă pragmatismului ei istoric,

[1] 21 februarie 1922.
[2] Jean și Simone Lacouture, *op. cit.*

s-a înclinat în fața faptului împlinit : Philby l-a învins în cele din urmă pe Lawrence, iar India Office a învins Arab Bureau. În Liban, unde începînd din mileniul al III-lea î.e.n. au trăit cot la cot și s-au amestecat fenicieni, cananeeni, arameeni, egipteni, hitiți, asirieni, evrei și arabi, mandatul francez n-a întîmpinat cine știe ce dificultăți și a izbutit să înfăptuiască coexistența pașnică a musulmanilor și creștinilor, deși aceștia din urmă se aflau sub obediențe diferite. Dar în Siria, unde înalții-comisari militari, apoi civili s-au trezit în fața aceluiași *melting pot*, a fost nevoie ca ei să îmbucătățească țara în cîteva state : statul alauit la Latakia, statul Alep și Damasc, statul druz, districtul turco-sirian de la Alexandretta — ce avea să supraviețuiască pînă în 1939 — și să reprime sîngeros revolta de la Djebel Druz (1925—1926), sprijinită, dacă nu provocată de agenți speciali francezi, dornici să-l maimuțărească cu mediocritate și lipsă de anvergură pe Lawrence, spre a juca un renghi naționaliștilor din Damasc.

O îndelungată practică a războaielor de coaliție, în care cea mai bună regulă a jocului constă în a pune pe prieteni să scoată castanele din foc și a descompune forțele dușmanilor, a îngăduit lesne cabinetului de la Saint-James să inspire Cairo, Bagdad, Amman și Golful Persic, așa cum procedaseră mai deschis alde Mac Mahon, Wingate și alți Clayton..., dar nu a putut împiedica ținerea succesivă a trei mari congrese islamice, de fapt panarabe, la Cairo (1926), Mecca (1928) și Ierusalim (1933), unde un tînăr deputat egiptean, violent polemist antioccidental, avea să se facă cunoscut printr-un pamflet, al cărui ecou va fi considerabil : *Arabii, popoarele viitorului*. Acest text exprima ideea că omenirea, divizată de certuri interne, va fi salvată de spiritualitatea și solidaritatea arabilor, de îndată ce aceștia își vor fi înfăptuit unitatea, așa cum germanii sau italienii o realizaseră pe a lor în secolul trecut. Prin prisma acestei viziuni romantice apărea imaginea unui mare imperiu arab, care s-ar suprapune peste lumea musulmană. Era vorba poate de un vis cețos și totodată exagerat, ce ștergea prin nebulozitatea lui interesele, urile ancestrale, trufiile particulariste, ideolo-

giile, frontierele politice care despart populațiile arabe, dar trebuie să recunoaștem că de la lansarea manifestului, publicat în 1932 de Abderrahman Azzam, s-au petrecut multe evenimente, ce sugerează că ar putea fi vorba de o idee forță, de care Occidentul este obligat să țină seama.

Oamenii noi din noul Orient Apropiat continuă să fie sfîșiați între exemplul Turciei republicane, kemalist-naționale și laice, și cel al Egiptului monarhic, burghez și radical-socializant, între pasiunea pentru treburile financiare și interdicțiile moralei coranice — ce proscrie împrumuturile cu dobînzi —, între imperativul nelegiuit al frontierei trasată cu exactitate și visul unei mari patrii ce s-ar întinde de la Oceanul Atlantic pînă la Golful Persic, pretutindeni unde trăiesc cei ce consideră că momentul cel mai important din istorie este misiunea profetică a lui Mahomed și care sînt atașați de limba arabă și de cultura pe care a răspîndit-o ea [1]. În această partidă grea și încîlcită, în care fiecare va acționa cu mîna pe pumnal și în care se va găsi întotdeauna un partener care să călărească mai mult sau mai puțin în ascuns de unul singur, oamenii au înțeles repede, de la Cairo la Beirut și de la Ierusalim la Bagdad că trebuiau să profite de disensiunile occidentale și să se slujească de ele ca de niște atuuri majore la momentul potrivit.

O Europă nouă și deja sfîșiată

Prilejul de a utiliza rivalitățile europene va apărea în 1935, an esențial, în care lumea va auzi, fără să-i acorde

[1] Este definiția „arabului" dată de H. A. R. Gigg în *Structura gîndirii religioase a Islamului*. Putem asemui această definiție cu cea dată de Paul Valéry Europei : „Pretutindeni unde numele lui Cezar, Gaius Traian, Vergiliu, pretutindeni unde numele lui Moise și al apostolului Pavel, pretutindeni unde numele lui Aristotel, Platon și Euclid au avut o semnificație și o autoritate, este Europa. Orice neam și orice teritoriu care a fost succesiv romanizat, creștinat și supus sub raport intelectual disciplinei grecilor este absolut european."

prea multă importanță, primul galop de încercare al călăreților de fier ce se așternuseră din nou la drum. După ce s-a apucat cu curaj de ridicarea ei economică, potolind așa cum putea crizele sociale ce o frămîntau, Europa trebuie, de bine, de rău, să se adapteze noilor structuri care o transformaseră. Pe ruinele imperiului țarilor Rusici luase naștere un stat proletar „închis în misterul lui", dar a cărui formidabilă prezență îngrijorează celelalte țări europene în asemenea măsură, încît nu mai sînt în stare să vadă pericolul pe care-l reprezintă explozia fascismului italian și ascensiunea nazismului german. Atît în Europa centrală, cît și în Orientul Apropiat au fost „fabricate" paralel state noi, ce au fost puse de azi pe mîine în fața acelorași probleme de rezolvat, dintre care deprinderea libertății și voința de a trăi în bună înțelegere nu erau cele mai neînsemnate. Pozițiile lor geografice, bogățiile lor minerale, nevoile lor financiare vor trezi pofte ce se vor potoli prin încheierea unor sisteme de alianțe, urmate de crize, pe care Liga Națiunilor (din care nu făceau parte nici S.U.A., nici U.R.S.S.), se va strădui să le rezolve în numele unui nou principiu : securitatea colectivă. Datoriile Germaniei, fixarea frontierelor poloneze și italo-iugoslave, limitarea armamentelor sînt tot atîtea teme arzătoare ce opun pe învingătorii de ieri, în cadrul interminabilelor și multiplelor conferințe ce se țin la Geneva, Londra, Thoiry, Locarno [1], Haga, Roma, Lausanne, Paris, iar în 1928 [2] se renunță pentru totdeauna la război „ca instrument de politică internațională". Dar în anul următor, subita criză financiară a Wall Street-ului (1929) se revarsă asupra Europei și provoacă drame economice care antrenează ele însele tulburări sociale ce ajung, potrivit unui proces clasic, pe tărîm politic.

În cursul acestei foarte grave crize (1929—1933), traficul pe canalul Suez va scădea aproximativ cu 20%, dar consecințele politice ale crahului american vor fi mult mai considerabile în Germania, unde s-a instalat cea mai

[1] Franța, Marea Britanie, Italia, Belgia, Germania.
[2] Pactul Briand-Kellogg.

spectaculoasă inflație din istorie, unde se numără șase milioane de șomeri, unde grevele complicate cu răscoale se înmulțesc și unde bancherii din New York au efectuat investiții grele. Hitler profită de mizeria maselor populare și de îngrijorarea capitaliștilor pentru a pune mîna pe putere (1933), oferind muncitorilor reforme adînci ale structurilor social-economice, burghezilor ordinea și securitatea, marelui patronat comenzi de tunuri finanțate de stat, militarilor muzica unei viitoare revanșe, iar tineretului măreția națiunii germane. De unsprezece ani Mussolini a impus partidul său fascist în Italia și practic deține conducerea fără control a politicii externe și interne a țării. Proclamînd valoarea supremă a statului și regăsind tonul oratoric al consulilor romani, ducele a dat adepților săi certitudinea de a aparține unei mari țări destinate expansiunii coloniale. Așa cum avea să facă Hitler după el, Mussolini înțelege să practice o politică de înarmare și acordă toată grija pregătirii fizice și morale a tineretului. Dar în 1933, dacă Hitler a arătat deja în *Mein Kampf* că dorește să obțină într-o zi alianța italiană, Mussolini are grijă să împiedice reconstituirea unui stat mare în Europa dunăreană. Faptul că acești doi oameni au pornit amîndoi de la demagogia de stînga pentru a ajunge la dictatură rămîne singurul lor punct comun. Lucrul acesta este atît de adevărat, încît la 23 iulie 1934 (cînd a fost asasinat cancelarul Dollfuss), Mussolini va masa pe Brenner patru divizii, spre a-l împiedica pe Hitler să încerce o lovitură de forță împotriva Austriei și să realizeze Anschluss-ul. Cine ar putea crede că din acel moment zarurile au fost aruncate, că după cel mult optsprezece luni Anglia își va mobiliza flota în Mediterana spre a tăia Italiei drumul spre Abisinia, și că cei doi dictatori vor încheia atunci „un pact de fier împotriva națiunilor avute ? Trebuie să încercăm să urmărim dezvoltarea relațiilor internaționale pentru a înțelege rezultatul lor neprevăzut în Marea Roșie, urmările lor imediate în Orientul Apropiat și cele mai îndepărtate, pe căile de comunicație ale cîmpurilor de bătaie prevăzute de dl. Renan.

Criza din 1935 : oare războiul bate la uşă ?

Progresele redresării germane au fost atît de rapide — jumătate din cei şase milioane de şomeri au fost resorbiţi în decembrie 1934 —, tentativa de Anschluss atît de îngrijorătoare, iar asasinarea cancelarului Dollfuss atît de odioasă, propaganda pentru realipirea Saarului la cel de-al III-lea Reich orchestrată cu mijloace atît de spectaculoase, încît guvernul francez intenţionează să strîngă legăturile cu Mica Înţelegere [1], să determine Londra să întreprindă o politică de reînarmare şi să se apropie de Italia, chiar fascistă, dar care a urcat atît de repede pe Brenner. Începute în 1934 de Louis Barthou [2], convorbirile cu Mussolini au fost continuate în acest spirit de Pierre Laval şi au dus la acordurile de la Roma [3], în schimbul unei mici rectificări de frontieră în Coasta Somaliei, a cedării insulei Dumeira (Marea Roşie), a revizuirii statutului italienilor în Tunisia — şi, foarte probabil, a promisiunii verbale de a se lăsa Italiei mînă liberă în Africa. Cîteva zile mai tîrziu, Hitler restabileşte serviciul militar obligatoriu, aduce la cunoştinţa tuturor intenţia sa de a crea o armată de 36 de divizii şi o aviaţie de război ; în luna aprilie a anului următor, însă, o conferinţă reuneşte la Stresa [4] pe reprezentanţii englezi, francezi şi italieni, care hotărăsc „să se opună prin toate mijloacele potrivite oricărei denunţări unilaterale a tratatelor, capabilă să pună în primejdie pacea în Europa". Nu s-a suflat o vorbă despre problemele coloniale, care-i stau totuşi atît de mult la inimă ducelui. În aceste condiţii, cum ar putea Anglia să-l sprijine pe Mussolini în hotărîrea sa de a ţine piept *Lebensraum* [5]-ului german, cîtă vreme e hotărîtă să interzică Italiei un destin imperial, chiar în clipa cînd, exploatînd un banal incident de frontieră, legiunile se masează în Eritreea ? Dar cabinetul de la Londra nu e la

---

[1] Cehoslovacia, Iugoslavia, România.

[2] Ministru francez al Afacerilor Externe, asasinat la Marsilia odată cu regele Alexandru al Iugoslaviei (1934).

[3] 7 ianuarie 1935.

[4] 14 aprilie 1935.

[5] Spaţiu vital (germ.). — Teoria spaţiului vital este o pseudoteorie folosită de geopoliticienii fascişti pentru a justifica expansiunea şi războiul de agresiune, invocînd aşa-zisa neconcordanţă a graniţelor unui stat cu spaţiul necesar populaţiei sale. — *Nota trad.*

unica lui contradicție, iar negociatorul său la Stresa nu ignoră că „singurele tratate valabile sînt cele scrise cu gînduri ascunse“ [1].

În Franța — unde cu foarte puține excepții Consiliul superior de Război e alcătuit din bătrînii zei de la 1914, retrași pe Sinaiul lor printre adevărurile ce li se dezvăluiseră și vestigiile gloriei lor trecute — se termină lucrările liniei Maginot fără a o prelungi pînă la Dunkerque, se dă uitării faptul că drumul invaziilor trece de două milenii încoace prin Belgia și se lasă în seama guvernului de la Bruxelles grija de a întări propriile sale frontiere. Spiritul, metodele, concepțiile, materialul armatei nu corespund nici evoluției progreselor tehnice, nici rapidității cu care Germania dezvoltă potențialul ei industrial. În fiecare an Berlinul a marcat un punct împotriva Franței, utilizînd ideologia lui Briand, generozitatea lui Hoover sau simpatia lui Mac Donald. În 1930 steagul tricolor a fost adus la Mainz, în 1931 plata „reparațiilor“ a fost suspendată, în 1932 Germania, iertată de toate datoriile, dispune de un Reichswehr de 300 000 de oameni, a căror dinamică nu e stînjenită de teorii învechite și de material demodat. În jurul acestui nucleu se va forma Wehrmachtul. În 1934, un tînăr colonel francez [2] imaginează o temă de exerciții care presupune o manevră germană executată cu o armată motorizată năpustindu-se prin Belgia și năvălind spre Franța, la nord de linia Maginot, mizînd pe viteză în primul rînd și pătrunzînd ca un bolid, fără a se sînchisi de posibilele interceptări exercitate asupra trupelor de spate. Majoritatea ofițerilor de stat major, cei vîrstnici, ca și cei tineri socotesc această temă un roman de anticipație inspirat de utopiile profesate la Berlin de Guderian, la Londra de Liddell Hart, iar la Paris de un anume maior de Gaulle. E drept că în mai 1935 este semnat un pact de asistență militară franco-sovietică, dar el rămîne literă moartă, nefiind concretizat de convorbiri utile între cele două state majore, convorbiri ce se pare că nu prea surîd adversarilor politici civili sau militari ai unei alianțe cu Armata Roșie. Înaltul comandament se eschivează, liniștit desigur de un discurs rostit de Hitler la 21 mai, la Reichstag: „Germania a renunțat definitiv la orice revendicare cu privire la Alsacia-Lorena... și nu are intenția să anexeze Austria.“

[1] Paul Valéry.
[2] Colonelul de Lattre.

Este adevărat că, în același timp, Londra, fără să fi consultat Parisul, a semnat cu Berlinul un acord naval, care îngăduie flotei germane să atingă 35% din tonajul englez. Foreign Office și Amiralitatea sînt mai îngrijorate de ceea ce se petrece în Mediterana, unde numeroase bastimente italiene, încărcate de trupe și de material sosesc la Port Said, trec canalul, pornesc pe Marea Roșie și debarcă la Massaua încărcătura lor, în sunetele marșului „*Giovinezza*“ [1].

Sperînd să-l intimideze pe Mussolini, cu care tocmai semnase acordurile de la Stresa a căror cerneală nu se uscase încă, Anglia nu are de gînd să facă pe cîinele de pază numai pe drumul Indiilor. Ea concentrează 144 de nave de război în Mediterana (800 000 tone). Este mult. Dar Italia dispune în prezent de crucișătoare moderne și rapide, de o aviație numeroasă și de baze aeronavale situate în Mezzogiorno, Sicilia, Sardinia, Libia și în Dodecanez, ale căror taine au scăpat investigațiilor făcute de Intelligence Service. La 2 octombrie 1935 trupele italiene cotropesc Etiopia. Pentru acționarii Companiei Canalului lucrul acesta reprezintă un noroc nemaipomenit, însă Londra nu se prea sinchisește de dividendele lor și reflectează la blocarea Suezului, dar este deconsiliată de juriștii Ligii Națiunilor, care invocă dispozițiile convenției din 1888 [2]. Hărțuită de delegații Foreign Office-ului, adunarea de la Geneva, păzitoare a noii morale internaționale care ocrotește bunurile achiziționate anterior, va fi constrînsă să decidă aplicarea sancțiunilor — îndeosebi interzicerea oricărui export de arme sau materiale strategice către Italia — în urma unor îndelungate dezbateri de procedură, în care timp Mussolini avea să efectueze o cucerire rapidă, foarte dură, dar încununată de succes, ce se va încheia prin proclamarea (la 4 mai 1936) a lui Victor-Emma-

[1] Tinerețea (ital.). Marș fascist foarte mult cîntat pe timpul lui Mussolini. — *Nota trad.*

[2] Convenția de la Constantinopol (29 octombrie 1888) semnată de Anglia, Franța, Germania, Austro-Ungaria, Spania, Italia, Țările-de-Jos, Rusia și Turcia : „Canalul maritim Suez va fi întotdeauna liber și deschis în timp de pace, ca și în timp de război tuturor bastimentelor comerciale sau de război, fără deosebire de pavilion. Prin urmare, înaltele părți contractante convin să nu aducă nici un prejudiciu la libera trecere a canalului în timp de război, ca și în timp de pace.“

nuel al III-lea împărat al Etiopiei. Liga Naţiunilor nu a cules mulţi lauri de pe urma acestei afaceri : unii dintre membrii ei au pretins o înăsprire a sancţiunilor pentru că erau adversari ai fascismului, alţii au hotărît să închidă ochii, întrucît Italia ducelui reprezenta pentru ei o barieră bună împotriva comunismului. Cît despre frontul de la Stresa, nu ţinuse mai mult de şase luni.

Vasco da Gama sau Lesseps ?

În timp ce Roma lansează focuri de artificii şi se grăbeşte să amenajeze baze noi în Marea Roşie şi în Mediterana — Dumeira [1], Tobruk, Derna, Benghazi, Pantelleria, Lampedusa, Leros — Londra se întreabă îngrijorată dacă toate concepţiile strategice puse la punct de Foreign Office şi de Amiralitate după deschiderea canalului Suez nu ar trebui revizuite, regîndite. Ar fi necesar oare să fie întărit dispozitivul amenajat cu atîta trudă şi tenacitate pe drumul Indiilor prin Suez ? Sau ar trebui să se revină la vechea cale, pe la Capul Bunei Speranţe ? Adepţii şcolii Capului susţin că un control maritim asigurat la cele două extremităţi ale Mediteranei nu ar aduce nici un rezultat pozitiv într-un război modern, căci cei 3 800 km care despart Gibraltar de Port Said ar rămîne vulnerabili atacurilor submarine şi aeriene. Ei reamintesc că în 1914—1918, vase însumînd un tonaj de 5 milioane au fost scufundate de un inamic care nu dispunea de baze în Mediterana, cîtă vreme astăzi nu mai e aceeaşi situaţie şi că, prin urmare, faptele cer reamenajarea porturilor ce jalonează drumul Navigatorului : Bathurst, Freetown, Lagos, Sfînta-Elena, Capetown, Durban... Adepţii şcolii Suezului răspund că a neglija bazele mediteraneene înseamnă nu numai a renunţa la cele mai bune şanse de a băga inamicului mîna în beregată, ci, de asemenea, a abandona calea modernă a Indiilor, istmul Suez şi toate teritoriile din Orientul Apropiat, unde funcţionează mecanisme de apărare aero-navale şi măsuri de siguranţă politice care se cuvine să fie ameliorate de urgenţă. Vasco da Gama sau Ferdinand de Lesseps ? Şcoala Capului invocă realismul politic al lui Palmerston, proslăveşte înţelepciunea sa premo-

[1] Mică insulă ce controlează îngusta ieşire din Marea Roşie, cedată Italiei prin acordurile de la Roma.

nitoare, pretinde că dacă acest canal n-ar fi fost deschis, poziția Angliei în lume ar fi fost mai puternică. Școala Mediteranei răspunde că, dacă istmul ar fi fost străpuns în timpul revoltei cipailor (1857), armata n-ar fi avut nevoie de doi ani ca să pacifice valea Gangelui. Acest argument învinge și guvernul britanic hotărăște să facă un mare efort de înarmare, în pofida reticențelor sau opozițiilor anumitor parlamentari, pe care nu-i tulbură ultima provocare a lui Hitler.

Cine a violat „spiritul de la Locarno" ?

Într-adevăr, cînd campania etiopiană se apropia de sfîrșit, führerul s-a agățat de pretextul ratificării pactului franco-sovietic care, după părerea lui, viola spiritul de la Locarno, pentru a intra cu 50 000 de ostași în Renania, împotriva avizului dat de generalii săi, care considerau operația prea riscantă pentru o armată în curs de reorganizare. Statul major francez, anchilozat în rutinele defensivei și neîndrăznind măcar să-și imagineze o forță de intervenție imediată, anunță că s-ar cuveni să fie rechemate trei contingente și să se anvizajeze o mobilizare generală, în caz că germanii ar refuza să cedeze. La Paris, guvernul Albert Sarraut se mulțumește cu o ripostă verbală formulată într-un stil patriotard... și lasă lucrurile să se desfășoare de la sine. Dealtfel nu a declarat oare cineva la Londra : „La urma urmei, germanii nu fac decît să pună mîna pe curtea din dos a gospodăriei lor" ? La Berlin, ca și la Paris, militarii s-au înșelat.

Ansamblul acestor evenimente — eșecul sancțiunilor date de Liga Națiunilor, victoria Italiei în Abisinia și succesul Germaniei în Renania, eșecuri, abandonuri și alte renunțări acumulate de Anglia și Franța — a făcut să se spargă în țăndări ceea ce se convenise pe vremea aceea să se numească spiritul de la Locarno și Stresa și a determinat alianța celor doi dictatori, încredințați de acum înainte că soarta ține cu cei îndrăzneți. Din acel moment un puternic vuiet de arme va răsuna prin Europa. Dar guvernul britanic, care nu va aplica cu adevărat programul său de înarmare decît începînd din 1938, va lua urgente măsuri diplomatice și de apărare în regiunea Suezului, sensibilizată de slăbiciunile politice și militare ale celor două mari puteri imperiale.

1936 : crește numărul bazelor militare ale Angliei...

Întrucît dintre preocupările englezilor problema căilor de comunicații maritime se detașează mai mult ca oricînd în prim plan, cabinetul de la Londra intenționează să-și asigure mai întîi spatele egiptean, căci prietenii lui Zaghloul Pașa, care prezintă în continuare același „deconcertant amestec de fervoare naționalistă, conservatism agrar, progresism social și cinism delapidator“ [1] întreține totuși o agitație antibritanică. Cairo consideră că trebuie profitat de poziția de slabă rezistență în care se găsește Anglia, pentru a-i pretinde independența totală. Londra e de părere că nu se va găsi un moment mai prielnic pentru a începe negocieri, întrucît atacul Italiei a plasat Egiptul între cele două brațe ale unui clește, unul la sud (Etiopia), celălalt la vest (Libia), creînd astfel o situație nouă care-i sperie pe domnii din Wafd cu elegante turbane. Se semnează așadar un nou tratat (26 august 1936), care consacră de astă dată deplina suveranitate a Egiptului, recunoscîndu-i-se însă Angliei o situație privilegiată : el o autorizează să întrețină o forță militară de 10 000 oameni și 400 piloți în teritoriul egiptean, în zona canalului Suez, spre a asigura apărarea lui, cu colaborarea trupelor indigene. Steagul Union Jack ce flutura deasupra fortărețelei din Cairo este atunci prezentat cu solemnitate de tînărul rege Faruk, dar după cum declară un deputat din Cairo „ne putem întreba dacă tratatul pune capăt ocupației, sau dacă aceasta nu se ascunde acum sub pretextul apărării canalului [2]“, întrucît același tratat este curînd urmat de un acord militar ce stipulează că forțele britanice vor ocupa întregul teritoriu egiptean în caz de război, sau chiar de tensiune internațională.

În Irak Londra se sprijină temeinic pe un fost camarad al colonelului Lawrence, Noury Said, care conduce țara de fapt, de cînd Feisal murise, mai mult sau mai puțin accidental, în cursul unei călătorii la Geneva. El trebuie să facă față răscoalelor kurzilor, vechi triburi medice, întîlnite odinioară de Xenofon, iar Noury Said nu

---

[1] Simone și Jean Lacouture, *op. cit.*

[2] Declarație a d-lui Aziz Abaza Pașa, citat de Félix Ponteil, ***La Méditerranée et les puissances.***

pregetă să apeleze la R.A.F.[1]; Londra va profita de prilej pentru a dezvolta un dispozitiv militar deja solid, îndeosebi bazele sale aeriene. Este anul în care Mussolini, încălțînd cismele lui Wilhelm al II-lea, vestește lumii musulmane că Italia este apărătoarea și sabia Islamului, declarație trompetardă la care bunul Eduard al VIII-lea — sfîșiat între preocupările sale sentimentale și îndatoririle de cap al statului — răspunde plecînd să viziteze bazele navale din Gibraltar, Malta, Cipru și Haifa.

...și de f.b.[2] ale Franței

Cum să nu sufere Franța consecințele greșelilor și slăbiciunilor ei în Siria și Liban, unde s-a introdus în 1920 prin intermediul unei manevre ambigue[3]? Încercînd să pună capăt tulburărilor ce n-au încetat să agite orașele Damasc, Alep, Homs — unde a trebuit să fie proclamată starea de asediu, să fie întemnițați sau îndepărtați șefii naționaliști, să fie suspendate ziarele —, s-a decis și ea să înlocuiască mandatul pe care-l deținea de la Liga Națiunilor cu un tratat de alianță, ce recunoștea așadar suveranitatea regatului sirian și a republicii libaneze, dar care nu avea să fie ratificat de parlamentul din Paris. De fapt, bilanțul aventurii franceze în Levant este aproape nul; securitatea conductei lui Irak Petroleum Company, escala aeriană și radio-telegrafică de la Beirut, avansările efectuate de Quai d'Orsay și de bulevardul Saint-Germain[4] merită ele oare numeroasele miliarde cheltuite pentru a pacifica un teritoriu unde puterea mandatară nu se poate așeza decît pe baionete? Desigur, cîteva suflete sentimentale cred în influența spirituală — certă dealtfel — pe care o exercită Universitatea Saint-Joseph și se leagănă în iluzii, recitind proza lui Maurice Barrès, care dealtminteri nu a înțeles nimic din lumea arabă: „Preponderența ideilor, dominația asupra spiri-

---

[1] *Royal Air Force*, aviația militară britanică. — *Nota trad.*

[2] Prescurtare de la „fapte bune", termen obișnuit în limbajul cercetașilor. — *Nota trad.*

[3] Gabriel Puaux, ambasador al Franței, care a fost înalt-comisar la Beirut, recunoaște el însuși în *Deux années au Levant* că „formula ușor ipocrită a mandatului cuprindea în ea însăși o anumită ambiguitate".

[4] Sediul Ministerului de război al Franței care se află pe bulevardul cu acest nume. — *Nota trad.*

telor și inimilor, acesta e țelul nostru ; alții au cîteodată prioritatea forței și a afacerilor ; dar noi beneficiem întotdeauna și în pofida oricărui lucru de prietenia sufletelor“ [1]. Anglia poseda baze aero-navale, tabere militare, comptuare și bănci, Franța trece în contul ei f.b. Aceasta nu o împiedică să fie detestată în Siria, iar în Liban să pățească un lucru tot atît de neplăcut : universitatea americană avea să pună mîna rapid pe cvasi totalitatea studenților universității Saint-Joseph.

Manevre germano-italiene în Libia

Ce se petrece la vest de canal în anii care preced imediat cel de al doilea război mondial ? Italienii, inteligenți și dîrzi la treabă, așa cum pot fi ei, au transformat Cirenaica, valorificînd o mie de loturi de colonizare, care sînt însă toate situate pe litoral, pe „banda cartagineză“ a geografilor. Tot restul e pustiu, cu excepția porturilor Tripoli, Benghazi, Derna, Tobruk. Ruinele localității Leptis Magna atestă într-adevăr traficul considerabil pentru epoca respectivă de pe vechile drumuri feniciene și evocă amintirea lui Septimiu Sever, care s-a născut pe acele meleaguri, a ajuns împărat și a murit în Yorkshire în cursul unei expediții militare ; templul și agora din Cyrene efectiv reamintesc de numele lui Callimah, Eratostene sau de silueta unei anumite Venus ce împodobește astăzi termele lui Dioclețian, la Roma ; Libia rămîne totuși în 1936 un teritoriu dezmoștenit, în care Italia nu s-a stabilit decît din considerente strategice, spre a-și marca locul ei în Mediterana printre bazele și posesiunile engleze și franceze. 200 000 de oameni stau acolo în garnizoană și dispun de un material cu ajutorul căruia se pot executa raiduri îndepărtate de bazele de plecare.

Este epoca în care progresele tehnice ale submarinelor, avioanelor și carelor de luptă răstoarnă concepțiile ducerii războaielor, dar nu lecuiesc totuși sclerozele brevetaților academici, care se încăpățînează să considere liniile fortificate drept bariere inviolabile și nu pot să-și închipuie că un adversar îndrăzneț și rapid va căuta să ocolească, ba chiar să neglijeze „pozițiile lor de necuce-

[1] Maurice Barrès, *Enquête au pays du Levant.*

rît" şi să găsească în Africa şi în Asia vastele spaţii necesare unor manevre în adîncime. Am citat în paragrafele precedente numele lui Liddell Hart, Guderian, de Gaulle, care aparţin unor generaţii mai recente, dar se cuvine să precizăm că bătrînul general Ludendorff, discipolul lui Schlieffen, fost şef al statului major al armatei germane în 1914, a publicat cu puţin timp înainte de moarte (1936) un lung studiu în *Wissen und Wehr* [1], despre noile posibilităţi ce s-ar deschide în faţa unor divizii blindate grele, utilizate în mase compacte. Dacă Franţa s-a hotărît să comande materialul necesar spre a alcătui trei divizii blindate uşoare [2], Germania a cerut în acelaşi timp un efort cvadruplu uzinelor ei, care-i va permite să dispună în 1940 de douăsprezece *Panzerdivisionen* [3]. În cursul anilor 1936—39 generalii germani von Blomberg, von Epp, von Fritsch, Lutze, Huhnelei, însuşi Goering s-au dus de mai multe ori în Libia spre a asista la manevre, a studia condiţiile de aprovizionare în deşert şi au remarcat că „tancurile şi blindatele italiene erau prea uşoare, avînd motoare cu putere insuficientă şi o foarte slabă autonomie" [4]. Evidenţa acestor spuse va fi curînd verificată de britanici, care şi ei manevrează cu maşini mecanizate, superioare ca număr şi calitate, în pustiul egiptean, de cînd guvernul de la Cairo a autorizat staţionarea trupelor engleze pe ansamblul teritoriului, atîta timp cît o va cere situaţia internaţională.

Roma revendică un loc în „consiliul Suezului"

A doua zi după acordurile de la München, Egiptul, aliatul militar al Angliei, a hotărît să se înzestreze cu o armată de 50 000 de voluntari, a căror instruire a fost imediat încredinţată unei misiuni de ofiţeri britanici. Armamentul a fost comandat la Londra, Paris, New York, iar echipamentul, în fabricile locale. Cumpătat, rezistent la oboseală, soldatul egiptean din 1938 se prezintă bine

---

[1] Ştiinţă şi apărare (germ.). — *Nota trad.*

[2] Material ce va părea suficient înaltelor foruri militare, întrucît generalul Weygand va scrie în ajunul războiului în *La Revue des Deux Mondes* : „Avem o rezervă mecanizată, motorizată, montată. *Nimic nu a mai rămas de creat, totul există.*"

[3] Divizii blindate (germ.). — *Nota trad.*

[4] General Rommel, *Mémoires.*

și nu există temeiuri — dacă e comandat de cadre provenite din popor, și nu de ofițeri burduhănoși ce se afișează prea adesea la *Sémiramis* sau la *Shepheard's*, ca în cele mai frumoase zile ale anului 1914, înainte de tentativa colonelului Kress împotriva canalului — ca să nu-și înfăptuiască bine menirea în fața dușmanului, dacă i s-ar da prilejul să se slujească cu folos de mașinile de război, pe care încă le consideră niște jucării noi. Trupe engleze aparținînd celor trei arme umplu barăcile înălțate în grabă de-a lungul litoralului mediteranean, în deltă, de-a lungul canalului de la Port Said la Suez, chiar pe teritoriul cedat Companiei — ceea ce dă din nou italienilor prilejul să-și manifeste proasta dispoziție. Creat de o societate particulară, se spune la Roma, canalul Suez prezintă totuși toate caracterele unei lucrări internaționale și pare paradoxal ca o cale de comunicație indispensabilă schimburilor unei bune jumătăți din glob să rămînă sub controlul exclusiv al unei societăți franco-engleze, ai cărei administratori sînt mai interesați de interesele acționarilor decît de ale beneficiarilor. Acțiunea emisă la 250 franci valorează în 1939 de o sută de ori mai mult. În 1937 Compania a plătit acționarilor ei 850 milioane dividende, iar în 1938 a încasat 1,700 miliarde franci. „Cine plătește asemenea dividende ?" se poate citi în presa italiană, și tot ea răspunde : „În mare parte Italia, căci cucerirea Abisiniei a făcut ca pavilionul nostru, care ocupa locul al cincilea în traficul pe canal, să treacă pe locul al doilea, imediat după Anglia. În 1937 am plătit Suezului bani peșin 175 milioane de lire. Franța, care nu se află decît pe locul al cincilea, dispune de nouăsprezece locuri în consiliul de administrație, cu sediul pe strada Astorg, pe cînd Italia, de zero locuri, astfel încît nu putem discuta tarifele care ne sînt impuse. Ar trebui ca beneficiarii să fie cointeresați la veniturile întreprinderii și să se dea administrației Suezului un aspect mai larg internațional."

La aceste doleanțe birourile din Ismailia au răspuns că partea deținută de Italia în traficul general nu fusese decît episodică, întrucît corespundea foarte exact trecerii trupelor și materialului de război expediat la Massaua, acțiune colonialistă ce n-ar fi putut fi anvizajată de guvernul d-lui Mussolini dacă înainte, dl. de Lesseps, susținut de capitaliști francezi întreprinzători, n-ar fi creat canalul Suez. Compania a mai spus că dacă în 1938 au fost

plătite într-adevăr acționarilor dividende mari, nu este mai puțin exact că aceștia au furnizat peste 12 miliarde pentru construirea, întreținerea și ameliorarea canalului. Și a mai precizat, cu o legitimă mîndrie, că dacă *Empress of Britain* cu un deplasament de 42 000 tone a putut să treacă fără greutate, aceasta s-a datorat faptului că de la inaugurarea canalului adîncimea lui s-a dublat, lățimea s-a triplat, iar la cele 74 milioane de metri cubi de debleuri inițiale au mai trebuit adăugate alte 325 milioane. Se discuta ca să nu se tacă. Fiecare știa cît de solidă era bursa acțiunilor „Suez" și cum se dezvoltase traficul : în 1938 tonajul tranzitat depășea cu 80% pe cel din 1912, cel mai bun an dinainte de război [1]. Dar, la Londra, îngrijorările strategice covîrșeau datele economice și nimeni nu se putea gîndi să aducă vreo modificare în sistemul stabilit, înainte de a se ajunge la termenul concesiunii, adică anul 1968, dată la care Egiptul urma să devină proprietar al canalului. Problemele ridicate de independența egipteană, securitatea căilor imperiale britanice, Compania Canalului, expansiunea colonială italiană, lumea arabă și mișcarea sionistă rămîneau așadar marile linii de forță ale unei noi chestiuni a Orientului Apropiat, în cadrul căreia Germania lui Hitler va încerca să reînnoade tradiția lui *Drang nach Osten* cu mijloace noi.

Hitler se interesează de Orientul Apropiat

Ministrul al Propagandei al celui de al Treilea Reich, dr. Goebbels începe să reamintească germanilor stabiliți dincolo de mare, că trebuie să funcționeze organizații naziste pretutindeni unde sînt de apărat interesele acestora. În 1936, la universitățile din Berlin, Viena, Hamburg, Göttingen, Leipzig, Bonn, Innsbruck, München se numără 341 cursuri coloniale și 67 de profesori specializați în chestiuni arabe. Guvernul oferă burse studenților egipteni, sirieni, irakieni, palestinieni, pentru a se înscrie în școlile tehnice din Darmstadt, Braunschweig, Stuttgart și a urma acolo cursuri de mecanică, electricitate, arhitectură. Cel de al Treilea Reich manifestă brusc un mare interes

[1] 1912 : 20 275 120 tone ; 1938 : 34 418 187 tone.

pentru regiunile și popoarele ce n-au fost totuși atît de bine tratate în *Mein Kampf*, creează la Berlin sau în alte orașe universitare numeroase asociații și cercuri de studii, precum Deutscher Orient Verein [1], Deutscher Kolonial Dienst [2] și, urmînd exemplul englez al cercetătorilor de la Museum — Hogarth, Wooley, Lawrence, Gertrude Bell —, etnologii, geologii, arheologii germani își descoperă o vocație subită pentru săpături în Orientul Apropiat. Paralel, Dresdner Bank, Deutsche Bank, Siemens, Krupp, Bernhard Berhaus instalează la Cairo, la Alexandria, la Bagdad, la Ierusalim agenții, care pot fi și ele excelente posturi de observație și de propagandă. Hitler urmărește îndeosebi evenimentele din Palestina, se interesează de încurcăturile britanice, ocrotește în mod călduros pe marele muftiu și face cunoscut că nu va privi favorabil crearea unui stat evreiesc. Într-o notă adresată de von Neurath la 22 iunie 1937 șefilor tuturor misiunilor diplomatice, putem citi : „La o întrebare pusă de ambasadorul Germaniei, ministrul Afacerilor Externe, Eden, a răspuns numai că soluționarea chestiunii palestiniene este una dintre cele mai dificile probleme ale politicii externe britanice" ; și mai departe : „Un stat palestinean nu va absorbi iudaismul, ci îi va procura o putere suplimentară, întemeiată pe dreptul internațional și care se va putea dezvălui fatală pentru politica externă germană." [3] Două luni mai tîrziu, o notă a departamentului politic VII precizează : „Măsurile ce ar putea fi luate de Germania împotriva creării unui stat evreiesc constau în stabilirea de contacte cu alte țări europene ce se opun și ele acestui lucru... Ar putea fi luată de asemenea în considerație susținerea directă a arabilor cu arme și bani, fie chiar în Palestina, fie prin intermediul altor țări arabe, în primul rînd Irakul... Ar trebui să nu se piardă din vedere puțina încredere care, evident, se poate acorda arabilor." [4]

Așa stînd lucrurile, se trimit agenți speciali la Ierusalim și la Jaffa pentru a începe o propagandă antisemită și antibritanică, ce presupune distribuirea de broșuri, subsidii și arme, după cum dă la iveală *Manchester Guardian*,

---

[1] Uniunea germană pentru Orient (germ.). — *Nota trad.*
[2] Serviciul colonial german (germ.). — *Nota trad.*
[3] Arhivele secrete ale Wilhelmstrassei.
[4] *Ibid.*

publicînd documentele pe care unul dintre trimişii săi speciali le-a descoperit în Spania [1]. Dealtfel, dr. Goebbels şi serviciile sale păstrează foarte puţin taina în jurul acţiunilor lor : ediţii populare în limba arabă din *Mein Kampf*, afişarea portretelor lui Hitler în sukuri, subvenţionarea ziarelor locale, distribuirea de discuri Polydor, emisiuni radiofonice pornind de la Radio Zeesen, crearea de societăţi sportive — *Sporting Club Cleopatra* —, invitarea unor tineri egipteni şi sirieni la congresele de la Nürnberg. Dealtminteri în acelaşi timp se dezlănţuie şi toată presa germană, spre a denunţa lipsa Germaniei din consiliul de administraţie al Suezului, a încerca să demonstreze că ideea iniţială a canalului aparţine unui comerciant din Leipzig şi a asigura că planurile se datoresc inginerului Negrelli, iar nu lui Lesseps. Baldur von Schirach, şeful Tineretului hitlerist, însoţit de cincisprezece colaboratori, face un tur al Orientului. Este reperat la Cairo, Damasc, Bagdad, Teheran şi e auzit rostind numeroase discursuri asupra „asemănării dintre renaşterea panarabă şi deşteptarea germană". Pentru a nu rămîne mai prejos, presa din Roma are impresia că poate vorbi de sus Franţei şi revendica Tunisia, Djibouti şi toată Coasta Somaliei de la Marea Roşie. Totuşi Roma este îngrijorată de Anschluss. Înainte de a se angaja temeinic, „incapabilă de a renunţa la metodele acestei cochetări cu neutralitatea, la care natura pare să fi sortit Italia modernă" [2], contele Ciano încearcă totuşi să se apropie încă o dată de Londra.

München înseamnă în mod fatal războiul

Nu cochetezi cu diavolul fără a fi pedepsit. În luna martie 1938 germanii au intrat în Cehoslovacia pentru a reglementa chestiunea minorităţii sudeţilor şi s-au instalat acolo, dar Franţa nu a pus în mişcare mecanismul alianţei sale, invocînd imposibilitatea în care se afla de a dispune de avioane de linia întîi, atitudinea nu prea clară a Poloniei şi reticenţele Angliei. Domnii Chamberlain şi Daladier au trebuit să se ducă la München, să se întîlnească cu Hitler, să se plece în faţa faptului împlinit

[1] 15 ianuarie 1938.
[2] E. Monroe, *Les Enjeux politiques en Méditerranée.*

și să semneze acordările [1] pe care parlamentul francez avea să le ratifice cu o majoritate zdrobitoare. [2] Un an mai tîrziu, Hitler intră în Praga, anexează Cehoslovacia și procedează la fel cu Memel, în Lituania. În sfîrșit misiuni militare franceze și engleze sînt trimise la Moscova, la finele lunii iulie 1939, dar se ciocnesc de refuzul de a se da libera trecere Armatei Roșii prin coridorul de la Vilno. Cîteva zile mai tîrziu, Hitler va pretinde Danzigul, anexarea Pomeraniei și a unei părți din Silezia. Polonia va respinge ultimatumul Berlinului. Războiul. Ambasadorii Franței și Angliei anunță acest lucru la 3 septembrie lui Hitler, care a cotropit Polonia. Războiul avea să dureze șase ani și să incendieze întreaga lume. „Nu se poate duce un război de proporții mici", spusese pe vremuri Wellington.

Rommel: „Obiectivul Suez"

■

În momentul cînd începe cel de-al doilea război mondial, Germania aliniază 127 divizii de infanterie, 12 divizii blindate (3 500 tancuri), 5 200 avioane moderne; Franța, 101 divizii de infanterie, 3 divizii blindate ușoare alcătuite din 900 tancuri, la care trebuie să adăugăm 1 800 tancuri de însoțire a infanteriei împrăștiate pe la marile unități, 1 200 avioane de tip mai mult sau mai puțin recent; Anglia dispune de 10 divizii, 1 700 avioane [3], dar nu are divizii blindate. Ducînd lipsă de petrol și de fier, Germania poate începe războiul cu o producție anuală de 23 milioane tone

[1] 29 septembrie 1938.

[2] 575 voturi pentru, 75 contra, dintre care 73 comuniști. Guvernul Frontului popular ce se afla la putere de doi ani nu a putut să materializeze prin convorbiri între statele majore pactul franco-sovietic semnat în 1935 la Moscova.

[3] Numai în anul 1940, Anglia va produce (sau va primi) 9 924 avioane de luptă, pe cînd Germania, numai 8 070.

de oțel[1], Franța, cu 8, Anglia, cu 13. Dar aliații sînt încă stăpîni peste un imperiu colonial, de unde pot să aducă oameni — combatanți sau mînă de lucru — și produse : dintre cele 5 milioane tone de petrol, 2 milioane tone de cereale, 4 milioane tone de oleaginoase, 1 milion tone de textile brute, 1,3 milioane tone de minereuri și metale care au trecut în 1938 prin canalul Suez cu direcția Europa, 57% au fost absorbite numai de industriile prelucrătoare engleze și franceze. Germania nu dispune decît de *Vaterland*[2]-ul ei, sau de acorduri comerciale, pe care o situație de război poate să le facă precare. De aceea, în cursul perioadei 1939—1940, numită la repezeală „războiul ciudat", dîndu-se uitării în mod pudic anexarea Cehoslovaciei și cotropirea Poloniei, Egiptul a devenit una din platformele esențiale ale imperiului britanic și cartierul general al unui comandament care superviza totalitatea operațiilor militare, economice și psihologice întreprinse de aliați în Egipt, Grecia, Libia, Siria, Liban, Palestina, Iordania, Irak, Iran, Arabia Saudită, emiratele din Golful Persic — ansamblu geopolitic căruia s-a convenit atunci să nu i se mai spună Levant sau Orientul Apropiat, ci Orientul Mijlociu, după denumirea englezilor (Middle East).

Primele bătălii din pustiu

Zona Suez trebuie apărată cu orice preț, chiar mai mult decît în cursul primului război mondial, întrucît ar putea fi amenințată la vest de prezența unei armate italienești staționate în Cirenaica și la est de mișcări centrifuge care nu pot fi bine controlate, fără a mai pune la socoteală bazele aeriene ale mareșalului Balbo, instalate în Dodecanez. Măsurile luate de Londra a doua zi după alarma din 1935 își vor găsi justificarea, întrucît Mussolini, în momentul prăbușirii francezilor în 1940, a intrat el însuși într-un război pe care-l credea încheiat, lansîndu-și trupele coloniale din Eritreea în vederea cuceririi Somaliei engleze, pentru a se așeza la masa presupusului

[1] Hitler hotărăște cu prudență să aplice măsuri de raționare începînd din luna septembrie, ceea ce-l face pe generalul X, critic militar la un mare ziar parizian, să scrie cu gravitate : „O țară care începe războiul cu pîinea pe cartelă este condamnată să-l piardă în trei luni".

[2] Patrie (germ.). — *Nota trad.*

învingător cînd va sosi vremea încheierii socotelilor. În fața imposibilității de a învinge Anglia prin bombardamente aeriene, Hitler a renunțat la operațiile de debarcare ce fuseseră totuși proiectate (operația Otaria) și reflectează deja să se întoarcă împotriva U.R.S.S. Dar își apleacă cu bunăvoință urechea la sugestiile *Kriegsmarine* [1]-i, care preconizează ca, mai întîi, să se acorde maximum de ajutor italienilor într-o campanie care avea drept obiectiv canalul Suez : „Dacă atingem acest țel, Turcia va cădea sub dominația noastră. Problema rusă ar apărea atunci într-o altă lumină. Rusia se teme de Germania. În aceste condiții, este îndoielnic că o ofensivă spre nord ar fi necesară." [2]

Cu cîteva săptămîni înainte ca amiralul Raeder să fi rostit aceste cuvinte, mareșalul Graziani își lansase deja trupele sale din Libia pe frontiera egipteană, la Solum și le condusese de-a lungul coastei, pe o distanță de aproximativ 80 km pînă la Sidi Barani, unde le oprise, în loc să le împingă prin toate mijloacele pînă la Marsa Matruh, punct terminus al unei linii de cale ferată ce pleca din Alexandria și era legată de rețeaua feroviară egipteană. Un general care nu-și exploatează succesul rapid și cu brutalitate poate rămîne desigur un bun funcționar militar, dar nu este un conducător potrivit pentru caz de război. Lăsîndu-și unitățile în inactivitate timp de peste două luni, Graziani este pierdut, căci comandamentul englez a adunat în istmul Suez unități neozeelandeze, sud-africane, australiene, indiene, le-a supus unei instrucții dure și, pe neașteptate, la 9 decembrie, le-a lansat în plin pustiu, dotate cu mijloace mecanizate categoric superioare celor ale inamicului. Nu numai că terenul este recucerit repede, dar forțele britanice pun mîna pe Tobruk, Derna, Benghazi, Al Agheila, controlînd astfel Cirenaica și toată partea orientală a Golfului Sirta Mare. În șapte săptămîni de lupte, armata mareșalului Graziani practic a încetat să existe, după ce a pierdut 130 000 de oameni, uciși sau prizonieri, 400 tancuri, 1 300 tunuri, aproape toate avioanele sale. Cea mai mare consecință a acestei înfrîngeri va fi, dealtfel, de ordin mai mult psiho-

[1] Marina de război (germ.). — *Nota trad.*

[2] Conferințele navale ale führerului, 26 septembrie 1940. Vezi Chester Wilmot, *The Struggle for Europe*.

logic decît militar : englezii nu vor exploata pînă la capăt succesul lor şi nu se vor năpusti asupra localităţii Tripoli, dar italienii îşi vor fi pierdut încrederea în comandanţii şi în armele lor, lucru fără de care un luptător ajunge repede un ostaş ce se tîrăşte în urma coloanei.

La Cairo, unde generalul Wavell exercită comanda supremă în Orientul Mijlociu, ofensiva în pustiu a trebuit stopată, deoarece Londra pretinde trimiterea unor contingente importante în Grecia, spre a le opune aşteptatei invazii a germanilor. Wavell primise, ce-i drept, cele mai vii felicitări din partea lui Churchill, dar şi vizita lui Anthony Eden, secretar de stat la ministerul Afacerilor Externe, care se ducea la Atena pentru a constitui un front balcanic — Iugoslavia, Grecia, Turcia —, ca şi cum primul ministru din 1941 ar fi vrut să răzbune eşecul îndurat în 1916, la Salonic, de primul lord al Amiralităţii. Generalul englez a trebuit să scoată trupe de pe frontul din Cirenaica, nelăsînd acolo decît strictul necesar. Totuşi, agenţii săi secreţi cu baza la Tripoli îi anunţaseră iminenta sosire a întăririlor germane, plasate sub comanda unui general de divizie de 49 de ani, numit Rommel, care, în Polonia şi în Franţa îşi condusese Divizia 7 blindată într-un stil de cavalcadă. Alte griji îl chinuiau pe Wavell : recucerirea Somalilandului [1] se vădea foarte dificilă, mine magnetice şi acustice fuseseră reperate în canalul Suez, zona era infestată de spioni inamici, rapoartele ce parveneau din Iran lăsau să se prevadă un puci la Bagdad şi, de la Londra, Churchill, care se ocupa personal de conducerea războiului în cele mai mici amănunte ale lui, îl hărţuia cu note ; se mira de pildă de marea discrepanţă dintre numărul celor mobilizaţi de cel al combatanţilor efectivi [2] şi de faptul că prea puţini cetăţeni britanici participă la război. „Ar trebui ca nimeni să nu ne poată reproşa că angajăm numai trupele altora" [3]. Aceste griji multiple şi de ordin atît de diferit, ce apăreau zilnic dintr-un ansamblu geogra-

[1] Somalia britanică. — *Nota trad.*

[2] Este drept că în Franţa (1939—40), din trei milioane de mobilizaţi, mai bine de un milion serveau în zona de spate : mari state majore, servicii de aprovizionare şi întreţinere, unităţi de instrucţie. Vezi General Laffargue, *Justice pour ceux de 40.*

[3] Churchill, *Mémoires sur la Deuxième Guerre Mondiale.*

fic mult prea important spre a fi încredințat responsabilității unui singur general, aveau să ia foarte repede o întorsătură dramatică.

Afrikakorps, instrumentul unui gigantic plan

Oare trimițîndu-l pe Rommel (cu nume predestinat [1]) în nisipurile Libiei cu două mari divizii blindate, Hitler nu făcea decît să vină în ajutorul aliatului său, pentru a restabili o situație în care italienii se compromiseseră ? Sau concepuse el planul gigantic de a se năpusti asupra Rusiei pînă în Caucaz și de a coborî spre Golful Persic prin Iran și Irak, în timp ce Afrikakorps, ale cărui prime unități le încredințase unuia dintre cei mai îndrăzneți generali ai săi se va năpusti spre Suez ? O instrucțiune a O.K.W.-ului (august 1941) precizează într-adevăr planurile unei ofensive în Orientul Mijlociu și indică următoarele trei faze : de la Libia la Suez ; din Bulgaria, prin Turcia, spre Siria și Palestina ; din Caucaz pînă în Golful Persic [2]. Piedicile întîlnite în Rusia aveau să fie tot atît de gigantice ca și planul german : Wehrmachtul va ajunge într-adevăr pînă în Caucaz, dar Armata Roșie, partizanii, teritoriul întins, frigul, ploaia, noroiul vor sfîrși prin a o zdrobi și a-i impune o retragere tot atît de teribilă ca cele pe care le cunoscuseră pe vremuri alte două mari armate [3]. Și, bineînțeles, din cauză că Hitler refuzase să retragă patru divizii blindate de pe frontul rusesc spre a le trimite lui Rommel, acesta n-a mai ajuns la Suez. Dar ar mai fi trebuit și ca italienii, care primiseră misiunea de a aproviziona trupele din Libia cu benzină, muniții, alimente și materiale să-și angajeze temeinic flota de război, spre a proteja cu eficacitate convoaiele îndreptate spre Tripoli.

Dintre toți generalii germani din al doilea război mondial, Rommel întruchipează probabil cel mai bine acea epocă în care un conducător militar mai putea, dacă nu să joace un rol decisiv, cel puțin să determine evenimentul și să schimbe sorții, cu condiția ca responsabilii cu logistica să nu-l abandoneze pe drum. Numele său va rămîne

---

[1] R'mell în limba arabă înseamnă *nisip*.
[2] Documentele de la Nürnberg. C. 57.
[3] Carol al XII-lea, Napoleon I.

legat de năvălirea spre Suez. Ajuns în Libia la jumătatea lunii februarie 1941 cu un material foarte modern, mînuit de oameni tineri și verificați, el nu a așteptat ca efectivele sale să fie complete : chiar din luna următoare, a lansat o ofensivă în cursul căreia în trei săptămîni de luptă, timp în care e văzut pretutindeni, recîștigă — în afară de Tobruk — terenul pierdut de nefericitul Graziani, ceea ce îi îngăduie să noteze într-una din scrisorile pe care i le trimitea zilnic soției sale : „Bătălia pentru Suez este acum temeinic angajată."

Hitler : „Să dezvoltăm operațiile în Orientul Mijlociu"

Nici nu-și închipuie generalul nisipurilor cît adevăr conțin spusele sale, căci în Irak tocmai s-au petrecut evenimente excepțional de grave, pregătite de vreme îndelungată de un redutabil specialist german în problemele orientale, von Hatting. Rașid Ali, politician cumplit de naționalist, ajutat de trei ofițeri irakieni, „careul de aur", a pus mîna pe putere [1] printr-un puci, cu binecuvîntarea marelui muftiu al Ierusalimului, care tocmai se afla la Bagdad. În mintea conducătorilor Axei, insurecția irakiană trebuia să permită tăierea căii ferate Mosul-Bagdad-Bassora, ocuparea aerodromurilor engleze din Mesopotamia și neutralizarea puțurilor de petrol.

În aceste condiții, lui Wavell i se pune aceași problemă ca lui sir Mac Mahon în 1916, cînd o divizie din armata Indiilor fusese decimată în Mesopotamia. Deși americanii nu se află încă în stare de război, ei nu mai sînt absolut neutri, căci de la 11 martie legea „Lend-Lease" [2] acordă guvernului Roosevelt dreptul de a pune la dispoziția oricărui stat străin a cărui apărare ar interesa securitatea Statelor Unite materiale sau materii prime de orice fel ; Washington și Londra se și gîndesc la amenajarea unei imense

---

[1] Deținută de Abdul Ilah, care exercita regența în numele lui Feisal al II-lea, în vîrstă de șase ani.

[2] Legea de împrumut și închiriere a armamentului, promulgată în S.U.A. la 11 martie 1941, în baza căreia Statele Unite livrau aliaților materiale de război. — *Nota trad.*

baze maritime la Bassora, pentru a debarca acolo, la nevoie, materiale de război care să fie îndreptate spre Balcani... sau spre Rusia, întrucît planul Barbarossa este deja cunoscut, cel puțin în principiu, de cele două guverne. Destinul Golfului Persic și cel al Mării Roșii rămîn încă paralele, de data aceasta pentru a asigura legăturile nu cu Extremul Orient, ci cu Extremul Occident. Trupe din zona canalului au trebuit să fie retrase în grabă și aduse în Irak, deși serviciile politice care-l înconjură pe Wavell, asemănătoare lui Arab Bureau de pe vremea camarazilor lui Lawrence, ar prefera să negocieze cu Rașid, pentru a evita ca dezvoltarea brutală a unei asemenea chestiuni să provoace tulburări grave în țările arabe, unde sînt instalate baze militare britanice și reședă familii engleze. Însuși Wavell este puțin dispus să deschidă un alt front în Irak, în momentul cînd asupra lui apasă amenințarea unei a doua ofensive a fulgerătorului Rommel, cînd acțiunile de recucerire a Abisiniei și a Somalilandului sînt temeinic angajate, dar cînd trupele sale ce se aventuraseră în Grecia trebuie să se replieze la Termopile, în fața presiunii victorioase a germanilor, îmbătați pe vremea aceea de un complex de invincibilitate. Churchill însă e de altă părere, așa că ordonă dur lui Wavell să acționeze cu promptitudine, căutînd deja să-l înlocuiască la Cartierul general de la Cairo. „Îmi face impresia, spune el generalului Ismay, șeful statului major imperial, că se lasă doborît de oboseală."

Trebuiau într-adevăr să se grăbească, căci unități aeriene germane în trecere prin Alep sau Palmyra se instalaseră la Mosul, și o antenă a Intelligence Service-ului implantată la Damasc transmisese că materialul de război francez, capturat de comisiile de armistițiu germano-italiene, era transportat spre frontiera irakiană. În sfîrșit, un aviator german, generalul Felmy, doborît de R.A.F., era purtătorul unor instrucțiuni ce nu mai lăsau nici un dubiu asupra intențiilor lui Hitler. [1] Acesta dispunea pe atunci de mari forțe aeropurtate care, lansate asupra Iranu-

[1] „Directiva Nr. 30 — Orientul Mijlociu. Mișcarea de eliberare arabă este în Orientul Mijlociu aliata noastră firească împotriva Angliei. Din acest punct de vedere, este deosebit de important să provocăm o rebeliune în Irak. Această rebeliune se va extinde dincolo de frontierele irakiene și va avea drept efect să galvanizeze forțele ostile Angliei, să taie căile de comunicație britanice, în de-

lui și Irakului — poate asupra Siriei — i-ar fi conferit dominația asupra petrolului, dar führerul le păstra pentru o altă misiune pe care o considera, în mod greșit, ca fiind mai importantă. La sfîrșitul lunii mai, Anglia redobîndise temeinic influența asupra Irakului, dar germanii puseseră mîna pe Creta, cu o divizie aeropurtată care-și avea acum baza la 500 km de Alexandria. Jumătate din flota amiralului Cunningham fusese scufundată.

De Gaulle : „Cheia acțiunii este canalul Suez"

În cursul acelei primăveri atît de frămîntate a venit generalul de Gaulle la Cairo pentru a lua contact cu Wavell și a se întîlni cu generalul Catroux, numit prin grija sa înalt comisar în Orient. Trebuie să recitim primul paragraf al capitolului consacrat acestei călătorii în lucrarea sa *Memorii de război* : „Știam că aici, în vălmășagul unor factori încîlciți, se juca o partidă esențială. Trebuia deci să luăm și noi parte la ea. Știam că pentru aliați cheia acțiunii era canalul Suez și că pierderea lui echivalează cu abandonarea Asiei Mici și a Egiptului pe mîna Axei. Și, dimpotrivă, deținerea lor oferea aliaților posibilitatea de a acționa într-o bună zi de la est spre vest, asupra Tunisiei, Italiei și sudului Franței. Cu alte cuvinte, totul ne impunea să fim prezenți în bătăliile ce aveau să se dea pentru canal. Știam că între Tripoli și Bagdad, trecînd prin Cairo, Ierusalim, Damasc, ca și între Alexandria și Nairobi, trecînd prin Djedda, Khartum, Djibouti, pasiunile și ambițiile politice, rasiste, religioase se ascuțeau și se încordau sub biciul războiului, că pozițiile deținute acolo de Franța erau subminate și rîvnite, că în nici un caz Franța nu avea nici cea mai mică șansă să păstreze vreuna din ele dacă, pentru prima dată în istorie, avea să rămînă pasivă atunci cînd totul se afla în joc." [1]

---

trimentul altor teatre de operații. Din aceste motive, am hotărît să înlesnesc dezvoltarea unor acțiuni în Orientul Mijlociu, printr-o intervenție în favoarea Irakului. Oare va fi posibil ca mai tîrziu, și în ce condiții, să ruinăm definitiv poziția Angliei între Mediterana și Golful Persic, printr-o ofensivă împotriva canalului Suez ? Acesta este încă secretul zeilor..." (Citat de Churchill, *op. cit.*).

[1] Charles de Gaulle, *Memorii de război*, București, Editura politică, 1969, vol. I, p. 169—170. — *Nota trad.*

Nu era prima oară cînd generalul de Gaulle se afla în Orientul Mijlociu, întrucît pe vremuri făcuse parte din statul major al trupelor din Levant, într-un serviciu unde poţi să observi mulţi oameni şi să înveţi multe lucruri dar, aşa cum spusese el însuşi, în armată se învîrtea în gol. La înapoierea dintr-o călătorie africană care, călăuzindu-l spre blocul ecuatorial raliat la cauza sa, îl întărise — dacă cumva ar fi avut nevoie de aceasta — în certitudinea destinului său, el a găsit la Cairo o atmosferă unde se simţea mai puţin la largul său decît în mijlocul tovarăşilor absolut devotaţi de la Brazzaville. Aici era evident că ansamblul populaţiei egiptene rămînea categoric antibritanică, ceea ce nu-l ducea pe generalul francez la disperare şi nu sărea oare în ochi că regele Faruk intenţiona să se menţină cît mai mult timp posibil pe o poziţie de nebeligeranţă ? Într-adevăr, el refuzase într-una să intre în război alături de aliata sa, dînd astfel lumii musulmane impresia că îndură o adevărată ocupaţie militară.

Aflîndu-se prin propria sa voinţă în situaţia unui şef de stat care practic nu posedă nici teritoriu, nici supuşi, nici armată, nici tezaur, de Gaulle este întîmpinat favorabil de preşedintele Sirry Paşa, care-i păcăleşte astfel pe englezi, şi este primit în triumf de francezi, mai cu seamă de cei de la canal care, la îndemnul baronului de Benoist, arborează toţi plini de mîndrie şi speranţă Crucea de Lorena. Dacă statul egiptean înţelege să se menţină într-o prudentă rezervă, „statul canalist" dimpotrivă, a pus la dispoziţia armatei şi marinei britanice mai multe clădiri administrative, împrumutîndu-le toate aparatele care nu sînt strict indispensabile funcţionării întreprinderii. Aceasta îngăduie mai cu seamă amiralului Cunningham să utilizeze atelierele generale de la Port Fuad, ce lucrează zi şi noapte exclusiv pentru Navy. Predestinarea strategică a istmului Suez este atît de evidentă, încît concentrarea de forţe în Orientul Mijlociu a trebuit să se înfăptuiască pe teritoriul Companiei. Chiar cînd aceste forţe nu au trecut prin canal, ele au utilizat resursele sale şi s-au aprovizionat cu ajutorul lucrărilor acestuia, în special cu apă. Într-adevăr, de-a lungul canalului, la Akaba, la Suez, de-a lungul Lacurilor Amare, la Ismailia se concentrează imensele resurse în materie de oameni şi armament ce vor

permite aliaților să respingă invazia germano-italiană [1]. De Gaulle a întîlnit la Cairo pe Anthony Eden, pe ambasadorul sir Miles Lampson și, firește, pe generalul Wavell, „care-și exercita funcția de comandă înfruntînd tot soiul de piedici de natură politică" [2]. Acesta, covîrșit de preocupări și treburi întotdeauna dezlînate și cîrpăcite, l-a ascultat totuși cu o curtenitoare răbdare pe șeful Franței libere, „incomod și insistent" [3], expunîndu-i un plan de intervenție în Siria, pe care guvernul britanic nu-l considera atît de urgent.

O lovitură sub centură dată Franței

Putem oare să vorbim astăzi fără patimă despre acea îngrozitoare tragedie în care, timp de aproape o lună, trupele gaulliste și britanice aveau să se bată împotriva soldaților din armata franceză a Levantului, sub privirea indiferentă, batjocoritoare sau încîntată a arabilor, cel mai adesea mulțumiți de un asemenea spectacol, ce grăbea maturizarea cauzei lor ? Dacă nu se poate nega că vreo cincizeci de avioane ale Luftwaffei aterizaseră în Siria, înainte de a se îndrepta spre Irak, și că Vichy-ul anvizajase pentru o clipă o colaborare militară cu Germania, pentru a încerca la Damasc lovitura care dăduse greș la Bagdad, tot atît de bine se știe că înaltul comisar din Siria s-a străduit întotdeauna să refuze prezența militarilor germani pe teritoriul a cărui pază i se încredințase. Pus în fața dilemei de a fi acuzat de englezi că a dat Siria pe mîna germanilor, sau de germani că a violat armistițiul predînd Siria englezilor, generalul Dentz a acționat, preocupat să îndeplinească o misiune ale cărei servituți nu le ignora. Nu se poate tăgădui nici faptul că Anglia întreținea în Siria servicii speciale, legate de cele ale generalului Spears, care își dădeau toată osteneala să submineze pozițiile foarte precare ale Franței. Agenții acestor servicii nu făceau un mister din activitățile lor și din voința lor de a înlătura Franța pentru totdeauna din această regiune a lumii. Superiorul lor, generalul Spears, va declara de

[1] Vezi articolul lui René La Bruyère în *Hommes et Mondes*, decembrie 1947.
[2] Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 183.
[3] *Ibid*, p. 183.

altfel în fața Societății regale a imperiului, la Londra : „Trebuie să fie o axiomă pentru noi să nu lăsăm niciodată și în nici o împrejurare forțe străine să se instaleze în Levant." Parcă ar fi vorbit Lawrence, într-un stil mai simplist.

În luna mai 1941, comandamentul englez din Cairo încă nu se hotărîse să pornească împotriva soldaților lui Dentz, cu toate avertismentele generalului Catroux, întrucît, spunea textual Wavell, „experiența m-a învățat să nu accept decît cu oarecare rezervă informațiile furnizate de francezii liberi asupra Siriei". Însuși Churchill era atît de reticent, încît de Gaulle amenința că se retrage la Brazzaville. A trebuit ca Creta să fie ocupată de germani și avioanele Luftwaffei să survoleze regiunea pentru a se hotărî două ofensive concomitente, una în Cirenaica, alta în Siria, în singurul scop de a acorda un *respiro* apărării Suezului.

Acțiunea întreprinsă împotriva Siriei rămîne totuși o inițiativă a generalului de Gaulle, a cărei răspundere a și revendicat-o, cu mult timp înainte de a-și fi scris *Memoriile*, în cursul unei conferințe de presă redate de *Le Figaro* (3 iunie 1945) : „Franța liberă este cea care a luat inițiativa de a intra în Siria în 1941, antrenînd în această acțiune și Anglia." Putem oare să mai afirmăm că această lamentabilă operație era necesară ? „La 18 mai, spune și mareșalul Wavell, generalul Catroux declarase că se află în posesia unor informații ce indicau... că francezii intenționau să predea Siria germanilor și insistase să dau fără zăbavă ordine în consecință... Plecînd în Palestina, generalul Catroux a recunoscut printr-o telegramă că informația sa fusese total eronată."

Trebuie să înțelegem că după ce șovăise atît de mult timp pînă să întreprindă o asemena acțiune, Angliei îi trecuse prin minte că dăduse în sfîrșit de prilejul de a se descotorosi de prezența franceză în Levant ? De Gaulle nu se lasă totuși tras pe sfoară de englezi, îndeosebi de „personalul lor specializat". „Jocul lor, dirijat de la Londra de organe de nădejde, dus la fața locului de o echipă lipsită de scrupule, dar nu și de mijloace, acceptat de Foreign Office care se arăta cîteodată nemulțumit de acest joc, dar nu-l dezaproba niciodată, susținut de primul ministru ale cărui promisiuni ambigue și emoții calculate induceau în eroare asupra intențiilor sale, urmărea să

instaureze în întregul Orient *leadership*[1]-ul britanic. Politica engleză avea deci să se străduiască uneori pe nesimțite, alteori în mod brutal să ia locul Franței la Damasc și la Beirut."[2]

Trebuie să conchidem de aici că șeful Franței libere, voind să-și consolideze autoritatea, să-și extindă zona de influență, să șteargă urmele eșecului de la Dakar, să înroleze sub însemnul Crucii de Lorena trupele din Levant n-a pregetat să pună pe unii francezi să verse sîngele altor francezi? Dacă acesta a fost marele țel al lui Charles de Gaulle, trebuie să admitem astăzi, nu fără amărăciune, că rezultatul aventurii nu a corespuns deloc speranțelor celui ce a încercat-o în pofida părerii mai multor ofițeri ce i se raliaseră din considerente superioare. A doua zi după armistițiul de la Acra[3], ce a pus capăt acestui conflict inutil și sîngeros pentru Franța — 6 500 morți sau răniți de o parte, 4 600, de cealaltă —, Churchill a declarat în Camera Comunelor: „Nici vorbă nu poate fi ca Franța să păstreze în Siria situația pe care o avea înainte de război, și nici ca Franța liberă să se substituie Vichy-ului, chiar pe timpul cît durează ostilitățile." În sfîrșit, dintre 40 000 de oameni cîți număra armata din Levant, 127 ofițeri și mai puțin de 6 000 de subofițeri și soldați îl vor urma pe generalul de Gaulle, ceilalți preferînd să se întoarcă în Franța cu generalul Dentz, cu sufletul plin de resentimente. Lui Charles de Gaulle îi plăcea să repete o vorbă a lui Chamfort: „Nu joci șah cu inima ușoară."

Sorți schimbătoare

Canalul, plămînul războiului din Orientul Mijlociu, respira mai ușurat de cînd amenințarea din partea Irakului și neliniștea ce provenea dinspre Siria fuseseră brutal înlăturate exclusiv spre profitul Angliei și mai cu seamă de cînd efortul german se deplasase spre a apăsa cu toată

---

[1] Conducere, supremație (engl.). — *Nota trad.*

[2] Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 195. Cînd generalul de Gaulle pune în cauză o „echipă" atotputernică, el se referă probabil la un anumit „serviciu", care era moștenitorul bunelor tradiții ale lui Arab Bureau, condus în 1914—1918 de Clayton, Hogarth, Woolley, Lawrence...

[3] 24 iulie 1941.

formidabila lui presiune de oțel asupra Rusiei, în care, la 22 iunie, Wehrmachtul pătrunsese cu 3 milioane de oameni și 3 000 de tancuri, deasupra cărora zburau 2 000 de avioane. În pustiul libian adversarii tot se mai băteau, cu sorți schimbătoare, dar nici una dintre părți nu obținea rezultate hotărîtoare, deși englezii aruncaseră în bătălie trupe proaspete australiene, după cîteva săptămîni de instrucție în istmul Suez. Tobruk rămăsese în continuare marea bază organizată și întărită, pe unde soseau aprovizionările englezilor, în vreme ce Rommel trebuia să se mulțumească cu Tripoli, despărțit de pozițiile sale cele mai înaintate prin 1 700 km de nisipuri. La 14 iunie, Wavell încercase să lanseze o ultimă ofensivă asupra localității Solum, dar aceasta eșuase, ciocnindu-se de formațiile generalului german, care se pricepea mai bine decît adversarii săi să execute manevre, să întindă capcane, să combine riguros acțiunea tancurilor și avioanelor sale și care era înzestrat cu un fel de însușire diabolică de ubicuitate. Atunci, considerînd că comandantul suprem cîștigase dreptul de a se odihni puțin, Churchill l-a numit pe Wavell vicerege al Indiilor și l-a desemnat pe Auchinleck în fruntea Cartierului general de la Cairo.

Înțelegînd că dispozitivul inamic devenea mai solid, mai numeros, mai priceput, Rommel cere O.K.W.-ului suplimentarea forțelor lui Afrikakorps pînă la șase divizii blindate, cu care garantează „că va nimici forțele britanice din Egipt, va cotropi Mesopotamia și va tăia pe ruși de Bassora", pe unde începea să treacă materialul american trimis în baza legii „Lend-Lease". Dar statele majore nu sînt oare toate asaltate de asemenea cereri din partea unor generali care sînt întotdeauna siguri că acțiunea hotărîtoare e în puterea lor... cu condiția să li se aloce mijloace suplimentare ? În momentul de față, tancurile care se revărsau deja asupra Smolenskului și Kievului nu puteau în nici un caz să fie abătute de la un nou *Blitzkrieg*, ce trebuia cîștigat înainte de sosirea iernii, după cum făgăduise Hitler, halucinat de victoriile sale. În timp ce camarazii săi Hoepner, Kleist, Guderian, Hoth, care comandau grupări blindate pe frontul de răsărit erau deja amenințați de zăpadă, Rommel știa că 500 000 de aliați erau concentrați în valea Nilului cu un material considerabil și că, dacă pierdea o mare bătălie, nisipurile se vor închide peste el, izolat într-un pustiu imens, unde va bate în retragere,

așa cum făcuseră ieri soldații lui Graziani. O cursă contra cronometru se angaja acum între Auchinleck și Rommel, dar ea se desfășura în afara cîmpului de bătaie : la Tripoli, unde navele italiene ce reușiseră să forțeze trecerea debarcau 15 000 tone de material sau de carburant, cînd ar fi fost nevoie de 60 000, la Tobruk, care beneficia de o bună organizare a traficului de coastă, maritim și feroviar, la Alexandria, unde ajungeau cargouri încărcate — în Anglia și în Statele Unite — cu tancuri și piese de artilerie mai moderne decît armamentul german ce data din 1939, căci întîrzierea de care suferise atunci Londra devenea acum un avantaj. În posesia acestor atuuri, Armata 8 britanică, încredințată generalului Ritchie, văzuse totuși cea mai bună divizie blindată a ei distrusă de focul lui Rommel în luna ianuarie 1942 și fusese nevoită să abandoneze terenul recucerit pînă la Benghazi.

„Noaptea constrîngerii"

Intrarea în război a Statelor Unite și a Japoniei (7 decembrie 1941) a conferit dimensiuni planetare conflictului în care aveau să fie înghițiți 60 de milioane de oameni, istmul Suez, punct de sudură între trei continente, devenind astfel punctul de intersecție al liniilor forțelor antagoniste. Blocat de iarnă și de tancurile rusești a căror putere nu o bănuia, O.K.W. reușise să-i expedieze lui Rommel cîteva escadrile pentru a proteja convoaiele sale de aprovizionare, în vreme ce, în același moment, năvala japoneză asupra Malaysiei îl constrînsese pe Auchinleck să retragă numeroase trupe concentrate la Suez, pentru a le trimite de urgență camaradului său Wavell. Totuși la Cairo, nu toată lumea părea îngrijorată de succesele repurtate de forțele Axei. Intelligence Service dispunea de urechi destul de ascuțite în cabinetele ministeriale egiptene pentru a ști că acolo se practica o opoziție larvară față de toate cererile englezilor. Trebuia pus capăt acestui lucru. La 4 februarie, înaltul comisar britanic sir Miles Lampson, însoțit de un general și de cîțiva ofițeri în ținută de luptă au sosit la palatul regal în trei care de asalt, au pătruns în cabinetul lui Faruk fără a cere să fie anunțați și i-au pus în vedere să încredințeze conducerea guvernului său șefului partidului wafdist, Nahas Pașa, care avea probabil

unele temeiuri personale pentru a se arăta favorabil față de Marea Britanie. Faruk a făcut ceea ce i s-a cerut. Dar nici el, nici egiptenii și nici chiar Nahas Pașa nu aveau să uite ceea ce s-a numit „noaptea constrîngerii", deși, pentru a potoli resentimentele previzibile, dl. Eden a declarat atunci solemn că, fidelă prieteniei sale tradiționale față de Islam, Anglia intenționa să înlesnească realizarea oricărui plan de unitate care ar fi beneficiat de unanimitatea țărilor arabe. Dîndu-și seama că acestea căutau să se apropie unele de celelalte, cabinetul de la Londra considera că evoluția politică din Orientul Mijlociu trebuia utilizată cît mai bine în folosul imediat al Angliei. Dar conducătorii arabi știau acum de ce monedă de schimb dispun și erau foarte hotărîți ca de data aceasta să obțină mai mult decît niște făgăduieli. Nici lecția pe care a constituit-o „revolta din pustiu", nici dezamăgirea provocată de ea nu fuseseră uitate.

Ultima năvală asupra Suezului

Profitînd de descumpănirea ce domnea în rîndurile aliaților, nevoiți să se precipite oriunde se aprindeau nemulțumiri, Rommel declanșează o nouă ofensivă (26 mai 1942), cu o brutalitate față de care englezii, ce văzuseră totuși destule, nu erau pregătiți. Ritchie, care nu are reflexe rapide și cunoaște mai puțin bine decît adversarul său tactica războiului în pustiu, nu se pricepe să utilizeze avantajul cantității și calității materialului de care dispune și pe care-l aruncă în pachete mici în fața unui inamic ce atacă cu mase mari, acolo unde nu era niciodată așteptat.

Armata 8 britanică nu ignoră importanța considerabilă a misiunii sale : aceasta e esențialmente apărarea istmului Suez, iar unitățile ei — printre care figurează Brigada ușoară a francezilor liberi, comandată de generalul Koenig — se întrec în combativitate în operații mai mult sau mai puțin fărîmițate, în care forțele germano-italiene au întotdeauna superioritatea. Astfel încît, la sfîrșitul lui iunie, acestea au recucerit Tobrukul, au trecut frontiera egipteană, iar vîrfurile ei de lance se află la două ore depărtare de Alexandria. Rommel, ce primise de la Hitler o telegramă prin care acesta îi conferea rangul de mareșal, scrie în aceeași seară soției sale că ar fi preferat „să i

se trimită o nouă divizie blindată decît un baston". Deşi succesul său e răsunător — a făcut 40 000 de prizonieri şi a capturat o pradă enormă — şi dispune de baza navală de la Tobruk, convoaiele italiene devin din ce în ce mai rare, pentru că Luftwaffe a fost rechemată încă din primăvară pe frontul rusesc, pentru că logistica romană e prost organizată, iar vedetele rapide ale marinei italiene rezistă greu în largul mării. Dar, de bine de rău profită de materialul inamicului (85% din camioanele utilizate de Afrikakorps sînt vehicule capturate de la Armata 8) şi cu toate că liniile sale de comunicaţie sînt periculos de răsfirate, avangarda sa şi-a instalat totuşi campamentele la porţile Alexandriei.

Dacă însemnăm astăzi pe o hartă regiunile în care ajunseseră trupele Axei, ne bate gîndul că nu a lipsit mult ca să se realizeze visul fabuloasei strategii ce-l făcea pe Hitler să deseneze, pe marea planisferă din cazemata sa de comandament, punctele ideale de întîlnire, undeva în Mesopotamia, ale armatei lui Rommel cu armata lui von Bock. Trebuie să reamintim că, în cursul verii 1942, controlul Wehrmachtului se întindea de la Marea Mediterană pînă la Marea Neagră şi aproape pînă la Caspica ; unităţi blindate ajunseseră la Volga, iar altele nu mai erau departe de Nil ; Atena, Viena, Paris, Praga, Oslo, Varşovia şi chiar Roma erau capitale sub dominaţie ; în est Japonia îşi asigurase stăpînirea apelor asiatice, stindardul Soarelui răsare fîlfîia la Singapore, Java, Manila, Rangoon... şi se putea anvizaja cu seriozitate posibilitatea ca forţele führerului şi ale mikadoului să se întîlnească într-o zi prin părţile Suezului. Benoist-Méchin citează această însemnare găsită în jurnalul de campanie al unui luptător german : „Ordinele pentru divizie sosiseră la data de 16 august 1942 : Adler, apoi Suhumi, nu departe de Turcia asiatică. Lansam pariuri : la crăciun, Tiflis ! în primăvară, Babilon ! Urma să întîlnim pe fluviile sacre, Tigru şi Eufrat, forţele din Africa ale mareşalului Rommel, ce aveau să apară venind dinspre canalul Suez. Războiul se va sfîrşi la leagănul omenirii !..." [1]

Admiţînd că aveau de a face şi cu o anumită doză de lirism, nu lipsit de valoare, vechiul imperativ geo-

[1] J. Benoist-Méchin, *Ibn Séoud.*

strategic își păstrează totuși autoritatea. Pe vremuri, structura terestră determinase o anumită conduită din partea celor mai vechi cuceritori din lume, ce se impusese logic minții lui Hitler ; acesta își și vedea numele înscris în legendă, alături de al marilor căpetenii înzestrate cu spirit aventuros. Autodidactul necultivat știa pare-se că după ce trece un timp, istoria nu mai deosebește pe criminali de oamenii drepți, îi amestecă laolaltă în raniță sa și adesea face din ei eroi.

Montgomery culege laurii altora

În fața amenințării de a vedea ivindu-se soldații lui Rommel la Alexandria, americanii au hotărît să expedieze în Egipt 300 de tancuri Sherman și 100 de tunuri autopropulsate, destinate inițial debarcării prevăzute în Africa de Nord, și care trebuiau să întreacă în privința blindajului, bătăii și cadenței tirului lor, vitezei, toate vehiculele de care dispunea Afrikakorps. Temîndu-se de tot ce putea fi mai rău, adică de sosirea dușmanului, generalul Alexander, care îl înlocuise de curînd pe nefericitul Auchinleck, prevăzuse să-și replieze toate trupele în Sinai, considerînd că istmul rămînea mai important decît canalul, și luase măsurile necesare pentru ca acesta să fie transformat într-un gigantic șanț antitanc, unde aveau să fie scufundate nave și blocuri de beton. Simțindu-se mereu încolțit și osîndit să repurteze rapid victoria, Rommel nu ignora că un convoi american se îndrepta spre Suez cu un material superior celui de care dispunea el, astfel că pentru dînsul era o chestiune de viață sau de moarte să ajungă la canal înainte de *liberty-ships* înțesate cu tancuri Sherman, tunuri și muniție. Se hotărî să mizeze totul pe o singură carte la sfîrșitul lunii august, dar Armata 8 britanică, comandată acum de un nou venit, Montgomery, stătea la pîndă, astfel că, de data aceasta, fu lipsit de efectul surprizei pe care contase și de care profitase întotdeauna. Oprite de tunurile antitanc engleze îngropate în pozițiile pregătite la El Alamein, țintuite la sol de aparatele R.A.F.-ului ce atacau de la înălțime foarte mică, incapabile de a manevra așa cum ar fi vrut generalul lor pentru că benzina italienească nu mai sosea, blindatele lui Afrikakorps au ratat ultima lor acțiune. Rommel a dat

ordinul de repliere și a scris într-un carnet de însemnări : „Eșecul ofensivei noastre însemna că pierdusem ultima noastră șansă de a ajunge la canalul Suez." Puțin timp după aceea, Montgomery a trecut la rîndul său la atac, cu zdrobitoarea superioritate a 3 divizii blindate, 4 brigăzi blindate ușoare, 6 divizii de infanterie motorizate, adică 1 000 de tancuri moderne și noi, față de 240 tancuri dușmane la capătul puterilor. [1]

Făgăduit unei alte tragedii, mareșalul nisipurilor se înfundă în praf cu vestigiile armatei sale, iar Alexander telegrafie lui Churchill : „Trageți clopotele !" Repurtînd victoria la capătul cursei sale, soarta a făcut o cotitură. Într-adevăr, înainte de sfîrșitul anului, Wehrmachtul se va retrage în regiunea Donului și va abandona o parte din pozițiile sale în Caucaz, americanii vor relua o ofensivă încununată de succes la Guadalcanal și în Noua Guinee, o armată anglo-americană va debarca în Africa de Nord. La 17 mai 1943 un convoi a izbutit să ajungă de la Gibraltar la Port Said fără nici o pierdere. Lucrul acesta nu se mai întîmplase de doi ani. Drumul pe Mediterana spre Suez și Orientul Mijlociu era redeschis. Montgomery a cules repede, pentru el, laurii sădiți de camarazii care-l precedaseră.

---

[1] Armata 8 britanică putea consuma în medie pe zi : 2 milioane litri de benzină, 1 000 tone muniție, 1 400 tone alimente, fără a mai pune la socoteală apa potabilă. (Eddy Bauer, *La Guerre des Blindés*). Soarta lui Afrikakorps era așadar pecetluită.

* * *

De la profeţia d-lui Renan încoace, istmul Suez a fost în permanenţă unul din punctele fierbinţi ale lumii moderne. Armate întregi s-au înfruntat pentru a cuceri această răspîntie a unor căi de comunicaţie esenţiale, iar canalul a slujit drept tranşee războiului israeliano-arab.

Trebuie oare să tragem de aici concluzia că pe vechile căi tocite de legende şi răsunătoare de lupte gigantice, pe care Darius şi Alexandru, Caesar şi Traian, califul Omar şi Bonaparte îşi proiectaseră silueta lor uriaşă, noi cuceritori vor porni la drum cu noi maşini, spre a se afla la punctul de întîlnire Suez, răscruce unde s-au dat marile bătălii ale istoriei şi de unde au apărut atîţia şefi de armate şi atîţia profeţi ? Nici victoriile militare, nici marile elanuri mistice nu orientează definitiv evenimentele care, la drept vorbind, nu sînt decît minuscule puncte de reper în timpul nemişcat. Evidenţa pare şi mai flagrantă cînd se aplică la această zonă geografică, în care previziunile cele mai prudente sînt atît de deseori dezminţite de fapte, înainte chiar ca cerneala cu care au fost consemnate să se fi uscat. De cînd o chestiune modernă a Orientului Mijlociu s-a suprapus peste chestiunea Orientului îndrăgită de secolul al XIX-lea şi a luat aspectul nou al unei probleme de materii prime, se pare că interesul cancelariilor s-a deplasat spre estul imediat al Suezului, adică spre Oceanul Indian.

„Civilizaţia" petrolului va dura mai puţin decît cea a bitumului cu care egiptenii îşi îmbălsămau pe vremuri morţii, înainte de a-i zidi în lăcaşurile lor de veci. Ea va dispărea, aşa cum au dispărut cea a pietrei şi a bronzului, dar sondele năruite nu vor constitui ruine frumoase,

la umbra cărora să visezi romantic, după Volney [1], la cenușa popoarelor și la amintirea măreției lor. Încercînd să reînviem atîtea civilizații dispărute, atîți aventurieri de seamă înghițiți împreună cu armatele lor, Babilonuri și Ninive plutind în legendă ca niște galioane naufragiate cu calele încărcate de comori și idei, evocînd atîtea construcții politice ruinate, atîtea mistici și filozofii a căror putere de mîngîiere sau de speranță s-a năruit cu veacurile, începem să ne gîndim : unde e realitatea, unde e fantezia ? Iar trecutul a avut vreodată alt sens decît cel pe care i-l atribuim noi ?

[1] Constantin Volney, scriitor francez din secolul al XIX-lea, autorul lucrării *Ruines ou Méditations sur les révolutions des empires.* — *Nota trad.*

Cuprins

Patru Suezuri — o singură biografie, de *Nicolae Minei* și *Cristian Popișteanu* 5

Profeția domnului Renan 26

Faraonii cu coroană dublă 31

În fața primejdiilor asiatice 49

În care Egiptul trebuie să se păzească... 75

„Eu, Darius am dat poruncă să se sape acest canal..." 88

Bătălii pentru o moștenire fabuloasă 110

Generalii și financiarii romani descoperă Orientul 135

Cleopatra, Caesar, Antoniu 153

Roma controlează calea spre Indii 174

Orientul creștin divinizat supraveghează drumurile tămîii 198

Occidentul sacrificat 209

Islamul și Veneția, sau afacerile sînt afaceri . . . 216

Imperialismul în umbra crucii 229

Islamul închide Mediterana... dar portughezii dau ocol pe la Capul Bunei Speranțe 248

Regele Franței deschide dosarul „Suez" 271

Secolul agenților secreți 288

Generalul Bonaparte primeşte ordinul de a tăia istmul „Suez“ 308
Chestiunea Orientului 342
Ferdinand de Lesseps 357
Drumul imperial 378
1915 : turcii lansează un atac asupra canalului . . 399
Colonelul Lawrence şi revolta din pustiu . . . 414
Creşterea primejdiilor văzută din Orientul Mijlociu 431
Rommel : „Obiectivul Suez“ 456

Redactor : GHEORGHIȚA OANCEA
Tehnoredactor : FRANCISC RAD

Format carte 16/54×84
Coli editură 27,12. Coli tipar 30
Bun de tipar 20 septembrie 1979
Apărut — septembrie 1979

Comanda nr. 8638/90 253
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Editura politică

Lei 17